Vedrana Spajić-Vrkaš – Ivanka Stričević – Dubravka Maleš – Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE

PRIRUČNIK ZA UČITELJE OSNOVNE ŠKOLE
s vježbama za razrednu nastavu

FF press

Priručnik *Poučavati prava i slobode* tiskan je zahvaljujući potpori Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, a u suradnji s međunarodnom udrugom Human Rights Education Associates (HREA), te potpori Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Urednica:
prof. dr. sc. Vedrana Spajić-Vrkaš

Recenzenti/recenzentice :
Prof. dr. sc. Vladimir Jurić, Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
Nevenka Lončarić-Jelačić, prof., Zavod za unaprjeđenje školstva, Zagreb
Dr. sc. Elvi Piršl, Filozofski fakultet u Puli, Sveučilište u Rijeci

Recenzentice vježbi za razrednu nastavu:
Marina Diković, OŠ Monte Zaro, Pula
Brankica Hercigonja, OŠ Vladimir Nazor, Remete, Zagreb
Mirjana Kožljan, OŠ Ivan Batelić, Raša
Antonija Martić, OŠ Antun Mihanović, Slavonski Brod

Naslovnica:
Filip Maloča *Moj svijet*, 13 godina, Centar za autizam, Zagreb
(slika predstavljena na izložbi uz Svjetsku konferenciju o autizmu, GLASGOW GOMA: ARTISM 2000; likovna voditeljica: Ivana Ježić, prof.)

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 371.3:342.7>(072.2)
373.3.014.53(072)

PROUČAVATI prava i slobode : priručnik za učitelje osnovne škole : s vježbama za razrednu nastavu / Vedrana Spajić-Vrkaš ... <et al.>. - Zagreb : Filozofski fakultet, 2004.

Summary.

ISBN 953-175-205-2

1. Spajić-Vrkaš, Vedrana
I. Ljudska prava -- Pedagoški priručnik

440705013

Vedrana Spajić-Vrkaš
Ivanka Stričević
Dubravka Maleš
Milan Matijević

POUČAVATI PRAVA I SLOBODE

PRIRUČNIK ZA UČITELJE OSNOVNE ŠKOLE

s vježbama za razrednu nastavu

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2004.

Sadržaj

Predgovor 11

PRVI DIO: UVOD U LJUDSKA PRAVA I OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA (*Vedrana Spajić-Vrkaš*) 13

1. ŠTO SU LJUDSKA PRAVA

1.1. Ljudska prava kao skup moralnih i pravnih načela 15
1.2. Ljudska prava i druga prava pojedinca 19
Prirodna, temeljna i apsolutna prava 19
Ljudska prava i individualna prava 19
Opća ili univerzalna prava i partikularna prava 20
Ljudska prava i ustavna prava 20
1.3. Prava, dužnosti i odgovornosti 20

2. TEORIJSKI IZVORI LJUDSKIH PRAVA 24
Religijske doktrine 25
Teorija prirodnih prava 25
Pozitivizam 26
Marksizam 27
Teorija središnjih načela ljudskih prava 28
Utilitarizam 28
Teorija ljudskog dostojanstva 29
Teorije pravde 29
Teorija jednakosti 30
Kulturni relativizam 31

3. MEĐUNARODNI SUSTAV LJUDSKIH PRAVA 34
3.1. Povijesni tekstovi 34
3.2. Globalni sustav ljudskih prava 36
3.2.1. Određenje međunarodnog standarda ljudskih prava 37
3.2.2. Temeljni međunarodni instrumenti ljudskih prava 42
Povelja Ujedinjenih naroda 42
Međunarodna povelja prava 42
3.2.3. Razvoj međunarodnog prava ljudskih prava 44
3.3. Regionalni sustavi ljudskih prava 46
3.3.1. Europski sustav ljudskih prava 46
3.3.1.1. Vijeće Europe 49
Ljudska prava kao okosnica djelovanja Vijeća Europe 49
Temeljni instrumenti i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava 51
3.3.1.2. Europska unija 56
Temeljni pravni akti i dokumenti 58
Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava 60
3.3.1.3. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju 61

3.3.2. Ostali regionalni i drugi sustavi ljudskih prava 62
3.3.2.1. Međuamerički sustav ljudskih prava 62
3.3.2.2. Afrički sustav ljudskih prava 65
3.3.2.3. Ljudska prava u islamu 67
3.4. Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini 69
3.4.1. Ustavna prava i povelje prava 70
3.4.2. Zaštita i promicanje ljudskih prava u Republici Hrvatskoj 72
3.4.2.1. Pravne odredbe 72
3.4.2.2. Čimbenici ostvarivanja ljudskih prava 76
3.4.2.3. Smisao suradnje u zaštiti i promicanju ljudskih prava 79
3.5. Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u zaštiti i promicanju ljudskih prava 80
3.5.1. Civilno društvo 82
3.5.2. Nevladine organizacije 84
3.5.2.1. Određenje i podjela 84
3.5.2.2. Temeljna načela, metode djelovanja i pitanje vjerodostojnosti 87

4. BITNA OBILJEŽJA I PODJELE LJUDSKIH PRAVA 91
4.1. Obilježja ljudskih prava 91
4.2. Generacije ljudskih prava 92
Prva generacija ljudskih prava 95
Druga generacija ljudskih prava 95
Treća generacija ljudskih prava 96
Četvrta generacija ljudskih prava 96
4.3. Podjele ljudskih prava 96
4.3.1. Podjela prava po područjima 97
4.3.2. Kolektivna nasuprot individualnih prava 99
4.3.3. Prava osjetljivih grupa 100
Prava djece 101
Prava žena 102
Prava osoba s posebnim potrebama 104
Prava manjina 105
Prava starosjedilaca 106

5. PRAVO NA OBRAZOVANJE I OSTVARIVANJE LJUDSKIH PRAVA 107
5.1. Obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo 108
5.1.1. Utvrđivanje prava na obrazovanje 109
5.1.1.1. Globalni sustav 109
5.1.1.2. Europski sustav 112
5.1.1.3. Ustav Republike Hrvatske 114
5.1.2. Dimenzije prava na obrazovanje 114
5.2. Obrazovanje kao temelj ostvarivanja svih ljudskih prava 118

6. OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA 121
6.1. Razvoj međunarodnih smjernica i programa u obrazovanju za ljudska prava 121

6.1.1. Globalna razina ... 121
6.1.1.1. Počeci ... 121
6.1.1.2. Razrada pristupa ... 123
6.1.1.3. Praćenje i izvještavanje ... 129
6.1.2. Europska razina ... 130
6.1.2.1. Traženje rješenja ... 130
6.1.2.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo ... 133
6.1.2.3. Europska dimenzija ... 135
6.2. Pristupi obrazovanju za ljudska prava ... 139
6.2.1. Obrazovanje za ljudska prava kao globalna *panaceja*? ... 139
6.2.2. Razvoj obrazovanja za ljudska prava ... 143
6.2.3. Određenje i temeljna načela obrazovanja za ljudska prava ... 146
6.2.4. Ciljevi i ciljne grupe ... 148
6.2.5. Modeli obrazovanja za ljudska prava ... 151
6.2.6. Strategije, metode i tehnike obrazovanja za ljudska prava ... 155
6.2.7. Obrazovanje za ljudska prava i druga srodna područja ... 162
6.2.7.1. Ljudska prava i građansko obrazovanje ... 164
6.2.7.2. Ljudska prava i interkulturalno/multikulturalno obrazovanje ... 166
6.2.7.3. Ljudska prava i obrazovanje za snošljivost ... 170
6.2.7.4. Ljudska prava i obrazovanje za mir ... 173
6.2.7.5. Ljudska prava i obrazovanje za razvoj ... 176
6.2.7.6. Ljudska prava i globalno obrazovanje ... 178
6.2.8. Vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava ... 182
6.2.8.1. Promjene pristupa vrednovanju ... 182
6.2.8.2. Samovrednovanje škole kao sredstvo osiguranja kvalitete ... 184
6.2.8.3. Osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava ... 186
6.2.8.4. Metode i instrumenti prikupljanja podataka ... 191
6.2.8.5. Izvještavanje o rezultatima ... 192
6.2.9. Učitelj i obrazovanje za ljudska prava ... 193
6.2.9.1. Promjena profila učitelja ... 193
6.2.9.2. Međunarodne smjernice za učitelja ... 195
6.2.9.3. Učitelj ljudskih prava ... 198

7. OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA U HRVATSKOJ ... 201
7.1. Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava ... 201
7.1.1 Nastanak Programa ... 201
7.1.2 Opća polazišta ... 203
7.1.3 Ciljevi i zadaci ... 206
7.1.4 Programske cjeline i teme ... 209
7.1.5 Strategije učenja i poučavanja ... 210
7.1.6 Praćenje i vrednovanje ... 213
7.1.7 Uloga učitelja ... 214
7.1.8 Pretpostavke sustavnog djelovanja ... 215
7.1.9 Predstojeće zadaće ... 216
7.2. Doprinos civilnog društva i nevladinih organizacija obrazovanju za ljudska prava u Hrvatskoj ... 217

DRUGI DIO: PROGRAM OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA U RAZREDNOJ NASTAVI 221

Uvod 223

A. OTKRIVANJE SEBE: UČENJE ZA SAMOSVIJEST I SAMOPOŠTOVANJE
(*Vedrana Spajić-Vrkaš*) 227

A1. Moja osobna iskaznica 230
A.1.1. Moje ime 232
A.1.2. Istraživanje tijela 236
A.1.3. Stvari koje volim – stvari koje ne volim 240
A.1.4. Sve moje promjene 244
A.1.5. Moji korijeni 246
A.2. Moje potrebe i želje 250
A.3. Moje potrebe i prava 255
A.4. Zaštitnici mojih prava 260

B. UPOZNAVANJE DRUGIH: UČENJE ZA RAZUMIJEVANJE I POŠTIVANJE RAZLIKA
(*Vedrana Spajić-Vrkaš*) 265

B.1. Svijet kojemu pripadam 267
B.2. Tko su drugi ljudi 269
B.3. Pogled kroz razbijene naočale 280
B.4. Razlike kao bogatstvo 289

C. ŽIVOT U DEMOKRATSKOJ ZAJEDNICI: UČENJE ZA DEMOKRATSKO GRAĐANSTVO
(*Dubravka Maleš*) 295

C.1. Temelji demokratske zajednice 297
C.1.1. Sloboda - ključ zajedničkog života 298
C.1.2. Različiti, a jednakopravni 301
C.1.3. Pravednost - pretpostavka dobrih međuljudskih odnosa 303
C.1.4. Potreba za mirom i sigurnošću 306
C.2. Život u zajednici nas obogaćuje, ali nam nameće i odgovornosti 313
C.2.1. Odgovorni smo za svoje postupke 314
C.2.2. Suradnjom do zajedništva 317
C.2.3. Jedni drugima moramo pomagati 320
C.2.4. I u zajednici imamo pravo na privatnost 322
C.3. Tko i kako odlučuje u zajednici 324

D. IZGRADNJA I UČVRŠĆENJE MIRA: UČENJE ZA MIRNO RJEŠAVANJE SUKOBA
(*Ivanka Stričević*) 329

D.1. Sukobi u nama i oko nas 331
D.1.1. Što je sukob 332
D.1.2. Sukobi se razlikuju 335
D.1.3. Sukob sa sobom ili sviju protiv svih 339
D.1.4. Kad je nasilje odgovor na sukob 340
D.2. Što izaziva sukob 341
D.3. Do rješenja sukoba treba se potruditi 349
D.4. Kako se nositi s burnim osjećajima 352

D.4.1. Kako se osjećam, kako se osjećaš ... 352
D.4.2. Vidjeti potrebe i osjećaje drugih ... 358
D.5. Da bismo se bolje razumjeli ... 361
D.5.1 Govor bez govorenja ... 363
D.5.2. Čujem te kad te slušam ... 365
D.6. Kako do cilja ... 368
D.7. Riješimo problem zajedno ... 371
D.8. Mir sa sobom, tobom i cijelim svijetom ... 381

E. OČUVANJE CJELINE SVIJETA: UČENJE ZA GLOBALNU PERSPEKTIVU (*Dubravka Maleš*) ... 385
E.1. Svijet kao velika obitelj ... 387
E.1.1. Složena mreža života ... 387
E.1.2. Od moje do svjetske obitelji ... 390
E.2. Danas za sutra ... 394
E.2.1. Sve se mijenja ... 394
E.2.2. Mi stvaramo budućnost ... 397

F. PRIMJENA PROGRAMA I OSIGURANJE KVALITETE ... 403
F.1. Strategije i metode (*Milan Matijević*) ... 403
F.1.1. Razredno i školsko ozračje ... 403
F.1.2. Strategije aktivnog učenja ... 407
Učenje istraživanjem ... 408
Razredne novine ... 409
Učeničko dopisivanje i međurazredna suradnja ... 411
Razgovor u krugu ... 411
Učenje kroz igru ... 412
Pedagoške radionice ... 413
Integrirani dan i integrirani tjedan ... 413
F.1.3. Suradnja roditelja i škole ... 420
F.1.4. Posebne upute za izbor strategija i metoda rada na Programu (*Vedrana Spajić-Vrkaš, Ivanka Stričević, Dubravka Maleš*) ... 421
F.2. Osiguranje kvalitete ... 425
F.2.1. Praćenje i vrednovanje (*Milan Matijević*) ... 425
F.2.2. Posebne upute za vrednovanje i samovrednovanje u radu na Programu (*Vedrana Spajić-Vrkaš, Ivanka Stričević*) ... 426
F.2.3. Instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava (SOK) (*Vedrana Spajić-Vrkaš)* ... 430

PRILOZI (pripremila: *Jasmina Božić i Vedrana Spajić-Vrkaš*) ... 435
Izvori za samoobrazovanje učitelja: izbor ... 437
Opća deklaracija o ljudskim pravima (pojednostavnjeni tekst) ... 442
Konvencija o pravima djeteta (pojednostavljeni tekst) ... 443
Ustav Republike Hrvatske (pojednostavnjeni tekst) ... 446
Međunarodni kalendar ... 448

Teaching Rights and Freedoms: Elementary School Teachers' Manual – with activities for grades 1-4: Summary ... 451

Predgovor

Priručnik *Poučavati prava i slobode* rezultat je rada na istraživačkom projektu "Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole", koji se od 1997. do 1999. godine ostvarivao u Hrvatskom povjerenstvu za UNESCO temeljem ugovora između Vlade Republike Hrvatske, UNESCO-a i Vlade Kraljevine Nizozemske. U njemu su bili okupljeni profesori, mladi istraživači i studenti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Učiteljske akademije i drugih nastavno-istraživačkih institucija te civilni aktivisti.

Glavni cilj Projekta bio je izrada koncepcijskog okvira, programa te materijala za učenje i poučavanje odgoja i obrazovanju za ljudska prava u nižim razredima osnovne škole u skladu s međunarodnim demokratskim standardima i razvojnim potrebama hrvatskog društva. Odgoju i obrazovanju za ljudska prava pristupilo se kao cjeloživotnom procesu učenja i poučavanja za (samo)osnaživanje i odgovornost građana u kulturno pluralnom demokratskom društvu koje je uređeno na načelima slobode, pravde, jednakosti, mira i solidarnosti. Istaknuto je da ono čini jedinstvo s odgojem i obrazovanjem za demokratsko građanstvo, interkulturalnim odgojem i obrazovanjem te odgojem i obrazovanjem za mir i nenasilno rješavanje sukoba. Ostvaruje se s osloncem na aktivne i suradničke metode učenja, traži povezivanje formalnog i neformalnog odgoja i obrazovanja te ističe međuovosnost lokalne, nacionalne i globalne perspektive u razumijevanju društvenih izazova i promjena.

Koncepcijski okvir i program koji su pripremljeni u Projektu postali su polazišta za izradu Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava pri Nacionalnom odboru za obrazovanje o ljudskim pravima Vlade Republike Hrvatske, koji je objavljen 1999. godine. Nastavni i referentni materijali, kao što su Interdisciplinarni rječnik, Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata, Bibliografija radova s bilješkama i Međunarodni adresar, tiskani su naknadno tijekom 2000. i 2001. godine u izdanju Hrvatskog povjerenstva za UNESCO i Projekta. Prilozi s međunarodnog simpozija *Common Goals – Varieties of Approaches: The Promotion of Human Rights through Education* (Isti ciljevi – različiti pristupi: Promicanje ljudskih prava odgojem i obrazovanjem) objavljeni su na web-stranici Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (**http://www.ffzg.hr/hre-edc/DubrSymp-fin.pdf**).

Osim tih materijala u projektu su priređeni priručnik za učitelje i udžbenici za učenike prvog i drugog te trećeg i četvrtog razreda osnovne škole. Priručnik za učitelje *Poučavati prava i slobode*, koji se iz objektivnih razloga objavljuje sa zakašnjenjem, znatno je izmijenjen i dopunjen u odnosu na izvorni tekst. Njegov sadržaj podijeljen je u dva međusobno povezana dijela. U prvom dijelu se u sedam poglavlja obrađuju ključna pitanja iz područja ljudskih prava i obrazovanja za ljudska prava (Što su ljudska prava, Teorijski izvori ljudskih prava, Međunarodni sustav ljudskih prava, Bitna obilježja i podjele ljudskih prava, Pravo

na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava, Obrazovanje za ljudska prava i Obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj). Teorijske analize služe kao podloga Programu odgoja i obrazovanja za ljudska prava koji čini drugi dio Priručnika. Program je podijeljen u pet odgojno-obrazovnih cjelina (Otkrivanje sebe, Upoznavanje drugih, Život u demokratskoj zajednici, Izgradnja i učvršćenje mira i Očuvanje cjeline svijeta), uz dodatak posebnog poglavlja o odgojno-obrazovnim metodama i strategijama vrednovanja (Primjena Programa i osiguranje kvalitete).

Priručnik treba shvatiti kao pomoćno sredstvo za uključivanje ljudskih prava i njima srodnih pojmova u nastavu, izvannastavne aktivnosti i rad škole u cjelini. On sadrži ideje o tome kako poticati cjeloviti razvoj svakog pojedinog učenika, kako školu graditi kao demokratsku zajednicu učenja i poučavanja, kako očuvati dostojanstvo svih u odgojno-obrazovnom procesu i kako mlade pripremiti za aktivno sudjelovanje u izazovima privatnog i profesionalnog života s onu stranu jalovog zapamćivanja neiskoristivih činjenica.

U Priručniku se koristi termin "obrazovanje" u najširem značenju, dakle kao proces proširivanja znanja, razvoja vještina i usvajanje vrijednosti, stavova i obrazaca ponašanja, za što se kod nas najčešće koristi složenica "odgoj i obrazovanje". Termin "obrazovanje" izabran je više iz praktičnih razloga, jer se pokazalo da je korištenje složenice na mnogim mjestima umanjivalo razumijevanje teksta. Isti problem onemogućio je dosljedno poštivanje načela rodne osjetljivosti teksta pa je ono provedeno samo u Programu. Naime, primjena tog načela znači da se rodna diferencijacija ne provodi samo u odnosu na subjekt (npr. "učenik i učenica" ili "učitelj i učiteljica") nego i na druge dijelove rečenice (npr. "Učitelj/učiteljica je zatražio/zatražila od učenika/učenica koji/koje su bili/bile na izletu da …"), što znatno opterećuje čitanje. No s obzirom da je poštivanje toga načela u obrazovanju bitno za osvještavanja problema zapostavljanja žene, što je bitan dio učenja i poučavanja za ljudska prava, očekujemo da će među strukama doći do dogovora kojim se istovremeno zadovoljava i potreba čitljivosti i zahtjev za rodnom osjetljivošću teksta, čime bi nestale i dileme koje smo mi imali pišući ovaj Priručnik.

*Zahvalu za objavljivanje Priručnika dugujemo potpori gospođe **Felise Tibbitts** iz udruge Human Rights Education Associates, Ministarstvu vanjskih poslova Kraljevine Nizozemske, Nacionalnom odboru za obrazovanje o ljudskim pravima i Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske. Što se njegova sadržaja tiče, zahvalnost dugujemo svim recenzentima, osobito učiteljicama.*

*Naš najveći dug ostat će nepodmiren prema **dr. Elvi Piršl**, za njenu izuzetnu pomoć u metodičkom dotjerivanju Programa, kao i prema **mr. Jasmini Božić**, za njene savjete prilikom oblikovanja teorijskog dijela Priručnika.*

Zagreb, siječanj 2004.
Autori

PRVI DIO

Uvod u ljudska prava i obrazovanje za ljudska prava

1. Što su ljudska prava

1.1. Ljudska prava kao skup moralnih i pravnih načela

Ljudska prava su moralna prava opće naravi. Ona pripadaju svima podjednako i neovisna su o spolu, dobi, sposobnostima, rasnoj, etničkoj, nacionalnoj ili nekoj drugoj pripadnosti, kao i o društvenom ili državnom ustroju kojemu pojedinac pripada. Riječ je o temeljnim i neotuđivim pravima koje posjeduje svako ljudsko biće kao bitne pretpostavke svog istinski ljudskog postojanja u slobodi, neovisnosti i dostojanstvu. Shvaćena tako, ljudska prava čini *skup moralnih načela* koja se propituju i potvrđuju u području filozofije morala.

Ljudska prava su i pravna zaštita ljudskog dostojanstva. Njima se pravno potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo svakog pojedinca. Riječ je, dakle, o pravima koja pripadaju svakom pojedincu u odnosu na državu i vlast. Pozivajući se na njih, pojedinac postavlja zahtjeve pred institucije i tijela vlasti na lokalnoj i nacionalnoj razini da oni djeluju na određen način ili da spriječe djelovanje kojim se dovodi u pitanje njegovo ljudsko dostojanstvo. Zahtijevajući svoja ljudska prava pred državom, pojedinac se prvenstveno poziva na pravne norme utvrđene međunarodnim instrumentima ljudskih prava. Njihov temelj predstavlja 'Međunarodna povelja prava' Ujedinjenih naroda u sklopu koje se nalazi 'Opća deklaracija o ljudskim pravima'. Norme su rezultat pregovora i dogovora među državama i, kao takve, formalnopravno obvezuju vlade da se prema pojedincu ponašaju na određen način. U dijelu demokratskih zemalja u tu su svrhu usvojene posebne povelje prava kao sastavni dio ustava. Shvaćena tako, ljudska prava čini *skup pravnih normi* koje se uređuju i potvrđuju u okvirima teorije i prakse međunarodnog prava.

Ljudska prava, dakle, nisu neke posebne društvene privilegije koje pojedinac zasluži svojim rođenjem ili djelovanjem. Ona mu uvijek i u svakom času pripadaju, čak i onda kad ih on nije svjestan, kada ne priznaje ista prava drugima, ili kad drugi njemu ne priznaju ta prava. S obzirom na to da su bitan uvjet ljudskog postojanja, ona ne ovise o milosrđu onih koji su na vlasti. Država pojedincu ne daruje njegova temeljna prava i slobode, on ih od nje *ne zaslužuje*, primjerice svojim dobrim ponašanjem, jer su oni naprosto neotuđiv dio njegove ljudske prirode. No ona mu ih može priznati i jamčiti zakonima, kao što mu ih može osporiti i zabraniti zakonima. Razlika između te dvije mogućnosti jest razlika između dobre i

loše vladavine, između režima koji štiti interese svih i režima koji štiti samo interese pojedinih grupa. No i kad mu vlast osporava njegova temeljna prava i slobode, pojedinac ostaje njihov "vlasnik" zbog čega i ima neotuđivo pravo neprekidno i uporno "težiti vlastitoj sreći".

Taj cilj se ne postiže odjedanput i za sva vremena. Povijest pokazuje da je proces priznanja i zaštite ljudskih prava dugotrajan, složen i osjetljiv jer pretpostavlja korjenito mijenjanje pristupa pojedincu, društvu, vlasti i državi. On podrazumijeva uspostavljanje i razvoj takvih društvenih odnosa u kojima vlast sve manje propisuje, a sve više potvrđuje i štiti prava pojedinca kao temeljna i neotuđiva prava i slobode svih.

Iako ideju ljudskih prava nalazimo u nizu filozofskih i drugih tekstova tijekom čitave ljudske povijesti, do njene primjene u političkoj praksi dolazi tek prije nešto više od dva stoljeća kada despotska vlast koja *upravlja podanicima* ustupa mjesto demokratskoj vlasti koja *upravlja u ime i po volji građana*. Usprkos tome tek se od kraja prve polovice 20. stoljeća može sa sigurnošću govoriti o institucionalizaciji ideje ljudskih prava, budući da se tek tada u sklopu Ujedinjenih naroda utvrđuju i normiraju temeljna i neotuđiva prava koja jednako pripadaju svakom ljudskom biću. Pojavom regionalnih sustava ljudskih prava (europskog, američkog i afričkog) potvrđen je i učvršćen međunarodni sustav ljudskih prava, ali je tek europski sustav uspio uspostaviti donekle učinkovitu pravnu zaštitu ljudskih prava pojedinca.

Uspostavom međunarodnog i regionalnog sustava ljudskih prava temeljem dogovora i sporazuma među vladama suverenih i neovisnih država, utvrđene su obveze koje država ima prema svakoj osobi, a za koje odgovara pred međunarodnom ili regionalnom zajednicom. Središnje dimenzije tog obrasca međunarodnih obveza su formalnopravno priznanje i uređenje ljudskih prava ustavom i zakonima, osiguranje postupaka, mjera i instrumenata njihove zaštite, ali i odštete te njihovo uključivanje u sustav društvenih vrijednosti.

Ljudska prava su odavno prestala biti isključivo predmet moralno-filozofskih rasprava, utopijskih političkih ideja ili društvenih aspiracija povezanih s vizijom dobrog društva. Ona se danas propituju u terminima ustavnih jamstava koje demokratska država daje svojim građanima. Priznanje prava, naime, za sobom automatski povlači obvezu države da zadovolji zahtjeve pojedinca koji proizlaze iz tog priznanja. To se postiže osiguranjem određenih resursa, institucija i postupaka kojima se pojedincu jamči zaštita od samovolje, neučinkovitosti ili korumpiranosti vlasti, ali i uvođenjem sustava odštete kad zakaže sustav zaštite. Ključne dimenzije tog procesa su:

- jasnoća pravca društvenog razvoja i s njom povezani politički prioriteti;
- razvojni programi s mjerama i strategijama primjene;
- politička volja za ostvarenjem naznačenog pravca razvoja;
- sustav konkretnih odgovornosti što uključuje tzv. plaćanje računa za propust koji je posljedica nekorektnog djelovanja.

Preuzimanjem odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava, vlast se ujedno obvezuje na uspostavu i jačanje demokratskih društvenih odnosa. Općenito se prihvaća da se demokracijom najučinkovitije promiču i štite ljudska prava. Otuda i uvjerenje da se

vlast u nekoj zemlji legitimira kao demokratska prema razini zaštite temeljnih i neotuđivih prava i sloboda svih svojih građana. Stoga središnje pitanje demokratskog društva nije puko priznanje ljudskih prava, odnosno postojanje "papira", nego znatno više učinkovitost sustava njihove zaštite i promicanja. No priznanjem se mijenja i sama ideja demokracije. Što se veći broj prava zaštićuje na višoj razini, dakle ustavom i međunarodnim instrumentima, to sve manje prostora ostaje za demokratsko odlučivanje, ali i za političke manipulacije pojedinih interesnih grupa. Nadalje, u pitanje dolazi i demokratsko načelo većinskog odlučivanja. Obično se kaže da ljudska prava ne štite pojedinca samo od tiranije totalitarnog režima nego i od tiranije režima većine u demokraciji. Većinska vlast jest jamstvo zaštite općih društvenih interesa, ali može ugroziti interese pojedinaca, osobito onih koji pripadaju manjinama.

Čimbenici koji utječu na ostvarenje ljudskih prava

- nekoherentnost sustava ljudskih prava
- sukob prava
- društveni, politički, kulturni i gospodarski kontekst primjene prava
- većinsko odlučivanje
- odvojenost moralnih i pravnih normi
- neusklađenost međunarodnih i domaćih pravnih normi
- razlike u tumačenju pravnih normi
- neinformiranost i nepripremljenost građana za traženje svojih ljudskih prava

No osjetljivost i složenost procesa zaštite ljudskih prava dijelom proizlazi iz same prirode ljudskih prava i odnosa među njima. Zaštitom jednoga prava, primjerice prava na slobodu izražavanja ili prava na vlasništvo, može se ugroziti uživanje drugih prava. Pravo na slobodu izražavanja se u demokratskim društvima koristi kao argument za opravdanje govora mržnje, pornografije, nasilnog ponašanja, rasizma i fundamentalizma, čime su osobito ugroženi interesi djece. Zanimljivo je da na međunarodnoj ili regionalnoj razini ne postoji instrument kojim se sveobuhvatno i učinkovito štite prava djece glede zloporabe prava na slobodu izražavanja. Uzrok tome dijelom je u određivanju međunarodnih i regionalnih prioriteta. Sloboda mišljenja i izražavanja te dostupnost i pluralizam informacija desetljećima se promiču kao ključna pretpostavka demokratskog razvoja, pri čemu je gotovo zanemareno pitanje njihove zloporabe. Isti problem nalazimo i u primjeni prava na vlasništvo čime se nerijetko ugrožava niz temeljnih prava siromašnih.

Iako se na prvi pogled ne čini, ljudska prava nisu koherentan sustav. Ona su skup, kolaž načela koja su se postupno pojavljivala tijekom povijesti na različitim mjestima i u različitim društvenim, kulturnim, političkim i gospodarskim kontekstima, kao odgovor na obespravljenost i tlačenje pojedinca, grupa i naroda. Iako se do nekih od njih došlo spo-

razumom, većina ih je izborena sukobom ili revolucijom pa su prvenstveno znak pobjede nad apsolutizmom, totalitarizmom i drugim oblicima vladavine koji su gušili prava i slobode pojedinca. Nadalje, iako ljudska prava imaju svoje izvore u religijskim doktrinama, ona dovode u pitanje i neka moralna načela velikih svjetskih religija, uključujući kršćanstvo (primjerice, pravo na reproduktivni izbor), kao i mnogih tradicionalističkih društava (primjerice, pravo na slobodu izbora bračnog partnera ili zabrana sakaćenja).

Brojna pitanja koja prate ljudska prava upravo i izviru iz posebnosti društvenog konteksta u kojemu se primjenjuju. Kulture koje kolektiv pretpostavljaju pojedincu mogu u individualističko-liberalnom pojmu ljudskih prava vidjeti opasnost po svoje temeljne vrijednosti (mnoge afričke i azijske kulture, ali i komunitaristi). U kulturama koje naglašavaju ovisnost pojedinca o prirodi, antropocentričan pojam prirodnih prava, koji stoji u temeljima ljudskih prava, može biti besmislen i moralno neprihvatljiv (primjerice, u dijelu azijskih i afričkih kultura). Isto važi i za kulture koje izvor ljudskog dostojanstva i slobode ne nalaze u samom ljudskom biću nego u istinskoj vjeri, što znači da im je sasvim strana sekularna ideja ljudskih prava (islamske kulture). Iz toga slijedi da ljudska prava ne moraju biti samorazumljiva, kako se ponekad tvrdi, nego da se ona moraju prije svega u praksi moralno opravdati. Utvrđivanje izvora autoriteta ljudskih prava od presudne je važnosti za njihovo prihvaćanje.

Moralno opravdanje potrebno je čak i onda kad mislimo da su ljudska prava jasno pravno uređena. Razlog tome nije samo sukob između apsolutističke i relativističke koncepcije prava, niti samo jaz između međunarodnih i domaćih pravnih normi. Ovdje je više riječ o nejedinstvenom tumačenju tih normi zbog čega se, primjerice, javlja jaz između norme i sudske prakse, što nas dijelom vraća na pitanje društvenog i kulturnog konteksta.

To znači da je spor koji se danas često vodi oko toga jesu li ljudska prava skup moralnih ili pravnih načela, zapravo, suvišan. Ljudska prava su nužno i jedno i drugo. Moralna dimenzija, kako kaže Wiktor Osiatynski, ljudskim pravima daje opravdanje, a pravna osigurava primjenu.

No da bi došlo do tog pomirenja, prijeko je potrebno preispitati dosadašnji elitistički pristup ljudskim pravima koji se oslanja na uske specijalističke, diplomatske i predstavničke krugove. Globalno prihvaćanje ljudskih prava ne ovisi samo o jasnoći i obuhvatnosti međunarodnih normi, niti samo o domaćoj pravnoj zaštiti, niti samo o ekspertnim znanjima nekih posebnih grupa stručnjaka i vladinih tijela, nego ponajviše i presudno o tome poznaje li, koliko i kako, te norme svaki pojedini građanin, kao i o tome koliko je proces utvrđivanja i primjene prava rezultat istinskog dijaloga između vlasti i građana, uključujući stručnjake i organizacije civilnog društva.

Jer, ako je pojedinac jedini posjednik svojih ljudskih prava koja mu pripadaju po njegovoj ljudskoj prirodi, onda nema ništa nepravednije nego osporiti mu znanja o toj prirodi zahvaljujući kojima u njoj jedino i može uživati.

1.2. Ljudska prava i druga prava pojedinca

Određivanjem pripadnosti dotakli smo samo dio pitanja o tome što su ljudska prava. S obzirom na to da ćemo se ostalim dijelovima tog pitanja detaljnije baviti u sljedećim poglavljima, ovdje ćemo u kratkim crtama ukazati na neke pojmove koji se često, opravdano ili neopravdano, koriste kao istoznačnice pojma ljudskih prava.

Prirodna, temeljna i apsolutna prava

Uz pojam ljudskih prava u pravilu se vežu pojmovi prirodnih, temeljnih i apsolutnih prava. Ljudska prava jesu prirodna prava jer pripadaju pojedincu kao bitna obilježja njegove ljudske prirode. Ona su i temeljna i apsolutna, iako ovdje valja praviti određenu razliku. Ne postoji međunarodno prihvaćen popis temeljnih (fundamentalnih) ljudskih prava, ali se općenito drži da se ona odnose na prava utvrđena 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima' kao što su pravo na život, pravo na slobodu i sigurnost, pravo na slobodu udruživanja itd. Apsolutna prava su ljudska prava koja se ni u kojim okolnostima ne mogu ograničiti niti ih se pojedinac može odreći. Prema običajnom međunarodnom pravu ona uključuju: zabranu mučenja, okrutnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne, zabranu ropstva i načelo "nema kazne bez zakona" (nitko ne može biti proglašen krivim i kažnjen za djelo koje u času kad je počinjeno nije, po nacionalnom ili međunarodnom pravu ili međunarodnom običajnom pravu, utvrđeno kao kazneno djelo).

Ljudska prava koja se u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima mogu ograničiti nisu apsolutna. Riječ je o pravima na koja se primjenjuje načelo tzv. dopuštenog ograničenja, tj. onima koja se ograničavaju u izvanrednim okolnostima ili kad je to u "demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javnog reda i mira, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja ili morala", kako, primjerice, stoji u 'Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda'.

Ljudska prava i individualna prava

Pod pojmom ljudskih prava mislimo samo na ona prava koja ima svaki čovjek, dok pojam "prava pojedinca" može označavati prava koja imaju samo pojedini ljudi. Pojam ljudskih prava koji se danas koristi, u smislu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava koja pripadaju svakom čovjeku kao ljudskom biću bez obzira na njegovo podrijetlo, životne uvjete, sposobnosti i sl., oblikovan je tek nakon Drugoga svjetskog rata dogovorom na međunarodnoj razini. Odatle je uveden u međunarodno javno pravo kao posebna disciplina – međunarodno pravo ljudskih prava. Do tada su prava bila isključivo prava pojedinca i često značila privilegije ili imunitete stečene sporazumom, podrijetlom, običajima i sl. U 18. stoljeću, primjerice, pojam prava pojedinca nije uključivao žene, djecu i neeuropske narode. John Locke, kojega mnogi smatraju pretečom ideje ljudskih prava, koristio je samo pojam individualnih prava,

a ne i ljudskih prava. Zbog uvjerenja da nositelj prava može biti samo slobodan građanin (bijelac, muškarac i posjednik), podržavao je ropstvo i osporavao ravnopravnost žena. Isto važi za Jeffersona, glavnog pisca američke 'Deklaracije o neovisnosti', koji je i sam bio robovlasnik.

Nadalje, s obzirom na to da su ljudska prava utvrđena i zaštićena međunarodnim instrumentima, pojedinac koji nalazi da su njegova prava povrijeđena, može tražiti zaštitu međunarodnih institucija, ali pod uvjetom da je njegova zemlja prihvatila i ratificirala određeni instrument. U skladu s tim pojedinac postavlja zahtjev za zaštitom svojih individualnih prava svojoj državi, dok zahtjev za zaštitom svoji ljudskih prava, osim državi, postavlja i međunarodnoj zajednici.

Opća ili univerzalna prava i partikularna prava

Ljudska prava postoje i priznaju se samo i isključivo kao opća ili univerzalna prava koja važe za svakog podjednako, inače govorimo o partikularnim pravima.

Ljudska prava i ustavna prava

Ljudska prava su temeljna prirodna prava koja pripadaju svakom pojedincu u njegovim odnosima prema tijelima i institucijama vlasti, za razliku od ustavnih prava koja pripadaju samo građanima određene države. Ustav je temeljni zakon kojim se uređuje cjelokupan pravni, politički, gospodarski i izborni sustav države te građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava i slobode građana, kao i njihove dužnosti. S obzirom na to da se ustavi međusobno razlikuju ne samo po sadržaju nego i po svojoj praktičnoj primjeni (primjerice, normativni ustavi razvijenih demokratskih zemalja koji najviše odražavaju stvarne odnose, deklarativni ustavi nekih postkomunističkih zemalja koji utvrđuju poželjne odnose i semantički ustavi komunističkih zemalja koji prikrivaju realne odnose), mogu postojati znatna odstupanja između ustavnih i temeljnih prirodnih prava pojedinca. Krajnji oblik takvog razdvajanja su rasistički zakoni kojima se štiti nejednakost i diskriminacija građana. Oni imaju svoje uporište u pravu, ali se nikako ne mogu moralno opravdati. Potreba što učinkovitije zaštite prava građana dovela je do toga da su ustavi nekih razvijenih zemalja (SAD, Kanada) dopunjeni tzv. poveljom prava.

1.3. Prava, dužnosti i odgovornosti

Već je rečeno da ljudska prava uvijek pripadaju pojedincu, čak i onda kad on ista prava ne priznaje drugima, ili kad ih njemu drugi ne priznaju. Znači li to da se ljudska prava u praksi svode na bespoštednu borbu za ostvarenje samo svojih interesa, na "rat svih protiv sviju", kako nas je uvjeravao Thomas Hobbes, ili ona sadrže ugrađene mehanizme nadzora koji svaku sebičnost čine nemogućom? S obzirom na to da ona pripadaju svima jednako, odgovor bi trebao biti razumljiv sam po sebi – svatko ima upravo onoliko prava i sloboda koliko

imaju svi drugi ili, još preciznije, prava i slobode jedne osobe završavaju tamo gdje počinju prava i slobode druge osobe.

Ako je uživanje ljudskih prava ograničeno, jesu li ta ograničenja posljedica prisile da odstupimo, dužnosti kojoj se odazivamo ili odgovornosti koju dobrovoljno prihvaćamo? Ako i pristanemo na to da je prisila nespojiva s uživanjem ljudskih prava, što je s dužnostima i odgovornostima? Ima li pojedinac kakve dužnosti i prema kome kao uživatelj ljudskih prava? Jesu li dužnosti isto što i odgovornosti, ili je riječ o dva različita pristupa shvaćanju uloge pojedinca u promicanju i zaštiti ljudskih prava?

Na to pitanje u literaturi nema jedinstvenog odgovora. Na jednoj strani su autori koji zastupaju stav da *pojedinac nema nikakvih dužnosti* izvan onih koje se odnose na njegova vlastita prava i slobode te da se o dužnostima jedino može govoriti u svezi s obvezom države da prizna i zaštiti ta prava i slobode, kao i da osigura stabilnost i blagostanje društvene zajednice. Ostvarenje prava stoga ne smije biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti zbog čega se ni okorjelom zločincu ili masovnom ubojici ne smiju oduzeti njegova temeljna prava kojima se potvrđuje njegovo ljudsko dostojanstvo.

Na drugoj strani se nalaze autori koji drže da *ostvarenje prava u potpunosti treba biti uvjetovano ispunjavanjem dužnosti prema društvu i državi*. Argument da je osoba koja ne ispunjava svoje dužnosti prema državi "beskorisna", a ona koja ih svjesno odbija ispuniti "moralno bezvrijedna" i "politički opasna" često koriste totalitarni režimi kad trebaju pred svojim građanima i međunarodnom javnošću opravdati masovne zločine. Tu su retoriku koristili Staljin u Sovjetskom Savezu, Mao Zedong u Kini, Kim Il Sung u Sjevernoj Koreji i general Pinoche u Čileu te mnogi drugi diktatori 20. stoljeća za opravdavanje zatvaranja, mučenja, prisilnih nestanaka i čistki onih koji su zbog otpora režimu izgubili sva "moralna prava".

Treću grupu čine zastupnici ideje da *svako pravo uključuje i dužnost* te da se stoga ta dva pojma ne mogu razmatrati odvojeno što su odavno naglašavali i predstavnici teorije društvenog ugovora. Usklađenost prava i dužnosti jedna je od temeljnih pretpostavki dobrog funkcioniranja demokratskog društva u kojemu je interes građana i zajednice zakonima zaštićen od samovolje vlasti, moćnih grupa i drugih pojedinaca.

Prava koja pripadaju pojedincu nameću određene dužnosti i državi i drugim pojedincima. I jedni i drugi obvezni su ne miješati se u njegova prava, ali država ima još i dodatnu obvezu da mu ta prava i osigura. U skladu s tim od pojedinca se očekuje da ispuni svoje građanske dužnosti prema društvu, što prvenstveno uključuje glasovanje i plaćanje poreza te, u većini zemalja, i neki oblik služenja vojnog roka i obrane zemlje (javna sfera dužnosti), ali i da poštuje prava drugih (privatna sfera dužnosti).

'Opća deklaracija o ljudskim pravima' također priznaje povezanost prava i dužnosti. U članku 29(1) stoji: "Svatko ima obveze prema onoj zajednici u kojoj je jedino moguć neovisan i cjelovit razvoj njegove osobnosti". Neki autori dodaju da je ta odredba ušla u 'Deklaraciju' pod pritiskom azijskih, latinoameričkih i komunističkih zemalja, u kojima su se više naglašavale dužnosti nego prava pojedinca zbog presudnog utjecaja kulture, religije ili ideologije. Istina jest da su, nekoliko mjeseci prije, južnoameričke i sjevernoameričke zemlje usvojile regio-

nalnu 'Američku deklaraciju o pravima i dužnostima čovjeka' u kojoj se navode dužnosti građana prema društvu kojemu pripada; uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u odgoju i obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštiti i dobrobiti zajednice, poreznim obvezama; sudjelovanje u demokratskom razvoju zajednice te poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje.

Dokumenti koji utvrđuju prava i odgovornosti/dužnosti

- Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka, 1948.
- Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda, 1981.
- Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama, UNESCO, 1997.
- Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda, UN, 1998.
- Deklaracija i Program obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana, Vijeće Europe, 1999.

Masovno kršenje ljudskih prava građana totalitarnih zemalja koje se provodilo pod izlikom nepoštivanja dužnosti, navelo je zapadne autore na zaključak da nastojanje na povezanosti prava i dužnosti može dovesti do obezvrjeđivanja same ideje ljudskih prava. Tako se termin "dužnost" postupno počinje isključivo vezivati uz obveze koje država ima prema svojim građanima i međunarodnim, odnosno regionalnim sporazumima. Odnos pojedinca prema državi određuje se u terminima njegovih odgovornosti. Odgovornost se pak više shvaća kao *moralna odgovornost,* tj. kao sloboda pojedinca da bira prema svojim uvjerenjima, uz obvezu da pri tome ne ugrozi prava i slobode drugih.

Taj pristup je dosljedno primijenjen u 'Europskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' iz 1950. U njoj se spominju i dužnosti i odgovornosti pojedinca, ali samo u kontekstu ostvarivanja svojih prava i sloboda, dok se država obvezuje na djelovanje u skladu sa zahtjevima građana i odredbama 'Konvencije'. Odgovornosti su uključene i u 'Afričku povelju o ljudskim pravima i pravima naroda' iz 1981. Iz perspektive afričkih zemalja one uključuju odgovornost pojedinca prema obitelji, društvu, državi i međunarodnoj zajednici.

No promjena naglaska i zamjena termina ni izdaleka nije riješila temeljno pitanje zapadne individualističko-liberalne misli izrasle na ideji prirodnog prava i društvenog ugovora. Ima li pojedinac ikakvih odgovornosti osim potvrđivanja svojih temeljnih prava i sloboda kao prava i sloboda svih? Da to pitanje nije zanemarivo potvrđuje činjenica da se interes za odgovornost pojedinca obnavlja kao predmet međunarodnih i europskih dogovora tek u drugoj polovici devedesetih, i to kao posljedica znatno smanjenog interesa zapadnoeuropljana za demokratske procese i institucije, s jedne, te potrebe za ubrzanjem demokratskog razvoja tranzicijskih zemalja, s druge strane.

Odbor ministara Vijeća Europe je 1999. godine objavio 'Deklaraciju i Program odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo utemeljeno na pravima i odgovornostima građana' u kojoj se traži osvještavanje građana o njihovim pravima i odgovornostima radi "razvijanja umijeća primjene tih prava i poštivanja prava drugih". Dokument spominje odgovornosti pojedinca i "zajedničke odgovornosti" građana. Među odgovornostima se spominju:

- ✔ očuvanje zdravog i visokovrijednog prirodnog kao i, od strane čovjeka, izgrađenog okoliša;
- ✔ aktivno sudjelovanje u javnom životu i odgovorno upravljanje "svojom sudbinom i sudbinom svoga društva";
- ✔ promicanje kulturne različitosti;
- ✔ izgradnja kulture ljudskih prava koja će "osigurati puno poštivanje prava i razumijevanje odgovornosti koje iz njih proizlaze";
- ✔ suzbijanje društvene isključenosti, marginalizacije, građanske apatije, nesnošljivosti i nasilja.

Dvije godine ranije na Općoj konferenciji UNESCO-a prihvaćena je 'Deklaraciju o odgovornostima sadašnjih generacija prema budućim generacijama', u kojoj se pozivaju "vlade, organizacije i tijela u sustavu UN-a, druge međuvladine organizacije, nevladine udruge, pojedinci i privatne ustanove da preuzmu svoj dio odgovornosti" u zaštiti prava i sloboda budućih generacija, osobito u svezi sa zaštitom okoliša, ljudskoga genoma, biološke i kulturne raznolikosti, mira te zajedničke baštine čovječanstva. Godinu dana nakon toga Opća skupština UN-a je prihvatila 'Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda'. U njoj se glavni naglasak stavlja na političku odgovornost vlada država članica, ali se govori i o "odgovornom stavu" pojedinca.

2. Teorijski izvori ljudskih prava

Ono što danas znamo o ljudskim pravima rezultat je dugotrajnog procesa oblikovanja same ideje i utvrđivanja modusa njene učinkovite primjene. U taj proces su utkane različite moralne tradicije, religijske doktrine, filozofske i znanstvene teorije, političke vizije, društveni programi te inicijative pojedinaca. U ovom poglavlju prikazat ćemo neka od najznačajnijih teorijskih učenja koja čine povijesni temelj ljudskih prava, kao i ona koja su temelj njihova suvremenog propitivanja. Za razliku od ranijih, tzv. klasičnih teorija ljudskih prava koje su redom sveobuhvatne, afirmativne i uglavnom vođene jednim načelom moralnog djelovanja, novije teorije su eklektične, partikularne i vođene imperativom opravdanja moralnih kriterija koji stoje u temeljima ljudskih prava. Ta je raznolikost jedan od najvećih izazova suvremenoj politici ljudskih prava, njihovu pravnom normiranju i primjeni. No kako je tu raznolikost gotovo nemoguće obuhvatiti na jednome mjestu, ovdje ćemo prikazati samo neke od najznačajnijih pristupa (v. Prikaz 1).[1]

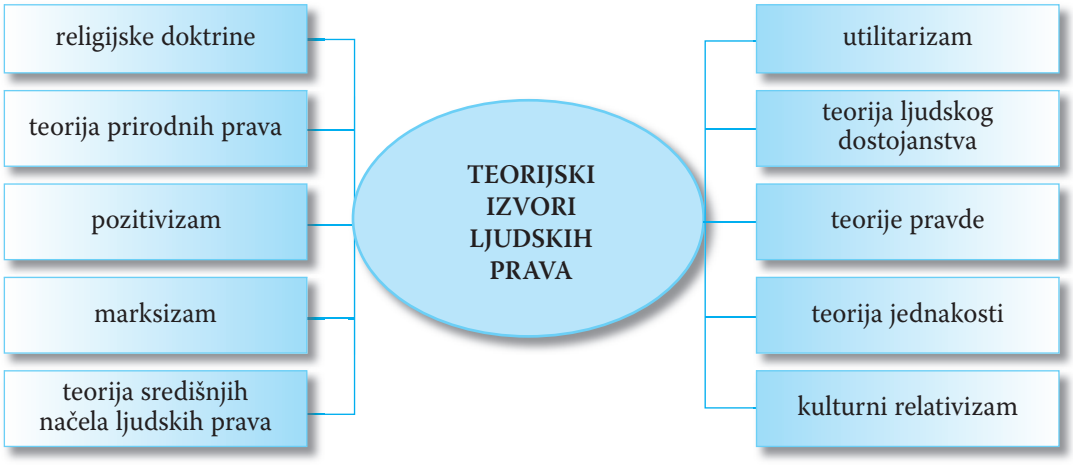

Prikaz 1: *Teorijski izvori ljudskih prava*

[1] Prikaz teorija dijelom je preuzet iz Shestack, Jerome J. '*The philosophical foundations of human rights.*' U. Symonides, J. (ur.) Human Rights: Concepts and Standards. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 31- 66.

Religijske doktrine

Iako velike svjetske religije ne poznaju pojam ljudskih prava, one su, shvaćanjem da prava i dužnosti čovjeka izviru iz Božjeg zakona, a ne od nekog svjetovnog autoriteta, posredno otvorile put ideji ljudskih prava. Tomu su osobito pridonijele dvije okolnosti: a) pridruživanje oznake svetosti, a time i dostojanstva, ljudskom biću temeljem vjerovanja da je ono stvoreno na Božju sliku i priliku i b) uspostavljanje zajednice vjernika koji prihvaćaju jedinstven Božji zakon.

Temeljna razlika u shvaćanju prava i dužnosti vjernika, s jedne, i ljudskih prava pojedinca, s druge strane, jest u tome što religije ne nalaze dostojanstvo pojedinca u njegovoj prirodi nego u Božjoj milosti, zbog čega naglasak stavljaju na dužnosti, a ne na prava. S druge strane, iako se Božji zakon shvaća kao jedinstven i univerzalan, on važi samo za pripadnike određene grupe. Time se dugo opravdavalo kršenje prava pripadnika drugih religija, koji su u pravilu viđeni kao bezvjerci ili krivovjerci, ali i nekih drugih grupa, kao što su žene, djeca i robovi.

U kršćanstvu do promjena dolazi u doba Reformacije kad se pojavljuje više Crkava koje se međusobno spore oko ispravnog tumačenja Božjeg zakona. Te razlike počinju nagrizati vjeru u božansko podrijetlo društvenih normi i njihovu nepromjenjivost, čime se otvorio prostor za prihvaćanje ideje prirodnog prava pojedinca i pozitivnog prava države, što će utjecati na pojavu i razradu ideje ljudskih prava.

U 19. stoljeću u Katoličkoj crkvi jača ideja pape Leona XIII o kršćanskoj demokraciji u značenju "katoličkog djelovanja za dobrobit naroda (puka)". Prvi programi su politički neutralni i isključivo usmjereni na "spasenje materijalnih i moralnih vrijednosti čovjeka" prema programu Pija X o "obnovi svih svari u Kristu". Kasnije se izvorno značenje katoličke demokracije mijenja i sve više povezuje s posebnom teorijskom školom, odnosno političkim programom.

Teorija prirodnih prava

Začetke teorije prirodnih prava kojom se uvodi shvaćanje da postoji vječan i nepromjenjiv prirodni zakon koji je nadređen svjetovnim zakonima nalazimo kod Aristotela i stoika. Sukob ta dva načela opisao je Sofokle u svom remek-djelu 'Antigona', u kojemu se Antigona suprotstavlja naredbi kralja Kreonta da se tijelo njena mrtvog brata, inače Kreontova protivnika, ostavi nepokopano. Pri tome se ona poziva na zakone iznad Kreontovih sljedećim riječima:

> *Jer nalog o kom zboriš, ne proglasi Zeus,*
> *nit Pravda, ukućanka svijeta podzemnog,*
> *već oni drugi zakon daše ljudstvu svem.*
> *Ja ne smatrah tvoj nalog tako svesilnim,*
> *da mogao bi smrtnik božji kršit glas,*
> *što vječit je iako nikad nepisan.*
> *Ne živi božja riječ od dana današnjeg*

i nije tek od jučer, vječan joj je vijek
i nitko ne zna otkad za nju znade svijet.[2]

Teorija prirodnog zakona (*natural law theory*) se pod utjecajem humanizma i prosvjetiteljstva tijekom 17. i 18. stoljeća razvila u teoriju prirodnih prava (*natural rights theory*). U početku se prirodno pravo shvaća kao sloboda koju čovjek ima u očuvanju i obrani vlastitog života. Predstavnici teorije društvenog ugovora, John Locke i Jean-Jacques Rousseau, tvrdili su da život u zajednici nužno ograničava slobodu pojedinca i da je stoga društvene odnose potrebno urediti tako da se interesi svih ostvare u najvećoj mogućoj mjeri. Rješenje su vidjeli u sklapanju društvenog ugovora kojim se pojedinac dobrovoljno odriče dijela svoje slobode u korist države čija bi temeljna obveza bila zaštita prirodnih prava svih njenih građana.

Teorija prirodnih prava postala je snažan instrument nove europske i američke građanske klase u borbi protiv apsolutizma. Ona je ugrađena u načela američke 'Deklaracije o neovisnosti' i francuske 'Deklaracije o pravima čovjeka i građanina'. Preko tih dokumenata pojam prirodnih prava uveden je u suvremeni moralni, pravni i politički rječnik, odakle je izvršio presudan utjecaj na međunarodno pravo kojim se uređuju odnosi među suverenim državama, kao i na međunarodno pravo ljudskih prava kojim se uređuje zaštita temeljnih i neotuđivih prava svih, u skladu s tekstom 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' Ujedinjenih naroda.

Usprkos ogromnom utjecaju koji su izvršili na političku i pravnu teoriju i praksu, predstavnici teorije prirodnih prava nisu se mogli složiti oko ključnog pitanja, a to je koja prava proizlaze iz prirodnog zakona i koja se, dakle, trebaju smatrati općim i neotuđivim. U početku je "lista" prirodnih prava obuhvaćala samo pravo na život, slobodu i vlasništvo. Kasnije su neki autori toj listi dodali čak i prava koja uživaju društveni moćnici pa se uskoro počelo govoriti o otuđivim i neotuđivim, odnosno prenosivim i neprenosivim te o savršenim i manjkavim pravima, što je usporilo razvoj u tom području.

Pozitivizam

Mnogi filozofi kritizirali su teoriju prirodnog zakona i prirodnih prava, no njeni najveći protivnici bili su filozofi pozitivisti u 19. stoljeću koji su se u Antigoninoj borbi za priznanje "vječnih" prava stavili na stranu Kreonta. Oni su, naime, shvaćanju da prirodna prava imaju svoj vječni i nepromjenjivi moralni izvor, suprotstavili učenje da prava izviru jedino i isključivo iz autoriteta države i njenih zakona.

Razdvajanje ta dva sustava i nadređivanje pravne norme moralnoj, dovelo je do toga da najvažnijim postane pitanje kako i koliko pojedinac poštuje zakone svoje države, a ne kako i koliko se tim zakonima štite njegova prava. Time je postalo moguće pravdati sasvim apsurdnu situaciju u kojoj se od građana traži da poštuju zakone čak i onda kad su oni nepravedni. Najbolji primjer kako pozitivizam može izokrenuti ideju prava i pravednosti

[2] Sofokle *Antigona* (prijevod Bratoljuba Klaića). Sarajevo: Svjetlost, 1989. (III/445-446).

sa stravičnim posljedicama jesu rasistički zakoni u Njemačkoj u doba nacizma, kojima je legaliziran Holokaust, i rasistički zakoni u Južnoafričkoj Republici za vrijeme apartheida, kojima je legalizirana segregacija između bijelaca i crnaca. Različiti oblici nejednakosti i diskriminacije građana koji i danas postoje u svijetu, uključujući najrazvijenije zemlje, redom imaju opravdanje u domaćim pravnim sustavima.

Otpori pozitivizmu, osobito oni koji se javljaju posljednjih desetljeća, jasno pokazuju da djelovanje vlasti na svim razinama mora biti i legalno, tj. temeljeno na zakonu i legitimno, tj. temeljeno na općeprihvaćenim moralnim načelima. Izlaz iz te krize neki suvremeni pozitivisti traže u izmjenama domaćih pravnih sustava radi što bolje zaštite temeljnih prava građana. No kako ostaju vjerni shvaćanju da je država jedini pravi izvor zakona i zaštite prava pojedinca, oni nužno odbacuju ideju međunarodnih temelja ljudskih prava, kao i mogućnost uspostave učinkovitog međunarodnog sustava njihove zaštite.

Marksizam

Za razliku od pozitivista, Karl Marx je odbacivao teorije prirodnog zakona i prirodnih prava tvrdeći da su one puke buržoaske izmišljotine. U društvu u kojemu sredstva za proizvodnju pripadaju samo nekolicini, nužno prevladava nejednakost, diskriminacija i eksploatacija. Teorijske spoznaje, kao dio ideološke nadgradnje, ne mogu se osloboditi služenja nejednakosti, pa se ni pojmovi prava, slobode, morala i pravde ne mogu promatrati odvojeno od njihova društveno-povijesnog konteksta. Temeljno ljudsko pravo - pravo na samoostvarenje, moguće je ostvariti samo u besklasnom društvu koje izrasta iz revolucije i gradi se uz pomoć komunističkog državnog aparata. S obzirom na to da država aktivno "skrbi" o gospodarskim i socijalnim potrebama svih, od pojedinca se očekuje da sva svoja prava podredi "višim državnim interesima".

S obzirom da su se Marxove ideje u 20. stoljeću ugradile u temelje svih komunističkih i socijalističkih zemalja, rasprava o pravima čovjeka prerasla je u doktrinarni sukob između predstavnika liberalno-individualističke orijentacije Zapada i predstavnika marksističko-kolektivističke orijentacije Istoka. Prvi su naglasak stavili na prava i slobode pojedinca pred državom i isticali važnost osiguranja građanskih i političkih prava, osobito jednakost pred zakonom i ograničenje moći države. Dugi su stali u zaštitu države-skrbnika pred pravima pojedinca, isticali važnost osiguranja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava te naglašavali dužnost prema državi, a ne prava građana. Njihov sukob utjecao je na razvoj suvremene ideje ljudskih prava u dva pravca:

- otvorio je široki prostor za međunarodne rasprave o sadržaju ljudskih prava i sloboda, tj. onih koje vlast mora štititi kao pretpostavke dostojanstva čovjeka, što se odrazilo na sadržaj međunarodnih dokumenata ljudskih prava i
- prisilio je međunarodnu zajednicu na određene ustupke državama članicama.

Komunističke države su, naime, prihvatile ideju međunarodnih standarda ljudskih prava, ali su tražile da njihova primjena ostane u nadležnosti države. Time su unaprijed dovele u pitanje međunarodno djelovanje u slučajevima masovnog kršenja građanskih i političkih prava što

se upravo i zbivalo pod komunističkim režimima. S druge strane, mnoge demokratske zemlje su nastavile praviti razliku između građanskih i političkih, s jedne, i gospodarskih i socijalnih prava, s druge strane, zapostavljajući ostvarenje zadnjih. Američka administracija, primjerice, i danas drži da gospodarska i socijalna prava nisu prava u pravom smislu te riječi nego poželjni društveni ciljevi i da, kao takva, ne bi trebala biti predmet međunarodnih sporazuma.

Teorija središnjih načela ljudskih prava

Tijekom Drugoga svjetskog rata obnovio se interes za opća i nepromjenjiva prava pojedinca na tragu teorije prirodnih prava i shvaćanja da postoje određeni temeljni modusi odnosa prema ljudskim bićima koje treba identificirati i ugraditi u društvo. Zadatak je bio utvrditi tzv. središnja načela ljudskih prava koja bi dobila status društvenih normi u izgradnji određenog tipa društva i koja bi se, ako se u tome uspije, proglasila apsolutnim načelima.

Iako su se pojavila različita rješenja, većina autora držala je da sustav središnjih načela mora uključivati priznanje slobode i autonomije koje pojedincu omogućuju da odabere svoje vlastite životne ciljeve poštujući izbore drugih. U skladu s tim, autonomija je određena kao najviša svrha ljudskog života, a osiguranje uvjeta za autonomno djelovanje pojedinca kao najviša svrha postojanja države.

Teorija središnjih načela ljudskih prava izvršila je veliki utjecaj na pisce 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' s obzirom da su se oni prvenstveno rukovodili idejama prirodnog dostojanstva pojedinca i neotuđivih prava svih. Izvođenje prava kojima se potvrđuje dostojanstvo pojedinca iz načela slobode i autonomije ljudskog bića postalo je model za utvrđivanje i promicanje ljudskih prava na međunarodnoj razini.

Utilitarizam

Polazište utilitarnih teorija jest da se dobro ili loše, odnosno istina ili neistina, ne određuje prema nekom apriornom načelu nego prema posljedicama koje oni imaju za pojedinca, grupu ili društvo u cjelini. U 19. stoljeću utemeljitelj utilitarizma Jeremy Bentham nazivao je prirodna prava "glupostima" i tumačio da je pravo "dijete zakona" te da "stvarni zakoni" jamče "stvarna prava", a imaginarni zakoni, kao što je zakon prirode, samo "imaginarna prava". Za razliku od hedonističkog utilitarizma, koji smisao dobra vidi u užitku i izbjegavanju boli, Bentham je za temeljno načelo moralnog djelovanja proglasio najveću sreću najvećeg broja ljudi. Djelovanje vlasti, kao i rasprava o pravima, imaju smisla samo ako vode osiguranju dobrobiti društva kao cjeline.

Drugi predstavnici utilitarizma zastupali su nešto drugačije stavove. John Stuart Mill je tvrdio da opće dobro proizlazi iz slobodnog razvoja pojedinca, dok su suvremeni utilitaristi (pragmatisti) pitanje o dobru ili istini sveli na pitanje o koristi. Suvremeni utilitaristi dodatno su reducirali klasična polazišta isticanjem da vlada ima zadatak ostvariti gospodarsku dobrobit društva, a ne sreću ili zadovoljstvo pojedinca. Time je još jednom potvrđen najveći nedostatak utilitarizma, a to je podređivanje interesa pojedinca općim interesima i sustavno zanemarivanje pitanja njegove slobode i autonomije.

Teorija ljudskog dostojanstva

Manji broj autora nastoji doći do sveobuhvatnog sustava ljudskih prava koji bi bio polazište za izradu vrijednosno orijentiranih politika. Ideja se pojavila među filozofima religije koji su u dostojanstvu ljudskog bića vidjeli bitnu oznaku svetosti pojedinca pa su tražili da se načelo dostojanstva ugradi u temelje pravnih sustava. Početkom 1980-ih pojavile su se i svjetovne varijante te teorije. M. S. McDougal je sa suradnicima nastojao dokazati da je moguće urediti svjetsku zajednicu u kojoj su temeljne vrijednosti raspoređene demokratski, a ljudsko dostojanstvo zaštićeno kao najvažniji cilj političkog razvoja. Isticali su potrebu određivanja i općeg prihvaćanja svih vrijednosti o kojima ovisi ostvarivanje ljudskih prava, kao i važnost aktivnog sudjelovanja građana u društvenim procesima. U tu su svrhu izradili opsežan katalog vrijednosti kojima se promiče ljudsko dostojanstvo, među kojima su: poštivanje, moć, prosvjećenost, dobrobit, zdravlje, vještine, naklonost i čestitost.

Teorije pravde

Prvi pokušaj izvođenja ljudskih prava iz pojma pravde u novije vrijeme nalazimo kod Edmunda Cahna. On je tvrdio da je pozitivan pristup pravdi i pravima moguć ako se pođe od analize stvarnih ili izmišljenih slučajeva nepravde. Budući da je pravdu poistovjećivao s akcijom kojom se nadoknađuje ili sprječava nepravda, njegove su teze u drugoj polovici 20. st. prihvatili branitelji ljudskih prava.

Novija i nadasve složena teorija pravde Johna Rawlsa pojavila se početkom 1970-ih godina. Rawlsa prvenstveno zanima mogućnost institucionalnog ostvarenja slobode i jednakosti pojedinca kao temelja njegove autonomije i, u svezi s tim, pitanje oblika vladavine koji bi bio prihvatljiv svim građanima. Polazište njegova shvaćanja je da svatko posjeduje "neotuđivost temeljenu na pravdi" i da razumijevanje ljudskih prava bitno ovisi o načinu na koji se razumijeva pravda. On sam pravdu shvaća kao nepristranost društvenih institucija, a ljudska prava kao cilj pravde.

Rawls uvodi dva temeljna načela pravde koja postavlja u hijerarhijski odnos:

Prvo načelo (načelo temeljnih sloboda) govori o osiguranju temeljnih sloboda: "svaka osoba mora imati isto pravo na što veći dio cjelokupnog sustava jednakih temeljnih sloboda za sve", kao što su politička sloboda, sloboda govora i udruživanja, sloboda savjesti i mišljenja, sloboda osobe, uključujući pravo na zadržavanje osobne imovine i sloboda od samovoljnog uhićenja i zatvaranja.

Drugo načelo (*načelo distributivne pravde*) govori o tome da se socijalne i ekonomske nejednakosti moraju tako urediti da: a) najveću moguću korist od toga imaju najsiromašniji (*načelo jednakosti temeljnih sloboda*) i b) budu sastavni dio položaja i službi koje su dostupne svima po *načelu jednakih mogućnosti*. Temeljne slobode moraju biti jednake za sve, a ono što u društvu može varirati jest vrijednost slobode. Sukob između slobode pojedinca i drugih društvenih interesa, kao što je javni red i sigurnost, Rawls rješava uvođenjem načela pomirenja (*reconcilliation*) po kojemu su

ograničenja temeljnih sloboda dopuštena samo ako se time poboljšava sustav temeljnih sloboda u cjelini. Što se tiče načela jednakih mogućnosti, njime se prije svega treba smanjiti nesrazmjer u vrijednosti slobode osiguranjem jednakog sudjelovanja u donošenju odluka i jednakog pristupa društvenim resursima (nediskriminacija).

Rawlsova teorija promiče ideje ustavne demokracije i ljudskih prava. Ona nudi moralno opravdanje za sustav vladanja koji polazi od prava i participativnog modela odlučivanja. No načelo distributivne pravde otvara niz pitanja, osobito u svezi s priznanjem načela jednakih mogućnosti. Samo priznanje tog načela nije dovoljno. Na nacionalnoj razini problem se javlja kad treba osigurati sredstva i instrumente kojima se kompenziraju nedostaci, osobito kad su oni posljedica dugog razdoblja diskriminacije (programi afirmativne akcije, kvote, subvencioniranje i sl.), jer se time otvara pitanje odnosa između načela jednakosti i načela slobode pojedinca. Upitna je i primjena tog načela u uređenju odnosa na međunarodnoj razini. Ako se općenito i prihvati da je siromaštvo velikog broja zemalja posljedica njihove eksploatacije od strane razvijenih zemalja, nije jasno kako učinkovito suzbiti sadašnje nedostatke tih zemalja. Rawls, između ostaloga, predlaže da razvijene zemlje distribuiraju sredstva nerazvijenim zemljama uvjetno, uz preuzimanje obveze razvoja zaštite ljudskih prava i demokracije.

Teorija jednakosti

Iako mu se prigovara zbog zapadnocentrične neosjetljivosti na probleme siromaštva, eksploatacije i zagađenja u svijetu, Ronald Dworkin je krajem 1970-ih oblikovao jednu od najutjecajnijih novijih teorija prava na sjecištu teorija prirodnih prava i utilitarističkih teorija. Naglasak je stavio na jednakost građana, ali i na povezivanje jednakosti, slobode i odgovornosti u sklopu konstitutivne demokracije. Tvrdio je da se jednakost, sloboda i odgovornost pojedinca ne mogu razdvajati ako se oslanjaju na humanističko shvaćanje života i politike, kao što se ne mogu razdvajati pravo, politika i moral, budući da su moral i politički ideali nužno ugrađeni u zakone.

Odbacivao je ideju opće slobode i tvrdio da postoje samo posebne slobode koje se izvode iz temeljnog prava pojedinca na jednakost, pri čemu je jednakost shvatio kao jednako priznanje i poštivanje pojedinca od strane tijela i ustanova vlasti. Pravo na jednakost prirodno je pravo svih ljudskih bića koje proizlazi iz temeljnih ljudskih sposobnosti, kao što su mišljenje, planiranje, odlučivanje i preuzimanje odgovornosti, pa je njegovo priznanje bitna vrlina demokratskog vladanja. Demokratski izabrana vlast mora se odnositi prema svim svojim građanima na isti način, s jednakim poštivanjem i pozornošću. To ne znači da demokratske ustanove moraju promicati apsolutnu jednakost nego da se interesima i zahtjevima svake osobe treba pridavati jednaka pozornost.

Jednakost treba shvaćati u terminima prava, a ne zahtjeva, pa je u demokratskom društvu najvažnije odrediti koja prava mogu imati status temeljnih prava. Ako se ona ne izdvoje, onda svaki naš zahtjev (ako njime ne ugrožavamo drugoga, kao npr. zahtjev za posjedovanjem nekog skupog odjevnog predmeta), drži Dworkin, može postati "pravo". Nadalje, neke slobode, kao što su sloboda govora, vjeroispovijesti i udruživanja, trebaju posebnu

zaštitu, ne zato što one imaju neku inherentnu vrijednost, nego zato što su osobito osjetljive na ograničenja vlasti. Pravo na vlasništvo ne bi trebalo uključiti među temeljna prava, jer od njega imaju koristi samo bogati, a ne i siromašni.

Pravo na jednaku pozornost i uvažavanje građana od strane demokratskih institucija dira u srž većinskog modela demokracije. Ukoliko ne postoji razvijen i učinkovit sustav praćenja, većina demokratskom odlukom može lako povrijediti prava pojedinca, odnosno manjine. Primjenom načela vladavine prava osigurava se da pravni sustav štiti temeljna prava pojedinca čak i od odluka demokratske većine. U takvim okolnostima pravo na jednakost djeluje kao neka vrsta veta, koje je moguće upotrijebiti čak i protiv zahtjeva za općim blagostanjem ako se time dovodi u pitanje načelo jednakosti. Sukladno tome Dworkin zagovara uvođenje konstitutivne (ustavne) demokracije u kojoj važi načelo jedna osoba-jedan glas. Dosljednom primjenom tog načela promiče se ideja jednakog poštivanja građana, što je najsigurniji put da se ono ugradi u političke institucije.

Kulturni relativizam

Za razliku od naprijed opisanih teorija koje redom potvrđuju ljudska prava kao opća, predstavnici kulturnog relativizma osporavaju mogućnost postojanja ideje o ljudskim pravima i dužnostima izvan određene kulturne zajednice. Oni upozoravaju na razlike među kulturama i ističu da se kulturama ne može priči na isti način. Sukob između relativista i univerzalista potaknuo je rasprave o moralnim temeljima ljudskih prava što je ostavilo traga i na međunarodnoj politici ljudskih prava. Shvaćanjem da se ljudska prava moraju promatrati u svjetlu posebnih kulturnih praksi, kulturni relativizam je podupro moralni relativizam čime je doveo u pitanje moralno opravdanje sustava općih ljudskih prava.

Korijeni kulturnog relativizma pripisuju se Protagori, koji je tvrdio da je čovjek mjerilo svih stvari, i Johanu Gottfriedu von Herderu, koji je isticao vrijednost duha svakog naroda, čime je izvršio utjecaj na nacionalne pokrete u Europi tijekom 19. i 20. stoljeća. Među suvremenim zagovornicima relativizma su postmodernisti, multikulturalisti i komunitaristi. No najveći udarac ideji univerzalnosti ljudskih prava došao je od europskih i američkih kulturnih antropologa. Oni su nakon Drugoga svjetskog rata prihvatili relativizam kako bi se obračunali sa svojim ranijim teorijama kojima se opravdavala kolonizacija i uništavanje kultura "primitivnih" naroda. Osim Claude Lévi-Straussa, jedan od najvećih kritičara bio je Mellvile Herskovits. Uvjeren da preko ljudskih prava Zapad nameće svoje vrijednosti drugim kulturama, Herskovits je kao predsjednik Američkog udruženja antropologa napao 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' kao etnocentričnu, jer nije sadržavala odredbu o "pravima ljudi da žive u skladu sa svojim tradicijama".

Kulturni relativizam brzo su prihvatile poslijekolonijalne zemlje koje su u izgradnji posebnog nacionalnog identiteta vidjele jamstvo neovisnosti i homogenizacije stanovništva. Stoga su one i na međunarodnom planu zagovarale afirmaciju kulturnih razlika. No ubrzo je izišlo na vidjelo da afirmacija kulturnog relativizma ima i svoju tamnu stranu. Mnogi represivni režimi počeli su veličati pravo na različitost i napadati "zapadni kulturni imperijalizam koji uništava lokalne kulture", kako bi pred međunarodnom zajednicom opravdali

zabranu slobode govora, nasilje nad ženom, obrezivanje ženskih genitalija i druge okrutne kulturne prakse, kao i samovoljno djelovanje vlasti i nepoštivanje međunarodnih ugovora koje su prihvatili.

Pozivajući se na takve slučajeve, kritičari relativizma su napad antropologa na opća načela ljudskih prava nazvali "darom kulturnih relativista tiranima". Upozoravali su na opasnost od precjenjivanja razlika među kulturama i navodili antropološka istraživanja koja potvrđuju sličnosti među kulturama u temeljnim ljudskim vrijednostima, kao što su: visoka vrijednost ljudskog života i osuda ubojstva, krađe i prijevare; isticanje važnosti pravednog sudskog postupka; priznanje prava na zdravlje, prehranu i slobodu kretanja, kao i na slobodu od mučenja, ropstva i arbitrarnog smaknuća; zabrana incesta i silovanja te ograničavanje promiskuitetnog ponašanja; sva društva također pokazuju interes za istinom i suradnjom te naglašavaju vrijednost prijateljstva i pravde u grupi; u većini društava pojedinac je iznad zajednice, ali se istovremeno naglašava njegova odgovornost za opće dobro itd.

Uostalom, iskustvo pokazuje da je povreda ljudskih prava rjeđe posljedica kulturne tradicije, a češće samovolje vlasti ili moćnih društvenih grupa koji su još i neodgovorni prema prihvaćenim međunarodnim obvezama. Naime, načela ljudskih prava postala su opća kroz proces međunarodnog dogovaranja i suradnje. Ona se ne mogu nametati bez službenog pristanka vlasti pojedine države. U pregovorima koji su vođeni u sklopu Povjerenstva za ljudska prava Ujedinjenih naroda tijekom izrade 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', od petnaest predstavnika zemalja članica jedanaest je bilo iz afričkih, latinoameričkih, azijskih i istočnoeuropskih zemalja. Na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima koja je 1993. godine održana u Beču, predstavnici oko 170 zemalja svijeta Deklaracijom su potvrdili sljedeće (st. 5.):

> *Sva ljudska prava su opća, nedjeljiva, međusobno ovisna i povezana. Međunarodna zajednica mora ljudska prava razmatrati globalno na pravedan i jednak način, pod jednakim uvjetima i s jednakim naglascima. Iako se važnost nacionalnih i regionalnih posebnosti te povijesne, kulturne i vjerske razlike moraju uzeti u obzir, države imaju dužnost, bez obzira na njihove političke, gospodarske i kulturne sustave, promicati i štititi sva ljudska prava i temeljne slobode.*

Dosadašnji razvoj ljudskih prava potvrđuje da su gotovo sve zemlje svijeta, bez obzira na brojne razlike među njima, prihvatile načela ljudskih prava kao opće vrednote čovječanstva, čime su potvrdile da ljudska prava nisu u suprotnosti s njihovim filozofskim, etičkim i religijskim tradicijama. No univerzalnost ljudskih prava ne znači da se ona moraju primjenjivati na isti način. Svi međunarodni sporazumi uzimaju u obzir razlike među državama glede njihove kulture, društvenog ustroja i gospodarskog razvoja te im, osim kod određenog broja apsolutnih prava, jamče određeni stupanj slobode u donošenju i primjeni domaćih mjera promicanja i zaštite općeprihvaćenih standarda. Uostalom, upravo su kulturne razlike potakle proširenje međunarodnog i regionalnih sustava ljudskih prava, primjerice, priznanjem prava migranata i starosjedilaca.

Na prethodnim stranicama dotakli smo se dijela moralno-filozofskih i teorijskih rasprava koje su utjecale na oblikovanje međunarodnog sustava ljudskih prava čime ćemo se detaljnije baviti u sljedećem poglavlju. Zbog naravi ovog priručnika, naša lista nije ni precizna ni sveobuhvatna. Potpuniji prikaz relevantnih teorija trebao bi obuhvatiti mnogo više političko-filozofskih, pravno-filozofskih i sociološko-antropoloških pristupa ili pak detaljnije ocrtati pravne i političke dimenzije nekih od ovdje opisanih teorija. Tako bi svakako valjalo obraditi Jacquesa Maritaina koji je dovodeći prirodni zakon u vezu s mudrošću Stvoritelja bitka i ćudorednim zakonom, pisao o mogućnosti konsenzualnog utemeljenja ljudskih prava, tj. o tome da različita teorijska polazišta ne bi trebala ugroziti njihovu primjenu, jer je o njima moguće postići zajednički dogovor. Nadalje, tu je i pristup koji se prije nekoliko desetljeća pojavio u društvenim znanostima s ciljem usklađivanja prava s "činjenicama života". Na tragu teze Williama Jamesa da je "bit dobroga u zadovoljavanju potreba", sociolozi su pokrenuli raspravu o potrebama nezaposlenih, društveno diskriminiranih i marginaliziranih i manjina, zbog čega je Roscoe Pound s pravom ustvrdio da je 19. stoljeće obilježeno priznanjem ljudskih prava, a 20. stoljeće priznanjem ljudskih potreba, ljudskih zahtjeva i društvenih interesa.

3. Međunarodni sustav ljudskih prava

3.1. Povijesni tekstovi

Drži se da je proces normativnog potvrđivanja dostojanstva čovjeka ograničavanjem prostora za arbitrarno djelovanje onih koji njime vladaju, i to tako da se jasno odrede prava i dužnosti i jednih i drugih, star oko 4000 godina. U tom je razdoblju postupno došlo do promjene u omjeru između dužnosti i prava u korist prava, ali i do povećanja broja onih na koje su se priznata prava odnosila. U skladu s tim prve norme su se uglavnom odnosile na dužnosti. Pojavile su se u sklopu sveobuhvatnih zbirki vjerskih, moralnih i pravnih propisa koji su važili za osobe određene vjeroispovijesti (kršćanstvo, judaizam, islam, budizam, hinduizam i dr.). S naglaskom na prava, norme se sve više oslanjaju na određenu filozofsku doktrinu (konfučijanizam, sekularni humanizam i dr.) ili na zakonodavnu tradiciju (rimsko i englesko građansko pravo).

Krajem 18. stoljeća pojavila su se dva dokumenta koja su izvršila značajan utjecaj na suvremeno shvaćanje ljudskih prava. Oba su pisana u liberalnoj tradiciji s osloncem na ideje prirodnog prava i društvenog ugovora te na shvaćanje da se sloboda i jednakost pojedinca mogu osigurati samo onda kad su odnosi između građana i države uređeni zakonom. Prvi dokument je američka 'Deklaracija o neovisnosti'. Usvojena je 1776. godine, kako bi se "narod" trinaest sjeveroameričkih kolonija oslobodio "apsolutne tiranije" britanske krune i kako bi mogao u slobodi i neovisnosti razvijati "talente koje im je podario Stvoritelj". Tekst dokumenta počinje sljedećim riječima:

> *Mi smatramo da su ove istine same po sebi jasne: da su svi ljudi stvoreni jednaki, da ih je stvoritelj obdario određenim neotuđivim pravima, među kojima su život, sloboda i težnja sreći; da se radi osiguranja tih prava među ljudima uspostavljaju vlade koje svoju pravednu vlast izvode iz pristanka onih kojima vladaju; da, kad neki oblik vladavine šteti tim ciljevima, narod ima pravo promijeniti ili svrgnuti vladu i postaviti novu koja će polaziti od onih načela i organizacije vlasti putem kojih je najizglednije da će on ostvariti svoju sigurnost i sreću.*

Jedanaest godina kasnije ta su načela ugrađena u Ustav Sjedinjenih Država koji je, između ostaloga, građanima trebao "pribaviti blagoslov slobode". No s ratifikacijom je bilo problema jer su savezne države smatrale da Ustav nije jasno odredio te slobode i da im nije pružio prava jamstva za zaštitu od arbitrarnih postupaka vlasti. Taj se problem nastojao riješiti 1789. godine usvajanjem 10 amandmana, koji su postali poznati pod nazivom 'Američka povelja prava'. Povelja je američkim građanima jamčila zaštitu određenih temeljnih prava i sloboda, uključujući slobodu govora (Prvi amandman), zabranu nezakonitog pretraživanja i uhićenja (Četvrti amandman) te prava na šutnju (Peti amandman). Iako su dokument relativno brzo ratificirale sve savezne države, uključivanje priznatih načela u njihove pravne sustave trajalo je od 1868. do 1960. godine. Zahvaljujući Povelji prava i praksi da se nova prava i slobode priznaju dodavanjem amandmana na Ustav, Sjedinjene Države više od dva stoljeća ne mijenjaju svoj temeljni zakon.

Povijesni propisi kojima se uređuju prava i dužnosti pojedinca

vjerski/moralni

- *Tora* (zbirka židovskih moralnih, pravnih i obrednih propisa)
- *Biblija i Deset zapovijedi Božjih* (*Dekalog* – lista kršćanskih dužnosti prema Bogu)
- *Kur'an* (zbirka islamskih vjerskih, moralnih i pravnih propisa)

pravni

- *Hamurabijev zakonik* (*Codex Hammurabi* - uređuje prava vlasništva, obitelji, pitanje kazni i sl.), 17.-18. st. pr.n.e.
- *Velika Povelja sloboda* (*Magna Carta Libertatum* – uređuje odnose između engleskog kralja i plemstva, osobito pitanja vojne obveze, poreza, kažnjavanja i oduzimanja imovine), 1215.
- *Habeas Corpus Act* (zaštita engleskih građana od arbitrarnog uhićenja, pritvora i zatvaranja), 1679.
- *Povelja prava* (*Bill of Rights* – uvođenje slobodnih izbora i priznanje parlamenta kao središnje vlasti), 1689.
- (američka) *Deklaracija o neovisnosti*, 1776.
- (francuska) *Deklaracija o pravima čovjeka i građanina, 1789.*

hrvatski povijesni pravni propisi

- *Statut Dubrovačke Republike* (uređuje načela nepotkupljivosti i nepristranosti sudaca), 1272.
- *Vinodolski zakonik* (uređuje prava i dužnosti kmetova, plemića i klera u skladu sa 'starim običajima'), 1288.
- *statuti slobodnih gradova* (primjerice Poljički, Korčulanski, Varaždinski)

Iste godine kad se pojavila američka Povelja prava, Narodna skupština Francuske proglasila je *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina* u kojoj se polazi od shvaćanja da se čovjek

"rađa i ostaje slobodan i jednak u svojim pravima", da "društvene razlike mogu proizići samo iz opće koristi" i da je "neznanje i nepoštivanje prava čovjeka jedini uzrok bijede građana i korupcije vlasti". Dokument određuje "prirodna, neotuđiva i sveta prava čovjeka", kao što su sloboda, vlasništvo, sigurnost i otpor ugnjetavanju.

Povijesne promjene koje su pridonijele pojavi ideje ljudskih prava

- pojava ideje prirodnih prava čovjeka nasuprot božanskih prava države i vladara
- priznanje prava i sloboda pojedinca u ustavima najrazvijenijih zapadnih država
- uvođenje proceduralnih pravila kao početak poštenog procesa
- ograničavanje vlasti kao posljedica sukoba između vladara i Crkve
- prihvaćanje ideje promjene i napretka u području zaštite prava pojedinca
- pojava ideje sudjelovanja u vlasti
- prihvaćanje ideje o obvezi društva i države prema pojedincu
- pojava interesnog udruživanja radi zaštite svojih sloboda (profesionalne udruge, sveučilišta, sindikati)
- jačanje sudstva, uvođenje policijskog nadzora i državne administracije

Sloboda se shvaća kao moć pojedinca da radi sve ono što ne ugrožava dobrobit drugoga, a obuhvaća slobodu govora, slobodu udruživanja, slobodu vjeroispovijesti i slobodu od arbitrarnog uhićenja i zatvaranja. U racionalno uređenoj zajednici ravnoteža između uživanja i ograničavanja slobode ne prepušta se slučaju nego uređuje zakonima. Zakon je izraz opće volje, što znači da svaki građanin ima pravo sudjelovati u njegovoj izradi. Sukladno tome određuje se da zakon "mora biti jednak za sve, i kad štiti i kad kažnjava". Jednakost se proteže i na javna priznanja i službe koje su svima dostupne "prema sposobnostima i bez ikakvih drugih razlika osim onih koje proizlaze iz njihovih vrlina i talenata". U istom duhu se utvrđuje da "svako političko udruživanje ima za cilj očuvanje prirodnih i nezastarivih prava čovjeka" te da ni jedno državno tijelo ili pojedinac ne mogu imati vlast ako ona ne izvire iz "nacije" koja je jedini izvor suvereniteta.

3.2. Globalni sustav ljudskih prava

Iako su načela američke i francuske deklaracije bila prekretnica u zaštiti prava i sloboda pojedinca, tek se krajem prve polovice 20. stoljeća počelo razmišljati o tome da bi se ona trebala primijeniti na sve ljude i da bi, u tu svrhu, trebalo uspostaviti oblik zaštite koji nadilazi nadležnost nacionalnih država. Povod za to bila su stradanja tijekom Drugog svjetskog rata koja su dovela u pitanje sve dotadašnje temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito vrijednost ljudske osobe kao takve. Kao odgovor na više od 50 milijuna ubijenih, nezapamćene

patnje civila, osobito žena, djece i pripadnika drugih rasa i kultura te mase izbjeglica i prognanika, pojavila se ideja o uspostavi institucionalne zaštite prava i sloboda čovjeka u sklopu globalne međunarodne zajednice koja bi bila uređena na načelima poštivanja dostojanstva ljudske osobe, suvereniteta državâ i autoriteta međunarodnog dijaloga i dogovora. Ta je ideja 1945. ugrađena u tekst 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Njenim potpisivanjem na konferenciji u San Franciscu osnovana je Organizacija Ujedinjenih Naroda u sklopu koje je započela izgradnja međunarodnog sustava promicanja i zaštite ljudskih prava.

Zbog potpunijeg razumijevanja promjena do kojih je došlo, treba ukazati na razliku pojma neotuđivih prava čovjeka, koji koriste američka i francuska deklaracija, od suvremenog pojma ljudskih prava koji se uspostavlja kao dio novog poslijeratnog međunarodnog poretka.

- U ranijim tekstovima pojam "neotuđiva prava" koristi se u značenju "prava slobodnog čovjeka ili građanina" (bijelac, muškarac, posjednik), a ne u značenju "svi ljudi" (neovisno o spolu, rasnom ili nekom drugom podrijetlu, ili socio-ekonomskom statusu). Takav pristup je nužno doveo do toga da se ista prava uskrate ženama, djeci i pripadnicima drugih rasa te da se opravda ropstvo.
- Iako je nastala na tim temeljima, suvremena verzija se ne opravdava prirodnim pravom ili društvenim ugovorom nego međunarodnim dogovorom ili konsenzusom o globalno poželjnim ciljevima koji se odnose na dobrobit pojedinca (dostojanstvo), društvenih grupa (održanje, identitet) i društvene zajednice u cjelini (mir, jednakost, pravda, snošljivost).
- Za razliku od ranijih prava i sloboda čovjeka (pojedinca), ljudska prava podržava sustav međunarodnih pravnih normi ili standarda. Međunarodno je pravo dotada uređivalo samo odnose među državama (primjerice međunarodno ratno pravo), pri čemu država nije imala nikakve međunarodne obveze glede odnosa prema pojedincu. Način na koji su vlasti neke zemlje postupale prema svojim građanima u ratu i miru shvaćen je isključivo kao unutarnja stvar države.

3.2.1. Određenje međunarodnog standarda ljudskih prava

Ljudska se prava na međunarodnoj razini uređuju kao norme ili standardi koji se određuju u procesu pregovaranja i dogovaranja među državama članicama Ujedinjenih naroda. Dogovoreni standard time postaje međunarodni kriterij prema kojemu se prije svega vrednuje ponašanje pojedine države prema pojedincu, prema drugim državama i prema međunarodnoj zajednici. Budući da je riječ o općim pravima, pojam pojedinca uključuje građane pojedine države, građane drugih država, osobe bez državljanstva i azilante.

Kao i kod svakog drugog standarda, tako i kod raščlambe međunarodnog standarda ljudskih prava valja imati na umu tri ključna čimbenika, koji prema Johanu Galtungu čine trijadu ljudskih prava:[3]

[3] Prema: Galtung, J. *Human Rights in Another Key*. Cambridge, Polity Press, 1994.

- ✔ **pošiljatelj standarda** (*norm-senders*) – međunarodna organizacija
- ✔ **primatelj standarda** (*norm-receivers*) – država članica međunarodne organizacije
- ✔ **objekti standarda** (*norm-objects*) – pojedinci, građani.

Trijada započinje s jednim tijelom (Opća skupština Ujedinjenih naroda), spušta se na oko 190 država članica, a završava s oko 6 milijardi osoba. Jednom kad je standard ljudskih prava dogovoren i prihvaćen među državama članicama u sastavu međunarodne organizacije, učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava bitno ovisi o suradnji između svih sastavnica trijade. U tome je ključna uloga objekta standarda (pojedinca, građana). Građani se, naime, pozivaju na standard tako što od primatelja standarda (države) traže da ispuni svoje obveze prema pošiljatelju standarda (Ujedinjenim narodima). Država to čini tako da apstraktni standard pretvori u konkretne politike i akcije za zaštitu i promicanje ljudskih prava svojih građana. Prema državi koja mu jamči njegova prava, građanin ima određene obveze i odgovornosti, na isti način na koji država ima obveze ili odgovornosti prema međunarodnoj organizaciji koje je članica. Osiguravajući i štiteći ljudska prava svojih građana, vlast osigurava njihovu privrženost s jedne strane, a međunarodni legitimitet s druge (v. Prikaz 2).

Iz toga slijedi, kako kaže Galtung, da je ***dobar građanin samo onaj koji je uporan u traženju svojih prava od svoje države, budući da joj time osigurava legitimitet u sklopu međunarodne zajednice****.*

No odnosi unutar trijade jasno pokazuju da pitanje odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava ne pogađa samo države. Učinkovitost međunarodnog sustava znači odgovornost niza čimbenika koji su međusobno tijesno povezani. Tako se, osim obveza države prema pojedincu i prema međunarodnoj zajednici može govoriti i o obvezama međunarodne organizacije prema pojedinoj državi, njenim građanima i svakom pojedinom čovjeku. *Međunarodna organizacija koja je uspostavljena u cilju promicanja i zaštite ljudskih prava opravdava svoje postojanje samo kvalitetom i učinkovitošću svojih politika i programa, što znači da njen međunarodni legitimitet prvenstveno ovisi o povjerenju 6 milijardi pojedinaca, kao što o njima ovisi međunarodni legitimitet 190 vlada država članica.*

S druge strane, i učinkovitost međunarodnog sustava ljudskih prava ovisi o pojedincu, kao i o nizu društvenih institucija i organizacija, osobito onih koje pripadaju civilnom sektoru. Velik broj međunarodnih nevladinih organizacija (primjerice *Amnesty International, Članak 19, Greenpeace*) ima važnu ulogu u izradi i primjeni standarda. To osobito važi za one organizacije koje, u skladu s 'Poveljom Ujedinjenih naroda', imaju savjetodavni status pri Gospodarskom i socijalnom vijeću.

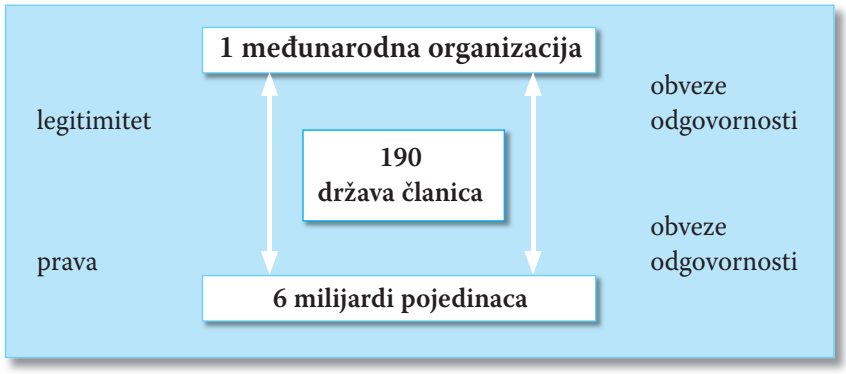

Prikaz 2: *Razine i modusi djelovanja međunarodnog standarda ljudskih prava*

Sukladno tome može se reći da je *međunarodni sustav ljudskih prava nužno promatrati i vrednovati zajedno s međunarodnim sustavom odgovornosti* u sklopu kojega djeluju sljedeći subjekti:

- međunarodne i regionalne organizacije
- središnje i lokalne vlasti u pojedinoj državi
- društvene institucije i organizacije
- međunarodne i lokalne nevladine udruge i druge organizacije civilnog društva
- pojedinci.

Među subjektima odgovornosti postoje razlike u vrsti i razini odgovornosti koju imaju prema međunarodnom standardu ljudskih prava. Često se čuje da države uglavnom snose pravnu i političku, a pojedinci, društvene i nevladine organizacije uglavnom moralnu odgovornost, što nije sasvim točno. Iako se obično pod međunarodnim standardom u području ljudskih prava misli samo na pravnu odredbu u sustavu međunarodnog prava ljudskih prava, posebnost djelovanja Ujedinjenih naroda upravo je u tome što se učinak svakoga, pa i pravnog standarda, uvijek promatra kroz tri nedjeljive dimenzije: pravnu, moralnu i političku (v. Prikaz 3).

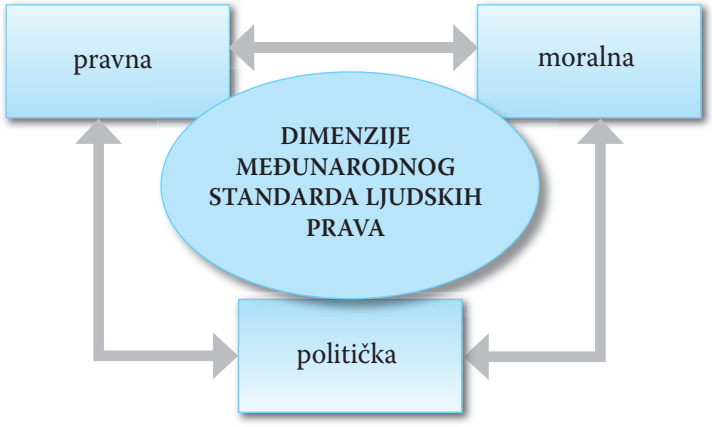

Prikaz 3: *Dimenzije međunarodnog standarda ljudskih prava*

Vrsta i razina odgovornosti ovisi i o prirodi dokumenta kojeg proglašavaju, prihvaćaju ili donose predstavnici pojedinih država članica međunarodne organizacije na najvišoj razini, primjerice Općoj skupštini Ujedinjenih naroda ili Općoj konferenciji UNESCO-a. Ti dokumenti se prema svom pravnom statusu dijele na:

- ***pravno obvezujuće*** međunarodne ugovore koji se još nazivaju i *instrumentima* ljudskih prava (konvencije, paktovi)
- ***moralno obvezujuće*** izjave ili dogovore koji nemaju status međunarodnih instrumenata (deklaracije, preporuke)
- ***politički obvezujuće*** dokumente (manje naglašeno u sustavu Ujedinjenih naroda zbog razlika u političkom ustroju zemalja članica, ali bitno za, primjerice, djelovanje Organizacije za europsku sigurnost i suradnju).

Prikaz 4 daje uvid u vrstu odgovornosti koju podrazumijeva određena kategorija dokumenta. Iako pravni ugovori, kao što su paktovi i konvencije, formalno pretpostavljaju samo pravnu, oni se, ni u kojem slučaju, ne mogu odvojiti od moralne, a onda ni od političke odgovornosti, budući da je riječ o dokumentima koji su rezultat dogovora između svih država članica i koji polaze od zajedničke vizije razvoja međunarodne zajednice. Uostalom neka država ni ne mora potpisati i ratificirati pravno važeći dokument, ali ona kao članica Ujedinjenih naroda ostaje moralno obvezna provoditi njegova temeljna načela budući da ta načela proizlaze iz načela 'Povelje Ujedinjenih naroda' i 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Moglo bi se reći da je moralna odgovornost i najvažnija ima li se na umu da primjena međunarodnih standarda nije praćena učinkovitim instrumentima primjene.

vrsta dokumenta	vrsta odgovornosti		
	pravna	moralna	politička
konvencije paktovi	✔	✔	✔
deklaracije preporuke		✔	✔

Prikaz 4: *Dokumenti prema vrsti odgovornosti*

Da je moralna odgovornost ključ, potvrđuju učinci međunarodnih dokumenata bez pravne snage, kao što su deklaracije i preporuke. Ovdje nije samo riječ o 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' koja ima status međunarodnog običajno-pravnog dokumenta nego manje-više o svim dokumentima te kategorije. Deklaracija je svečana izjava kojom predstavnici vlada, društvenih institucija, civilnih organizacija ili istaknuti pojedinci potvrđuju svoj moralni izbor glede nekog problema i načina na koji se on treba rješavati. Zato se često sadržaj deklaracije shvaća kao *načelo djelovanja*, a ne kao standard, pri čemu se pod standardom razumijeva samo pravna odredba.

Načela izražena u deklaraciji služe i za ispitivanje stavova međunarodne javnosti o predloženom rješenju, što se onda koristi kao podloga za izradu odgovarajućeg pravnog standarda ljudskih prava. Primjer za to je 'Konvencija o pravima djeteta' Ujedinjenih naroda. Godine 1959. Opća skupština je prihvatila 'Deklaraciju o pravima djeteta' koja je sadržavala 10 načela. Dvadesetak godina kasnije, osnovana je nova radna grupa sa zadatkom pripreme pravno obvezujućeg dokumenta. Priprema tog teksta trajala je devet godina. Toliko je, naime, trebalo predstavnicima vlada i posebnih organizacija (UNICEF; UNESCO, Međunarodni odbor Crvenog križa i međunarodne nevladine udruge specijalizirane za djecu, kao što je *Save the Children*) da dođu do konsenzusa oko izmjena i nadopuna 'Deklaracije'. Konvencija je prihvaćena na Općoj skupštini 1989. godine, a već je sljedeće godine stupila na snagu čime su njene odredbe postale međunarodni standardi, a sam dokument međunarodni instrument promicanja i zaštite prava djece.

Usprkos tome što su, kao što ćemo vidjeti, sva ljudska prava zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava', čiju primjenu na nacionalnoj razini prate dva posebna tijela, mnoga od njih još nisu posebno pravno potvrđena. Tako do danas imamo deklaracijama potvrđena prava osoba koje pripadaju nacionalnim, etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama; prava osoba s posebnim potrebama; pravo na razvoj i mir; zaštitu djece i mladih od štetnog utjecaja medija; zabranu manipuliranja ljudskim genomom i zaštitu okoliša.

Konvencija je najčešći oblik kojim se pravno posebno uređuje zaštita ljudskih prava. No prije nego postane pravno obvezujući, tekst dokumenta mora proći dug proces usuglašavanja koji se sastoji od sljedećih faza:

- ✔ radni tekst konvencije izrađuje radna grupa, najčešće sastavljena od predstavnika država članica Ujedinjenih naroda i međunarodnih nevladinih organizacija;
- ✔ radni tekst se usvaja na Općoj skupštini Ujedinjenih naroda, nakon čega ona dobiva status instrumenta ljudskih prava, a njene odredbe status pravnog standarda;
- ✔ usvojena konvencija postaje otvorena za potpisivanje ili pristupanje država članica;
- ✔ svojim potpisivanjem država stranka konvencije stavlja na znanje međunarodnoj zajednici da se želi formalno obvezati na ostvarenje načela sadržanih u instrumentu;
- ✔ formalno ispunjavanje te obveze podrazumijeva potvrđivanje (ratifikaciju) konvencije od strane parlamenta zemlje potpisnice i polaganje isprava o ratifikaciji kod glavnog tajnika Ujedinjenih naroda, pri čemu se mogu izraziti rezerve prema nekim člancima; postupkom ratifikacije država formalno potvrđuje da je spremna mijenjati svoje zakonodavstvo i dostavljati izvješća o napredovanju i poteškoćama u primjeni konvencije u skladu s njenim odredbama, osim onih prema kojima je izrazila rezervu;
- ✔ konvencija postaje pravno obvezna za sve zemlje potpisnice nakon što ju ratificira onoliko država koliko je utvrđeno tekstom dokumenta;
- ✔ stupanjem na snagu konvencije uspostavlja se posebno tijelo (najčešće odbor) kojemu je svrha praćenje primjene odredbi konvencije na temelju periodičnih izvješća zemalja stranaka.

Među pravima koja su posebno zaštićena konvencijama na toj razini su zabrana mučenja, zabrana rasne diskriminacije, zabrana diskriminacije žena i prava djeteta. Zajedno s 'Poveljom Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnom poveljom prava' koja objedinjuje 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', te konvencije čine temeljne instrumente ljudskih prava međunarodne zajednice.

3.2.2. Temeljni međunarodni instrumenti ljudskih prava

Povelja Ujedinjenih naroda

Prihvaćanjem 'Povelje Ujedinjenih naroda' započet je proces uređivanja svijeta kao zajednice država s jednakim pravima i odgovornostima prema općem miru i sigurnosti, nazvan još i *svjetskim pokretom za ljudska prava*. Ključni dio tog procesa bilo je shvaćanje da je zaštita prava i sloboda pojedinca jedan od preduvjeta mira među narodima. U Povelji izrijekom stoji da ju udruženi narodi svijeta usvajaju kako bi "buduća pokoljenja spasili od užasa rata", "ponovno potvrdili vjeru u temeljna prava, dostojanstvo i vrijednost čovjeka, u ravnopravnost muškarca i žene kao i u ravnopravnost velikih i malih naroda", te "stvorili uvjete koji su potrebni za održanje pravde i poštivanje obveza koje proizlaze iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava".

U članku 1.(3), naime, utvrđuje se da je jedna od četiri temeljne svrhe Ujedinjenih naroda uspostavljanje međunarodne suradnje u "promicanju i jačanju ljudskih prava i temeljnih sloboda za sve, bez razlike u pogledu rase, spola, jezika ili religije". Nadalje, 'Povelja' člankom 55.(c) obvezuje Ujedinjene narode na promicanje "općeg poštivanja" tih prava i sloboda, dok člankom 56. na to obvezuje i države članice. Time su države preuzele međunarodnu obvezu da promiču i štite ljudska prava, što znači da su pristale dio svoje nadležnosti u tom području ustupiti međunarodnoj organizaciji.

Međutim, zbog protivljenja tadašnjih velesila, 'Povelja' nije ni odredila prava niti uspostavila učinkovit sustav njihove zaštite.[4]

Međunarodna povelja prava

Dokument kojim se odgovorilo na pitanje kodifikacije ljudskih prava bila je 'Opća deklaracija o ljudskim pravima', koju je 1948. godine proglasila Opća skupština Ujedinjenih naroda i to kao "zajedničku tekovinu svih naroda i država". Polazište dokumenta je da se sva ljudska bića "rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima" te da, budući su "obdarena razumom i sviješću", trebaju "jedna prema drugima postupati u duhu bratstva".

'Deklaracija' u 30 članaka sadrži načela temeljnih prava i sloboda čovjeka shvaćenih kao "opća, nedjeljiva i neotuđiva ljudska prava" koja pripadaju svima "bez ikakve razlike glede

[4] Buergenthal, T. 'International Human Rights in a Historical Perspective.' U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti". Jedna od posebnosti 'Deklaracije' jest da predstavlja sintezu različitih filozofskih tradicija i kulturno specifičnih pojmova ljudskih prava, ali s čvrstim osloncem na ideju prirodnih prava.

Usprkos tome što je 'Deklaracija' prihvaćena samo kao svečana izjava o zajedničkom pravcu globalnog razvoja i nije pravno obvezivala države članice, ona je izazvala korjenite društvene i političke promjene u svijetu. Danas više nitko ne dvoji da su njena načela potakla proces dekolonizacije, pridonijela rušenju komunizma, dovela do ravnopravnosti žena, potaknula osvješćivanje odraslih o potrebama i pravima djece i pridonijela razvoju osjećaja samopoštovanja među pripadnicima marginaliziranih i diskriminiranih grupa i naroda; da je usmjerila pozornost javnosti na zaštitu kulturne baštine; da je zahvaljujući njoj započelo i "ekološko pospremanje" planeta i da je, konačno, uzdrmala svijest i savjest čovječanstva da krene u "konačnu" bitku za svoj vlastiti boljitak.

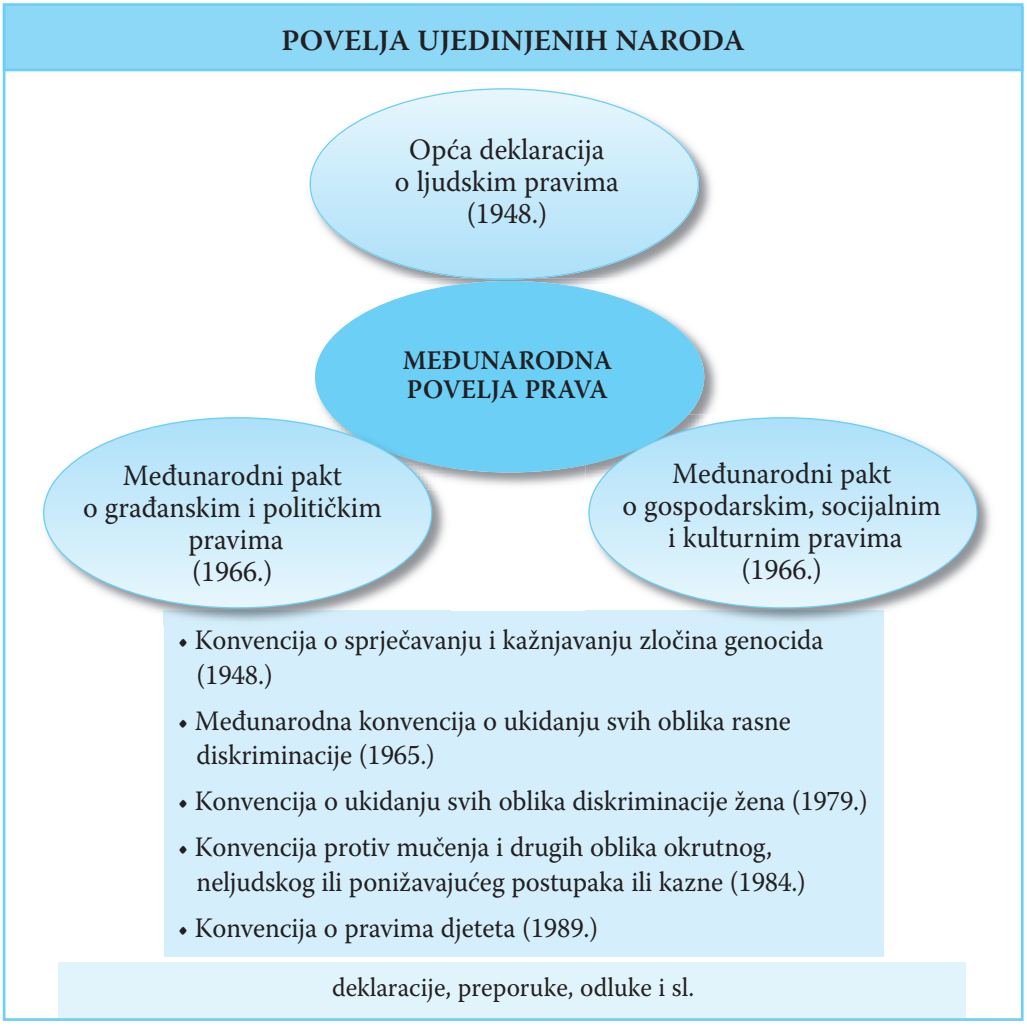

Prikaz 5: *Međunarodni sustav ljudskih prava*

Zbog ugleda koji je stekla u svijetu, 'Deklaracija' je prihvaćena kao dio *međunarodnog običajnog prava* i kao autentična interpretacija odredbi 'Povelje Ujedinjenih naroda'. Bitka za priznanje njenih načela u rangu međunarodnog prava trajala je skoro trideset godina. Godine 1976., puno desetljeće nakon usvajanja, na snagu su stupila dva pravno obvezujuća sporazuma: 'Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', koji s 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima' čine tzv. 'Međunarodnu povelju prava'.

Na 'Povelju Ujedinjenih naroda' i 'Međunarodnu povelju prava' oslanja se više od 40 konvencija koje razrađuju pojedina prava ili pojedine skupine prava. Te konvencije imaju status *međunarodnih instrumenata ljudskih prava*, tj. pravno su obvezujuće, a zajedno s više stotina deklaracija, preporuka, izjava i drugih dokumenata čine međunarodni sustav promicanja i zaštite ljudskih prava (v. Prikaz 5).

Praćenje, razmatranje i komentiranje primjene svih prava koja su zaštićena 'Međunarodnom poveljom prava' u nadležnosti je dva posebna odbora:

- ***Odbor za ljudska prava***, koji je osnovan prema članku 28. 'Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima'
- ***Odbor za gospodarska, socijalna i kulturna prava***, koji je naknadno osnovan prema članku 16. 'Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima'.

Osim njih, u sustavu Ujedinjenih naroda djeluju i sljedeći posebni odbori:

- ***Odbor za ukidanje rasne diskriminacije*** – prati primjenu 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije'
- ***Odbor protiv mučenja*** – prati primjenu 'Konvencije protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne'
- ***Odbor za ukidanje diskriminacije žena*** – prati primjenu 'Konvencije o ukidanju svih oblika diskriminacije žena'
- ***Odbor za prava djeteta*** – prati primjenu 'Konvencije o pravima djeteta'.

3.2.3. Razvoj međunarodnog prava ljudskih prava

Usvajanjem ‚Povelje Ujedinjenih naroda' i prvih instrumenata ljudskih prava osigurani su temelji za proces internacionalizacije ljudskih prava u punom smislu te riječi, ali i za humanizaciju međunarodnog prava ljudskih prava, budući da je u sklopu njega počeo razvoj *međunarodnog prava ljudskih prava*. Do tada pojedinac nije bio predmet međunarodnog prava, pa države nisu ni imale međunarodnu obvezu štititi njegova prava, što je imalo teške posljedice po osobe bez državljanstva i azilante.

Važan poticaj razvoju međunarodnog prava ljudskih prava bilo je suđenje nacističkim zločincima u Nürnbergu 1945. godine, budući da se u optužnice uvela i kategorija zločina

protiv čovječnosti (masovna pogubljenja, deportacije, mučenja i sl. civilnog stanovništva), a ne samo ratnih zločina, odnosno kršenja ratnog prava. Osim tog neposrednog poticaja, na razvoj međunarodnog pravnog sustava ljudskih prava utjecali su neki raniji ugovori koji su na različite načine ograničavali moć države nad pojedincem, kao što su: [5]

- ***Međunarodno humanitarno pravo*** zbog doktrine o humanitarnoj intervenciji koja je relativizirala načelo nemiješanja u unutarnje poslove države. Doktrina je, naime, opravdavala korištenje sile od strane jedne ili više država nad drugom državom ako se time zaustavlja masovno kršenje prava građana te države što "vrijeđa savjest čovječanstva". Usprkos tome što je često bila zloupotrebljavana, ta doktrina je dijelom ograničila slobodu i samovolju državnih vlasti nad svojim građanima;
- ***Međudržavni sporazumi o zaštiti posebnih grupa*** osobito oni koji su se odnosili na zabranu trgovine robljem i zaštitu nekih religijskih manjina (primjerice Kršćana u Otomanskom Carstvu);
- ***Ugovor o osnivanju Lige naroda*** osobito dvije odredbe. Prvom je uspostavljen mandat Lige nad bivšim kolonijama država koje su izgubile Prvi svjetski rat. One su stavljene pod administrativnu upravu pobjedničkih sila uz obvezu da se štite i promiču prava, dobrobit i razvoj starosjedilačkog stanovništva. Na tim je temeljima počeo razvoj međunarodne zaštite manjina u sklopu novih europskih država. Druga se odredba odnosila na osiguranje i održanje pravednih i humanih radnih uvjeta za muškarce, žene i djecu. Zadatak izrade međunarodnih standarda i nadzor nad ispunjavanjem obveza u tom području povjeren je, tada osnovanoj, Međunarodnoj organizaciji rada;
- ***Obveze prema stranim državljanima u sklopu tradicionalnog međunarodnog prava*** po kojima je država domaćin bila obvezna odnositi se prema stranom državljaninu pravedno i u skladu s minimalnim civilizacijskim standardima.

Međunarodno pravo ljudskih prava se u prošlih pola stoljeća razvijalo kroz tri etape:

- ***Normativna konsolidacija*** (1945. – 1966.) – počinje stupanjem na snagu 'Povelje Ujedinjenih naroda', a završava usvajanjem dvaju paktova - 'Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima' i 'Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima';

- ***Institucionalni razvoj*** (od kraja šezdesetih do kraja osamdesetih) – u dva pravca: a) jasnije određenje pojma kršenja obveza država pod Poveljom Ujedinjenih naroda i b) uspostava i jačanje posebnih međunarodnih i regionalnih tijela za zaštitu ljudskih prava pod prihvaćenim ugovorima (primjerice, Odbor za ljudska prava pod 'Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima'). Istovremeno raste broj međunarodnih nevladinih organizacija za zaštitu ljudskih prava sa savjetodavnim ili promatračkim statusom u međunarodnim organizacijama (UNESCO, UNICEF, ILO i sl.), što dovodi do toga da ljudska prava postaju jedan od najsnažnijih pokretača političkih promjena u tom razdoblju;

[5] Buergenthal, T. 'International Human Rights in a Historical Perspective.' U: Symonides, J. (ur.) *Human Rights: Concepts and Standards*. Ashgate i UNESCO Publishing, 2000., 3-30.

- ✔ ***Unaprjeđenje strategija i mjera primjene*** (od kraja osamdesetih do danas) kao posljedice raspada komunizma i pojave novih demokracija u Europi, ali i sloma aparthejda u Južnoafričkoj Republici.

3.3. Regionalni sustavi ljudskih prava

Pored međunarodnog sustava ljudskih prava, koji se od 1945. razvija pod Ujedinjenim narodima, postoje i regionalni sustavi kojima se dodatno osigurava zaštita prava i sloboda pojedinca u pojedinim dijelovima svijeta. Iako se međunarodno priznati regionalni sustavi uspostavljaju i razvijaju s izravnim osloncem na regionalne instrumente, oni u potpunosti slijede važeće odredbe i duh Opće deklaracije o ljudskim pravima i drugih temeljnih dokumenata Ujedinjenih naroda (v. Prikaz 6).

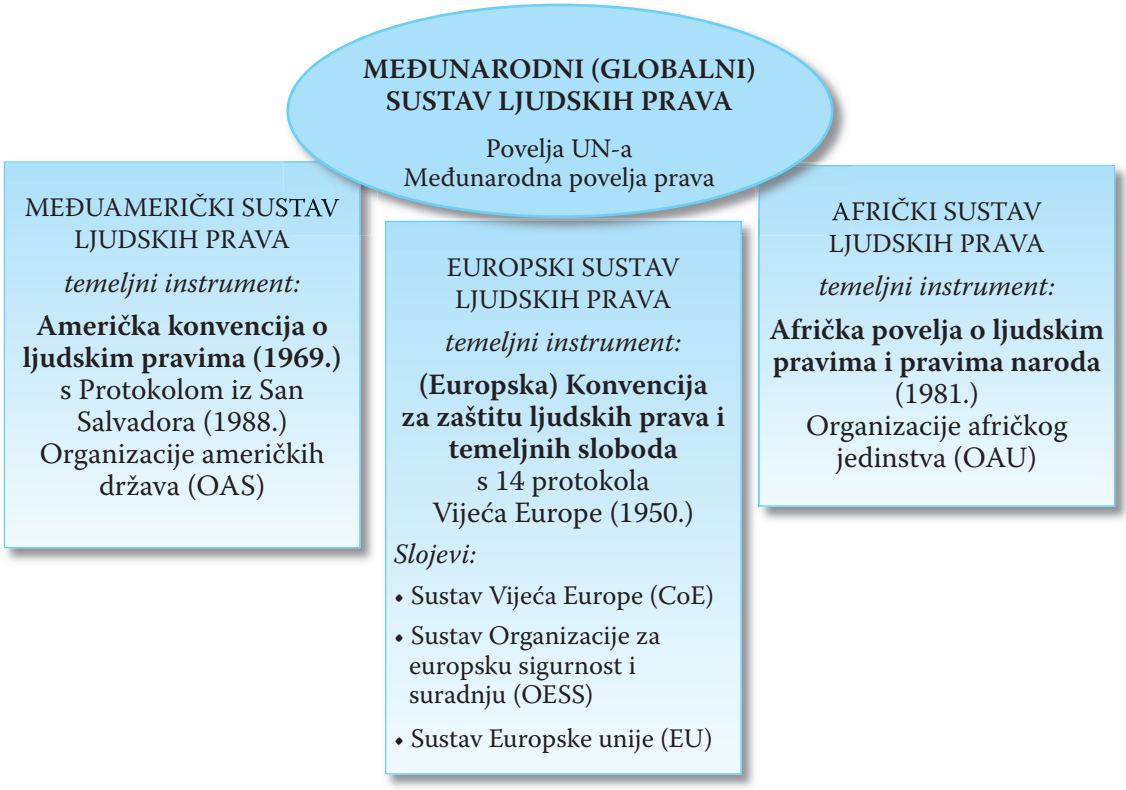

Prikaz 6: *Regionalni sustavi ljudskih prava*

3.3.1. Europski sustav ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava smatra se najrazvijenijim sustavom ljudskih prava i sloboda uopće, prvenstveno zbog učinkovitih mehanizama zaštite. Okosnicu tog sustava čine 'Europska konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' Vijeća Europe i Europski sud za ljudska prava koji je uspostavljen prema čl. 19. Konvencije. Njegovim uvođenjem

došlo je do značajnih promjena u tradicionalnom shvaćanju suvereniteta države, jer se građanima europskih država omogućilo pokretanje postupka za zaštitu svojih prava pred europskim institucijama onda kada im tu zaštitu ne osiguraju domaći sudovi.

Sustav se počeo razvijati krajem Drugoga svjetskog rata s čvrstim osloncem na 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i dugu tradiciju ustavne zaštite građanskih i političkih prava najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe. Poslijeratna Europa stavila je naglasak na ostvarenje prava i sloboda građana u okviru demokratskog političkog poretka držeći da je to najsigurniji put za održanje mira i stabilnosti svijeta. Stoga je razumljivo da su ta polazišta utkana u europske integracijske procese na svim razinama, što potvrđuju tekst Statuta Vijeća Europe iz 1949., 'Schumanova deklaracija' iz 1950., 'Završni akt Konferencije o europskoj sigurnosti i suradnji' iz 1975. i 'Ugovor o Europskoj uniji' iz 1992.

Iako se pod europskim sustavom ljudskih prava obično misli na instrumente i mehanizme koji su uspostavljeni pod Vijećem Europe, europski je sustav znatno složeniji. Čine ga tri sustava koji se međusobno razlikuju po opsegu i naravi zaštite prava i sloboda pojedinca. Oni polaze od različitih instrumenata, imaju uspostavljena različita tijela za praćenje primjene tih instrumenata i međusobno se nalaze u različitim odnosima. To su sljedeći sustavi:[6]

- ***sustav Vijeća Europe*** (45 zemalja članica)
- ***sustav Europske unije*** (15, a od svibnja 2004. godine 25 zemalja članica)
- ***sustav Organizacije za europsku sigurnost i suradnju*** (55 zemalja članica).

Temeljni europski instrumenti ljudskih prava

Vijeće Europe (engl. *Council of Europe) (http://conventions.coe.int)*

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (engl. *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*), prihvaćena 1950., na snazi od 1953.; 13 protokola
- Europska socijalna povelja (engl. *European Social Charter*), prihvaćena 1961., na snazi od 1965.; nadopunjena 1991. i 1996., protokoli iz 1988. i 1995.
- Europska konvencija o kulturi (engl. *European Convention on Culture*), prihvaćena 1954., na snazi od 1955.
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (engl. *European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*) prihvaćena 1987., na snazi od 1989.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (engl. *European Framework Convention for the Protection of National Minorities*), prihvaćena 1994., na snazi od 1998.
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina (engl. *European Charter for Regional or Minority Languages*), prihvaćena 1992., na snazi od 1998.

[6] Prema: Benedek, W. 'Globalni i europski okvir za zaštitu i promicanje ljudskih prava.' U: Vučinić, N.B.; Vrkaš-Spajić, V. i Bjeković, S. (ur.) *Ljudska prava za nepravnike*, 2003.

Europska unija (engl. *European Union*)

- Povelja temeljnih prava Europske unije (engl. *Charter of Fundamental Rights of the European Union*), prihvaćena 2001.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju – OESS (engl. *Organisation for Security and Cooperation in Europe – OSSE*)

- Helsinški završni akt (engl. *Helsinki Final Act*), prihvaćen 1975.
- Pariška povelja za Novu Europu (engl. *Charter of Paris for a New Europe*), prihvaćena 1990.

Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Vijeće Europe

- Europski sud za ljudska prava (engl. *European Court of Human Rights*), uspostavljen kao jedinstveni sud prema Protokolu br. 11 'Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' 1998.
- Europski odbor za socijalna prava (engl. *European Committee on Social Rights*), uspostavljen prema izmjenama 'Europske socijalne povelje' 1999.
- Europski odbor za sprječavanje mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupka (engl. *European Committee for the Prevention of Torture or Other Inhuman or Degrading Treatment - CPT*), uspostavljen prema 'Europskoj konvenciji za sprječavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne' 1989.
- Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama' (engl. *Advisory Committee of the Framework Convention on National Minorities*), uspostavljen prema 'Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina' 1998.
- Odbor stručnjaka 'Europske povelje za regionalne jezike ili jezike manjina' (engl. *Committee of Experts for European Charter for Regional or Minority Languages*), uspostavljen prema 'Povelji' 1998.
- Europsko povjerenstvo za rasizam i nesnošljivost (engl. *European Commission on Racism and Intolerance – ECRI*), uspostavljeno prema zaključku Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe 1993.
- Europski povjerenik za ljudska prava (engl. *European Commissioner for Human Rights*), uspostavljen prema Preporuci br. 1999.
- Odbor ministara Vijeća Europe (engl. *Committee of Ministers of the Council of Europe*).

Europska unija

- Europski sud pravde (engl. *European Court of Justice*), uspostavljen prema Pariškom ugovoru 1952.
- Europski centar za praćenje rasizma i ksenofobije (engl. *European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia – EUMC*), uspostavljen 1998.

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju

- Ured za demokratske ustanove i ljudska prava (engl. *Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR*), uspostavljen 1990.
- Visoki povjerenik za manjine (engl. *High Commissioner for Minorities*), uspostavljen 1992.
- Predstavnik za slobodu medija (engl. *Representative for the Freedom of the Media*), uspostavljen 1997.

3.3.1.1. Vijeće Europe

Ljudska prava kao okosnica djelovanja Vijeća Europe

Središnja poruka Povelje Ujedinjenih naroda da se "narodi trebaju odnositi jedni prema drugima u duhu bratstva", u Europi je potvrđena 1949. osnivanjem prve sveeuropske političke organizacije - Vijeća Europe, u čijem statutu stoji da je "izgradnja mira na temeljima pravde i međunarodne suradnje vitalni čimbenik očuvanja ljudskog društva i civilizacije". Vijeće treba djelovati na ujednačavanju europskoga gospodarskoga i društvenog razvoja putem dijaloga i zajedničkih akcija u svim važnijim društvenim područjima, s posebnim naglaskom na zaštitu i jačanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Primanje neke države u Vijeće Europe ovisi o tome je li ona u stanju i je li spremna ispuniti obveze koje proizlaze iz statuta te organizacije, osobito one koje se odnose na razvoj "istinske demokracije", tj. slobode, jednakosti i vladavine prava, zbog čega je sve do početka 1990-ih godina izvan te organizacije ostao velik broj zemalja Srednje i Istočne Europe.

Vijeće Europe

Vijeće Europe je regionalna međuvladina organizacija koja danas okuplja 45 europskih zemalja sa 880 milijuna stanovnika. Osnovano je 1949. od strane 10 zemalja (Belgije, Danske, Francuske, Islanda, Italije, Luksemburga, Nizozemske, Norveške, Švedske i Velike Britanije) sa svrhom razvoja demokracije, zaštite prava i sloboda, jačanja vladavine prava i promicanja usklađenog gospodarskog i društvenog razvoja u Europi. Djeluje u nizu područja, osim obrane, uključujući ljudska prava, razvoj demokracija, zaštitu manjina, migracije, obrazovanje, znanost, mlade, kulturu, sport, zaštitu zdravlja, suradnju u području zakonodavstva, regionalno planiranje itd. Sjedište organizacije je u Strasbourgu. Razlikuje se od Europskog vijeća (engl. *European Council) koje je tijelo Europske unije.*

Središnja tijela Vijeća su: Odbor ministara koji donosi odluke, a čine ga ministri vanjskih poslova zemalja članica; *Parlamentarna skupština* koja nema pravo odlučivanja, a sastavljena je od predstavnika nacionalnih skupština koji pripadaju različitim političkim strankama (nije isto što i Europski parlament koji se nalazi u sustavu Europske unije); *Kongres lokalnih i regionalnih vlasti*, savjetodavno tijelo s predstavnicima lokalnih i regionalnih vlasti europ-

skih država; *Konferencija posebnih ministara*, ministara pravosuđa, obrazovanja, zdravstva, zaštite okoliša i dr., koji raspravljaju o najvažnijim problemima u svom području i daju prijedloge Odboru ministara; *Središnje tajništvo s glavnim tajnikom*. U radu Vijeća Europe sudjeluje još niz posebnih tijela, ustanova, odbora, radnih grupa i povjerenstava, među kojima je najvažniji Europski sud za ljudska prava, kao i predstavnici oko 400 nevladinih organizacija sa savjetodavnim statusom. Zajedničke odluke dostavljaju se zemljama članicama u obliku preporuka, odluka, deklaracija ili konvencija. Adresa na Internetu je **http://www.coe.int.**

Hrvatska je postala članicom Vijeća Europe 6. studenoga 1996. godine.

Shvaćanje da je promicanje prava i sloboda, jednakosti i vladavine prava sastavni dio razvoja demokratske Europe našlo je svoje mjesto u odredbama 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda' o uvjetima pod kojima države mogu ograničiti svoje obveze pod tim instrumentom (*claw-back* klauzula). Konvencija, naime, u člancima 8. - 11. određuje da se neka temeljna građanska i politička prava i slobode, kao što su pravo na poštivanje privatnoga i obiteljskog života; sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti; sloboda izražavanja te sloboda okupljanja i udruživanja, mogu podvrgnuti samo onim ograničenjima državnih vlasti koja su "u skladu sa zakonom" i koja su "nužna u demokratskom društvu".

Ta se veza osobito naglašava od početka 1990-ih kad se članstvo u Vijeću Europe za bivše komunističke i socijalističke države Srednje, Istočne i Jugoistočne Europe uvjetuje prihvaćanjem i primjenom najvažnijih europskih instrumenata ljudskih prava.

Kako bi se obilježio kraj podjele Europe i iskoristila "povijesna mogućnost za učvršćenje mira i stabilnosti na kontinentu", godine 1993. u Beču se održava Prvi sastanak na vrhu čelnika država i vlada zemalja članica Vijeća Europe sa zadatkom da odredi smjernice djelovanja te organizacije u budućnosti. U 'Bečkoj deklaraciji i planu djelovanja' koja je prihvaćena na sastanku, visoki predstavnici su izrazili svoju spremnost na izgradnju Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti" te odredili tri strateška zadatka Vijeća Europe: a) reforma nadzornih mehanizama Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda; b) zaštita nacionalnih manjina i c) borba protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti (v. Prikaz 7).

Na Drugom sastanku na vrhu, koji je sazvan 1997. godine povodom znatnog proširenja Vijeća Europe novim članicama, europski čelnici su potvrdili da će težiti "postizanju većeg jedinstva među državama članicama radi izgradnje slobodnijeg, snošljivijeg i pravednijeg europskog društva temeljenog na zajedničkim vrijednostima, kao što su sloboda izražavanja i informiranja, kulturna različitost i jednako dostojanstvo svih ljudi". Završna deklaracija i Plan djelovanja usmjereni su na jačanje demokratske stabilnosti u Europi i sadrže četiri prioritetna područja djelovanja: a) demokracija i ljudska prava; b) društvena kohezija; c) sigurnost građana i d) demokratske vrijednosti i kulturna različitost (v. Prikaz 8).

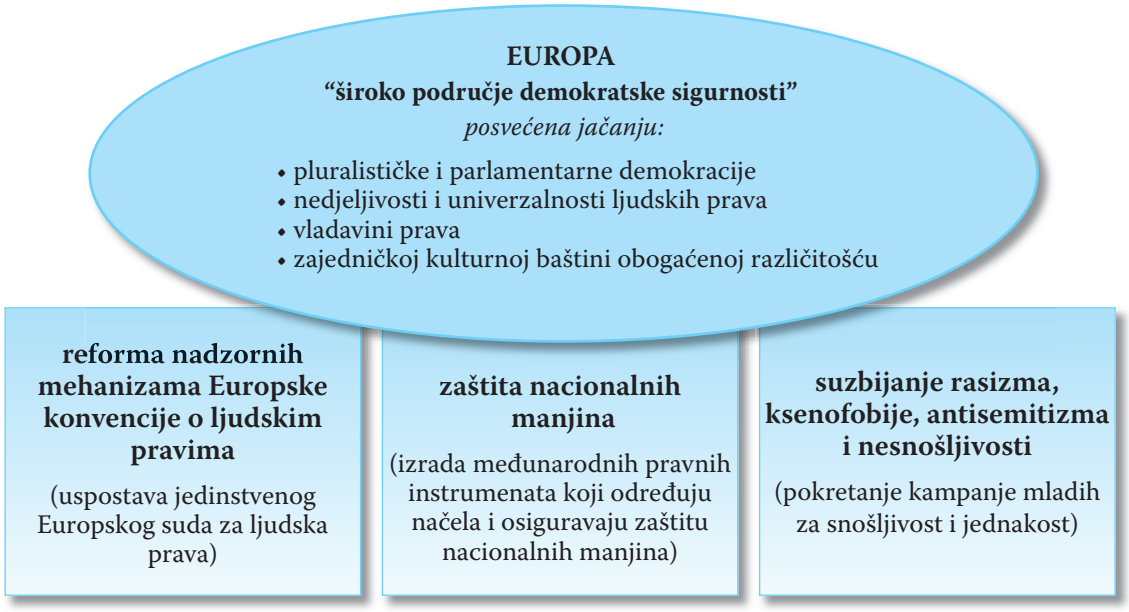

Prikaz 7: *Tri strateška zadatka s Prvog sastanka na vrhu Vijeća Europe (Beč, 1993.)*

Temeljni instrumenti i tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Odbor ministara Vijeća Europe do danas je donio više od 170 pravno obvezujućih dokumenata i više stotina preporuka kojima se europske države pozivaju i obvezuju na zaštitu ljudskih prava i sloboda svojih građana. Osim 'Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda', koja štiti građanska i politička prava, 'Europske socijalne povelje', koja uređuje gospodarska i socijalna prava, i 'Europske konvencije o kulturi', koja pokriva preostalo pravo

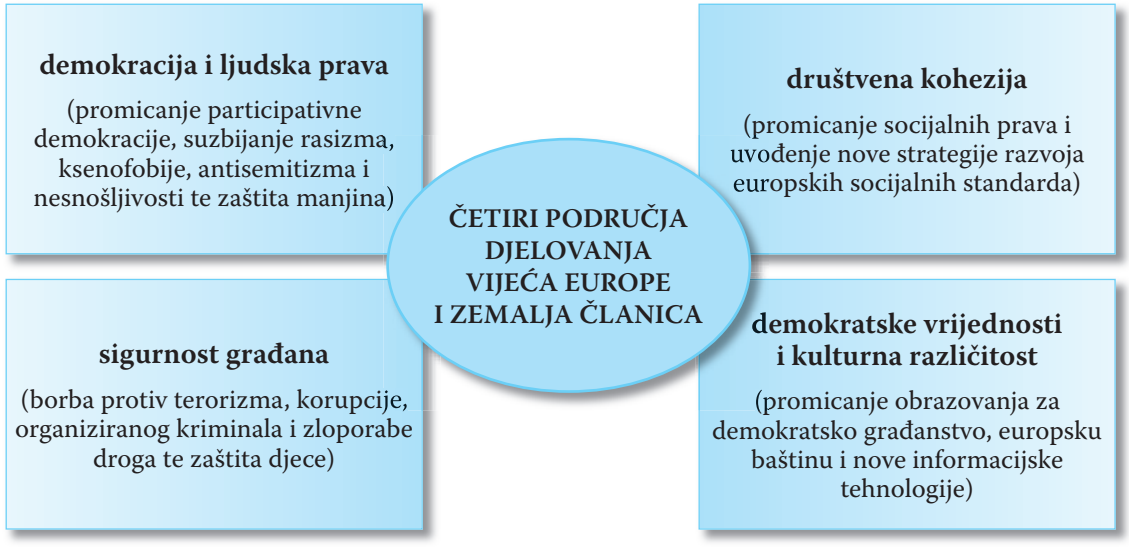

Prikaz 8: *Četiri područja djelovanja s Drugog sastanka na vrhu Vijeća Europe (Strasbourg, 1997.)*

iz kataloga 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', druge konvencije Vijeća Europe su uže po opsegu prava koje uređuju, a veći dio njih nema razrađene mehanizme nadzora. Iako svaka konvencija na određeni način pridonosi cjelokupnom europskom sustavu promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda, pod temeljnim europskim instrumentima ljudskih prava obično se misli na nekoliko konvencija čiju primjenu nadziru posebna tijela (v. liste *Temeljni europski instrumenti ljudskih prava* i *Europska tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava* na prethodnim stranicama). Mi ćemo se osvrnuti samo na neke od njih koje bitno pridonose razumijevanju zadataka ovoga priručnika.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda – poznata i kao 'Europska konvencija o ljudskim pravima', predstavlja temeljni europski i najučinkovitiji instrument zaštite ljudskih prava u svijetu uopće. Usvojena je 1950. u Rimu, a na snazi je od 1953. godine. Po sadržaju odgovara 'Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima' jer uglavnom štiti te kategorije prava.

Prava koja određuje
Europska konvencija o ljudskim pravima

- pravo na život (čl. 2)
- zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (čl. 3)
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 4)
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 5)
- pravo na pošteno suđenje (čl. 6)
- zabrana određivanja kazne bez zakonske odredbe (čl. 7)
- pravo na poštivanje privatnog i obiteljskog života (čl. 8)
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 9)
- sloboda izražavanja (čl. 10)
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 11)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 12)
- pravo na učinkoviti pravni lijek u slučaju povrede prava i sloboda (čl. 13)
- zabrana diskriminacije (čl. 14)

Izvorni tekst instrumenta je tijekom pola stoljeća proširen s 13 protokola kojima su uvedena nova prava i novi postupci zaštite kao što su pravo na obrazovanje; pravo na slobodu kretanja i izbora mjesta stanovanja; zabrana protjerivanja iz zemlje; ukidanje smrtne kazne; prava supružnika, stranaca i okrivljenih osoba itd. Protokolom br. 11 ustanovljen je jedinstveni Europski sud za ljudska prava koji je preuzeo dotadašnje nadležnosti Europskog povjerenstva za ljudska prava i Europskog suda za ljudska prava.

Svih 45 zemalja članica Vijeća Europe stranke su 'Konvencije' čime su one preuzele obvezu njene primjene, što znači izmjenu domaćeg zakonodavstva, ograničenje izuzeća utvrđenih prava na iznimne slučajeve i pod utvrđenim uvjetima te priznanje nadležnosti Europskog suda za ljudska prava.

Europski sud za ljudska prava – središnja europska pravosudna institucija za slučajeve kršenja prava i sloboda pojedinca. Sastavljena je od onoliko neovisnih sudaca koliko je država članica Vijeća Europe, koje su istodobno i stranke 'Konvencije'. Suci djeluju na tri razine: odbor (3 suca), komora (7 sudaca) i velika komora (17 sudaca). Prilikom razmatranja nekog predmeta u komori uvijek sjedi "nacionalni sudac" radi boljeg razumijevanja nacionalnog zakonodavstva. Osim u sasvim novim predmetima koji dolaze velikoj komori, tužbe razmatra i rješava komora. Presuda komore je konačna i obvezujuća za državu, a njeno provođenje nadzire Odbor ministara. No da bi Sud razmotrio podnesenu tužbu, ona mora zadovoljiti četiri bitna kriterija:

- ✔ ugroženo pravo štiti 'Europska konvencija o ljudskim pravima' ili njeni protokoli;
- ✔ tužitelj je žrtva ugrožavanja prava;
- ✔ prethodno su iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi;
- ✔ tužba je podnesena prije isteka roka od šest mjeseci nakon ispunjenja uvjeta pod točkom 3.

Sve do kraja 1980-ih godina Europski sud za ljudska prava imao je vrlo mali broj predmeta, ponajviše zbog toga što do tada mnoge države članice Vijeća Europe nisu priznavale njegovu nadležnost, ali i zbog toga što su mnogi stručnjaci pristupali 'Europskoj konvenciji o ljudskim pravima' kao instrumentu nižega ranga od domaćeg ustava. Nakon tog razdoblja broj podnesenih tužbi strelovito raste zbog čega se sad već govori o "zagušenju" Suda. Izlaz se vidi u izobrazbi domaćih sudaca, odvjetnika i tužitelja o primjeni 'Europske konvencije za ljudska prava prema tumačenjima Europskog suda za ljudska prava.

Europska socijalna povelja – instrument kojim se utvrđuju jedinstveni europski standardi u zaštiti gospodarskih i socijalnih prava pojedinca. Predstavlja "drugu polovicu" europskog sustava zaštite ljudskih prava i dijelom odgovara 'Međunarodnom paktu o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', budući da preostali dio 'Pakta' pokriva 'Europska konvencija o kulturi'. Dokument je prihvaćen 1961. godine, a na snagu je stupio 1965. Godine 1988. nadopunjen je prvim protokolom (na snazi od 1992.) kojim se omogućilo podnošenje kolektivne prijave ugrožavanja prava iz 'Povelje', a 1991. i drugim protokolom (na snazi od 1998.) kojim se mijenjaju nadzorni mehanizmi primjene. Godine 1996. prihvaćena je tzv. 'Izmijenjena povelja' kojom se, između ostaloga, nastojala osigurati bolja zaštita načela jednakosti muškarca i žene, dostojanstvo na radnom mjestu, društvena integracija osoba s posebnim potrebama te bolja zaštita djece i mladih, ali i učinkovitije suzbijati siromaštvo, društvenu izoliranost i druge društveno nepoželjne pojave.

Iako se posljednjih godina velika pozornost pridaje jačanju sustava zaštite, 'Europska socijalna povelja' nema učinkovite mehanizme nadzora kao 'Europska konvencija o ljudskim pravima'. Pristupanjem tom instrumentu, država pristaje uskladiti svoje zakonodavstvo s preuzetim obvezama, no kako je ovdje riječ o tzv. programatskim pravima, podrazumijeva se da će ona to učiniti postupno, u skladu sa svojim mogućnostima. Nadalje, iako postoje tzv. zaštićena prava, prihvaćanje obveza je selektivno i može se naknadno proširiti po volji i u bilo koje vrijeme. Time se osobito pomaže tranzicijskim zemljama kako ne bi odjednom preuzele obveze koje u predviđenom roku realno ne mogu ispuniti.

Prava koja određuje
Europska socijalna povelja

- ***prava u području zapošljavanja*** (pravo na rad, pravedni te sigurni i zdravi radni uvjeti; pravedna naknada, udruživanje radi zaštite svojih gospodarskih i socijalnih interesa, kolektivno pregovaranje, sudjelovanje u poboljšanju radnih uvjeta, dostojanstvo na radnom mjestu, strukovno informiranje i izobrazba);
- ***prava u području socijalne sigurnosti*** (pravo na zaštitu zdravlja, socijalno osiguranje, socijalna i medicinska pomoć, zaštita od siromaštva i društvenog isključivanja);
- ***prava osjetljivih grupa na posebnu zaštitu*** (djeca, mladi, trudnice i mlade majke, osobe s posebnim potrebama, obitelji, radnici migranti i njihove obitelji, stari i nemoćni; nezaposleni).

Države stranke jednom godišnje dostavljaju svoje izvještaje o primjeni 'Povelje' ***Europskom odboru za socijalna prava*** (nekadašnjem Odboru neovisnih stručnjaka), ali i socijalnim partnerima. Odbor razmatra izvještaje, kao i dopunska mišljenja socijalnih partnera te svoje zaključke dostavlja Odboru ministara Vijeća Europe koji, u slučaju propusta, državi stranci upućuje "blago" diplomatsko upozorenje ili preporuku o tome kako da što kvalitetnije ispuni svoje obveze.

Europska konvencija o kulturi – treća karika u cjelovitom europskom sustavu zaštite ljudskih prava priznatih 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima'. Prihvaćena je 1954. a određuje načela djelovanja zemalja članica Vijeća Europe u području kulture, odgoja i obrazovanja, razvoja mladih i sporta. Na snazi je od 1955. Polazište dokumenta je da su kulturne razlike europsko bogatstvo i temelj europskog zajedništva. U skladu s tim programi Vijeća Europe u području kulture imaju dva ključna cilja: a) jačanje višekulturnog europskog identiteta i b) traženje zajedničkog odgovora na izazove s kojima se suočavaju kulture europskih društava.

Europska okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina – prvi europski, ali i međunarodni pravno obvezujući instrument kojim se na načelima vladavine prava, teritorijalne cjelovitosti i nacionalnog suvereniteta država, osigurava zaštita prava i sloboda osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama. Izrada dokumenta pokrenuta je na Prvom sastanku na vrhu Vijeća Europe 1993. godine kao odgovor na porast nesnošljivosti prema pripadnicima manjina u Europi. Dokument je prihvaćen 1994., a stupio je na snagu 1998. godine. Zaštita prava manjina je obveza države i ostvaruje se unutar nacionalnog sustava zaštite prava i sloboda. Dokument ne jamči nikakva kolektivna prava nacionalnim manjinama nego štiti individualna prava osobe koja pripada manjini. Prava i slobode koji proizlaze iz instrumenta mogu se ostvariti pojedinačno ili u zajednici s drugima, no ne kao kolektivna prava. 'Okvirna konvencija' jamči osobi koja pripada manjini slobodu u donošenju odluke želi li ili

ne želi koristiti zaštitu koja proizlazi iz tih odredbi. Odluka ne može biti proizvoljna, nego mora polaziti od objektivnih kriterija pripadnosti koji su bitni za osobni identitet.

Svakoj osobi koja pripada manjini, 'Okvirna konvencija' jamči jednakost i slobodu od diskriminacije te očuvanje i razvoj svoga kulturnoga, etničkoga, jezičnoga ili religijskog identiteta. Ta prava se mogu ograničiti samo ako ugrožavaju prava drugih i ako narušavaju načela javnog reda. Posebni članci uređuju slobodu vjeroispovijesti, izražavanja, primanja i slanja informacija, pristupa medijima, osnivanja i korištenja tiska i dr. Tako se, primjerice, određuje da korištenje manjinskog jezika na javnom mjestu ne smije ugrožavati status službenog jezika države, da otvaranje škola i održavanje nastave na manjinskom jeziku moraju zadovoljavati jedinstvene državne standarde i dr. Drugim riječima, 'Okvirna konvencija' promiče načelo društvene kohezije na temeljima priznanja i poštivanja različitosti manjina, ali i suradnje među svim pojedincima i grupama na teritoriju države stranke.

Pristupanjem 'Okvirnoj konvenciji' država se obvezuje da će načela tog instrumenta ugraditi u svoju politiku, zakonodavstvo i praksu te o tim promjenama izvještavati ***Savjetodavni odbor 'Okvirne konvencije o nacionalnim manjinama'***. Nakon pregleda izvještaja Savjetodavni odbor dostavlja svoje mišljenje Odboru ministara Vijeća Europe koji je zadužen za praćenje primjene 'Okvirne konvencije'.

Europsko povjerenstvo protiv rasizma i nesnošljivosti – posebno tijelo Vijeća Europe uspostavljeno prema 'Bečkoj deklaraciji' proglašenoj na Prvom samitu Vijeća Europe 1993. godine. Zadatak mu je da u sklopu cjelovite europske zaštite ljudskih prava prati pojave rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti te predlaže mjere za njihovo suzbijanje odgovarajućim tijelima Vijeća Europe i država članica. Provodi tri programa: a) praćenje stanja u europskim zemljama; b) prikupljanje i širenje primjera dobre prakse putem Interneta, konferencija i sl. te c) poticanje razvoja civilnog društva, uključujući suradnju s nevladinim udrugama i Europskim centrom za praćenje rasizma i ksenofobije (EU). Adresa na Internetu je **http://www.ecri.coe.int**.

Europska povelja za regionalne jezike i jezike manjina – pravno obvezujući dokument koji je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1992. godine (na snazi od 1998.) radi osiguranja učinkovite zaštite tzv. "manjih" europskih jezika. 'Povelja' određuje pojam "regionalni i manjinski jezici", ciljeve i mehanizme njihove zaštite te obveze država stranaka. Pod regionalnim i manjinskim jezikom misli se na:

- jezik kojim na području neke države stranke tradicionalno govori dio njenih građana, a koji su zajedno brojčano slabiji od ostatka stanovništva i
- jezik koji se razlikuje od službenog jezika države stranke i koji se ne može svrstati u kategoriju dijalekta.

Među ciljevima zaštite regionalnih i manjinskih jezika spominju se: a) prihvaćanje tih jezika kao izraza kulturnog bogatstva; b) poduzimanje odlučnih mjera za njihovu zaštitu; c) olakšavanje i/ili poticanje njihove uporabe u govoru i pismu, u javnom i privatnom životu;

d) promicanje veza između tih i drugih društvenih grupa; e) osiguranje uvjeta za istraživanje i prenošenje znanja o tim jezicima; f) osiguranje uvjeta da drugi građani koji žive na istom području nauče jezike manjina; g) jačanje transnacionalnih veza među grupama koje se služe istim jezikom. Nadalje, traži se da se načela 'Povelje' promiču u odgoju i obrazovanju na svim razinama, sudovima, državnoj upravi i javnim službama, medijima, kulturnim aktivnostima, gospodarstvu i društvenom životu te međugraničnim razmjenama.

Države stranke 'Povelje' obvezuju se da će na svom području osigurati uvjete potrebne za očuvanje i razvoj regionalnih i manjinskih jezika, da će o preuzetim obvezama obavijestiti državne službe, organizacije i pojedince te da će svoje izvještaje o primjeni 'Povelje' dostavljati na razmatranje ***Odboru stručnjaka***, posebnom tijelu Vijeća Europe uspostavljenom prema članku 17. tog instrumenta.

3.3.1.2. Europska unija

Godinu dana nakon usvajanja Statuta Vijeća Europe s ciljem političkog zbližavanja europskih demokratskih zemalja, objavljena je 'Schumanova deklaracija' koja je potakla gospodarsko ujedinjenje Europe. Proces je trajao više od četiri desetljeća, koliko je trebalo proći između osnivanja Europske zajednice za ugljen i čelik 1951. i uspostavljanja gospodarski, politički i monetarno jedinstvene Europske unije 1992. godine.

Gospodarski odnosi među članicama Europske zajednice bili su uređeni na načelima suradnje, jednakosti i pravde, no Zajednica se u tom kontekstu nije bavila političkim pitanjima pa tako ni pitanjem zaštite temeljnih prava i sloboda pojedinca. Do promjena dolazi tek 1987. godine kad se ljudska prava uvode u preambulu 'Jedinstvenog europskog akta' kojim su stvoreni pravni uvjeti za pokretanje procesa političkog ujedinjenja 15 zemalja u Europsku uniju. Potpisivanjem ‚Maastrichtskog ugovora', zaštita ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava postaju središnje vrijednosti jedinstvenog pravnog poretka Europske unije, zajedničke vanjske i sigurnosne politike, kao i programa suradnje za poticanje razvoja.

Europska unija

Europska unija je politička, gospodarska i monetarna zajednica 15 gospodarski najrazvijenijih zemalja Zapadne Europe kojoj će se u 2004. pridružiti još 10 novih zemalja. Poticaj za njeno uspostavljanje dala je 'Schumanova deklaracija' iz 1950. Proces počinje 1951. kad se osniva Europska zajednica za ugljen i čelik (engl. *European Coal and Steel Community - ECSC*) potpisivanjem 'Pariškog ugovora' između Francuske, Njemačke, Belgije, Nizozemske, Luxemburga i Italije. Potpisivanjem 'Rimskog ugovora' 1957. uspostavlja se Europska gospodarska zajednica (engl. *European Economic Community - EEC*) i Europska zajednica za atomsku energiju (engl. *European Atomic Energy Community – Euroatom*). Godine 1965. tri zajednice se ujedinjuju u Europsku zajednicu koju čine države stranke 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora'. Do sredine devedesetih Zajednica je prošla četiri kruga proširenja:

1973. (Danska, Irska i Velika Britanija); 1981. (Grčka); 1986. (Španjolska i Portugal) i 1995. (Austrija, Finska i Švedska).

Osim 'Pariškog' i 'Rimskog ugovora', ustavne temelje Europske unije čine 'Jedinstveni europski akt' iz 1986., 'Maastrichtski ugovor' iz 1992. i 'Amsterdamski ugovor' iz 1997. godine. 'Maastrichtskim ugovorom' se uveo naziv Europska unija, dok su se 'Amsterdamskim ugovorom' provele strukturalne i organizacijske promjene kako bi se riješio problem demokratskog deficita, tj. otuđenosti institucija i tijela Unije od europskih građana. Posljednjim promjenama provedena je puna integracija gospodarstva, društvenih institucija, monetarnog sustava, političkog ustroja i vanjskopolitičkih odnosa.

Glavni ciljevi Unije danas su: a) promicanje društvenog, gospodarskog i demokratskog razvoja zemalja članica; b) učvršćivanje zajedničkog identiteta u međunarodnim razmjerima; c) uvođenje europskog građanstva kao dopune nacionalnom; d) izgradnja širokog područja slobode, sigurnosti i pravde širenjem slobodnog tržišta i promicanjem slobode kretanja te e) jačanje pravnih temelja jedinstva Unije.

Priključivanjem Uniji, države članice prenose dio svog suvereniteta na njena neovisna tijela koja istodobno zastupaju i zajedničke interese Unije i interese država članica. Među središnjim tijelima Unije su: Europsko vijeće, Europski parlament, Europsko povjerenstvo, Europski sud pravde, Odbor za gospodarska i društvena pitanja, Odbor regija i Europski ombudsman. U području odgoja i obrazovanja, Unija svoje ciljeve ostvaruje preko posebnih programa, kao što su *Socrates*, *Leonardo da Vinci*, *Erasmus*, *Youth for Europe*, *Comenius*, *Comett*, *Lingua* itd. te *Tempus* za potporu tranzicijskim zemljama. Adresa na Internetu je: **http://www.eu.int.**

'Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Europskih zajednica i njihovih država članica i Republike Hrvatske' potpisan je 2001.; Hrvatska je službeni zahtjev za pridruživanjem Europskoj uniji uputila 2003. i očekuje da će punopravnom članicom Unije postati 2007. godine.

Te vrijednosti izbijaju u prvi plan u diskusijama o otvaranju Unije prema tranzicijskim zemljama Srednje i Istočne Europe, osobito u svezi sa zahtjevima za reformom pravnih sustava zemalja kandidatkinja kako bi se oni uskladili s pravnim sustavima zemalja članica Unije. Ugovor o Europskoj uniji izrijekom utvrđuje da je pridruživanje Uniji otvoreno samo za one zemlje koje štite načela ljudskih prava. U skladu s tim, Europsko vijeće 1993. u Kopenhagenu utvrđuje listu političkih kriterija za pridruživanje, poznatih kao 'Kopenhaški kriteriji'. U dokumentu se od države traži da dostigne "onu razinu stabilnosti svojih institucija koja je jamstvo demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava te poštivanja i zaštite prava manjina". Europsko povjerenstvo je te kriterije koristilo 1997. za vrednovanje zahtjeva za članstvom u Uniji koje je podnijelo deset zemalja Srednje i Istočne Europe. Tekst toga i kasnijih izvještaja Povjerenstva jasno pokazuje da je najveća pozornost posvećena provjeri demokratskog sustava vlasti, vladavini prava, pravima manjina, građanskim i političkim pravima, te gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima.

No usprkos izričite opredijeljenosti Unije za zaštitu ljudskih prava prema odredbama 'Europske konvencije o ljudskim pravima' (Vijeća Europe), ona do danas nije pristupila toj

konvenciji pa stoga njome nije ni obvezana. Glavna odgovornost za zaštitu ljudskih prava u Uniji i dalje ostaje na članicama. Naime, svaka od zemalja članica Europske unije ujedno je i članica Vijeća Europe, Organizacije za europsku sigurnost i suradnju i Ujedinjenih naroda, što znači da istovremeno podliježe i regionalnim i međunarodnim mehanizmima nadzora. Što se europskoga regionalnog sustava zaštite ljudskih prava tiče, svaka od zemalja članica Unije pojedinačno je odgovorna pred Europskim sudom za ljudska prava, kao i pred Odborom neovisnih stručnjaka ‚Socijalne povelje' i Europskim odborom za suzbijanje mučenja koji djeluju pod Vijećem Europe.

U prilog stavu da bi u Europskoj uniji uskoro moglo doći do promjena u pristupu zaštiti ljudskih prava, govori nekoliko najnovijih procesa. Godine 1998. Unija je, u sklopu obilježavanja pola stoljeća postojanja 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', usvojila 'Bečku deklaraciju' u kojoj se potvrđuje utemeljenost Unije na načelima ljudskih prava i sloboda, demokracije i vladavine prava. Nedugo nakon toga predstavljen je izvještaj o ulozi Europske unije u promicanju ljudskih prava ne samo u trećim zemljama, nego i na prostoru Unije. Godine 2000. proglašena je i 'Povelja temeljnih prava Europske unije', a tijekom cijelog tog razdoblja nedvojbeno jača uloga Europskog suda pravde u zaštiti prava i sloboda građana Unije. Nadalje, predstavnici tijela Europske unije imaju važnu ulogu u tzv. "diplomaciji ljudskih prava" i "dijalogu o ljudskim pravima" (primjerice s Kinom). I konačno, pokretanjem Europske inicijative za demokraciju i ljudska prava, Unija financira projekte nevladinih organizacija u području razvoja demokracije i zaštite ljudskih prava.

Temeljni pravni akti i dokumenti

Ugovor o Europskoj uniji prema dopunama iz Amsterdamskog ugovora (1992./1997.) – potpisivanjem Ugovora o Europskoj uniji (Ugovora iz Maastrichta) ljudska su se prava, po prvi put u povijesti Unije, našla u odredbama pravnog akta, a ne samo u preambuli, kako je to riješeno Jedinstvenim europskim aktom 1987. Taj trend je još očitiji u Amsterdamskom ugovoru kojim se nadopunjuju ranije odredbe o uređenju Unije.

Prema tekstu Ugovora, jedan od ciljeva Unije je "jačanje i zaštita prava i interesa građana država članica" te "očuvanje i razvoj Unije kao područja slobode, sigurnosti i pravde". Članak 6. izrijekom određuje da je Unija "utemeljena na načelima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava", tj. na onim načelima "koja su zajednička državama članicama". U skladu s tim Unija mora, kao opća načela svog pravnog sustava, "poštivati temeljna prava u skladu s (...) Konvencijom za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (Vijeća Europe) (...) i u skladu sa zajedničkim ustavnim tradicijama država članica".

Glede posebnih prava i sloboda, Ugovor opunomoćuje Uniju da poduzme odgovarajuće akcije radi iskorjenjivanja diskriminacije po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. Tekst sadrži i odredbu o mjerama koje se tiču azila, izbjeglica i useljavanja. Pitanja zapošljavanja, uvjeta na radnom mjestu i socijalne zaštite uređuju se u skladu s važećim europskim poveljama. Posebna pozornost posvećuje se pitanju jednakosti, osobito primjeni načela jednake naknade muškarcima i ženama za isti rad i jednakih mogućnosti. Ljudska prava i slobode se spo-

minju i kao bitan dio suradnje na razvoju i usuglašavanju demokracije i vladavine prava u državama članicama. Nadalje, ističe se da se zemlji članici koja ugrožava ljudska prava "ozbiljno i stalno" mogu oduzeti neka od prava koje uživa kao stranka ugovora Europske unije.

Povelja temeljnih prava Europske unije – dokument koji je izrađen na prijedlog Njemačke kako bi se unaprijedila zaštita temeljnih prava građana kao dio zajedničkih vrijednosti Europske unije. Iako je svečano proglašena 2000. godine, njen pravni status nije riješen pa je to pitanje postalo dio diskusija o budućnosti Unije i izrade njenog ustava. Za

POVELJA TEMELJNIH PRAVA EUROPSKE UNIJE

dostojanstvo
- nepovredivost ljudskog dostojanstva (čl. 1)
- pravo na život (čl. 2)
- pravo na integritet vlastite osobe (čl. 3)
- zabrana mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka i kazne (čl. 4)
- zabrana ropstva i prisilnog rada (čl. 5)
- pravo na slobodu i sigurnost (čl. 6)
- poštivanje privatnosti i obiteljskog života (čl. 7)
- zaštita osobnih podataka (čl. 8)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 9)
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti (čl. 10)
- sloboda izražavanja i informiranja (čl. 11)
- sloboda okupljanja i udruživanja (čl. 12)
- sloboda umjetnosti i znanosti (čl. 13)
- pravo na obrazovanje (čl. 14)
- sloboda izbora zanimanja i pravo na rad (čl. 15)
- sloboda poslovanja(čl. 16)
- pravo na vlasništvo (čl. 17)
- pravo na azil (čl. 18)
- zaštita u slučaju premještanja, protjerivanja ili izručivanja (čl. 19)

jednakost
- jednakost pred zakonom (čl. 20)
- nediskriminacija (čl. 21)
- kulturna, religijska i jezična različitost (čl. 22)
- jednakost između muškarca i žene (čl. 23)
- prava djeteta (čl. 24)
- prava starijih (čl. 25)
- integracija osoba s posebnim potrebama (čl. 26)

prava građana
- pravo na glasovanje i kandidiranje na izborima za Europski parlament (čl. 39)
- pravo na glasovanje i kandidiranje na lokalnim izborima (čl. 40)
- pravo na dobru administraciju (čl. 41)
- pravo na pristup dokumentima (čl. 42)
- pravo na obraćanje ombudsmanu (čl. 43)
- pravo na peticiju (čl. 44)
- sloboda kretanja i boravka (čl. 45)
- pravo na diplomatsku i konzularnu zaštitu (čl. 46)

solidarnost
- prava radnika na informaciju i konsultaciju (čl. 27)
- pravo na kolektivno pregovaranje i akciju (čl. 28)
- pravo na pristup slobodnim mjestima na tržištu (čl. 29)
- zaštita u slučaju neopravdanog otpusta (čl. 30)
- nepristrani i pravedni uvjeti na radu (čl. 31)
- zabrana dječjeg rada i zaštita mladih na radu (čl. 32)
- obitelj i profesionalni život (čl. 33)
- socijalna sigurnost i socijalna pomoć (čl. 34)
- zdravstvena zaštita (čl. 35)
- pristup službama od općeg gospodarskog interesa (čl. 36)
- zaštita okoliša (čl. 37)
- zaštita potrošača (čl. 38)

pravda
- pravo na učinkovitu naknadu i na nepristrano suđenje (čl. 47)
- pretpostavka nevinosti i pravo na obranu (čl. 48)
- načela legalnosti i proporcionalnosti kaznenih djela i kazni (čl. 49)
- pravo da se ne bude suđen ili kažnjen dvaput u kaznenom postupku za isto kazneno djelo (čl. 50)

Prikaz 9: *Povelja temeljnih prava Europske unije*

sada ona ima status tzv. neobvezujućeg "mekog" pravnog akta, što bi se uskoro moglo promijeniti postigne li se dogovor oko ustava, osobito nakon što je Europski sud pravde izjavio da 'Povelju' prihvaća kao smjernicu u donošenju svojih presuda.

U svakom slučaju, 'Povelja' predstavlja najcjelovitiji dokument ljudskih prava u Europi. Budući da štiti građanska, politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava građana i svih osoba koje imaju boravište u Europskoj uniji, čime rješava problem postojanja odvojenih sustava zaštite, najviše se od svih regionalnih instrumenata približila ideji općih, nedjeljivih i neotuđivih prava pojedinca utvrđenih 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima'. U preambuli stoji da se "svjesna svoje duhovne i moralne baštine, Unija utemeljuje na nedjeljivim općim vrijednostima ljudskog dostojanstva, slobode, jednakosti i solidarnosti" te da "polazi od načela demokracije i vladavine prava". Nadalje se kaže da ona "stavlja pojedinca u središte svojih aktivnosti uvođenjem građanstva Unije i stvarajući područje slobode, sigurnosti i pravde". Utvrđena prava proizlaze iz temeljnih prava i sloboda sadržanih u 'Europskoj konvenciji o ljudskim pravima', 'Povelji Zajednice o temeljnim socijalnim pravima radnika' i drugim međunarodnim konvencijama kojih su stranke Europska unija i njene članice stranke.

Prava, slobode i načela koja štiti Povelja podijeljena su u 6 cjelina (dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, prava građana i pravda), pri čemu svaka cjelina obuhvaća po nekoliko temeljnih prava i sloboda (v. Prikaz 9).

Tijela nadležna za zaštitu ljudskih prava

Europski sud pravde – najvažnije tijelo koje osigurava zaštitu ljudskih prava i sloboda građana Unije pa se još naziva i "čuvarom zakonodavstva Unije". Ima sjedište u Luksemburgu. Osim njega, zadatak zaštite ostvaruju još Europski parlament, Europski ombudsman, Europsko povjerenstvo i Vijeće ministara. Kao što je već rečeno, Europski sud pravde treba razlikovati od Europskog suda za ljudska prava koji je tijelo Vijeća Europe i sjedište ima u Strasbourgu. Sud djeluje prema "zajedničkim ustavnim tradicijama država članica", odnosno prema općim načelima europskog prava, kao i prema odredbama važećih regionalnih i međunarodnih ugovora, osobito 'Europskoj konvenciji o ljudskim pravima'. Djelujući u tim okvirima, uspio je znatno inovirati europsku sudsku praksu kako bi kompenzirao nedostatke u zaštiti temeljnih prava građana pod pravnim aktima Zajednice, odnosno Unije. Niz originalnih sudskih slučajeva i presuda u području ljudskih prava nije samo važna podloga za izradu i učinkovitu primjenu zakona Unije, nego i za daljnji razvoj općih europskih pravnih načela u tom području.

Centar Europske unije za praćenje rasizma i ksenofobije – centar koji je 1997. godine otvoren u Beču kako bi nadzirao pojave rasizma i ksenofobije u zemljama Europske unije te širio programe i akcije protiv takvih pojava. Djeluje i u skladu s odredbama Ugovora o Europskoj uniji koje se odnose na zabranu diskriminacije u javnom i privatnom sektoru u području zapošljavanja, obrazovanja i socijalne zaštite po osnovi spola, rasnoga i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti ili vjerovanja, smanjenih sposobnosti, dobi ili spolne orijentacije.

3.3.1.3. Organizacija za europsku sigurnost i suradnju

Organizacija za europsku sigurnost i suradnju (OESS) osnovana je prema 'Povelji Ujedinjenih naroda' kao međunarodni instrument promicanja sigurnosti i suradnje u Europi. Do 1994. godine djeluje pod nazivom Konferencija za europsku sigurnost i suradnju (engl. *Conference for Seccurity and Cooperation in Europe - CSCE*), odnosno kao multilateralni forum za diplomatski dijalog između istočnoeuropskih i zapadnoeuropskih zemalja, poznat još i kao 'Helsinški proces', koji je imao značajnu ulogu u pripremi temelja za proširenje Europe nakon raspada komunizma. Potpisivanjem 'Pariške povelje za novu Europu' 1990. godine dolazi do promjena u strukturi i načinu rada, a 1994. i do prihvaćanja sadašnjeg naziva Organizacije.

Po načinu rada i ustroju OESS je posebna organizacija jer nema ni osnivačku povelju ni međunarodnu pravnu osobnost, a njezini dokumenti obvezuju 55 država članica samo politički, a ne pravno. Unatoč tome dokumenti usvojeni na OESS-ovim konferencijama i stručnim sastancima vrlo su utjecajni dijelom i zbog toga što se nadzor nad primjenom odluka provodi "mekano", ali stalno (*follow-up* konferencije), i pod utjecajem je Vijeća predstavnika država članica.

Glavna tijela Organizacije za europsku sigurnost i suradnju – Sastanci čelnika država ili vlada, Ministarsko vijeće, Seniorsko vijeće, Stalno vijeće te Forum za sigurnosnu suradnju, koji se bavi pitanjima kontrole naoružanja, sigurnosti i izgradnje povjerenja. Predsjedavajući Organizacije mijenja se svake godine, a obavlja poslove u suradnji sa svojim prethodnikom i nasljednikom (tzv. *Troika*). Osim tajništva u Beču i Praškog ureda, OESS ima još Ured za demokratske institucije i ljudska prava u Varšavi, Ured Visokog povjerenika za nacionalne manjine u Haagu i Ured Predstavnika slobode medija u Beču. Parlamentarna skupština OESS-a smještena je u Kopenhagenu. Države članice imaju jednak status, a odluke se donose konsenzusom. Organizacija surađuje sa svim važnijim međunarodnim, regionalnim i nevladinim organizacijama.

Djelovanje OESS-a izvorno proizlazi iz načela 'Helsinškog završnog akta', potpisanog 1975. godine, kojim su se države sudionice Konferencije obvezale da će "osigurati uvjete u kojima će njihovi narodi moći živjeti u istinskom i trajnom miru, slobodni od bilo kakve prijetnje ili pokušaja ugrožavanja njihove sigurnosti". U tom cilju sve države su pristale rukovoditi se sljedećim načelima u svojim odnosima s drugim državama:

- ✔ suverena jednakost i poštivanje prava svojstvenih suverenosti;
- ✔ suzdržavanje od prijetnje ili uporabe sile;
- ✔ nepovredivost državnih granica;
- ✔ teritorijalni integritet;
- ✔ mirno rješavanje sukoba;
- ✔ nemiješanje u unutarnje poslove država;
- ✔ poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda, uključujući slobodu misli, savjesti, vjere i uvjerenja;

- ✔ ravnopravnost i samoodređenje naroda;
- ✔ suradnja među državama;
- ✔ ispunjavanje međunarodnih pravnih obveza u dobroj vjeri.

Danas OESS ima ključnu ulogu u održanju europske sigurnosti primjenom načela suradnje. Strategija Organizacije uključuje tri razine djelovanja (prevencija, pregovaranje i nadgledanje) i polazi od načela cjelovitosti pristupa u rješavanju problema. Među općim pitanjima kojima se bavi su kontrola naoružanja, preventivna diplomacija, mjere povjerenja među narodima i državama, jačanje sustava zaštite ljudskih prava, praćenje izbora, gospodarska sigurnost i zaštita okoliša. Posljednjeg desetljeća OESS ima važnu ulogu u rješavanju sukoba i obnovi sukobljenih društava. Strategija Organizacije u takvim slučajevima uključuje sljedeće dimenzije: a) utvrđivanje zajedničkih društvenih vrijednosti, uključujući izgradnju građanskog društva; b) sprječavanje lokalnih sukoba, smirivanje ratom zahvaćenih područja i obnova stabilnosti te c) suzbijanje stvarnih i potencijalnih prijetnji sigurnosti.

Novi mehanizmi djelovanja koji se uvode prema 'Pariškoj povelji' su: a) ljudska dimenzija, koja uključuje nadzor, izvještavanje i promicanje ljudskih prava, osobito prava manjina i izgradnju demokratskih institucija, kao što je ombudsman (tzv. 'Bečki i moskovski mehanizmi'); b) konzultacije i suradnja u područjima u kojima dolazi do neuobičajenih vojnih aktivnosti; c) suradnja u područjima u kojima je došlo do opasnog vojnog incidenta i d) konzultacije i suradnja u hitnim slučajevima (tzv. 'Berlinski mehanizam'). Tijela Organizacije koja su zadužena za zaštitu ljudskih prava su:

- ➤ ***Ured za demokratske ustanove i ljudska prava*** sa sjedištem u Varšavi (uglavnom nadzire demokratske izbore u tranzicijskim zemljama);
- ➤ ***Visoki povjerenik za manjine*** sa sjedištem u Haagu i
- ➤ ***Predstavnik za slobodu medija*** sa sjedištem u Beču.

3.3.2. Ostali regionalni i drugi sustavi ljudskih prava

Europski sustav ljudskih prava i, osobito, njegovi mehanizmi zaštite (nekadašnje Povjerenstvo i Sud) izvršili su velik utjecaj na određenje sustava zaštite građana dviju Amerika i zemalja Afrike.

3.3.2.1. Međuamerički sustav ljudskih prava

Izvorište međuameričkog sustava ljudskih prava je ***Američka deklaracija o pravima i dužnostima čovjeka*** (engl. *American Declaration on the Rights and Duties of Man*) i *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Dokument je proglašen na Devetoj međunarodnoj konferenciji američkih država u Bogoti, Kolumbija, 1948. godine i bio je polazište za osnivanje Organizacije američkih država (OAS).

U dokumentu se polazi od shvaćanja da temeljna prava pojedinca ne proizlaze iz njegove pripadnosti državi nego iz atributa njegove osobnosti, zbog čega mu ih država ne stvara niti ustupa nego mu samo jamči njihovu zaštitu. U preambuli Deklaracije, kao i u 'Općoj deklaraciji o pravima čovjeka' koja je prihvaćena pola godine kasnije, kaže se da su "svi ljudi rođeni slobodni i jednaki, u dostojanstvu i pravima i, s obzirom da po prirodi posjeduju razum i svijest, oni se jedni prema drugima moraju odnositi kao braća". U dokumentu također stoji da prava svih ovise o tome kako pojedinac izvršava svoje dužnosti prema zakonima države u kojoj živi, stoji li u službi duhovnog napretka, čuva li i razvija kulturu "svim sredstvima koja mu stoje na raspolaganju" i ponaša li se u skladu s najvišim moralnim načelima.

Odredbe 'Deklaracije' podijeljene su u dvije cjeline. Prva određuje neotuđiva prava i slobode građana, kao što su: sloboda izražavanja, sloboda vjeroispovijesti, osobne slobode, pravo na vlasništvo, pravo na obrazovanje, pravo na zdravstvenu zaštitu i socijalnu sigurnost, sloboda sudjelovanja u političkom odlučivanju i sl. Drugi dio sadrži dužnosti, među kojima se spominju: dužnosti prema društvu; uzajamne dužnosti roditelja i djece; dužnosti u obrazovanju; obveza glasovanja i poštivanja zakona; dužnosti prema naciji, zaštiti i dobrobiti zajednice, porezne obveze; poštivanje rada i nemiješanje u političke odluke druge zemlje. Prava i obveze su tijesno povezani. Tako se primjerice pravo na političku participaciju iz prvog dijela, u drugom dijelu uređuje kao dužnost građanina u svezi s glasovanjem na izborima, preuzimanjem javnih obveza u slučaju izbora, poštivanjem rada, plaćanjem poreza i poticanjem vlastitog razvoja.

Godine 1969. ta su načela ugrađena u ***Američku konvenciju o ljudskim pravima*** (engl. *American Convention on Human Rights*), regionalni instrument kojim se države Sjeverne, Srednje i Južne Amerike okupljene u Organizaciji američkih država pravno obvezuju na poštivanje i zaštitu prava i sloboda svojih građana. Naziva se još i 'Pakt iz San Josea, Kostarika' po mjestu u kojemu je prihvaćena. 'Konvencija' je 1979. nadopunjena 'Protokolom iz San Salvadora', koji stupa na snagu kad ga potpiše jedanaesta država članica. Glavna svrha 'Konvencije' je jačanje demokratskih institucija za zaštitu općih, neotuđivih i nedjeljivih prava i sloboda čovjeka.

Prava koja štiti
Američka konvencija o pravima čovjeka

Građanska i politička prava

- pravo na pravnu osobnost (čl. 3)
- pravo na život (čl. 4)
- pravo na čovječan postupak (čl. 5)
- sloboda od ropstva (čl. 6)
- pravo na osobnu slobodu (čl. 7)
- pravo na pravedan sudski postupak (čl. 8)
- sloboda od *ex post facto* (naknadno donesenih) zakona (čl. 9)

- pravo na naknadu (čl. 10)
- pravo na privatnost (čl. 11)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 12)
- sloboda mišljenja i izražavanja (čl. 13)
- pravo na ispravak (netočne ili uvredljive izjave ili ideje) (čl. 14)
- pravo na okupljanje (čl. 15)
- sloboda udruživanja (čl. 16)
- pravo na obitelj (čl. 17)
- pravo na ime (čl. 18)
- prava djeteta (čl. 19)
- pravo na državljanstvo (čl. 20)
- pravo na vlasništvo (čl. 21)
- pravo na kretanje i boravak (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u vladi (čl. 23)
- pravo na jednaku zaštitu (čl.24)
- pravo na sudsku zaštitu (čl. 25)

Gospodarska, socijalna i politička prava

- progresivni razvoj (čl. 26)

U preambuli se ponavlja stav izrečen u 'Američkoj deklaraciji' da neotuđivost ljudskih prava proizlazi iz osobina ljudske ličnosti, a ne iz pripadništva pojedinca nekoj posebnoj grupi ili državi. Osim 'Američke deklaracije o pravima i dužnostima čovjeka', 'Konvencija' se oslanja i na 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', 'Europsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda', 'Povelju Organizacije američkih država', ali i na latinoameričku katoličku tradiciju.

Države stranke 'Konvencije' obvezuju se da će samostalno i u suradnji s drugim državama poduzeti sve potrebne mjere kako bi se postupno došlo do punog ostvarenja standarda ljudskih prava i sloboda sadržanih u 'Konvenciji' i 'Povelji Organizacije američkih država'.

Tijela koja su nadležna za zaštitu ljudskih prava su: ***Međuamerično povjerenstvo za ljudska prava*** (engl. *Inter-American Commission on Human Rights)* i ***Međuamerički sud za ljudska prava*** (engl. *Inter-American Court of Human Rights)* . Povjerenstvo ima stalno sjedište u Washingtonu, a njegov glavni zadatak je unaprjeđenje, ostvarivanje i zaštita ljudskih prava. U skladu s tim ono zaprima, analizira i istražuje individualne prijave o ugrožavanju prava koje štiti 'Američka konvencija o ljudskim pravima', nadzire opće stanje ljudskih prava u zemljama članicama Organizacije američkih država, promiče važnost ljudskih prava u javnosti te prosljeđuje predmete Međuameričkom sudu za ljudska prava sa sjedištem u San Joseu.

Usprkos tome što je 'Konvenciju' do danas ratificiralo 24 od 35 zemalja članica Organizacije američkih država i što Međuamerično povjerenstvo za ljudska prava obrađuje, odnosno prosljeđuje Međuameričkom sudu za ljudska prava sve više slučajeva, međuamerički sustav zaštite znatno je slabiji od europskoga. Dijelom je to posljedica

dugogodišnje opstrukcije sustava od strane latinoameričkih represivnih režima. No dio razloga svakako je i u ograničenom djelovanju Suda. S jedne strane, svaka država stranka 'Konvencije', ima pravo odrediti u kojem opsegu Međuamerički sud može primijeniti 'Konvenciju' na njezine zakone i, s druge strane, Sud se pokreće samo ako i inače dugotrajan proces pregovaranja i arbitriranja od strane Povjerenstva završi neuspjehom.

3.3.2.2. Afrički sustav ljudskih prava

Afrički sustav je najmlađi regionalni sustav ljudskih prava. Temeljni instrument tog sustava je ***Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda*** (engl. *African Charter on Human and Peoples' Rights*), koju su kao pravno obvezujući dokument prihvatili predstavnici zemalja članica Organizacije afričkog jedinstva u Banjulu, Gambija, 1981., pa se spominje i kao 'Povelja iz Banjula'; stupila je na snagu 1986. godine. Dokument je pisan s osloncem na 'Povelju Ujedinjenih naroda', 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima' i, osobito, 'Povelju Organizacije afričkog jedinstva' u kojoj se sloboda, jedinstvo, pravda i dostojanstvo uzimaju kao ključne odrednice afričke borbe protiv zaostalosti prouzročene kolonijalizmom, aparthejdom i drugim oblicima diskriminacije.

U skladu s tim, u preambuli dokumenta se zagovara promicanje prava na razvoj te ističe da se prava ne mogu promatrati i štititi odvojeno, budući da je "zadovoljavanje gospodarskih, socijalnih i ekonomskih prava jamstvo uživanja građanskih i civilnih prava". Nadalje, poziva se na dužnost prema potpunom oslobađanju Afrike, osobito prema zemljama koje se još "bore za svoje dostojanstvo i istinsku neovisnost" od kolonijalizma i neokolonijalizma, stranih vojnih baza i drugih oblika diskriminacije temeljenih na "rasi, etničkoj pripadnosti, boji kože, spolu, jeziku, vjeroispovijesti ili političkom mišljenju".

Prava i dužnosti koje određuje
Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda

Prava pojedinca

- jednakost pred zakonom (čl. 3)
- pravo na život i osobni integritet (čl. 4)
- pravo na poštivanje dostojanstva inherentnog ljudskom biću i na priznanje pravnog statusa (čl. 5)
- pravo na slobodu i osobnu sigurnost (čl. 6)
- pravo na neovisno suđenje, nedužnost i obranu (čl. 7)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 8)
- pravo na informaciju i osobno mišljenje (čl. 9)
- pravo na slobodu udruživanja (čl. 10)
- pravo na slobodu okupljanja (čl. 11)
- pravo na slobodu kretanja i boravka (čl. 12)

- pravo na sudjelovanje u vlasti (čl. 13)
- pravo na vlasništvo (čl. 14)
- pravo na rad, jednake uvjete na radu i jednaku naknadu za isti posao (čl. 15)
- pravo na fizičko i mentalno zdravlje (čl. 16)
- pravo na obrazovanje i sudjelovanje u kulturnom životu zajednice (čl. 17)
- pravo obitelji na zaštitu države (čl. 18)

Prava naroda

- pravo naroda na jednakost, zabrana diskriminacije i iskorištavanja (čl. 19)
- pravo naroda na održanje i samoodređenje prema vlastitom izboru (čl. 20)
- pravo naroda na slobodno raspolaganje svojim bogatstvima i prirodnim resursima u skladu sa svojim potrebama i interesima (čl. 21)
- pravo naroda na gospodarski, socijalni i kulturni razvoj u skladu sa svojom slobodom i identitetom (čl. 22)
- pravo naroda na međunarodni mir i sigurnost (čl. 23)
- pravo naroda na okoliš koji mu omogućuje razvoj (čl. 24)

Dužnosti pojedinca

- dužnosti prema obitelji i društvu, državi, drugim pravno važećim zajednicama i međunarodnoj zajednici (čl. 27)
- dužnost uspostavljanja odnosa poštivanja, snošljivosti i nediskriminacije s drugima (čl. 28)
- dužnosti poštivanja i očuvanja sklada u obitelji, poštivanja roditelja, služenja svojoj nacionalnoj zajednici, očuvanja i jačanja socijalne i nacionalne solidarnosti, nacionalne sigurnosti i teritorijalnog integriteta, plaćanja poreza, očuvanja i jačanja pozitivnih afričkih vrijednosti te postizanja afričkog jedinstva.

Tekst dokumenta podijeljen je u dva dijela. U prvom dijelu utvrđuju se prava i odgovornosti pojedinaca i naroda, a u drugome mehanizmi zaštite. Osim zaštite općih ljudskih prava i sloboda koji su uglavnom određeni prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima', 'Afrička povelja' posebnu pozornost posvećuje zaštiti obitelji, poštivanju roditelja, očuvanju afričkog morala i tradicije, pravima naroda i promicanju afričkog jedinstva. Države se zadužuju za promicanje i osiguranje poštivanja svih navedenih prava i sloboda putem poučavanja, obrazovanja i informiranja, te za promicanje odgovornosti povezanih s tim pravima i odgovornostima. Uživanje prava i sloboda pojedinca stavlja se u odnos prema pravima drugih, kolektivnoj sigurnosti, moralu i zajedničkim interesima.

Tijelo nadležno za zaštitu prava utvrđenih 'Poveljom' je ***Afričko povjerenstvo za ljudska prava i prava naroda***. Njegova djelatnost obuhvaća prikupljanje dokumentacije i provođenje istraživanja o zaštiti prava pojedinaca i društvenih grupa, organiziranje različitih skupova i seminara, širenje informacija, poticanje rada odgovarajućih nacionalnih

i lokalnih institucija, upućivanje preporuka vladama u svezi s rješenjem nekog problema u području zaštite ljudskih prava itd. Povjerenstvo razmatra pojedinačne i međudržavne slučajeve kršenja odredbi Povelje, ako su prethodno iscrpljeni svi domaći pravni lijekovi ili ako rješavanje traje neopravdano dugo. Godine 1997. 'Povelja' je proširena protokolom kojim se uspostavlja ***Afrički sud za ljudska prava i prava naroda***. Nakon stupanja na snagu protokola, Sud će djelovati kao nadopuna radu Povjerenstva po uzoru na međuamerički sustav zaštite. Države imaju obvezu jamčiti neovisnost Suda i uspostaviti te razvijati odgovarajuće nacionalne institucije koje promiču i štite prava i slobode utvrđene 'Poveljom'.

Afrički sustav u operativnom je smislu najslabiji regionalni sustav zaštite ljudskih prava. Glavni razlozi tome su nagomilani politički i gospodarski problemi afričkih zemalja, određene nejasnoće u tekstu 'Povelje' i mandat Povjerenstva u kojemu je naglašeno promicanje na račun provođenja nadzora nad zaštitom ljudskih prava. No 'Afrička povelja' je istovremeno i jedinstveni regionalni instrument zbog toga što:

- objedinjuje politička, građanska, gospodarska, socijalna i kulturna prava (poput 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i 'Povelje temeljnih prava Europske unije');
- izričito naglašava povezanost prava i odgovornosti;
- štiti kolektivna prava (prava naroda) i izravno povezuje kolektivna prava s pravima pojedinca;
- štiti većinu prava tzv. treće generacije, kao što su pravo na razvoj, mir, zdravi okoliš i solidarnost;
- povezuje zaštitu ljudskih prava s borbom protiv kolonijalizma i promicanjem izvorne afričke civilizacije.

3.3.2.3. Ljudska prava u islamu

Osim europskoga, međuameričkoga i afričkog sustava postoji i islamski sustav zaštite ljudskih prava koji ne izvire iz zapadnoeuropske tradicije prirodnog prava. On nije ni regionalni sustav u općeprihvaćenom značenju riječi "regionalan", jer isključivo određuje prava i slobode islamskih vjernika, zbog čega se rijetko spominje u literaturi iz ovog područja. No s obzirom da se on često spominje u raspravama o uzrocima ograničenog djelovanja općeg sustava ljudskih prava Ujedinjenih naroda, držimo da ga je potrebno ukratko prikazati.

Sustav ljudskih prava u islamu temelji se na *Kur'anu*, primjerima života Proroka Muhameda i *šerijatu*, tj. tradicionalnom islamskom vjerskom, kaznenom i građanskom pravu. Ti spisi u potpunosti određuju odnose među ljudima te uspostavu i djelovanje društvenih institucija. Neki autori navode jedino Kur'an kao izvor autentičnih prava za islamske zemlje, pa ga još nazivaju *"Magnom cartom* ljudskih prava".

Godine 1980. pojavila su se dva dokumenta kojima se nastoje urediti prava i slobode islamskih vjernika. ***Opća islamska deklaracija o ljudskim pravima*** (engl. *Universal Islamic Declaration of Human Rights*) proglašena je kao "drugi temeljni dokument" Islamskog vijeća, kojim se obilježava početak 19. stoljeća islamske ere. O njoj se govori kao

o "deklaraciji za čovječanstvo, vodiču i uputi za one koji se boje Boga (Alaha)", tj. za "univerzalno islamsko bratstvo". Deklaracija određuje 23 kategorije prava čiji sadržaj u mnogim dijelovima formalno ne odstupa značajnije od sadržaja 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i drugih regionalnih instrumenata ljudskih prava. Tako se u njoj spominje pravo na život, slobodu, jednakost, pravdu, pošteno suđenje; zaštita od mučenja; prava manjina; sloboda udruživanja, mišljenja i vjeroispovijesti itd., a spominju se i zaštita časti i ugleda te prava udanih žena.

Drugi dokument, ***Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu*** (engl. *Cairo Declaration on Human Rights in Islam*) u čl. 1. određuje da "sva ljudska bića čine jednu obitelj čiji su članovi povezani osjećajem pokornosti Bogu i podrijetlom od Adama". Kaže se također da su "svi ljudi jednaki u temeljnom dostojanstvu, dužnostima i odgovornostima bez razlike po osnovi rase, boje kože, jezika, vjere, spola, religije, političke pripadnosti, socijalnog statusa ili drugih obilježja". Istinska vjera glavni je preduvjet ljudskog dostojanstva. Pred Alahom svi su jednaki. Eventualne razlike među ljudima samo su posljedica razlika u pobožnosti i činjenju dobrih djela.

U dokumentu se ističe se da je šerijatsko pravo jedini referentni okvir za tumačenje sadržaja 'Deklaracije'. Tako se, primjerice, tvrdi da se sloboda izražavanja može ograničiti samo onda kad ugrožava načela šerijata. "Svatko ima pravo zastupati ono što je pravo i propagirati ono što je dobro te upozoriti na ono što je krivo ili zlo u skladu s normama šerijata". Nadalje, za informacije koje su važne za zajednicu, kaže se da se ne smiju "iskorištavati ili krivotvoriti na način kojim se narušava svetost i dostojanstvo Proroka, podcjenjuju moralne i etičke vrednote ili dezintegrira, korumpira i šteti društvu, odnosno slabi vjera".

Prava koja određuje
Kairska deklaracija o ljudskim pravima u islamu

- pravo na život (čl. 2)
- zabrana ubijanja civila i uništavanja područja na kojemu žive civili tijekom ratnih sukoba (čl. 3)
- pravo na ljudsku svetost, dobro ime i čast tijekom života i nakon smrti (čl. 4)
- pravo na brak i osnivanje obitelji (čl. 5)
- jednakost muškarca i žene u dostojanstvu, pravima i dužnostima (čl. 6)
- prava djeteta (čl. 7)
- pravo na dostupnost suda (čl. 8)
- pravo na stjecanje znanja i obrazovanje, uključujući vjersku i svjetovnu pouku (čl. 9)
- zabrana prisilne promjene vjere (čl. 10)
- zabrana ropstva, poniženja, tlačenja i iskorištavanja, uključujući pravo naroda na oslobođenje od kolonijalne vlasti i samoodređenje (čl. 11)
- sloboda kretanja i boravka prema šerijatu, uključujući pravo na azil (čl. 12)

- pravo na rad i pravednu naknadu bez razlike po osnovi spola (čl. 13)
- pravo na zaradu za život bez ugrožavanja sebe i drugih (čl. 14)
- pravo na vlasništvo stečeno na pošten način (čl. 15)
- pravo na uživanje svog znanstvenog, umjetničkog, književnog ili tehničkog rada (čl. 16)
- pravo na život u zdravom i moralnom okruženju, pravo na medicinsku i socijalnu skrb te pravo na pristojan život (čl. 17)
- pravo na osobnu sigurnost i privatnost (čl. 18)
- pravo na jednakost pred zakonom (čl. 19)
- zabrana samovoljnog uhićenja ili ograničenja slobode (čl. 20)
- zabrana uzimanja talaca (čl. 21)
- pravo na slobodu izražavanja i informiranja, uključujući zabranu poticanja na rasnu i drugu mržnju (čl. 22)
- pravo na sudjelovanje u upravljanju svojom zemljom (čl. 23).

Ključna razlika između 'Opće islamske deklaracije o ljudskim pravima' i 'Kairske deklaracije o ljudskim pravima u islamu' s jedne strane, i globalnih i regionalnih instrumenata ljudskih prava koje smo naprijed opisali s druge, jest u tome što prvi polaze od shvaćanja da pojedinac svoja ljudska prava ima od Boga (Alaha), a drugi da su ona inherentna njegovoj ljudskoj prirodi. U skladu s tim, pravne norme ljudskih prava valjane su samo ako proizlaze iz općih i vječnih religijskih načela, a ne iz domaćeg ili međunarodnog prava koji su sami po sebi promjenjivi i pod utjecajem različitih partikularnih interesa. Posljedica toga je stav da islamski vjernici ili vlade islamskih zemalja ne smiju međunarodne sporazume ili ugovore pretpostaviti načelima Kur'ana, budući da time dovode u pitanje temelje islamske vjere, što kao čvrst argument koriste tumači koji dolaze iz redova islamskog fundamentalizma kako bi obezvrijedili međunarodna nastojanja u tom području i izravno prijetili vladama islamskih zemalja koje pristaju na međunarodni dijalog.

3.4. Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini

Već je rečeno da do 1948. godine pojedinac nije bio predmetom međunarodnog prava pa se pitanje prava i dužnosti građana isključivo uređivalo domaćim zakonima. Međunarodno pravo reguliralo je samo odnose među državama, uz poštivanje načela državnog suvereniteta i nepovredivosti granica. S obzirom na to da je odnos prema pojedincu shvaćen kao unutarnja stvar države i njenih tijela, svaki pokušaj intervencije sa strane, čak i kad se time htjelo zaustaviti masovne zločine pod totalitarnim režimima, mogao je lako biti okarakteriziran kao povreda međunarodnog prava. Do promjena dolazi tek osnivanjem Ujedinjenih naroda i proglašenjem 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', a osobito nakon stupanja na snagu dvaju paktova ('Međunarodni pakt o građanskim i

političkim pravima' i 'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima') kojima se države pravno obvezuju na zaštitu općih prava i sloboda u skladu s međunarodnim standardima.

3.4.1. Ustavna prava i povelje prava

Zaštita ljudskih prava na nacionalnoj razini može se shvatiti u sklopu "ugovora" između države i njenih građana. On, s jedne strane, određuje obveze države prema pojedincu, a s druge, obveze pojedinca prema državi, njenim tijelima, društvu i drugim pojedincima. Ključni instrument kojim se uređuju ti odnosi jest temeljni zakon države ili ustav pa se pod nacionalnim sustavom zaštite prava i slobode misli na sustav ustavnih i zakonskih odredbi kojima pojedina država priznaje i štiti prava i slobode građana. S obzirom na to da su danas gotovo sve države svijeta članice Ujedinjenih naroda, i da su gotovo sve europske države članice Vijeća Europe, s pravom se očekuje da su barem svi europski nacionalni sustavi ljudskih prava usklađeni s međunarodnim i regionalnim sustavima zaštite, osobito u onim zemljama koje su ratificirale najvažnije međunarodne i regionalne instrumente ljudskih prava i sloboda.

No i tada ustavna prava valja razlikovati od ljudskih prava. Ustavna prava jamče se pojedincu kao pripadniku, odnosno građaninu pojedine države, pa je njihovo ostvarenje i zaštita ovisno o domaćim institucijama i tijelima, osobito domaćem pravosuđu. Ljudska prava, pak, jamče se pojedincu kao pripadniku ljudskog roda, a njihovo ostvarenje i zaštita ovise o određenosti međunarodnih i regionalnih standarda ljudskih prava te o učinkovitosti međunarodnih ili regionalnih mehanizama zaštite koje pak neka država svojim ustavom i zakonima može priznati u potpunosti, djelomično ili uopće ne priznati.

Prije pojave međunarodnog sustava, zahtjev za što učinkovitijom zaštitom temeljnih i neotuđivih prava i sloboda građana doveo je do pojave tzv. povelje prava. Povelja prava predstavlja pravni dokument koji se najčešće usvaja kao dopuna ili proširenje ustava s ciljem što učinkovitije zaštite građana od samovoljnog djelovanja vlasti.

Ideja o tome da temeljna prava građana treba urediti posebnim pravnim aktom pojavila se u 18. stoljeću u sklopu teorije društvenog ugovora i liberalnog shvaćanja o nužnosti ograničenja državne moći. Povijesno značajne povelje prava su 'Deklaracija o pravima čovjeka i građanina' Francuske revolucionarne skupštine iz 1789. i prvih deset amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država. Iako se i britanska 'Povelja prava' iz 1689. ponekad stavlja u tu kategoriju, mnogi autori drže da ona nije imala istu svrhu kao francuski i američki dokumenti jer je prvenstveno trebala osigurati predaju britanske krune i neovisnost parlamenta, tj. priznanje slobode izbora i govora zastupnika. U prilog tome ide činjenica da britanska povelja nije, kao što je to bio slučaj s američkom i francuskom, promijenila pristup izradi i sam sadržaj ustava. Deset amandmana na američki ustav bili su presudni za jačanje američkog sustava zaštite ljudskih prava, osobito slobode govora, zabrane nezakonitog pretraživanja i uhićenja te prava na šutnju u istražnom i sudskom postupku.

Danas su prava građana na različite načine uključena u ustave demokratskih država. 'Kanadska povelja prava i sloboda' je 1982. godine pridodana Ustavu posebnim ustavnim zakonom. 'Njemačka povelja prava' sadržana je u člancima 1.-19. Temeljnog zakona Njemačke. U Velikoj Britaniji ona ne proizlazi toliko iz teksta ustava koliko iz njegova tumačenja. U svakom slučaju, posljednjih godina sve više je ustava kojima se uređuju i štite prava i slobode građana u skladu s načelima 'Međunarodne povelje prava' i, u Europi, 'Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda'. Dobar primjer za to su tranzicijske zemlje u kojima je početkom 1990-ih došlo do radikalnih izmjena ustavnih odredbi o pravima i slobodama građana u sklopu prijelaza iz totalitarnih ili autoritarnih režima u ustavnu demokraciju.

Ovdje valja napomenuti da dio autora drži kako, zbog niza nedostataka normativne, političke i kulturne naravi, međunarodna zajednica nije u stanju osigurati punu zaštitu ljudskih prava koje je proklamirala kao opće, temeljne i neotuđive te da je primjerenije govoriti o ustavnim pravima i njihovoj zaštiti, osobito u kontekstu razvijenih demokracija. Ta dilema se nalazi u središtu diskusije o zaštiti ljudskih prava građana Europske unije u svezi s terminologijom korištenom u 'Povelji temeljnih prava Europske Unije'. Takvom pristupu osobito su skloni američki autori koji uglavnom koriste pojam ustavnih, a ne ljudskih prava kad misle na zaštitu temeljnih prava čovjeka i građanina u svojoj zemlji. Neki razlog tome nalaze u činjenici da je za Amerikance ključ nacionalnog identiteta ustav, a ne zajednička povijest, tradicija, jezik ili religija, kao što je to slučaj s europskim zemljama.

Isto bi moglo važiti i za Europsku uniju koja, usprkos povijesnih ideja ujedinjenja, svoje jedinstvo bitno gradi na privrženosti građana europskih zemalja ugovornim odredbama iz Maastrichta i Amsterdama, a nakon prihvaćanja ustava i ustavnim načelima same Unije.

Druga nejasnoća koja se pojavljuje u raspravama o ustavnim i ljudskim pravima jest opseg prava koja se štite u jednom i drugom slučaju. Razvijene demokracije, osobito Sjedinjene Američke Države, ljudska prava uglavnom promatraju u terminima imuniteta građanina u odnosu na vlast. No iako je imunitet ključ slobode pojedinca, ljudska prava se time ne iscrpljuju. Osim negativnih prava (zahtjeva za imunitetom), kao što ćemo vidjeti u sljedećem poglavlju, postoje i pozitivna prava (zahtjevi za resursima), koja određuju što država treba osigurati pojedincu, primjerice, odgovarajući životni standard, slobodu od prisilnog rada ili slobodu izražavanja. Konačno, možda je pitanje je li ustavna zaštita temeljnih prava istovremeno i zaštita ljudskih prava trivijalno, budući da je to ključno pitanje stvarnih i učinkovitih mehanizama koji su predviđeni za zaštitu pojedinog prava.

Godine 1993. Ujedinjeni su narodi na prijedlog Povjerenstva za ljudska prava prihvatili 'Načela koja se odnose na status nacionalnih institucija u području zaštite ljudskih prava' u kojima se od država traži da pruže potporu njihovu osnivanju i neovisnom djelovanju. Takve institucije trebale bi vladi, parlamentu i drugim državnim tijelima davati mišljenje, preporuke i prijedloge kako bi se unaprijedila zaštita ljudskih prava u zemlji. U skladu s tim trebale bi imati i "najširi mogući mandat" koji bi uključivao sljedeće zadatke:

- predlaganje izrade novih zakona i administrativnih mjera ili izmjena i dopuna postojećih u cilju jačanja i proširenja zaštite ljudskih prava;

- priprema nacionalnih izvještaja o stanju ljudskih prava uopće ili u određenom području;
- upozoravanje vlade na slučajeve kršenja ljudskih prava;
- promicanje potpisivanja, ratifikacije ili pristupanja međunarodnim instrumentima ljudskih prava te pružanje pomoći tijekom usklađivanja domaćih zakona s odredbama tih instrumenata i njihove primjene;
- pružanje pomoći vladinim tijelima nadležnim za pisanje izvještaja o primjeni određenih međunarodnih i regionalnih instrumenata poštujući pri tome neovisnost tih tijela;
- suradnja s međunarodnim, regionalnim i nacionalnim institucijama u području promicanja i zaštite ljudskih prava;
- sudjelovanje u izradi i primjeni obrazovnih, istraživačkih i informativnih programa u području ljudskih prava.

Ključna pretpostavka rada nacionalnih institucija za promicanje i zaštitu ljudskih prava jest mogućnost neovisnog i nepristranog djelovanja, kako u fazi prikupljanja i analize podataka o nekom problemu, tako i u fazi interpretacije i izvještavanja o rezultatima svog rada. Nadalje, svaka takva institucija mora moći održavati konzultacije s pravosudnim tijelima (vladina povjerenstva i sl.) te surađivati s nevladinim organizacijama koje promiču i štite ljudska prava, osnivati radne grupe te osnivati lokalne ili regionalne podružnice za pomoć i rasterećenje svojih funkcija. Pritom je vrlo važno osigurati uvjete za obraćanje javnosti izravno ili putem medija, kako bi se javnost upoznala sa stavovima i preporukama nacionalne institucije.

3.4.2. Zaštita i promicanje ljudskih prava u Republici Hrvatskoj[7]

3.4.2.1. Pravne odredbe

Ustav Republike Hrvatske priznaje ljudska prava kao najviše vrednote hrvatskog državnog ustroja. U čl. 3 stoji da su "sloboda, jednakost, nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova, mirotvorstvo, socijalna pravda, poštivanje prava čovjeka, nepovredivost vlasništva, očuvanje prirode i čovjekova okoliša, vladavina prava i demokratski višestranački sustav najviše (su) vrednote ustavnog poretka Republike Hrvatske i temelj za tumačenje Ustava".

Hrvatska je do danas ratificirala više od stotinjak međunarodnih i europskih ugovora i protokola (Ujedinjeni narodi, Međunarodna organizacija rada, UNESCO, Vijeće Europe) za zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, uključujući međunarodno humanitarno pravo. Većini tih ugovora pristupila je tako što je preuzela obveze bivše Jugoslavije, u skladu s tzv. notifikacijom o sukcesiji, koju je Vlada donijela 1993. godine. U odluci stoji da tek-

[7] Ovo poglavlje napisano je prema radnom tekstu Nacionalnog programa zaštite i promicanja ljudskih prava u Republici Hrvatskoj od 2004. do 2008. godine, Zagreb: Nacionalni odbor za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske, 2003.

stovi mnogostranih međunarodnih ugovora koji su objavljeni u službenim glasilima Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije "važe i primjenjuju se kao službeni tekstovi do objave službenih tekstova tih međunarodnih ugovora na hrvatskom jeziku u Narodnim novinama". Preuzevši te obveze, kao i obveze slijedom ratifikacija novih ugovora od početka 1990-ih, Hrvatska se, zapravo, obvezala na primjenu odredbi tih ugovora na svom teritoriju, što prvenstveno podrazumijeva mijenjanje i dopunjavanje postojećeg zakonodavstva, rada državnih institucija i tijela i sl. Za pripremu izvještaja o primjeni međunarodnih i regionalnih ugovora koji se u određenim vremenskim razmacima dostavljaju tijelima zaduženim za njihov nadzor, Vlada je zadužila određena ministarstva, dok je Ministarstvo vanjskih poslova preuzelo zadatak pružanja stručne pomoći i koordinacije izrade svih izvještaja o stanju ljudskih prava u Hrvatskoj.

Valja znati da se nakon ratifikacije, tj. potvrđivanja ugovora od strane Sabora, domaći zakoni podređuju međunarodnim i regionalnim ugovorima. Prema čl. 140. Ustava Republike Hrvatske "međunarodni ugovori koji su sklopljeni i potvrđeni u skladu s Ustavom i objavljeni, a koji su na snazi, čine dio unutarnjega pravnog poretka Republike Hrvatske, a po pravnoj su snazi iznad zakona. Njihove se odredbe mogu mijenjati ili ukidati samo uz uvjete i na način koji su u njima utvrđeni, ili suglasno općim pravilima međunarodnog prava".

Međunarodni ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka

(do kraja 2003., izbor)

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i dva fakultativna protokola (ICCPR);
- Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR);
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD);
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida;
- Konvencija o neprimjeni zastare na ratne zločine i zločine protiv čovječnosti;
- Konvencija protiv mučenja i drugih oblika okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne (CAT);
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena i dodatni protokol (CEDAW);
- Konvencija o pravima djeteta; Fakultativni protokol glede uključivanja djece u oružane sukobe; Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji (CRC);
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.111) o zabrani diskriminacije u zvanju i zapošljavanju;
- Konvencija Međunarodne organizacije rada (br.182) o zabrani i trenutnom djelovanju na ukidanju najgorih oblika dječjeg rada;
- Ženevske konvencije i protokoli;
- UNESCO-va konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju.

Europski ugovori u području ljudskih prava kojih je Hrvatska stranka (do kraja 2003., izbor):

- Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda i protokoli br. 1, 4, 6, 7, 11, 12, 13;
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina;
- Europska konvencija za sprječavanje mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupka ili kazne i dva protokola;
- Europska povelja za regionalne jezike ili jezike manjina.

Ugovori koje je Hrvatska potpisala, ali ih nije ratificirala (do kraja 2003.):

- Europska socijalna povelja i 2 dodatna protokola;
- Europska konvencija o primjeni prava djece;
- Europska konvencija o ljudskim pravima i biomedicini i dodatni protokol.

Ustav Republike Hrvatske sadrži 55 članaka kojima se uređuje zaštita građanskih, političkih, gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava pojedinca i građanina. Oni se nalaze u Glavi III. ('Zaštita ljudskih prava i temeljnih sloboda'), a razvrstani su u tri cjeline:

- ➤ Zajedničke odredbe
- ➤ Osobne i političke slobode i prava
- ➤ Gospodarska, socijalna i kulturna prava.

Zajedničke odredbe, između ostaloga, jamče sljedeće:

- ✔ Jednakost svih pred zakonom: "Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama" (čl. 14).
- ✔ Ravnopravnost i zaštita posebnih prava osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama: "Pripadnicima svih nacionalnih manjina jamči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti, slobodno služenje svojim jezikom i pismom i kulturna autonomija" (čl. 15).
- ✔ Ograničenje sloboda i prava moguće je "samo zakonom da bi se zaštitila sloboda i prava drugih ljudi te pravni poredak, javni moral i zdravlje" (čl. 16); u izvanrednim okolnostima (rat, neposredna ugroženost države, velike prirodne nepogode) "opseg ograničenja mora biti primjeren naravi pogibelji", no ni u takvim okolnostima se ne smije "ograničiti primjena odredbi Ustava o pravu na život, zabrani mučenja, surovog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, o pravnoj određenosti kažnjivih djela i kazni, te o slobodi misli, savjesti i vjeroispovijesti" (čl. 17).
- ✔ Svatko tko prekrši Ustavne odredbe o ljudskim pravima i temeljnim slobodama "osobno je odgovoran i ne može se opravdati višim nalogom" (čl. 20).

Prava i slobode koje štiti Ustav Republike Hrvatske

osobne i političke slobode i prava

- pravo na život i zabrana smrtne kazne (čl. 21)
- nepovredivost slobode i osobnosti (čl. 22)
- zabrana zlostavljanja, prisilnog rada (čl. 23)
- zabrana uhićenja ili pritvora bez pisanoga, sudbenoga i na zakonu utemeljenog naloga (čl. 24)
- pravo uhićenika i zatvorenika na dostojanstvo, uključujući pravo na odštetu i javnu ispriku u slučaju nezakonitog lišavanja slobode (čl. 25)
- jednakost građana Hrvatske i stranaca pred sudom i drugim tijelima s javnim ovlastima (čl. 26)
- pravo na pravnu pomoć odvjetništva (čl. 27)
- pravo na nedužnost do pravomoćne sudske presude (čl. 28)
- pravo na pravično i nepristrano suđenje (čl. 29)
- gubitak stečenih prava prema zakonu za osobito teška kaznena djela (čl. 30)
- zabrana kažnjavanja za djelo koje nije uređeno zakonom (čl. 31)
- sloboda kretanja i izbora boravišta (čl. 32)
- pravo na azil stranaca i osoba bez državljanstva (čl. 33)
- pravo na nepovredivost doma (čl. 34)
- pravo na poštivanje i pravnu zaštitu osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti (čl. 35)
- nepovredivost slobode i tajnosti dopisivanja i drugih oblika korespondencije (čl. 36)
- pravo na sigurnost i tajnost osobnih podataka (čl. 37)
- sloboda mišljenja i izražavanja misli (čl. 38)
- zabrana i kažnjivost pozivanja ili poticanja na rat, uporabu nasilja, ili na nacionalnu i dr. mržnju (čl. 39)
- sloboda savjesti i vjeroispovijesti (čl. 40)
- jednakost vjerskih zajednica pred zakonom i odvojenost od države (čl. 41)
- pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed (čl. 42)
- sloboda udruživanja (čl. 43)
- pravo na obavljanje javnih poslova i rad u javnim službama (čl. 44)
- biračko pravo s navršenih 18 godina (čl. 45)
- pravo na predstavke, pritužbe i prijedloge javnim tijelima (čl. 46)
- vojna obveza i pravo na prigovor savjesti (čl. 47)

gospodarska, socijalna i kulturna prava

- pravo vlasništva (čl. 48)
- sloboda poduzetništva (čl. 49)
- zabrana nezakonitog ograničenja ili oduzimanja vlasništva (čl. 50)
- obveza plaćanja poreza (čl. 51)
- dužnost države da štiti prirodna i druga bogatstva (čl. 52)
- zakonsko uređenje položaja, prava i dužnosti Hrvatske banke (čl. 53)
- pravo na rad i slobodu rada (čl. 54)
- pravo na zaradu kojom se osigurava pristojan život (čl. 55)
- pravo zaposlenih i njihovih obitelji na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje (čl. 56)
- prava slabih, nemoćnih, invalida i dr. na državnu pomoć (čl. 57)
- pravo na zdravstvenu zaštitu (čl. 58)
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima (čl. 59)
- pravo na štrajk (čl. 60)
- pravo obitelji na osobitu zaštitu države (čl. 61)
- prava majki, djece i mladih na zaštitu države (čl. 62)
- dužnost roditelja da odgajaju svoju djecu; dužnost djece da brinu o roditeljima; prava maloljetnika bez roditelja na posebnu državnu skrb (čl. 63)
- dužnost svih da štite djecu i nemoćne (čl. 64)
- pravo na besplatno osnovno školovanje i daljnje školovanje prema sposobnostima (čl. 65)
- osnivanje privatnih škola u skladu sa zakonom (čl. 66)
- autonomija sveučilišta (čl. 67)
- sloboda znanstvenoga, kulturnog i umjetničkog stvaralaštva (čl. 68)
- pravo na zdravi život (čl. 69).

Ustavna jamstva u području prava i sloboda pojedinca dalje se razrađuju nizom posebnih zakona kojima se detaljnije određuje sadržaj zaštićenih prava, odgovarajući pravni lijekovi, naknade za povrede prava i sl. Kao odgovor na nove društvene potrebe, uključujući obveze koje proizlaze iz pristupa međunarodnim i regionalnim ugovorima, u Hrvatskoj od početka 1990-ih nisu samo dopunjeni ili izmijenjeni svi zakoni, nego je donesen velik broj novih, od kojih se dio izravno odnosi na zaštitu ljudskih prava i sloboda. Za rješavanje povreda ljudskih prava i temeljnih sloboda hrvatskih građana od strane institucija i tijela vlasti nadležan je Ustavni sud.

Kazneni zakon štiti najveći dio ustavno priznatih prava i sloboda, od prava na život i sigurnost, prava na jednakost pred zakonom te pravičnog i nepristranog suđenja, preko slobode savjesti i vjeroispovijesti, slobode mišljenja i izražavanja misli, slobode okupljanja i mirnog prosvjeda, do prava na tajnost osobnih podataka. Kazneni zakon sankcionira diskriminaciju po svim osnovama i osobito po osnovi spola u svim segmentima društvenog života, kao i svako poticanje na nacionalnu i rasnu mržnju, na nasilje, rat ili mučenje i druge oblike okrutnosti ili ponižavanja osobe.

Pravo na jednakost i zabrana diskriminacije po različitim osnovama i u različitim segmentima ugrađeni su u nekoliko drugih zakona, kao što je ***Zakon o ravnopravnosti spolova***, ***Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom***, ***Obiteljski zakon***, ***Zakon o istospolnim zajednicama***, ***Zakon o civilnoj službi***, zakoni u ***području obrazovanja i znanstvene djelatnosti***, ***Zakon o obvezama i pravima državnih dužnosnika***, ***Zakon o policiji*** i ***Kodeks policijske etike***.

Posebna prava nacionalnih manjina uređena su 2002. godine ***Ustavnim zakonom o pravima nacionalnih manjina*** te dvama posebnim zakonima donesenim 2000. godine: ***Zakonom o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*** i ***Zakonom o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina***.

Zakon o radu s izmjenama i dopunama iz 2003. štiti pravo na rad i slobodan izbor rada, pravo na osnivanje sindikata, pravo na jednaku naknadu muškarcima i ženama za isti rad; izrijekom zabranjuje uznemiravanje i spolno uznemiravanje na radnom mjestu, kao i diskriminaciju u zapošljavanju po svim osnovama, a teret dokazivanja u sporu zbog diskriminacije stavlja na poslodavca, kao što je to uobičajeno u razvijenim zemljama.

3.4.2.2. Čimbenici ostvarivanja ljudskih prava

U Hrvatskoj djeluje vrlo velik broj institucija, organizacija i tijela u području zaštite i promicanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Vlada Republike Hrvatske je tijekom 1990-ih osnažila ili uspostavila niz tijela nadležnih za to područje, pokrenula njihovo umrežavanje te stvorila temelje za njihovu suradnju s javnim institucijama i civilnim organizacijama na domaćoj i međunarodnoj razini. Sustav državnih tijela za zaštitu i promicanje ljudskih prava obuhvaća Hrvatski sabor i njegove posebne odbore i pododbore; Urede pravobranitelja; Ured predsjednika Republike Hrvatske; Vladu Republike Hrvatske i njene posebne odbore, povjerenstva, urede i vijeća; tijela sudbene vlasti, Ustavni sud itd. Oni svoje zadaće

obavljaju po načelu unutarnje i vanjske suradnje, pri čemu vanjska suradnja obuhvaća jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave, posebna tijela međunarodnih i regionalnih organizacija, međunarodne i domaće nevladine udruge i javne institucije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda.

S obzirom na to da se na ovom mjestu ne možemo detaljno baviti svim segmentima tog sustava niti dublje zalaziti u način na koji oni ostvaruju međusobnu suradnju te s obzirom da ćemo neke obraditi u sljedećim poglavljima, zaustavit ćemo se na prikazu samo jednog segmenta kojeg držimo vrlo važnim za ostvarenje ljudskih prava u Hrvatskoj. Riječ je o instituciji *pravobranitelja*.

Pučki pravobranitelj je opunomoćenik Hrvatskog sabora koji štiti prava i slobode građana kad su oni ugroženi od strane državne uprave, tijela s javnim ovlastima ili pojedinih njihovih djelatnika. Imenuje ga i razrješava Hrvatski sabor. Djeluje neovisno prema ustavnim i zakonskim odredbama te prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Nadležan je za razmatranje pojedinačnih i drugih pritužbi i slučajeva povrede prava i sloboda zajamčenih ustavom i zakonima do kojih dolazi zbog samovolje, propusta, neodgovornosti ili drugih nepravilnosti u radu vlasti. Svatko ima pravo podnošenja pritužbe pučkom pravobranitelju, a sam pučki pravobranitelj donosi odluku o tome hoće li pritužbu uzeti u razmatranje i u kojem opsegu. On upozorava, obavještava, daje preporuke i prijedloge te sačinjava izvještaje koje podnosi Hrvatskom saboru i nadležnim ministarstvima i prosljeđuje medijima. U određenim slučajevima može samoinicijativno, na zahtjev građana, ali i na vijest u medijima o povredi ustavnih i zakonskih prava i sloboda građana pokrenuti ispitivanje, kazneni, prekršajni ili disciplinski postupak te izmjene ili dopune relevantnih zakona.

Od 2003. godine u Hrvatskoj djeluju još dva posebna pravobranitelja/pravobraniteljice: *Pravobraniteljica za djecu* i *Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova*. Pravobraniteljica za djecu nadležna je za zaštitu i promicanje prava djeteta, što obavlja samostalno i neovisno. Između ostaloga, ona nadzire usklađenost domaćih zakona i drugih propisa s načelima 'Konvencije o pravima djeteta' i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata i instrumenata zaštite prava djece; provjerava rad svih ustanova, tijela i sl. koji su nadležni za skrb o djeci; obavještava javnost o ostvarivanju prava djece u zemlji itd. Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova, pak, nadzire primjenu Zakona o ravnopravnosti spolova i drugih propisa u tom području, razmatra slučajeve diskriminacije po spolu u tijelima državne uprave, lokalne i područne samouprave itd.

Čimbenici zaštite i promicanja ljudskih prava i sloboda u Hrvatskoj
(do kraja 2003.)

- **Hrvatski sabor**, osobito:
  - Odbor za ljudska prava i prava nacionalnih manjina s Pododborom za ljudska prava, Pododborom za prava nacionalnih manjina i Pododborom za hrvatsku nacionalnu manjinu i Hrvate izvan domovine
  - Odbor za ravnopravnost spolova
- **Ured pučkog pravobranitelja**
- **Ured predsjednika RH**
- **Vlada RH**, osobito:
  - *Koordinacija Vlade RH za društvene djelatnosti i ljudska prava*
  - *Ured za ljudska prava Vlade RH*
  - *Ured zastupnika Vlade RH pred Europskim sudom za ljudska prava*
  - *Ured Vlade RH za zatočene i nestale*
  - *Ured za nacionalne manjine Vlade RH*
  - *Ured Vlade RH za udruge*
  - *Ured za suradnju s Međunarodnim sudom i Međunarodnim kaznenim sudovima*
  - *Ured za suradnju s međunarodnim institucijama*
  - *Ured za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
  - *Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala*
  - *Ured za socijalno partnerstvo*
  - *Povjerenstvo za ljudska prava*
  - *Povjerenstvo Vlade RH za ravnopravnost spolova*
  - *Povjerenstvo za odnose s vjerskim zajednicama*
  - *Povjerenstvo za osobe s invaliditetom*
  - *Povjerenstvo za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži*
  - *Povjerenstvo za suzbijanje zlouporabe opojnih droga*
  - *Nacionalni odbor za međunarodno humanitarno pravo*
  - *Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima*
  - *Nacionalno bioetičko povjerenstvo za medicinu*
  - *Nacionalni odbor za suzbijanje trgovanja ljudima*
  - *Vijeće za djecu*
  - *Nacionalno vijeće za zaštitu na radu*
  - *Savjet za razvoj civilnog društva*
- **tijela sudbene vlasti**
  - **Državno odvjetništvo RH**
  - **Državno pravobraniteljstvo RH**
  - **Državno sudbeno vijeće**
  - **Hrvatska odvjetnička komora**
- **Ustavni sud**
- **tijela lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **organizacije civilnog društva, osobito nevladine organizacije**
- **sveučilišta i istraživačke institucije**
- **mediji**
- **tijela za zaštitu ljudskih prava jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave**
- **različiti oblici suradnje s međunarodnim tijelima i udrugama za ljudska prava**

3.4.2.3. Smisao suradnje u zaštiti i promicanju ljudskih prava

Do sada je nekoliko puta naglašeno da je suradnja između državnog, odnosno javnog, i civilnog sektora na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini ključ za ostvarenje, zaštitu i promicanje visokih standarda ljudskih prava i temeljnih sloboda što je suvremeni svijet prihvatio kao smisao i cilj svoga djelovanja. Stjecanjem samostalnosti, opredjeljenjem za demokraciju i uključivanjem u međunarodne i regionalne procese i asocijacije, Hrvatska je stekla pravo, ali i obvezu sudjelovanja, suradnje i suodlučivanja o svim vitalnim pitanjima svoga razvoja u okvirima razvoja Europe i svijeta. To se osobito odnosi na zadatak jačanja sustava zaštite ljudskih prava u sklopu kojega je za Hrvatsku otvoreno nekoliko razina suradnje:

- ***globalna razina*** (Ujedinjeni narodi, UNESCO, Međunarodna organizacija rada, Svjetska zdravstvena organizacija itd.);
- ***regionalna razina*** (Vijeće Europe; Organizacija za europsku sigurnost i suradnju);
- ***podregionalna razina*** (zemlje Srednje Europe, zemlje Jugoistočne Europe, zemlje Mediterana, zemlje Podunavlja, zemlje regije Alpe-Jadran);
- ***bilateralna razina*** (susjedne i druge zemlje, sporazumi o izručenju, o povratku ilegalnih migranata, zaštiti manjina i dr.);
- ***komunikacija s međunarodnim nevladinim organizacijama*** (*Human Rights Watch*, *International Helsinki Federation for Human Rights*, *Amnesty International* i dr.).

Suradnja Hrvatske, osobito vladinih institucija i tijela na globalnoj i regionalnoj razini, ima središnju ulogu u nizu segmenata zaštite ljudskih prava. Među najvažnijim je segmentima, svakako, promjena hrvatskog zakonodavstva u skladu s međunarodnim i regionalnim standardima ljudskih prava. U tom smislu presudnu ulogu imaju izvješća koje Hrvatska dostavlja međunarodnim i regionalnim tijelima zaduženim za praćenje primjene međunarodnih i regionalnih ugovora o ljudskim pravima kojih je Hrvatska stranka. Zadatak je tih tijela da nakon pregleda nacionalnog izvještaja iznesu svoje mišljenje o stanju ljudskih prava u pojedinoj zemlji, upozore na eventualne propuste u primjeni međunarodnih odredbi i predlože potrebne promjene. Tako je, primjerice, Hrvatska nakon podnošenja četvrtog izvještaja o primjeni 'Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije' od *Odbora Ujedinjenih naroda* za primjenu te konvencije dobila odgovor u kojemu se iznose problematična područja (primjerice, nejasno određenje pojma etničkih i nacionalnih manjina u zakonodavstvu, rasna segregacija romske djece, nepostojanje zakonskih mjera kojima se zabranjuje poticanje na rasnu diskriminaciju i nasilje, propusti države u organizaciji sigurnog povratka izbjeglica itd.), predlažu učinkovite mjere i određuje rok za predaju novoga izvještaja.

Suradnja s *Vijećem Europe* u segmentu izmjene domaćeg zakonodavstva najbolje ilustrira narav i učinke procesa sudjelovanja i dogovaranja na regionalnoj razini, odnosno korištenja prava i ispunjavanja odgovornosti koje iz toga proizlaze. Kao članica Vijeća Europe od 1996. Hrvatska se obvezala ratificirati 'Europsku konvenciju o ljudskim pravima', što je i učinila 1997. godine. Tomu je prethodio proces utvrđivanja razine sukladnosti domaćeg zakonodavstva sa standardima 'Europske konvencije'. Zadatak je obavljen u suradnji s Vijećem Europe,

a završni izvještaj je postao podloga za brojne izmjene i dopune domaćih zakona. Nadalje, ratifikacijom je Hrvatska potvrdila i da će bezuvjetno provoditi presude Europskog suda za ljudska prava koje se odnose na hrvatske građane, koje mogu uključivati i izmjene zakona.

S druge strane, pristupanjem Organizaciji za europsku sigurnost i suradnju (OESS) 1992., Hrvatska se također obvezala na provođenje načela sadržanih u 'Helsinškom završnom aktu' i drugim temeljnim dokumentima Organizacije, kao i na poštivanje i primjenu primjedbi, prijedloga i preporuka njenih posebnih tijela, kao što su Ured za demokratske ustanove i ljudska prava, Visoki povjerenik za manjine i Predstavnik za slobodu medija. Kako bi se što prije uključila u europske integracijske procese, Hrvatska je 1996., nakon reintegracije oslobođenih područja, pozvala Misiju OESS-a koja je imala zadatak promatrati procese reintegracije i povratka izbjeglica i prognanika, uključujući pitanje zaštite ljudskih prava i zaštite manjina.

Zaštita ljudskih prava jedan je od ključnih političkih uvjeta koji se postavljaju zemljama kandidatkinjama za priključenje Europskoj uniji. To se vidi i iz teksta 'Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između Republike Hrvatske i Europske zajednice', potpisanim 2001. godine, kao i iz Plana primjene 'Sporazuma' kojim se utvrđuju obveze Hrvatske u gospodarskom i političkom prestrukturiranju do 2006. godine. Podnošenjem zahtjeva za punopravnim članstvom u Uniji 2003., Hrvatska se obvezala na promicanje i zaštitu temeljnih europskih vrijednosti, uključujući ljudska prava i temeljne slobode.

3.5. Uloga civilnog društva i nevladinih organizacija u zaštiti i promicanju ljudskih prava[8]

Puno razumijevanje suvremenih pristupa određivanju, zaštiti, uživanju i jačanju ljudskih prava i sloboda u okvirima demokracije, priznanja pluralizma i globalizacije nezamislivo je bez poznavanja uloge koju civilno društvo, osobito nevladine organizacije i sami građani, ima u tim procesima. Djelovanje civilnog društva posljednjih je desetljeća bilo presudno za unaprjeđenje zaštite ljudskih prava na međunarodnoj, regionalnoj, nacionalnoj i lokalnoj razini, kako na proširenje opsega ljudskih prava, tako i na unaprjeđenje mjera i mehanizama zaštite. Umjesto tradicionalnog naglašavanja uloge diplomacije i pravne struke, danas se zaštita i promicanje ljudskih prava sve više povezuje s radom aktivista i branitelja ljudskih prava, kao i s djelovanjem samih građana. Početkom 1990-ih ta promjena je dovela do uključivanja obrazovanja za ljudska prava na sve razine i u sve oblike školovanja, kao i do priznanja uloge neformalnih grupa u ostvarivanju zadataka škole u tom području.

Polazište za svoje djelovanje, organizacije civilnog društva nalaze u čl. 28. 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' koji određuje da "svatko ima pravo na društveni i međunarodni poredak

[8] U pisanju ovog poglavlja oslanjali smo se na sljedeće izvore: Bernard, A.; Helmich, H. i Lehning, P.B. (ur.) *Civil Society and International Development*. North-South Centre of the Council of Europe i OECD Development Centre, 1998.; *Deserving Trust: Issues of Acountablity for Human Rights NGOs*. Ženeva: International Council for Human Rights Policy, April, 2003. (radni materijal za raspravu).

u kojemu se prava i slobode utvrđene Deklaracijom mogu u punoj mjeri ostvariti". U skladu s tim pojedinac ima moralno pravo zahtijevati pred međunarodnom organizacijom kao što su Ujedinjeni narodi takav međunarodni poredak u kojemu će se poštivati i štititi minimalni opći, nedjeljivi i neotuđivi standardi ljudskih prava i sloboda. Ta je odredba postala glavi argument kojim branitelji ljudskih prava opravdavaju svoje djelovanje širom svijeta.

O važnosti organizacija civilnog društva u širenju ideje i zaštiti ljudskih prava po prvi put se cjelovito progovorilo 1993. godine na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima u Beču. ‚Bečka deklaracija' izričito priznaje zasluge nevladinih organizacija u borbi protiv gladi, bolesti, nepravde, diskriminacije i rasizma, kao i u promicanju i zaštiti prava žena, djece, manjina, osoba s posebnim potrebama i drugih osjetljivih društvenih grupa. Ukazujući na važnost suradnje, dokument poziva države, međunarodne i nevladine organizacije te pojedince da pojačaju svoje napore i usklade svoje djelovanje kako bi se na svim razinama stvorili "povoljni uvjeti za osiguranje punog i djelotvornog uživanja ljudskih prava".

"**Svjetska konferencija o ljudskim pravima** priznaje važnu ulogu nevladinih organizacija u promicanju svih ljudskih prava i humanitarnom djelovanju na nacionalnoj, regionalnoj i međunarodnoj razini. Svjetska konferencija o ljudskim pravima priznaje njihov doprinos podizanju svijesti javnosti o ljudskim pravima, unaprjeđivanju odgoja, obrazovanja, poučavanja i istraživanja u tom području te promicanju i zaštiti svih ljudskih prava i temeljnih sloboda. Iako potvrđuje da države imaju prvenstvenu odgovornost za uspostavljanje standarda ljudskih prava, Konferencija također naglašava doprinos nevladinih organizacija tom procesu. S tim u svezi Svjetska konferencija o ljudskim pravima ističe potrebu stalnog dijaloga i suradnje između vlada i nevladinih organizacija.

Nevladine organizacije i njihovi članovi koji bezinteresno djeluju u područje ljudskih prava trebaju uživati prava i slobode utvrđene 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima', kao i zaštitu domaćeg pravnog sustava. Prava i slobode ne smiju se koristiti suprotno svrsi i ciljevima Ujedinjenih naroda. Nevladine organizacije trebaju uživati slobodu u provođenju svojih programa u području ljudskih prava bez vanjskih pritisaka, a u skladu s domaćim zakonima i odredbama 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'." (paragraf 38. *Bečke deklaracije* proglašene na Svjetskoj konferenciji o ljudskim pravima 1993. godine).

Pedeseta obljetnica proglašenja 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' 1998. prošla je u znaku priznanja uloge civilnog društva u promicanju i zaštiti ljudskih prava, ali i u otkrivanju rizika i opasnosti koji prate civilne akcije. Te je godine Opća skupština Ujedinjenih naroda prihvatila 'Deklaraciju o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i državnih tijela na promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda', poznatu i kao 'Deklaraciju o braniteljima ljudskih prava'. U njoj se od država traži da branitelje ljudskih prava zaštite od progona i nezakonitog zatvaranja te da im osiguraju slobodu djelovanja. Kako bi potaknuo što širu primjenu 'Deklaracije', glavni tajnik Ujedinjenih naroda imenovao je Posebnog predstavnika za branitelje ljudskih prava.

3.5.1. Civilno društvo

Suvremeni pojam civilnog društva pojavio se u političkoj teoriji i praksi tijekom 1980-ih, nakon što je skoro dva stoljeća bio sasvim zanemaren. U početku se koristi kao oznaka za različite oblike suradnje građana u pružanju otpora komunističkom režimu. Nakon toga poprima niz novih značenja pa ga dio autora odbija koristiti tvrdeći da se njime ne dobiva ništa novo u odnosu na već postojeće pojmove liberalnog građanstva i demokracije.

Usprkos tim nesuglasicama, s vremenom je postalo uobičajeno civilno društvo povezivati sa spontanim i neprofitnim akcijama građana. Za veliki dio autora riječ je o trećem sektoru kojim se u demokratskom društvu uspostavlja ravnoteža između države, s jedne, i privatnog, odnosno gospodarskog ili komercijalnog sektora, s druge strane (v. Prikaz 10). Civilno društvo izrasta na načelima spontanosti, samoorganiziranja, suodgovornosti i solidarnosti građana u ostvarenju nekih zajedničkih ciljeva. Ono zatvara prostor u kojemu pojedinac djeluje kao autonoman subjekt izvan obveza koje inače ima prema obitelji, državi (plaćanje poreza, glasovanje na izborima) ili radnom mjestu. Čine ga različite udruge ili asocijacije, uključujući nevladine organizacije, grupe za samopomoć, mjesne klubove, susjedske grupe, organizacije mladih i sl. S obzirom na to da je usmjereno na boljitak zajednice, civilno društvo treba razlikovati od dijela društva koji pripada političkim strankama ili organizacijama ili pak gospodarstvu. Prvima je cilj vlast, a drugima profit.

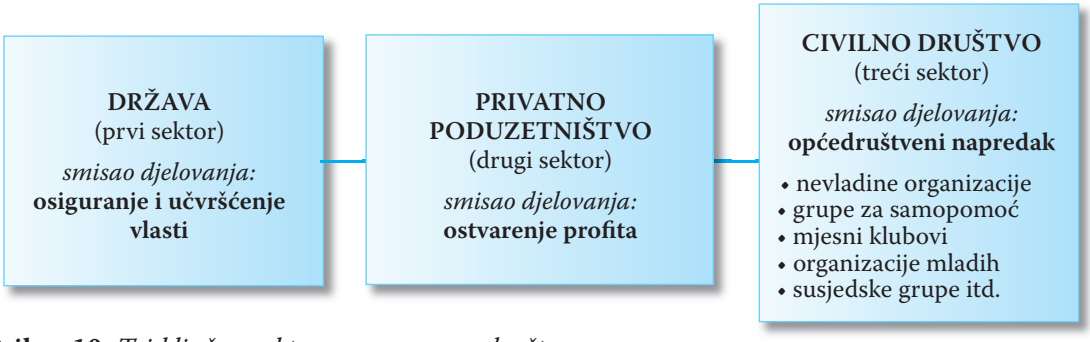

Prikaz 10: *Tri ključna sektora suvremenog društva*

Mnogi drže da je nagli razvoj civilnog društva u posljednjem desetljeću 20. stoljeća odgovor građana na krizu dominantnog modela demokratske vladavine i gospodarskog razvoja zapada. Dokaz tome nalazi se u činjenici da je taj proces pokrenuo tri važna pitanja o kojima ovisi budućnost demokratskog svijeta:

- Treba li elitni, odnosno zastupnički model demokracije zamijeniti participativnim modelom?
- Je li liberalizam koji naglašava prava i slobode pojedinca veće jamstvo za dobrobit društva od komunitarizma koji interese zajednice pretpostavlja pravima i slobodama pojedinca?
- Treba li i dalje slijediti ideju slobodnog tržišta koje djeluje po načelu nejednakosti, rizika i nadmetanja ili prihvatiti humanistički pristup koji naglašava jednakost, suradnju, solidarnost i sigurnost svih građana?

Usprkos teorijskim nejasnoćama i nedostacima same prakse, dosadašnje iskustvo građana u spontanom organiziranju i djelovanju za svoju dobrobit i dobrobit drugih potvrđuje sljedeće funkcije civilnog društva:

- ✔ posreduje između građana i vlasti;
- ✔ predstavlja kočnicu svemoći i samovolji države;
- ✔ osigurava participaciju građana u procesu odlučivanja;
- ✔ promiče društvenu koheziju temeljenu na poštivanju ljudskih prava i sloboda, različitosti i nediskriminacije što je presudno za dobrobit kulturno pluralnih društava;
- ✔ promiče osjećaj povjerenja i zajedništva među građanima;
- ✔ omogućuje učenje i socijalizaciju kroz iskustvo timskog rada na postavljanju ciljeva, planiranju akcija i provjeri njihove učinkovitosti;
- ✔ potiče različitost ideja, dijalog i konsenzus;
- ✔ unaprjeđuje socijalni kapital zajednice.

Civilna akcija – širok spektar djelovanja nevladinih organizacija, lokalnih klubova i drugih oblika spontanog organiziranja građana u prostoru između državnih i privatnih interesa. Akcije su najčešće potaknute potrebom ukazivanja na neki društveni nedostatak ili problem koji je posljedica loših odluka ili nepostojanja odluka vlasti (primjerice, nepravedni sudski postupak, nedostatna društvena skrb za djecu ili osobe s posebnim potrebama i sl.). Temeljna načela civilnog djelovanja su: participacija, jednakost, demokratsko vođenje, slobodna volja, snošljivost, solidarnost, odgovornost, nenasilje, suradnja, povezivanje, širenje informacija i sl. Uobičajene metode djelovanja su: kampanja, zagovaranje, uvjeravanje, prosvjed, peticija, pritisak, provokacija, bojkot i sl.

U Europi se jačanje civilnog društva postavlja kao jedan od strateških ciljeva razvoja demokratskih odnosa temeljenih na poštivanju ljudskih prava i sloboda, jednakosti, vladavini prava i kulturnoj raznolikosti. Osiguranje participacije građana u odlučivanju na svim razinama uzima se kao normativni ideal europske političke kulture i kao nezaobilazan uvjet dobre vladavine. U skladu s tim sve više se zagovara jačanje kapaciteta za dijalog između civilnog i državnog sektora u izradi smjernica društvenog razvoja i provjeri njihove učinkovitosti. Tomu se svojim ustrojem prilagođava i Vijeće Europe koje posljednjih godina sve više postaje forum za uspostavljanje dijaloga između predstavnika civilnog društva i vlada zemalja članica na unaprjeđenju općih standarda ljudskih prava, praćenju primjene tih standarda i pružanju pomoći zemljama u ispunjavanju njihovih međunarodnih i regionalnih obveza.

Uloga civilnog društva sve je izraženija i u ograničavanju procesa gospodarske i financijske globalizacije koji služe partikularnim interesima velikih kompanija na račun pojedinaca i društvenih grupa, pa i cijelih naroda. Ustrajavajući na pravednoj trgovini i racionalnom korištenju svjetskih resursa, zaštiti okoliša i zaštiti potrošača, organizacije civilnog društva

traže uvođenje novih pristupa proširenju slobodnog tržišta, uključujući promjenu prioriteta same Svjetske trgovinske organizacije kako bi ona više štitila interese građana, a manje multinacionalnih kompanija. U uvjetima u kojima dvadesetak multinacionalnih kompanija raspolaže bogatstvima i resursima koji nadmašuju ukupna bogatstva velikog dijela razvijenih zemalja svijeta i u kojima vlade često nisu dorasle svojoj temeljnoj zadaći zaštite građana, civilno društvo postaje presudan čimbenik ozdravljenja demokracije i njena povratka građanima.

Civilno društvo ima važnu ulogu i u tranzicijskim zemljama u kojima preživjele autoritarne društvene, gospodarske i političke strukture ozbiljno ugrožavaju razvoj, ionako krhkih, demokratskih tvorevina. U nedostatku jasnih i učinkovitih političkih i pravnih instrumenata zaštite prava i sloboda pojedinca, spontane civilne inicijative imaju višestruku ulogu. One pojedincu pružaju osjećaj zajedništva i zaštićenosti koji mu nedostaje u susretu s novim institucijama. Nadalje, sudjelovanjem u civilnim akcijama pojedinac stječe znanja i vještine preko kojih sebe osnažuje kao odgovornog građanina. I konačno, građanin s iskustvom na zaštiti ljudskih prava u civilnom sektoru postaje važan resurs za cjelokupni demokratski razvoj tranzicijskih društava.

3.5.2. Nevladine organizacije

Nevladine organizacije danas su najčešći oblik djelovanja civilnog društva. Osnivaju se na načelu slobodnog i neprofitnog udruživanja građana u zaštiti svojih interesa, neovisno o državi i privatnom sektoru. Ponekad se krivo poistovjećuju s dobrotvornim društvima ili pak s cjelokupnim civilnim sektorom.

3.5.2.1. Određenje i podjela

Budući da djeluju u vrlo širokom području (v. Prikaz 11) i da nerijetko mijenjaju svoje programe, nevladine organizacije se obično svrstavaju u tri međusobno isprepletene široke kategorije:

- ***nevladine organizacije koje pružaju usluge različitim kategorijama građana*** (humanitarna pomoć, zastupanje, opismenjivanje, obrazovanje i stručna izobrazba itd.);
- ***nevladine organizacije koje promiču društveni razvoj u užem smislu*** (zaštita okoliša, očuvanje kulturne baštine, poboljšanje kvalitete života u gradu ili prigradskim naseljima itd.);
- ***nevladine organizacije koje djeluju na promicanju i zaštiti ljudskih prava i sloboda*** (utvrđivanje standarda i mehanizama zaštite, praćenje i izvještavanje, zastupanje).

Prve nevladine organizacije za ljudska prava pojavljuju se tijekom hladnog rata kad svojim akcijama vrše pritisak na vlade zbog kršenja građanskih i političkih prava. Početkom 1990-ih skreću pozornost javnosti na međunarodne obveze države u zaštiti gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava. Posljednjih godina, pak, sve više se okreću problemima globalizacije, međunarodnog kriminala, korupcije i terorizma; promiču prava marginaliziranih

društvenih grupa (starosjedioci, manjine, homoseksualci, beskućnici, osobe s posebnim potrebama); surađuju u izobrazbi državne uprave, policije, sudaca i sl. te, općenito, zagovaraju načelo pravde, a ne milosrđa u poticanju gospodarskog i društvenog razvoja.

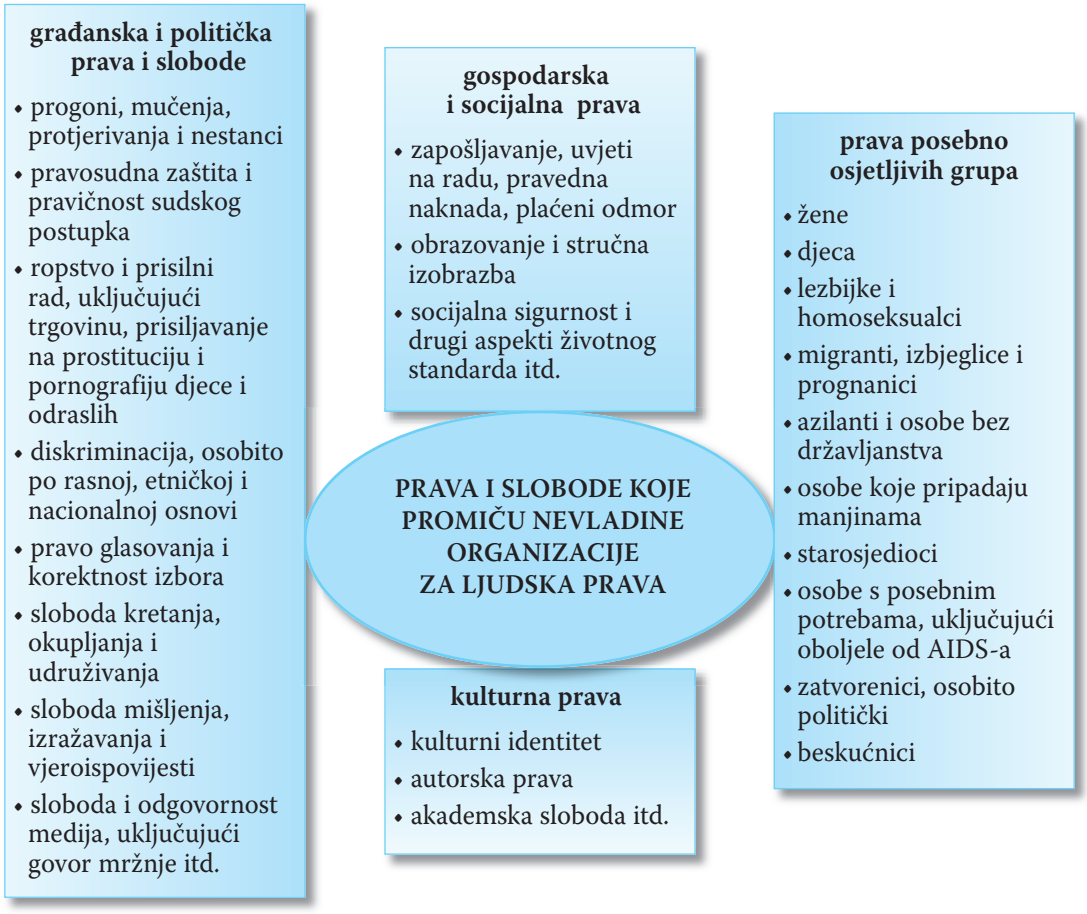

Prikaz 11: *Područja u kojima djeluju nevladine organizacije za ljudska prava*

Usprkos nedvojbenim uspjesima, nevladine organizacije za ljudska prava nisu, poput nevladinih organizacija iz gospodarskoga i socijalnog sektora, imale poseban savjetodavni status u Ujedinjenim narodima sve do kraja 1990-ih. Glavni razlog tome bilo je odsustvo jasne definicije kojom bi se istakle njihove razlikovne oznake u odnosu na druge nevladine organizacije. Problem se počeo rješavati 'Deklaracijom o braniteljima ljudskih prava', ali je tek u izvještaju glavnog tajnika Ujedinjenih naroda podnesenom na 55. zasjedanju Opće skupštine 2002. objašnjeno da se "*djelovanje branitelja ljudskih prava odnosi na sve kategorije ljudskih prava: građanska, kulturna, gospodarska, politička, socijalna. Inspirirani i vođeni standardima ljudskih prava branitelji ljudskih prava djeluju na uklanjanju ozbiljnih problema koji utječu na život ljudi u cijelom svijetu, kao što su glad i siromaštvo, nesnošljivost i diskriminacija, zloporaba vlasti i korupcija, nesigurnost, sukobi i represija, nepravda i oduzimanje slobode. Oni pomažu žrtvama povrede ljudskih prava. U njihovu djelovanju najvažniju ulogu ima prevencija jer kompenzacija žrtvama uvijek dolazi kasno*".

Utjecaj nevladinih organizacija (NVO-a) na rad UN-a proizlazi iz teksta 'Povelje UN-a', u kojemu se Gospodarsko i socijalno vijeće poziva na suradnju s NVO-ima, pod sljedećim uvjetima: a) da se organizacija bavi međunarodnim gospodarskim, socijalnim, kulturnim, obrazovnim, zdravstvenim, znanstvenim, tehnološkim i sl. pitanjima, uključujući zaštitu općih ljudskih prava i sloboda, koja su u nadležnosti Vijeća; b) da su njezini ciljevi sukladni načelima i ciljevima 'Povelje UN-a'; c) da podupire djelovanje UN-a u skladu sa svojim ciljevima i prirodom svog djelovanja; d) da ima međunarodni ugled; e) da je po svojoj strukturi međunarodna i f) da ni na koji način ne ovisi o financijskoj pomoći države. Organizacije koje zadovoljavaju te kriterije imaju savjetodavni status pri UN-ovu Gospodarskom i socijalnom vijeću u jednoj od sljedeće tri kategorije: a) Kategorija I. - okuplja NVO-e kojih se temeljni interes poklapa s većinom aktivnosti Vijeća; b) Kategorija II. - uključuje NVO-e koje raspolažu znanjima i iskustvom u nekim od područja djelovanja Vijeća i c) *Roster* - obuhvaća one NVO-e koje samo povremeno sudjeluju u radu Vijeća.

Nevladine organizacije u području promicanja i zaštite ljudskih prava djeluju na nekoliko razina:

- ***lokalne*** (promicanje i zaštita prava općenito ili neke grupe na razini grada, županije i sl.; utjecaj na lokalnu upravu i samoupravu);
- ***nacionalne*** (poduzimanje akcija u granicama svoje države, najčešće preko mreže svojih članova i/ili ogranaka i suradnjom sa sličnim stranim ili međunarodnim nevladinim organizacijama);
- ***regionalne i međunarodne*** (promicanje i zaštita prava u drugim zemljama). Dijele se na:
  - transnacionalne nevladine organizacije ili federacije specijalizirane za praćenje stanja ljudskih prava općenito ili u nekom posebnom području, ili u odnosu na neku posebnu grupu (Amnesty International, Helsinška federacija za ljudska prava)
  - nevladine organizacije specijalizirane za promatranje stanja ljudskih prava u jednoj ili više zemalja (Izrael, Tibet, Jugoistočna Europa itd.).

Međunarodne nevladine organizacije (engl. *international non-governmental organisations - INGOs*) treba razlikovati od međuvladinih organizacija (engl. *intergovernmental organisations - IGOs*), kakve su UN, UNESCO, Vijeće Europe i sl., koje okupljaju predstavnike vlada zemalja članica, ali i od međunarodnih organizacija (engl. *international organisations - IOs*), kao što je npr. Međunarodni konzorcij za satelitski prijenos - INTELSAT, u kojima surađuju predstavnici vlada i privatne osobe, kao i od transnacionalnih gospodarsko-financijskih organizacija (engl. *transnational organisations - TOs*), kao što je Ford, koje se osnivaju u jednoj državi odakle se šire na druge države i regije.

3.5.2.2. Temeljna načela, metode djelovanja i pitanje vjerodostojnosti

S obzirom na to da djelatnost branitelja ljudskih prava podrazumijeva praćenje, kritičku analizu i informiranje javnosti o slučajevima ugrožavanja prava i sloboda, često se postavlja pitanje legitimnosti njihova rada. Kritičari im predbacuju da se njihovi članovi ne biraju u demokratskom postupku, da djeluju netransparentno i bez objektivnih mjerila kvalitete, da im nedostaje stručnosti i da su, suprotno temeljnim načelima civilnog djelovanja, često ovisni o privatnim i državnim financijskim resursima, a ponekad i politički pristrani. Njihovi zagovornici, pak, naglašavaju porast ugleda nevladinih organizacija za ljudska prava u javnosti i utjecaj na međunarodne i regionalne procese, osobito preko Ujedinjenih naroda, UNESCO-a, UNICEF-a i Vijeća Europe, što nazivaju "supranacionalizacijom politike".

Same nevladine organizacije opravdavaju svoje djelovanje u terminima *moralne odgovornosti* koja proizlazi iz načela 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i osjećaja solidarnosti s potlačenima i obespravljenima. Budući da 'Opću deklaraciju' prihvaćaju kao dokument kojim se uređuju minimalni standardi u zaštiti prava i sloboda pojedinca, branitelji ljudskih prava drže moralno opravdanim vršiti pritisak i na međunarodnu zajednicu kako bi ona unaprijedila te standarde, i na nacionalne vlade kako bi ih one primijenile.

No vjerodostojnost branitelja ljudskih prava ne proizlazi iz pukog samoiskaza o moralnoj odgovornosti nego iz jasnoće proklamiranih načela i njihove stvarne primjene, što podrazumijeva jasno određivanje sljedećih dimenzija djelovanja:

- misije, ciljevi ili vrijednosti koje zastupaju;
- programi, teme i metode djelovanja;
- sustav odgovornosti;
- standardi ili indikatori kvalitete kao dio postupka osiguranja kvalitete te kodeks ponašanja;
- postupci praćenja i vrednovanja;
- način izvještavanja.

Glede načela kojima se rukovode u svom radu, nevladine udruge za ljudska prava najčešće ističu sljedeće:

- ***privrženost općim ljudskim pravima i temeljnim slobodama*** (uvjerenje u jednakost i ravnopravnost svih ljudi, kao i u potrebu opće primjene minimalnih zajedničkih standarda ljudskih prava i sloboda, uz poštivanje načela "najboljeg interesa" za pojedinca);
- ***nepristranost*** (suzdržavanje od zastupanja ili podržavanja partikularnih interesa, programa ili ideja vlada, moćnih političkih ili gospodarskih grupa i sl.);
- ***neovisnost*** (samostalnost u donošenju i provođenju odluka, što u nekim slučajevima podrazumijeva obvezu traženja financijske potpore iz više izvora uz izričito odbijanje sredstava iz državnih izvora);

- ***transparentnost*** (otvorenost i uredno ispunjavanje svih ugovornih obveza, uključujući pitanja stručnosti, provođenja programa i financija);
- ***vjerodostojnost, objektivnost, koherentnost i provjerljivost izvještavanja*** (obveza koju osobito moraju poštivati one nevladine organizacije koje vrše istraživanja i objavljuju izvještaje o stanju ljudskih prava u drugim zemljama; uključuje zahtjeve za visokom razinom stručnosti, prikupljanjem podataka iz više izvora i njihovim višestrukim provjeravanjem te pisanjem izvještaja bez suvišnih interpretacija i uz ekstenzivnu potkrijepljenost činjenicama);
- ***osnaživanje kapaciteta pojedinca i lokalne zajednice*** (davanje prvenstva akcijama na lokalnoj razini u cilju samoosvještavanja i samoosnaživanja građana za obranu svojih prava i sloboda);
- ***nenasilje, solidarnost i zakonito djelovanje*** (glavno načelo rada je dokaz, razmjena mišljenja i zajedničko iznalaženje rješenja, a ne pritisak ili zastrašivanje; korištenje nasilnih, pa i nezakonitih metoda dopušteno je samo u iznimnim slučajevima kad se opravdano pretpostavlja da je to jedino jamstvo zaustavljanja patnje pojedinca i grupa zbog ugrožavanja njihovih temeljnih prava i sloboda).

Posebnost nevladinih organizacija za ljudska prava ne ogleda se samo u izboru sadržaja (prava i slobode kojima se bave) ili načela od kojih polaze u zaštiti ljudskih prava nego i u izboru metoda djelovanja. Bitno obilježje tih metoda je promjena stanja neposrednom akcijom koja, ovisno o ciljevima organizacije, ide od pružanja pravnih savjeta i usluga druge vrste preko vršenja pritiska na vladu slanjem velikog broja pisama do tzv. "poziva na hitnu akciju" i "mobilizacije srama" (v. Prikaz 12).

Pitanje odgovornosti u civilnom se sektoru počinje izravnije postavljati 1990-ih među humanitarnim udrugama i udrugama koje djeluju u području društvenog razvoja. Prve standarde za provođenje i praćenje humanitarnih akcija, koji uključuju pitanje odgovornosti prema onima kojima se pruža pomoć i onima od kojih se pomoć prima, ali i obvezu neovisnosti o vladama, postavili su Crveni križ i Crveni polumjesec 1994. godine, kada je pokrenuto i osnivanje ombudsmana za praćenje primjene standarda humanitarne pomoći. Godine 2003. i Međunarodno vijeće za politiku ljudskih prava iz Ženeve objavilo je radni izvještaj 'Stjecanje povjerenja: Pitanja odgovornosti nevladinih organizacija koje djeluju u području ljudskih prava'. U izvještaju se propituju temeljna načela djelovanja nevladinih organizacija kako bi one bile spremne suprotstaviti se izazovima vremena "u kojemu su vlade sve manje spremne ispunjavati svoje obveze prema međunarodnim institucijama i u kojemu na međunarodnoj razini dolazi do smanjenja transparentnosti, konzistentnosti i političke odgovornosti".

Danas je prihvaćeno da se odgovornost nevladinih organizacija provjerava na dvije razine. *Unutarnja odgovornost* podrazumijeva odnos prema članovima i donatorima, dok *vanjska odgovornost* uključuje odnos prema onima u čije ime ili za čije dobro se akcija provodi, misiji organizacije, važećim općim standardima ljudskih prava i drugim nevladinim organizacijama, odnosno civilnom društvu u cjelini.

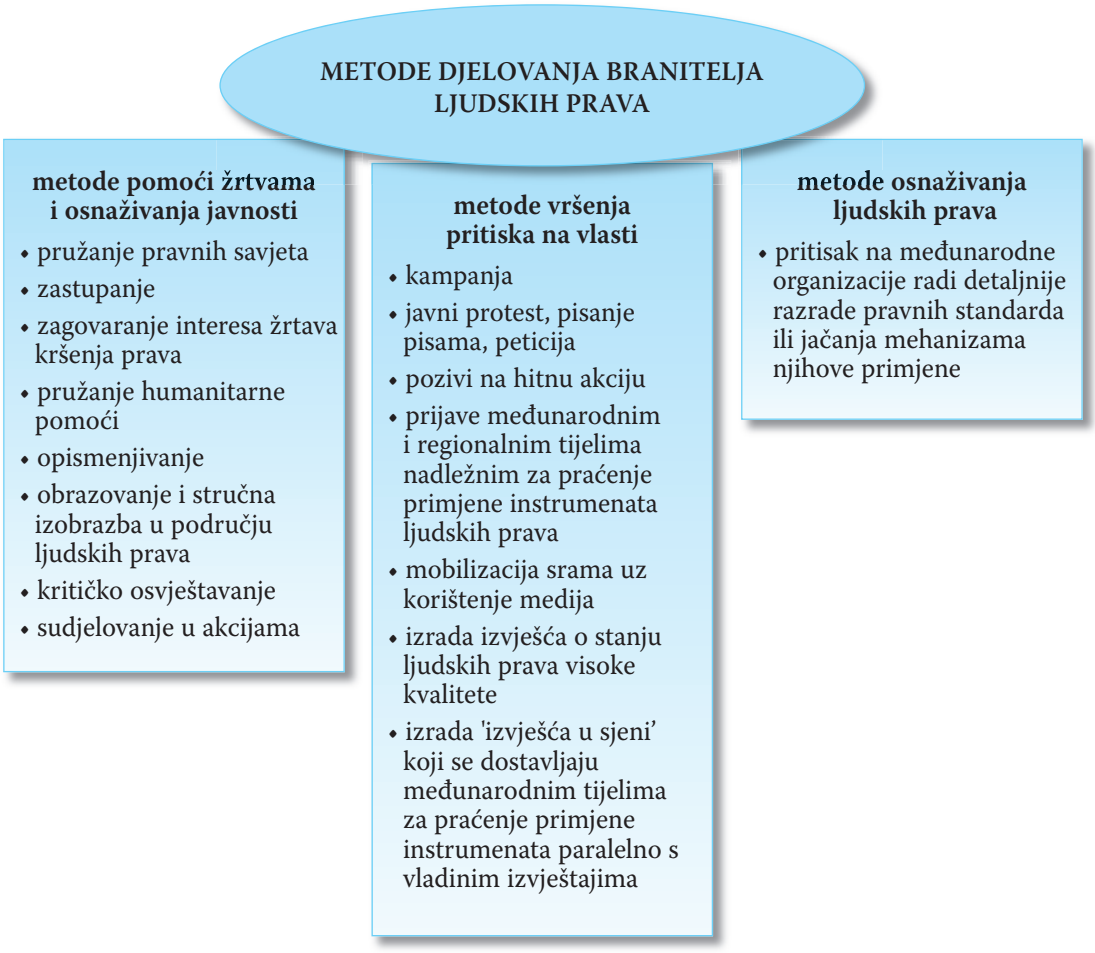

Prikaz 12: *Metode djelovanja branitelja ljudskih prava*

Iako je vrednovanje učinkovitosti nevladine organizacije i njenih programa, odnosno akcija, jedan od najvažnijih segmenata civilnog djelovanja, ono je u pravilu najslabije razvijeno. Najčešće korišteni kriteriji, kao što su pravovremeno ostvarivanje zadataka, racionalno trošenje sredstava ili učestalost pojavljivanja u medijima, znatno su ispod potreba zbog kojih se evaluacija provodi. Iskorak prema *internom vrednovanju*, tj. prema, primjerice, utvrđivanju stavova sudionika radionice u odnosu na postignute rezultate ili njihova zadovoljstva, također samo dijelom, daje odgovor na pitanje učinkovitosti programa. Stoga se predlaže da se ti pokazatelji nadopune podacima o stupnju povjerenja, priznanja ili potpore javnosti, uključujući osiguranje financijskih sredstava; razini osviještenosti javnosti o problemima kojima se organizacija bavi i sudjelovanja građana u njenim akcijama; službenim priznanjima; izmjeni određene politike kao posljedice civilne akcije; stupnju poboljšanja rada javnih službi nakon treninga organiziranog od strane nevladine organizacije i sl. Predlaže se i veće korištenje metoda *benchmarkiranja* (uspoređivanje svojih rezultata s rezultatima sličnih nevladinih organizacija, nakon čega se izrađuje plan za poboljšanje) i *peer-reviewa* ili *eksternog vrednovanja* (pozivanje procjenjivača iz civilnog sektora, najčešće druge nevladine organizacije koja djeluje u istom području).

Branitelji ljudskih prava posljednjih su desetljeća dali izuzetan doprinos jačanju međunarodnog, regionalnih i nacionalnih sustava promicanja i zaštite ljudskih prava i sloboda. Na međunarodnoj su razini preko Komisije za ljudska prava i Gospodarskog i socijalnog vijeća Ujedinjenih naroda utjecali na uspostavu međunarodnih standarda ljudskih prava, potakli njihove izmjene i dopune te pridonijeli osnivanju tijela, kao i određivanju i jačanju mehanizama praćenja primjene međunarodnih instrumenata ljudskih prava na nižim razinama. U pojedinim su zemljama, osobito onima koje se danas nalaze u procesu tranzicije kao i Hrvatska, svojim akcijama utjecali na poboljšanje ustavne zaštite nekih od najvažnijih prava i sloboda građana, uključujući pravo na slobodu govora, jednakost, dostojanstvo i zabranu diskriminacije osoba koje pripadaju manjinama. Njihovo djelovanje u nizu zemalja, i ne samo totalitarnih, nailazi na neodobravanje i oštru kritiku vlasti. Nerijetko im se zabranjuje djelovanje, često su zatvarani i proganjani, a nisu rijetki ni slučajevi ugrožavanja njihovih života, što najbolje govori o osjetljivosti i važnosti djelovanja na zaštiti ljudskih prava i sloboda. Uvjeti u kojima provode svoje programe, pokazatelji su stanja zaštite ljudskih prava u nekom društvu, a poboljšanje tog stanja pokazatelj je kvalitete njihovih programa i razine podrške koju uživaju kod građana.

4. Bitna obilježja i podjele ljudskih prava

4.1. Obilježja ljudskih prava

Ljudska prava predstavljaju međunarodni konsenzus o minimumu uvjeta koji su čovjeku pojedincu potrebni za život u dostojanstvu i slobodi. Ona posjeduju određena obilježja po kojima ih razlikujemo od drugih vrsta prava:

- ***prirodnost*** – ljudska prava su bitan dio ljudske prirode; ona pripadaju svakoj osobi u jednakoj mjeri, bez obzira na njenu rasnu, etničku, nacionalnu kulturnu ili političku pripadnost, spol, socioekonomski status i druge razlikovne osobine;
- ***univerzalnost*** – ljudska prava su općeprihvaćena moralna i pravna načela kojima se potvrđuje i štiti ljudsko dostojanstvo osobe;
- ***neotuđivost*** – ljudska prava se ne mogu ni oduzeti ni prenositi, no vlast ih u manjoj ili većoj mjeri može priznati, kao što neka od njih u određenim okolnostima i pod određenim uvjetima može ograničiti;
- ***nedjeljivost, međuovisnost i sveobuhvatnost*** - sva ljudska prava su međusobno povezana, ovisna i nedjeljiva, a kao cilj imaju potvrdu ljudskog dostojanstva.

S obzirom na to da u suvremenim uvjetima pojedinac može stvarno i u punoj mjeri uživati svoja ljudska prava i slobode ovisno o tome jesu li mu i kako oni priznati u društvu koje mu pripada, međunarodna zajednica je odredila i tri temeljna načela kojima se ograničava samovolja državnih vlasti u zaštiti ljudskih prava:

- ***nediskriminacija*** – vlast mora osigurati da svatko jednako uživa svoja ljudska prava bez diskriminacije na osnovi rase, religije, boje kože, spola, nacionalnosti ili nekog drugog obilježja ili statusa;
- ***vladavina prava*** – poštivanje i puna zaštita ljudskih prava moguća je samo ako su ona ugrađena u domaći pravni sustav; takvo društvo se još naziva "društvom zakona" ili "društvom uređenim na načelu vladavine prava";

- ✔ ***učinkovita odšteta*** – ljudska prava se učinkovito štite samo ako domaći pravni sustav jamči osobama kojima su ta prava povrijeđena učinkovit pravni lijek ili odštetu.

S druge strane, kako ljudska prava čine nedjeljiv sustav u kojemu ugrožavanje jednog prava nužno vodi ugrožavanju ostalih, neprihvatljiva je praksa mnogih država da pod različitim izlikama ograničavaju broj temeljnih prava koja štite ili pak uskraćuju neka temeljna prava pojedinim kategorijama ljudi. Primjer za prvi slučaj je zapostavljanje zaštite gospodarskih i socijalnih prava, uz opravdanje da je država siromašna ili ugrožavanje građanskih i političkih prava, uz objašnjenje da su građani siromašni i da im država prvenstveno "treba osigurati kruh, a ne slobodne izbore" ili da se tako čuva javni red, mir i opća sigurnosti itd. Primjer za drugi slučaj je mučenje ideoloških protivnika kao "državnih neprijatelja" i uskraćivanje posebnih prava osobama koje pripadaju manjinama, uz objašnjenje da svi građani uživaju ista prava itd. Takvu zloporabu ljudskih prava u političke svrhe međunarodna zajednica nastoji suzbiti uvođenjem tzv. *funkcionalnih načela depolitizacije ljudskih prava*. Osim već spomenutih načela *nedjeljivosti* i *međuovisnosti*, spominje se načelo *proporcionalnosti vladinih mjera* po kojemu svako ograničavanje ljudskih prava mora biti opravdano nepolitičkim ciljevima, najavljeno i obrazloženo Ujedinjenim narodima te provedeno u skladu sa zakonom.

Nedjeljivost ljudskih prava ne znači da se pojedina prava ne mogu razmatrati zasebno i da ona ne mogu biti uređena posebnim pravnim instrumentima. Uostalom, kao što smo vidjeli ranije, sveobuhvatna načela ‚Opće deklaracije o ljudskim pravima' pravno su potvrđena dvama instrumentima (‚Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima' i ‚Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima') koji se, osim toga, međusobno znatno razlikuju po uspostavljenim mehanizmima nadzora nad primjenom njihovih odredbi. Postojanje dva međunarodna instrumenta ljudskih prava s nejednakim mehanizmima zaštite ni u kojem slučaju ne dovodi u pitanje samo načelo nedjeljivosti ljudskih prava, nego dosljedno i učinkovito provođenje tog načela.

Da su ljudska prava sveobuhvatna i nedjeljiva, potvrđuje svakodnevno iskustvo. Ograničavanje prava na slobodu i sigurnost, primjerice, nužno ugrožava pravo na osobno dostojanstvo, slobodu mišljenja i izražavanja, pravo na pravedan sudski postupak, slobodu od mučenja, pravo na učinkovitu naknadu itd., sve do prava na život. Isto tako, danas je gotovo nezamislivo da bi pojedinac bez ostvarenja prava na obrazovanje kojim stječe potrebna znanja i vještine mogao u punoj mjeri uživati neko drugo pravo, uključujući pravo na život.

4.2. Generacije ljudskih prava

Na pitanje jesu li ljudska prava rezultat revolucije ili evolucije, odnosno jesu li se pojavila odjedanput ili su postupno "izranjala" tijekom povijesti, ne postoji jedinstven odgovor. Autori koji više ističu potrebu pravnog osnaživanja načela 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' drže da je teza o razvoju pogrešna i krivo usmjerena. Osobito im je strana ideja o tzv. *generacijama ljudskih prava* koju, pak, ističu autori zainteresirani za proširenje postojećih kategorija prava u skladu s potrebom zaštite čovjeka pred novim prijetnjama i izazovima, kao što su kriza okoliša, ratovi, neodgovornost vlasti i sl.

Da su ljudska prava rezultat višestoljetnih nastojanja za potvrđivanjem ljudske osobe, bez obzira na njeno podrijetlo, status, sposobnosti i sl., pokazuju primjeri borbe žena, pripadnika starosjedilačkih naroda i manjina za svoja ljudska prava. Tako su, primjerice, žene u većini europskih država stekle pravo glasovanja tijekom prve polovice 20. stoljeća. Prava starosjedilačkih naroda pravno su zaštićena na međunarodnoj razini tek krajem 1980-ih

Borba žena za svoja ljudska prava u Francuskoj

'Deklaracija o pravima čovjeka i građanina' – temeljni dokument Francuske revolucije i jedan od dva povijesna izvora za pisce 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' – obraćala se samo muškarcima. Ogorčene na takav postupak, obrazovane su sudionice Revolucije, na čelu s Olympes de Gouges, napisale 1791. 'Deklaraciju o pravima žena i građanki' u kojoj je naglašeno da je "ženama uživanje njihovih prirodnih prava neprekidno ograničavano muškom tiranijom" i da se "ta ograničenja moraju ukloniti u skladu sa zakonima prirode i razuma". Te je zahtjeve Narodna skupština odbila uz obrazloženje da većina žena nema razuma i da bi stoga bilo pogrešno dopustiti malom broju pametnih žena da uživaju iste privilegije kao muškarci. Autoricu teksta su nazvali histeričnom, iracionalnom i "ženom slabog karaktera" te su ju optužili da teži državničkim poslovima, što je u to vrijeme bilo nedopustivo njenu spolu. Zbog toga je nekoliko godina kasnije završila na giljotini, a djelovanje ženskih klubova je zabranjeno. Napoleonovim zakonom iz 1804. godine, žene dospijevaju u kategoriju "pravno neuračunljivih" zajedno s djecom i umobolnima, a sredinom 19. stoljeća zabranjuje im se sudjelovanje na političkim sastancima i političko djelovanje. Svoja politička prava Francuskinje su izborile tek sredinom 20. stoljeća, otprilike kad i žene u većini drugih europskih država.

No prvi instrumenti zaštite temeljnih prava čovjeka nisu diskriminirali samo na osnovi rodne pripadnosti. Osim žena, isključivali su pripadnike drugih rasa, odnosno boje kože i starosjedilačkih naroda. Ukratko, prava koja su utvrđena kao temeljna prava čovjeka bile su u to vrijeme povlastice koje su u Sjedinjenim Državama pripadale samo muškarcima bijele rase, a u Francuskoj samo francuskim muževima. Glavni kriterij razdvajanja, barem u početku, bila je sposobnost razumnog mišljenja i djelovanja te mogućnost usavršavanja, o čemu je, kako se držalo, ovisila odgovornost pojedinca, a s njom i osiguranje društvene dobrobiti. Od "neodgovornih" osoba "nerazvijenog mozga", kakve su bile žene, djeca i pripadnici "nižih rasa", nije se moglo očekivati preuzimanje društvenih odgovornosti, što znači da im se nisu smjeli povjeriti ni javni poslovi koji su osiguravali red i moral zajednice.

u obliku konvencije Međunarodne organizacije rada. Zaštita prava osoba koje pripadaju manjinama pravno je uređena jedino na razini Europe i to sredinom 1990-ih.
Početkom Drugog svjetskog rata još nije postojao politički konsenzus o ljudskim pravima ni o njihovu opsegu. U svom poznatom obraćanju američkom Kongresu 1941. godine, F. Roosevelt je, govoreći o prijetnji od općeg rata, potrebi smanjenja naoružanja u svijetu i nužnosti razvoja demokracije i građanskog društva, izdvojio "četiri bitne slobode" (slobodu govora, slobodu vjeroispovijesti, slobodu od straha i slobodu od gladi i bijede) kao

pokretače slobodoljubivih naroda u borbi protiv fašizma. Nekoliko godina kasnije izbio je spor oko sadržaja liste prava između latinoameričkih i sjevernoameričkih, a onda i između istočnoeuropskih i zapadnih političara i pravnih stručnjaka. Osim spora o prvenstvu pojedinih kategorija prava, upitno je bilo, primjerice, i međunarodno priznanje prava na vlasništvo jer se pokazalo da zaštita tog prava može ugroziti zaštitu prava na jednakost.

Te dileme potvrđuju da su se ljudska prava koja čine sadržaj 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i drugih međunarodnih i regionalnih dokumenata, pojavila u različito vrijeme i u različitim društveno-političkim i gospodarskim okolnostima. U tom smislu se i govori o razvoju ljudskih prava, pri čemu se negdje spominju stupnjevi, a negdje generacije ljudskih prava. Autori koji pripadaju prvoj grupi razlikuju sljedeća tri stupnja razvoja:

- ljudska prava kao predmet filozofskih rasprava;
- uključivanje ljudskih prava kao temeljnih prava građana u ustave razvijenih država;
- sveobuhvatni pristup ljudskim pravima kao temelj međunarodnog povezivanja.

Druga grupa razvoju ljudskih prava pristupa u terminima generacijskih promjena. Do nedavno su se spominjale tri generacije, a danas se govori i o četvrtoj generaciji ljudskih prava (v. Prikaz 13).

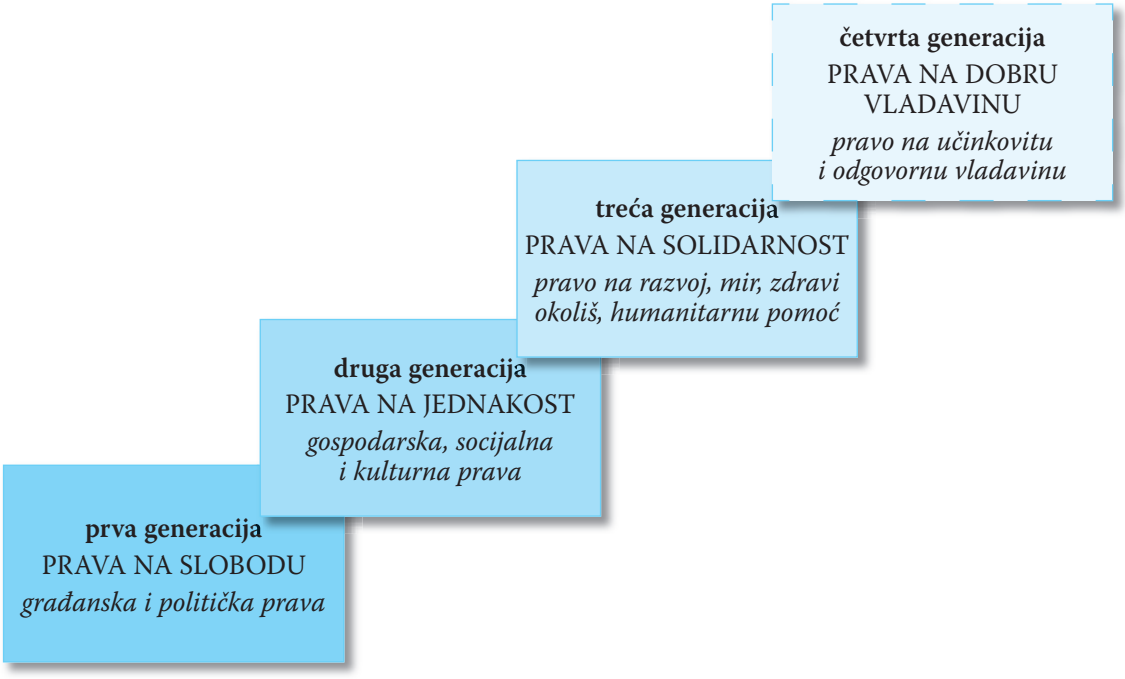

Prikaz 13: *Generacije ljudskih prava*

Prva generacija ljudskih prava

Prva generacija ljudskih prava (*prava na slobodu*) obuhvaća niz građanskih i političkih prava utvrđenih krajem 18. stoljeća u sklopu Američke i Francuske revolucije. Njima se uređuje odnos između pojedinca i vlasti u širokom području sigurnosti pojedinca, od prava na život do prava na glasovanje i sudjelovanje u upravljanju zemljom. Temeljna svrha im je zaštita građana protiv samovoljnih postupaka države. S obzirom na to da su sva ta prava više ili manje uređena ustavom i zakonima kojima se državi zabranjuje određeno djelovanje na štetu pojedinca, nazivamo ih još i *zakonskim* i *negativnim pravima*. 'Opća deklaracija o ljudskim pravima' posvećuje im 20 od ukupno 30 svojih članaka, od 2. do 21. članka (v. listu tih prava u sljedećem poglavlju).

Druga generacija ljudskih prava

Druga generacija (*prava na jednakost*) obuhvaća skup gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava koja su utvrđena početkom 20. stoljeća u ruskoj Oktobarskoj revoluciji, u sklopu ideje o državi jednakosti koja ima obvezu skrbiti za svoje građane. Riječ je o tzv. *pragmatičnim pravima* kod kojih se očekuje progresivno priznanje i zaštita od strane države, ovisno o njenom gospodarskom, socijalnom i političkom razvoju. U 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' ta su prava obuhvaćena člancima 22.-27.:

- ✔ pravo na socijalnu sigurnost;
- ✔ pravo na rad i druge slobode povezane s radom, uključujući udruživanje u sindikate;
- ✔ pravo na odmor i slobodno vrijeme;
- ✔ pravo na primjeren životni standard;
- ✔ pravo majke i djeteta na posebnu društvenu zaštitu i skrb;
- ✔ pravo na odgoj i obrazovanje koje pridonosi punom razvoju ljudske osobe, uključujući pravo roditelja na izbor obrazovanja svoje djece;
- ✔ pravo na sudjelovanje u kulturnom životu i korištenje kulturnih dobara;
- ✔ pravo na zaštitu i korist od svojih autorskih djela.

Na razvoj ljudskih prava, osobito druge generacije prava, utjecaj su izvršile i **poslanice rimskih papa**, osobito poslanica Lava XIII. *Immortale Dei* iz 1885. godine, kojom se postavljaju temelji crkvenog potvrđivanja ljudskih prava, i *Rerum Novarum* iz 1891., u kojoj se objavljuje stav Crkve o pravu na rad i pravednu naknadu, odmor, sigurnost na radu i sindikalno udruživanje te poslanica Pia XI. *Quadragesimo Anno* iz 1931., u kojoj se spominju pozitivna prava i ističe odgovornost vlasti za osiguranje primjerenih uvjeta života.

Treća generacija ljudskih prava

Treća generacija (*prava na solidarnost i suradnju*) pojavila se nakon Drugog svjetskog rata kao odgovor na globalnu krizu koja je nastupila zbog, s jedne strane, utrke u naoružanju između tadašnjih velesila i ideoloških protivnika (Sjedinjene Države i Sovjetski Savez) i, s druge strane, krize okoliša. Ta se prava stoga nazivaju i *globalnim* ili *sveobuhvatnim pravima*. Ona izviru iz svijesti o porastu globalne međuovisnosti te iz potrebe za promicanjem zajedništva i solidarnosti među pojedincima, grupama, narodima, državama i regijama u rješavanju gorućih svjetskih problema. U 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' postoje tek naznake tih prava u čl. 28. i 29., u kojima se spominje pravo na društveni i međunarodni poredak koji pridonosi ostvarenju dostojanstva i slobode pojedinca. Počinju se posebno uređivati tek u novije vrijeme, ali uglavnom samo na razini moralno, a ne pravno obvezujućih dokumenata. Stoga se za prava treće generacije i kaže da su to više dugoročni politički ciljevi ili izjave o namjeri glede unaprjeđenja međunarodne suradnje i preuzimanja odgovornosti za sudbinu planeta.

Lista prava treće generacije nije u potpunosti usuglašena, no većina autora ovdje ubraja sljedeća prava:

- ✔ pravo na gospodarski i socijalni razvoj;
- ✔ pravo na političku, gospodarsku, društvenu i kulturnu samostalnost;
- ✔ pravo na zdravi okoliš;
- ✔ pravo na mir;
- ✔ pravo na humanitarnu pomoć;
- ✔ pravo na slobodan i jednak pristup kulturnoj baštini čovječanstva.

Četvrta generacija ljudskih prava

Izraz "četvrta generacija ljudskih prva" (*prava na dobru vladavinu*) pojavio se zadnjih godina kod onih autora koji drže da je pitanje učinkovite i odgovorne vladavine potrebno posebno urediti na međunarodnoj razini kako bi se odgovorilo na opću krizu demokracije i izbjeglo zamkama globalizacije. Drugi autori ta prava, uključujući pravo na demokratsku vlast i pravo na slobodu informiranja, stavljaju u treću generaciju prava. Čini se da su na to pitanje osobito osjetljivi predstavnici zemalja trećeg svijeta, kao i predstavnici civilnog društva. Prvi u međunarodnom priznanju i zaštiti četvrte generacije ljudskih prava vide mogućnost svog izlaska iz stanja potlačenosti i međunarodne marginalizacije, a drugi mogućnost uspostavljanja pravednijih društvenih odnosa osnaživanjem civilnog sektora i uspostavljanjem participativne umjesto predstavničke demokracije.

4.3. Podjele ljudskih prava

Iako je nesporno da su ljudska prava nedjeljiva i da se samo njihovom sveobuhvatnom zaštitom u punoj mjeri potvrđuje ljudsko dostojanstvo pojedinca, valja reći da se bez doprinosa svakog pojedinog prava to ne bi moglo postići. Ovisno o svrsi klasifikacije, lju-

dska prava se mogu razvrstati u više međusobno povezanih skupina. Osim već spomenute podjele na generacije, prava se najčešće dijele po područjima koja pokrivaju, no nisu rijetke ni podjele prema drugim kriterijima, kao što su: subjekti prava (individualna i kolektivna prava, prava osjetljivih grupa i sl.), obveze države (pozitivna i negativna prava) i sl.

4.3.1. Podjela prava po područjima

Najčešća podjela koja se odražava i u sadržaju najvažnijih međunarodnih i regionalnih instrumenata zaštite ljudskih prava i sloboda jest podjela po područjima na: građanska, politička, gospodarska, socijalna, kulturna prava.

Građanska prava

Građanska prava zatvaraju prostor osobnih sloboda u kojemu se pojedinac nesmetano razvija, gradi svoju sliku svijeta i upravlja svojim životom, djeluje na vlastitu odgovornost i "nedodirljiv" je za državu, što mu se jamči ustavom i zakonima. Sva građanska prava mogu se svrstati u tri kategorije: *pravo na život, pravo na slobodu* i *pravo na sigurnost.*

Građanska prava

- pravo na život;
- pravo na jednakost i nediskriminaciju;
- sloboda od mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka i kazne, uključujući zabranu nezakonitog uhićenja, pritvaranja, zatvaranja, progona i protjerivanja;
- sloboda od ropstva i prisilnog rada;
- pravo na osobnu sigurnost;
- pravo na jednaku pravnu zaštitu, nepristrano i javno saslušanje od strane neovisnog suda i učinkoviti pravni lijek;
- pravo na dostojanstvo vlastite osobe pred sudom i pravo na nevinost do pravomoćne presude;
- pravo na brak i obitelj;
- pravo na privatnost doma i dopisivanja, uključujući zaštitu časti i ugleda;
- pravo na vlasništvo i nasljedstvo;
- pravo na državljanstvo i promjenu državljanstva;
- pravo na traženje i dobivanje azila pred progonom u svojoj zemlji;
- pravo na slobodu kretanja u granicama svoje i drugih država;
- sloboda mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti;
- sloboda izražavanja vlastitog mišljenja i stava, uključujući slobodu govora;
- sloboda okupljanja i udruživanja u mirne skupine.

Politička prava

Dok građanske slobode štite pojedinca od samovolje vlasti, politička mu prava osiguravaju položaj političkog subjekta koji koristeći demokratske postupke, izravno ili neizravno, sudjeluje u upravljanju svojom zemljom. Budući da se prvenstveno odnose na proces odlučivanja, a ne na njegov ishod, politička prava se ponekad nazivaju i *pravima participacije*, a kako je za njihovo uživanje, kao i kod građanskih prava, bitno nemiješanje vlasti, i jedna i druga prava još se nazivaju *negativnim pravima*.

Politička prava

- jednako pravo glasa (pravo pojedinca da bira na izborima koji se provode na način kojim se jamči slobodno izražavanje volje birača);
- pravo da se bude biran bez ikakve diskriminacije po osnovi rasne, spolne, nacionalne ili religijske pripadnosti i sl. (pravo pojedinca da ima jednak pristup javnim službama i sudjeluje u upravljanju svojom zemljom).

Gospodarska i socijalna prava

Gospodarska i socijalna prava se, glede obveza države prema pojedincu, nalaze na suprotnoj strani od građanskih i političkih prava. Njihovo uživanje u bitnoj mjeri ovisi upravo o "miješanju" vlasti u život pojedinca pa se nazivaju još i *pozitivna prava*. Ona predstavljaju minimalni standard gospodarske sigurnosti o kojoj ovisi uživanje građanskih i političkih prava, uključujući jednakost i nediskriminaciju. Mogu se svrstati u dvije široke kategorije:

Gospodarska i socijalna prava

- pravo na primjereni životni standard, uključujući primjereno stanovanje, prehranu, odjeću i obuću;
- pravo na socijalnu sigurnost, uključujući pravo na zdravstvenu zaštitu, usluge socijalnih službi i socijalnu pomoć u slučaju nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovištva, starosti ili nekog drugog životnog nedostatka te pravo majki i djece na posebnu zaštitu i pomoć;
- pravo na rad, uključujući pravo na slobodan izbor zanimanja i pravo na slobodan pristup tržištu rada;
- pravo na pravedne i povoljne radne uvjete, uključujući pravo na pravednu plaću, odgovarajuću mirovinu, sigurnost i higijenske uvjete na radu;
- pravo na slobodno vrijeme i plaćeni odmor;
- pravo na osnivanje i pristupanje sindikatima, uključujući pravo na kolektivno pregovaranje.

a) *pravo na kvalitetan život*, odnosno životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti pojedinca i njegove obitelji i b) *pravo na uvjete* kojima pojedinac svojom vlastitom aktivnošću može ostvariti pravo na primjereni životni standard.

Kulturna prava

Na uključivanje kulturnih prava u međunarodni sustav ljudskih prava najviše su utjecali latinoamerički predstavnici koji su zagovarali "socijalizacijski" pristup ljudskim pravima. No usprkos tome što su zaštićena istim instrumentom kojim se štite gospodarska i socijalna prava, kulturna prava su do danas neopravdano ostala najnerazvijenijom kategorijom ljudskih prava uopće, pa ih se još naziva i "siromašnom rođakinjom" ostalih ljudskih prava. Od početka 1990-ih takvo se stanje donekle mijenja pod utjecajem shvaćanja da kulturna tradicija i kulturni identiteti igraju značajnu ulogu u izbijanju međunarodnih sukoba, ali i u njihovu smirivanju. Poštivanje kulturnih prava, osobito prava na očuvanje identiteta i identifikaciju u raspravama o manjinama, starosjediocima i drugim osjetljivim grupama, sve više se shvaća kao bitna pretpostavka poštivanja ljudskog dostojanstva te osiguranja globalnog mira i razvoja. Usprkos tome sveobuhvatna lista kulturnih prava do danas nije utvrđena.

Kulturna prava

- pravo na kulturni identitet;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom životu;
- pravo na odgoj, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na kulturno stvaranje i zaštitu moralnih i materijalnih interesa koji proizlaze iz bilo kojeg znanstvenog, književnog ili umjetničkog djela kojega je pojedinac autor;
- pravo na informiranje;
- pravo na korištenje rezultata znanosti i njegove primjene u interesu razvoja demokracije, jačanja mira i suradnje među narodima;
- pravo na kulturnu baštinu;
- pravo na sudjelovanje u izradi kulturnih politika i međunarodnu kulturnu suradnju;
- pravo na slobodu istraživanja i poučavanja (akademske slobode).

4.3.2. Kolektivna nasuprot individualnih prava

Kolektivna prava nisu prava neke posebne grupe, nego prava pojedinca koji pripada toj grupi. Grupa može imati zajednički identitet, interese, tradiciju itd., ali ona kao takva nije nositelj prava niti može od države ili međunarodne zajednice zahtijevati neka svoja kolektivna prava osim na način da koristi pojedinačna prava svojih pripadnika. U skladu s tim izraz "zaštita manjina" znači zaštitu svakog pojedinca koji pripada manjini.

Ideja kolektivnih prava u suprotnosti je s liberalno-individualističkom tradicijom ljudskih prava koja izvire iz teorije prirodnih prava i po kojoj je pojedinac jedini subjekt prava. No

kolektivna prava se na razini međunarodne zajednice spominju već 1940-ih godina povezana s pojmom kolektivne patnje, u svezi sa zabranom genocida i priznanjem prava na samoodređenje kolonijama. Argumenti koji se pri tome koriste za priznanje kolektivnih prava su sljedeći:

- ✔ svaka društvena grupa pripada ljudskoj vrsti i izraz je čovjekove društvene prirode (otvara pitanje jasnog određivanja kriterija za izbor grupe kojoj pripadaju povlastice proizišle iz ideje kolektivnih prava);
- ✔ liberalna teorija individualnih prava nije uspjela prepoznati i riješiti strukturalne prepreke primjeni načela općeg i jednakog uživanja gospodarskih, socijalnih i kulturnih prava u demokratskom društvu;
- ✔ društvena nejednakost, diferencijacija i isključivanje prate samo neke grupe, što znači da se i patnja pojedinca može pojaviti kao posljedica njegove pripadnosti takvoj grupi;
- ✔ postoje neka opća prava čija zaštita nadilazi državne granice, pa ih je potrebno urediti na međunarodnoj razini.

4.3.3. Prava osjetljivih grupa

Prava osjetljivih grupa je termin koji se koristi za prava pojedinca koji pripada grupama izdvojenim po osjetljivosti svog društvenog položaja. "Osjetljiv položaj" može proizlaziti iz fizičke i psihičke ovisnosti o drugima, trajne diskriminacije i isključivanja i sl. Ideja o potrebi zaštite prava takvih grupa pojavila se u sklopu kritike liberalnih teorija ljudskih prava koje nisu uspjele odgovoriti na pitanje zašto se u demokraciji ne mogu riješiti problemi društvene nejednakosti, diskriminacije i isključivanja osoba koje pripadaju određenim rasnim, etničkim, nacionalnim i sl. grupama.

Posebno osjetljive grupe

(prema 'Općoj deklaraciji o ljudskim pravima' i drugim instrumentima ljudskih prava)

- djeca i mladi,
- žene,
- lezbijke i homoseksualci,
- starije osobe,
- osobe s posebnim potrebama,
- bolesnici, uključujući osobe oboljele od AIDS-a,
- migranti i njihove obitelji,
- izbjeglice,
- azilanti i osobe bez državljanstva,
- nacionalne, etničke, vjerske i jezične manjine,
- starosjedioci.

Prava djece

Izraz "prava djece" odnosi se na skup moralnih i pravnih načela kojima se utvrđuju i štite prava i slobode svakog pojedinog djeteta kao temeljne pretpostavke njegova fizičkog opstanka i cjelokupnog razvoja, bez obzira na njegovo rasno, spolno, etničko, nacionalno, vjersko, jezično, socijalno i dr. podrijetlo. Prvi međunarodni dokument u tom području bila je 'Ženevska deklaracija o pravima djeteta' koju je Liga naroda usvojila 1924. godine. Po osnivanju Ujedinjenih naroda, prava djece uvrštena su u 'Opću deklaraciju o ljudskim pravima', nakon čega se pristupilo izradi posebnog dokumenta kako bi se djeci, zbog njihove spoznajne, emocionalne i tjelesne nezrelosti, pružila posebna društvena i pravna zaštita na svim razinama.

Godine 1959. usvojena je neobvezujuća 'Deklaracija o pravima djeteta' u kojoj se djeci pristupilo kao objektima društvene zaštite i skrbi. Tri desetljeća kasnije ti su nedostaci riješeni formalnopravno obvezujućom 'Konvencijom o pravima djeteta' u kojoj je djetetu priznat status nositelja ili subjekta prava, a ne objekta zaštite. Konvencija obvezuje države na poštivanje nekih temeljnih načela u primjeni tri široke skupine prava kojima su obuhvaćene kategorije *građanskih*, *odgojnoobrazovnih*, *zdravstvenih*, *socijalnih*, *gospodarskih*, *kulturnih* i *pravosudnozaštitnih* prava (v. Prikaz 14).

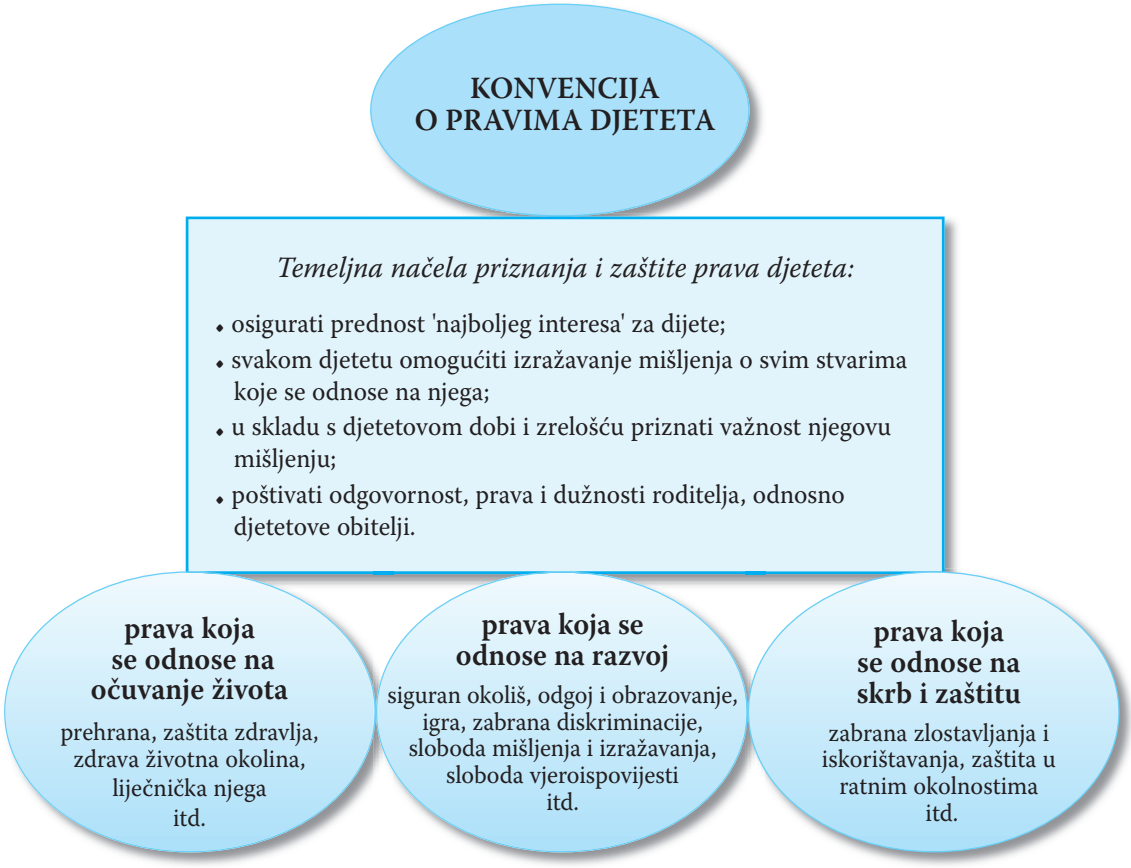

Prikaz 14: *Načela zaštite i kategorije prava koje štiti 'Konvencija o pravima djeteta'*

Neki posebni aspekti zaštite prava u ovom području koji se odnose na djecu pripadnike manjina, izbjeglice i beskućnike, djecu bez roditelja, zlostavljanu djecu, žrtve oružanih sukoba, maloljetnike koji su lišeni slobode itd., razrađeni su u posebnim međunarodnim i regionalnim ugovorima ili odlukama, uključujući 'Europsku konvenciju o primjeni prava djece' iz 1996.

'Svjetska deklaracija o očuvanju života te zaštiti i razvoju djece u devedesetima', koja je proglašena na Svjetskom samitu posvećenom djeci 1990. godine u New Yorku, skrenula je pozornost na niz neriješenih problema koji priječe nesmetan rast i razvoj djece. U 'Bečkoj deklaraciji i Planu djelovanja' sa Svjetske konferencije o ljudskim pravima iz 1993. godine izrijekom se traži donošenje učinkovitih mjera za suzbijanje smrtnosti djece, njihova zapošljavanja na opasnim poslovima, prodaje djece i njihovih organa, dječje prostitucije i pornografije. Izrada mjera za sprječavanje prodaje djece, dječje prostitucije i pornografije te drugih oblika zlostavljanja, dio su opsežnog programa kojega je 1992. godine pripremila UN-ova Komisija za ljudska prava kao podlogu za izradu nacrta međunarodne konvencije protiv zloporabe djece.

Prava djeteta u Ustavu Republike Hrvatske

U Ustavu Republike Hrvatske prava djeteta posebno se štite u sklopu prava na odgovarajući životni standard i obrazovanje te u svezi s pravima i dužnostima roditelja, odnosno države.

U **čl. 62.** stoji da "država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara socijalne, kulturne, odgojne, materijalne i druge uvjete kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život".

U **čl. 63.** se utvrđuje da su roditelji "dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu", odnosno da su "odgovorni osigurati pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti", a da je država dužna osobitu skrb posvetiti "maloljetnicima bez roditelja i onima za koje se ne brinu roditelji".

Čl. 64. određuje dužnost svih da štite djecu te ističe da ona "ne mogu biti primljena na rad prije zakonom određene dobi niti smiju biti prisiljavana na rad koji štetno utječe na njihovo zdravlje ili ćudoređe, niti im se takav rad smije dopustiti".

Ostvarivanje prava djece razrađeno je u ***Nacionalnom programu djelovanja za djecu u Republici Hrvatskoj*** koji je Vlada usvojila 1998. godine. Godine 2002. Vlada je donijela i ***Nacionalni program djelovanja za mlade*** koji provodi Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži. Od 2003. u Hrvatskoj djeluje i ***Pravobraniteljica za djecu***.

Prava žena

Pod pravima žena misli se na skup moralnih i pravnih načela kojima je svrha osiguranje jednakosti i ravnopravnosti žena i muškarca u svim područjima života i rada. Građanska,

politička, gospodarska, socijalna i kulturna prava djevojčica, djevojaka i žena uređena su u nizu općih i posebnih dokumenata Ujedinjenih naroda i Međunarodne organizacije.

Najvažniji instrument zaštite prava žena, koji se drži i najrazrađenijim instrumentom zaštite kolektivnih prava uopće, jest 'Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena' iz 1979. Ona utvrđuje međunarodne standarde i mehanizme zaštite prava žena te obvezuje države stranke na poduzimanje sljedećih cjelovitih i učinkovitih mjera promicanja jednakosti muškarca i žene:

- izmjene zakonodavstva;
- provođenje načela pariteta u javnim službama;
- promjenu gospodarskih i kulturnih obrazaca koji polaze od ideje o superiornosti muškaraca;
- korištenje materinstva u političke svrhe;
- provođenje načela jednake odgovornosti oca i majke za odgoj, obrazovanje i razvoj njihove djece;
- suzbijanje prostitucije i drugih oblika iskorištavanja žena;
- ukidanje diskriminacije u primjeni prava na nasljeđivanje i raspolaganje obiteljskom imovinom i dr.

Prava žena
Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena

- pravo na ravnopravno sudjelovanje u javnom i političkom životu, uključujući rad u nevladinim i drugim organizacijama;
- pravo na obnašanje funkcija u predstavničkim tijelima svoje zemlje i međunarodnim organizacijama;
- pravo na jednak postupak prilikom dobivanja, promjene ili zadržavanja državljanstva nakon sklapanja braka;
- pravo na jednakost u odgoju i obrazovanju, uključujući pristup odgojnoobrazovnim ustanovama i stručnom usavršavanju na svim razinama te jednake programe i nastavne materijale;
- pravo na jednake uvjete zapošljavanja, nagrađivanja na radu, odmora i dr.;
- pravo na posebne uvjete rada i besplatnu zdravstvenu zaštitu tijekom trudnoće, uključujući pravo na slobodu od sankcija zbog trudnoće, porodiljstva ili bračnog statusa;
- pravo na socijalnu i drugu pomoć radi usklađivanja obiteljskih i profesionalnih obveza te
- pravo na ravnopravnost pred zakonom prilikom izbora supružnika, sklapanja braka, ispunjavanja roditeljskih obveza, osiguranja obiteljskog života i imovine.

Početkom 1990-ih osobita pozornost posvećuje se unaprjeđenju međunarodne suradnje u suzbijanju nasilja nad ženom. U 'Deklaraciji o ukidanju nasilja nad ženama' iz 1993. godine traži se prikupljanje podataka, istraživanje i širenje informacija o obiteljskom nasilju, uključujući spoznaje o dominantnim oblicima nasilja, uzrocima, naravi i posljedicama te mjerama sprječavanja i kompenzacije žena žrtava nasilja.

Prava osoba s posebnim potrebama

U 'Deklaraciji o pravima osoba s posebnim potrebama' iz 1971. utvrđuje se da, bez obzira na podrijetlo te prirodu i veličinu nedostatka, osobe s posebnim potrebama imaju ista temeljna prava i slobode kao i svi drugi ljudi. Priznanjem posebnih prava, država im samo pomaže da dostignu razinu maksimalno moguće samostalnosti i minimalne ovisnosti. Stoga se i u slučaju smještaja osobe s posebnim potrebama u posebnu instituciju mora voditi računa da ona u njoj vodi život što sličniji životu svih drugih osoba njezine dobi.

Prava osoba s posebnim potrebama

- pravo na liječnički, psihološki i funkcionalni tretman, uključujući pomagala;
- pravo na zdravstvenu i socijalnu rehabilitaciju, obrazovanje i stručnu izobrazbu;
- pravo na savjetovanje, vođenje i pomoć pri zapošljavanju;
- pravo na život u svojoj obitelji;
- pravo na sudjelovanje u svim društvenim, kreativnim i rekreativnim aktivnostima u svojoj zajednici;
- pravo na slobodu od iskorištavanja, nečovječnog postupka i kazne, diskriminacije i povrede osobnog dostojanstva;
- niz prava koja potiču razvoj sposobnosti i vještina, kao i brže uključivanje u društvo osoba s posebnim potrebama.

'Svjetski program djelovanja za osobe s posebnim potrebama' Ujedinjenih naroda i 'Konvencija o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju (osoba s posebnim potrebama)' Međunarodne organizacije rada posebnu pozornost posvećuju pitanjima preventivne pomoći, obrazovanja, stručnog usmjeravanja i stručne izobrazbe.

Ustav Republike Hrvatske posvećuje pravima osoba s posebnim potrebama čl. 57. u kojemu stoji da "država posvećuje posebnu skrb zaštiti invalidnih osoba i njihovu uključivanju u društveni život".

Prava manjina

Pod pravima manjina misli se na prava pojedinaca koji istovremeno pripadaju grupi brojčano manjoj od preostalog dijela stanovništva, od kojeg se razlikuju po jeziku, etničkom ili rasnom podrijetlu i/ili vjeroispovijesti. Usprkos tome što su se prava manjina počela uređivati između dva svjetska rata i što je 'Konvencija o genocidu' zabranila zatiranje nacionalnih, etničkih, religijskih i rasnih grupa, odredba o pravima manjina izostavljana je iz teksta 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Uzrok tome bilo je odsustvo dogovora među zemljama članicama zbog čega je međunarodna zaštita prava manjina dugo ostala na razini uredbe o nediskriminaciji, čime je potvrđeno da je riječ o jednom od najkontraverznijih područja međunarodnog prava ljudskih prava.

Prava etničkih, vjerskih i jezičnih manjina

- pravo na javno i privatno pokazivanje, njegovanje i razvoj te zaštitu nacionalnog, etničkog, kulturnog, religijskog ili jezičnog identiteta;
- pravo na sudjelovanje u kulturnom, vjerskom, društvenom, gospodarskom i javnom životu zajednice, kao i u donošenju odluka koje se odnose na manjine;
- pravo na osnivanje i održavanje udruga;
- pravo na slobodno uspostavljanje i održavanje miroljubivih odnosa s pripadnicima svoje i drugih manjina, uključujući prekogranične veze;
- pravo na ostvarivanje manjinskih povlastica pojedinačno ili kolektivno;
- zabrana diskriminacije zbog isticanja svog manjinskog identiteta;
- pravo na učenje svog materinskog jezika, povijesti i kulture, uz obvezu stjecanja znanja o društvu kao cjelini;
- pravo na sudjelovanje u gospodarskom razvoju svoje zemlje.

Proglašenjem 'Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, religijskim i jezičnim manjinama' 1994. godine, na međunarodnoj razini, te 'Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima' 1992. i 'Europske okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina'1994., na europskoj razini, započinje intenzivan proces utvrđivanja, primjene, informiranja i nadzora nad zaštitom prava manjina. Države se obvezuju na promicanje prava manjina, osim u slučajevima kad bi to bilo suprotno ustavu i međunarodnim pravnim standardima. Traži se poticanje razvoja manjinskih identiteta donošenjem odgovarajućih zakona, širenjem informacija i unaprjeđenjem međunarodne suradnje, ali i poticanje razumijevanja i povjerenja između većinskog i manjinskog naroda.

Prava starosjedilaca

Priznanje posebnih prava osobama koje pripadaju starosjedilačkim ili plemenskim narodima predstavlja pobjedu nad asimilacionističkim politikama koje su desetljećima dominirale tim područjem. Sukladno tome i 'Konvencija (br. 107.)' Međunarodne organizacije rada iz 1957. godine traži da se pripadnicima starosjedilačkih naroda osigura što brža asimilacija u dominantnu kulturu. Tridesetak godina kasnije u međunarodnoj zajednici počinje prevladavati mišljenje da se starosjediocima mora priznati onaj status koji proizlazi iz njihova poimanja vlastitog identiteta, a ne iz onoga koji im nameću dominantne društvene grupe. Tako se u 'Konvenciji (br. 169) o starosjedilačkim ili plemenskim narodima u neovisnim državama' iz 1989. godine, koja se izrađuje u suradnji s predstavnicima starosjedilačkih nevladinih udruga, što je bio svojevrstan presedan, uvodi načelo očuvanja izvornog identiteta i uspostavlja obveza države da poštuje izvorne interese starosjedilačkih naroda po pitanju razvoja, obrazovanja i zaštite zdravlja njihovih pripadnika.

Prava starosjedilaca

- pravo na samoidentifikaciju, tj. na pripadnost starosjedilačkom ili plemenskom narodu prema vlastitom izboru i ovisno o mišljenju grupe, uz zahtjev za poštivanjem te posebnosti od strane drugih;
- pravo na njegovanje, obnovu, razvoj i zaštitu svoga političkog, gospodarskog, socijalnog i kulturnog identiteta i tradicije te svog pravnog sustava u skladu s nacionalnim i međunarodnim standardima, kao i pravo na povrat svog intelektualnog, vjerskog i duhovnog vlasništva koje je oduzeto protivno starosjedilačkim zakonima;
- pravo na neovisnost u određivanju svog odnosa prema državi u skladu s načelom suživota, uzajamne koristi i međusobnog poštivanja;
- pravo na slobodno raspolaganje zemljom koja im povijesno pripada;
- zabrana genocida, etnocida, kulturocida i etničkog čišćenja, nasilnog oduzimanja ili iskorištavanja starosjedilačke zemlje i spomenika;
- pravo na preuzimanje odgovornosti za odgoj svoje djece, osnivanje posebnih škola, javnih glasila i drugih ustanova i tijela;
- pravo na sudjelovanje u donošenju odluka koje se na njih odnose kao i odluka od općeg društvenog interesa.

5. *Pravo na obrazovanje i ostvarivanje ljudskih prava*

Jedno od temeljnih pitanja koja se postavljaju u području ljudskih prava tiče se načina na koji se najučinkovitije ostvaruju prava. Ovisi li to prvenstveno o sveobuhvatnosti i jasnoći standarda, znanjima kojima raspolažu elitni diplomatski, pravnički ili znanstveni krugovi ili razini osviještenosti svake osobe? U svezi s tim postoje različita tumačenja i pristupi koji se, s jedne strane, oslanjaju na tradiciju, a s druge, na nove potrebe koje su posljednjih godina znatno promijenile ranije dominantne modele pristupa ljudskim pravima. Opisujući te razlike, Stanley Cohen[9] izdvaja sedam tzv. diskursa ili vrsta govora o ljudskim pravima, pri

Prikaz 15*: Sedam pristupa ljudskim pravima prema S. Cohenu*

[9] Cohen, S. *Denial and Acknowledgment: The Impact of Information about Human Rights Violations*. Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem Centre for Human Rights, 1995, 3-18.

čemu pojam diskursa ne obuhvaća samo način na koji se konstruira i predstavlja određeno pitanje nego i način na koji se utvrđuju političke smjernice i intervenira u pojedini problem u tom području (v. Prikaz 15).

Prije više od pola stoljeća Eleanor Roosevelt je na pitanje gdje počinju ljudska prava, odgovorila: "Na malim mjestima, u blizini kuće - tako blizu i na tako malom prostoru da se ono ne može vidjeti ni na jednoj karti svijeta. Sve dotle dok ta prava nemaju tamo neki smisao, ona ga neće imati ni drugdje."[10] Na žalost, upravo je ta "mala kuća" dugo ostala po strani priznatih pristupa ovom području. Naime, iako je međunarodna zajednica potvrdila ljudska prava kao opća, neotuđiva i nedjeljiva prava koja pripadaju svakoj osobi bez obzira na njen spol, boju kože, nacionalno ili etničko podrijetlo i sl., do početka 1990-ih na svim je razinama prevladavao elitistički i protekcionistički pristup ljudskim pravima. Od sedam diskursa koje spominje Cohen, upravo je obrazovanje javnosti, uključujući djecu i mlade, bilo zapostavljano punih pola stoljeća. Države članice su zapostavljale primjenu zajedničkih standarda, a međunarodne organizacije nadzor nad njihovim provođenjem.

Početkom 1990-ih stanje se postupno mijenja ponajviše zahvaljujući rastućem utjecaju organizacija civilnog društva koje se, i same, u tom razdoblju bore za veće priznanje intervencionističkog pristupa u promicanju i zaštiti ljudskih prava na međunarodnoj i nacionalnim razinama čime, s jedne strane, dovode u pitanje elitizam diplomatskog i legalističkog pristupa i, s druge strane, upozoravaju na potrebu upoznavanja svih s pravima i slobodama koje im neotuđivo pripadaju.

5.1. Obrazovanje kao temeljno ljudsko pravo

Dva su bitna uvjeta o kojima ovisi doprinos obrazovanja u ostvarenju i zaštiti ljudskih prava:

- ✔ je li obrazovanje shvaćeno kao temeljna vrijednost svakog čovjeka i je li ono kao takvo svima dostupno;
- ✔ je li obrazovanje usmjereno na razumijevanje, ostvarivanje i jačanje ljudskih prava i sloboda.

Odgovor na prvo pitanje traži da se pozabavimo temom priznanja obrazovanja kao temeljnog ljudskog prava, a drugo - mjestom i ulogom obrazovanja u ostvarivanju ljudskih prava.

Iako je obrazovanje nesporno priznato kao jedno od općih i neotuđivih prava pojedinca, detaljnija analiza pokazuje da postoje različita rješenja njegove pravne kategorizacije, što ima utjecaja na izradu smjernica i strategija sustavnog poučavanja i učenja u području ljudskih prava. U međunarodnom sustavu ljudskih prava, naime, pravo na obrazovanje svrstano je u kategoriju kulturnih (opće obrazovanje) i socijalnih prava (strukovna izobrazba),

[10] Navedeno prema: Stimman Branson, B. *Rights*: *An International Perspective. An Address to the First Plenary Session of Annual Leadership Conference of the Center for Civic Education*. Marina del Rey, Kalifornija, 21. lipnja 1991.

što znači da je zaštićeno 'Međunarodnim paktom o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima' koji ne prate učinkoviti mehanizmi nadzora. Posljedica toga je, kao što ćemo kasnije vidjeti, nezadovoljavajuća primjena međunarodnih odredbi i smjernica za razvoj obrazovanja na nižim razinama.

U **UNICEF-ovom priopćenju za medije** od rujna 2003., upozorava se da će u toj školskoj godini 130 milijuna djece u svijetu ostati bez škole, s tim da "vjerojatno nikad neće vidjeti učionicu". Naglašeno je da je to "razočaravajuća stvarnost u svijetu u kojemu je obrazovanje pravo svakog djeteta, ali i glavna zapreka svakom nastojanju da se smanji siromaštvo. Što više djece danas ostavimo izvan škole, to ćemo sutra imati više odraslih na cesti" . Tri četvrtine takve djece živi u Africi južno od Sahare i Južnoj Aziji, no oko 2 i pol milijuna te djece stanovnici su industrijaliziranih država. No najstrašnije je da u ukupnom broju više od polovice otpada na djevojčice o kojima ovisi prekidanje začaranog kruga siromaštva. Naime, pokazalo se da u takvim sredinama, obrazovane djevojčice bolje skrbe o zdravlju svoje vlastite djece i njihova obrazovanja, odnosno zapošljavanja.

U europskom sustavu se pravo na obrazovanje nalazi uređeno kao dio građanskih (opće obrazovanje) i socijalnih prava (strukovna izobrazba). Formalnopravno je zaštićeno čl. 2. Prvog protokola 'Europske konvencije o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda' kojom se uređuju građanska i politička prava i 'Europskom socijalnom poveljom' koja se bavi pitanjima prava na strukovnu izobrazbu.

5.1.1. Utvrđivanje prava na obrazovanje

5.1.1.1. Globalni sustav

Pravo na obrazovanje jedno je od rijetkih općih ljudskih prava, ako ne i jedino, oko čijeg se međunarodnog priznanja predstavnici različitih političkih nazora nisu međusobno sporili. Ostvarenje i zaštita prava na obrazovanje općenito je prihvaćena kao bitna pretpostavka društvene i individualne dobrobiti. No smisao tog prosvjetiteljskog ideala različito se tumačio. U liberalnoj je tradiciji zapada, osiguranje prava na obrazovanje uglavnom shvaćeno kao temeljna pretpostavka pripreme odgovornih građana za potrebe razvoja demokratskih društava i osposobljene radne snage za potrebe razvoja slobodnog tržišta. Komunisti i socijalisti su, pak, na zaštitu prava na obrazovanje gledali kao na jamstvo uspješnog sveobuhvatnog provođenja ideologije jednakosti i solidarnosti radničke klase.

U sustavu Ujedinjenih naroda pravo na obrazovanje shvaćeno je kao bitna pretpostavka osiguranja globalnog mira, sigurnosti i razvoja. *Opća deklaracija o ljudskim pravima* u čl. 26. određuje obrazovanje kao jedno od općih, nedjeljivih i neotuđivih ljudskih prava te kao bitno sredstvo uživanja drugih prava i sloboda. Stavak 1. propisuje sljedeće: "Svatko ima pravo na obrazovanje. Obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno; tehničko i strukovno obrazovanje mora

Pravo na obrazovanje

(Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima, čl. 13., st. 2 i 3)

2. U cilju punog ostvarenja toga prava, države stranke ovoga Pakta priznaju:
   a) da osnovno obrazovanje mora biti obvezno i besplatno za sve;
   b) da srednje obrazovanje u svojim različitim oblicima, uključujući tehničko i strukovno srednje obrazovanje, mora biti raspoloživo i dostupno svima korištenjem svih odgovarajućih sredstava, osobito postupnim uvođenjem besplatnog obrazovanja;
   c) da se više i visoko obrazovanje mora učiniti jednako dostupnim svima prema sposobnostima korištenjem svih odgovarajućih sredstava, osobito postupnim uvođenjem besplatnog obrazovanja;
   d) da, koliko je god to moguće, treba poticati ili unaprjeđivati osnovno obrazovanje za osobe koje nemaju ili nisu završile puno osnovno obrazovanje;
   e) da treba aktivno razvijati mrežu škola na svim razinama, uvesti odgovarajući sustav stipendiranja i stalno poboljšavati materijalni položaj učitelja.
3. Države stranke ovoga Pakta obvezuju se da će poštivati slobodu roditelja i, po potrebi, zakonskih skrbnika da za svoju djecu odaberu druge škole mimo škola koje su osnovale državne vlasti ako one udovoljavaju minimalnim standardima obrazovanja koje propisuje ili odobrava država, i da im pruže religijski i moralni odgoj u skladu sa svojim osobnim uvjerenjima.

biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima prema sposobnostima". U stavku 3. također se utvrđuje pravo prvenstva roditelja na izbor obrazovanja za svoju djecu. Ta su načela proširena i pravno uređena najprije 'Međunarodnim paktom o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima', a kasnije i 'Konvencijom o pravima djeteta'.

'Konvencija o pravima djeteta' u čl. 28. dodatno proširuje pravo na obrazovanje obvezujući države na sljedeće:

- ✔ poticanje redovitog pohađanja nastave i smanjenje stope ranog prekidanja školovanja;
- ✔ održanje školske discipline na način kojim se potvrđuje ljudsko dostojanstvo djeteta;
- ✔ promicanje i poticanje međunarodne suradnje u odgoju i obrazovanju radi suzbijanja neznanja i nepismenosti te boljeg korištenja znanstvenih i tehnoloških spoznaja.

Nadalje, zemlje koje su ratificirale 'Konvenciju' dužne su podnositi redovita izvješća o mjerama koje su poduzele kako bi se djeca i mladi upoznali s načelima Konvencije, što uključuje i podatke o izmjeni nastavnih programa i programa izobrazbe učitelja te promjene kodeksa ponašanja policije, učitelja, socijalnih radnika, sudaca, liječnika, novinara i izdavačkih kuća, kao i podatke o suradnji s nevladinim organizacijama.

Kako bi naglasila univerzalnost prava na obrazovanje, međunarodna zajednica izrijekom zabranjuje svaki oblik diskriminacije u obrazovanju te proglašava obvezu postupnog osiguranja obrazovanja za sve. U svezi s prvim zadatkom, UNESCO-va 'Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju' iz 1960. obvezuje države da osiguraju iste standarde i uvjete za sve javne obrazovne ustanove istog stupnja i da poduzmu sljedeće (čl. 3.):

- ✔ ukinu svaku zakonsku odredbu i upravni naputak te zaustave svaki upravni postupak koji uključuje diskriminaciju u odgoju i obrazovanju;
- ✔ osiguraju da prilikom upisa u obrazovne ustanove nema diskriminacije;
- ✔ zabrane razlike u postupku javnih vlasti prema građanima, osim onih koje se temelje na sposobnostima ili potrebama, kad su u pitanju školarine i školske stipendije ili drugi oblici potpore učenicima, uključujući dozvole i olakšice za studiranje u inozemstvu;
- ✔ spriječe da se kod davanja bilo kojeg oblika državne potpore školama na bilo koji način ograničava ili daje prednost pojedinim učenicima isključivo temeljem pripadnosti određenoj grupi;
- ✔ omoguće da strani državljani koji žive na njihovu teritoriju imaju jednak pristup obrazovanju kao i njihovi građani.

Najvažniji međunarodni instrumenti koji izrijekom zabranjuju diskriminaciju u obrazovanju

- Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju (UNESCO, 1960.; na snazi od 1962.)
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (UN, 1965.; na snazi od 1969.)
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (UN, 1979.; na snazi od 1981.)
- Konvencija o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim državama (ILO, 1989.; na snazi od 1991.)

Posebnu pozornost dokument posvećuje priznanju prava na obrazovanje osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama, što uključuje mogućnost osnivanja posebnih škola i, "ovisno o prosvjetnoj politici svake zemlje", korištenje svog jezika ili vođenje nastave na svom jeziku, uz sljedeće uvjete:

- ✔ da se to pravo ne ostvaruje na način kojim se pripadnike manjina sprječava da razumiju kulturu i jezik zajednice kao cjeline i da sudjeluju u njenim aktivnostima ili kojim se ugrožava nacionalni suverenitet;
- ✔ da obrazovni standard tih škola nije ispod općeg standarda koji propisuju ili odobravaju nadležne vlasti;
- ✔ da je pohađanje takvih škola stvar slobodnog izbora pojedinca.

Diskriminacija u odgoju i obrazovanju

Općenito znači izdvajanje ili osporavanje prava na obrazovanje pripadnicima pojedinih grupa, ili pak osnivanje posebnih škola za takve grupe. Prema UNESCO-voj 'Konvenciji protiv diskriminacije u obrazovanju', diskriminacija u obrazovanju obuhvaća:

- sprječavanje pojedinca ili grupe da ravnopravno koristi postojeće obrazovne resurse;
- prisiljavanje pojedinca ili grupe da ostane na nižem stupnju obrazovanja;
- osnivanje ili održavanje posebnih školskih sustava ili škola za određene osobe ili grupe;
- dovođenje pojedinca ili grupe u položaj koji vrijeđa ljudsko dostojanstvo.

Prema istom tekstu, diskriminacija se, pod uvjetom da to odobri država, ne provodi u sljedećim slučajevima:

- osnivanje i održavanje odvojenog obrazovnog sustava za mušku i žensku djecu ako se pri tome poštuje načelo jednakosti pristupa te jamči kvalitetno nastavno osoblje i ujednačeni nastavni programi, sredstva i pomagala;
- osnivanje i održavanje odvojenog obrazovanog sustava iz vjerskih ili jezičnih razloga ako je to učinjeno dobrovoljno i ako sustav zadovoljava nacionalne standarde koji važe za tu razinu obrazovanja;
- osnivanje i održavanje privatnih obrazovnih ustanova ako njihova svrha nije izdvajanje pojedine grupe nego pružanje dodatnih mogućnosti učenja i ako one zadovoljavaju nacionalne standarde koji važe za tu razinu obrazovanja.

Nadalje, 'Konvencija protiv diskriminacije u obrazovanju' traži da se na primjeren način zaštiti pravo na obrazovanje osoba bez ili s nezavršenom osnovnom školom, kao i da se spriječi diskriminacija u izobrazbi i usavršavanju učitelja.

5.1.1.2. Europski sustav

U sustavu Vijeća Europe pravo na obrazovanje uređeno je 1952. godine prvim protokolom kojim se nadopunjuje 'Europska konvencija o ljudskim pravima' (na snazi je od 1954.). Članak 2 protokola zabranjuje uskraćivanje prava na obrazovanje bilo kojoj osobi i određuje da "država mora poštivati pravo roditelja na takvo obrazovanje i poučavanje koje je u skladu s njihovim vlastitim religijskim i filozofskim uvjerenjima". 'Europska socijalna povelja', pak, sadrži odredbe o pravu na strukovnu izobrazbu.

Temeljni pravni akti Europske unije posebno ne određuju pravo na obrazovanje. Kao što smo već vidjeli, 'Ugovor o osnivanju Europske unije' potvrđuje da se Unija osniva na načelima slobode, demokracije, poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda te vladavine prava u skladu s ustavnim odredbama zemalja članica i praksom Europskog suda pravde. Sud je zadužen za rješavanje slučajeva povrede tih načela, osobito u području diskriminacije po osnovi nacionalnosti, spola, rasnog i etničkog podrijetla, vjeroispovijesti i uvjerenja, nesposobnosti, dobi ili spolne orijentacije. U području obrazovanja Unija djeluje više kao forum za razmjenu ideja i iskustava na kojima se izrađuju smjernice za zajedničko djelovanje. U skladu s tim, ona se

obvezuje na poštivanje načela supsidijarnosti, po kojemu svaka država članica zadržava punu odgovornost za sadržaj nastave i organizaciju svog obrazovnog sustava na općeobrazovnoj i strukovnoj razini. Njen glavni zadatak je "pridonositi razvoju kvalitete obrazovanja potičući suradnju između zemalja članica i, po potrebi, podupirući ili nadopunjujući njihove akcije", ali i surađujući s trećim zemljama, za što su pokrenuti programi SOCRATES (Comenius, Erasmus, Gruntvig, Lingua, Minerva) i TEMPUS. Svrha tih programa jest:

- ✔ razvoj europske dimenzije u obrazovanju, osobito putem nastave i učenjem jezika zemalja članica;
- ✔ promicanje suradnje među obrazovnim sustavima;
- ✔ poboljšanje razmjene informacija i iskustava o temama koje su zajedničke obrazovnim sustavima zemalja članica;
- ✔ unaprjeđenje razmjene mladih i stručnih službi u obrazovanju;

Pravo na strukovnu izobrazbu
***Europska socijalna povelja*, čl. 10.**

Radi učinkovitog ostvarenja prava na strukovnu izobrazbu države stranke pristaju:

"1. prema potrebi osigurati ili promicati stručnu i profesionalnu izobrazbu svih osoba, uključujući osobe s posebnim potrebama, uz savjetovanje s organizacijama poslodavaca i zaposlenika, te omogućiti pogodnosti za pristup višem stručnom i sveučilišnom obrazovanju, poštujući individualne sposobnosti kao jedini kriterij;

2. osigurati ili promicati sustav naukovanja i druge sustave izobrazbe dječaka i djevojčica za razna zanimanja;

3. prema potrebi osigurati i promicati:

   a. odgovarajuće i lako dostupne pogodnosti izobrazbe odraslih zaposlenika;

   b. posebne mjere radi dodatne profesionalne izobrazbe odraslih zaposlenika, koje iziskuje tehnički napredak ili novi trendovi u zapošljavanju;

4. prema potrebi osigurati ili promicati posebne mjere doškolovanja i reintegracije onih koji su ostali nezaposleni kroz duže vrijeme;

5. podržavati puno korištenje predviđenih pogodnosti putem odgovarajućih mjera, kao što su:

   a. smanjenje ili ukidanje svih pristojbi ili troškova;

   b. osiguranje financijske pomoći u određenim slučajevima;

   c. uključivanje u redovite radne sate onog vremena što ga zaposlenik provede na tečajevima dodatne izobrazbe na zahtjev poslodavca;

   d. jamčenje učinkovitog sustava naukovanja i svakog drugog sustava izobrazbe mladih zaposlenika i, općenito, odgovarajuće zaštite mladih zaposlenika, putem odgovarajućeg nadzora i uz dogovor s organizacijama poslodavaca i zaposlenika."

✔ promicanja razvoja obrazovanja na daljinu.

No 'Povelja temeljnih prava Europske unije' posebno obrađuje pravo na obrazovanje u čl. 14. U njemu se određuje da "svatko ima pravo na obrazovanje, kao i na pristup strukovnom i kontinuiranom obrazovanju", što "uključuje mogućnost uspostavljanja besplatnog obveznog obrazovanja". Nadalje, Povelja potvrđuje slobodu osnivanja obrazovnih ustanova uz obvezu "poštivanja demokratskih načela i prava roditelja da osiguraju obrazovanje i poučavanje svoje djece u skladu sa svojim religijskim, filozofskim i pedagoškim uvjerenjima, u skladu s domaćim zakonima koji određuju ostvarenje tih sloboda i prava".

5.1.1.3. Ustav Republike Hrvatske

Ustav Republike Hrvatske uređuje pravo na obrazovanje kao dio osobnih i političkih sloboda i prava. No obveze države u promicanju i zaštiti tog prava nisu sasvim jasno utvrđene. U čl. 62. država se općenito obvezuje na zaštitu materinstva, djece i mladih te na stvaranje socijalnih, kulturnih, odgojnih, materijalnih i drugih uvjeta "kojima se promiče ostvarivanje prava na dostojan život", no u sljedećem članku se ta obveza zapravo prebacuje na roditelje koji su "odgovorni osigurati pravo djetetu na potpun i skladan razvoj njegove osobnosti", odnosno koji su "dužni odgajati, uzdržavati i školovati djecu te imaju pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece". Slične nejasnoće prate i ostale odredbe kojima se uređuje pravo na obrazovanje.

Pravo na obrazovanje
Ustav Republike Hrvatske

Članak 65.
Osnovno je školovanje obvezatno i besplatno.
Svakomu je dostupno, pod jednakim uvjetima, srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje u skladu s njegovim sposobnostima.

Članak 66.
Uz uvjete propisane zakonom mogu se osnivati privatne škole i učilišta.

Članak 67.
Jamči se autonomija sveučilišta.
Sveučilište samostalno odlučuje o svom ustrojstvu i djelovanju, u skladu sa zakonom.

5.1.2. Dimenzije prava na obrazovanje

U skladu s odredbama međunarodnih instrumenata ljudskih prava, uobičajeno je pravu na obrazovanje pristupiti u terminima obveznog i besplatnog osnovnog obrazovanja, raspoloživog i dostupnog srednjeg obrazovanja te dostupnog višeg obrazovanja. Posljednjih godina ta se temeljna podjela u više navrata nadopunila i proširila u sklopu rasprava o pravima djeteta, pravu na doživotno učenje, odnosno stjecanje sveobuhvatne funkcionalne

pismenosti te pravima djece koja pripadaju nacionalnim manjinama i drugim osjetljivim grupama (v. Prikaz 17).

Dimenzije prava na učenje
Deklaracija 4. UNESCO-ve Međunarodne konferencije o obrazovanju odraslih
(Pariz, 1985.)

- pravo na čitanje i pisanje;
- pravo na postavljanje pitanja i analizu;
- pravo na imaginaciju i kreaciju;
- pravo na upoznavanje svijeta i sudjelovanje u stvaranju povijesti;
- pravo na pristup obrazovnim resursima;
- pravo na razvoj individualnih i kolektivnih umijeća.

U izvještaju Katarine Tomaševski, posebne izvjestiteljice Ujedinjenih naroda za prava djeteta iz 2001. godine, pravo na obrazovanje određuju tri aspekta:

- pravo na obrazovanje
- prava u obrazovanju
- prava putem obrazovanja

Ta tri aspekta zajedno obuhvaćaju tzv. '*4A shemu*' koja sadrži sljedeće bitne dimenzije prava na obrazovanje (v. Prikaz 16 i 17):

- ***raspoloživost* (*availability*)** – odnosi se na obvezu vlade da: a) osigura potrebne uvjete kako bi privatne i pravne osobe mogle samostalno osnivati obrazovne ustano-

Prikaz 16: *Aspekti prava na obrazovanje prema Katarini Tomaševskoj, posebnoj UN-ovoj izvjestiteljici za prava djeteta*

ve, pod uvjetom da njihov rad udovoljava minimalne nacionalne standarde u obrazovanju i b) da sama osniva i financira takve ustanove kako bi osigurala obrazovanje za sve;

- ✔ ***dostupnost* (*accessibility*)** – odnosi se na obvezu vlade da osigura besplatno osnovno obrazovanje za sve, srednje obrazovanje koje je dostupno svima jednako i visoko obrazovanje koje je svima dostupno ovisno o sposobnostima, što podrazumijeva utvrđivanje i ukidanje svih pravnih, administrativnih i financijskih prepreka koje vode diskriminaciji i isključivanju pojedinca po osnovi spola, nacionalnosti, etniciteta, jezika, rase i drugih obilježja;
- ✔ ***prihvatljivost* (*acceptability*)** – odnosi se na obvezu vlade da osigura obrazovanje prema određenim standardima, uključujući slobodan izbor roditelja, kvalitetne programe, slobodu od cenzure i priznanje učenika kao subjekta prava;
- ✔ ***prilagodljivost* (*adaptability*)** – obvezu vlade da obrazovanje prilagodi različitim grupama djece i mladih (pripadnicima manjina, starosjedilačkog stanovništva, radničkoj djeci, djeci s posebnim potrebama, djeci migranata i djeci izbjeglicama).

Prve dvije dimenzije izravno su povezane s pravom na obrazovanje, dok se treća i četvrta odnose na ostvarenje prava u obrazovanju. Treća kategorija – prava putem obrazovanja - podrazumijeva obvezu država u ostvarenju sljedećih ciljeva:

- ✔ usklađivanje prava djeteta s njegovom dobi;
- ✔ ukidanje dječjeg rada;
- ✔ zaustavljanje spolnog i svakog drugog zlostavljanja djece;
- ✔ zaustavljanje trgovine djecom te dječje pornografije i prostitucije;
- ✔ ukidanje preranog sklapanja brakova;
- ✔ sprječavanje vojačenja djece;
- ✔ zaštita djece bez državljanstva, djece izbjeglica i djece beskućnika;
- ✔ zaštita djece stradale u ratu;
- ✔ zaštita djece koja žive u rizičnim okolnostima (oboljele od HIV-a / AIDS-a);
- ✔ zaštita maloljetnika lišenih slobode itd.

Promicanje ostvarivanja prava putem obrazovanja najbolji je put za rješavanje navedenih problema na duge staze. Time se, kako ističe Tomaševski, može učinkovito suprotstaviti globalizaciji "koja i samo obrazovanje pretvara u tržišnu robu". U svezi s tim ona traži da se međunarodno pravo ljudskih prava učini instrumentom zaštite obrazovanja kao javnog dobra i školovanja kao javne službe.

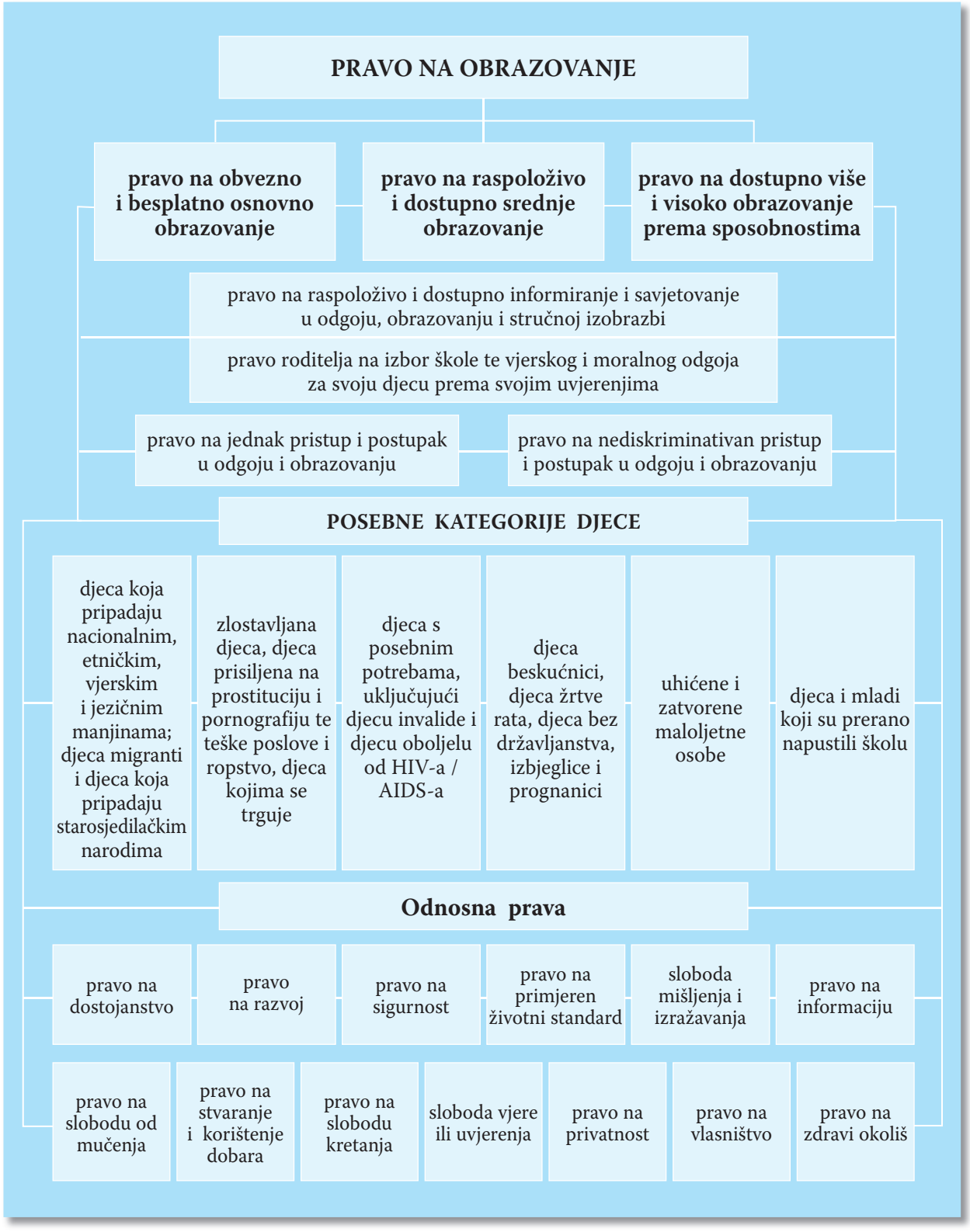

Prikaz: 17: *Cjeloviti prikaz prava na obrazovanje*

UNICEF-ova prioritetna područja djelovanja za dobrobit djece

- ***preživljavanje djeteta*** (skoro 11 milijuna djece umre prije svoga četvrtog rođendana, a deseci milijuna prežive s fizičkim i/ili mentalnim poteškoćama ili poteškoćama u učenju zbog neprimjerenih uvjeta zaštite zdravlja (ospice, malarija i dijareja) i razvoja, koje je danas moguće spriječiti);
- ***djeca oboljela od HIV-a / AIDS-a*** (više od polovice novih infekcija događa se ljudima ispod 25. godine života, pri čemu su djevojke češće žrtve nego muškarci. Oko 14 milijuna djece su ostala siročad zbog AIDS-a, a 2010. se očekuje da će samo u Africi južno od Sahare, AIDS oduzeti roditelje oko 20 milijuna djece);
- ***djeca stradala u ratu*** (samo u zadnjem desetljeću više od 2 milijuna djece poginulo je u ratnim sukobima, a više od 6 milijuna ostalo je s trajnim posljedicama zbog ranjavanja ili straha. Istovremeno je oko 20 milijuna djece bilo prisiljeno napustiti svoje domove, a više od milijun ih je ostalo siročadi ili razdvojena od roditelja);
- ***iskorištavanje djece*** (oko 246 milijuna djece radi, od toga je njih 171 zaposleno na poslovima koji su štetni za njihovo zdravlje. Oko 1,2 milijuna djece se godišnje proda, a oko 2 milijuna njih, najviše djevojčica, iskorištava se u sklopu komercijalne trgovine seksualnim uslugama; više od 300.000 djece vojnika, od kojih neki imaju tek osam godina, regrutira se u oko 30 zemalja za oružane potrebe);
- ***ulaganje u djecu*** (mali broj zemalja, kako u razvijenom, tako i u nerazvijenom svijetu, ignorira činjenicu da investiranje u potrebe djece znači investiranje u budućnost njihovih zemalja. Tijekom 1990-ih ukupna pomoć zemljama u razvoju je smanjena, a djeca nisu najveći prioritet u tim programima.

5.2. Obrazovanje kao temelj ostvarivanja svih ljudskih prava

Priznanje obrazovanja kao jednog od općih i neotuđivih ljudskih prava i prihvaćanje tvrdnje da je ono ključno za ostvarenje svih drugih prava, nužno nas vodi do pitanja kakvo obrazovanje treba biti da bi ono moglo ispuniti tu svoju složenu zadaću. 'Opća deklaracija o ljudskim pravima' daje nam odgovor na to pitanje. Ona, naime, nije samo uvrstila obrazovanje među temeljna ljudska prava i slobode nego je i odredila da "obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. Ono mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo među svim narodima i rasnim ili vjerskim grupama te podupirati nastojanja Ujedinjenih naroda na održanju mira".

'Međunarodni pakt o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima' u cijelosti potvrđuje odredbe 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' o misiji obrazovanja i izrijekom pravno obvezuje države ne samo da priznaju obrazovanje kao opće ljudsko pravo nego i da ga usmjere na "puni razvoj ljudske osobe i jačanje svijesti o ljudskom dostojanstvu", kao i na

"osposobljavanje svih ljudi za korisno sudjelovanje u slobodnom društvu, promicanje razumijevanja, snošljivosti i prijateljstva među svim narodima, rasnim, etničkim ili vjerskim grupama".

Komentirajući taj dio Pakta, Odbor za ljudska prava Ujedinjenih naroda je 1981. godine naglasio da je "vrlo važno da pojedinci znaju koja su njihova prava utvrđena Paktom", ali i da zaposlenici u upravnim i pravosudnim tijelima trebaju poznavati obveze koje države stranke preuzimaju potpisivanjem tog instrumenta. Povežemo li odredbu 'Međunarodnog pakta o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima' sa zahtjevom Odbora, slijedi da:

- svatko ima pravo znati svoja prava, što znači da obrazovanje koje vodi ostvarenju ljudskih prava ne smije biti rezervirano samo za elitne diplomatske i stručne krugove nego da mora biti dostupno svima, na svim razinama i u svim oblicima obrazovanja;
- država treba promicati obrazovanje koje vodi ostvarenju ljudskih prava na svim razinama i u svim oblicima kao svoju međunarodnu obvezu;
- usklađivanjem obrazovanja sa zahtjevom za promicanjem ljudskih prava ne promiče se samo ljudsko dostojanstvo pojedinca nego i međunarodni ciljevi mira i sigurnosti budući da su ta dva aspekta međusobno povezana i ovisna.

Shvaćanje da se obrazovanje mora staviti u službu promicanja općih prava i sloboda kao pretpostavke globalnog mira i sigurnosti, može se naći u svim najvažnijim instrumentima ljudskih prava Ujedinjenih naroda. Tako 'Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije' u čl. 7. propisuje poduzimanje hitnih i učinkovitih mjera u području obrazovanja, kulture i informiranja radi uklanjanja predrasuda i rasne diskriminacije te, općenito, radi promicanja temeljnih vrednota međunarodne zajednice. 'Konvencija protiv mučenja i drugog okrutnog, nečovječnog i ponižavajućeg postupka ili kazne' u čl. 10. također obvezuje države stranke da svoje policijske snage, medicinsko osoblje i zaposlenike u javnim službama obrazuju i informiraju o zabrani mučenja. U 'Konvenciji o ukidanju svih oblika diskriminacije žena', u čl. 10., države stranke preuzimaju na sebe odgovornost osiguranja jednakih prava ženama i muškarcima te se u tom cilju obvezuju revidirati nastavne programe, nastavne metode i udžbenike, kako bi se iz njih uklonili sadržaji koji vrijeđaju dostojanstvo žene. Na uklanjanje etničkih stereotipa iz udžbenika povijesti i drugog nastavnog materijala, države su se obvezale i 'Konvencijom (br. 169) o starosjedilačkim i plemenskim narodima u neovisnim državama' Međunarodne organizacije rada. Nadalje, u 'Temeljnim načelima korištenja sile i vatrenog oružja od strane policije' također se pred države postavlja zahtjev da s odredbama dokumenta upozna policiju, suce, tužitelje, odvjetnike, članove izvršne i sudske vlasti, kao i javnost.

U 'Konvenciji o pravima djeteta' također je utvrđeno da je jedno od temeljnih prava djeteta da zna svoja prava. U čl. 29. u tom se smislu obvezuju države stranke na promicanje obrazovanja koje ne samo da razvija osobnost, talente te duševne i tjelesne sposobnosti djeteta nego:

- ✔ unaprjeđuje poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda te načela sadržanih u Povelji Ujedinjenih naroda;

- ✔ podupire poštivanje djetetovih roditelja, njegova materinskog jezika, vrijednosti njegova kulturnog i nacionalnog identiteta, ali i vrijednosti drugih kultura;
- ✔ priprema dijete za odgovoran život u slobodnom društvu u duhu mira, snošljivosti, jednakosti među spolovima i prijateljstva među svim narodima, etničkim, nacionalnim i vjerskim grupama te osobama starosjedilačkog podrijetla;
- ✔ unaprjeđuje poštivanje prirodnog okoliša.

Temeljni europski instrumenti ljudskih prava izrijekom ne određuju kakvo obrazovanje treba biti. Zahtjev da obrazovanje mora voditi poštivanju ljudskih prava i temeljnih sloboda nalazimo u odlukama, preporukama i drugim dokumentima Odbora ministara i Parlamentarne skupštine Vijeća Europe, dokumentima Organizacije za europsku sigurnost i suradnju i odlukama Europskog parlamenta.

6. Obrazovanje za ljudska prava

6.1. Razvoj međunarodnih smjernica i programa u obrazovanju za ljudska prava

6.1.1. Globalna razina

6.1.1.1. Počeci

Zadatak širenja globalnih međunarodnih ciljeva koji proizlaze iz načela 'Povelje Ujedinjenih naroda' i 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' putem obrazovanja, stručne izobrazbe i informiranja na sebe je od 1946. preuzeo UNESCO – posebna organizacija Ujedinjenih naroda za unaprjeđenje obrazovanja, znanosti i kulture, koja je taj zadatak počela ostvarivati na dvije razine:

- ➤ određivanje i jačanje međunarodnih načela i standarda u obrazovanju donošenjem ili potvrđivanjem konvencija, deklaracija, povelji, preporuka, odluka i sl. (primjerice 'Konvencije protiv diskriminacije u obrazovanju' ili 'Deklaracije o načelima snošljivosti');
- ➤ izrada i razvoj smjernica i programa kojima se promiču međunarodni obrazovni standardi (primjerice Program Udruženih škola ili Program kulture mira).

Godine 1951. pojavio se prvi vodič za učitelje o poučavanju 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' i promicanju međunarodnih ciljeva sa sljedećim smjernicama:

- ✔ obrazovanje treba pridonijeti izgradnji 'svjetskog društva' u duhu 'Povelje Ujedinjenih naroda';
- ✔ civilizacija je rezultat doprinosa različitih naroda zajedničkom nasljeđu čovječanstva;
- ✔ različiti stilovi života posljedica su pronalaženja različitih rješenja za životne potrebe;

[11] *UNESCO and Human Rights: Standard Setting Instruments, Major Meetings, Publications.* (prir. J. Symonides i V. Volodin) Pariz, UNESCO, 1999.; v. još Spajić-Vrkaš (ur.) Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: *Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata. Zagreb*, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole', 2001.

- ✔ ljudi sve više ovise jedni o drugima usprkos političkim i drugim razlikama;
- ✔ učinak međunarodnih organizacija bitno ovisi o aktivnoj podršci zemalja članica;
- ✔ mir i dobrobit svakog društva ovise o odgovornosti za dobrobit pojedinca;
- ✔ razvoj pozitivnih društvenih stavova kod djece i mladih pretpostavka je međunarodnog razumijevanja.

Statut UNESCO-a
Polazišta:

- "veliki i strašan rat" izbio je kao posljedica zapostavljanja demokratskih načela dostojanstva čovjeka, jednakosti i međusobnog poštivanja, ali i propagiranja doktrine o nejednakosti ljudi;
- mir koji isključivo ovisi o političkim i ekonomskim dogovorima između vlada nije mir koji osigurava trajnu i iskrenu potporu naroda svijeta;
- s "obranom mira mora se započeti u glavama ljudi, u kojima započinje i rat";
- mir se mora tražiti u "intelektualnoj i moralnoj solidarnosti čovječanstva";
- širenje kulture i obrazovanje čovječanstva za pravdu, slobodu i mir uvjet je ljudskog dostojanstva i "sveta dužnost koju svi narodi moraju ispuniti u duhu uzajamne skrbi i pomoći";
- mir pretpostavlja neograničeno traženje objektivne istine, slobodnu razmjenu ideja i znanja te komunikaciju među narodima, kao i vjeru u jednake mogućnosti obrazovanja svih.

Prijelaz s načelnih stavova na konkretne obrazovne akcije nije bio ni jednostavan ni brz. Smetnje su se pojavile na tri razine:

- ➤ nedostatak jasnih smjernica i programa kojima se u području obrazovanja promiču međunarodni ciljevi;
- ➤ prevlast kognitivističkog pristupa stjecanju znanja i pasivnih metoda učenja, što je bilo nespojivo s novim međunarodnim potrebama u području obrazovanja;
- ➤ odsustvo učinkovitih mehanizama nadzora nad primjenom međunarodno prihvaćenih standarda, smjernica i programa u obrazovanju što je, uz raznolikost političkog ustroja zemalja članica i prihvaćanje obrazovanja kao područja koje se nalazi pod isključivom nadležnošću država, u stvarnosti moglo značiti da će međunarodna nastojanja ostati samo na deklarativnom izjašnjavanju.

Traženje učinkovitih metoda kojima bi se uklonili ti nedostaci traje i danas, osobito glede primjene međunarodnih standarda, smjernica i programa na nižim razinama. Posljednjih desetljeća UNESCO je uložio ogromne napore kako bi svoju obrazovnu politiku učinio jasnijom i primjenjivom na nacionalnoj i lokalnoj razini, od pojašnjenja temeljnih pojmova do utvrđivanja i širenja primjera dobre prakse. Središnje teme obrazovnih programa kojima

se promiču međunarodni ciljevi postale su mir, zaštita ljudskih prava, poznavanje drugih kultura, zaštita okoliša i djelovanje Ujedinjenih naroda na očuvanju mira (v. Prikaz 18). S vremenom je ta temeljna struktura proširena novim pojmovima, kao što su demokracija, snošljivost, razvoj i sl. Dio tih promjena, osobito glede uvođenja novih metoda poučavanja i učenja, rezultat su *Projekta udruženih škola (Associated School Project - ASP)* kojega je UNESCO pokrenuo 1953. godine.

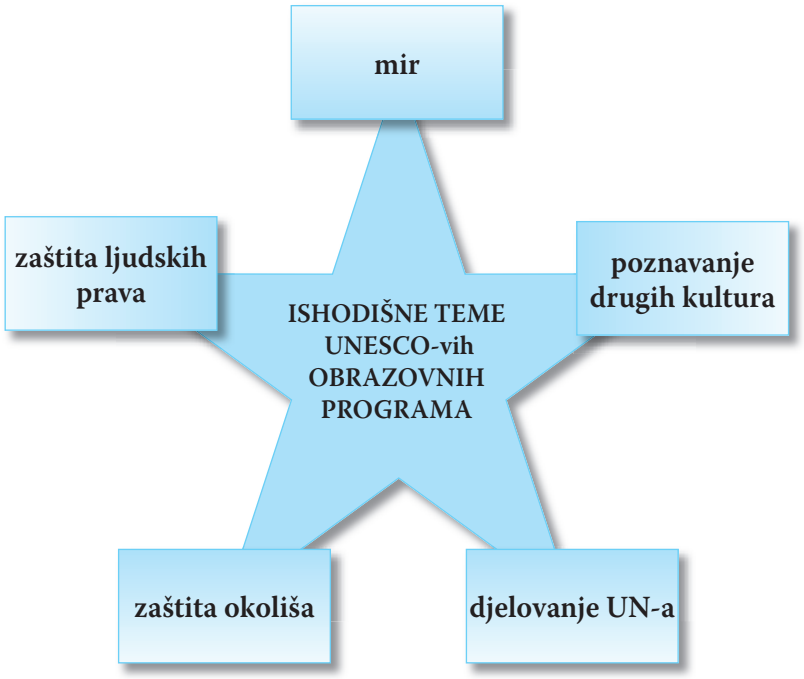

Prikaz 18: *Ishodišne teme UNESCO-vih obrazovnih programa*

6.1.1.2. Razrada pristupa

Od početka 1970-ih posebna pozornost posvećuje se izradi preporuka za rad na tako složenim obrazovnim zadacima. U tom se razdoblju traga i za zadovoljavajućim nazivom samog područja. Dotadašnji nazivi kao što su 'obrazovanje za mir i sigurnost', 'obrazovanja za međunarodno razumijevanje' i 'obrazovanja za međunarodno razumijevanje i suradnju' ocijenjeni su kao preuski. Novi program trebao je više istaknuti temeljne vrijednosti čovječanstva, osobito dostojanstvo pojedinca i otvorenost prema drugim kulturama (v. Prikaz 19).

Godine 1974. prihvaćena je ***Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda*** kao prva sveobuhvatna strategija razvoja obrazovanja kojim se promiču međunarodni ciljevi, zbog čega mnogi u istom značenju radije koriste kraći naziv 'međunarodno obrazovanje'. U dokumentu se polazi od shvaćanja da porast globalne međuovisnosti traži od pojedinca nova znanja, vještine i vrijednosne orijentacije koji se stječu obrazovanjem, informiranjem i djelovanjem. Vlade se pozivaju

Projekt udruženih škola – UNESCO
(UNESCO Associated Schools Project – ASP)

Udružene ili ASP- škole čine svjetsku mreža obrazovnih ustanova, od predškola, osnovnih i srednjih škola, do ustanova za obrazovanje učitelja i knjižnica koje djeluju u sklopu nacionalnih obrazovnih sustava, ali s dodatnim programima. Mreža je osnovana 1953. godine kako bi se obrazovanjem promicali najvažniji ciljevi međunarodne zajednice. Do kraja 2003. u 170 zemalja svijeta bilo je oko 7000 takvih škola. Njihovu posebnost čine aktivne metode učenja/poučavanja, neformalni sadržaji učenja i naglasak na izvannastavnim/izvanškolskim aktivnostima. Glavne teme kojima se danas bave su: svjetski problemi i uloga UN-a u njihovu rješavanju, ljudska prava, demokracija i snošljivost, interkulturalno učenje i zaštita okoliša. One se najčešće obrađuju kao manji istraživački projekti oslonjeni na osobno iskustvo, eksperiment i interdisciplinarnost, uz naglašavanje participacije i suradnje te izvannastavnih oblika i izvora učenja. Zbog naglašenosti inovativnog pristupa, udružene škole su postale rasadišta novih ideja, sadržaja, metoda i tehnika u odgoju i obrazovanju čime su otvorile put za uključivanje međunarodne dimenzije u redovite školske programe. Sastavni dio rada tih škola su razmjene učenika i učitelja, obilježavanje međunarodnih dana i sl. Djelovanje udruženih škola pomažu nacionalna povjerenstva za suradnju s UNESCO-m, koja povremeno organiziraju seminare za učenike i učitelje, potiču njihovu međunarodnu razmjenu te izvješćuju UNESCO o njihovim rezultatima. Najznačajniji projekti udruženih škola u Europi su: "Projekt o Baltičkom moru" (*Baltic Sea Project - BSP*), "Projekt o plavom Dunavu" (*Blue Danube River Project - BDR*), "Projekt o Sjevernom moru" (*North Sea Project - NSP*), "Projekt o Mediteranu" (*Mediterranean Project - MP*) i "Projekt o Jugoistočnom Mediteranu" (*South-East Mediterranean Project - SEMEP*).

Hrvatska ima desetak škola, uglavnom srednjih, koje su članice ASP-mreže. One, nažalost, djeluju bez posebne potpore.

na izradu obrazovnih politika sukladnih međunarodnim interesima, a određuju se i posebni zadaci za sve segmente obrazovnog sustava, od prosvjetne politike i nastavnih programa, sredstava i pomagala, preko obrazovanja učitelja, do istraživanja i međunarodne suradnje.

Posljednjih desetak godina pojavilo se nekoliko važnih dokumenata koji su izvršili značajan utjecaj na određivanje polazišta, sadržaja i metoda međunarodnog obrazovanja:

- ***Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju*** (Međunarodni kongres o obrazovanju za ljudska prava i demokraciju, Montreal 1993.), u kojemu stoji da je:
  - obrazovanje za demokraciju nadopuna dosadašnjeg pristupa;
  - obrazovanje za ljudska prava i demokraciju samo po sebi ljudsko pravo;
  - temeljni cilj obrazovanja za ljudska prava izgradnja kulture ljudskih prava, razvoj demokracije i prihvaćanje nenasilnih metoda rješavanja sukoba;
  - aktivna potpora države obrazovanju za ljudska prava pokazatelj političke volje za izgradnjom održivog demokratskog društva.

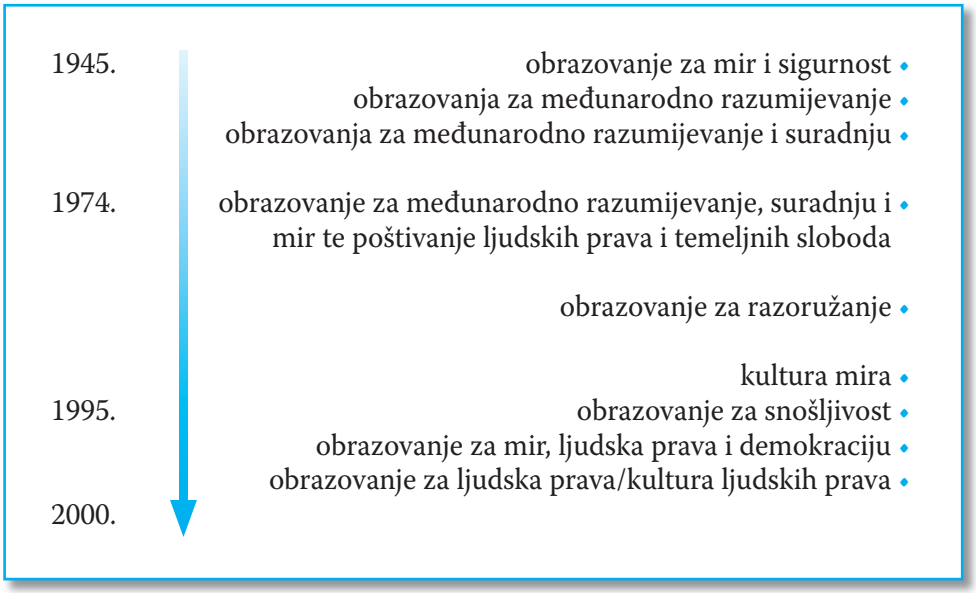

Prikaz 19*: Promjene naziva UNESCO-vih obrazovnih programa*

- ***Bečka deklaracija i program djelovanja*** (Međunarodna konferencija o ljudskim pravima, Beč, 1993.), koja poziva na:
  - opće poznavanje i prihvaćanje međunarodnih standarda ljudskih prava;
  - promicanje ljudskih prava obrazovanjem, izobrazbom i informiranjem javnosti kao pretpostavkom uspostavljanja stabilnih odnosa u svijetu;
  - uvođenje sadržaja ljudskih prava, humanitarnog prava, mira, razvoja, demokracije, društvene pravde i vladavine prava u sve programe formalnog i neformalnog obrazovanja, uz suradnju javnog i civilnog sektora;
  - izradu posebnih programa i strategija na nacionalnoj razini kako bi se osigurao najširi mogući pristup obrazovanju i informiranju za ljudska prava.
- ***Program kulture mira*** (UNESCO, 1994.), koji teži:
  - zamjeni kulture rata (u kojoj se veliča fizičko i simboličko nasilje), kulturom mira (u kojoj se teži jednakosti, dijalogu i poštivanju drugoga) s osloncem na 'Seviljsku izjavu o nasilju' u kojoj se odbacuju biološki korijeni ljudske agresije i polazi od uvjerenja da je "vrsta koja je izmislila rat u stanju izmisliti i mir";
  - promicati vrijednosti života (slobodu, pravdu, solidarnost, snošljivost, ljudska prava i jednakost između muškarca i žene), aktivan otpor prema nasilju i odgovornost građanskog društva za mir i razvoj demokracije u svijetu.
- ***Deklaracija 44. Međunarodne konferencije o obrazovanju*** **i** ***Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju*** (UNESCO, 1995.) – strateški tekst u rangu 'Preporuke' iz 1974. godine, u kojemu se traži:

Preporuka o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda

Temeljne zadaće obrazovanja:

- uvođenje međunarodne dimenzije i globalne perspektive u cjelokupno obrazovanje;
- unaprjeđenje razumijevanja i poštivanja svih naroda, njihovih kultura, civilizacija, vrednota i načina života, uz razvoj vještina komuniciranja s drugima;
- razvijanje svijesti o sve većoj ovisnosti među narodima i državama te o potrebi izgradnje trajnog mira;
- razvijanje otvorenosti, kritičke svijesti i društvene odgovornosti;
- razvijanje svijesti o pravima i uzajamnim odgovornostima pojedinaca, društvenih grupa i naroda;
- razvijanje spremnosti za uklanjanje predrasuda, nejednakosti i nepravde;
- promicanje međunarodne solidarnosti i suradnje;
- pripremanje pojedinca da sudjeluje u rješavanju problema svoje zajednice, države i svijeta u cjelini, uz korištenje demokratskih postupaka i institucija.

- aktivno sudjelovanje svih čimbenika u razvoju kulture mira promicanjem općih prava, temeljnih sloboda i demokracije te održivog i pravednog gospodarskog i društvenog razvoja;
- stjecanje znanja o naravi novih izazova i strategijama njihova rješavanja; razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, komunikacije i suradnje s drugima te jačanje osjećaja solidarnosti, neovisnosti i građanske odgovornosti;
- njegovanje sposobnosti znalačkog izbora temeljenog na svijesti o poželjnoj budućnosti, ali o potrebi usklađivanja pojedinačnih i kolektivnih, odnosno trenutnih i dugoročnih interesa;
- prihvaćanje razlika kao društvene vrijednosti.

"Građani pluralnog društva i multikulturalnog svijeta trebali bi biti spremni prihvatiti činjenicu da je njihovo tumačenje nekog događaja i problema ukorijenjeno u njihovim osobnim životima, u povijesti njihova društva i njihovim kulturnim tradicijama te da stoga niti jedna osoba ili grupa ne posjeduje jedan jedini odgovor na probleme; da za svaki problem može postojati više od jednog rješenja. U skladu s tim, ljudi bi trebali razumjeti i poštivati jedni druge te ravnopravno pregovarati kako bi zajednički došli do rješenja. Obrazovanje, dakle, mora jačati osobni identitet i ohrabrivati međusobno približavanje ideja i rješenja što učvršćuju mir, prijateljstvo i solidarnost među pojedincima i narodima" (*Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju* (UNESCO, 1995.).

S obzirom na to da ostvarenje tih ciljeva traži izradu novih strategija poučavanja i učenja, u Cjelovitom se okviru ističe da one moraju:

- biti cjelovite i sveobuhvatne;
- biti primjenjive u svim vrstama, razinama i oblicima obrazovanja na lokalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj razini;
- uključivati sve čimbenike obrazovanja i socijalizacije, uključujući nevladine organizacije;
- promicati takve oblike vođenja i upravljanja, koordinacije i praćenja koji obrazovnim ustanovama osiguravaju veću autonomiju;
- biti prilagođene pojedincu i razvijati vještine učenja;
- biti primijenjene kontinuirano i dosljedno;
- predvidjeti odgovarajuće uvjete za ostvarenje postavljenih ciljeva, osobito onih koji se odnose na neprivilegirane grupe.

➤ ***Deklaracija o načelima snošljivosti (UNESCO, 1995.) u kojoj se poziva na:***

- poštivanje prava na različitost i jednakost na svim razinama, od državne uprave do škola, sukladno "multikulturalnoj naravi ljudske obitelji";
- donošenje pravednih i nepristranih zakona te sprječavanje društvenog isključivanja pojedinaca i grupa;
- uvođenje obrazovanja za snošljivost u sklopu kojega se uče svoja prava i slobode, promiče spremnost na zaštitu prava drugih te razotkrivaju kulturni, društveni, gospodarski, politički i religijski izvori nesnošljivosti.

Smjernice za izradu nacionalnih planova djelovanja u obrazovanju za ljudska prava

u sklopu provedbe *Plana djelovanja Desetljeća obrazovanja za ljudska prava*
(Ured visoke povjerenice za ljudska prava, Ženeva, 1997.)

- osnivanje i unaprjeđenje rada nacionalnih i lokalnih ustanova i organizacija za ljudska prava;
- izrada nacionalnih programa za promicanje i zaštitu ljudskih prava;
- sprječavanje kršenja ljudskih prava; identifikacija građana čija su prava ugrožena i poduzimanje učinkovitih mjera za rješenje njihove situacije;
- osiguranje sveobuhvatnih odgovora na brze društvene i gospodarske promjene;
- promicanje raznolikih izvora, pristupa, metoda i ustanova za zaštitu ljudskih prava;
- širenje suradnje u obrazovanju za ljudska prava između vladinih tijela i nevladinih organizacija, profesionalnih grupa i drugih ustanova civilnog društva;
- naglašavanje uloge ljudskih prava u nacionalnom razvoju;
- osiguranje međunarodne pomoći vladama u ispunjavanju njihovih obveza glede razvoja obrazovanja za ljudska prava u skladu s međunarodnim instrumentima i programima.

- Proglašenje razdoblja od 1995. do 2004. ***Desetljećem obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda*** u sklopu čega se pozivaju vlade, međunarodne, nevladine i profesionalne organizacije te svi dijelovi civilnog društva da zajednički i na svim razinama promiču "univerzalnu kulturu ljudskih prava". Plan djelovanja obuhvaća sljedeće zadaće:

  - analizu potreba i donošenje učinkovitih strategija za unaprjeđenje obrazovanja za ljudska prava;
  - izradu, unaprjeđenje i primjenu programa obrazovanja za ljudska prava;
  - izradu odgovarajućih obrazovnih materijala;
  - jačanje uloge masovnih medija u promicanju obrazovanja za ljudska prava;
  - globalno širenje 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'.

Odgovarajući na zadaće Desetljeća, UNESCO je u svojoj srednjoročnoj strategiji za razdoblje od 2001. do 2007. postavio obrazovanje za ljudska prava među svoje prioritetne djelatnosti, povezao ga s ostvarenjem 'Razvojnih ciljeva tisućljeća' i započeo izradu 'Cjelovite strategije za ljudska prava'. Pri tome je naglasak stavljen na sljedeće:

- unaprijediti primjenu međunarodnih standarda i smjernica u nacionalnim obrazovnim sustavima;
- promicati ideju razvoja utemeljenu na načelima ljudskih prava (*rights-based approach to development*);
- zagovarati holistički ili sveobuhvatni pristup učenju ljudskih prava;
- čvršće povezivati učenja s praksom ljudskih prava;
- promicati kulturne razlike na temeljima ljudskih prava;
- jačati međunarodnu suradnju u obrazovanju za ljudska prava, uključujući bolje korištenje potencijala postojećih međunarodnih obrazovnih mreža (ASPnet-a, UNESCO-vih katedri i dr.).

- ***Deklaracija o pravima i odgovornostima pojedinaca, grupa i društvenih tijela u promicanju i zaštiti univerzalno priznatih ljudskih prava i temeljnih sloboda*** (UN, 1998.) u kojoj se ističe da pojedinci, nevladine organizacije i odgovarajuće javne ustanove imaju važnu ulogu u osvještavanju javnosti o ljudskim pravima putem obrazovanja, stručne izobrazbe, informiranja i istraživanja. Države se pozivaju na stvaranje odgovarajućih uvjeta za uživanje ljudskih prava, pri čemu se osobito misli na donošenje zakona, primjenu međunarodnih instrumenata ljudskih prava, pružanje potpore osnivanju neovisnih nacionalnih institucija za zaštitu i promicanje ljudskih prava te na uvođenje obrazovanja za ljudska prava u općeobrazovni sustav i u programe izobrazbe pravnika, policije, vojske i javnih službenika.

  Deklaracija proglašava *individualno i kolektivno promicanje i djelovanje na zaštiti ljudskih prava općim ljudskim pravom* koje, između ostaloga, uključuje:

- pravo na traženje, primanje, širenje i čuvanje informacija o ljudskim pravima, uključujući informacije o zaštiti ljudskih prava u domaćem pravnom, administrativnom i pravosudnom sustavu;
- pravo na prosvjed protiv kršenja ljudskih prava;
- pravo na komunikaciju s nevladinim i međuvladinim organizacijama.

➤ ***Deklaracija iz Durbana i Program djelovanja*** (Svjetska konferencija protiv rasizma, rasne diskriminacije, ksenofobije i nesnošljivosti, Durban, 2001.), u kojoj se ističe da je obrazovanje za ljudska prava bitan čimbenik promicanja i zaštite demokratskih vrednota pravde i jednakosti među ljudima.

Osim spomenutih tekstova, snažan poticaj jačanju obrazovanja za ljudska prava dao je izvještaj UNESCO-va Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće na čelu s Jacquesom Delorsom u kojemu se spominju četiri "potpornja" obrazovanja za budućnost (v. Prikaz 20).

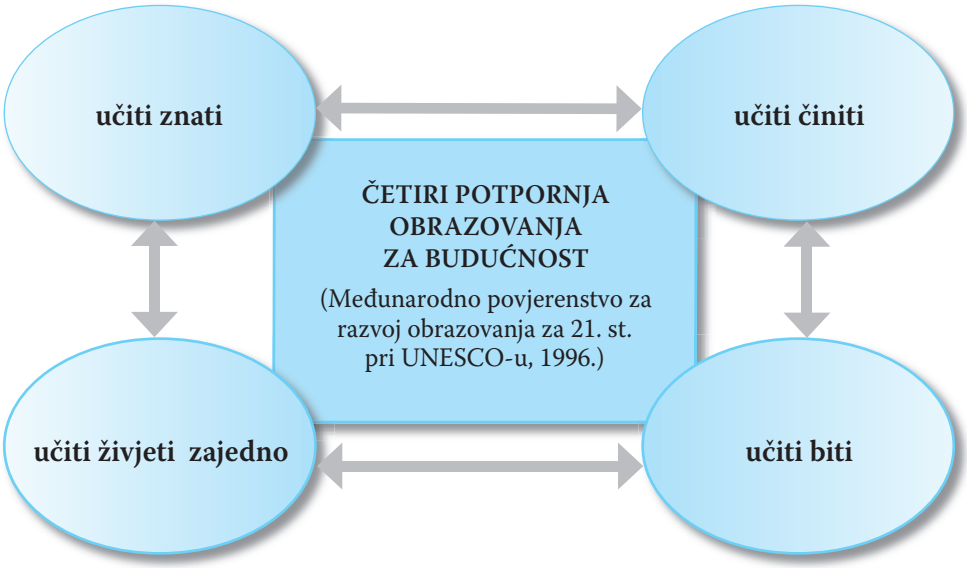

Prikaz 20: *Naglasci u obrazovanju za budućnost*

6.1.1.3. Praćenje i izvještavanje

Jedan od najvećih nedostataka međunarodnih obrazovnih programa jest nerazvijenost sustava prikupljanja, analize i praćenja primjene međunarodnih obrazovnih standarda i smjernica na nacionalnoj i lokalnoj razini. Tzv. ***Permanentni sustav izvještavanja*** dugo se primjenjivao samo na 'Preporuku o obrazovanju za međunarodno razumijevanje, suradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda' iz 1974. On obuhvaća sljedeće korake:

✔ zemlje članice dostavljaju svoje izvještaje o primjeni Preporuke UNESCO-u u razmaku od šest godina;

- ✔ nacionalne izvještaje pregledava Savjetodavni odbor eksperata koji svoj sažeti prikaz stanja i preporuke dostavlja Izvršnom odboru UNESCO-a;
- ✔ nakon pregleda, Izvršni odbor materijal dostavlja na razmatranje Općoj konferenciji UNESCO-a;
- ✔ UNESCO svakih šest godina objavljuje svjetski izvještaj o napretku i nedostacima primjene Preporuke.

S obzirom da mnoge zemlje nisu ispunjavale svoje obveze i da je većina izvještaja o provođenju međunarodnih smjernica u obrazovanju za međunarodno razumijevanje, mir, ljudska prava i demokraciju pisana površno, UNESCO 1995. donosi odluku o proširenju 'Permanentnog sustava izvještavanja' na još četiri dokumenta: 'Bečku deklaraciju i program djelovanja za ljudska prava' iz 1993., 'Svjetski plan djelovanja u obrazovanju za ljudska prava i demokraciju iz 1993., Deklaraciju i Cjeloviti okvir djelovanja u obrazovanju za mir, ljudska prava i demokraciju iz 1995. te Plan djelovanja UN-ova Desetljeća obrazovanja za ljudska prava 1995.-2004.

6.1.2. Europska razina

6.1.2.1. Traženje rješenja

Iako je danas u Europi općenito prihvaćeno da međunarodni standardi i mehanizmi zaštite prava pojedinca mogu biti učinkoviti samo ako ih razumije i prihvaća svaki pojedini građanin, zbog prevlasti pozitivizma o ljudskim pravima se do početka 1980-ih učilo samo na izabranim studijama prava i međunarodnih odnosa. Tako je i Vijeće Europe dugo držalo da se problemi europskih društava mogu uspješno rješavati samo dobrim zakonima i pravednim sankcijama.

Promjene do kojih dolazi 1980-ih posljedica su traženja odgovora na porast nerazumijevanja, nesnošljivosti i nasilja prema pripadnicima drugih kultura, osobito drugoj generaciji migranata. Ona se u to vrijeme uključuje u obrazovne sustave zapadnoeuropskih zemalja kojima nedostaju integracijski mehanizmi za prihvat kulturno drugačijih učenika, zbog čega i škole postaju čimbenici njihove društvene izolacije.

Da se odnos prema pripadnicima drugih kultura vidi kao jedan od gorućih problema zapadnih demokracija, potvrđuju odluke Vijeća Europe iz tog vremena u kojima se vlade zemalja članica pozivaju na suzbijanje ksenofobije i rasizma kao i na poštivanje kulturnih i obrazovnih potreba djece migranata, kako se kod njih ne bi razvio osjećaj "iskorijenjenosti, otuđenja i malodušnosti". Od škola se traži da mlade "bolje pripreme za promicanje demokracije" stvaranjem ozračja u kojemu se uče i poštuju ljudska prava i vrijednosti drugih kultura. Time je otvoren put za uvođenje interkulturalnih sadržaja u obrazovanje učitelja, a potom i u kurikulume osnovnih i srednjih škola.

Prvi dokument Odbora ministara Vijeća Europe koji je u cijelosti posvećen obrazovanju za ljudska prava jest ***Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u***

školama iz 1985. godine. U njemu se ističe da je "razumijevanje i uživanje ljudskih prava važan dio pripreme mladih ljudi za život u demokratskom i pluralističkom društvu" te da je takva priprema sastavni dio društvenog i političkog obrazovanja obogaćenog dimenzijom interkulturalnog i međunarodnog razumijevanja. Od zemalja članica traži se da u skladu sa svojim obrazovnim sustavima i zakonima cjelovito promiču vrijednosti ljudskih prava. Dokument je pisan kao strateški tekst, pa se u njemu određuju načela, ciljevi, okvirni sadržaji i metode te načini uključivanja obrazovanja za ljudska prava u škole, uz upute o stvaranju primjerenog školskog okruženja i izobrazbi učitelja.

Deklaracija o nesnošljivosti – prijetnji demokraciji

Dokument koji je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1981. godine kao zajednički odgovor na porast nesnošljivosti prema strancima. U njemu se ističe potreba daljnjeg jačanja demokratskih institucija i povjerenja građana u njihov rad, osuđuje svaka ideologija koja niječe prirodnu jednakost ljudi i potiče na nesnošljivost te snažno zagovaraju načela pluralističke demokracije i poštivanja ljudskih prava. Vlade država članica se obvezuju na: a) sprječavanje širenja totalitarnih i rasističkih ideologija te svakog oblika nesnošljivosti; b) usklađivanje domaćeg zakonodavstva s tim ciljevima i c) uvođenje programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u škole i promicanje školskog ozračja u kojemu se poštuju vrijednosti drugih kultura.

U dokumentu se zagovara uključivanje ljudskih prava od predškolske dobi, uz poštivanje načela primjerenosti. Predlaže se da se u toj dobi težište stavi na nenasilno rješavanje sukoba i poštivanje drugih kultura, a u srednjoj školi na razumijevanje filozofskih, političkih i pravnih pojmova ljudskih prava za što je najprimjerenija nastava povijesti, zemljopisa, sociologije, moralnog i vjerskog odgoja, jezika i književnosti te politike i gospodarstva. Učiteljima se savjetuje da izbjegavaju nametanje svojih uvjerenja učenicima i da u nastavu ne unose sukobe ideološke naravi. No to ne znači da treba izbjegavati sve političke teme. S obzirom da "ljudska prava neizbježno uključuju politiku", predlaže se da se u raspravama o tim pitanjima polazi od odredbi međunarodnih ugovora.

U izboru sadržaja naglasak treba staviti na pozitivne primjere kojima se potvrđuje napredak u zaštiti ljudskih prava kako se kod učenika ne bi pojavio osjećaj nemoći i obeshrabrenja. Neposredno doživljavanje ostvarenja svojih prava u učionici i školi najbolji je način učenja o ljudskim pravima. Stoga je važno stvarati demokratsko ozračje u kojemu se poštuje načelo sudjelovanja i slobode izražavanja svih, otvorena rasprava, poštenje i pravednost, ali i otvorenost škole prema lokalnoj zajednici i veće uključivanje roditelja i nevladinih udruga u nastavu i izvannastavne aktivnosti. Kako o pripremi učitelja bitno ovisi ostvarenje zadataka u tom području, predlaže se da se ljudska prava uvrste u dodiplomske programe učiteljskih škola i fakulteta, kao i u programe njihova stručnog usavršavanja.

Donošenje 'Preporuke o poučavanju i učenju o ljudskim pravima' bila je prekretnica u radu Vijeća Europe zbog toga što je, po prvi put, jasno rečeno kakvo obrazovanje za ljudska pra-

va treba demokratskom razvoju kulturno raznolike Europe. Priprema za život u promjenjivom i kulturno pluralnom društvu na načelima ljudskih prava istovremeno je postavljena kao cilj obrazovanja djece i mladih, pripreme širokog kruga stručnjaka i informiranja javnosti. Svrha tih promjena je poticanje aktivnog sudjelovanja svih građana u procesima demokratskog odlučivanja, zaštita općih ljudskih prava i temeljnih sloboda, uklanjanje stereotipa i predrasuda prema kulturno drugačijima te promicanje europske dimenzije.

Novi poticaj širenju tih ideja dala su dva samita Vijeća Europe održana 1993. i 1997. godine, o kojima je već bilo riječi u poglavlju o europskim standardima ljudskih prava. Na prvom

Preporuka br. R(85)7 o poučavanju i učenju o ljudskim pravima u školama

Teme:

- kategorije ljudskih prava, obveze i odgovornosti;
- različiti oblici nepravde, nejednakosti i diskriminacije, uključujući seksizam i rasizam;
- važni datumi iz povijesti borbe za ljudska prava (uspješni i neuspješni);
- najvažniji međunarodni i europski instrumenti ljudskih prava.

Vještine:

- *intelektualne*
  - vještine usmenog i pismenog izražavanja, uključujući vještine slušanja, vođenja rasprave i obrane vlastitih stavova;
  - vještine prosuđivanja, uključujući prikupljanje i analizu informacija iz različitih izvora u cilju izvođenja objektivnih zaključaka i razotkrivanja pristranosti, predrasuda, stereotipa i diskriminacije;
- *socijalne*:
  - prepoznavanje i prihvaćanje različitosti;
  - uspostavljanje pozitivnih i ravnopravnih odnosa s drugima;
  - nenasilno rješavanje sukoba;
  - prihvaćanje odgovornosti;
  - sudjelovanje u donošenju odluka;
  - razumijevanje mehanizama zaštite ljudskih prava na lokalnoj, nacionalnoj, europskoj i svjetskoj razini.

Obrazovanje učitelja (zadaci):

- poznavanje najvažnijih međunarodnih instrumenata ljudskih prava i programa međunarodnih organizacija;
- interes za nacionalne i svjetske probleme;
- stjecanje iskustva studiranja ili rada u stranoj zemlji ili drugačijem okruženju;
- vještine prepoznavanja i prevladavanja svojih i tuđih predrasuda, kao i spremnost na suprotstavljanje diskriminaciji u školi i društvu.

samitu prihvaćena je ideja Europe kao "širokog područja demokratske sigurnosti", u kojemu se poštuju načela pluralističke i parlamentarne demokracije, nedjeljivosti i univerzalnosti ljudskih prava, vladavine prava i zajedničke kulturne baštine obogaćene raznolikošću. U ***Deklaraciji i planu djelovanja u borbi protiv rasizma, ksenofobije, antisemitizma i nesnošljivosti*** koja je prihvaćena u sklopu završnog dokumenta između ostaloga se traži:

- ✔ istraživanje uzroka rasne i druge nesnošljivosti i pronalaženje učinkovitih mjera za suzbijanje takvih pojava;
- ✔ promicanje obrazovanja za ljudska prava i poštivanje kulturnih razlika;
- ✔ uvođenje programa kojima se suzbijaju predrasude u nastavu povijesti, uz korištenje pozitivnih međukulturnih i međureligijskih odnosa i utjecaja.

Parlamentarna skupština Vijeća Europe je tijekom devedesetih u nekoliko navrata naglasila da je za promicanje pozitivnih stavova prema kulturnim razlikama u Europi bitno unaprijediti obrazovanje za ljudska prava, promicati učenje jezika i revidirati nastavu povijesti. U svojoj ***Preporuci br. 1346(1997)1 o obrazovanju za ljudska prava*** Skupština ističe da je "situacija s ljudskim pravima diljem Europe daleko od zadovoljavajuće", pa predlaže Odboru ministara da uputi poziv zemljama članicama sa sljedećim zadacima:

- ✔ pregled nastavnih programa od osnovne škole do sveučilišta kako bi se, između ostaloga, uklonili sadržaji koji doprinose pojavi stereotipa;
- ✔ uvođenje obrazovanja za ljudska prava u sve obrazovne programe, uključujući programe izobrazbe i usavršavanja nastavnika, pravnika i novinara;
- ✔ uvođenje obrazovanja za ljudska prava i snošljivost u programe izobrazbe javnih djelatnika, uključujući policiju, zatvorske čuvare i osobe koje skrbe o prognanicima i izbjeglicama;
- ✔ poticanje političara i medija da se javno obvežu na zaštitu ljudskih prava.

6.1.2.2. Obrazovanje za demokratsko građanstvo

Na Drugom samitu potvrđena je važnost obrazovanja, kulture i informiranja u promicanju participativne demokracije i međukulturnog razumijevanja u kulturno raznolikoj Europi, pa je Vijeće Europe dobilo zadatak izrade odgovarajućeg modela *obrazovanja za demokratsko građanstvo* koje bi polazilo od prava i odgovornosti građana.

Godine 1997. Vijeće Europe pokreće projekt ***Obrazovanje za demokratsko građanstvo*** sa sljedećim ciljevima:

- ✔ odrediti znanja, vrednote i vještine koje su pojedincu potrebne za aktivno sudjelovanje u demokratskim procesima;
- ✔ utvrditi načine na koje se ta znanja, vrednote i vještine mogu naučiti u različitim okruženjima;
- ✔ odrediti načine na koje se ta znanja, vrednote i vještine mogu poučavati u različitim okruženjima.

U namjeri da se utvrde i teorijske i praktične dimenzije obrazovanja za demokratsko građanstvo, rad na projektu podijeljen je u tri grupe:

- Grupa A – *pojmovi/definicije* (znanja, vještine, kompetencije);
- Grupa B – *pilot-projekti i sjedišta građanstva* (provođenje i praćenje eksperimentalnih modela pripreme građana za sudjelovanje u procesu odlučivanja u kojima se koriste mogućnosti formalnog i neformalnog učenja i civilne akcije na lokalnoj razini. U Hrvatskoj je u projektu sudjelovalo nekoliko srednjih škola, među kojima su se rezultatima osobito istakli Gimnazija Varaždin, Srednja škola Mate Blažina iz Labina i Četvrta gimnazija Zagreb);
- Grupa C – *obrazovanje i sustavi podrške* (identifikacija različitih metoda i sredstava učenja, poučavanja i izobrazbe, uključujući razmjenu informacija, povezivanje sjedišta građanstva, i osnivanje mreže multiplikatora.

Usmjerenje projekta potvrđeno je 1999. godine u Budimpešti donošenjem ***Deklaracije i programa obrazovanja za demokratsko građanstvo temeljeno na pravima i odgovornostima građana*** u kojoj stoji da je krajnji cilj učenja za demokratsko građanstvo razvoj kulture ljudskih prava i odgovornosti u kojoj je moguće ostvariti ideje kulturnog pluralizma i društvena kohezije. Demokratsko građanstvo se određuje kao "iskustvo participacije koje se stječe u različitim okruženjima: obitelji, obrazovnim ustanovama, na radnom mjestu, u profesionalnim, političkim i nevladinim organizacijama, lokalnim zajednicama, u slobodnom vremenu i kulturnim aktivnostima, masovnim medijima i akcijama na zaštiti i poboljšanju prirodnog i izgrađenog okoliša". Godinu dana kasnije tzv. ***Krakowska rezolucija*** potvrdit će i rezultate projekta.[12] Između ostaloga, u dokumentu se prihvaća cjeloživotni pristup obrazovanju za demokratsko građanstvo, a sam pojam demokratskog građanstva određuje se u sklopu šest povezanih dimenzija (v. Prikaz 21).

Nakon Krakowa Vijeće Europe potiče razvoj obrazovanja za demokratsko građanstvo u nekoliko pravaca (povezivanje sjedišta građanstva, istraživanje pristupa obrazovanju za demokratsko građanstvo u europskim zemljama, izobrazba nastavnika, planiranje Godine europskog građanstva i sl.). Konačnica tih nastojanja je ***Preporuka br. (2000)12 o obrazovanju za demokratsko građanstvo*** u kojoj Odbor ministara potvrđuje:

- ✔ da je obrazovanje za demokratsko građanstvo ključno za nastojanja Vijeća Europe na promicanju slobodnog, snošljivog i pravednog europskog društva;
- ✔ da obrazovanje za demokratsko građanstvo pridonosi obrani vrijednosti i načela slobode, pluralizma, ljudskih prava i vladavine prava, što su temelji demokracije;

[12] Rezultati projekta objavljeni su u nekoliko zasebnih publikacija: Audigier, F. *Basic Concepts and Core Competencies for Education for Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 23; Birzea, C. *Education for Democratic Citizenship: A Lifelong Learning Perspective*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 21; Carey, L. i Forrester, K. *Sites of Citizenship: Empowerment, Participation and Partnership*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (99) 62 def.2; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Strategies for Learning Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16 (objavljeno i na hrvatskom jeziku pod naslovom *Obrazovanje za demokratsko građanstvo u Europi,* Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo, 2002.); Forrester, K. *Education for Democratic Citizenship: Report of the Final Conference*, Strasbourg, Council of Europe, 2000, doc. DGIV/EDU/CIT (2000) 41.

- ✔ da takvo obrazovanje unaprjeđuje organizaciju i upravljanje obrazovnog sustava, kurikulume i nastavne metode.

Sukladno tome preporučuje se vladama zemalja članica da:

- ✔ upoznaju najširu javnost s europskim smjernicama u tom području;
- ✔ postave obrazovanje za demokratsko građanstvo u središte reformi i politika obrazovanja;
- ✔ osiguraju uvjete za istraživanje, praćenje i vrednovanje rezultata primjene takvih programa;
- ✔ time pridonesu razvoju obrazovanja za demokratsko građanstvo na europskoj razini.

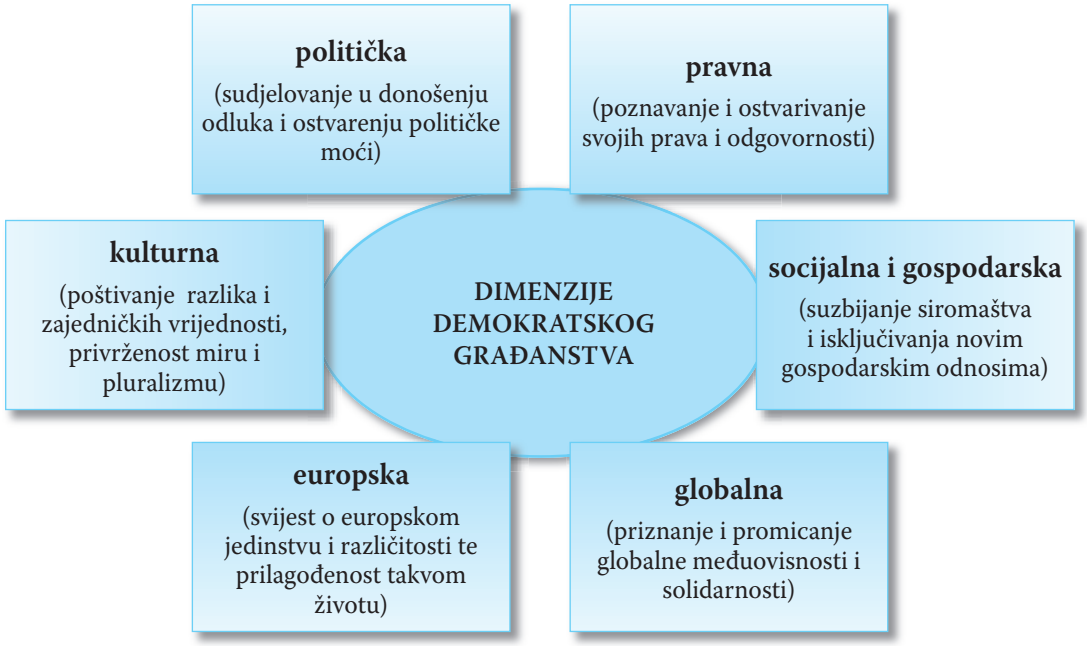

Prikaz 21: *Šest dimenzija demokratskog građanstva*

6.1.2.3. Europska dimenzija

'Europska dimenzija obrazovanja' je izraz koji se postupno uvodi od 1960-ih godina kao dio europskih integracijskih procesa. U svezi je sa shvaćanjem da je za ostvarivanje konačnih europskih ciljeva, osim promicanja gospodarskog ujedinjenja, prijeko potrebno obrazovanjem promicati i tzv. psihološko ujedinjenje. No kako su se mnoge zemlje članice Europske zajednice tome usprotivile uz objašnjenje da se uvođenjem europske dimenzije dovodi u pitanje nacionalno polazište kurikuluma, ostvarenje te ideje ponovno je izravnije pokrenuto 1985. godine u 'Bijeloj knjizi o obrazovanju' Europske komisije. U njoj je promicanje europskog identiteta i europskog građanstva na svim razinama obrazovanja dobilo isti prioritet kao i promicanje gospodarske integracije u strukovnom i visokom obrazovanju.

Obrazovanje za demokratsko građanstvo:
prema Preporuci Odbora ministara Vijeća Europe br. R(2000)12

Bitna obilježja:

- multidisciplinarni i kroskurikularni pristup (nadilaženje klasičnih disciplinarnih i nastavno-predmetnih podjela; može uključivati građansko i političko obrazovanje, kao i obrazovanje za ljudska prava, ali se s njima ne treba poistovjećivati);
- objedinjavanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja i poučavanja u cjeloživotnoj perspektivi;
- razmjenjivanje iskustva učitelja i učenika na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini uz suradnju s civilnim sektorom;
- korištenje medija i novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija (uvođenje medijskog obrazovanja i eksperimentiranje s uporabom novih tehnologija);
- korištenje iskustvenih, participativnih i istraživačkih metoda učenja;
- objedinjavanje znanja, stavova i vještina u jedinstven sklop sljedećih kompetencija:
  - nenasilno rješavanje sukoba;
  - korištenje dokaza u obrani vlastitog stava;
  - slušanje, razumijevanje i tumačenje tuđih dokaza;
  - priznavanje i prihvaćanje razlika;
  - vršenje izbora, razmatranje alternativa i podvrgavanje tih alternativa etičkoj analizi;
  - preuzimanje zajedničkih odgovornosti;
  - uspostavljanje konstruktivnih i miroljubivih odnosa s drugima;
  - razvijanje kritičkog pristupa informacijama te filozofskim, religijskim, društvenim, političkim i kulturnim konceptima.

Promjene u obrazovanju i usavršavanju učitelja:

- razumijevanje političke, pravne, društvene i kulturne dimenzije građanstva;
- poznavanje interdisciplinarnoga i timskog rada;
- ovladavanje istraživačkim metodama;
- ovladavanje vještinama povezivanja s drugim stručnjacima, organizacijama i ustanovama u zemlji i inozemstvu.

Nakon što je europska dimenzija našla svoje mjesto u 'Jedinstvenom europskom aktu', Vijeće ministara obrazovanja Europske zajednice u svojoj ***Odluci o europskoj dimenziji*** iz 1988. predlaže da se ona uvede u nastavu jezika, književnosti, povijesti, zemljopisa, društvenih predmeta, gospodarstva i umjetnosti, što će godinu dana kasnije potvrditi i Parlamentarna skupština Vijeća Europe u svojoj ***Preporuci 1111(1989) o europskoj dimenziji obrazovanja***. Svrha tih promjena je dvostruka:

- poticanje identifikacije građana europskih zemalja s ciljevima i politikama Europske zajednice;

- rješavanje problema političke apatije (nezainteresiranost građana za politička pitanja) i demokratskog deficita (otuđenost zajedničkih europskih institucija od građana).

No kritičari i dalje prigovaraju da je pojam europske dimenzije 'prazan', da nije jasno kako on pridonosi promicanju aktivnog građanstva i da njegovo uvođenje u nacionalne kurikulume nije pravno sređeno. Posljednji nedostatak rješava se 'Ugovorom iz Maastrichta'. Njime se ne samo uvodi pojam građanstva Europske unije kao nadopune nacionalnome i određuje četiri temeljene kategorije građanskih prava (pravo na slobodu kretanja i stanovanja na teritoriju država članica; pravo na glasovanje i na kandidaturu na lokalnim izborima i izborima za Europski parlament; pravo na diplomatsku i konzularnu zaštitu bilo koje zemlje članice i pravo na žalbu Europskom parlamentu te pravo na prijavu ombudsmanu), nego se i europska dimenzija uvrštava među obrazovne ciljeve i povezuje s promicanjem kvalitete europskog obrazovanja.

Europska dimenzija

Europska dimenzija shvaćena je kao glavni instrument promicanja europskog identiteta i europskog građanstva. Iako sadržaj pojma ni nakon skoro četiri desetljeća nije usuglašen, on najčešće objedinjuje sljedeće aspekte:

- usvajanje znanja o europskim integracijskim procesima i povijesti Zajednice/Unije, njenoj strukturi, institucijama i mehanizmima;
- razvoj znanja, vještina i kompetencija koje su bitne za aktivno sudjelovanje građana u integracijskim procesima (aktivno građanstvo);
- mobilnost i razmjena studenata i učitelja;
- priznavanje diploma i razdoblja studija;
- učenje jezika Unije;
- suradnja između prosvjetnih vlasti i obrazovnih ustanova, razmjena informacija i iskustava.

Stupanjem na snagu 'Ugovora iz Maastrichta', stvorene su pravne pretpostavke za izravno promicanje europske dimenzije u obrazovanju, što se vidi iz sljedećih strateških dokumenata Europske komisije:

- ***Zelena knjiga o europskoj dimenziji u obrazovanju*** (1993.) određuje da se europska dimenzija uključi u sve obrazovne programe Zajednice (Erasmus, Comenius, Eurydice, Leonardo da Vinci, Socrates);
- ***Bijela knjiga o poučavanju i učenju: Prema društvu koje uči*** (1995.) određuje europski identitet i europsko građanstvo kao "kamene temeljce društva znanja";
- ***Prema Europi znanja*** (1997.) govori o postupnoj izgradnji otvorenog i dinamičnog *europskog obrazovnog prostora* kojega čine sljedeće dimenzije:
  - cjeloživotno učenje;

- promicanje europskog građanstva usvajanjem zajedničkih vrijednosti i jačanjem osjećaja pripadništva Europskoj uniji kao zajedničkom društvenom i kulturnom entitetu;

➤ ***Obrazovanje za aktivno građanstvo u Europskoj uniji*** (1998.) uvodi pojam aktivnog građanstva kao odgovor na marginalizaciju mladih u odlučivanju, kojemu daje prednost u izradi obrazovnih politika i politika za mlade;

➤ ***Bijela knjiga: Novi poticaj za europsku mladež*** (2001.) predlaže nove oblike europske vladavine s osloncem na autonomiju mladih i aktivno građanstvo. U knjizi se određuju načela dobre vladavine i naglašava važnost cjeloživotnog učenja za odgovorno i aktivno građanstvo među mladima. Načela dobre vladavine su:

- otvorenost,
- participacija,
- odgovornost/plaćanje računa,
- učinkovitost,
- koherentnost.

Središnje vrijednosti europskog obrazovanja

Početkom 1990-ih Europska komisija je organizirala sastanak stručnjaka iz područja obrazovanja koji su trebali odrediti središnje europske vrijednosti i zacrtati novu obrazovnu strategiju za promicanje europskog identiteta. Stručnjaci su odredili europsko obrazovanje kao aktivan, integrativan i kooperativan proces u čijem središtu se nalaze sljedeće vrijednosti:

- ljudska prava i temeljne slobode,
- demokratski legitimitet,
- nenasilje,
- poštivanje drugih i solidarnost,
- očuvanje ekoloških sustava i ujednačen razvoj,
- jednake mogućnosti,
- etika dokaza,
- osobna odgovornost.

6.2. Pristupi obrazovanju za ljudska prava

6.2.1. Obrazovanje za ljudska prava kao globalna *panaceja*?

Do početka devedesetih godina programi obrazovanja za ljudska prava u užem smislu, dakle, oni kojima se djeca, mladi, stručnjaci izvan pravnih i međunarodnih znanosti te javnost upoznaju s temeljnim načelima 'Opće deklaracije o ljudskim pravima', njihovom primjenom i kršenjem, bili su iznimno rijetki. Promjene se zbivaju nakon 1993. kad se pod utjecajem zaključaka Svjetskog kongresa o ljudskim pravima i Međunarodnog kongresa o obrazovanju za ljudska prava pokreće globalna kampanja za osvještavanje važnosti takvog obrazovanja i njegovo uključivanje na sve razine i u sve oblike formalnog i neformalnog obrazovnog sustava. Tome je prvenstveno pridonijelo prihvaćanje načela da *svatko ima pravo znati svoja prava* koje se izvodi iz čl. 26., stavka 2. 'Opće deklaracije o ljudskim pravima' u kojemu stoji da se "obrazovanje mora usmjeriti punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda".

Proglašenjem Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda (1995.-2004.) i izradom smjernica za djelovanje u tom razdoblju od strane Ureda Visoke povjerenice za ljudska prava Ujedinjenih naroda iz Ženeve, naglo raste broj programa i akcija koji s različitih pozicija pridonose promicanju ideje o univerzalnosti, neotuđivosti i nedjeljivosti ljudskih prava i sloboda. Izraz "obrazovanje za ljudska prava" postaje tada, više ili manje opravdano, opća oznaka za široku lepezu formalnih i neformalnih obrazovnih programa koji opća načela ljudskih prava i sloboda dovode u vezu s idejom društvene odgovornosti, aktivnog građanstva, civilne akcije, političke pismenosti, izgradnje i očuvanja mira, pregovaranja i posredovanja, nenasilne komunikacije, snošljivosti, oslobađanja od stereotipa i predrasuda, međukulturnog razumijevanja, demokratskog vođenja, očuvanja okoliša, održivog razvoja, globalne povezanosti itd.[13]

Različitost pristupa posljedica je niza isprepletenih čimbenika. Jedan od njih svakako su razlike u zahtjevima koje zadnjih desetljeća prosvjetne vlasti, stručnjaci, aktivisti i javnost, s jedne, te međunarodna zajednica, s druge strane, stavljaju pred obrazovanje. Početak 1990-ih obilježile su velike društvene, političke i gospodarske promjene, osobito u Europi, što je utjecalo i na promjene nacionalnih, regionalnih i međunarodnih prioriteta u obrazovanju. Pojava političke nezainteresiranosti i razočaranja u demokratske institucije među mladima, dileme vezane uz globalizaciju gospodarstva i financija, etnička revitalizacija, rušenje komunizma, problemi tranzicije, nasilje, oružani sukobi i ratovi u mnogim dijelovima svijeta, terorizam i sl., postali su podloga na kojoj se preispituju raniji ciljevi i sadržaji obrazovanja te traže nova rješenja.

[13] Korisni pregledi inicijativa u području obrazovanja za ljudska prava mogu se naći u: Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) *Human Rights Education for the Twenty-First Century*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1997.; Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Strategies for Learning Democratic Citizenship*. Strasbourg, Council of Europe, 2000., doc. DECS/EDU/CIT (2000) 16; Ray D. et al. Education for Human Rights. Pariz, UNESCO/IBE, 1994.; Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.- A. *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam, International Association for Evaluation of Educational Achievement, 1999.

U razvijenim zapadnim demokracijama, osobito u zemljama Europske unije, od obrazovanja se traži ne samo da pridonese daljnjem demokratskom razvoju, gospodarskom rastu i konkurentnosti na svjetskom tržištu nego i da osigura društvenu koheziju u uvjetima u kojima se kulturnu različitost više ne shvaća kao društveni problem, nego kao društveno bogatstvo, ali i da povrati ozbiljno poljuljano povjerenje građana, osobito mladih, u društvene institucije. Izlaz se nalazi u pripremi aktivnog i odgovornog građanstva, poštivanju kulturne različitosti, osiguranju jednakosti i nediskriminaciji te u jačanju socijalnih veza i solidarnosti. U tranzicijskim zemljama, koje ne opterećuju samo problemi koji su tipični za početke demokratskog razvoja nego i ostaci iz prošlosti, ključnim postaje pitanje osiguranja ljudskih prava i sloboda, jednakosti i pravde, socijalne sigurnosti, zaštite manjina, odgovornosti te zaustavljanja kriminala i korupcije. Društva destabilizirana ratom i sukobima među etničkim, nacionalnim, rasnim ili vjerskim grupama više se okreću programima izgradnje mira, snošljivosti i nenasilja. U nerazvijenim zemljama, koje muče ozbiljni problemi postkolonijalne ovisnosti, siromaštva, nepismenosti, rodne nejednakosti i političke nestabilnosti, naglasak je na poboljšanju životnog standarda, poticanju razvoja, očuvanju domaćih resursa i revitalizaciji tradicije, emancipaciji žena, oslobađanju od ostataka kolonijalizma i sl.

Povjerenje u društvene institucije

Voice of the People (Glas Naroda), istraživanje koje je 2000. godine proveo Gallup International u suradnji s Environics International metodom telefonskog intervjua pokazuje stavove 36.000 građana iz 47 zemalja na 6 kontinenata (statistički značajno za oko 1,4 milijardu ljudi) o tome koje od 17 različitih ustanova "djeluju u najboljem društvenom interesu." Ustanove koje su procjenjivane su: parlamenti, pravni sustav, obrazovni sustav, zdravstveni sustav, religijske ustanove, mediji, radnički sindikati, oružane snage, policija, Ujedinjeni narodi, nevladine organizacije, velike domaće kompanije, globalne kompanije, Svjetska banka, Svjetski monetarni fond, Svjetska trgovinska organizacija.

Rezultati pokazuju dramatičan pad povjerenja u demokratske institucije:

- Od ukupno 17 navedenih institucija, ispitanici iz cijelog svijeta ***najveće povjerenje*** imaju, redom, u oružane snage (69% onih kojih *imaju* povjerenje nasuprot 29% onih koji *nemaju*), nevladine organizacije (59% nasuprot 32%), obrazovne sustave (62% nasuprot 36%), Ujedinjene narode (55% nasuprot 34%), religijske institucije (57% nasuprot 38%) te policiju i zdravstveni sustav (57% nasuprot 40%). Povjerenje u nevladine udruge, uključujući grupe koje promiču zdravi okoliš i društveni razvoj, imaju osobito građani Europske unije i SAD-a.
- ***Osrednje povjerenje*** iskazano je prema vladama, sudskim vlastima, radničkim sindikatima i medijima, kao i prema Svjetskoj banci, Svjetskoj trgovinskoj organizaciji i Međunarodnom monetarnom fondu. Sudskim vlastima najviše se vjeruje u Sjevernoj Americi, skandinavskim zemljama i Švicarskoj.
- ***Najmanje povjerenja*** ljudi u svijetu imaju u najvažnije demokratske institucije u svojim zemljama, kao što su parlamenti i kongresi (38 % onih koji imaju povjerenje

nasuprot 51 % onih koji nemaju), velike domaće kompanije (42% nasuprot 52%) i globalne kompanije (39% nasuprot 48%). Najmanje povjerenja prema parlamentu izražavaju građani Srednjeg Istoka, Latinske Amerike i Istočne i Srednje Europe.

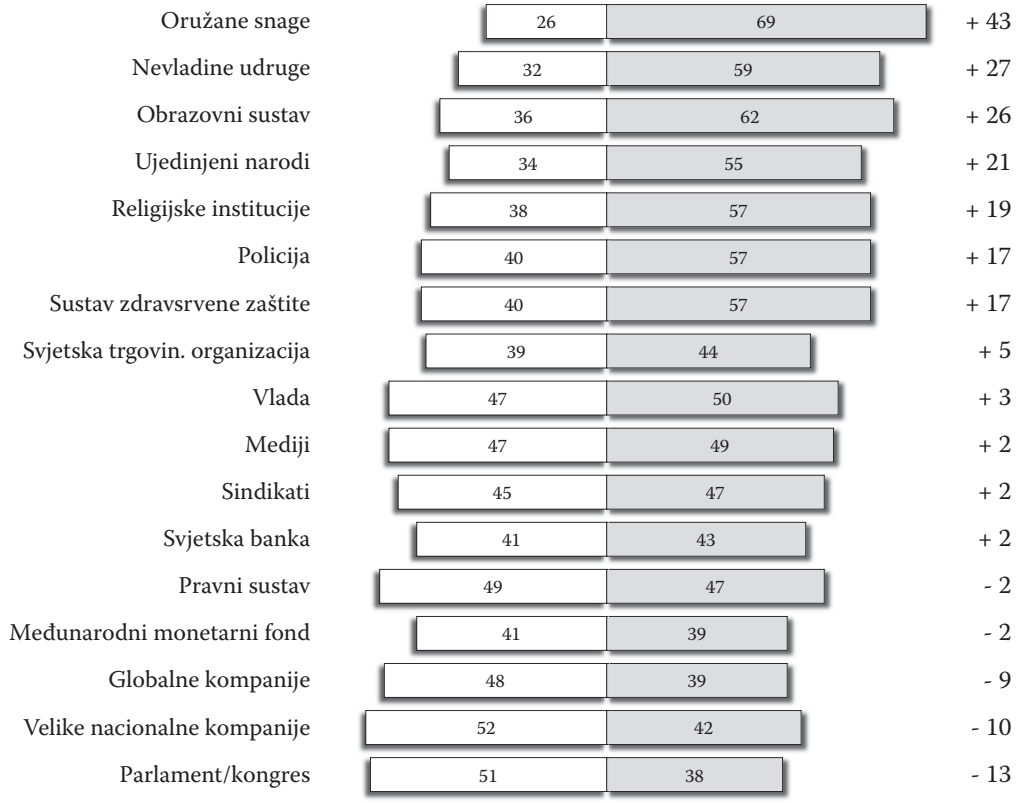

- Tri četvrtine svih ispitanika (66%) *ne misli da se njihove zemlje vode u skladu s voljom naroda*.

Nakon objavljivanja rezultata Gallupovog istraživanja, Svjetski gospodarski forum proveo je istraživanje u 15 zemalja o povjerenju prema vođama različitih institucija. Rezultati pokazuju da ispitanici, osim u nekoliko iznimaka, imaju još manje vjere da će vođe spomenutih institucija "uspjeti odgovoriti na buduće izazove u najboljem interesu njih i njihovih obitelji".

- Od 8 ispitanih kategorija, vođe nevladinih organizacija jedini su koji uživaju povjerenje većine ispitanika da će djelovati u interesu običnih građana. Vođama Ujedinjenih naroda i religijskim vođama vjeruje oko 40% građana; samo trećina vjeruje vođama Zapadne Europe, pojedincima koji upravljaju globalnim gospodarskim procesima, onima koji upravljaju domaćim gospodarstvom i izvršnim direktorima multinacionalnih kompanija, a najmanje povjerenja imaju u vođe SAD-a.
- Većina građana drži da svijet nije vođen u pravom smjeru.

- Od 5 karakteristika vodstva koje su bitne za povjerenje građana u vođu, ispitanici najviše cijene poštenje i posjedovanje vizije, zatim iskustvo i intelektualni potencijal. Na zadnjem mjestu nalazi se samilost.
- Oko 40% ispitanika ne vjeruje vođama jer "ne rade ono što govore". Oko trećine im ne vjeruje jer gledaju samo svoje interese, ili zbog tajnovitosti njihova rada i arogancije.

No općenito gledajući, osim onih koji su usmjereni na pripremu učenika za aktivno sudjelovanje u demokraciji, većina novih obrazovnih programa sve do nedavno se javlja isključivo u neformalnom sektoru, najčešće kao dio programa nevladinih organizacija. Ljudska prava i njima srodni pojmovi, kao što su poštivanje različitosti, jednakost i nediskriminacija, u škole najprije ulaze kao okviri, kriteriji ili standardi za izradu kurikuluma, upravljanje školom i uređenje odnosa između učitelja i učenika. U nekim zapadnim zemljama pojedini sadržaji ili teme iz područja ljudskih prava uvode se kao obvezatni dijelovi postojećih nastavnih programa, osobito u višim razredima osnovne škole i u srednjoj školi. Teme ljudskih prava mogu se naći u nastavi zemljopisa, povijesti i drugih društvenih predmeta. U decentraliziranim školskim sustavima posebni programi se češće spominju kao izborni predmeti ili izvannastavne projektne aktivnosti kojima škola nastoji odgovoriti na posebne potrebe određenih grupa učenika ili lokalne zajednice.

Uvođenje ljudskih prava u škole nije toliko utjecalo na promjenu samog kurikuluma koliko na način poučavanja i učenja, odnose u školi te školsko i razredno ozračje. Ono je prije svega potaklo razvoj osjećaja pojedinačne i zajedničke odgovornosti za rezultate učenja svakog učenika i rad svakog učitelja, odnosno zaposlenika škole. Umjesto da nastava služi predstavljanju građe pojedinog predmeta uz pomoć predavačke metode u sklopu koje je učitelj aktivni prenositelj, a učenik pasivni primatelj poruke, pod utjecajem obrazovanja za ljudska prava nastava se sve više okreće potrebama učenika i njihove školske zajednice, čineći i učitelja i učenika suodgovornim za planiranje, provođenje i postignuća nastavnog procesa. No uvođenjem iskustvenih, aktivnih i participativnih metoda poučavanja i učenja koje smjeraju razvoju vještina primjene i promjene na dobrobit učenika i školske zajednice, postupno dolazi i do izmjena u sadržaju pojedinih nastavnih predmeta, a onda i cjelokupnog kurikuluma.

Na žalost, te promjene do danas nisu znanstveno dovoljno praćene niti se o njima vode ozbiljnije teorijske i metodičke rasprave, pa su i danas ostala otvorena neka od ključnih pitanja u ovom području, kao što su:

- Treba li obrazovanje za ljudska prava razlikovati od drugih obrazovnih pristupa kojima se promiču druge demokratske vrijednosti? Ako da, u čemu se sastoji ta razlika?
- Što znači uspješno poučavati i učiti ljudska prava? Je li razumijevanje ljudskih prava siguran put do poštivanja i zaštite prava svake osobe? Koji pristupi i metode poučavanja i učenja najučinkovitije ostvaruju taj cilj?

- Treba li obrazovanje za ljudska prava uvesti u sve oblike i na sve razine obrazovanja kao standard, odnosno kriterij za izradu svakog pojedinog nastavnog predmeta, kao obvezni dio svih ili pojedinih nastavnih predmeta, kao poseban obvezni predmet, kao izborni predmet, kao izvanškolsku aktivnost, ili bi cjelokupni sustav odgoja i obrazovanja trebalo utemeljiti na načelima ljudskih prava, ili bi, pak, sve takve odluke trebalo prepustiti obrazovnoj ustanovi, odnosno roditeljima, učenicima i učiteljima?
- Treba li i kakve "pojačane programe" obrazovanja za ljudska prava uvesti u dodiplomsku, poslijediplomsku i cjeloživotnu izobrazbu svih stručnjaka čiji rad utječe na dobrobit djece i odraslih (npr. učitelja, pedagoga, psihologa, socijalnih radnika, liječnika, medicinskih sestara, pravnika, sudaca, odvjetnika, policije, zatvorskog osoblja, vojske itd.), ali i u stručno usavršavanje sindikalnih djelatnika, državne uprave i samouprave te drugih javnih službi?

O odgovorima na ta pitanja ovisi hoće li uvođenje obrazovanja za ljudska prava u škole zaista zadovoljiti potrebu bolje zaštite ljudskih prava svih, što je i razlog da se ono u posljednje vrijeme snažno zagovara kao jedno od područja bavljenja ljudskim pravima. Činjenica da se na pitanje što je obrazovanje za ljudska prava može odgovoriti na više načina, ima svojih prednosti, ali i nedostataka. S jedne strane, mnoštvo konceptualnih rješenja potvrđuje uspjeh globalne kampanje za priznanje obrazovanja za ljudska prava kao sastavnog dijela suvremenog učenja i poučavanja. No, s druge strane, nepostojanje barem minimuma konsenzusa o tome što je posebnost obrazovanja za ljudska prava, može značiti da se praktički svaka nastavna inovacija može podvesti pod taj pojam, što je siguran put za njegovu neučinkovitost.

Na sljedećim stranicama bavit ćemo se nekim od spomenutih pitanja. Ukazat ćemo na posebnosti obrazovanja za ljudska prava, ali i na sličnosti s drugim područjima i programima koji se danas uvode u škole, kako bismo odgovorili na pitanje zašto se obrazovanje za ljudska prava treba postaviti u središte obrazovnih promjena na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.2. Razvoj obrazovanja za ljudska prava

Iako je obrazovanje za ljudska prava dospjelo u središte interesa prosvjetne politike i struke tek početkom 1990-ih, korijeni tih nastojanja znatno su stariji. Oni se u širem smislu mogu povezati s promjenama kroz koje prolazi obrazovanje od kraja 19. i početka 20. stoljeća u Europi i SAD. Riječ je o tzv. Pokretu nove škole u Europi, osobito naturalističkoj pedagogiji, koja traži priznanje posebnosti razvoja svakog djeteta, i o progresivnom pokretu u SAD koji ističe potrebu razvoja životno korisnih znanja i vještina. Među novijim promjenama koje su pripremile prostor za pojavu i razvoj obrazovanja za ljudska prava svakako valja spomenuti sljedeće:

- ***deformalizacija kurikuluma*** (razvoj onih znanja i vještina koji su bitni za kvalitetan život pojedinca i društva);

- ***metodičke inovacije*** (uvođenje novih pristupa učenju i poučavanju, kao što su iskustveno, aktivno, istraživalačko, timsko, participativno i anticipativno učenje);
- ***inkluzivno obrazovanje*** (uključivanje učenika s posebnim potrebama u redoviti obrazovni sustav);
- ***društvena rekonstrukcija*** (shvaćanje obrazovanja kao instrumenta osnaživanja učenika i učitelja za društvene promjene);
- ***pluralizacija obrazovanja*** (uvođenje interkulturalne perspektive u obrazovanje);
- ***kontekstualizacija obrazovanja*** (povezivanje škole s lokalnom zajednicom i promatranje sustava obrazovanja u kontekstu društva kao cjeline);
- ***internacionalizacija obrazovanja*** (unošenje promjena u sustave obrazovanja pod utjecajem međuvladinih dogovora na globalnoj i regionalnoj razini).

Prvi programi obrazovanja za ljudska prava pojavljuju se u civilnom sektoru što će ostati njihovo glavno obilježje do danas. U formalnom obrazovnom sustavu pojavljuju se u sklopu pravnih i međunarodnih sveučilišnih studija. Na nižim razinama tim se temama od 1953. godine bave UNESCO-ve udružene škole. S vremenom dolazi i do promjene pristupa pa danas možemo govoriti o tri faze razvoja obrazovanja za ljudska prava:

- do kraja 1960-ih naglasak je na ***kognitivnim zadacima***; djeca, mladi i odrasli poučavaju se *o* ljudskim pravima;
- od početka1970-ih težište se stavlja na ***osvještavanje povreda ljudskih prava i razvoj suosjećanja sa žrtvama***; ističe se da učenje ljudskih prava vodi društvenoj promjeni zbog čega se traži da se s ljudskim pravima upoznaju svi dijelovi društva;
- od početka 1990-ih naglasak je na razvoju ***osobne odgovornosti i poduzimanju akcija*** u zaštiti ljudskih prava; ljudska prava postaju bitan čimbenik globalnog povezivanja građana u traženju svojih prava.

Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije znatno su pridonijele internacionalizaciji ljudskih prava koja je započela 1948. godine prihvaćanjem 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'. Zahvaljujući njima učenje ljudskih prava postalo je privilegij svih, a ne samo pojedinih elitnih grupa stručnjaka. Velika zasluga u tom procesu pripada nevladinim organizacijama koje su nove komunikacijske mogućnosti iskoristile za povezivanje i umrežavanje građana širom svijeta u učenju i djelovanju na zaštiti svojih ljudskih prava. Nadalje, uvođenjem novih neformalnih metoda poučavanja i učenja ljudskih prava temeljenih na načelu sudjelovanja, timskog rada i akcije, kao što su radionice, debate, projekti i sl., kao i uvođenjem novih sadržaja, kao što su prava žena, migranata, prognanika i izbjeglica, starosjedilaca, siromašnih, lezbijki i homoseksualaca, pomaci koje su ostvarile nevladine organizacije postupno su počele djelovati i na škole.

No zbog shvaćanja da odgovornosti pojedinca proizlaze iz njegovih prava, a ne obratno, pristup nevladinih organizacija predstavlja pravi izazov za formalno obrazovanje u kojemu se tradicionalno prava izvode iz dužnosti i najčešće zanemaruju, pa ih njihovi nositelji (učenici i učitelji, prvenstveno) rijetko i poznaju. Postavljanje prava u središte obrazovnog

procesa vodi zamjeni pojma dužnosti pojmom odgovornosti koji se treba shvatiti u terminima osobno prihvaćene obveze za uspjeh svakog pojedinog učenika i škole u cjelini. Time se otvara put za bolje usklađivanje odnosa između prava i odgovornosti svih koji izravno ili neizravno sudjeluju u obrazovnom procesu. Rezultat toga je da škola postaje osjetljivija ne samo na prava učenika i učitelja, nego i roditelja, osobito onih koji pripadaju drugim kulturama ili imaju niži socio-ekonomski i obrazovni status. U konačnici, uspostavlja se takva škola u kojoj učenje ljudskih prava ne proizlazi samo iz knjiga i nastave nego iz cjelokupnog života u njoj. (v. Prikaz 22).

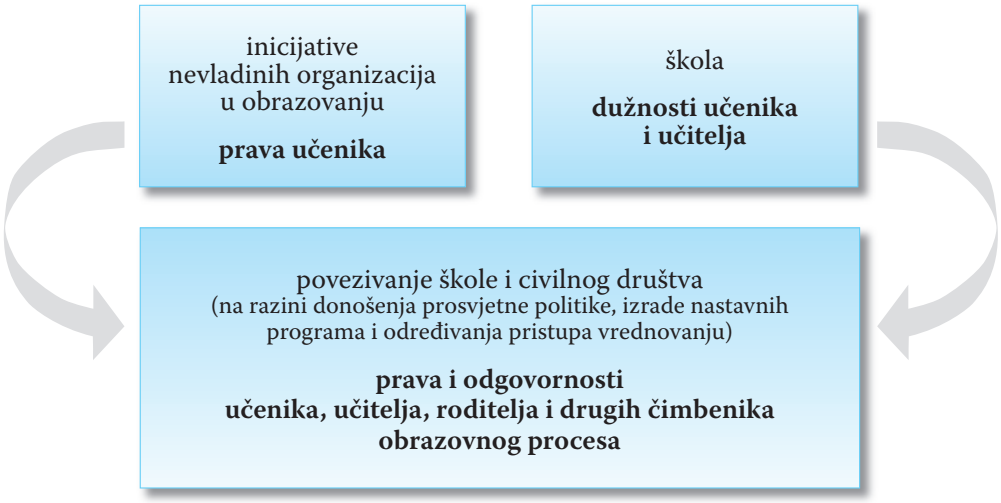

Prikaz 22: *Usklađivanje prava i odgovornosti u školi pod utjecajem organizacija civilnog društva*

Zadnjih desetak godina u svijetu su učinjeni značajni pomaci u tom pravcu. U mnogim se zemljama zaštita i promicanje prava i dostojanstva učenika spominje kao temeljno načelo rada škole na kojemu se uređuju odnosi između učenika i učitelja, učenika i školske uprave itd. Došlo je i do značajnih izmjena u nastavnim programima iz kojih se uklanjaju sadržaji kojima se promiče etnocentrizam i asimilacionizam, niječe vrijednost drugih kultura i opravdava diskriminacija pojedinca po osnovi spola, rase, etniciteta, vjere i sl.; veliča nasilje i rat kao bitne odrednice ljudske naravi te promiče nesnošljivost i govor mržnje. U nekim se zemljama od škola traži da, oslanjajući se na međunarodne standarde ljudskih prava, pripreme učenike za društvenu odgovornost, demokratsko sudjelovanje, poštivanje različitosti, globalnu perspektivu, nenasilno rješavanje sukoba i sl.

Prema UNHCHR-ovim izvještajima o provođenju Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda od 1995. do 2004. godine ustavi mnogih zemalja određuju obrazovanje kao sredstvo informiranja građana o njihovim temeljnim pravima i odgovornostima, no samo neki uvode obvezu uključivanja ljudskih prava u sve nastavne predmete na svim razinama obrazovanja. U nekim se zemljama ljudska prava uvode u osnovne i srednje škole kao kroskurikularna tema ili se spominju u uputama za izradu nastavnih programa. U većini zapadnoeuropskih zemalja posebne teme ljudskih prava uvedene su u programe građanskog obrazovanja, građanske kulture, poznavanja ustava i sl.

Čuvena nevladina organizacija **Amnesty International USA** je 1985. godine pokrenula svoj *HREducators' Network* (Mrežu edukatora ljudskih prava), a 1989. počela izdavati *HRE: the 4th R* - prvi američki časopis u tom području. Godine 1991. *Network* je odredio sljedeća obilježja obrazovanja za ljudska prava:

- poziva na privrženost onim ljudskim pravima koja su utvrđena 'Općom deklaracijom o ljudskim pravima', međunarodnim paktovima i Poveljom prava SAD-a;
- promiče odgovornost za poštivanje, zaštitu i promicanje prava svih;
- potvrđuje demokratska načela jednakosti i pravde;
- propituje temelje ljudskih prava iz različitih perspektiva i s osloncem na različite obrazovne prakse;
- podupire razvoj komunikacijskih vještina i znalačkog kritičkog mišljenja;
- osigurava multikulturalnu i povijesnu perspektivu u borbi za pravdu i dostojanstvo osobe;
- angažira srce i um;
- potiče na nenasilno djelovanje;
- afirmira međuovisnost ljudske obitelji; olakšava razumijevanje korijena obespravljenosti i načina na koji se kršenje prava može suzbiti ili izbjeći.

Može se pretpostaviti da će u skoroj budućnosti obrazovanje za ljudska prava biti još prisutnije u školama, kako zbog pritisaka civilnog društva, tako i zbog obveza koje vlade pojedinih zemalja preuzimaju kao članice međunarodnih ili regionalnih organizacija. Osobit utjecaj u tom smislu imaju zaključci Svjetskog kongresa o ljudskim pravima iz 1993., kao i Desetljeće obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih Naroda, a što se europskih zemalja tiče, još i zaključci dvaju samita Vijeća Europe održanih 1993. i 1997. godine.

6.2.3. Određenje i temeljna načela obrazovanja za ljudska prava

Usprkos relativne sporosti kojom obrazovanje za ljudska prava u punom smislu ulazi u škole, na svim se razinama neupitno prihvaća da je ono bitna pretpostavka punog uživanja prava i sloboda pojedinca. "Puno uživanje" se shvaća kao niz međusobno povezanih dimenzija predstavljenih u Prikazu 23.

U UNHCHR-ovim 'Smjernicama za nacionalne planove djelovanja u Desetljeću obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda', kaže se da je cilj takvog obrazovanja razvoj svijesti pojedinca o univerzalnosti, neotuđivosti, nedjeljivosti i mnogostrukosti ljudskih prava i sloboda, ali i njegovo osposobljavanje za aktivnu ulogu u promicanju i zaštiti prava i sloboda, što bi u konačnici trebalo omogućiti uspostavu kulture ljudskih prava. Stoga se navodi da djelovanje u tom području mora proizlaziti iz poznavanja međunarodnih instrumenata ljudskih prava i da mora, osim obrazovanja u užem smisli, obuhvatiti širenje znanja i informiranje.

Prikaz 23: *Dimenzije prava i sloboda čije ostvarenje ovisi o obrazovanju za ljudska prava*

Iz tih se postavki izvode načela provođenja obrazovanja za ljudska prava. Obično se ističe da poučavanje ljudskih prava znači istovremeno uvođenje i novih sadržaja i novih metoda obrazovanja te da učenje u tom području ne znači samo što i koliko znamo nego kako djelujemo, budući da je učenje ljudskih prava neraskidivo povezano s učenjem odgovornosti. Pedagoška načela obično naglašavaju povezanost kognitivnih, afektivnih i psihomotoričkih dimenzija učenja, primjerenost dobi učenika, postupnost, kontinuitet, cjelovitost i provjerljivost. Detaljnija lista uključuje sljedeće zahtjeve:

Općenito se prihvaća da uspješno učenje i poučavanje u području ljudskih prava mora uključivati sljedeće tri dimenzije:

- usvajanje znanja ***o*** ljudskim pravima;
- razvoj vještina i stavova bitnih ***za*** promicanje, zaštitu i jačanje ljudskih prava;
- stvaranje okoline u kojoj se uči i poučava tako što se živi ***u*** ljudskim pravima.

S osloncem na te tri dimenzije obrazovanje za ljudska prava određuje se kao obrazovanje ***o***, ***za*** i ***u***:

- ljudskom dostojanstvu;
- univerzalnosti, nedjeljivosti, međuovisnosti, neotuđivosti i višestrukosti prava i sloboda svakog pojedinca;
- jednakosti, različitosti i nediskriminaciji;
- pravdi i vladavini prava;
- odgovornosti i samoodgovornosti temeljenoj na pravima.

OBRAZOVANJE ZA LJUDSKA PRAVA:
= obrazovanje za jednakost ljudskog dostojanstva svih
= sredstvo razvoja kulture ljudskih prava

- ***jačanje osobnosti i dostojanstva pojedinca*** (učenje mora pridonijeti razvoju samosvijesti, samopoštovanja i samoosnaženja);
- ***osiguranje cjelovitog i aktivnog iskustva*** (učenje mora biti usklađeno s potrebama i interesima pojedinca i grupe i provoditi se kao individualne i grupne aktivnosti i akcije);
- ***slobodno izražavanje osobnih stavova i osjećaja*** (učenjem se moraju poticati i poštivati mišljenja, stavovi, vjerovanja i osjećaji svih na isti način);
- ***promicanje horizontalne komunikacije, razmjene iskustva, dogovaranja i konsenzusa*** (učenje se odvija u dijalogu tijekom kojega osobe slobodno razmjenjuju svoje misli, stavove i osjećaje u atmosferi uzajamnog poštivanja);
- ***promicanje demokratske participacije*** (učenje treba pripremiti pojedinca na sudjelovanje u planiranju, donošenju odluka, vrednovanju učinka i promjeni akcije);
- ***poticanje kritičkog pristupa temeljenog na dokazu*** (učenje mora voditi razvoju kritičkog i dokaznog mišljenja kao pretpostavke autonomnosti pojedinca);
- ***provjeravanje naučenog u stvarnoj situaciji*** (učenje se mora provoditi tako da se rezultati mogu neposredno provjeriti);
- ***djelovanje na ozračje zajednice*** (učenje mora pridonijeti poboljšanju odnosa među pojedincima, kao i cjelokupnom ozračju škole, odnosno društvene zajednice).

Kad se želi naglasiti sveobuhvatnost obrazovanja za ljudska prava, obično se izdvajaju sljedeća načela:

- ***cjeloživotnost*** (kontinuirano doživotno učenje);
- ***međugeneracijsko povezivanje*** (sudjelovanje svih dobnih skupina u učenju);
- ***intrasektorsko povezivanje*** (povezivanje formalnog, neformalnog i informalnog učenja i poučavanja);
- ***intersektorsko i transsektorsko povezivanje*** (povezivanje obrazovanja s drugim društvenim sektorima: kulturom, gospodarstvom, politikom i tehnologijom);
- ***interdisciplinarnost*** (objedinjavanje spoznaja društvenih, humanističkih, prirodnih i tehničkih znanosti);
- ***vremenski kontinuitet*** (obuhvatiti prošlost, sadašnjost i budućnost).

6.2.4. Ciljevi i ciljne grupe

Obrazovanje za ljudska prava znači razumijevanje, prihvaćanje i djelovanje u skladu s načelom dostojanstva i jednakosti svih ljudi. Pravi test uspješnosti takvog učenja *nije samo što i kako znamo o ljudskim pravima nego jesmo li ljudska prava prihvatili kao svoje vrijednosti i djelujemo li u skladu s njima*. Neki autori te tri dimenzije objedinjuju pod pojmom *ljudskopravne pismenosti* i traže da se on svrsta u kategoriju temeljnih pismenosti, zajedno s čitanjem, pisanjem i računanjem.

Iako određivanje ciljeva obrazovanja za ljudska prava ovisi o nizu čimbenika, kao što su svrha učenja, dob, predznanje, raspoloživi resursi i sl., većina autora se slaže da postoje tri temeljna cilja koja se moraju poštivati pri izradi programa u tom području (v. Prikaz 24).

Ostvarivanjem tih ciljeva postiže se krajnja svrha obrazovanja za ljudska prava, a ta je osnaživanje pojedinca za upravljanje vlastitim životom uz korištenje demokratskih postupaka kojima se ne ugrožavaju prava i slobode drugoga.

Prikaz 24: *Opći ciljevi obrazovanja za ljudska prava*

Neki teoretičari prigovaraju da se time pretjerano politizira škola, drugi u tome vide opasnost po ostvarenje nacionalnih interesa, treći naglašavaju važnost "solidnog" znanja i odbacuju ideju uvođenja civilnih akcija u školu, četvrti drže da deelitizacija obrazovanja za ljudska prava vodi njegovu uprosječivanju i neučinkovitosti zaštite i sl. Iako su te kritike najčešće upućene iz konzervativnih krugova, ponekad ih nalazimo i među liberalnim autorima koji nisu spremni dati bezrezervnu potporu otvaranju škole civilnim inicijativama, sve dok se u tom području ne uspostave standardi kvalitete i jasni postupci provjere, koji važe za sve, kako bi se znalo tko, što i kako vodi do željenog cilja.

No i sama škola može biti kočnica uvođenju i unaprjeđenju obrazovanja za ljudska prava. Prenaglašavanje kognitivnih ciljeva, formalizirani odnosi između učenika i učitelja, segmentiranost nastave po predmetima, pretjerano korištenje predavačke metode i prevlast ocjenjivanja prema rezultatima testova, model je kojim se može nadzirati samo ostvarivanje kognitivnih ciljeva, ali ne i promjena stavova, vrijednosnih orijentacija i ponašanja, što je sve bitno za uspjeh u obrazovanju za ljudska prava.

Treba reći da u praksi rijetko nailazimo na sveobuhvatne programe u kojima su te tri skupine ciljeva obrazovanja za ljudska prava ravnomjerno zastupljene. I dok škole i dalje naglasak stavljaju na učenje *o* ljudskim pravima, osobito na usvajanje činjenica i razumijevanje pojmova, zanemarujući razvoj vještina, nevladine organizacije se više brinu upravo *za* razvoj vještina, osobito vještina sudjelovanja, nenasilnog rješavanja sporova ili

zastupanja, često zanemarujući teorijske dimenzije problema. Obje strane, pak, uglavnom ostavljaju po strani pitanje trajne promjene ponašanja i djelovanje pojedinca na stvaranje ozračja ljudskih prava u sredini iz koje dolaze.

Zahtjev za promjenom ponašanja rješava se posredno. S jedne strane se naglašava da se ciljevi obrazovanja za ljudska prava moraju ostvarivati u cjeloživotnoj perspektivi, a s druge se u takve programe uključuje sve više ciljnih grupa, osobito onih koje su odgovorne za dobrobit i sigurnost građana, odnosno onih čije odluke utječu na njihove živote. Poznata nevladina organizacija *Human Rights USA* (HRUSA) u svom priručniku za ljudska prava spominje osam ciljnih grupa u obrazovanju za ljudska prava:

- ***djeca/učenici i njihovi roditelji*** (sprega između djece i roditelja u podržavanju ljudskih prava bitna je jer se temeljni stavovi o sebi, drugima, ljudskom dostojanstvu i jednakosti formiraju u prvih desetak godina života);
- ***posebno osjetljive grupe*** (osobe s posebnim potrebama, siromašni, manjine, migranti, starosjedioci, prognanici, izbjeglice i dr. koji su najčešće žrtve kršenja ljudskih prava);
- ***djelatnici u sustavu obrazovanja*** (učitelji, ravnatelji škola, zaposlenici u stručnim službama, školska administracija, dakle svi oni koji su odgovorni za rezultate poučavanja i učenja i koji, stoga, moraju poznavati barem minimum standarda prava djeteta, osobito pravo djeteta na stjecanje znanja, informiranje i izražavanje vlastitog mišljenja, kao i pravo da se suprotstavi školskoj disciplini kojom se niječe njegovo dostojanstvo);
- ***profesije koje su izravno odgovorne za dobrobit građana*** (liječnici, medicinske sestre, odvjetnici, suci, socijalni radnici, novinari, policija, vojska i dr. kojima je društvo povjerilo zadatak skrbi za zdravlje, sigurnost, informiranost i, općenito, dobrobit građana);
- ***predstavnici civilnog društva*** (civilni aktivisti i članovi nevladinih organizacija, osobito oni koji djeluju u području socijalne i humanitarne skrbi, a koji svoje akcije, najčešće zbog neznanja, ne dovode u vezu s promicanjem ljudskih prava);
- ***državni dužnosnici i zaposlenici u državnim službama*** (svi oni koji donose i provode odluke od interesa za građane i koji bi, stoga, trebali pokazati visoku razinu poznavanja i upornost u zaštiti ljudskih prava);
- ***predstavnici poslovnog svijeta i bankarstva*** (osobe o kojima ovisi društveni razvoj te gospodarska i socijalna sigurnost građana, a koje često obezvrjeđuju važnost ljudskih prava);
- ***vjerske vođe i svećenstvo na nižim razinama*** (svi oni koji imaju utjecaja na duhovni život građana i koji su, stoga, odgovorni za promicanje ideje dostojanstva i jednakosti svih vjernika, bez obzira kojoj konfesiji pripadali).

6.2.5. Modeli obrazovanja za ljudska prava

Nedostatak općeprihvaćene teorijske podloge i bogatstvo praktičnih rješenja uzrokom su različitih klasifikacijskih shema unutar kojih se svrstavaju postojeći modeli obrazovanja za ljudska prava. Često se podjela vrši prema namjeni ili ciljevima programa, samostalno ili u kombinaciji sa sadržajima iako postoje i drugačiji pristupi. Kad se podjela vrši prema namjeni programa, i ovdje se, kao i u drugim srodnim područjima kao što su interkulturalno ili mirovno obrazovanje, obično navode tri skupine modela (v. Prikaz 25).

Prikaz 25: *Podjela pristupa obrazovanju za ljudska prava prema namjeni programa*

Programi koji su orijentirani na sadržaj ili kombinaciju ciljeva i sadržaja, mogu se dalje podijeliti na:

- one koji u središte stavljaju učenje određenih pojmova, vrijednosti, načela ili standarda, ili pak upoznavanje slučajeva kršenja prava (v. Prikaz 26);

- one koji su usmjereni na proces i koji prvenstveno potiču razvoj vještina.

U programima koji su više usmjereni na proces, naglašava se razvoj jedne ili više vještina među kojima se spominju sljedeće:

- vještine kritičkog mišljenja i dokazivanja,
- komunikacijske vještine,
- vještine rješavanja problema,
- vještine primjene znanja,
- vještine praćenja i vrednovanja,
- vještine sudjelovanja i timskog rada,
- vještine zagovaranja, zastupanja i samozastupanja,
- vještine nenasilnog upravljanja (ili rješavanja) sukobom,
- vještine demokratskog vođenja.

Prikaz 26: *Uobičajene teme oko kojih se organiziraju programi obrazovanja za ljudska prava*

Kombinirajući kriterije podjela jedan od najvećih autoriteta u području obrazovanja za ljudska prava sa Sveučilišta Columbia, Betty Reardon[14], razvrstala je modele obrazovanja za ljudska prava u četiri skupine:

[14] Reardon, B. A. *Education for Human Dignity: Learning about Human Rights and Responsibilities: A K12 Teaching Resource*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1995.

- ***povijesni pristup*** – nekada dominantan model, usmjeren je na poučavanje o ljudskim pravima kroz povijest, uz naglašavanje uloge ljudskih prava u stvaranju "harmoničnog društva";
- ***upoznavanje međunarodnih standarda ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite*** - jedan od najraširenijih pristupa danas; učenika se nastoji upoznati s međunarodnim standardima ljudskih prava i osposobiti ga za korištenje tog znanja u suzbijanju društvene nejednakosti i diskriminacije;
- ***rekonstruktivni pristup*** – najčešće ga zagovaraju kritički teoretičari društva, a teži osnaživanju djece i odraslih za pokretanje društvenih promjena, što znači da se naglasak stavlja na razvoj vještina i stavova koji završavaju konkretnim akcijama;
- ***vrijednosni pristup*** – pristup u sklopu kojega se ljudska prava vide kao integriran sustav etičkih načela koja određuju ljudsko ponašanje. U središtu tog modela nalazi se načelo ljudskog dostojanstva i integriteta koje se povezuje s pet vrednota: osobna sloboda, demokratska participacija, jednake mogućnosti, ravnopravnost u gospodarstvu i održivi okoliš (v. Prikaz 27).

Prikaz 26: *Obrazovanje za ljudska prava temeljeno na vrijednostima (Betty Reardon)*

Druga poznata autorica, Felisa Tibbitts[15], direktorica udruge *Human Rights Education Associates*, ističe da se prilikom podjele programa obrazovanja za ljudska prava mora poći od uloge koju ti programi imaju u društvenoj promjeni i izgradnji kulture ljudskih prava. Ona upozorava da obrazovanje za ljudska prava nema istu ulogu, primjerice, u zemljama u razvoju gdje najčešće služi poticanju gospodarskog razvoja na lokalnoj razini i borbi za prava žena, u odnosu na razvijene demokracije u kojima je ono više povezano s reformom nekog posebnog područja, kao što je sustav zatvorskih kazni, zaštita gospodarskih prava

[15] Tibbitts, F. 'Emerging models for human rights education.' *International Review of Education*, 48, 2002, 3-4, 159-171.

radnika migranata, zbrinjavanje izbjeglica i sl. Sukladno tome ona predlaže podjelu prema potencijalu koji različiti modeli imaju za društvenu promjenu, pri čemu traži da se u obzir uzmu tri ključne dimenzije tog potencijala: razvoj liderstva, uspostava koalicija i veza te osnaživanje pojedinca.

Oslanjajući se na taj kriterij, ona je ponudila tzv. piramidalnu ili hijerarhijsku podjelu modela obrazovanja za ljudska prava koji se prvenstveno, iako ne i isključivo, ostvaruju u neformalnom, civilnom sektoru, a koja obuhvaća:

Model 1: ***Vrijednosti i svijest*** – fokus je na prijenosu temeljnih spoznaja o međunarodnim standardima ljudskih prava kako bi se ona uspješno integrirala u sustav društvenih vrijednosti. Najčešći oblici djelovanja su kampanje za osvještavanje i nastavni predmeti u kojima se obrađuju teme kao što su: povijest ljudskih prava, instrumenti zaštite i sl. Cilj je privući interes i što više angažirati učenika ili sudionika obrazovnog procesa. Iako ovaj model podržava kritičko mišljenje (učenici kao "kritički konzumenti" ljudskih prava), nije jasno razvija li i kritičku svijest. Njegov najveći nedostatak je nedovoljno naglašavanje vještina komunikacije, nenasilnog rješavanja sukoba i civilnog aktivizma.

Model 2: ***Odgovornost*** – obično se provodi kao dio dodiplomske izobrazbe i poslijediplomskog usavršavanja nekih profila stručnjaka koji su uključeni u sustav nadzora, zagovaranja ili zaštite prava pojedinaca ili grupa: odvjetnika, tužitelja, sudaca i policije te zdravstvenih djelatnika, socijalnih radnika, novinara i sličnih struka. Zadaci i sadržaj programa mogu varirati, ovisno o profilu sudionika, no obično uključuju teme iz međunarodnog i domaćeg prava, etičke kodekse, mehanizme nadzora i zaštite te posljedice kršenja prava. Osim stjecanja specijalističkih znanja, usmjereni su na razvoj vještina, kao što su lobiranje i zagovaranje.

Model 3: ***Transformacija*** – usmjeren je na osposobljavanje pojedinca, grupa i lokalnih zajednica za prepoznavanje slučajeva kršenja ljudskih prava i obvezivanje na poduzimanje preventivnih akcija, pa osim osvještavanja ljudskih prava, uključuje jačanje liderstva, razvoj vještina nenasilnog rješavanja sukoba, organiziranje radi zaštite socijalnih prava i dr. Model se oslanja na osobno iskustvo žrtve, pa uključuje tehnike samorefleksije i transformacije iskustva. Iako se može naći i u školama, najčešće se primjenjuje u izbjegličkim kampovima i postkonfliktnim zajednicama, u radu sa žrtvama obiteljskog nasilja ili u pripremi stručnjaka za pružanje pomoći siromašnima.

Važno je napomenuti da se posljednjih godina različiti pristupi obrazovanju za ljudska prava u praksi sve više kombiniraju i da se izrada programa sve više oslanja na nekoliko temeljnih načela ili standarda ljudskih prava, kao što su: dostojanstvo osobe, prava, slobode i odgovornosti, jednakost, nediskriminacija, nepristranost, pravičnost, vladavina prava i sl.

6.2.6. Strategije, metode i tehnike obrazovanja za ljudska prava

Izboru strategija, metoda i tehnika u obrazovanju za ljudska prava potrebno je pridati jednaku pozornost kao i izboru sadržaja, budući da je u tom području način na koji se obrađuje neki sadržaj najčešće odlučujući za uspjeh poučavanja i učenja. Strategijom se naziva cjeloviti plan djelovanja kojim se, u idealnom obliku, utvrđuje stanje te pravac, ciljevi, sadržaji i metode promjene; izvršitelji, rokovi, resursi, postupci i instrumenti evaluacije te moguće poteškoće i načini njihova rješavanja. Metode su smišljeni i sustavni postupci kojima se nastoje ostvariti strateški ciljevi korištenjem jedne ili više tehnika, odnosno instrumenata. Iako se ti pojmovi razlikuju po značenju, u praksi i stručnoj literaturi često ih nalazimo kao sinonime, što ponekad otežava analizu i usporedbu različitih postupaka.

S obzirom na to da je jedna od temeljnih zadaća obrazovanja za ljudska prava priprema mladih za aktivno sudjelovanje u zaštiti svojih prava i prava drugih u interesu zajednice kao cjeline, a ne samo pasivno razumijevanje i pamćenje pojmova, događaja i činjenica, vrlo je važno da učitelji ljudskih prava upoznaju strategije, metode i tehnike kojima je moguće ostvariti taj cilj, kao i da znaju odabrati one koji su najprimjereniji ostvarenju pojedinačnih zadataka.

Prilikom izrade strategije i/ili izbora posebnog postupka valja uzeti u obzir sljedeće:

- ✔ ***obilježja učenika*** (dob; sposobnosti i stil učenja; postojeća znanja i vještine; motiviranost; iskustva stečena u obitelji, među vršnjacima i sl.);
- ✔ ***obilježja učitelja*** (stečena stručna znanja i vještine u tom području; stil poučavanja i upravljanja razredom; osjećaj osobne sigurnosti i odgovornosti; stavovi o ljudskim pravima, studentima, ulozi škole i učenja u razvoju pojedinca i društva i sl.);
- ✔ ***obilježja nastavnog procesa*** (ciljevi kurikuluma; sadržaj pojedinih predmeta; metodička tradicija; uključenost kontroverznih tema i način njihove obrade; praksa praćenja i vrednovanja rezultata učenja i poučavanja i sl.);
- ✔ ***obilježja obrazovnog konteksta*** (obrazovni prioriteti na nacionalnoj i lokalnoj razini; zakonske odredbe; postojanje materijalne potpore obrazovnim inovacijama; narav vođenja i upravljanja obrazovnim institucijama; dostupnost izvora i pomagala za učenje i poučavanje; sustav priznanja i nagrađivanja, odnosno utvrđivanja odgovornosti za uspjeh u obrazovanju i sl.).

Svaki od tih čimbenika na poseban način olakšava ili otežava primjenu neke strategije ili korištenje pojedine metode ili tehnike u obrazovanju za ljudska prava. Učitelj koji, primjerice, drži da škola treba učenicima osigurati solidno znanje o načelima ili instrumentima ljudskih prava, vrlo vjerojatno će izbjegavati aktivne metode koje se oslanjaju na razmjenu iskustva učenika. I obratno, učitelj koji drži da učenje ljudskih prava treba učenika pripremiti za život i rješavanje svakodnevnih problema, vrlo vjerojatno će nastojati što manje koristiti predavačke metode. Nadalje, čak će i krajnje motiviran učitelj u krajnje motiviranom razredu, vjerojatno odustati od takvih tema ako one nisu službeno utvrđene kao prioritetne, ako mu nije pružena odgovarajuća potpora i ako se njegov uspjeh u tom području ne priznaje.

Postupci koji se koriste u obrazovanju za ljudska prava vrlo su raznoliki i često neprispodobivi uobičajenim nastavnim postupcima, dijelom zbog toga što se veći dio njih izvorno pojavio u neformalnom obrazovanju odakle su preneseni u škole, a dijelom i zbog toga što su pojedine metode zapravo sastavljene od više složenih metoda, tehnika i instrumenata. *No u pravilu provođenje obrazovanja za ljudska prava znači izradu i primjenu onih strategija koje polaze od dobrobiti učenika kao pripadnika određene društvene zajednice. To upućuje na primjenu onih metoda i tehnika kojima se prvenstveno potiče iskustveno, problemsko, participativno, suradničko i sl. učenje i poučavanje, iako se, po potrebi, mogu uvesti i pasivni i receptivni oblici rada.*

Aktivno učenje

Učenje za ljudska prava je prvenstveno učenje kroz akciju. Načelo aktivnog učenja traži da se učenik stavi u situaciju u kojoj će stjecati nova znanja i vještine istraživanjem, radom u zajednici i simulacijom određenih događaja ili procesa. U programima obrazovanja za ljudska prava koji smjeraju stjecanju pravne pismenosti, osobito u višim razredima osnovne i srednjoj školi, preporučuje se kombinacija metode simulacije suđenja i akcijskih projekata (uključivanje u političku kampanju, rad sa zakonodavcima, analize zanimljivih i primjerenih sudskih procesa, istraživanje javnog mnijenja u lokalnoj zajednici i sl.). Programi koji su usmjereni na razvoj društvene odgovornosti i solidarnosti naglašavaju važnost provođenja projekata u lokalnoj zajednici i volonterski rad učenika u centrima za napuštenu djecu, žene i djecu žrtve nasilja, staračkim domovima bolnicama i telefonima za mlade). Učiteljima se savjetuje da godišnje uvedu barem jednu novu tehniku kojom učenici aktivno stječu i provjeravaju svoja znanja u praksi te jačaju participaciju i nenasilne odnose s drugima.

U skladu s tim strategija obrazovanja za ljudska prava koja polazi od dobrobiti učenika, odnosno sudionika obrazovnog procesa, može uključiti velik broj aktivnih metoda i tehnika rada. Njihova podjela vrši se prema različitim kriterijima, no rijetko kad se uspijeva na zadovoljavajući način obuhvatiti sva složenost i raznolikost metodičkih rješenja. U dva najčešća pristupa polazi se od načina na koji učenik stječe određena znanja i vještine te od veličine obrazovne grupe. Jedna od mogućih podjela metoda i njima odgovarajućih tehnika u obrazovanju za ljudska prava prema prvom kriteriju nalazi se u Prikazu 28.

Prema veličini obrazovne grupe metode se mogu razvrstati u sljedeće skupine:

- ***metode primjerenije radu s velikim grupa*** (oluja ideja, predavanje, izvještavanje, diskusija, debata, pisanje eseja, likovno izražavanje, izrada školskih novina, on-line umrežavanje i sl.);
- ***metode primjerenije radu u malim grupama ili timova*** (akcijsko istraživanje, analiza slučaja, projekt, rad na terenu, on-line diskusija i sl.);
- ***metode primjerenije učenju u paru*** (dijalog, rješavanje problema i sl.);
- ***metode primjerenije radu s jednim učenikom*** (pitanja i odgovori, prepričavanje osobne povijesti, dijalog, individualni projekti, on-line pretraživanje i sl.).

Prikaz 28: *Metode i tehnike u obrazovanju za ljudska prava*

Iako se uz svaku metodu vežu posebna pravila primjene i vrednovanja učinkovitosti, neka su pravila općevažeća za rad u školi, kao što su:

- ✔ temu ili problem, kao i odgovarajući postupak, predlaže i izabire učitelj ili voditelj zajedno s učenicima (olujom ideja, diskusijom ili postavljanjem određenog pitanja, primjerice: Kako možemo poboljšati odnose u razredu?);
- ✔ u slučajevima kad ima više prijedloga, izbor metode vrši se nakon što predlagači ukratko opišu prednosti i nedostatke metoda koje predlažu;
- ✔ učenici samostalno rade na određenom zadatku, učitelj ima ulogu savjetnika, facilitatora i koordinatora; u odgovarajućim slučajevima učenici između sebe mogu izabrati promatrače s jasnim uputama o tome što trebaju činiti i, kad se radi u manjim grupama, izvjestitelje;
- ✔ po završetku aktivnosti potrebno je povesti diskusiju o prednostima i nedostacima odabranog postupka i, u slučajevima kad se odabrani postupak pokaže neučinkovitim, predložiti novi za buduće slične aktivnosti.

U daljnjem ćemo tekstu opisati samo neke od najčešće korištenih tehnika iz Prikaza 28. Dodatne informacije o metodama i tehnikama u obrazovanju za ljudska prava mogu se naći na kraju ovoga priručnika, ali i u nekim drugim radovima.[16]

Razbijanje leda

Razbijanje leda je kratkotrajna uvodna aktivnost koja se provodi radi opuštanja ili "zagrijavanja" sudionika obrazovne grupe koji se susreću prvi put (primjerice u izvanškolskim aktivnostima u kojima se okupljaju učenici različitih razreda ili škola i sl.), a njihova komunikacija je bitna za uspjeh aktivnosti. Iako se najčešće koristi u programima nenasilne komunikacije, jednako se uspješno može primijeniti i u drugim programima u školi i izvan nje. Sastoji se od zadataka koji od sudionika traže brzi verbalni ili neki drugi odgovor, npr. pronalaženje para, grupiranje ili lančano povezivanje prema određenoj uputi ili kriteriju (boja kose, odjeća, datum rođenja, omiljena hrana, posjedovanje domaće životinje, pospremanje svoje sobe i sl.), nastavljanje lanca riječi, pamćenje što većeg broja izloženih predmeta, pronalaženje skrivenog predmeta, zajedničko crtanje nekog motiva zatvorenih očiju, pogađanje što druga osoba gleda ili misli i sl.

Igranje uloga

Igranje uloga je iskustvena metoda učenja u kojoj učenici, proizvoljno ili prema određenim pravilima, imitiraju neki događaj ili situaciju. Svrha joj je bolje razumijevanje razmišljanja i osjećanja sudionika nekog događaja (npr. učenika koji je žrtva nasilja i njegova napadača). Potiče razvoj socijalnih vještina, suosjećanja, solidarnosti, samokontrole, odgovornosti i prosocijalnog ponašanja. Cjelovita aktivnost uključuje sljedeće faze: a) izbor teme ili problema; b) podjela grupe na igrače i promatrače uz utvrđivanje zadataka za svaku ulogu; c) igranje uloga, ponekad i uz prekide kako bi se provjerilo razumijevanje igre od strane promatrača; d) provođenje diskusije o tijeku i rezultatima igre. Budući da se igra uloga obično odnosi na kontroverzne životne situacije, naknadno se u raspravi mogu pojaviti pitanja na koja nema jednoznačnog odgovora. Tada je potrebno učenicima pomoći da problem razmotre s različitih motrišta i da do njegova rješenja dođu demokratskim postupkom, primjerice glasovanjem ili konsenzusom.

Simulacija suđenja

Simulacija suđenja je iskustvena i interaktivna metoda koja se često koristi u programima pravnog opismenjivanja starijih učenika. Tijekom aktivnosti učenici preuzimaju uloge osumnjičenika, branitelja, tužitelja, suca, svjedoka, porote, medija i publike te simuliraju događanje na sudu. Aktivnost produbljuje razumijevanje osjećaja žrtve kršenja ljudskih prava, načina rada branitelja i tužitelja te ustroja i djelovanja pravnog sustava u cjelini. U nižim razredima osnovne škole moguće je organizirati zamišljen

[16] Vidi npr.: *Prvi koraci: Priručnik o odgoju i obrazovanju za ljudska prava*. Zagreb: Amnesty International Hrvatske, 2000.; Maleš, D. i Stričević, I. (ur.) *Mi poznajemo i živimo svoja prava*. Zagreb: Školska knjiga 2000.; Compass: *A Manual on Human Rights Education with Young People*. Strasbourg: Council of Europe, 2002.

sudski proces (primjerice zbog nepostojanja biciklističkih staza u mjestu ili pristupa školi za učenike u invalidskim kolicima) u kojima se kombinira igra uloga, dramatizacija i druge slične metode. U višim je razredima moguće provesti "stvarno suđenje" prema informaciji iz novina ili sudskom izvještaju. U svim tim slučajevima učenicima moraju biti jasne pojedine uloge i postupovna pravila. Posebna pozornost tijekom pripreme suđenja mora se posvetiti zaštiti dostojanstva osumnjičenika, privatnosti svjedoka i ozbiljnosti saslušanja. Po završetku suđenja može se povesti razgovor o ulozi sudova u zaštiti ljudskih prava, potrebi poštivanja zakona te to povezati s potrebom poštivanja pravila ponašanja u odjeljenju i školi.

Debata

Debata se u učenju ljudskih prava obično koristi kako bi se, uz poštivanje određenih postupovnih pravila, pojasnili stavovi o nekoj kontroverznoj temi (primjerice o praksi da se testovi znanja u školi daju nenajavljeno; zabrani noćnih izlazaka mladih i sl.). Njom se osobito razvijaju vještine logičkog mišljenja, aktivnog slušanja i argumentiranog iznošenja svojih stavova. Obično se vodi između dvije ili više manjih grupa koje zauzimaju i brane određen stav po nekom pitanju (primjerice: protivnici, zagovornici, neopredijeljeni). Svaka grupa ima zadatak zajednički smisliti i iznijeti dokaze kojima potkrepljuje ispravnost svog stajališta. Dokazi su stvar dogovora i članovi ih grupe moraju zastupati bez obzira na njihovo osobno mišljenje. Debata obično završava diskusijom nakon koje se glasuje o predloženim rješenjima, idejama i sl. Sa starijim se učenicima mogu organizirati formalne debate u kojima se naglasak stavlja na poštivanje pravila debatiranja (pretpostavka, priprema stajališta, izjava, sažimanje i glasovanje).

Aktivno slušanje

Aktivno slušanje interaktivna je metoda koja se koristi za učenje u paru. Svrha joj je pomoći učenicima da oblikuju stavove o određenom pitanju na temelju razumijevanja i suprotstavljanja stavovima druge strane. Pogoduje razvoju analitičkog, logičkog i argumentiranog mišljenja. Aktivnost se provodi tako da jedan učenik u paru izjavi da podržava neko rješenje i iznese razloge svoje podrške, nakon čega drugi učenik sažima ili preformulira njegov razlog i iznosi razlog koji mu je suprotan. Nakon toga, prvi učenik po istom postupku iznosi novi razlog suprotan razlogu drugog učenika, kojeg ovaj opet pobija. Sučeljavanje se ponavlja sve dotle dok se razlozi ne iscrpe, kad se pristupa glasovanju.

Pregovaranje

Pregovaranje je interaktivna metoda učenja kojom učenici stječu znanja i vještine kako na miran način, dobrovoljno i uz poštivanje određenih pravila pomiriti suprotstavljena stajališta i doći do zajedničkog rješenja. Obično se provodi s dvije suprotstavljene grupe i s promatračima koji prate ponašanje grupa tijekom procesa pregovaranja. Izbor problema kojega treba riješiti pregovaranjem razlikuje se ovisno o dobi učenika.

U nižim razredima može se pregovarati o rješavanju problema povezanih sa školom, odnosima s vršnjacima ili ispunjavanjem obveza u obitelji (primjerice oko toga tko će ići po kruh i mlijeko, usisati stan; gdje će se ići na izlet i sl.), dok se u starijim razredima mogu organizirati simulacije međunarodnih pregovora (primjerice između dvije zemlje koje se spore oko granica). Pregovaranje se razlikuje od debate po tome što rezultat nije pobjeda jedne strane, nego usklađivanje interesa obiju strana, odnosno nalaženje obostrano prihvatljivog rješenja. Valja ga razlikovati i od posredovanja, budući da ovdje usklađivanje interesa nije potpomognuto trećom, neutralnom stranom.

Posredovanje

Posredovanje ili medijacija je participativno-interaktivna metoda kojom dva sukobljena učenika ili grupe učenika nastoje doći do rješenja uz pomoć posrednika. Proces se temelji na dobrovoljnosti i motiviranosti sukobljenih strana da nađu mirno rješenje spora koristeći se mogućnostima nenasilne komunikacije, analize, dijaloga i pregovaranja uz pomoć treće, neutralne, osobe. Kad je posrednik učenik, govorimo o posredovanju među vršnjacima ili *peer*-medijaciji. Uspješnost metode ovisi o pripremi svih sudionika aktivnosti, osobito o posredniku koji mora ostati nepristran i uzdržavati se od prisiljavanja strana na neku radnju ili mišljenje. Smisao posredovanja je pružanje pomoći sukobljenim stranama koje žele, ali ne znaju kako doći do rješenja. Ono omogućuje sukobljenim stranama da se bolje upoznaju i oslobode uzajamnih predrasuda. Tijekom procesa obje strane aktivno sudjeluju u nalaženju rješenja pa se kaže da je posredovanje, kao i pregovaranje, metoda dvostruke pobjede. Posrednik jamči povjerljivost podataka, a sukobljene strane se obvezuju poštivati određena pravila ponašanja, kao što su: uzdržavanje od pogrdnih izraza i prekidanja druge strane, iskrenost, predanost u traženju zajedničkog rješenja i čuvanje povjerljivih podataka iznesenih tijekom posredovanja. Posredovanje završava usmenim ili pismenim sporazumom koji obvezuje obje strane na određeno ponašanje.

Oluja ideja

Oluja ideja (*brainstorming*) posebna je tehnika rada u grupi koja ima višestruku namjenu: omogućuje učenicima da se opuste prije početka aktivnosti; pobuđuje interes za odabranu temu; osigurava pojavu velikog broja ideja ili rješenja i pokazuje razinu razumijevanja te stavove učenika o nekom problemu. Može se koristiti samostalno ili kao polazište za druge metode, kao što su diskusija, izrada nacrta istraživanja i sl. Odvija se po određenim pravilima pa traži pripremu i učitelja i učenika. Kvalitetno provođenje oluje ideja traži da se zajednički odredi tema, problem ili pitanje kojim će se učenici baviti, objasne pravila ponašanja i bilježi svaki odgovor na ploču. Kad su svi odgovori iscrpljeni, analizira se njihov sadržaj, rangira po važnosti i odabire najprimjereniji koji onda služi kao podloga za diskusiju ili rješavanje problema. Neka od najvažnijih pravila provođenja oluje ideja su: tema ili problem određuje se prije oluje, svrha oluje je prikupiti što više ideja, ideje se ne komentiraju tijekom oluje, aktivnost završava analizom i rangiranjem ideja.

Analiza i interpretacija tekstualnog i slikovnog materijala

Udžbenički tekstovi, novinski članci, fotografije, filmovi, televizijske emisije, plakati, karikature i sl., često se koriste u obrazovanju za ljudska prava. Iako se preporučuju u radu sa starijim učenicima ili odraslima, uz dobru pripremu, mogu se koristiti i s učenicima nižih razreda osnovne škole, osobito kad je riječ o razotkrivanju stereotipa i predrasuda u udžbenicima i odgovarajućim književnim djelima. U svakom slučaju važno je pripremiti pitanja kojima se učenici vode do onoga što je bitno u tekstu ili slici (uočavanje problema i načina na koji je on predstavljen), kako bi samostalno izveli zaključak o tome je li određeni događaj (osoba i sl.) tumačen ili prikazan stereotipno, odnosno s predrasudom.

Analiza slučaja

Analiza slučaja istraživačka je metoda koja je primjerena radu s manjim grupama starijih učenika. Razvija analitičke vještine, logičko i kritičko mišljenje, vještine planiranja i timskog rada. U učenju se može koristiti samostalno ili kao podloga za istraživački projekt ili terenski rad (ako se želi saznati u kojoj mjeri su podaci dobiveni na jednom slučaju raširen u odjeljenju, školi, lokalnoj zajednici i sl.), debatu ili diskusiju (sučeljavanje učenika po nekom pitanju ili razmatranje više mogućih rješenja problema). Analizirati se mogu stvarni ili izmišljeni slučajevi ili problemi koji, u pravilu, moraju biti bliski iskustvu učenika (primjerice odnos prema novom učeniku u razredu, prema učenicima koji žive s rizikom, učenicima s posebnim potrebama i sl.). Cjelovit postupak analize obuhvaća nekoliko razina, od odabira problema i liste pitanja po kojima će se provesti analiza, preko pisanja izvještaja, javnog predstavljanja rješenja u razredu ili školi, do završne diskusije. Izvještaji obično sadrže niz podataka o rezultatima promatranja učenika, analize dokumenata i intervjua s drugim učenicima o određenom problemu i sl. U završnim razredima osnovne škole, u izvještaj se mogu uključiti i statistički podaci iz znanstvenih istraživanja, slike, novinski članci i sl.

Volonterski rad u zajednici

Programi učenja za ljudska prava putem volonterskog rada u lokalnoj zajednici posljednjih se godina u razvijenijim zemljama svijeta sve više uvode u škole, osobito u više osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje. Svrha im je dvostruka: s jedne strane teže potaknuti učenike na osvještavanje problema društvene nejednakosti, diskriminacije i isključivanja pojedinca i grupa, a s druge razviti osjećaj solidarnosti i društvene odgovornosti za promjenu. U pravilu se ostvaruju konkretnom akcijom kojoj prethodi pažljiva priprema (upoznavanje problema lokalne zajednice prikupljanjem podataka iz lokalnih novina, intervjuiranjem građana ili predstavnika javnih službi i sl.). Akcije uključuju pružanje pomoći djeci, mladima i odraslima koji se nalaze u ustanovama za zbrinjavanje beskućnika, osoba s posebnim potrebama, žrtava nasilja; u staračkim domovima, bolničkim odjelima i sl. Mogu se provoditi i osnivanjem ili sudjelovanjem u radu telefona ili informativnog pulta za djecu i mlade,

prikupljanjem humanitarne pomoći za posebno ugrožene učenike ili obitelji, sudjelovanjem u radu grupa za samopomoć i sl. Učenici vode bilješke o svojim akcijama, a rezultate mogu predstaviti na kraju školske godine izložbom u kombinaciji s okruglim stolom, diskusijom i sl.

On-line pretraživanje

Pretraživanje putem Interneta postupak je koji se posljednjih godina sve češće koristi u obrazovanju za ljudska prava. Nakon izbora teme ili problema učenici samostalno ili u manjim grupama pretražuju (*surfaju*) po Internetu vodeći bilješke o tome koje su podatke i gdje pronašli. Pretraživanje se može provoditi uz korištenje različitih alata za traženje informacija, odnosno baza podataka prema ključnim riječima, autorima, zemljama i sl. S obzirom na to da ono traži određenu razinu kompjuterske pismenosti i sposobnost selekcije, važno je da učenici već znaju raditi s kompjuterom i da prije pretraživanja imaju izrađen plan ili smjernice za pretraživanje kako bi se mogli usmjeriti na ono što je bitno. Pretraživanje se može provoditi u nekoliko faza, tako da se nakon svake faze dobiveni podaci usporede s planom i utvrde dijelovi koji traže daljnje pretraživanje. Izvještaj o rezultatima pretraživanja predstavi se cijeloj grupi, nakon čega je dobro povesti razgovor o prednostima i nedostacima takvog načina učenja.

Zajednička rekapitulacija

Zajednička rekapitulacija je postupak kojim se završava neka aktivnost. Svrha joj je provjera onoga što su učenici ili sudionici obrazovne grupe zapamtili, ali i sažimanje bitnih detalja kojima se olakšava pamćenje. Počinje postavljanjem pitanja: Što ćeš od onoga što si danas čuo/čula zapamtiti (i primijeniti)? Ponekad se za to koristi loptica koju učenici dobacuju jedan drugome, pri čemu onaj koji uhvati lopticu na postavljeno pitanje odgovara jednom riječju ili kraćom rečenicom.

6.2.7. Obrazovanje za ljudska prava i druga srodna područja

Već je rečeno da se zadnjih desetljeća pojavio velik broj obrazovnih programa kao odgovora na nove društvene potrebe izazvane rušenjem totalitarnih društava, opadanjem povjerenja građana u demokratske institucije i nezainteresiranošću mladih za političke procese, masovnim migracijama i porastom kulturno pluralnih društava, globalizacijom, krizom okoliša, međunacionalnim i međuetničkim netrpeljivostima, porastom nasilja, terorizmom, prijetnjom globalnom miru itd. Ovisno o naravi izazova, ali i o obrazovnoj tradiciji, ponegdje se uvodi obrazovanje za ljudska prava i slobode; drugdje se prioritet daje građanskom obrazovanju ili pravnoj pismenosti; negdje temama iz obrazovanja za mir i nenasilje; u nekim slučajevima traži se da se obrazovanje prvenstveno okrene potrebama kulturno pluralne zajednice i učenike pripremi za snošljivost i poštivanje različitosti; negdje se traže programi kojima se potiče razumijevanje globalnih procesa i globalne međuovisnosti ili, pak, očuvanja okoliša i održivog razvoja.

Iako svaki od tih programa ima svoje posebne ciljeve, njima se u većoj ili manjoj mjeri promiče i ideja ljudskog dostojanstva, ljudskih prava i sloboda, jednakosti i odgovornosti. Usporedimo li te programe s kategorijama ljudskih prava, možemo lako uočiti veze između, primjerice, građanskog ili političkog obrazovanja i građanskih i političkih prava, između interkulturalnog ili antirasističkog obrazovanja i kulturnih i socijalnih prava te između obrazovanja za nenasilno rješavanje sporova i prava na mir i razvoj itd. Usporedimo li te programe s tzv. generacijama ljudskih prava, dobivamo odnose koji su dani u Prikazu 29. Uspostavljene veze ne znače da su se pojedini programi pojavili kad i pojedine kategorije prava, nego da se njima promiču određene vrijednosti koje istovremeno pridonose ostvarenju određenih kategorija svrstanih pod pojmom generacije.

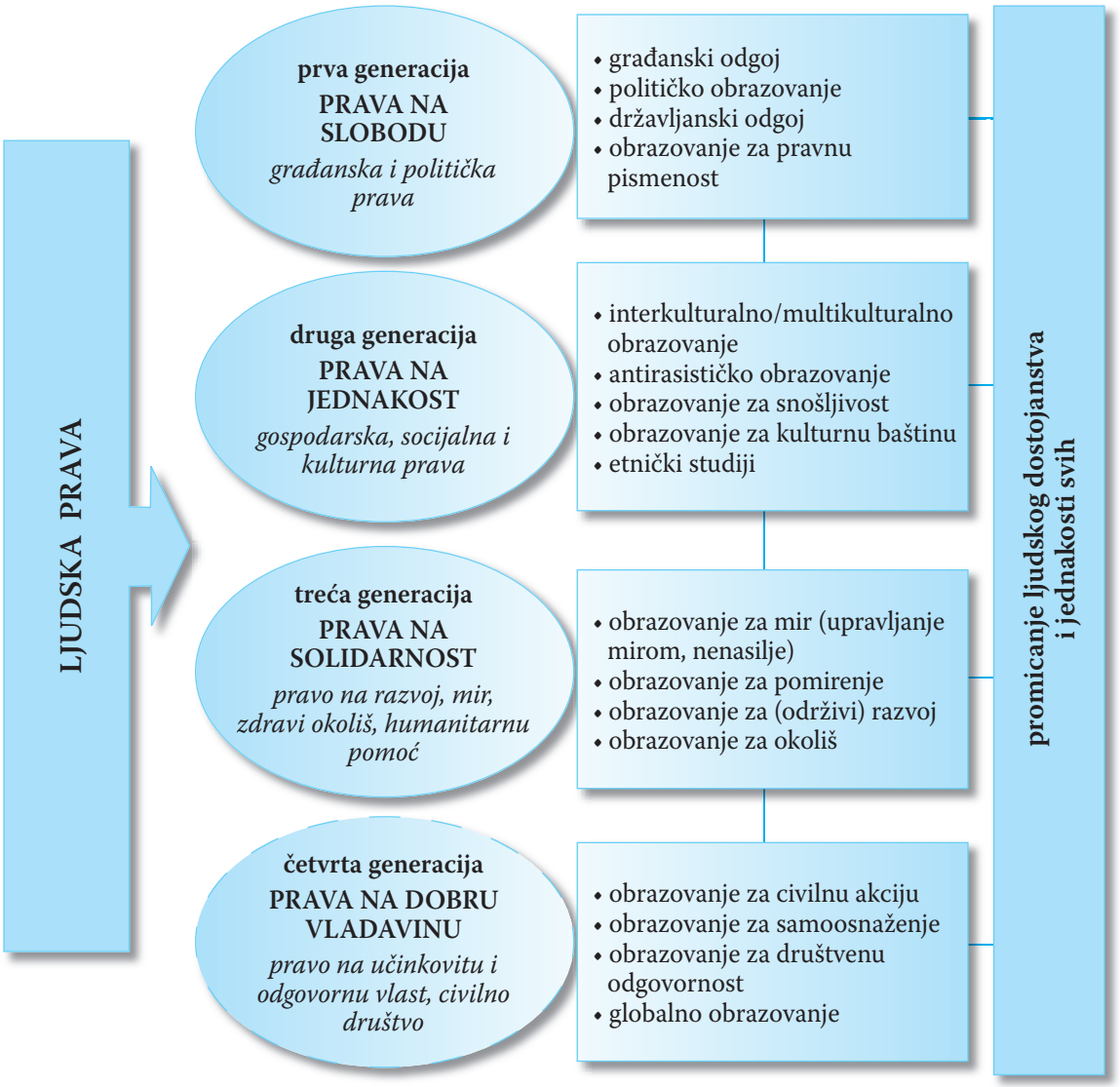

Prikaz 29: *Generacije ljudskih prava i obrazovni programi*

Za razliku od tih programa, obrazovanje za ljudska prava u pravilu promiče podjednako sve kategorije prava. Ono se pojavilo kao sveobuhvatan, cjelovit i inkluzivan pristup učenju i poučavanju za ljudsko dostojanstvo, jednakost i osnaživanje pojedinca za autonomno, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskim procesima, uz poštivanje načela općih ljudskih prava i temeljnih sloboda svih, vladavine prava, nediskriminacije i solidarnosti. U skladu s tim, može se reći da obrazovanje za ljudska prava predstavlja sjecište niza drugih programa kojima se, više ili manje izravno, promiču pojedine kategorije prava i sloboda. No s obzirom da se njima promiču i drugi ciljevi izvan područja ljudskih prava, oni zadržavaju svoju posebnost i ne mogu se u potpunosti poistovjetiti s obrazovanjem za ljudska prava. U daljnjem tekstu ukratko ćemo opisati neke od posebnosti tih programa.

6.2.7.1. Ljudska prava i građansko obrazovanje

Građansko obrazovanje posebno je područje obrazovanja koje se od početka 1990-ih najčešće spominje u svezi s izmjenama i dopunama kurikuluma u razvijenim i tranzicijskim zemljama Europe i Sjedinjenim državama. Spominje se još i pod nazivom "političko obrazovanje", "obrazovanje za demokraciju", "državljanski odgoj" i "obrazovanje za građanstvo". Uglavnom se uvodi u više razrede osnovne ili u srednju školu kao kroskurikularno načelo, posebni obvezni ili izborni predmet, kao obvezna ili izborna dopuna postojećem društvenom predmetu ili predmetima, kao poseban program školskih ili izvanškolskih aktivnosti, ili kao jednokratni projekt. Također se sve češće spominje i u svezi s reformom programa dodiplomskog obrazovanja i stručne izobrazbe učitelja osnovne i srednje škole.

Glavni je cilj građanskog obrazovanja priprema informiranog, aktivnog i odgovornog građanina koji, sudjelovanjem u procesu odlučivanja, pridonosi razvoju demokracije i građanskog društva. Osim razumijevanja temeljnih pojmova i načela ustroja demokratske vlasti, odnosa građanina i institucija vlasti, nužnosti zaštite građanskih i političkih prava i sloboda, vladavine prava itd., građansko obrazovanje ističe potrebu razvoja participativnih vještina, vođenja, timskog rada, dijaloga i sl., privrženost temeljnim vrednotama demokracije te jačanju individualne i kolektivne odgovornosti za stabilnost građanskog društva. Prema međunarodnoj udruzi CIVITAS, uspjeh građanskog obrazovanja ogleda se u razumijevanju demokracije kao instrumenta zaštite prava i sloboda pojedinca i pravde u skladu s međunarodnim standardima. Na razini škole, građansko obrazovanje potiče uvođenje programa usmjerenih na učenika i zajednicu te na razvoj demokratske kulture prava i odgovornosti, nepristranosti i nenasilnog ponašanja.

Usprkos tim odrednicama, građansko obrazovanje se u mnogim zemljama i dalje ostvaruje kao državljanski odgoj. Budući da ne postoji opći model demokracije i da su mnogi demokratski režimi i danas slijepi na pojavu nejednakosti i nepravde, društvenog isključivanja, rasne i etničke diskriminacije i asimilacionizma, potrebno je praviti razliku između građanskog obrazovanja koje učenike priprema za politički manipulirane građane poslušnike i onoga koje ih priprema za građane koji autonomno i odgovorno sudjeluju

u društvenim promjenama s osloncem na načela općih ljudskih prava, pravde, jednakosti i pluralizma. Ta je razlika sadržana i u UNESCO-vu pojmu "građansko obrazovanje s međunarodnom dimenzijom", kao i u pojmu "obrazovanje za demokratsko građanstvo" Vijeća Europe, o čemu je bilo ranije riječi.

IEA istraživanje o poznavanju građanstva i civilnom angažmanu među četrnaestogodišnjacima

(Torney-Purta, J. et al. *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen*. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement, 2001.)

Istraživanje je provedeno u 28 zemalja kako bi se utvrdilo što četrnaestogodišnji učenici znaju o demokratskim institucijama i procesima, koje građanske vještine posjeduju, koje vještine posjeduju za razumijevanje i interpretaciju političke komunikacije, shvaćaju li pojmove građanstva i demokracije na isti način kao i odrasli u njihovu društvu, koju ulogu imaju škole i civilne organizacije u građanskom razvoju adolescenata itd.

Rezultati potvrđuju da među demokratskim državama postoji podudaranje oko ključnih tema građanskog obrazovanja. U većini ispitanih zemalja učenici razumiju temeljna demokratska načela i vrijednosti (npr. važnost političkog pluralizma, podjele vlasti i slobode govora), ali je njihovo poznavanje često knjiške naravi i uglavnom se svodi na prepoznavanje termina. Osim toga, ne postoji veća razlika između učenika koji pripadaju tzv. "starim" od onih koji pripadaju "novim" demokracijama (tranzicijske zemlje). Među deset zemalja sa srednjim vrijednostima znatno iznad međunarodnog prosjeka bile su Poljska, Cipar, Slovačka i Češka Republika. Poljski učenici imali su bolje rezultate npr. od finskih, američkih i norveških učenika. Među zemljama sa srednjim vrijednostima znatno ispod međunarodnog prosjeka bili su Portugal i francuski dio Belgije, kao i Estonija i Rumunjska.

Istraživanje je potvrdilo složen odnos između građanskih znanja, civilnog angažmana i stavova. Bolji rezultat na zadacima znanja ne znači automatski i veći angažman ili društveno primjerenije stavove. Neke su zemlje postigle slab rezultat u znanju, a visok u civilnom angažmanu. Vrlo je mali broj učenika koji su postigli visok rezultat u znanju bilo civilno aktivno. U nekim su zemljama, učenici koji su imali visok rezultat na zadacima znanja pokazali malo razumijevanja za prava imigranata ili žena. U većini tranzicijskih zemalja, broj osvojenih bodova za podršku pravima žena bio je ispod međunarodnog prosjeka.

Glede sudjelovanja učenika u procesu odlučivanja, istraživanje potvrđuje da mladi više nisu zainteresirani za konvencionalne oblike političke participacije (članstvo u stranci, pisanje pisama novinama o društvenim i političkim temama, kandidiranje za lokalnu ili gradsku upravu). Učenici pokazuju veći interes za rad sa svojim vršnjacima na poslovima u kojima su rezultati odmah vidljivi (npr. sudjelovanje u radu školskih vijeća ili parlamenata mladih).

Istraživanje je također pokazalo da među učenicima raste nepovjerenje prema institucijama vlasti, političkim strankama i političarima. Mladi misle da su institucije vlasti otuđene od građana i da djeluju "iza zatvorenih vrata", da političari manipuliraju glasačkim tijelom i rade samo za svoje osobne interese.

Ljudska prava zauzimaju središnje mjesto u promicanju aktivnog građanstva u demokratskom i kulturno pluralnom društvu. Sudjelovanje u demokratskim procesima prvenstveno znači razumijevanje, svjesnu privrženost i djelovanje u skladu s načelom ljudskog dostojanstva, jednakosti, nepristranosti i aktivnog otpora diskriminaciji, rasizmu, seksizmu i drugim oblicima isključivanja i nepravde. Odgovorno i aktivno građanstvo nezamislivo je bez osjećaja odgovornosti za dobrobit drugoga i društva u cjelini. Sukladno tome i građansko obrazovanje je nezamislivo bez stjecanja znanja i razvoja vještina kojima se ljudska prava i slobode promiču i štite na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.7.2. Ljudska prava i interkulturalno/multikulturalno obrazovanje

Interkulturalno obrazovanje je posebno područje teorije i prakse odgoja i obrazovanja koje se pojavljuje kao odgovor, s jedne strane, na kulturno usložavanje razvijenih demokratskih društava pod utjecajem imigracije i, s druge strane, na tzv. obnovu etničkih identiteta nedominantnih društvenih grupa kao izraza otpora protiv povijesnog ugnjetavanja, ali i globalizacije. Termin "interkulturalno obrazovanje" prevladava među europskim autorima, dok autori iz Sjedinjenih država, Velike Britanije, Kanade, Australije i Novog Zelanda u istom ili sličnom značenju koriste termin "multikulturalno" ili, pak, "multietničko" i "međurasno obrazovanje".

Prvi programi imaju kompenzacijsku i tranzicijsku ulogu, a uvode se početkom 1960-ih. Isključivo su namijenjeni tzv. kulturno ili jezično drugačijim učenicima koji trebaju posebnu pomoć prije i tijekom uključivanja u redovitu nastavu pa ih se naizmjence poučava na jeziku zemlje domaćina i zemlje podrijetla, uz dodatne sadržaje iz povijesti, zemljopisa i kulture zemlje podrijetla. U Europi se takvi programi izrađuju za djecu tzv. sezonskih radnika, migranata i manjina, a u Sjedinjenim državama i Kanadi još i za djecu starosjedilačkih naroda. Usprkos njihove ograničene primjene, ti su programi označili novo razdoblje u pristupu obrazovanju kulturno drugačijih učenika na koje se do tada primjenjivala teorija smanjenih mentalnih sposobnosti, zbog čega su u nesrazmjerno velikom broju bili upućivani u posebne škole (v. Prikaz 30).

Pod utjecajem ideje kulturnog pluralizama i uvođenja multikulturalne perspektive, u sklopu koje se kulturna posebnost počinje promatrati kao društvena stvarnost, i zahtjeva za punim ostvarivanjem prava na jednakost u obrazovanju, postupno se pojavljuje pojam multikulturalnog, a kasnije i interkulturalnog obrazovanja koji je namijenjen svim učenicima, a ne samo onima koji su kulturno drugačiji. Sam pojam koristi se u tri značenja: a) nova filozofija obrazovanja; b) temeljno nastavno ili kroskurikularno načelo i c) obvezan ili izborni nastavni predmet ili sadržaj jednog ili više postojećih predmeta u osnovnoj i srednjoj školi te u obrazovanju učitelja.

Na normativnoj se razini u većini zemalja kao glavni cilj multikulturalnog ili interkulturalnog obrazovanja postavlja razumijevanje i poštivanje načela višekulturalnosti, što se u praksi ostvaruje na različite načine. Osim usvajanja temeljnih pojmova u području kulture, u nekim slučajevima to podrazumijeva upoznavanje svoje i drugih kultura, jačanje etničkog identiteta

Učenje za osvještavanje i oslobađanje od stereotipa i predrasuda (antipredrasudno učenje)

Programi osvještavanja i oslobađanja od stereotipa i predrasuda poseban su dio interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja. Temeljni cilj takvih programa je razvoj sposobnosti i vještina kritičkog opažanja, analize i prosuđivanja svojih i tuđih postupaka prema osobama koje pripadaju drugoj kulturi, rasi, jezičnoj ili etničkoj grupi i sl. Od posebnih ciljeva valja spomenuti sljedeće:

- razumijevanje temeljnih pojmova i odnosa među njima (stereotip, predrasuda, diskriminacija, etnocentrizam, šovinizam i sl.);
- razumijevanje razlika između činjenice, vrijednosti i stava;
- razumijevanje nastanka, održavanja i mijenjanja stereotipa i predrasuda;
- vještine analize i vrednovanja svojih i tuđih stavova prema drugim osobama;
- poznavanje metoda poticanja promjene stavova i njihova primjena u svakodnevnom životu.

Stereotip je pretjerana, rigidna i prebrza generalizacija koju dijeli neka grupa ljudi o sebi ili drugoj grupi. Stereotipizirati znači pridruživati pozitivne ili negativne osobine (npr. pametni, lijeni, marljivi, škrti, glupi i sl.) pojedinoj rasi, spolu, religijskoj ili etničkoj grupi i sl., a time i svim osobama koje se opažaju kao pripadnici takve grupe. Stereotip treba razlikovati od predrasude zbog dva ključna razloga: a) stereotip je pozitivan ili negativan stav koji proizlazi iz ideje, a predrasuda negativan i krajnje uvredljiv stav koji proizlazi iz vjerovanja, i b) stereotip nije nužno povezan s diskriminacijom, dok predrasuda najčešće vodi diskriminaciji. Diskriminacija je akcija kojom se ograničavaju, krše ili osporavaju prava i dostojanstvo druge sobe uz koju se veže predrasuda.

Teorije predrasudnog ponašanja:

- ***teorija predrasudne osobe*** (Adorno) po kojoj su predrasude proizlaze iz osobina ličnosti, kao što su:
  - rigidno pridržavanje konvencionalnih vrednota;
  - podređivanje idealiziranom autoritetu;
  - spremnost na okrivljavanje i kažnjavanje ljudi koji se opiru konvencionalnim normama ponašanja;
  - otpor prema subjektivnosti, osjetljivosti i mašti;
  - praznovjerje;
  - osjećaj strahopoštovanja prema moći;
  - destruktivnost i cinizam;
  - opterećenost seksualnošću;
- ***teorija socijalnog učenja i konformizma*** (Allport, Bandura) po kojoj predrasude nastaju kao rezultat učenja i socijalizacije (izloženost modelu, nagrade i kazne te prihvaćanje grupnih vrijednosti i normi ponašanja).

PERSPEKTIVA	SHVAĆANJE KULTURNIH RAZLIKA	MODELI PROGRAMA	CILJEVI	CILJNE GRUPE
Monokulturalna perspektiva	kulturne razlike kao prijelazno društveno obilježje	• multikulturalno obrazovanje usmjereno na učenika • obrazovanje za kulturno drugačijeg učenika • kompenzacijski ili tranzicijski programi	• redukcija kulturnog šoka kod kulturno drugačijih učenika kombiniranjem nastave na materinskom jeziku i jeziku dominantne grupe • unaprjeđenje obrazovnih šansi za kulturno drugačije učenike	• učenici koji pripadaju jezičnim ili kulturnim manjina • nastavnici takvih učenika
Multikulturalna perspektiva	kulturne razlike kao društvena stvarnost	• multikulturalno obrazovanje usmjereno na sadržaj programa • obrazovanje o kulturnim razlikama • obrazovanje za međukulturno razumijevanje • etnički studiji • studiji jedne grupe	• osvještavanje stereotipa, predrasuda i etnocentrizma iz nastave • prihvaćanje kulturne raznolikosti kao društvene stvarnosti • poticanje otvorenosti prema drugim kulturama • jačanje manjinskih identiteta	• svi učenici
Interkulturalna perspektiva	kulturne razlike kao društvena vrijednost ili snaga	• interkulturalno/ multikulturalno obrazovanje usmjereno na zajednicu • obrazovni programi za društvenu rekonstrukciju • pedagogija (samo)osnaženja • kritička pedagogija • pedagogija otpora	• korjenite promjene kurikuluma te političkog i kulturnog konteksta škole • kritičko osvještavanje diskriminacije i opresije, osposobljavanje za sudjelovanje, timsko odlučivanje i društvenu akciju • promjene društvenih odnosa na načelima zaštite ljudskih prava, jednakosti, demokracije i sl.	• cjelokupan školski sustav, od tijela vlasti, preko škola, do učitelja i učenika

Prikaz 30: *Promjene polazišta i ciljeva interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja*

te razvoj interkulturalne osjetljivosti i višejezičnih kompetencija. U Sjedinjenim Državama, primjerice, tako koncipirani programi imaju trostruku funkciju: potiču razvoj samosvijesti, smanjuju negativan utjecaj kulturnog diskontinuiteta na školski uspjeh učenika koji pripadaju manjinskim kulturama te olakšavaju njihovu akulturaciju, odnosno prihvaćanje vrijednosti dominantne kulture zajedno s vrijednostima svoje kulture.

U drugim se slučajevima naglasak ne stavlja toliko na upoznavanje svoje i drugih kultura koliko na razumijevanje temeljnih načela i načina funkcioniranja kulturno pluralne zajednice, što može uključiti razumijevanje načina na koji kultura oblikuje naše stavove o sebi i drugima, kritičko osvještavanje etničkih, rasnih, rodnih i drugih čimbenika društvene nejednakosti, diskriminacije i opresije ili, pak, jačanje građanske odgovornosti, solidarnosti i spremnosti na društvenu akciju. Ti se ciljevi obično ostvaruju povezivanjem interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja s obrazovanjem za ljudska prava, građanskim obrazovanjem i obrazovanjem za mir i nenasilno rješavanje sukoba.

Dio tih promjena su i revizije nastavnih programa i udžbenika, osobito povijesti i zemljopisa. Nastoje se ukloniti oni sadržaji kojima se opravdava društvena nejednakost, veliča dominantna kultura, a umanjuju ili prešućuju doprinosi manjinskih kultura razvoju društva kao cjeline, potiče etnocentrizam i šovinizam, pretjerano veličaju ratovi i osnažuje teza o pravu jačega.

Usprkos tome što je promicanje kulturnog pluralizma izrijekom utvrđeno kao cilj interkulturalnog ili multikulturalnog obrazovanja, u većini slučajeva, ti su programi i dalje namijenjeni učenicima koji pripadaju manjinama. Štoviše, njima se rijetko prenosi ključna ideja kulturnog pluralizma o dijalogu i uzajamnom utjecaju većinske i manjinske kulture. Manjinske kulture često su predstavljene stereotipno, tradicionalistički i bez veće veze s cjelinom društva kojemu pripadaju. One su uvijek te koje se mijenjaju pod utjecajem dominantne kulture, dok se obratan utjecaj rijetko spominje. U vezi s tim neki autori upozoravaju na opasnost od kulturnog centrizma u interkulturalnom obrazovanju. Oni ističu da prenaglašavanje jedne kulture na račun drugih može dovesti do zaoštravanja netrpeljivosti među kulturama pa predlažu da se interkulturalno obrazovanje utemelji na široj, globalnoj perspektivi.

Ljudska prava nezaobilazni su temelj interkulturalnog obrazovanja. Opća ljudska prava na dostojanstvo, jednakost i razvoj, kao i međunarodno priznata prava osoba koje pripadaju manjinama, kao što je očuvanje identiteta, kulture, jezika i pisma te zabrana diskriminacije, govora mržnje i prisilne asimilacije, čine normativni okvir za izradu programa interkulturalnog obrazovanja kojima se promiče ideja kulturne raznolikosti kao društvenog bogatstva. No zadaća takvog obrazovanja u današnje vrijeme nije samo učenje o svojoj i drugim kulturama u cilju razvoja interkulturalne osjetljivosti, snošljivosti, kroskulturnog iskustva i otklanjanja etnocentrizma, rasizma, predrasuda i stereotipa kod učenika niti samo stvaranje zajedničke školske kulture kojom se promiče načelo jednakosti, otvorenosti na razlike i poštivanje drugačijih svjetonazora i stilova života, uz zabranu svakog oblika nepravde i diskriminacije. Poštivanje načela jedinstvenosti i vrijednosti svake kulture za razvoj čovječanstva traži od interkulturalnog obrazovanja da osposobi djecu i mlade za kritički pristup globalnoj kulturi konzumerizma, koja zatire izvornost i raznolikost kultura, ali i manipulaciji etničkog, vjerskog i nacionalnog sentimenta, kojom se osporava vrijednost drugih kultura.

Model 'ASK'
(prema J. Wittmeru)

Dimenzije ASK-a:

- **"A" se odnosi na svijest o sebi i drugima** (*awareness*) - kulturno samosvjestan pojedinac ne drži da je njegova kultura bolja od drugih, zbog čega ni nema potrebu patronizirati kulturno drugačije osobe;
- **"S" se odnosi na interkulturalnu osjetljivost i vještine** (*sensitivity* i *skills*) – osjetljivost i spremnost na razumijevanje svjetonazora i stajališta pripadnika drugih kultura jest ključ uspješne komunikacije u društvu;
- **"K" se odnosi na stjecanje znanja o drugim kulturama** (*knowledge*) – "kognitivna empatija" ili znanje o drugim kulturama i njihovom utjecaju na dominantnu kulturu pretpostavka je kvalitetnih međukulturnih odnosa.

Pitanja za samoprocjenu:

- Gledam li na druge kulture na isti način na koji gledam svoju kulturu ili mislim da je moja kultura superiornija?
- Poštujem li kulturne razlike?
- Jesam li svjestan/svjesna svojih predrasuda i načina na koji one utječu na moje stavove o osobama koji pripadaju drugim kulturama?
- Izbjegavam li svjesno etiketiranje i stereotipiziranje drugih ljudi?
- Jesam li spreman prihvatiti osobu koja pripada drugoj rasi kao prijatelja, u svoju organizaciju, susjedstvo, obitelj?

6.2.7.3. Ljudska prava i obrazovanje za snošljivost

Obrazovanje za snošljivost osobito se spominje od početka 1980-ih kad dolazi do porasta netrpeljivosti prema strancima u zapadnoeuropskim zemljama. Poticaj za to bila je 'Deklaracija o nesnošljivosti – prijetnji demokraciji', koju je Odbor ministara Vijeća Europe prihvatio 1981. godine. Školi se stavlja u zadatak priprema djece i mladih za razumijevanje,

Pedagogija usmjerena na akciju

Neki autori, kao što su J. Banks u SAD i G. Auernheimer u Njemačkoj, povezuju interkulturalno ili multikulturalno obrazovanje s konceptom pedagogije usmjerene na akciju koja uključuje pet dimenzija djelovanja: integraciju pojmova, konstrukciju znanja, redukciju predrasuda, obrazovanje za jednakost i osnaživanje kulture škole. U sklopu tog pristupa, traži se da interkulturalno obrazovanje promiče društvene vještine kao što su empatija, snošljivost, solidarnost i nenasilno rješavanje sukoba, ali i vještinu sagledavanja problema s više strana, da konstruktivno pridonese izgradnji identiteta učenika koji pripadaju manjinama, kao i da ih osposobi za razotkrivanje i suprotstavljanje rasizmu.

Takav pristup pretpostavlja sveobuhvatan proces promjena koje se zbivaju u nekoliko faza:

1) osiguranje informacija o različitim kulturama (običaji, povijesne osobe, značajni datumi i sl.);
2) dodavanje tih informacija nastavnim programima na način da se ne mijenja struktura programa;
3) izmjene nastavnih programa na način da oni odražavaju različita kulturna stajališta;
4) otvaranje diskusije o važnim društvenim, kulturnim i političkim problemima, uz osnaživanje učenika za donošenje odluka i poduzimanje konkretnih akcija.

prihvaćanje i poštivanje pripadnika drugih kultura pa se obrazovanje za snošljivost od početka vezuje uz programe interkulturalnog ili mirovnog obrazovanja, a kasnije i obrazovanja za ljudska prava.

Na određivanje ciljeva i sadržaja obrazovanja za snošljivost osobito je utjecala UNESCO-va 'Deklaraciju o načelima snošljivosti' iz 1995. godine. U dokumentu se ističe da snošljivost nije čin milosrđa, nego odgovornosti. Njome se drugoj osobi priznaje pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, čak i onda kada ono nije sukladno našem mišljenju ili

Što je snošljivost

(Vogt, P.W. *Tolerance and Education: Learning to Live With Diversity and Difference*. Sage, 1997.)

Snošljivost znači prihvaćanje drugih, kao posljedice pomirenja s onim što kod njih ne volimo. Snošljivost se obično poistovjećuje s kompromisom iako ju je bolje odrediti kao složen sklop osjećaja, stavova i djelovanja koji obuhvaća:

- odgovornost,
- otvorenost,
- poznavanje,
- priznavanje,
- poštivanje,
- povjerenje.

Snošljivost pretpostavlja postojanje razlika i postojanje svijesti o njima. Da bi se za neku osobu moglo reći da je snošljiva prema drugoj osobi, ideji i sl., ona prije svega mora biti svjesna razlika između sebe i druge osobe, odnosno između svojih i tuđih ideja, i držati da su one važne. Ravnodušnost prema razlikama ili uživanje u njima ne možemo nazvati snošljivošću. Nadalje, snošljivost nema nikakve veze s uvjeravanjem ili prisiljavanjem drugoga, ili pak sa samoopravdavanjem svog ponašanja.

različitost + jednakost + suradnja i nenasilje = snošljivost

Pojedinac može biti snošljiv na ideje, ljude koji zastupaju određene ideje, praksu drugih ljudi, stilove života i sl. Snošljivo ponašanje može obilježavati odnose među pojedincima, grupama i narodima. Zajedno te tri razine čine *kulturu snošljivog ponašanja.*

Na državnoj razini snošljivost znači postojanje pravednih zakona kojima se jamči zaštita načela jednakosti i dostojanstva svake osobe, nepristranost administrativnog postupka i sudovanja. U gospodarstvu ona pretpostavlja da su postojeći resursi dostupni svima na isti način i uz iste uvjete.

mišljenju većine. Prihvaćanje snošljivosti kao modela ponašanja znači prihvaćanje moralne, političke i pravne odgovornosti za promicanje i zaštitu ljudskih prava, jednakosti i pluralizma. U skladu s tim, snošljivost nije samo važna sastavnica moralnog razvoja pojedinca nego i društvenog i političkog razvoja kulturno pluralne zajednice. Kao takva, ona podliježe ograničenjima pa govorimo o "paradoksu snošljivosti". U totalitarnim društvima ta ograničenja važe za protivnike režima, a u liberalnim demokracijama za one koji zagovaraju, pozivaju ili provode nasilje.

Iako nikako nije jedini, obrazovanje je jedan od najvažnijih čimbenika razvoja snošljivog i sprječavanja nesnošljivog ponašanja. Istraživanja pokazuju da učenje snošljivosti pozitivno utječe na ponašanje među učenicima. Prvi korak u tome je razumijevanje općih, nedjeljivih i

Obrazovanje za političku snošljivost

(prilagođeno prema: P. Avery i dr. *Tolerance for Diversity of Beliefs: A Secondary Curriculum Unit*. Boulder, CO: Social Science Education Consortium, 1993.)

Važan zadatak škole, osobito u doba puberteta i mladenaštva, jest razvoj političke snošljivosti. Ona znači spremnost pojedinca da prava i slobode koje uživa u svom društvu prizna i onima koji imaju drugačija politička uvjerenja i stavove. Politička snošljivost stup je liberalne demokracije. Poštivanje prava na slobodu izražavanja drugačijeg mišljenja i stava jamstvo je protiv tzv. "tiranije većine".

Politička se snošljivost uči u otvorenom, sigurnom i poticajnom školskom ozračju koje u velikoj mjeri ovisi o ponašanju učitelja. Učitelj koji se ne boji kontroverznih tema, koji potiče slobodu izražavanja, koji priznaje i poštuje drugačija, pa i suprotna mišljenja svojih učenika i koji takva mišljenja uzima kao vrijedno polazište za zajedničku diskusiju, sigurno će pozitivno utjecati na ponašanje svojih učenika. Neke od smjernica za stvaranje ozračja otvorenosti koje pogoduje razvoju političke snošljivosti su sljedeće:

- analizirajte "slogane demokracije" (npr. Što je sloboda govora? Zašto je ona važna u demokratskom društvu? Postoje li ograničenja slobodi govora? Tko postavlja ta ograničenja?);

- provjeravajte apstraktna načela prava i sloboda pojedinca u konkretnim situacijama (istraživanje povijesnih, psiholoških i sociološkim dimenzija nesnošljivosti uz korištenje metode analize slučaja: Zašto neke grupe drugima osporavaju njihova prava? Zašto se pojedinci pridružuju takvim grupama? Koje kratkoročne i dugoročne posljedice nesnošljivost ostavlja na žrtvu, nasilnika i društvo u cjelini?);
- analizirajte ustavne odredbe koje se odnose na prava i slobode pojedinca radi povezivanja načela vladavine većine s načelom poštivanja prava manjine (Zašto je potrebno zaštititi prava pojedinca u sklopu vladavine većine? Koja prava moraju biti obvezatno zaštićena?);
- ističite razlike između priznanja prava na izražavanje mišljenja i prihvaćanja mišljenja (Postoje li pojedinci, društvene ili političke grupe čiji su stavovi društveno neprihvatljivi? U kojim slučajevima se njihovi stavovi ne mogu tolerirati? Kad takvi slučajevi podliježu zabrani slobode izražavanja?);
- koristite strategije učenja koje učenicima olakšavaju razumijevanje različitih stajališta o nekom pitanju, kao što su igranje uloga, simulacija i diskusije o kontroverznim temama.

neotuđivih prava i sloboda svih, osobito prava na dostojanstvo svake osobe, jednakost i zabranu diskriminacije na osnovi rase, spola, vjeroispovijesti, etničkog ili nekog drugog podrijetla, mišljenja i sl. Osim znanja, obrazovanje za snošljivost mora kod učenika razvijati vještine kritičkog mišljenja, neovisnog i argumentiranog prosuđivanja, prosocijalnog djelovanja i nenasilnog rješavanja sporova. No snošljivost je prije svega povezana sa osjećajem osobne sigurnosti u zajednici kojoj pripadamo. Stoga se ona u školi njeguje jačanjem samosvijesti učenika u ozračju suradnje i solidarnosti na rješavanju svakodnevnih školskih problema.

6.2.7.4. Ljudska prava i obrazovanje za mir

Obrazovanje za mir posebno je područje teorije i prakse obrazovanja koje proizlazi iz shvaćanja mira kao općeg i neotuđivog prava svakog čovjeka čije je ostvarenje bitno za razvoj i dobrobit i pojedinca, i naroda, i čovječanstva u cjelini. Iako se i danas najčešće ostvaruje u sklopu neformalnog obrazovanja mladih i stručnog usavršavanja učitelja, neke dimenzije obrazovanja za mir sve se više uvode i u formalne sustave obrazovanja, uključujući dodiplomsko obrazovanje učitelja. U školama se načela i sadržaji obrazovanja za mir obično provode u formi kriterija ili standarda za izradu pojedinih nastavnih predmeta, kao dio sadržaja postojećih predmeta ili kao posebna izvannastavna aktivnost učenika (najčešće povezana s projektnom nastavom), a rjeđe kao poseban predmet. Obrazovanje za mir obuhvaća velik broj programa ili aktivnosti koji se pojavljuju i pod drugim nazivima, kao što su: obrazovanje za nenasilje, obrazovanje za nenasilno rješavanje sukoba, obrazovanje za konstruktivno upravljanje sukobima, obrazovanje za pomirenje, obrazovanje za mir i razoružanje, obrazovanje za snošljivost, mirovna pedagogija, mirovni studiji, studije mira i sukoba itd.

Suvremeni pristupi obrazovanju za mir rezultat su višestoljetnog procesa traženja onih sadržaja i metoda poučavanja i učenja koji pridonose stabilnosti i sigurnosti pojedine zajednice. Nakon Drugoga svjetskog rata pojam zajednice se bitno proširuje, što utječe i na promjene pristupa obrazovanju za mir kako slijedi:

- ***Obrazovanje za međunarodno razumijevanje i suradnju*** – prvi programi koji se uvode nakon 1945. u cilju smanjenja poslijeratne netrpeljivosti i napetosti među državama kao dio obrazovanja za međunarodno razumijevanje. Usmjereni su na poučavanje *o* kulturnim razlikama i načelima međunarodne suradnje, u sklopu čega se govori o miru i sigurnosti. Uključuju programe međunarodnog povezivanja škola i razmjene učenika i učitelja.
- ***Mirovna istraživanja i razvoj*** – krajem 1960-ih dolazi do promjene pristupa obrazovanju za mir zahvaljujući Međunarodnoj udruzi za istraživanje mira koja zagovara objedinjavanje obrazovanja, istraživanja i akcija za mir. Prvi mirovni istraživači bili su pod utjecajem učenja J. Galtunga o "strukturalnom nasilju" i P. Freirea o oslobađanju od opresije "kulturnom akcijom". Pod tim utjecajem okrenuli su se pitanjima nejednakosti, siromaštva, ovisnosti i opresije, povezuju se s pokretima za oslobođenje i sudjeluju u akcijama za društvenu promjenu. Vjerujući da mir nije moguć bez osiguranja pravde, promiču pojam pozitivnog mira temeljen na zaštiti ljudskih prava i sloboda.
- ***Nuklearna prijetnja i razoružanje*** – strah od nuklearne kataklizme navodi mirovne aktiviste krajem 1970-ih godina na izradu obrazovnih programa i materijala koji se bave pitanjima utrke u naoružanju, militarizma, blokovske podjele svijeta i nuklearne

Obrazovanje za razoružanje

Naziv za poseban pristup mirovnom obrazovanju koji se razrađuje pod utjecajem zaključaka Svjetskog kongresa o obrazovanju za razoružanje (1980.) i Međunarodne konferencije o odnosu između razoružanja i razvoja (1987.) u kojima je usvojen stav da je razoružanje uvjet globalnog mira i sigurnosti. Pod razoružanjem se misli na svako djelovanje kojim se:

- ograničava, nadzire ili smanjuje naoružanje;
- prenamjenjuju vojni resursi u civilne;
- preuređuje postojeći sustav naoružanih država u novi svjetski poredak pravednog mira i solidarnosti.

Cilj obrazovanja za razoružanje jest razvoj svijesti o povezanosti razoružanja, mira, sigurnosti i razvoja. Njime se, s jedne strane, promiče kritički pristup utrci u naoružanju, doktrini o ravnoteži sile i straha te militantnim stilovima života i, s druge strane, poštivanje ljudskih prava i demokracije te jačanje osjećaja odgovornosti za razvoj pravednijeg svijeta. Pozornost se posvećuje civilnim akcijama, osobito organizaciji kampanja, mirovnim prosvjedima i pritiscima na vlast pisanjem pisama.

prijetnje. S obzirom na to da obrazovanje shvaćaju kao proces i akciju, cilj im je osposobiti mlade za kritički pristup miru temeljenom na doktrini o ravnoteži straha, kao i za provođenje civilnih akcija, uz prihvaćanje antimilitarističkog svjetonazora. U tom cilju oni uvode nove sadržaje (statistički podaci o naoružanju i krizi okoliša) i nove metode iskustvenog, aktivnog i anticipativnog učenja (istraživački projekti, izrada scenarija okončanja rata i izgradnje mira, simulacija i diskusija).

- ***Nenasilno rješavanje sukoba*** – početkom 1990-ih godina obrazovanje za mir okreće se ideji pozitivnog mira i miru kao općeljudskoj vrijednosti. U središte obrazovnih nastojanja dolazi učenik i njegova neposredna zajednica. Sukobi se shvaćaju kao izvor učenja i razvoja. Pozornost se posvećuje učenju metoda i tehnika nenasilnog rješavanja sukoba što obuhvaća razvoj vještina komunikacije, dijaloga i argumentiranog debatiranja, posredovanja i pregovaranja, aktivnog slušanja, snošljivosti, suradničkog učenja te osvještavanja stereotipa i predrasuda. Umjesto nadmetanja, uči se sudjelovati i surađivati u odlučivanju. Mirovne škole i mirovni razredi postaju mjesta na kojima se njeguje kultura mira i nenasilja uz primjenu tehnika posredovanja i pregovaranja među učenicima.

- ***Kultura mira*** – od sredine 1990-ih obrazovanje za mir tješnje se povezuje s interkulturalnim obrazovanjem i obrazovanjem za ljudska prava kao temeljima izgradnje kulture mira. Ističe se da suzbijanje nasilja pretpostavlja poštivanje ljudskih prava, jednakosti i vladavine prava. U skladu s tim, traži se da se mirovno obrazovanje usmjeri na razvoj svijesti pojedinca o potrebi poštivanja dostojanstva osobe i na preuzimanje osobne odgovornosti za mir na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini. Osim nenasilnog rješavanja i upravljanja sukobima, učenike se poučava asertivnom ponašanju, tj. iskazivanju i argumentiranoj obrani vlastitih stavova. Tijekom agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu brojne nevladine udruge uvode mirovno obrazovanje u izbjegličke i prognaničke kampove, škole i ratom stradale lokalne zajednice uz potporu međunarodne zajednice i uz korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija.

Bez obzira na razlike u pristupu, središnje polazište obrazovanja za mir jest da svako nasilje (fizičko, političko i kulturno) predstavlja povredu dostojanstva ljudske osobe i da, stoga, u

Agresivno, asertivno i suradničko ponašanje

Agresivno, asertivno i suradničko ponašanje tri su oblika ponašanja koja se susreću u školi, pri čemu se asertivnost često neopravdano izjednačava s agresivnošću. Asertivno ponašanje u funkciji je samozastupanja, dakle, iznošenja i obrane vlastitog stava ili mišljenja. Iako se ponekad susreće pod nazivom "konstruktivna agresija", asertivnost učenika nema nikakve veze s nasiljem u školi. Asertivno ponašanje je pokazatelj učenikove neovisnosti, znanja i vještina. Ono potvrđuje da je učenik svjestan svojih prava i sloboda, da je uvjeren u ispravnost svog mišljenja, da se osjeća sigurnim javno iznijeti to mišljenje te da je motiviran i uporan da u nj uvjeri i druge. Asertivnost je i dobra obrana od nasilja. Ona često pomaže učeniku da izbjegne položaj žrtve.

S obzirom da osjećaj slobode povoljno utječe na suradničko ponašanje, škola treba učeniku omogućiti da stekne povjerenje u vlastite snage, otvoreno komunicira s učiteljem i drugim učenicima i sudjeluje u donošenju odluka. Učenici koji koriste suradničke strategije u rješavanju problema uspješniji su u usklađivanju svojih prava s potrebama drugih, kao i u uspostavljanju poticajnih i prijateljskih odnosa u školi i izvan nje.

obrazovanju treba posvetiti pozornost pripremi pojedinca za puno razumijevanje naravi, uzroka i posljedica sukoba, nasilja i rata, kao i za aktivno sudjelovanje u obrani, izgradnji i očuvanju mira na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

6.2.7.5. Ljudska prava i obrazovanje za razvoj

Obrazovanje za razvoj dospijeva u središte interesa početkom 1970-ih godina u sklopu proglašenja Desetljeća razvoja Ujedinjenih naroda, nakon što se pokazalo da gospodarska i tehnička pomoć, bez primjerenog obrazovanja, nije dovoljna za poticanje napretka nerazvijenih zemalja. Kako se time dovela u pitanje učinkovitost međunarodnih standarda ljudskih prava, jednakosti i pravde, velika pozornost počela se posvećivati izradi obrazovnih programa za poticanje razvoja s namjerom da se oni uvedu u škole i izobrazbu učitelja.

"Perverzni razvoj"

Iako se s pravom drži da je siromaštvo jedan od glavnih uzroka ugrožavanja ljudskih prava i da razvoj može prekinuti začarani krug siromaštva, u mnogim afričkim, latinoameričkim i azijskim zemljama razvoj se opaža kao izvor nasilja nad ljudskim pravima. U mnogim razvojnim politikama tamošnjih zemalja razvoj se poistovjećuje sa sljedećim negativnim pojavama:

- iscrpljivanje neobnovljivih prirodnih resursa;
- prisvajanje dobara siromašnih naroda;
- pretjerano korištenje kemijskih sredstava u poljoprivredi što dovodi do zagađenja tla i vode, a u nekim slučajevima i do prekidanja hranidbenih lanaca;
- ubrzanu industrijalizaciju kojom se uvoze prljave tehnologije i otpad;
- razvoj turizma s osloncem na izgradnju velikih hotelskih kompleksa kojima se oduzima prostor i resursi lokalnom stanovništvu, osobito voda i vodi prostituciji, uključujući djecu;
- raseljavanje stanovništva, osobito starosjedilačkih plemena;
- mega-razvojni projekti koji zemlje dovode u dužnički odnos;
- povećanje nepravde i korupcije.

No prvi programi u praksi nisu dali očekivane rezultate zbog dva ključna razloga. Prvi se odnosi na linearno određenje razvoja po kojemu se napredak mjeri isključivo ekonomskim pokazateljima, kao što su bruto nacionalni proizvod, stupanj industrijalizacije i urbanizacije te razina tehnološkog razvoja. Takav pristup ne samo da je automatski diskvalificirao nerazvijene zemlje nego je ponudio racionalno objašnjenje za njihovo iskorištavanje od strane bogatih zemalja. Drugi razlog odnosi se na svođenje obrazovanja za razvoj isključivo na probleme nerazvijenih zemalja, kao što su siromaštvo, bolesti, nepismenost i nezaposlenost. S obzirom na to da su mnogi u takvim programima vidjeli ostatak nekadašnjih kolonijalnih studija razvoja, postavljen je zahtjev da se oni urede s osloncem na humanističku dimenziju razvoja u sklopu koje se blagostanje povezuje s društvenom pravdom.

Ti su pomaci osobito potaknuti jačanjem međunarodnih standarda ljudskih prava kao polazišta razvojnih politika, kao i proglašenjem razvoja općim i neotuđivim ljudskim pravom. Uvođenje međunarodnih standarda ljudskih prava u pojam razvoja dovelo je do toga da se i sam razvoj počeo vrednovati prema napretku u zaštiti ljudskih prava, a ne samo prema pukim ekonomskim pokazateljima. U 'Deklaraciji o pravu na razvoj' Ujedinjenih naroda iz 1986. utvrđeno je da pravo na razvoj obuhvaća:

- ***prava pojedinca*** na gospodarsko, društveno, kulturno i političko usavršavanje do punog ostvarenja svih svojih temeljnih prava i sloboda;
- ***prava naroda*** na samoodređenje i suverenitet nad svim svojim prirodnim resursima i bogatstvima.

Nadalje, u dokumentu se ističe da je pojedinac središnji subjekt razvoja i da je za nj pojedinačno i kolektivno odgovoran, ali da najveća odgovornost za promjene leži na vladama. One su na nacionalnoj razini dužne izraditi učinkovite i pravedne razvojne politike, a na međunarodnoj razini surađivati s drugim zemljama na izgradnji novog međunarodnog gospodarskog poretka u skladu s načelom zajedničkog interesa te suverene jednakosti i neovisnosti država.

I dok će se u razvijenim zemljama još dugo zadržati programi obrazovanja za razvoj u kojima se govori o siromaštvu i drugim problemima zemalja trećega svijeta kako bi se kod učenika razvilo suosjećanje i solidarnost, u nerazvijenim zemljama Afrike i Latinske Amerike povezivanje razvoja sa zaštitom ljudskih prava iskoristit će se za izradu programa u kojima se govori o nepravdi, eksploataciji, očuvanju izvorne tradicije i oslanjanju na vlastite snage. Učenje za razvoj na temeljima ljudskih prava tako će obuhvatit pitanja sudjelovanja pojedinca u donošenju odluka o razvoju, nadzora nad razvojem i odgovornosti za uspjeh razvojne politike, kao i pitanje osiguranja pravde, naknade i rehabilitacija za žrtve tzv. "perverznog razvoja". Početkom devedesetih godina dodatno se učvršćuje veza između razvoja i ljudskih prava kao odgovor na potrebu osiguranja održivog razvoja.

Obrazovanje za održivi razvoj

Obrazovanje za održivi razvoj je novo područje teorije i prakse obrazovanja kojim se na nov način objedinjuje obrazovanje za razvoj i obrazovanje za zaštitu okoliša. Uvodi se nakon postizanja međunarodnog konsenzusa o okolišu kao općem dobru i priznanju općeg ljudskog prava na zdravi okoliš. Polazište tih promjena bio je izvještaj Svjetskog povjerenstva za okoliš i razvoj iz 1987. (Brundtlandov izvještaj) koji uvodi pojam održivog razvoja u značenju životnog standarda koji zadovoljava potrebe sadašnjih i ne ugrožava prava budućih generacija. Time je gospodarski rast prestao biti jedina mjera društvenog razvoja. Umjesto toga, kao pokazatelj razvoja uzima se kombinacija gospodarskog rasta, s jedne, i jednakosti, društvene pravde i općeg blagostanja, s druge strane.

U obrazovanju se te promjene očituju u izmjeni ciljeva, sadržaja i metoda programa obrazovanja za zaštitu okoliša koji promiču tehnicistički "oporavak prirode", kao i programa obrazovanja za razvoj koji polaze od gospodarskih pokazatelja napretka. Novim programima se objedinjuju sadržaji građanskog obrazovanja, obrazovanja za ljudska prava, globalnog obrazovanja te kulture mira i zdravog okoliša. Među najvažnijim ciljevima obrazovanja za ljudska prava spominju se:

- razumijevanje odnosa između razvoja, očuvanja ljudskog života i društvene pravde;
- razvoj svijesti o globalnoj povezanosti i odgovornosti;
- razvoj kritičkog odnosa prema informacijama i modelima proizvodnje i potrošnje kojima se iscrpljuje temeljna supstancija života na zemlji;
- razumijevanje i poštivanje kulturnih razlika te prihvaćanje etike odgovornosti i skromnosti.

6.2.7.6. Ljudska prava i globalno obrazovanje

Priprema djece i mladih za učinkovito sudjelovanje u svijetu razlika, dinamičnih promjena, rastuće međuovisnosti i ozbiljnih kriza dodatni je zahtjev koji je postavljen pred obrazovanje krajem drugoga tisućljeća. Stjecanje svijesti o globalnom povezivanju i razvijanje vještina za uspješno suočavanje s izazovima takvog procesa postali su središnji ciljevi novog pristupa nazvanog "globalno obrazovanje". Njime su objedinjeni neki raniji obrazovni programi kao što su: studije područja, studije svijeta, povijest svijeta, znanost o zemlji, kulturni studiji, zaštita okoliša i sl.

Iako su im mnogi ciljevi isti, globalno obrazovanje valja razlikovati od *međunarodnog obrazovanja*, ali i od *obrazovanja za globalnu perspektivu*. Od prvoga se razlikuje po tome što pojedine dijelove svijeta promatra kao elemente interaktivnih globalnih cjelina, a od drugoga što ne traži proširenje postojećih nastavnih sadržaja nego, prvenstveno, njihovu reinterpretaciju. Ono se razlikuje i od ranijih pristupa učenju svoje i drugih kultura prvenstveno po tome što koristi kroskulturnu perspektivu koja mu omogućuje da različite kulture ne samo uspoređuje nego i poveže u dinamičnu, interaktivnu i međuovisnu cjelinu. Isto tako, globalno obrazovanje nije moguće svesti ni na obrazovanje za ljudska prava, ili na interkulturalno,

građansko i mirovno obrazovanje. Riječ je o komplementarnim pristupima koji, svaki na svoj način, pripremaju pojedinca za sudjelovanje u mijenjanju svijeta uz poštivanje načela općih ljudskih prava, demokracije i pluralizma.

Globalno obrazovanje se na različite načine uvodi u škole. U višim razredima osnovne i u srednjoj školi susrećemo ga kao načelo ili kriterij za izradu kurikuluma ili kao dio postojećih (redovitih ili izbornih) programa, dok se na višim razinama i u obrazovanju učitelja ostvaruju i kao poseban predmet. Tri su temeljna zadatka koja se spominju u takvim programima:

- ***razumijevanje pojmova i načela*** globalnog povezivanja u svijetu obilježenom gospodarskim, političkim i kulturnim razlikama;
- ***razvoj vještina*** potrebnih za rješavanje problema koji su posljedica globalnih procesa (kršenje ljudskih prava, siromaštvo, nepismenost i dr.);
- ***prihvaćanje*** onih ***vrijednosti i stilova ponašanja*** koji međuovisnost svijeta potvrđuju kroz jednakosti, pravdu i pluralizam.

Porast korporacijske moći i ljudska prava

(*Issues in Global Education*, br. 171, 2001.-2002.)

Istraživanja potvrđuju da gospodarska globalizacija ne smanjuje, nego zaoštrava problem nejednakosti. U svijetu danas djeluje 40.000 korporacija čije aktivnosti nadilaze nacionalne granice. Od tog broja, 200 je giganata koji danas kontroliraju više od četvrtine svjetskog gospodarstva. Posljednjih desetljeća povećava se koncentracija korporacijske moći, kako po pojedinim sektorima, tako i po pojedinim korporacijama.

Od 100 najvećih gospodarstava svijeta, 49 se odnosi na države, a 51 na korporacije. Wal Mart korporacija, koja se nalazi na dvanaestom mjestu najvećih, gospodarski je moćnija od 161 države zajedno , uključujući Izrael, Poljsku i Grčku, Mitsubishi je moćniji od četvrte najmnogoljudnije zemlje svijeta – Indonezije, General Motors od Danske; Ford od Južne Afrike, a Toyota od Norveške.

Svjetsko bogatstvo i dalje je koncentrirano u rukama najbogatijih. Prema podacima Ujedinjenih naroda, oko 85 posto svjetskog BND-a pod nadzorom je jedne petine čovječanstva, dok četiri petine čovječanstva raspolaže samo s 15 posto ukupnog svjetskog bogatstva. Gospodarska aktivnost 4,5 milijarde stanovnika svijeta iznosi samo 3,9 trilijuna dolara, za razliku od 7,1 trilijuna kojima raspolaže 200 najbogatijih.

Čini se da najvećih 200 korporacija stvara globalni gospodarski apartheid, a ne globalno selo, kako je to izgledalo u početku. Osam najuspješnijih telekomunikacijskih firmi, primjerice, vrtoglavo širi svoja tržišta i ostvaruje enormne zarade, no i dalje više od devet desetina stanovnika svijeta (90,1 posto) nema telefona. Nadalje, racionalizacija korporacijske proizvodnje stalno je praćena smanjenjem broja radnih mjesta u korist firmi. Najvećih 200 korporacija globalno zapošljava oko 18,8 milijuna radnika, što je manje od 0,33 posto ukupnog svjetskog stanovništva.

S obzirom na to da takva koncentracija bogatstva ugrožava promicanje temeljnih načela međunarodne zajednice, postavlja se pitanje korporacijske odgovornosti u zaštiti općih ljudskih prava i sloboda, osobito prava radnika, pojedinca i naroda na zdravi okoliš, razvoj i suvereno raspolaganje svojim nacionalnim bogatstvima i resursima. Velike nevladine organizacije (*Greenpeace*, *Amnesty International* i *Corporate Watch*) stalno upozoravaju na kršenje međunarodno prihvaćenih standarda ljudskih prava od strane velikih firmi. U svezi s tim problemom javljaju se dva suprotstavljena stajališta. Na jednoj strani su zagovornici ili branitelji ljudskih prava koji ističu da gospodarstveni sektor ima i drugu odgovornost osim proizvodnje dobara i ostvarenja profita, budući da vrši utjecaj koji znatno nadilazi samo tržište. Na drugoj strani su zagovornici otvorenog tržišta koji drže da firme ne mogu imati socijalnu odgovornost izvan one koja se odnosi na poštivanje zakona.

Na nižim razinama školovanja ti se zadaci ostvaruju osvještavanjem sličnosti i razlika među kulturama, uz poticanje razvoja kroskulturne osjetljivosti i snošljivosti, dok se na višim razinama veća pozornost posvećuje razumijevanju integrativnih procesa na globalnoj razini.

Središnje teme većine programa globalnog obrazovanja, osobito na višim razinama školovanja, su sljedeće:[17]

- ***kroskulturno razumijevanje*** (sličnosti, razlike, odnosi i utjecaji među kulturama; razumijevanje mjesta i uloge svoje kulture u globalnim promjenama; utjecaj vrijednosti i vjerovanja na društvene i kulturne norme i odnose prema drugim kulturama);
- ***razumijevanje globalne dinamike i uspostavljanja globalnih sustava*** (svijet kao izranjajući sustav u tehnološkom, gospodarskom, političkom, društvenom, kulturnom i ekološkom smislu; odnosi između različitih dimenzija globalizacije: gospodarske, kulturne, političke i sl.; međuovisnost lokalne, nacionalne, regionalne i globalne razine promjena; utjecaj lokalnih odluka na globalnu dinamiku i obratno);
- ***razumijevanje globalne povijesti*** (evolucija i promjene globalnog sustava; promjene dimenzija globalizacije i odnosa među njima; međunarodni sukobi i globalizacija);
- ***razvoj svijesti o stanju planeta*** (prednosti i slabosti globalnih procesa kao što su: jaz između bogatih i siromašnih zemalja, neravnopravno iskorištavanje svjetskih prirodnih resursa, neracionalno korištenje neobnovljivih resursa, neujednačen tehnološki razvoj, masovne migracije, kriza okoliša, prenapučenost, nesigurnost uzrokovana nasiljem, terorizmom i međunacionalnim sukobima i dr.);
- ***prihvaćanje kroskulturne perspektive*** (supostojanje različitih svjetonazora koji mogu biti relevantni za rješavanje globalnih problema).

Budući da se globalnim obrazovanjem promiče razumijevanje svijeta kao sustava kojega ne čine samo sličnosti i razlike nego i suprotnosti, vrlo je važno povezati razvoj kroskulturne

[17] Vidi o tome više u: Merryfield, M.M.; Jarchow, E. i Pickert, S. (ur.) *Preparing Teachers for Global Perspectives: A Handbook for Teacher Educators*. Thousand Oaks, 1997.

Odgoj (obrazovanje) za vrijednosti

Tijekom 1990-ih obnavlja se potreba poučavanja učenika o temeljnim ljudskim vrijednostima nakon što se ta ideja četvrt stoljeća ranije našla pod žestokom kritikom zagovornika pluralizma u obrazovanju. Oni su, naime, tvrdili da se vrijednosti koje se poučavaju u školi nalaze pod nadzorom dominantne društvene grupe i da stoga nužno diskriminiraju djecu koja dolaze iz drugih kultura. U skladu s tim, tražili su da se vrijednosni sustav škole "pluralizira" kako bi uključio i vrijednosti drugih, društveno marginaliziranih kultura. Tome su se osobito usprotivili konzervativni autori koji su u pluralizaciji vidjeli opasnost za društvenu stabilnost pa su takve pokušaje označavali izrazima kao što su "smrt klasičnog obrazovanja", "rastakanje društva" i "pobjeda primitivnih".

No kako je s vremenom postalo očito da se u sustavu formalnog obrazovanja ne samo zanemaruje pitanje vrijednosti drugih kultura nego i vrijednosti uopće, ponovno se javlja ideja da se odgoj za vrijednosti postavi u središte formalnog obrazovnog sustava. Ističe se da odgoj za vrijednosti treba na novim temeljima pripremiti učenike za donošenje sudova o poželjnom ili nepoželjnom ponašanju oslanjajući se na načelo zajedničkog društvenog interesa. Među najvažnijim zadacima odgoja za vrijednosti spominje se: razvoj društveno poželjnih stavova, moralno rezoniranje, promišljeno donošenje odluka i moralna samospoznaja. Učenje vrijednosti se tako još jednom dovodi u vezu s odgojem karaktera, odnosno s poticanjem razvoja moralnih osobina kod učenika koje nadilaze vremenske i prostorne razlike. Među najvažnijim poželjnim osobinama ubrajaju se: poštenje, hrabrost, ustrajnost, samoodricanje, suosjećanje, snošljivost, nepristranost, poštivanje vrijednosti i dostojanstva pojedinca i odgovornost za dobrobit zajednice.

Pristupi poučavanju i učenju vrijednosti razlikuju se od autora do autora. U nekim programima za niže razrede osnovne škole savjetuje se, primjerice, korištenje priča o uzorima ili herojima iz povijesti, književnosti, filma i svakodnevnog života koji nude općeprihvatljiv model ponašanja za učenike. Kriterij izbora je dobrovoljno djelovanje na dobrobit drugih, a ne status pomodne zvijezde. Važno je da se priča odnosi na stvarnu osobu i da su u njoj odmjereno predstavljene njene pozitivne i negativne osobine. Upoznavanje kvaliteta i slabosti altruistične osobe-heroja potiče učenika da svijet oko sebe promatra objektivnije, osobito ako se od njega traži da ponašanje heroja procjenjuje u kontekstu njemu pripadajuće kulture, vremena i prostora. Nadalje, važno je da se kao model predstave osobe koje pripadaju različitim kulturama i da se usporedbom njihova ponašanja dođe to tzv. općih moralnih osobina pojedinca koje se nalaze u temeljima jedinstva ljudskog roda.

perspektive s razvojem kritičkog i anticipativnog mišljenja oslonjenog na načela ljudskih prava, jednakosti, pravde i pluralizma. Takvo mišljenje pojedincu omogućuje, ne samo da globalne događaje, procese i probleme razmatra sa stajališta različitih svjetonazora i kultura, nego i da ih procijeni prema učincima koje bi oni mogli imati na budućnost tih svjetonazora i kultura, kao i svijeta u cjelini.

6.2.8. Vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava

6.2.8.1. Promjene pristupa vrednovanju

Vrednovanje ili evaluacija u obrazovanju, uključujući i vrednovanje obrazovanja, odnosi se na niz pristupa, strategija, metoda i instrumenata kojima se mjere rezultati poučavanja i učenja. Dobivene se vrijednosti potom uspoređuju s unaprijed utvrđenim ciljevima, standardima ili kriterijima kako bi se utvrdila kvaliteta obrazovanja u pojedinom razredu, školi ili sustavu u cjelini. Budući da se ti rezultati koriste kao polazište za izradu razvojnih planova, u sklopu kojih se određuju razine i nositelji odgovornosti te raspodjela sredstava, njihova točnost i pouzdanost postaje ključ učinkovitosti obrazovnog sustava.

Vrednovanje je važno i zbog toga što osigurava informaciju o prednostima i nedostacima poučavanja i učenja pa se često određuje i kao "proces prikupljanja informacija o tome što treba činiti" da se unaprijedi rad škole. Taj aspekt vrednovanja osobito je važan u ostvarivanju ciljeva koji se odnose na školu kao zajednicu učenja i poučavanja u kojoj učenik stječe znanja i vještine za život u demokratskom društvu, što nadilazi okvire pojedinog nastavnog predmeta.

S obzirom na to da vrednovanje u obrazovanju ima presudan utjecaj na život pojedinca, vrlo je važno da su podaci koji se tako dobiju objektivni i pouzdani. Donedavno se vjerovalo da je to moguće postići samo testovima, standardiziranim instrumentima mjerenja. No praksa je pokazala da testovi imaju brojne nedostatke kao što su: pretjerana kvantifikacija i usmjerenost na činjenice te neosjetljivost na razlike u stilovima učenja i kontekste učenja i poučavanja. Isticano je, također, da su takve "objektivne mjere" nespojive s izvornom funkcijom obrazovanja - jačanjem spremnosti pojedinca na životne izazove.

Najozbiljniji prigovor došao je kao posljedica priznanja prava na različitost i jednakost u obrazovanju. Objektivnost testova dovedena je u pitanje kad se pokazalo da se njima diskriminiraju učenici koji ne pripadaju dominantnoj kulturi. Istraživanja su, naime, potvrdila da se rezultati testova koriste kao sredstvo opravdanja tzv. samoispunjajućeg proročanstva - fenomena da učenik koji početkom školovanja pokaže slabe rezultate, a pripada određenoj društvenoj grupi (po etničkom podrijetlu, jeziku, rasi, spolu ili socio-ekonomskom statusu) ostane loš učenik i kasnije i, obično, ranije napusti školu. Uzrok tome najčešće je pomanjkanje poticaja koji mu dolazi od učitelja. Zbog toga što mu škola uskraćuje upravo ono što mu je najpotrebnije, učenik gubi samopouzdanje u mogućnost svog napretka pa na kraju sasvim odustaje od učenja.

Nezadovoljstvo testovima potaklo je diskusiju o prvenstvu kvantitativnog nad kvalitativnim modelom vrednovanja. Kvalitativno vrednovanje usmjereno je na proces i značenja; njime se nastoji obuhvatiti cjelovitiji kontekst nekog problema na način na koji ga vidi pojedinac. Suprotno tome, kvantitativni pristup ne zanima ni kontekst ni doživljaj pojedinca; on je usmjeren na utvrđivanje količine, intenziteta ili frekvencije pojavljivanja nekog elementa koji se zbog "objektivnosti" mjerenja mora izdvojiti iz cjeline.

U skladu s tim, dobro vrednovanje znači detaljno opisivanje događaja prema iskazu pojedinca, njegovoj životnoj povijesti i sl. Podaci se prikupljaju slijedom kojim se pojavljuju i ne pokušavaju se podvesti pod unaprijed određene i standardizirane kategorije, što se, primjerice, radi kod testa. Kvalitativno vrednovanje u obrazovanju, dakle, nastoji osigurati dubinski i cjelovit uvid u iskustvo učitelja i učenika na način da se poštuju njihove vlastite interpretacije događaja. Suprotno tome, kvantitativno usmjeren evaluator oslanja se na standardizirane instrumente mjerenja u sklopu kojih je individualno iskustvo učenika i učitelja pojednostavnjeno i poopćeno kako bi odgovaralo predeterminiranim kategorijama uz koje se vežu numeričke vrijednosti. Te su vrijednosti bez sumnje korisne za generalizaciju i komparaciju, ali im nedostaje sveobuhvatnost individualnog iskustva što je, pak, presudno za procjenu učinkovitosti učenja za život. Svođenje uspjeha učenika na količinu zapamćenih činjenica iz nekog predmeta, bitno osiromašuje zadatke koje i građani i demokratsko društvo postavljaju pred školu.

Imajući na umu složenost tih ciljeva, osobito u svezi s pripremom učenika za znalačko, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskim promjenama na načelima ljudskih prava, jednakosti i pluralizma, kao i činjenicu da se u obrazovanju donose odluke koje mogu imati dalekosežne posljedice, važno je ne samo uskladiti kvantitativni i kvalitativni pristup vrednovanju nego i osigurati da se ono provodi u skladu s određenim etičkim načelima, među kojima su najvažnija sljedeća:

- ***poštivanje dostojanstva i uspostava povjerenja*** između onoga koji vrednuje i onoga kojega se vrednuje;
- ***nepristranost, odsustvo manipulacije*** **i** ***poštivanje prava na privatnost,*** osobito kad vrednovanje zadire u područje osobnih stavova;
- ***shvaćanje vrednovanja u terminima moralnog prosuđivanja*** koje može imati značajne posljedice po onoga kojeg se vrednuje.

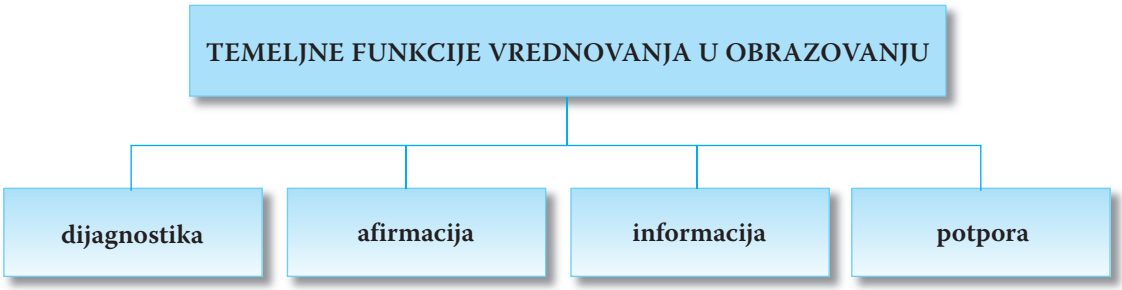

Prikaz 31: *Temeljne funkcije vrednovanja u obrazovanju*

Danas se općenito prihvaća da vrednovanje u obrazovanju mora biti sredstvo poticanja i promjene, a ne kažnjavanja i održanja postojećeg stanja (v. Prikaz 31)

Donedavno se u većini europskih zemalja, kao i u Hrvatskoj, vrednovanje u obrazovanju gotovo isključivo svodilo na ocjenjivanje učenika od strane učitelja u sklopu pojedinog nastavnog predmeta. Rijetki slučajevi vrednovanja škole, kao cjeline, u pravilu su povjeravani vanjskim stručnjacima (inspektorima, istraživačima obrazovanja, povjerenstvima i sl.). Zadnjih godina intenzivno se radi na tome da vrednovanje, a ne samo ocjenjivanje, postane sastavni dio redovitih školskih zadataka. U svezi s tim pojavila su se dva modela:

- ***model međuškolskog vrednovanja*** *(peer-evaluation)* u sklopu kojega se slične škole vrednuju međusobno;
- ***model školskog samovrednovanja*** u sklopu kojega škola sama planira, nadzire i mjeri vlastiti napredak oslanjajući se na opće (nacionalne) standarde ili kriterije, ili na tzv. standarde koji polaze od škole (*school-based standards*).

6.2.8.2. Samovrednovanje škole kao sredstvo osiguranja kvalitete

Snažan zaokret prema samovrednovanju škole koji se posljednjih godina primjećuje u mnogim europskim zemljama u svezi je s potrebom osiguranja kvalitetnog obrazovanja. S obzirom na to da je škola danas više nego ikada ranije obvezna odgovoriti na potrebe učenika, roditelja i lokalne zajednice, od nje se očekuje da postane institucija poučavanja i učenja koja, poštujući nacionalne prioritete i standarde, samostalno dogovara, izrađuje, provodi i vrednuje svoje razvojne planove. Samovrednovanje u funkciji osiguranja kvalitetnog obrazovanja znači da škole:

- određuju same svoje obrazovne ciljeve i zadatke istovremeno poštujući nacionalne (opće) prioritete, standarde, indikatore i/ili kriterije kvalitete koji važe za područje obrazovanja;
- neovisno izrađuju sveobuhvatne planove svog razvoja kako bi postigle dogovorene ciljeve;
- provode i prate provođenje plana uz pomoć odgovornog menadžmenta škole;
- snose odgovornost za uspjeh pred prosvjetnim vlastima, roditeljima, učenicima i drugima koji su zainteresirani za obrazovanje (*stockholders*).

Pretpostavke učinkovitog samovrednovanja škole

- postojanje jasnih obrazovnih ciljeva na nacionalnoj i školskoj razini;
- postojanje nacionalnih indikatora kvalitete, standarda i/ili kriterija za područje obrazovanja;
- otvorena i stalna komunikacija između središnjih i lokalnih prosvjetnih vlasti i škola, kao i među školama;
- osiguranje primjerenih resursa, uključujući odgovarajuću pripremu učitelja za vrednovanje pojedinih područja i škole u cjelini;

- poznavanje i primjena odgovarajućih postupaka evaluacije (metoda, tehnika i instrumenata);
- benchmarkiranje;
- ozračje zajedništva, solidarnosti i odgovornosti;
- detaljno i objektivno izvještavanje o rezultatima vrednovanja svih zainteresiranih;
- postojanje sustava nepristranog priznanja i nagrađivanja;
- postojanje sustava savjetovanja i potpore;
- postojanje sustava širenja dobre prakse uz korištenje novih komunikacijskih tehnologija (web-stranice, email).

U izvještaju Stalne međunarodne konferencije inspektora obrazovanja (SICI) o provođenju projekta 'Učinkovito samovrednovanje škole',[18] zabilježeno je da se većina promatranih europskih zemalja okreće unaprjeđenju kvalitete obrazovanja preko izrade razvojnih planova koji polaze od samovrednovanja škole (v. Prikaz 32).

Prikaz 32: *Proces osiguranja kvalitete obrazovanja u školi*

Škole se zakonom potiču ili obvezuju na izradu razvojnih planova temeljenih na rezultatima samovrednovanja, u čijem se sklopu rezultati škole uspoređuju s njenim ciljevima, a njeni ciljevi s nacionalnim standardima ili kriterijima, što zajedno čini put do osiguranja kvalitetnog obrazovanja.

Sastavni dio tog procesa je tzv. *benchmarkiranje*. B*enchmark* je referentna točka koja školi omogućuje da svoje rezultate usporedi s onima koje postižu druge slične škole

[18] *Effective School Self-Evaluation (ESSE) Project 'School Self-Evaluation in Thirteen European Countries/Regions.'* SICI, 2001.

i da, u skladu s tim, postavi odgovarajuće ciljeve za unaprjeđenje svoga rada. U svom izvještaju, SICI spominje nekoliko kategorija *benchmarkiranja* koje se koristi u Europi, među kojima je *nacionalni benchmark* (tablično predstavljanje rezultata po pojedinoj školi na nacionalnim ispitima i sl.) i *nacionalni indikatori koji imaju dodatnu vrijednost* (pokazatelji napretka učenika s posebnim potrebama ili onih koji pripadaju manjinama).

U većini slučajeva škole provode samovrednovanje oslanjajući se na nacionalne indikatore kvalitete u sljedeća tri područja:

- ***proces poučavanja i učenja*** (uključuje kurikulum, sustav potpore i savjetovanja, ozračje ili etos i sl.);
- ***proces upravljanja i vođenja*** (uključuje menadžment, osiguranje kvalitete, vodstvo, veza s roditeljima i zajednicom, planiranje u školi, unutarnji odnosi, resursi, upravljanje ljudskim resursima, administracija i administrativni procesi);
- ***rezultat*** (uključuje ocjene učenika, kao i njihove stavove, vrijednosti i individualni razvoj).

6.2.8.3. Osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava

Rasprava o osiguranju kvalitete u obrazovanju preko samovrednovanja i razvojnog planiranja škole još nije značajnije zahvatila područje obrazovanja za ljudska prava. Vrednovanje se u tom području i dalje uglavnom provodi u sklopu pojedine radionice, seminara ili projekta. Pri tome se od sudionika traži da odgovore na neka opća pitanja (primjerice: što ste naučili u radionici, što ćete moći primijeniti u svom radu, što su nedostaci ovakvog načina rada, koji su vaši prijedlozi za unaprjeđenje i sl.) što se koristi za poboljšanje kvalitete te iste radionice ili seminara. Vrlo rijetko rezultati vrednovanja imaju širu primjenu.

Jedan od najpoznatijih neformalnih modela koji polazi od samovrednovanja i povezuje ga s planiranjem i unaprjeđenjem kvalitete, jest tzv. ***Mjerenje temperature ljudskih prava*** D. Schimana. Svrha tog modela utvrđivanje je stavova učitelja, učenika i drugih djelatnika, pa i roditelja, o stanju zaštite ljudskih prava u školi, što se onda uzima kao polazište za planiranje promjena.

MJERENJE TEMPERATURE LJUDSKIH PRAVA U ŠKOLI

(Shiman, D. *Teaching Human Rights. Denver: Center for Teaching International Relations University of Denver, 1999.)*

Procijenite stanje ljudskih prava u Vašoj školi. Kritički raščlanite čimbenike koji utječu na ozračje ljudskih prava. Izradite plan djelovanja kako bi se poboljšala zaštita i unaprijedilo ozračje ljudskih prava u školi.

1. U čl. 26. Opće deklaracije o ljudskim pravima stoji da "1. Svatko ima pravo na odgoj i obrazovanje. Odgoj i obrazovanje mora biti besplatno, barem na osnovnom i

općeobrazovnom stupnju. Osnovno obrazovanje mora biti obvezno. Tehničko i strukovno obrazovanje mora biti dostupno svima; više i visoko obrazovanje mora biti dostupno svima u skladu sa sposobnostima.

2. *Odgoj i obrazovanje mora biti usmjereno punom razvoju ljudske osobe i jačati poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda. On mora promicati razumijevanje, snošljivost i prijateljstvo medu svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama te podupirati djelatnost Ujedinjenih naroda na održanju mira.*"

A) Utvrđivanje obrasca

1. U kojim područjima se osobito promiču ljudska prava u Vašoj školi?
2. U kojim područjima postoje problemi?
3. Koja od tih područja su Vama osobito važna?

B) Traženje objašnjenja

4. Kako objašnjavate nastanak tih problema?
   a. Jesu li oni povezani s rasnim, etničkim, klasnim, dobnim ili spolnim razlikama ili pak s razlikama u sposobnostima?
   b. Jesu li oni povezani s procesom odlučivanja? Na koji način?
   c. Tko ima koristi, a tko gubi zbog postojanja tih problema?
   d. Postoji li još koje objašnjenje za te probleme?

C) Promatranje sebe

5. Jeste li Vi ili Vaš kolega/kolegica na bilo koji način pridonijeli stvaranju takvog ozračja (svojim djelovanjem ili nedjelovanjem, odnosno zapostavljanjem problema)?
6. Jeste li Vi tipičan predstavnik Vaše škole?

D) Promatranje drugih

7. Držite li da bi na gornje pitanje Vaše kolege/kolegice odgovorili drugačije?

E) Pogled unaprijed

8. Što bi trebalo učiniti da se poboljša ozračje ljudskih prava u Vašoj školi?
9. Što biste Vi osobno mogli učiniti da odnosi u školi budu kvalitetniji?
10. Koje konkretne akcije biste Vi mogli poduzeti kako bi Vaša škola više promicala ljudska prava i ljudsko dostojanstvo učenika i učitelja?

Prodiskutirajte svoje odgovore s kolegama i kolegicama. Napravite plan djelovanja – odredite ciljeve, strategije i nositelje odgovornosti.

Upitnik o temperaturi ljudskih prava u školi

Uputa: Pažljivo pročitajte svaku tvrdnju i procijenite koliko ona odgovara stanju u Vašoj školi. Uzmite u obzir učenike, učitelje, stručne službe, ravnatelja i tajništvo. Nakon što odgovorite na sva pitanja, zbrojite Vaše odgovore. Zbroj predstavlja Vašu procjenu stanja ljudskih prava u Vašoj školi.

Brojevi u kolonama znače sljedeće:

1 = nikada
2 = ponekad
3 = često
4 = uvijek
5 = ne znam

r. br.	Stanje u školi i odgovarajući članci iz 'Opće deklaracije o ljudskim pravima'	1	2	3	4	5
1	Moja škola je mjesto na kojemu su učenici sigurni i zaštićeni (čl. 3 i 4).					
2	Svi učenici dobivaju iste informacije i poticaj za učenje i izbor zanimanja (čl. 2).					
3	Članovi školske zajednice nisu diskriminirani zbog svog stila života, druženja s određenim osobama ili svojih izvanškolskih aktivnosti (čl. 2 i 16).					
4	Moja škola osigurava svakome jednak pristup, resurse, aktivnosti i raspored prostorija (čl. 2 i 7).					
5	Članovi moje školske zajednice oduprijet će se akcijama, materijalima ili izjavama koji diskriminiraju ili omalovažavaju druge (čl. 2, 3, 7, 28 i 29).					
6	Kada netko krši prava drugoga, prekršitelju se pomaže da nauči kako da promijeni svoje ponašanje (čl. 26).					
7	Članovi moje školske zajednice brinu se za moj cjelokupan razvoj, kao i za moj školski napredak i pružaju mi pomoć kad god mi je ona potrebna (čl. 3, 22, 26, 29).					
8	Kada dođe do sukoba, nastojimo ih riješiti na miran i suradnički način (čl. 3 i 28).					
9	Institucionalne smjernice i postupci primjenjuju se svaki put kad se prijavi zlostavljanje ili diskriminacija (čl. 3 i 7).					
10	U stvarima koje se odnose na disciplinu, uključujući suspendiranje i isključivanje, svim osobama se jamči pravičan i nepristran postupak tijekom kojega se utvrđuje krivnja i određuje kazna (čl. 6, 7, 8, 9 i 10).					
11	Nitko u mojoj školi nije žrtva ponižavajućeg postupka ili kazne (čl. 5).					
12	Onaj tko je osumnjičen za nedjelo, smatra se nevinim sve dok mu se ne dokaže krivica (čl. 11).					
13	Moj osobni prostor i stvari se poštuju (čl. 12 i 17).					
14	U mojoj školi su dobrodošli učenici, učitelji i drugi djelatnici koji dolaze iz druge kulture ili iz druge zemlje (čl. 2, 6, 13, 14 i 15).					
15	Osjećam se slobodnim izraziti svoja uvjerenja i ideje (političke, vjerske, kulturne i druge) bez straha da ću zbog toga biti diskriminiran (čl. 19).					
16	Članovi moje škole mogu izrađivati i širiti publikacije bez straha da će biti cenzurirani ili kažnjeni (čl. 19).					
17	U nastavi, udžbenicima, udruženjima i čitaonici predstavljeni su različiti stavovi i stajališta (rodna, rasna, etnička i ideološka) (čl. 2, 19 i 27).					

18	Imam mogućnosti predstaviti svoju kulturu kroz glazbu, umjetnost i književnost (čl. 19, 27 i 28).					
19	Članovi moje škole imaju mogućnost sudjelovati (pojedinačno ili kao članovi udruženja) u demokratskom procesu odlučivanja kako bi pomogli unaprjeđenju pravila i politike škole (čl. 20, 21 i 23).					
20	Članovi moje škole imaju pravo udruživati se unutar škole kako bi zagovarali svoja prava ili prava drugih (čl. 19, 20 i 23).					
21	Članovi moje škole potiču jedni druge na učenje o društvenim i globalnim problemima koji se odnose na pitanja pravde, zaštite okoliša, siromaštvo i mir (Preambula, čl. 26 i 29).					
22	Članovi moje školske zajednice mogu uzeti odgovarajući odmor tijekom školskog dana i raditi razuman broj sati pod nepristranim uvjetima (čl. 23 i 24).					
23	Zaposlenici moje škole plaćeni su tako da mogu imati standard života primjeren zdravlju i dobrobiti njih i njihovih obitelji (uključujući stanovanje, prehranu, socijalnu zaštitu i sigurnost u nezaposlenosti, bolesti ili starosti) (čl. 22 i 25).					
24	Prihvaćam odgovornost u mojoj školi za druge da ne provode diskriminaciju i da se ponašaju na način kojim se promiče sigurnost i dobrobit moje školske zajednice (čl. 1 i 29).					

Maksimalna temperatura = 100 stupnjeva ljudskih prva.

Temperatura Vaše škole je _____ .

Valja imati na umu da uspjeh u ostvarivanju ciljeva i zadataka obrazovanja za ljudska prava ovisi o nizu međusobno isprepletenih čimbenika od kojih je samo dio pod nadzorom učitelja i škole:

- eksplicitni i implicitni ciljevi obrazovanja, uključujući skriveni kurikulum;
- očekivanja učenika i roditelja;
- očekivanja učitelja i drugih djelatnika škole;
- obilježja učenika (osobito stil učenja);
- obilježja učitelja (osobito stil poučavanja);
- obilježja nastavne građe;
- obilježja škole (vođenje i upravljanje, resursi, ozračje, lokacija, otvorenost prema roditeljima, lokalnoj zajednici i sl.);
- kontekst obrazovanja (prosvjetna politika, legislativa, značenje obrazovanja u društvu, međunarodni standardi).

Mnogi se aspekti bitni za vrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava mogu naći među općim indikatorima kvalitete obrazovanja u pojedinim zemljama, kao i među indikatorima kvalitete koji su izrađeni u srodnim područjima, osobito u građanskom obrazovanju. *Planer za samovrednovanje u predmetu građanstvo* (građanskom odgoju), koji se primjenjuje u Engleskoj, vrijedan je primjer takvog jednog modela. U njemu se spominje pet kategorija ili područja na koja se usmjeruje pozornost prilikom vrednovanja. Svaka od tih kategorija dalje je podijeljena na po nekoliko potkategorija koje imaju ulogu

indikatora. Svaki indikator procjenjuje se na skali od 0 do 100 posto ('0' označava početak rada u građanskom obrazovanju, a '100' naprednu razinu). Nakon što se svi indikatori procijene, škola može izraditi kumulativnu skalu koja pokazuje njen profil u građanskom odgoju. Ako se to radi kontinuirano kroz nekoliko godina, moguće je izraditi kumulativnu skalu koja pokazuje napredak ili, pak, nazadovanje u tom predmetu. Kumulativni podaci mogu se koristiti i za *benchmarkiranje*, na temelju čega škola utvrđuje kvalitetu obrazovanju u tom predmetu.

Planer za samovrednovanje u građanskom obrazovanju (Citizenship) u Engleskoj

Kategorija 1**: *Odnos vizije politike i prakse*** (vrednovanje u kojoj mjeri škola uspijeva viziju i politiku primijeniti u praksi):

1a. Školska vizija povezana s građanskim obrazovanjem
1b. Ravnateljevo upravljanje i vođenje
1c. Razvojno planiranje u građanskom obrazovanju
1d. Prosvjetne smjernice za građansko obrazovanje
1e. Koordinacija u građanskom obrazovanju
1f. Donošenje ključnih odluka

Kategorija 2: ***Resursi i njihov menadžment*** (ocjena dostupnosti resursa i upravljanje njima u građanskom obrazovanju):

2a. Resursi određeni za građansko obrazovanje
2b. Razvrstavanje i jednakost pristupa
2c. Korištenje resursa u građanskom obrazovanju
2d. Odabir resursa

Kategorija 3: ***Poučavanje i učenje*** (procjena poučavanja i učenja u građanskom obrazovanju):

3a. Program rada
3b. Priprema nastavne jedinice
3c. Poučavanje i učenje
3d. Ocjenjivanje
3e. Kontroverzne teme
3f. Nove informacijsko-komunikacijske tehnologije

Kategorija 4: ***Usavršavanje zaposlenih*** (vrednovanje usavršavanja zaposlenih u području građanskog obrazovanja)

4a. Revizija vještina i stručnosti zaposlenih
4b. Poznavanje predmeta
4c. CPD
4d. ASTs

Kategorija 5: ***Praćenje i vrednovanje*** (procjena kvalitete praćenja i vrednovanja):

5a. Praćenje i vrednovanje u građanskom obrazovanju
5b. Rezultati
5c. Kolektivni pregled

Kategorija 6: ***Uključenost roditelja i lokalne zajednice*** (procjena utjecaja roditelja i lokalne zajednice na građansko obrazovanje):

6a. Uključenost roditelja u građansko obrazovanje
6b. Nevladine udruge i druge organizacije
6.c. Web-stranica
6.d. Obavještavanje roditelja

Škole u Škotskoj koriste za potrebe samovrednovanja građanskog odgoja smjernice iz publikacije 'Obrazovanje za građanstvo: materijali za vrednovanje'. Materijal sadrži detaljne upute o tome na što treba usmjeriti pozornost u tom procesu:

Kategorije rezultata učenja	Kontekst razvoja
znanje i razumijevanje	sudjelovanje učenika u odlučivanju
vještine i kompetencije	programi s posebnim temama i kurikularnim područjima
vrijednosti i stavovi	kroskurikularni predmeti i aktivnosti
kreativnost i uradak	rad u zajednici

U međunarodnom projektu 'Obrazovanje za demokratsko građanstvo: Od politike do učinkovite prakse preko osiguranja kvalitete' koji se ostvaruje pod pokroviteljstvom UNESCO-a i uz koordinaciju Centra za istraživanje obrazovnih politika Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Ljubljani razrađuje se poseban model za samovrednovanje škola i osiguranje kvalitete u području obrazovanja za demokratsko građanstvo (ODG), koji uključuje tri područja vrednovanja:

- kurikulum, poučavanje i učenje,
- školsko ozračje i etos,
- menadžment i razvoj.

6.2.8.4. Metode i instrumenti prikupljanja podataka

Škole koriste indikatore kao referentne točke za planiranje i provođenje samovrednovanja, uključujući odabir, izradu i primjenu instrumenata za prikupljanje podataka. Metode i instrumenti prikupljanja podataka su oruđa koja škole primjenjuju kako bi procijenile svoj cjelokupni napredak ili napredak u nekim posebnim područjima. Neke od najčešće

korištenih metoda i instrumenata za prikupljanje podataka koji služe samovrednovanju škola općenito, a mogu se primijeniti i u području obrazovanja za ljudska prava i drugim srodnim područjima nalaze se u Prikazu 33).

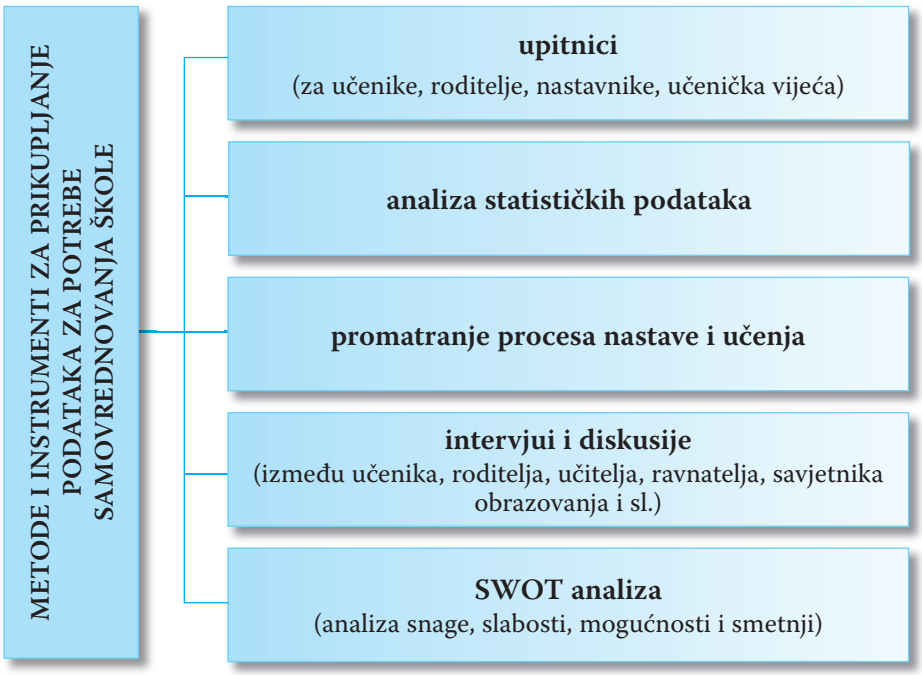

Prikaz 33: *Metode i instrumenti prikupljanja podataka za potrebe samovrednovanja škole*

6.2.8.5. Izvještavanje o rezultatima

Izvještavanje je bitan dio osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava, kao i u obrazovanju općenito. Ono u području obrazovanja za ljudska prava ima dvostruku svrhu:

- pruža informacije učenicima, roditeljima, široj javnosti i prosvjetnim vlastima o stanju poštivanja i zaštite ljudskih prava u školi, kao i o kvaliteti i napretku škole u obrazovanju za ljudska prava;
- ukazuje na prednosti i nedostatke u procesu ostvarivanju obrazovnih ciljeva, što je podloga za učinkovitije planiranje i djelovanje, odnosno za podizanje obrazovnog standarda škole u obrazovanju za ljudska prava.

6.2.9. Učitelj i obrazovanje za ljudska prava

6.2.9.1. Promjena profila učitelja

Osiguranje kvalitetnog obrazovanja koje bi učinkovito odgovorilo na nove potrebe i interese pojedinca i društva posljednjih godina neizostavno obuhvaća i pitanje obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja. Priprema učitelja za poučavanje shvaća se kao sastavni dio cjelokupnog sustava obrazovanja, pa se i reforme u tom području izrađuju i provode u tim okvirima.

Od učitelja se danas očekuje:

- interdisciplinarno poznavanje svoje struke;
- poznavanje strategija, metoda i tehnika poučavanja i učenja temeljenih na aktivnom i suradničkom učenju;
- razumijevanje razvojnih obilježja, stilova učenja i kulture učenika, uključujući vještine savjetovanja i mirnog rješavanja sukoba u učionici i školi;
- kritičko razumijevanje društvenog, gospodarskog, političkog i kulturnog, kao i međunarodnog konteksta škole;
- posjedovanje znanja i vještina planiranja, upravljanja, vođenja i vrednovanja obrazovnog procesa, uključujući kompetencije za rad u timu i akcijsko istraživanje te za suradnju s roditeljima i lokalnom zajednicom;

Obilježja uspješnog učitelja

(Good, T. i Brophy, J. *Contemporary Educational Psychology.* New York: Harper Collins, 1995.)

Istraživanja pokazuju da učiteljevo povjerenje u svoju struku, znanja i vještine kojima raspolaže, učenikove potencijale za učenje i promjenu, kao i u važnost obrazovanja za osobni i društveni razvoj i napredak, značajno utječu na kvalitetu poučavanja i učenja u školi. Neke od najvažnijih osobina uspješnih učitelja su sljedeće:

- *društvena privlačnost* (opuštenost, veselost, emocionalna zrelost, otvorenost, iskrenost);
- *ego-snaga* (usmjerenost na rješavanje problema; samopouzdanje i trezvenost u kriznim situacijama; aktivno slušanje učenika bez obranaškog stava; izbjegavanje strategija rješavanja sukoba u kojima jedna strana dobiva a druga gubi);
- *realistična percepcija sebe i učenika* (odmjerena očekivanja od sebe i drugih);
- *jasnoća vlastite uloge* (osobito u odnosu prema učenicima tijekom i izvan nastave);
- *strpljivost i odlučnost* (osobito u odnosu na učenike koji iskušavaju učiteljevo strpljenje);
- *prihvaćanje učenika kao osobe u razvoju* (uz jasno iskazane granice dopustivog ponašanja).

- znalačko korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
- cjeloživotno i kontinuirano učenje.

U skladu s tim neki autori zagovaraju korijenite izmjene u pristupu obrazovanju i izobrazbi suvremenih učitelja, i to:

- ***Od pristupa koji se temelje na deficitu do pristupa koji polaze od kompetencija učitelja*** (svrha promjene je unaprjeđenje profesionalnih kompetencija učitelja kako bi oni u svom radu manje ovisili o vanjskim autoritetima; predlaže se korištenje metode analize slučaja koja učiteljima omogućuje da uče i razmjenjuju svoja iskustva s drugim učiteljima);
- ***Od pristupa koji se temelje na replikaciji do pristupa koji polaze od refleksije*** (umjesto svladavanja vještina prenošenja znanja na učenika, traži se ovladavanje analitičkim i refleksivnim mišljenjem koje učiteljima pomaže da bolje razumiju svoje osobne i profesionalne snage i slabosti, kao i da se upute u akcijska istraživanja kako bi samostalno stekli nova znanja i vještine poučavanja);
- ***Od pristupa koji se temelje na izoliranom učenju do pristupa koji promiču suradničko učenje*** (ideja o zajedničkom učenju i zajedničkim odgovornostima učitelja za rezultate učenja učenika pojavila se i kao odgovor na problem učiteljeve izoliranosti, odnosno njegove nemogućnosti da istovremeno uči i poučava u školi; od škole se traži da postane mjesto učenikova i učiteljeva učenja, pa se u tu svrhu otvaraju tzv. škole-klinike i sl. modeli);
- ***Od centraliziranih do decentraliziranih pristupa*** (umjesto da određuju i organiziraju stručno usavršavanje učitelja, središnje vlasti osiguravaju sredstva za one programe koje sami učitelji drže važnim i nužnim za svoj profesionalni razvoj i koji se sve češće provode u samoj školi).

Modeli koji odgovaraju tim novim pristupima su:

- *Škole za profesionalni razvoj, partner-škole* ili *škole-klinike* (škole u kojima učitelji praktičari, učitelji početnici, budući učitelji i sveučilišni nastavnici zajednički uče razmjenjujući svoja znanja i iskustva);
- *Programi praćenja* u kojima učiteljima početnicima pomažu učitelji-mentori);
- *Sveobuhvatni ili interdisciplinarni programi izobrazbe za učitelje* (programi obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja koji okupljaju stručnjake s više fakulteta i viših škola, kao što su nastavnički, medicina, pravo, socijalni rad i sl.).

U najnovijem izvještaju o promjenama nekih aspekata učiteljske profesije u europskim zemljama koji je Eurydice objavio 2003. godine[19], utvrđeni su sljedeći trendovi:

- *podizanje razine učiteljskih kvalifikacija i produljivanje razdoblja studiranja* (izjednačavanje s fakultetskom diplomom);

[19] *The Teaching Profession in Europe: Profile, Trends and Concerns. Report III: Working Conditions and Pay. Brussels*: Eurydice, 2003.

- *puna usklađenost opće, stručne i praktične dimenzije obrazovanja* od početka studija;
- *centralizacija odlučivanja o upisu na nastavnički studij* radi poboljšanja kvalitete upisa i pridobivanja najboljih kandidata;
- *postupna izmjena studijskih programa u skladu s minimumom vještina* koje učitelj, osim svoje uže struke, mora steći tijekom studija, osobito:
  - korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
  - menadžment i administrativni poslovi;
  - primjerena pomoć djeci s posebnim potrebama;
  - primjerena pomoć djeci iz migrantskih obitelji;
  - komunikacija s učenicima i upravljanje njihovim ponašanjem (osobito glede nasilja u školi).
- *uvođenje otvorenijih modela zapošljavanja;*
- *izrada strategija za privlačenje najsposobnijih studenata na nastavničke studije;*
- *traženje odgovarajućih modela potpore, priznanja i nagrađivanja učitelja,* osobito mladih koji se nalaze u tzv. fazi kvalifikacije.

U Europi se sve više prihvaća stav da se, zbog sve složenijih izazova koji stoje pred obrazovanjem i školom, sustav obrazovanja i izobrazbe učitelja mora urediti kao kontinuiran proces koji objedinjuje razdoblje studija i razdoblje stručnog usavršavanja. No postoji i ideja o iskorištavanju iskustva umirovljenih učitelja i njihova uključivanja u tzv. poslijemirovinsko stručno usavršavanje.

6.2.9.2. Međunarodne smjernice za učitelja

Mnoge od tih ideja utvrđene su davne 1966. godine u ***Preporuci o statusu učitelja*** - prvom i do danas najvažnijem međunarodnom dokumentu u području obrazovanja i stručnog usavršavanja učitelja. Dokument je prihvaćen na Posebnoj sjednici Međuvladine konferencije o statusu učitelja u organizaciji UNESCO-a i Međunarodne organizacije rada (ILO) kao međunarodni referentni okvir za izradu nacionalnih zakona, politika i praksi te etičkih kodeksa u tom području. U njemu se u 146 članaka podijeljenih u 13 cjelina utvrđuju opća načela obrazovanja, izobrazbe i usavršavanja, zapošljavanja, rada i života te prava i odgovornosti učitelja javnih i privatnih škola (od predškolske do srednjoškolske razine). Neka od najvažnijih pitanja dokument uređuju na sljedeći način:[20]

- ***Određenje učiteljskog poziva*** (čl. III.6. "Poučavanje …. je javna djelatnost koja od učitelja traži stručno znanje i specijalizirane vještine koje se stječu i održavaju strogim i kontinuiranim učenjem. Ona od njih također traži osobnu i kolektivnu odgovornost za odgoj, obrazovanje i dobrobit povjerenih im učenika.");

[20] Cjelovit prijevod 'Preporuke o statusu učitelja' nalazi se u: Spajić-Vrkaš, V. (ur.) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt 'Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001., str. 163-183.

- ***Suradnja u donošenju odluka*** (čl. IV.10k. "…radi određivanja prosvjetne politike i njenih jasnih ciljeva potrebno je uspostaviti tijesnu suradnju između nadležnih tijela, učiteljskih organizacija, poslodavaca, zaposlenika, roditelja, kulturnih organizacija te obrazovnih i istraživačkih ustanova.");
- ***Kvaliteta izobrazbe učitelja*** (čl. V.28. "Osoblje u ustanovama za izobrazbu učitelja treba biti osposobljeno za nastavu u svom području na razini koja odgovara višem i visokom obrazovanju. Osoblje koje provodi nastavu iz pedagoških predmeta treba imati iskustvo poučavanja u školi i to iskustvo, u skladu s mogućnostima, povremeno obnavljati ponovnim preuzimanjem nastavnih obveza u školi". Čl. V.25. "Ustanove za izobrazbu učitelja trebaju biti središte razvoja obrazovanja, dostavljati školama informacije o rezultatima istraživanja i metodičkim inovacijama te u svom radu odražavati iskustvo škola i učitelja.");
- ***Profesionalna sloboda*** (čl. VIII.61 "Učiteljska struka treba uživati akademske slobode u ispunjavanju svojih profesionalnih dužnosti." Čl. VIII. 62. "Učitelji i njihove organizacije trebaju sudjelovati u izradi novih programa, udžbenika i nastavnih sredstava." Čl. VIII.63. "Svaki sustav inspekcije ili nadzora treba biti tako uređen da potiče i pomaže učitelje u ispunjavanju njihovih profesionalnih zadataka ne umanjujući pri tome njihovu slobodu, inicijativu i odgovornost.");
- ***Odgovornosti*** (čl. VIII.71. "Profesionalne standarde koji važe za učitelje treba određivati i održavati u suradnji s učiteljskim organizacijama." Čl. VIII.73. "Učiteljske organizacije trebaju izraditi etičke kodekse ili kodekse ponašanja jer oni značajno pridonose ugledu struke i potiču na ispunjavanje dužnosti u skladu s dogovorenim načelima.");
- ***Prava*** (čl. VIII.82. "Plaće i radni uvjeti učitelja trebaju se utvrđivati pregovorima između učiteljskih organizacija i poslodavaca." Čl. X.115. "(Plaće trebaju) a) odražavati značaj koji društvo pridaje poučavanju, a time i učiteljima, kao i sve odgovornosti koje oni preuzimaju ulaskom u službu… c) omogućiti učiteljima i njihovim obiteljima pristojan život te stručno usavršavanje ili praćenje kulturnih događanja, što unaprjeđuje njihovu stručnu spremu.").

Iako Preporuka nije obvezujuća u formalnopravnom smislu, sve zemlje članice ILO-a i UNESCO-a potiču se na upoznavanje i primjenu njenih načela. Primjenu nadgleda 12 neovisnih međunarodnih stručnjaka koji čine Zajednički odbor ILO-vih i UNESCO-vih stručnjaka za Preporuku o statusu učitelja (*Joint ILO/UNESCO Committe of Experts on the Reccommendation concerning the Status of Teachers – CEART*). Na temelju izvještaja koje dobiva od vlada, učiteljskih udruga i međunarodnih organizacija, kao i na temelju žalbi koje mu podnose učiteljske udruge, Odbor podnosi redovite izvještaje ILO-u i UNESCO-u o statusu učitelja u svijetu i daje preporuke za izradu konkretnih mjera u tom području.

On-line informacije za učitelje

CEPES	European Centre for Higher Education (Europski centar za visoko obrazovanje) **http://www.cepes.ro/**
CERI	Centre for Educational Research and Innovation (Centar za istraživanje i inovacije u obrazovanju) **http://www.oecd.org/els/edu/ceri/**
CIDREE	Consortium of Institutions for Development & Research Education in Europe (Konzorcij institucija za razvoj i istraživanje obrazovanja u Europi) **http://www.cidree.org**
CEDEFOP	European Centre for the Development of Vocational Training (Europski centara za razvoj strukovnog obrazovanja) **http://www.cedefop.gr**
ECER/EERA	European Educational Research Association (Europska udruga za istraživanje u obrazovanju) **http://www.eera.ac.uk**
Education on-line Conference Papers in Education	(Saopćenja s konferencija u području obrazovanja) **http://www.leeds.ac.uk/educol**
ERIC	Educational Resources Information Centre (Informacijski centar za obrazovne resurse) **http://www.accesseric.org/**
Europa	European Union Information Server (Informacijski server Europske unije) **http://europa.eu.int/**
ETF	European Training Foundation (Europska fondacija za nastavu) **http://www.etf.eu.int**
Eurydice	The Information Network on Europe (Informacijska mreža o Europi) **http://www.euydice.org**
IBE	International Bureau of Education (Međunarodni biro za obrazovanje) **http://www.ibe.unesco.org**
ILO	International Labour Organisation (Međunarodna organizacija rada) **http://www.ilo.org**
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development (Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj) **http://www.oecd.org**
TNTEE	Thematic Network on Teacher Training Education in Europe (Tematska mreža za obrazovanje i izobrazbu učitelja u Europi) **http://tntee.umu.se**
UNESCO	**http://www.unesco.org/education**
UNEVOC	The technical and vocational site of UNESCO (UNESCO-ov tehnički i strukovni portal) **http://www.unevoc.org**
UNESBIB	The bibliographic database of UNESCO (UNESCO-ova bibliografska baza podataka) **http://unesdoc.unesco.org/ulis/unesbib.html**

6.2.9.3. Učitelj ljudskih prava

Zahtjev za promicanjem temeljnih načela ljudskih prava i sloboda putem obrazovanja, dodatni je izazov pred kojim se nalazi suvremeni učitelj. S obzirom da je učinkovito poučavanje ljudskih prava nespojivo s tradicionalnim pristupom nastavi u kojemu učitelj zadržava monopol nad znanjem, procesom učenja i vrednovanjem naučenog, od učitelja ljudskih prava traži se niz novih osobnih i stručnih kvaliteta, od kojih se mnoge i danas stječu izvan formalnog sustava stručne izobrazbe. Analize, naime, pokazuju da postoji neslaganje između zahtjeva za promicanjem ljudskih prava obrazovanjem i pripreme učitelja za učinkovito ostvarivanje tog zadatka. U mnogim zemljama priprema učitelja za rad u tom području, kao i u mnogim srodnim područjima (građansko obrazovanje, obrazovanje za mir, interkulturalno obrazovanje itd.), gotovo isključivo ovisi o spremnosti civilnog sektora. Dodiplomski, poslijediplomski i programi stručnog usavršavanja učitelja su rijetki, no njihov broj posljednjih godina polako ali stalno raste.

Jedan od uzroka takvog stanja svakako je sadržajna i metodička složenost samog područja. Uspješno poučavanje ljudskih prava, naime, pretpostavlja:

- interdisciplinarnost,
- kritički pristup,
- poštenje, nepristranost, samorefleksiju i anticipaciju,
- poštivanje razlika, osjetljivost na probleme drugih, suradnju i solidarnost,
- usmjerenost na dobrobit učenika i zajednice,
- provjeru znanja u akciji,
- odgovornost za promjene.

U studiji 'Učenje za demokratsko građanstvo u Europi[21] navode se neke kompetencije učitelja o kojima ovisi učinkovita priprema učenika za informirano, aktivno i odgovorno građanstvo, a koje su važne i u obrazovanju za ljudska prava:

- uvjerenje učitelja da su njegovi učenici u stanju učiti, da im on u tome može pomoći i da je obrazovanje ključ dobrobiti pojedinca i društva;
- spremnost učitelja na sagledavanje problema iz perspektive učenika uz poštivanje njihova podrijetla, dobi i iskustva;
- poštivanje prava učenika i osjetljivost na njihove potrebe i interese;
- spremnost učitelja na nepristrano bavljenje kontroverznim temama u nastavi;
- otvorenost na probleme i vještina upravljanja sukobima u učionici i školi uz poštivanje načela nenasilja, zajedničkog interesa, dogovaranja i provjere rješenja;
- sposobnost učitelja da sebe i učenike vidi kao nositelje promjena na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini;

[21] Duerr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Ferreira Martins, I. *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002.

- vjera da stvari mogu biti bolje i da svatko može biti bolji;
- spremnost učitelja na podređivanje svojih očekivanja i prioriteta prioritetima učenika koji su utvrđeni u procesu dogovaranja;
- spremnost učitelja da prizna svoje greške pred učenicima i da na njima uči;
- spremnost na otvaranje i vođenje rasprava o problemima koji proizlaze iz skrivenog kurikuluma.

No uspješan učitelj ljudskih prava prepoznaje se i po nekim posebnim obilježjima koja su predstavljena u Prikazu 34.

BITNE KOMPETENCIJE I OSOBINE LIČNOSTI UČITELJA LJUDSKIH PRAVA

znanja	vještine	vrijednosne orijentacije i osobine ličnosti
• poznavanje međunarodnih i domaćih standarda općih ljudskih prava i temeljnih sloboda (osobito prava djece i mladih), kao i mehanizama njihove zaštite • poznavanje učinkovitih strategija, metoda i tehnika učenja i poučavanja za ljudska prava, uključujući istraživanje • poznavanje poticajnih postupaka vrednovanja i osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava • poznavanje učinkovitih strategija razvoja kulture ljudskih prava	• vještine analitičkog, kritičkog, refleksivnog, dokaznog i anticipativnog mišljenja • vještine konstruktivnog i nenasilnog rješavanja problema u razredu i školi, uključujući komunikaciju, slušanje, posredovanje i sl. • vještine poticanja i facilitiranja aktivnog i suradničkog učenja kod učenika • vještine planiranja, organiziranja, sudjelovanja u donošenju odluka, timskog rada, vođenja, istraživanja i savjetovanja • vještine zagovaranja i • vještine korištenja IKT-a	• poštivanje jednakog dostojanstva svakog učenika • privrženost općim ljudskim pravima i temeljnim slobodama • uvjerenje u mogućnost izgradnje pravednijeg društva na načelima općih ljudskih prava i temeljnih sloboda • uvjerenje u važnost obrazovanja za dobrobit pojedinca i društva • osjetljivost i poštivanje razlika te otvorenost za rizike i promjene • povjerenje u vlastite snage, iskrenost, dosljednost, pravednost i nepristranost

Prikaz 34: *Kompetencije i osobine ličnosti učitelja ljudskih prava*

U obrazovanju za ljudska prava učenici aktivno sudjeluju u određivanju ciljeva, sadržaja i metoda učenja, kao i u vrednovanju svoga i učiteljeva rada. Temeljna svrha tih promjena je osnaživanje učenika za sudjelovanje u odlučivanju i preuzimanje odgovornosti za izvršavanje dogovorenih zadataka uz poštivanje načela dostojanstva osobe, jednakosti, različitosti i pravednosti.

Učitelj kao facilitator

S obzirom da temeljna svrha poučavanja više nije puko prenošenje znanja sa starije generacije na mlađu nego upoznavanje, propitivanje, razmjenjivanje i vrednovanje ideja, znanja, vrijednosti i stavova, od učitelja se traži da ovlada vještinama facilitacije ili uključivanja pojedinca u proces učenja koji se zbiva u grupi. Izraz se obično koristi za označavanje modela vođenja koji jača kolektivne kapacitete (npr. škole) za prilagodbu, suradnju, rješavanje problema i osnaživanje (facilitativno liderstvo ili vodstvo). Neki ga koriste u značenju "menadžmenta napetosti". Učitelj facilitator djeluje na sljedeći način:

- priprema, organizira i koordinira učenje u grupi i putem grupe;
- stvara i održava ozračje povjerenja, solidarnosti i otvorenosti uz poštivanje drugačijih mišljenja kao polazište za pronalaženje zajedničkog rješenja;
- osigurava uključivanje i ravnopravno sudjelovanje svih;
- probleme u grupi rješava korištenjem nenasilnih metoda;
- osigurava povratnu informaciju o procesu i rezultatima učenja itd.

Učitelj facilitator nije "odgovorna osoba" u tradicionalnom smislu te riječi, jer sama grupa preuzima odgovornost za rezultate učenja; on nije ni klasični predavač, jer istovremeno poučava iz svojega i uči iz tuđeg iskustva, a nije ni onaj tko procjenjuje točnost ili netočnost odgovora drugih, jer se sud o tome donosi u zajedničkoj diskusiji. Ukratko, učitelj facilitator indirektno upravlja učenjem; njegova najvažnija zadaća je da stvara odgovarajuće uvjete ili okruženje za učenje.

No da bi učitelj mogao pridonijeti osnaženju učenika kao subjekta promjena, on sam mora biti osnažen. U svezi s tim govori se o potrebi osposobljavanja učitelja za vođenje i upravljanje promjenama u sklopu dodiplomskog i poslijediplomskog obrazovanja. Učiteljevo vođenje valja razlikovati od administrativnog vođenja. Administrativno se temelji na hijerarhijskom modelu korištenja i distribucije moći, dok je vođenje učitelja više facilitativne i horizontalne naravi. Ono podrazumijeva timski rad, suradnju u donošenju odluka i postojanje zajednice učenja. Da bi razvio te kompetencije, učitelju se mora omogućiti da: neprekidno obnavlja svoja znanja i vještine, surađuje s visokoškolskim institucijama za obrazovanje učitelja i institutima za istraživanje obrazovanja, djeluje u učiteljskim udrugama, razmjenjuje svoja iskustva na stručnim skupovima u zemlji i inozemstvu, surađuje s roditeljima, lokalnom zajednicom i nevladinim organizacijama, sudjeluje u izradi razvojnih planova svoje škole i, konačno aktivno sudjeluje u izradi, provođenju i vrednovanju lokalne i nacionalne prosvjetne politike.

7. Obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj

7.1. Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava

7.1.1. Nastanak Programa

Pod hrvatskim Nacionalnim programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava misli se na program koji se izrađuje od 1996. godine pod pokroviteljstvom Nacionalnog odbora za obrazovanje o ljudskim pravima, a kao prilog ostvarivanju zadataka Desetljeća obrazovanja za ljudska prava Ujedinjenih naroda (1995. – 2004.). Odbor je osnovan 1996. godine kao posebno tijelo Vlade sa svrhom promicanja i usklađivanja aktivnosti u području obrazovanja za ljudska prava na nacionalnoj razini, od izrade i primjene programa, praćenja i vrednovanja njegovih rezultata do njegove eventualne izmjene.

Godine 1999. objavljena su četiri potprograma koja su izradile posebne radne grupe (za predškolu, niže i više razrede osnovne škole te za srednju školu).[22] Program za osnovnu školu je pod nazivom 'Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratski građanski odgoj' uključen u Nastavni plan i program za osnovnu školu za 1999./2000. godinu. U tekstu stoji da se zadaci iz tog područja mogu ostvarivati interdisciplinarno (kroz sve predmete koje su bliske temama ljudskih prava), kao izborni predmet i kroz izvannastavne aktivnosti u vidu projekata. Zagovara se suradnja između nastavnika različitih predmeta, kao što su npr. povijest, zemljopis, društveni predmeti, moralni i vjerski odgoj, jezik i književnost, gospodarstvo i sl.

Istovremeno je pokrenuta radna grupa za izradu programa obrazovanja odraslih za ljudska prava i obrazovanja putem medija. Prvi je završen 2001., a drugi 2003. godine. Zadatak izrade visokoškolskog programa preuzeo je od početka 2004. godine Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog

[22] *Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava: Prvi dio: predškolski odgoj, osnovna škola - razredna i predmetna nastava,* srednja škola. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima, 1999.

Izvorišta Nacionalnog programa

Iako je tekst hrvatskoga Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava rezultat rada velikog broja učitelja, aktivista i istraživača, kao i domaćih i međunarodnih projekata, on se koncepcijski najviše oslanja na rezultate dvaju projekta:

- Projekt ***Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole*** vođen je od 1997. do 1999. godine prema ugovoru između UNESCO-a, Vlade Kraljevine Nizozemske, Vlade Republike Hrvatske i Hrvatskog povjerenstva za UNESCO. Okupio je tridesetak istraživača s Filozofskog fakulteta i Učiteljske akademije iz Zagreba, domaće i strane aktiviste te studente više dodiplomskih i poslijediplomskih studija. Središnji cilj projekta bio je izrada koncepcijskog okvira za programiranje obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi, u skladu s međunarodnim standardima i potrebama hrvatskog društva. U projektu je obrazovanje za ljudska prava određeno kao cjelovit, dinamičan i cjeloživotan proces učenja i poučavanja za (samo)osnaženje i promicanje odgovornosti građana demokratskog društva u skladu s načelima ljudskih prava i sloboda, jednakosti, pluralizma, mira i solidarnosti. Cjelovitost je ostvarena spajanjem obrazovanja za ljudska prava s obrazovanjem za demokratsko građanstvo, međukulturno razumijevanje, mir i nenasilje, uz naglašavanje aktivnih i suradničkih metoda učenja, kao i uz stalno prepletanje lokalne, nacionalne i međunarodne perspektive u razumijevanju društvenih promjena. Na toj je podlozi izrađen prijedlog programa obrazovanja za ljudska prava za razrednu nastavu i niz materijala za učenje i poučavanje pod naslovom 'Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju' (Interdisciplinarni rječnik, Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata, Bibliografija radova s bilješkama i Međunarodni adresar te radne verzije priručnika za učitelje i udžbenika za učenike). Dio objavljenih materijala može se naći na web-stranici Istraživačko-obrazovnog centra za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu **http://www.ffzg.hr/hre-edc**).
- Projekt ***Građanin i ustav – temelji demokracije*** ostvaruje se u Hrvatskoj od 1997. godine suradnjom Centra za građansko obrazovanje iz Calabasasa, SAD i Zavoda za unaprjeđivanje školstva. Eksperimentalno se provodi u oko stotinjak osnovnih i srednjih škola. Svrha projekta je poučavanje djece i mladih o temeljnim načelima demokratske vladavine, što uključuje pitanja organizacije i funkcioniranja vlasti, uloge građanina, odnosa građanina i vlasti i sl.

fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu opsežnog dvogodišnjeg projekta kojega podržava Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske i Ministarstvo vanjskih poslova Republike Austrije.

Neposredno nakon objave radne verzije Programa, Nacionalni odbor za obrazovanje o ljudskim pravima je u suradnji sa Zavodom za unapređenje školstva i nevladinom organizacijom *Human Rights Education Associates* iz SAD-a pokrenuo seminare za izobrazbu učitelja u primjeni Programa, koje nakon godinu dana nastavlja financirati Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. Do ove godine seminar je prošlo više od 3000 odgajatelja te osnovnoškolskih i srednjoškolskih učitelja. U međuvremenu je uvedeno nekoliko značajnih promjena:

- imenovan je 21 županijski koordinator za obrazovanje za ljudska prava sa zadatkom promicanja primjene Programa;
- seminari se počinju organizirati po županijama;
- osnovana su koordinacijska tijela za provođenje i unaprjeđenje pojedinih dijelova Programa (predškolski, razredna i predmetna nastava, srednja škola, sveučilišno obrazovanje, obrazovanje odraslih i obrazovanje putem medija), kao i posebno tijelo za usklađivanje obrazovanja za ljudska prava i obrazovanja za demokratsko građanstvo;
- došlo je do suradnje s pojedinim nevladinim udrugama u provođenje seminara za izobrazbu učitelja u primjeni Programa (primjerice Mali korak, Forum za slobodu odgoja, Hrvatski Crveni križ i dr.).

7.1.2. Opća polazišta

U Programu se ističe da je obrazovanje za ljudska prava bitan dio suvremenih promjena u nacionalnim sustavima obrazovanja i da predstavlja "izraz novog shvaćanja naravi i uloge učenja i poučavanja u rješavanju ozbiljnih i dubokih kriza suvremenog svijeta", što prvenstveno ovisi o povratku čovjeku, njegovim pravima i slobodama. Određivanje pravca i naravi tih promjena rezultat je dijaloga među neovisnim i suverenim državama tijekom

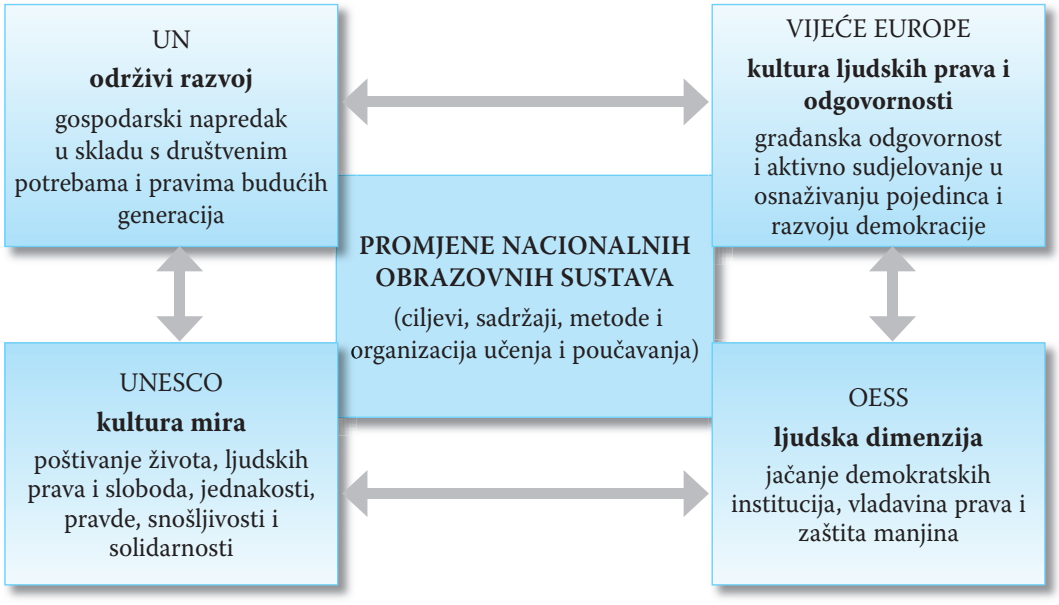

Prikaz 35: *Međunarodni okvir obrazovnih promjena*

kojega se utvrđuju međunarodne i regionalne politike, kao i mehanizmi njihove primjene, a time i odgovornosti pojedinih država. Središnji pojmovi tih politika koje redom polaze od priznanja važnosti ljudska prava i sloboda predstavljeni su u Prikazu 35.

U tim je okvirima posebna pozornost u Programu posvećena vezi između ideje pozitivnog mira i obrazovanja za ljudska prava. Pozitivan mir se određuje kao suprotnost pojmu oružanog mira kojim se niječe bezuvjetnost ljudskog dostojanstva, zagovara rat kao prirodno stanje čovjeka i opravdava moć nad drugim uspostavljena silom. Suprotno tome,

Ideja pozitivnog mira i obrazovanje za ljudska prava

Promicanje obrazovanja za ljudska prava u Programu se povezuje s promicanjem ideje *pozitivnog mira*. Ideja se pojavljuje tijekom 1990-ih kao suprotnost doktrini o *oružanom miru* ili *ravnoteži straha* koja je obilježila razdoblje blokovske podjele svijeta. Riječ je o suprotstavljenim nazorima od kojih jedan potvrđuje, a drugi osporava mironosnu ulogu pojedinca i naroda u ljudskoj povijesti. Doktrina o oružanom miru izrasta na nepovjerenju u sposobnost čovjeka da slobodno i odgovorno upravlja svojom sudbinom, zbog čega mu se nameće potreba za "samoočuvanjem uz pomoć sile i oružja". Ideja pozitivnog mira, pak, polazi od shvaćanja da je mir moguć ako se gradi na poštivanju prava i sloboda pojedinca, priznanju vrijednosti drugoga i drugačijega, poštivanju načela jednakosti, demokracije i pravde u upravljanju višekulturalnom zajednicom te nesebičnom zalaganju za dobrobit svih.

U skladu s tim, u Programu se ističe da je puno uživanja prava uvjetovano preuzimanjem odgovornosti za zaštitu prava drugih i da pojedinac "mjeru svoje slobode određuje slobodom drugih, a mjeru slobode drugih svojom osobnom slobodom". No ostvarenje mira temeljenog na pravima pojedinca i pravdi među različitima moguće je postići samo ako ta načela prožimaju sve segmente društvene zajednice, uključujući obrazovanje.

«Da bi pojedinac mogao odgovoriti izazovima mira, on prije svega mora odgovoriti izazovima ljudskog dostojanstva i slobode. To znači da svoja prava mora moći ostvariti u društvu kojemu pripada, da ih mora opažati kao prava svih, da mora poznavati postupke zaštite svojih prava u kontekstu zajednice jednakih građana i, konačno, da mora htjeti ostvariti svoja prava aktivnim sudjelovanjem u odlučivanju. Iako je dobar dio tih pretpostavki povezan s kakvoćom znanja, njihovo puno ostvarivanje u najvećoj mjeri ovisi o kakvoći vještina koje omogućuju primjenu naučenoga." (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 13-14).

pozitivan mir proizlazi iz shvaćanja da su mir, stabilnost i razvoj mogući ako polaze od načela zaštite ljudskog dostojanstva, jednakosti i pravde, zbog čega se umjesto izraza "sudjelovanje u ratu" ovdje koriste izrazi "sudjelovanje u miru" i "suodgovornost za mir".

Potvrđujući te standarde, Nacionalni program općenito zagovara obrazovanje koje je:

- usredotočeno na poštivanje ljudskog dostojanstva i promicanje demokratskih odnosa;
- jednako dostupno svima, bez obzira na rasne, nacionalne, etničke, religijske, jezične ili druge razlike među djecom i odraslima;
- raznoliko u zadacima, pristupima, sadržajima, metodama i organizaciji, kako bi se mogle zadovoljiti potrebe svakog učenika i interesi zajednice kojoj učenik pripada;

Načela Nacionalnog programa

Pravo na obrazovanje, uključujući pravo na obrazovanje za ljudska prava, jest temelj poštivanja i ostvarivanja svih drugih prava i sloboda koje su priznate kao opće, nedjeljive i neotuđive vrednote čovječanstva.

Uživanje slobode i razvoj demokracije ovise o razumijevanju, prihvaćanju i zalaganju pojedinca za ostvarenje temeljnih ljudskih vrednota, kao i o jačanju društvenih institucija i procesa koji jamče njihovu zaštitu.

Temeljne ljudske vrednote obuhvaćaju ljudska prava i slobode, jednakost i vladavinu prava, građansku odgovornost, pluralizam, razumijevanje i poštivanje kulturne različitosti, suradnju i partnerstvo, mir i nenasilno rješavanje sukoba, društvenu stabilnost i sigurnost.

Hoće li, i u kojoj mjeri, pojedinac koristiti svoja prava za svoju dobrobit, dobrobit društva i budućih generacija, uvelike ovisi o ciljevima, sadržajima i metodama učenja, poučavanja i izobrazbe u školi, ali i izvanškolskom okruženju, zbog čega je nužno ne samo uvesti odgovarajuće sadržaje u škole nego i uspostaviti suradnju između škola, organizacija civilnog društva, medija i istraživačkih institucija.

- čimbenik razvoja humanističkog pogleda na čovjeka, društvo i prirodu oslobođenog slabosti antropocentrizma i etnocentrizma;
- otvoreno novim komunikacijskim i informacijskim tehnologijama isključivo za dobro pojedinca i ljudske zajednice.

Važno je napomenuti da takvo obrazovanje nije ograničeno disciplinarnim, dobnim ili institucionalnim podjelama. On se ostvaruje kao integriran, interdisciplinaran i cjeloživotni proces učenja i poučavanja ljudskih prava putem kojih pojedinac u okvirima demokracije stječe znanja i vještine za promicanje i zaštitu svojih prava kao temeljnih ljudskih vrednota. Drugim riječima, Program promiče obrazovanje kojemu svrha nije savladavanje gradiva posebnog nastavnog predmeta, nego prije svega:

- ***dobrobit učenika i razvoj škole kao demokratske zajednice*** («Odgoj i obrazovanje mora omogućiti učenicima nesmetano uživanje njihovih prava, kao što ih mora osposobiti za razotkrivanje i uklanjanje svih oblika kršenja ljudskih prava i diskriminacije u školi." NP, str. 28.);
- ***osvještavanje i rješavanje stvarnih problema čovjeka*** («Ciljevi odgoja i obrazovanja za ljudska prava nespojivi su s nametanjem stavova i uvjerenja učenicima (…). Učitelji mogu iznositi svoja mišljenja i stavove samo (…) kad su sigurni da iznošenjem svojih stavova neće odrediti smjer rasprave i nametnuti određeno rješenje problema kojim se smanjuje uloga neovisne participacije učenika." NP, str. 27.);
- ***razvoj stavova*** («Odgoj i obrazovanje o ljudskim pravima više je pitanje stajališta i načina rada nego sadržaja, što znači da se programski ciljevi ne mogu ostvariti ako se sadržaj svede na zapamćivanje činjenica i ako se on provodi u nedemokratskom, autoritarnom ozračju škole." NP str. 27.);

- ***aktivno djelovanje i odgovornost*** («U odgoju i obrazovanju za ljudska prava treba izbjegavati retoriku i moraliziranje (…) Suprotno tomu, težište uvijek treba biti na poticanju učenikova djelovanja i odgovornosti u skladu s njegovim psihofizičkim osobinama" NP, str. 27.);
- ***suradnja na svim razinama*** («Puno ostvarenje ciljeva i zadataka odgoja i obrazovanja za ljudska prava moguće je samo kad se ono planira i provodi kao cjeloživotni proces poučavanja i učenja u kojemu surađuju svi odgojno-obrazovni čimbenici, od roditelja, nacionalnih i lokalnih prosvjetnih vlasti, vjerskih ustanova, učiteljskih aktiva i udruga, predstavnika nacionalnih manjina i njihovih društava, nevladinih udruga i medija, do dječjih, đačkih i studentskih organizacija." NP, str. 27.).

Ta su polazišta, više ili manje, utkana u sva četiri posebna programa (program za predškolu, razrednu i predmetnu nastavu u osnovnoj školi i srednju školu). Svaki program strukturiran je na isti način. Osim međunarodnih i domaćih (ustav zakoni) normativnih polazišta i najvažnijih psihološko-pedagoških smjernica, svaki program sadrži sljedeća poglavlja:

- *Ciljevi*
- *Programske cjeline i teme*
- *Strategije provođenja*
- *Praćenje i vrednovanje*
- *Uloga učitelja*
- *Pretpostavke sustavnog djelovanja.*

7.1.3. Ciljevi i zadaci

Temeljni cilj cjelovitog Nacionalnog programa jest "upoznavanje djece, mladeži i odraslih s ključnim vrednotama građanskog društva, kao i razvoj onih intelektualnih i socijalnih vještina koje su prijeko potrebne za njihovo učinkovito sudjelovanje u demokratskom razvitku hrvatskog društva". Pojedini programi tome dodaju posebne ciljeve i zadatke.

U programu za razrednu nastavu ističe se da je poučavanje i učenje u toj dobi "dio cjelovitog i cjeloživotnog procesa" kojim se, na primjeren način i uz uvažavanje razvojnih osobina, potiče učenika da se razvija u "neovisnu i odgovornu osobu koja će svoje stavove i ponašanje prema drugima graditi na načelima dostojanstva i nepovredivosti ljudske osobe, naroda i čovječanstva u cjelini". Sukladno tome ciljevima i zadacima se nastoji osigurati:

- kontinuitet polazišta, sadržaja, pristupa i metoda odgoja i obrazovanja u tom području;
- razvoj učenika kao cjelovite osobe i aktivnog građanina;
- unaprjeđenje demokratskih odnosa u odjeljenju i školi kao pretpostavke razvoja demokracije na lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini.

Iz općeg cilja izvode se pojedinačni zadaci koji se za razrednu nastavu nalaze u Prikazu 36.

Program odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi

Program je izrađen kao "cjelovit i sustavan pristup početnom učenju i poučavanju u temeljnim vrednotama ljudske zajednice. U njemu se polazi od načela prirodnog dostojanstva ljudske osobe kao pretpostavke demokracije, te se učenicima nižih razreda osnovne škole nastoji pomoći da razumiju i usvoje najvažnije pojmove i razviju temeljne vještine u tom području.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava trebao bi učenike potaknuti na osvještavanje prava koja im pripadaju kao ljudskom biću, ali i na odgovornosti koje iz toga proizlaze. Učenje za ljudska prava nezamislivo je bez učenja odgovornosti. U demokratskim uvjetima pravo pojedinca nije privilegij nego obveza, budući da ista prava pripadaju svima jednako, bez obzira na razlike glede spola, pripadnosti ili podrijetla. Stoga se odgoj i obrazovanje za ljudska prava treba shvatiti kao odgoj i obrazovanje za društvenu odgovornost. Učenje društvene odgovornosti u školskim uvjetima potiče se sudjelovanjem učenika u svim fazama procesa učenja i poučavanja, od donošenja odluke, njezine provedbe, do provjere njezine djelotvornosti.

Pretpostavka prihvaćanja odgovornosti jest jačanje svijesti o sebi kao dijelu zajednice ravnopravnih građana. Razumijevanje sebe i svojih potreba, poštivanje sebe kao osobe te jačanje povjerenja u svoje snage, prvi je i temeljni zadatak učenja za ljudska prava u nižim razredima osnovne škole. Sigurnost u sebe put je za otvorenost prema svijetu, prihvaćanje razlika među ljudima i poštivanje općih načela demokratske zajednice.

Da bi se programom odgoja i obrazovanja za ljudska prava to postiglo, u školi je prijeko potrebno osigurati sljedeće:

- poticati svakog učenika na slobodno izražavanje svojih stavova i uvjerenja;
- štititi dostojanstvo svakog učenika i njegovo pravo na privatnost;
- svakom učeniku omogućiti pristup informacijama iz više izvora;
- zadovoljiti posebne potrebe učenika koji pripadaju nacionalnim manjinama ili etničkim zajednicama;
- osigurati primjerene uvjete za učenike s poteškoćama u razvoju;
- poticati ozračje snošljivosti, solidarnosti, suradnje i suodgovornosti među svim učenicima bez obzira na njihovo podrijetlo i njihove sposobnosti;
- zaštititi svakog učenika od tjelesnog i duševnog nasilja, uključujući vrijeđanje, izrugivanje, zanemarivanje i zlostavljanje.

Krajnji cilj odgoja i obrazovanja za ljudska prava jest osposobiti učenika da bude u stanju postaviti svoje ciljeve i boriti se za njihovo ostvarenje, poštujući prava drugih i institucionalne mogućnosti koje mu unutar demokratske zajednice stoje na raspolaganju.

Odgoj i obrazovanje za ljudska prava je cjeloživotan proces. Temelji koji se postave u razrednoj nastavi u velikoj će mjeri odrediti način na koji će učenik pristupiti zadacima u tom području na višim razinama školovanja. Stoga je pri izradi izvedbenih programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi potrebno voditi računa o primjeni sljedećih načela:

- cjelovitost u ostvarenju postavljenih zadataka;
- interdisciplinarnost, kritičnost i afirmativnost u izboru sadržaja te u pristupu učenju i poučavanju;
- razumijevanje sadržaja ljudskih prava i sloboda te na razvoj vještina kojima se osigurava njihovo promicanje i zaštita;
- propitivanje i promjena iskustva učenika i školskog ozračja.

Uspjeh programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi ne ovisi samo o jasnoći i primjerenosti postavljenih ciljeva, zadataka i sadržaja nastave nego, prije svega, o načinu na koji se oni ostvaruju. Puno ostvarivanje tih ciljeva dugotrajan je proces tijekom kojega dolazi do promjena u cjelokupnom radu škole. Učenje i poučavanje za ljudska prava pretpostavlja veću samostalnost škole u organizaciji i upravljanju odgojno-obrazovnim procesom, promjenu odnosa između učenika, učitelja i uprave, te uključivanje šireg kruga građana. Stoga je za ostvarenje njegovih ciljeva i zadataka prijeko potrebno osigurati sudjelovanje svih izravnih i neizravnih čimbenika odgoja i obrazovanja, od učenika, učitelja, ravnatelja i drugih djelatnika škole, do prosvjetnih vlasti, roditelja i šire javnosti". (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 56-57.)

ZADACI ODGOJA I OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA U RAZREDNOJ NASTAVI

znanja (razumijevanje pojmova i odnosa među njima)	**vještine i sposobnosti** (primjena pojmova)	**stavovi i vrijednosti**
• ljudska prava i slobode • identitet • društvena odgovornost • različitost kultura • samostalnost i međuovisnost • jednakost • pravo i pravda • mir, sigurnost i stabilnost • demokracija • zaštita manjina • razvoj	• kritičko mišljenje • razgovijetno iskazivanje osobnih stavova • samostalno donošenje odluka i izvođenje zaključaka • komunikacija • suosjećanje • istraživanje • timski rad • mirno rješavanje sukoba • rukovođenje • sudjelovanje • djelovanje • predviđanje posljedica djelovanja	• poštivanje načela jedinstvenosti i dostojanstva pojedinca • privrženost demokratskim načelima i postupcima • privrženost miroljubivom, participativnom i konstruktivnom rješavanju problema • spremnost na zastupanje i zaštitu svojih i tuđih prava • spremnost na preuzimanje odgovornosti za svoje postupke • zainteresiranost za svijet oko sebe i otvorenost prema razlikama • spremnost na suosjećanje s drugima i na pomoć onima koji su u nevolji • spremnost na suprotstavljanje predrasudama, diskriminaciji i nepravdi

ponašanje
proaktivno, prosocijalno i odgovorno ponašanje

Prikaz 36: *Zadaci odgoja i obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi*

7.1.4. Programske cjeline i teme

Sadržaj pojedinih programa određen prema tri kategorije zahtjeva:

- poštivanje tematske složenosti područja obrazovanja za ljudska prava;
- promicanje svijesti o međuovisnosti individualne, kolektivne i globalne razine u ostvarenja ljudskih prava i sloboda;
- povezivanje različitih pristupa poučavanju i učenju ljudskih prava kako bi se ostvarili što cjelovitiji rezultati.

Pod tematskom složenošću područja misli se na najvažnije dijelove sadržaja obrazovanja za ljudska prava (v. Prikaz 37), dok se pod međuovisnošću razina misli na odnose između četiri sljedeće razine:

- razina **JA** -: razvoj samosvijesti, samostalnosti, samopoštovanja i samokritičnosti (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik otkriva svoje osobine i uči ih afirmirati u zajednici s drugima);
- razina **JA I DRUGI** – razumijevanje razlika, razvoj otvorenosti, poštivanja drugih, snošljivosti, suradnje, suosjećanja i solidarnosti (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik osvještava svoj odnos prema drugima i razvija prosocijalne vještine i oblike ponašanja);

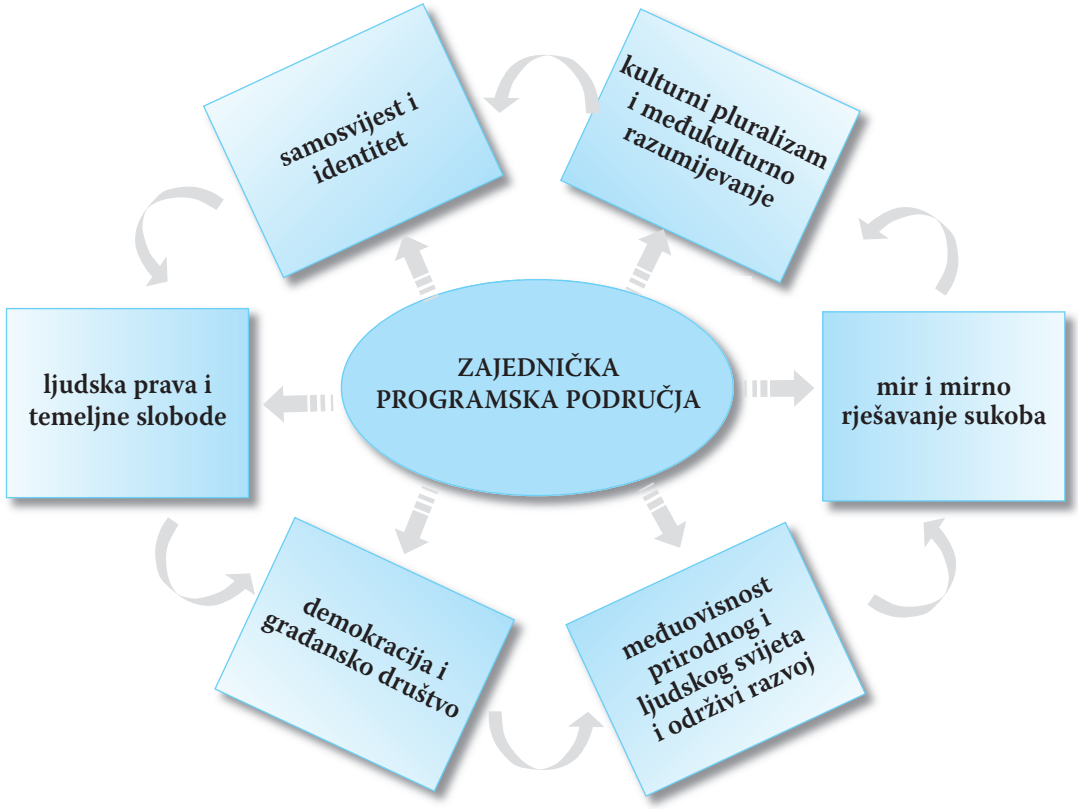

Prikaz 37: *Zajednička programska područja*

- razina **MI** – razumijevanje ustroja društvene zajednice uređene na načelima ljudskih prava i sloboda, jednakosti, pravde i pluralizma (podrazumijeva sadržaje putem kojih učenik upoznaje pravila funkcioniranja demokratske zajednice i razvija vještine građanske participacije);
- razina **SVIJET KAO CJELINA** - razvoj svijesti o cjelovitosti života i odgovornosti pojedinca za globalne promjene (podrazumijeva sadržaje putem kojih se učenik upućuje na promatranje sebe i drugih u sklopu spoznaje o povezanosti i ovisnosti živog i neživog svijeta, prirode i kulture).

«Različiti pristupi" obuhvaćaju:

- *poučavanje i učenje **o** ljudskim pravima* (kognitivna dimenzija sadržaja, usvajanje znanja);
- *poučavanje i učenje **za** ljudska prava* (funkcionalna dimenzija sadržaja, razvoj vještina i sposobnosti);
- *poučavanje i učenje **u** ljudskim pravima* (kontekstualna dimenzija, stvaranje povoljnog ozračja).

7.1.5. Strategije učenja i poučavanja

U dijelu o strategijama određuju se načela i metode čijom primjenom se u odabranim sadržajima ostvaruju naznačeni ciljevi i zadaci. S obzirom da je svrha učenja u području ljudskih prava promjena ponašanja, objašnjava se da je to moguće postići samo ako znanja postanu osobne vrijednosti, za što je potrebna takva sredina u kojoj se svakodnevno žive prava i slobode pojedinca. U skladu s tim traži se sljedeće:

- stvoriti školsko i razredno ozračje u kojemu su ljudska prava sadržaj učenja i poučavanja, vrijednosti kojima se teži, koje se promiču i štite te stvarnost u kojoj se živi i razvija;
- osigurati da svaki učenik razumije najvažnije pojmove u području ljudskih prava i sloboda te da ih prihvati kao vrednote prema kojima će usmjeriti svoje ponašanje;
- osigurati poštivanje svjetonazora i kulturnog podrijetla svakog učenika;
- dati prvenstvo socijalnom i moralnom razvoju njegujući povjerenje, suradnju i solidarnost među učenicima;
- osigurati postojanost u poštivanju školskih pravila ponašanja te vjerodostojnost autoriteta učitelja;
- koristiti različite formalne i neformalne izvore učenja i poučavanja.

Kako bi se ostvarili programski zadaci predviđa se korištenje različitih metoda, tehnika i socijalnih oblika rada. U programu za razrednu nastavu različiti pristupi su objedinjeni pod nazivom **PIRA**, što je kratica za četiri metodska načela kojima se treba rukovoditi pri izboru postupaka učenja i poučavanja:

- ***participacija*** (sudjelovanje)
- ***interakcija*** (suradnja i zajedničko djelovanje)
- ***refleksija*** (usredotočeno i cjelovito osvještavanje)
- ***anticipacija*** (predviđanje).

Važnost školskog ozračja u učenju ljudskih prava

Pod školskim ozračjem misli se na cjelokupne odnose u školi. Oni obuhvaćaju odnose među učenicima, između učenika i učitelja, između učitelja i roditelja, među samim učiteljima, između učitelja i uprave škole te između škole i lokalne zajednice. O naravi tih odnosa ovisi kako će učenik shvatiti i hoće li prihvatiti standarde ljudskih prava i društvene odgovornosti. Nesklad između onoga što se poučava i onoga što se čini u razredu i školi, navodi učenike da smisao ljudskih prava i odgovornosti tumače prema svojim osobnim potrebama i interesima. Nepoštivanje demokratskih načela u svakodnevnom životu škole ugrožava učenikov socijalni i moralni razvoj te zanemaruje mogućnosti rješavanja napetosti i sukoba u školi koje proizlaze iz rasprave, dijaloga i zajedničkog dogovora. U takvim uvjetima, učenici se postupno navikavaju na ovisnost i neravnopravnost pa neodgovornost, nepravdu i sukobe prihvaćaju kao dio školske svakodnevnice.

Da bi školsko ozračje pridonijelo ostvarenju ciljeva i zadataka Programa, potrebno je:

- u svakoj situaciji, a osobito u odnosima prema učenicima, rukovoditi se načelima pravde i jednakosti;
- voditi računa o svakom učeniku, osobito onima kojima je, bez obzira na razlog, potrebna pomoć;
- osigurati da svakom učeniku budu jasna pravila ponašanja u školi i na nastavi;
- odlučno suzbijati sve oblike društveno neprihvatljivog ponašanja, od izazivanja, vrijeđanja i izrugivanja, do krađa i nasilja;
- razotkrivati stereotipe i predrasude te se odlučno boriti protiv diskriminacije, osobito kad je ona potaknuta nacionalnom, etničkom, vjerskom ili spolnom pripadnošću učenika;
- otkloniti mogućnost zanemarivanja, zlostavljanja ili manipulacije učenika od strane učitelja ili školske uprave;
- poticati otvorenost, radoznalost i kritičnost kod učenika otvaranjem škole zajednici u svoj njezinoj raznolikosti.

Za poticajno školsko ozračje vrlo je važno da svakodnevni školski život odražava život zajednice, osobito ako nju čine pripadnici različitih etničkih, vjerskih i kulturnih grupa. Uključivanje roditelja i istaknutih predstavnika manjina u nastavu i izvannastavne aktivnosti, obilježavanje praznika manjinskih grupa zajedno s nacionalnim praznicima, kod učenika jača osjećaj samopoštovanja, snošljivosti i zajedništva u školi. Suradnja s nevladinim udrugama, osobito onima koje djeluju u području zaštite ljudskih prava, također bi trebala postati stalna. Njihovo iskustvo u zaštiti ljudskih prava prijeko je potrebno kako bi učenici u potpunosti razumjeli smisao onoga što uče u nastavi. (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 69-70.)

Primjena PIRA pristupa podrazumijeva kombiniranje tih načela s nizom metoda i socijalnih oblika učenja i poučavanja (v. Prikaz 38). Što će se od toga odabrati, ovisi o nizu čimbenika, kao što su problemi u odjeljenju ili školi koje se nastoji zajednički riješiti; dob, predznanje, interes i opterećenost učenika; spremnost i raspoloživo vrijeme učitelja; odnos školske uprave prema novim oblicima nastavnog rada; resursi i otvorenost škole prema roditeljima i lokalnoj zajednici, uključujući nevladine organizacije. Ovdje valja naglasiti da je u obrazovanju za ljudska prava važnije kako se uči nego što se uči, budući da se samo izborom primjerenih metoda i tehnika promiče iskustveno, aktivno i kritičko učenje koje je bit obrazovanja za ljudska prava.

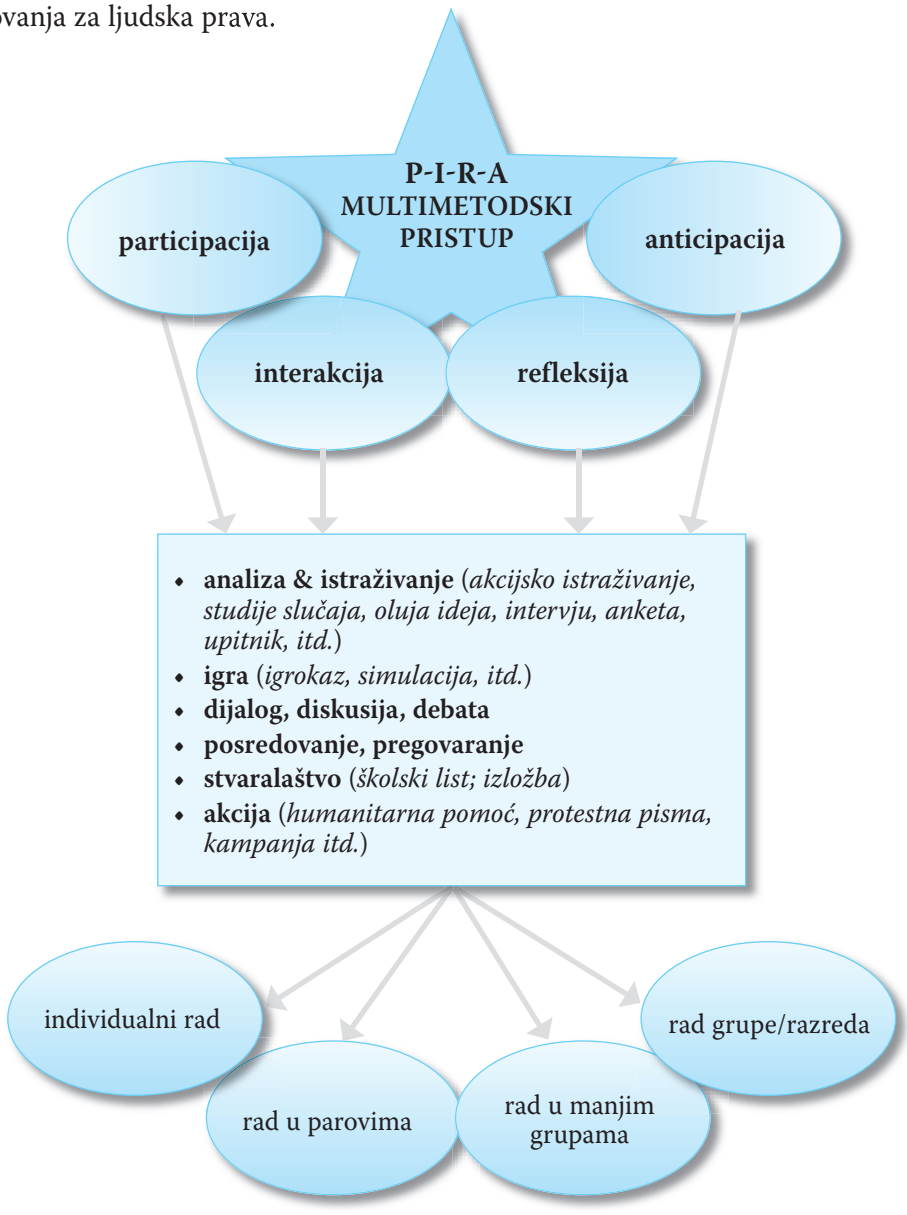

Prikaz 38: *PIRA multimetodski pristup poučavanju i učenju za ljudska prava*

7.1.6. Praćenje i vrednovanje

U Programu se ističe da je pravi smisao praćenja i vrednovanja u poučavanju i učenju ljudskih prava *utvrđivanje razvoja i napretka* u provođenju programa, a ne stanja učenika. Te aktivnosti treba shvatiti kao proces kojim se u određenom vremenu i kontekstu utvrđuju prednosti i nedostaci poučavanja kako bi se, po potrebi, odredili novi programski sadržaji i metode ili učvrstili postojeći. Program predviđa da se praćenje i vrednovanje provodi na tri razine:

- ponašanje svakog pojedinog učenika,
- odnosi u učionici,
- cjelokupno ozračje škole.

Program za razrednu nastavu spominje sljedeće aspekte praćenja i vrednovanja učenikova ponašanja:

- razgovijetno i društveno prihvatljivo iznošenje svojih ideja i stavova;
- neovisnost, sigurnost u sebe i zadovoljstvo sobom;
- motiviranost za rješavanje zajedničkih problema i sudjelovanje u timskom radu;
- poštivanje pravila demokratskog postupka u školi i učionici;
- solidarnost i prijateljski odnos prema drugima, osobito slabijima i kulturno drugačijim učenicima;
- spremnost na preuzimanje i ispunjavanje odgovornosti;
- poštivanje svoje, tuđe i zajedničke imovine.

Praćenje i vrednovanje

"Ovim Programom traži se da kriterij praćenja i vrednovanja ne bude znanje nego, prije svega, ponašanje učenika prema sebi i drugima, kao i prema svojoj, tuđoj i zajedničkoj imovini. Stoga ono može biti dio nastave, pismenog i usmenog ispitivanja, timskog rada, zajedničkog druženja u školi i izvan nje, izleta i razgovora s učenikom. Takvo praćenje i vrednovanje više se oslanja na cjelovito i trajno promatranje učenika, a manje na klasično školsko ocjenjivanje. Njegov nerazdvojan dio je samovrednovanje i međusobno vrednovanje učenika.

U 'Pravilniku o načinu praćenja i ocjenjivanja učenika u osnovnoj i srednjoj školi' stoji da se pri tomu mora voditi računa o zaštiti dostojanstva učenika, da praćenje i vrednovanje treba omogućiti razvoj učenikova samopouzdanja i osjećaja napredovanja te da ga treba potaknuti na samoprocjenjivanje i procjenjivanje znanja drugih učenika. Međutim, za osjećaj samopouzdanja i poticanje pravednog odnosa prema drugima, važnije je da se učenicima dopusti samovrednovanje i međusobno vrednovanje ponašanja u razredu te da njihovi stavovi budu uvaženi od strane učitelja. Svijest o tomu da mogu i trebaju iznositi svoje stavove o sebi i drugima, da njima mogu utjecati na učiteljeve odluke i procjene, a time i na svoj uspjeh u školi, najdjelotvorniji je put za razvoj osjećaja samopouzdanja, neovisnosti i pravednosti kod učenika." (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 72-73.)

Međutim, time se neće dobiti potpuna slika postignuća u obrazovanju za ljudska prava. Ranije smo vidjeli da sveobuhvatan pristup praćenju i vrednovanju u tom području obuhvaća još neke aspekte, kao što su:

- legislativa u području obrazovanja;
- prioriteti, smjernice i mjere primjene u području prosvjetne politike;
- ciljevi, zadaci i sadržaj nastavnog plana i programa;
- etos škole, uključujući položaj učenika i učitelja te stav školske uprave;
- postojeći resursi, uključujući udžbenike, nove informacijsko-komunikacijske tehnologije i povezanost škole s civilnim društvom;
- mogućnosti stručnog usavršavanja učitelja, njihove razmjene i suradnje na projektima itd.

7.1.7. Uloga učitelja

U ostvarivanju ciljeva i zadataka obrazovanja za ljudska prava, osobito u razrednoj nastavi, presudnu ulogu ima učitelj. U Programu se stoga upozorava da je osim stručne, pedagoške, psihološke i metodičke pripreme, prijeko potrebno učiteljima osigurati kontinuiranu stručnu izobrazbu u području ljudskih prava, kako bi oni stekli potrebna znanja i vještine za učinkovito poučavanje i vođenje u tom području.

Profil učitelja razredne nastave u obrazovanju za ljudska prava

"Osobni primjer ipak je najvažnije sredstvo odgoja i obrazovanja u ovom području. Osim stručnosti, učiteljeva strpljivost, usklađenost njegovih stavova i ponašanja, njegova briga za napredak svakog pojedinog učenika, otvorenost i spremnost na suradnju, snošljivost na razlike u razredu, jednak pristup svim učenicima, poštivanje dostojanstva i kulturnog podrijetla učenika kao i svojih kolega i uprave škole, najvažniji su poticaji i izvori učenja u školi.

Vrlo je važno kako učitelj vidi sebe, svoj posao i učenike čiji su mu razvoj društvo i roditelji povjerili. Raskorak između učiteljeve slike o sebi, načela koja poučava i njegova viđenja situacije u kojoj se nalazi nepovoljno utječe na socijalni i moralni razvoj učenika i na školsko i razredno ozračje. Društvo je stoga dužno osigurati institucionalne pretpostavke za učiteljevo stručno i osobno napredovanje. Stručno usavršavanje potrebno mu je kako bi ovladao novim znanjima i vještinama poučavanja o ljudskim pravima u promjenjivim društvenim uvjetima, i osobno, kako bi se oslobodio stereotipa i predrasuda koje iskrivljuju znanja i vještine poučavanja u tom području.

Učitelj koji se ponaša u skladu s temeljnim načelima ljudskih prava naglašava interaktivne zadatke u učenju putem kojih učenici postaju (su)odgovorni za svoj uspjeh u školi. On potiče slobodu mišljenja i izražavanja učenika i štiti sva ostala njihova prava i akademske slobode. Nadalje, on je nepristran u svojim postupcima prema učenicima, jer drži da istinska sloboda ovisi o poštivanju pravila koja jednako važe za sve članove zajednice." (*Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava*, str. 73.)

7.1.8. Pretpostavke sustavnog djelovanja

Da bi obrazovanje za ljudska prava postalo čimbenik osnaživanja pojedinca, jačanja demokracije i razvoja civilnog društva, vrlo je važno da se, osim kvalitete, osigura njegova trajna prisutnost u formalnom i neformalnom sustavu obrazovanja, što govori u prilog potrebi za uspostavom učinkovitog sustava potpore. U programu za razrednu nastavu o tome se govori u poglavlju pod pretpostavkama sustavnog djelovanja koje obuhvaćaju sljedeća područja (v. Prikaz 39):

- postojanje jasnih pravnih odredbi za uvođenje obrazovanja za ljudska prava u škole (unošenje izmjena i dopuna u postojeće zakone kojima se uređuje područje obrazovanja, uključujući obrazovanje manjina te stručna sprema djelatnika u odgoju; unošenje izmjena i dopuna u opće akte obrazovnih ustanova);
- izrada eksplicitne obrazovne politike, mjera i strategija primjene te osiguranja kvalitete (osobito kao dio strategije preobrazbe hrvatskoga obrazovnog sustava);
- obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja i drugih djelatnika u obrazovanju (uvođenje posebnih programa u dodiplomsko i poslijediplomsko obrazovanje te stručno usavršavanje učitelja i stručno-pedagoških službi, uključujući stipendije, razmjene, sudjelovanje na seminarima, konferencijama, istraživačkim projektima te provođenje akcijskih istraživanja, pokretanje sustava izobrazbe putem medija itd.);
- osiguranje potpore školske uprave (osobito ravnatelja škole);
- veće uključivanje roditelja, nevladinih udruga i drugih resursa lokalne zajednice;
- kvalitetan didaktički i referentni materijal (priručnici, udžbenici, studije, rječnici, metodički ogledi i sl.)

Prikaz 39: *Sustav potpore kojim se osigurava kvaliteta i trajnost programa*

7.1.9. Predstojeće zadaće

Usprkos znatnom napretku, svi dijelovi Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava još nisu završeni, a nisu stvoreni ni svi potrebni uvjeti za njegovu učinkovitu primjenu. (v. Prikaz 40). Osim izrade programa za više škole i fakultete, prijeko je

NACIONALNI PROGRAM OBRAZOVANJA ZA LJUDSKA PRAVA

REZULTATI

- **Predškolski program odgoja i obrazovanja za ljudska prava**
- **Programi odgoja i obrazovanja za ljudska prava za osnovnu školu (razredna i predmetna nastava)**
- **Program odgoja i obrazovanja za ljudska prava za srednju školu**
- **Program obrazovanja odraslih za ljudska prava**
- **Program obrazovanja za ljudska prava putem medija**
  - uvođenje u nastavni plan i program za osnovnu školu
  - imenovanje nacionalnog i županijskih koordinatora
  - organizacija seminara za izobrazbu učitelja
  - uključivanje nevladinih organizacija u provođenje seminara
  - izrada priručnika za učitelje i referentnog materijala
  - podizanje svijesti javnosti

PREDSTOJEĆE ZADAĆE

- izrada i primjena programa obrazovanja za ljudska prava za više škole i fakultete;
- određenje i izrada cjeloživotnog pristupa (ili programa) učenju za ljudska prava koji će polaziti od načela suradnje formalnih i neformalnih čimbenika;
- donošenje jasnih smjernica i osiguranje potrebnih resursa za uvođenje obrazovanja za ljudska prava na sve razine školovanja, uključujući obrazovanje i stručno usavršavanje učitelja;
- izrada indikatora kvalitete u obrazovanju za ljudska prava te određenje metoda i instrumenata praćenja, vrednovanja i izvještavanja za različite razine obrazovnog sustava;
- izrada priručnika iz obrazovanja za ljudska prava za učitelje i trenere te udžbenika za učenike na svim razinama školovanja;
- imenovanje nacionalnog i regionalnih savjetnika za obrazovanje za ljudska prava s jasnim ovlastima;
- uspostava sustava širenja dobre prakse uz korištenje novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija;
- provođenje sustavnih i fokusiranih znanstvenih istraživanja u tom području.

Prikaz 40: *Rezultati i predstojeće zadaće Nacionalnog programa obrazovanja za ljudska prava*

potrebno što prije dogovoriti model cjeloživotnog učenja za ljudska prava, donijeti jasne smjernice i odrediti odgovarajuće resurse za primjenu Programa, izraditi indikatore kvalitete i odrediti instrumente praćenja, vrednovanja i izvještavanja o postignućima i problemima u primjeni Programa. Osim toga, bilo bi potrebno potaknuti objavljivanje izvornih i prijevodnih materijala za poučavanje i učenje te pokrenuti znanstvena istraživanja o znanjima i stavovima sudionika obrazovnog procesa, kao i o ozračju ljudskih prava u obrazovnim ustanovama. No najvažnije od svega bilo bi uključiti obrazovanje za ljudska prava u strateške dokumente promjena u hrvatskom sustavu obrazovanja, što do sada nije bio slučaj.

7.2. Doprinos civilnog društva i nevladinih organizacija obrazovanju za ljudska prava u Hrvatskoj

U promicanju obrazovanja za ljudska prava u Hrvatskoj, vrlo važnu ulogu imaju organizacije civilnog društva. Prve takve organizacije osnivaju se početkom 1990-ih godina u kontekstu rata i tranzicije pa je njihovo djelovanje uglavnom usmjereno u dva pravca:

- pružanje humanitarne i druge pomoći prognanicima i izbjeglicama te žrtvama logora;
- promicanje i zaštita ljudskih prava, što uključuje praćenje i izvještavanje te osvješćivanje javnosti o kršenjima ljudskih prava u zemlji, organiziranje pritisaka na vlast putem medija i zastupanje pojedinih grupa građana.

U početku njihovi programi vrlo rijetko sadrže i akcije u području obrazovanja za ljudska prava. Dijelom je tome razlog ambivalentan stav javnosti prema djelovanju nevladinih organizacija što je uglavnom posljedica njihove stigmatizacije u dijelu medija bliskih vlasti. Tako se nevladinim organizacijama prigovara što svojim djelovanjem na zaštiti ljudskih prava "podrivaju" nacionalne interese u vrijeme rata, što selektivno pristupaju žrtvama kršenja ljudskih prava, što su ovisni o financijskoj potpori Zapada koji odbija razlikovati žrtvu od napadača i dr. S druge strane, mnogi civilni aktivisti drže da nisu dovoljno pripremljeni za ulazak u područje obrazovanja koje se u to vrijeme još isključivo promatra u terminima formalnog obrazovanja ili školovanja. No na nove izazove u to vrijeme ne odgovaraju ni ustanove formalnog obrazovanja. Više škole i fakulteti koji pripremaju buduće nastavnike, naime, dugo ostaju neosjetljive na nove društvene potrebe i nepovjerljive prema neformalnim, odnosno "neprofesionalnim" obrazovnim inicijativama.

Prve neformalne obrazovne programe za izobrazbu učitelja u području mirnog rješavanja sukoba i razvoja snošljivosti uglavnom pokreću nevladine organizacije okupljene u Antiratnoj kampanji (primjerice Centar za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka i Mali korak iz Zagreba). No tijekom druge polovine 1990-ih broj nevladinih organizacija u području obrazovanja naglo raste. Civilni aktivisti počinju raditi s djecom, mladima,

učiteljima i drugim stručnjacima, administracijom te građanima pri čemu u obrazovanje uvode sljedeće novine:

- ***nove teme*** (nenasilje, pregovaranje, posredovanje među vršnjacima, snošljivost, ljudska prava, građanska odgovornost, aktivno građanstvo, pravna pismenost, interkulturalna osjetljivost itd.)
- ***nove metode i socijalne oblike učenja i poučavanja*** (timski rad, igranje uloga, diskusija, debata, oluja ideja, razbijanje leda, simulacija, akcijsko istraživanje, aktivno slušanje, facilitacija, samopomoć, suradnja, povezivanje, umrežavanje, zagovaranje itd.);
- ***novu organizaciju učenja i poučavanja*** (radionice, neautoritarno i responsivno okruženje, fleksibilna organizacija učenja itd.).

U početku se često primjenjuju programi međunarodnih nevladinih organizacija ili oni koji su nastali uz njihovu potporu (primjerice Centar za građansko obrazovanje iz Calabasasa, Street Law i Step by Step iz SAD-a, Kulturkontakt iz Austrije, PRONI institut iz Švedske itd.). Također se pojavljuje i sve više međunarodnih donatora koje pružaju financijsku potporu nevladinom sektoru u području obrazovanja (UNICEF, UNESCO, UNHCHR, Vijeće Europe, OESS, Pakt o stabilnosti, Međunarodni crveni križ, Caritas, Catholic Relief, USAID, Otvoreno društvo itd.). S vremenom se pojavljuju i izvorni hrvatski programi (primjerice programi nenasilnog rješavanja sukoba udruge Mali korak iz Zagreba). Postupno se mijenja i službeni stav prema nevladinom sektoru pa sve više organizacija počinje djelovati i u sustavu formalnog obrazovanja, kao i u primjeni Nacionalnog programa odgoja i obrazovanja za ljudska prava.

Do promjene službenog stava prema nevladinim udrugama u području obrazovanja došlo je i djelovanjem Ureda Vlade Republike Hrvatske za suradnju s nevladinim organizacijama (danas Ured Vlade RH za udruge). Ured je osnovan 1998. godine na temelju odluke Vlade o uspostavi povjerenja i promicanju suradnje između vlade i nevladinih organizacija što je tada ocijenjeno kao ključna pretpostavka za razvoj hrvatskog građanskog društva. Današnji Zakon o udrugama rezultat je izravne suradnje s nevladinim organizacijama i pokretanja nacionalnog dijaloga. Početkom 2001. godine izrađen je 'Program suradnje Vlade Republike Hrvatske i nevladinog - neprofitnog sektora u Republici Hrvatskoj' u kojemu je taj sektor određen kao sastavni dio društvenog i političkog života Hrvatske, a nevladine organizacije kao partneri Vlade u određivanju interesa građana. U dokumentu su utvrđena prava i dužnosti obiju strana, kao i područja suradnje, kao što su izrada nacrta zakona, izrada nacionalnih programa, vrednovanje nacionalnih politika, decentralizacija, financijska potpora nevladinom sektoru itd. Neka od ključnih načela suradnje su sljedeća:

- partnerstvo;
- transparentnost rada vlade i sektora nevladinih organizacija;
- jačanje neovisnosti civilnog sektora;
- odgovorno korištenje društvenih resursa;
- promicanje jednakih šansi za sve;

- poštivanje načela supsidijarnosti kao temelja partnerstva;
- aktivno promicanje nenasilja i priznavanja prava na različitost.

Godine 1998. Ured je izradio i 'Model podrške Vlade programima nevladinih organizacija' u području socijalne skrbi, ljudskih prava, odgoja i obrazovanja, aktivnog sudjelovanja mladih itd., temeljem kojega su osigurane dodatne pretpostavke za veće sudjelovanje nevladinih organizacija u ostvarivanju ciljeva obrazovanja za ljudska prava.

Usprkos tome što su nevladine organizacije u posljednjem desetljeću pokrenule velik broj programa u obrazovanju za ljudska prava i srodnim područjima, malošto je sustavno praćeno i vrednovano. Zbog kroničnog nedostatka interesa za istraživanje djelovanja civilnog društva u području obrazovanja među znanstvenicima, ni danas se ne može pouzdano odgovoriti na pitanje o utjecaju nevladinih udruga na promjene u sustavu obrazovanja od lokalne do nacionalne razine, osobito glede odnosa prema učeniku, nastavnom radu učitelja i vođenju škole.

Među organizacijama za koje se sa sigurnošću može reći da su svojim kvalitetnim dugogodišnjim djelovanjem izravno ili neizravno pridonijele uvođenju i unaprjeđenju obrazovanja za ljudska prava ili sličnih programa u škole, svakako su sljedeće:

- (Zagreb) Mali korak, Forum za slobodu odgoja, Korak po korak, Europski dom i Europski klub mladih iz Zagreba, Centar za mirovne studije, Amnesty International - Hrvatska, Hrvatski Crveni križ, Hrvatski helsinški odbor, Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, Centar za ženske studije, B.a.b.e., Hrvatsko debatno društvo, Hrvatski pravni centar, Centar za psihološku pomoć i Suncokret;
- (ostali gradovi) Centar za mir, nenasilje i ljudska prava iz Osijeka, Proni centar iz Vukovara Europski dom mladih iz Slavonskog Broda, Lokalna agencija za demokraciju iz Siska, Odbor za ljudska prava iz Karlovca i Škola mira iz Mrkoplja.

Nevladine i slične organizacije koje promiču obrazovanje za ljudska prava u Hrvatskoj

Amnesty International Hrvatska, Martićeva 24, 10000 Zagreb (**http://www.amnesty.hr/**)

Grupa za ženska ljudska prava, Vlaška 79/III, 10000 Zagreb (**http://www.babe.hr**)

Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava, Križanićeva 1/III, 10000 Zagreb (**http://www.zamir.net/~dphr/**)

Centar za ljudska prava, Kralja Držislava 6, 10000 Zagreb (**http://www.human-rights.hr**)

Centar za mir, nenasilje i ljudska prava – Osijek, Županijska 7, Osijek (**http://www.centar-za-mir.hr**)

Centar za mirovne studije, Medulićeva 17/II, 10000 Zagreb (**http://www.zamir.net/~cms**)

Centar za ženske studije, Berislavićeva 12, 10000 Zagreb (**http://www.zenstud.hr/**)

Društvo za psihološku pomoć (DPP) (**http://www.dpp.hr/**)

Europski dom Slavonski Brod, Antuna Barca 30, 35 000 Slavonski Brod (**http://eksb.cjb.com**)

Europski dom Zagreb i Europski pokret Hrvatska, Jurišićeva 1, 10000 Zagreb (**http://www.europe-house-zagreb.hr**)

Europski klub mladih, Jurišićeva 1, 10000 Zagreb (**http://www.eyc.hr**)

Forum za slobodu odgoja, Kralja Držislava 12, 10000 Zagreb (**http://www.fso.hr**)

Hrvatski Crveni križ, Ulica Crvenog križa 14/1, 10000 Zagreb (**http://www.hck.hr**)

Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Ilica 15/III, 10000 Zagreb (**http://www.hho.hr**)

Hrvatski pravni centar, Svačićev trg 12, 10000 Zagreb (**http://www.hpc.hr**)

Hrvatsko debatno društvo, Kralja Držislava 12, 10000 Zagreb (**http://www.hdd.hr**)

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb (**http://www.ffzg.hr/hre-edc**)

"Korak po Korak" udruga roditelja, Fausta Vrančića bb, 10000 Zagreb (**http://www.korakpokorak.hr**)

Mali korak - Centar za kulturu mira i nenasilja, Kraljevec 77a, 10000 Zagreb (**http://human-rights.net/MALI-KORAK**)

Pučko otvoreno učilište, Ulica Grada Vukovara 68, 10000 Zagreb

DRUGI DIO

Program obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi

Mi nismo putnici na svemirskom brodu koji se zove Zemlja, mi smo njegova posada. Mi nismo stanovnici ovoga planeta, mi smo njegovi građani. Razlika između to dvoje zove se - odgovornost.

Russell Schweickart

Uvod

Pripremati učenike i učenice od prvog do četvrtog razreda osnovne škole za razumijevanje, promicanje i zaštitu svojih ljudskih prava i sloboda, za priznanje i poštivanje prava i sloboda drugih te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u izgradnji demokratske zajednice, nije jednostavan posao. Mnogi pojmovi, vještine, sposobnosti i djelovanja koji čine okosnicu većine programa obrazovanja za ljudska prava i drugih srodnih programa opisanih u prvom dijelu Priručnika, nadilaze razvojne mogućnosti učenika i učenica u toj dobi. Svijet u kojemu žive omeđen je neposrednim iskustvima stečenim u obitelji i razrednoj zajednici; mišljenje je još pod utjecajem konkretnih pojmova; međusobna komunikacija je ograničena nedovoljno razvijenim rječnikom i prožeta snažnim i promjenjivim osjećajima itd. No to je i dob izuzetnih razvojnih mogućnosti tijekom kojega se djeca sve više okreću izvanjskom svijetu, strukturiraju svoja iskustva i učvršćuju svoje stavove o sebi i drugima prema određenim pravilima i pokazuju porast interesa za sve što im je novo i neobično.

Zbog tih je suprotnosti poučavanje za ljudska prava u ovoj dobi nadasve izazovan, složen i odgovoran proces za koji ne postoje neka opća i čvrsta pravila. U skladu s tim, i *Program obrazovanja za ljudska prava u razrednoj nastavi*, koji se predstavlja u drugom dijelu Priručnika, samo je jedan od niza mogućih pristupa poučavanju i učenju za ljudsko dostojanstvo temeljeno na poštivanju načela ljudskih prava i temeljnih sloboda, jednakosti, pravde i pluralizma, u nižim razredima osnovne škole.

Sadržaj programa podijeljen je u šest velikih cjelina označenih slovima od "A "do "F". Prvih pet cjelina (od "A" do "E") čine Program u užem smislu i dalje se dijele na teme, podteme i aktivnosti. Šesta cjelina ("F") sadrži opće upute o provođenju i vrednovanju obrazovanja za ljudska prava.

U sklopu prve ("A") cjeline, koja nosi naslov ***Otkrivanje sebe: Učenje za samosvijest i samopoštovanje***, učitelj/učiteljica se upoznaje s načinima postupnog vođenja učenika i učenica prema sve dubljem opažanju i razumijevanju sebe, što se drži pretpostavkom razvoja samosvijesti i samopoštovanja. Cjelinu čine četiri teme koje se razrađuju kroz niz međusobno povezanih aktivnosti. Aktivnosti u sklopu prve teme namijenjene su upoznavanju tzv. osobnih oznaka. Učenici i učenice propituju svoje ime, otkrivaju njegova značenja, upoznaju svoje tjelesne osobine, istražuju ono što vole i što ne vole, osvještavaju i anticipiraju svoje promjene kao posljedicu rasta i učenja te tragaju za svojim obiteljskim, zavičajnim i ljudskim korijenima. U drugom dijelu potiče ih se na osvještavanje svojih želja i potreba te na

shvaćanje razlike između općeživotnih, općeljudskih i pojedinačnih potreba. Treća i četvrta tema sadrže aktivnosti koje vode razumijevanju i usvajanju pojmova "ljudska prava" i "prava djeteta". Kroz njih učenici i učenice stječu temeljna znanja o izvorima svojih prava, posljedicama njihova kršenja i čimbenicima njihove zaštite, od obitelji i međunarodne zajednice, uključujući vlastitu odgovornost za uživanje svojih prava.

Druga cjelina ("B"), koja nosi naslov ***Upoznavanje drugih: Učenje za razumijevanje i poštivanje razlika***, govori o tome kako učenicima i učenicama pomoći da uoče, razumiju, prihvate i poštuju razlike među ljudima kao bogatstvo, a ne kao problem. Cjelina obuhvaća četiri međusobno povezane teme. Prva tema je posvećena osvještavanju posebnosti čovjeka i ljudskog svijeta, a druga upoznavanju kulturnih razlika i sličnosti u neposrednoj okolini, domovini i svijetu. Treća tema se bavi problemom stereotipa, predrasuda i diskriminacije. Učenici i učenice se potiču na osvještavanje stereotipa i predrasuda među ljudima te na razotkrivanje veza između predrasuda i diskriminacije. Osobita pozornost posvećena je razumijevanju prirodnih i drugih čimbenika koji utječu na pojavu razlika među ljudima, ali i na omalovažavanje, podčinjavanje i iskorištavanje drugih. Pojedine aktivnosti izravno su usmjerene na oslobađanje od vlastitih stereotipa i predrasuda, osobito onih koje se odnose na rodne razlike. U sklopu posljednje teme, razlike među pojedincima i grupama predstavljene su ne samo kao općeljudsko pravo nego i kao općeljudsko dobro koje je dovelo do promjena i razvoja u svijetu.

U trećoj cjelini ("C"), koja je naslovljena ***Život u demokratskoj zajednici: Učenje za demokratsko građanstvo***, daju se preporuke kako učenike i učenice pripremati za ulogu upućenog, aktivnog i odgovornog građanina demokratskog društva. Prva tema sadrži aktivnosti kroz koje učenici i učenice upoznaju temelje demokratske zajednice, kao što su sloboda, različitost i jednakopravnost, pravednost te mir i sigurnost. Druga je tema posvećena pitanju odgovornosti građanina za dobrobit zajednice uređene na demokratskim načelima. Ovdje se posebna pozornost posvećuje razumijevanju i prihvaćanju odgovornosti za vlastite postupke, shvaćanju važnosti suradnje i solidarnosti među ljudima te poštivanju prava na privatnost kao temeljnog ljudskog prava. Razumijevanje načina na koji djeluje vlast, osvještavanje važnosti poštivanja pravila i zakona te prihvaćanje odgovornosti za aktivno sudjelovanje u odlučivanju, čine sadržaj posljednje teme u sklopu ove cjeline.

Četvrta cjelina ("D"), koja nosi naslov ***Izgradnja i učvršćenje mira: Učenje za mirno rješavanje sukoba***, sadrži velik broj aktivnosti kroz koje učenici i učenice postupno uče kako prepoznati, odgovoriti i riješiti sukob na miran način. Aktivnosti su strukturirane u osam međusobno povezanih tema. U prvoj temi učenici i učenice upoznaju različite oblike sukoba, osvještavaju razlike među njima, kao i razlike između sukoba i nasilja. Druga tema je posvećena osvještavanju čimbenika koji izazivaju sukob. Ostale teme sadrže aktivnosti kroz koje učenici i učenice uče tehnike mirnog rješavanja sukoba. Osobita pozornost posvećena je razvoju vještina prepoznavanja svojih osjećaja i osjećaja drugih, poštivanju tih osjećaja, učenju tehnika dijaloga, pregovaranja, posredovanja i, općenito, razvoju verbalnih i neverbalnih komunikacijskih vještina. U posljednje dvije teme naglasak je stavljen na zajedničko planiranje i ostvarivanje cilja, čime se sukob pretvara u priliku za učenje o tome kako izgraditi i učvrstiti mir u nama i oko nas.

U posljednjoj programskoj cjelini ("E"), koja nosi naslov ***Očuvanje cjeline svijeta: Učenje za globalnu perspektivu***, učenicima i učenicama se pomaže da razumiju složenu mrežu života, kao i da prihvate vlastitu odgovornost za očuvanje cjeline svijeta. U skladu s tim se u sklopu prve teme svijet predstavlja kao velika i složena obitelj, čija dobrobit ovisi o očuvanju raznolikosti i povezanosti njenih članova. Druga tema sadrži aktivnosti koje potiču učenike i učenice na razmišljanje o budućnosti te na razumijevanje i prihvaćanje vlastite odgovornosti za određivanje i osiguranje budućih ciljeva.

Završni dio Programa ("F"), koji nosi naslov ***Primjena i osiguranje kvalitete u primjeni Programa***, posvećen je pitanju izbora odgovarajućih strategija i metoda te postupaka vrednovanja i osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava. S obzirom da je to područje više od drugih usmjereno na razvoj stavova i djelovanja u skladu s načelom dostojanstva ljudske osobe, jednakosti i pravde, naglasak se stavlja na iskustveno, istraživalačko, interaktivno, suradničko i anticipativno učenje i poučavanje. Razred i škola postaju "radionice" u kojima učenici i učenice stječu znanja, razvijaju vještine i njeguju sposobnosti koje su im prijeko potrebne za suočavanje sa životnim izazovima. U prvom dijelu tog poglavlja opisuju se strategije i metode aktivnog učenja, od provođenja projekata, izrade razrednih novina, učeničkog dopisivanja i razgovora u krugu, do učenja kroz igru, vođenja pedagoških radionica i integriranog dana, odnosno tjedna. Potom se govori o suradnji roditelja i škole te daju posebne upute za izbor strategija i metoda rada na Programu. Zadnji dio ove cjeline posvećen je osiguranju kvalitete u radu na Programu i, općenito, obrazovanju za ljudska prava. Osim općih informacija o praćenju i vrednovanju, daju se posebne upute za vrednovanje i samovrednovanje te uvodi SOK – posebno izrađen instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u učenju i poučavanju za ljudska prava u razredu i školi.

I dok je prvi dio Priručnika namijenjen svim učiteljima i učiteljicama osnovne škole, Program je prvenstveno pisan za potrebe razredne nastave. Usprkos tome, mnoge aktivnosti, osobito one koje su predviđene za rad u četvrtom razredu, mogu se s lakoćom prilagoditi i provoditi u petom i šestom razredu (u nastavi hrvatskog jezika, stranih jezika, povijesti, zemljopisa, informatike i sl.), kao i u sklopu slobodnih aktivnosti.

No Program ne sadrži recepte za poučavanje o ljudskim pravima niti je on puki dodatak ionako pretrpanoj satnici učenika i učenika. On je samo okvir koji učitelji i učiteljice trebaju mijenjati i nadopunjavati u skladu sa svojim i učeničkim potrebama, interesima i mogućnostima, i to tako da se ciljevi i sadržaji obrazovanja za ljudska prava ugrade u cjelokupnu nastavu i život škole. Konačni cilj obrazovanja za ljudska prava nije i ne smije biti gomilanje neiskoristivih informacija nego stjecanje znanja, razvijanje vještina, usvajanje stavova i prihvaćanja ponašanja koji su neodvojiv dio sveobuhvatne pripreme djece i mladih za aktivno i odgovorno sudjelovanje u izgradnji demokratske zajednice uređene na načelima prava i sloboda, jednakosti, nediskriminacije i pravde.

A Otkrivanje sebe: učenje za samosvjest i samopoštovanje

Tko sam ja, što volim, što ne volim, čemu težim, što izbjegavam, zašto se tako ponašam itd., neka su od pitanja koja nas prate cijeli život. Otkrivanje tih osobina, njihovo mijenjanje ili jačanje, kao i razvoj sigurnosti u sebe, samopoštovanje i odgovornost prema sebi, ključne su pretpostavke kvalitetnih odnosa s drugima. One ovise o znanjima i vještinama koji se uče kroz razgovor sa sobom i komunikaciju s drugima. Samosvijest i samopoštovanje ne nasljeđujemo rođenjem nego stječemo promatranjem, učenjem i životom u zajednici. Stoga je pitanje "Tko sam ja" neodvojivo od pitanja "Kome pripadam" i "Što predstavljam drugima", odnosno "Koliko vrijedim u odnosu na druge". Te spoznaje utječu na razvoj osobnog dostojanstva, jer govore o priznanju pojedinca od strane drugih, a to znači o njegovim pravima i odgovornostima u društvu kojemu pripada. Pojedinac treba druge, ne zato da bi zanijekao sebe nego da bi, u zajednici s drugima, uživao svoja prava i sloboda.

Otkrivanje sebe izrazito je složen dio ljudskog iskustva. Ono je bremenito preprekama kojih često nismo svjesni ili preko kojih ne znamo prijeći. Zanemarimo li te prepreke, one se počinju množiti i ugrožavati naše odnose prema sebi i drugima. Time ne samo da udomljujemo stranca u sebi nego si uskraćujemo osjećaj zadovoljstva koji proizlazi iz samootkrivanja.

U priručniku za učitelje o poticanju razvoja samopoštovanja kod učenika i učenica, Robert W. Reasoner[1] izdvaja pet temeljnih dimenzija i određuje zadatke za razvoj svake od tih dimenzija:

- *osjećaj sigurnosti* (postavljanje realističnih zahtjeva, konzistentno pridržavanje pravila, razvoj samopoštovanja i odgovornosti);
- *osjećaj identiteta ili samopoimanja* (osiguranje povratne informacije, poznavanje snaga svakog učenika/učenice, iskazivanje ljubavi i prihvaćanja, pružanje pomoći prilikom ocjenjivanja učeničkih prednosti i nedostataka);

[1] Reasoner, Robert, W. Building Self-Esteem: Teacher's Gide and Classroom Matrials: Elementary Unit. Consulting Psychology Press, 1982.

- *osjećaj pripadanja* (stvaranje odgovarajućeg ozračja, poticanje prihvaćanja i uključivanja drugih);
- *osjećaj svrhe* (pokazivanje očekivanja, izgradnja povjerenja i vjere, pomoć učenicima/učenicama u postavljanju svojih ciljeva);
- *osjećaj sposobnosti* (pomoć učenicima/učenicama u izboru i donošenju odluka, osiguranje poticaja i potpore, pomoć u samovrednovanju, osiguranje priznanja i nagrađivanja).

S obzirom da je ovaj dio Programa usmjeren na razvoj samosvijesti i samopoštovanja učenika i učenica u svezi s njihovim ljudskim pravima i slobodama, on je razrađen s osloncem na sljedeća dva polazišta:

- svaki učeni/učenica posjeduje osobine po kojima je istovremeno i poseban/posebna i sličan/slična svim drugim učenicima i učenicama; zadatak obrazovanja je da mu/joj pomogne uočiti, razumjeti, poštivati i razvijati osobine po kojima je posebna/posebna, kao i one osobine koje dijeli s drugima;
- svakom učeniku/učenici, kao ljudskom biću, pripadaju sva prava i slobode utvrđene *Općom deklaracijom o ljudskim pravima* i, kao djetetu, sva prava i slobode utvrđene *Konvencijom o pravima djeteta*, bez obzira na spol, rasu, boju kože, etničku ili nacionalnu pripadnost, socijalno podrijetlo i sposobnosti; zadatak obrazovanja je da ga/ju upozna sa temeljnim načelima tih dokumenata kako bi sebe vidio/vidjela i poštovao/poštovala i kao nositelja prava i sloboda koja dijeli sa svim drugim ljudima i svom drugom djecom.

U skladu s tim središnji cilj cjeline "Otkrivanje sebe" je poticanje učenika i učenica na uočavanje i razumijevanje svojih osobina te na povezivanje tih osobina sa svojim pravima i slobodama. Povezivanjem te dvije dimenzije učenja o sebi, postavljaju se temelji za razvoj samosvijesti i samopoštovanja.

Taj se cilj ostvaruje u sklopu četiri široke teme:

- *Moja osobna iskaznica*
- *Moje potrebe i želje*
- *Moje potrebe i prava*
- *Zaštitnici mojih prava*

Prva tema sadrži aktivnosti koje su usmjerene na uočavanje, istraživanje, propitivanje, otkrivanje i komuniciranje temeljnih sastavnica svijesti o sebi, kao što su: ime, tjelesni ustroj, preferencije, promjene i podrijetlo. Cilj je razvoj pozitivnog odnosa prema sebi putem razmjene iskustva s drugima u ozračju otvorenosti, uzajamnog poštovanja i odgovornosti. Tome su usmjerene i one aktivnosti koje pomažu učeniku/učenici da osvijesti i suprotstavi se utjecajima okoline koji podcjenjuju njegove mogućnosti i dovode do pojave samoispunjajućeg proročanstva. .

U sklopu druge teme govori se o potrebama i željama kao bitnim sastavnicama osobnosti. Učenicima i učenicama se pomaže da uoče i razumiju razliku između *općeživotnih potreba*,

o kojima ovisi naša fizička egzistencija, *općeljudskih* potreba, o kojima ovisi naša ljudska egzistencija i *individualnih potreba*, odnosno želja, o kojima ne ovisi ni naša fizička ni naša ljudska egzistencija, ali koje su bitne za samopoimanje i samopoštovanje.

Osvještavanje tih razlika vodi nas u treću temu, "Moje potrebe i prava", u sklopu koje se općeljudske potrebe povezuju s ljudskim pravima. Učenici i učenice se potiču da sebe vide kao nositelje ljudskih prava i sloboda, ali i kao nositelje posebnih prava i sloboda koji pripadaju svakom djetetu. Od njih se traži da svoje svakodnevno iskustvo dovode u vezu s temeljnim načelima *Opće deklaracije o ljudskim pravima* i *Konvencije o pravima djeteta*, čije se pojednostavnjene verzije nalaze na kraju Priručnika. U tom sklopu im se pomaže da, sukladno svojoj dobi, shvate probleme zaštite ljudskih prava, upoznaju neke slučajeve kršenja tih prava i osvijeste njihove posljedice.

Zadnja tema, "Zaštitnici mojih prava", sadrži aktivnosti kroz koje se učenici i učenice upoznaju s čimbenicima zaštite svojih prava. Od njih se traži da identificiraju prava koja ostvaruju u obitelji, školi, lokalnoj zajednici i državi te, konačno, na međunarodnoj razini. Hrvatska je predstavljena kao članica velike obitelji zemalja svijeta okupljenih pod krovom Ujedinjenih naroda, ali i kao članica velike obitelji europskih zemalja okupljenih pod krovom Vijeća Europe. Učenici/učenice stječu temeljna znanja o sustavu zaštite ljudskih prava, od međunarodnog dokumenta, ustava, zakona i propisa, do statuta škole. Završne aktivnosti usmjerene su na pitanje odgovornosti i samoodgovornosti u zaštiti ljudskih prava, kao bitnih karika u poticanju razvoja samosvijesti i samopoštovanja.

U tekstu se ističe da razmjena iskustava i doživljaja u razredu treba voditi razvoju osjećaja sigurnosti u sebe i samopoštovanja, kao i poštovanju drugih, škole i društva u cjelini. Uspjeh u tome u velikoj mjeri ovisi o ponašanju učitelja i ozračju u učionici i školi. Otvorenost, međusobno povjerenje i uvažavanje, kojima se potvrđuje sloboda, neovisnost i dostojanstva i učenika i učitelja, glavna su obilježja odgovarajućeg školskog i razrednog ozračja. U ozračju nepovjerenja, napetosti, pretjeranog nadzora i autoritarnosti učitelja, učenici i učenice ne stječu sigurnost u sebe i svoje snage nego se uče podčinjavanju i poslušnosti, čime škola postaje suodgovorna za nedostatak njihove samosvijesti i samopoštovanja.

Za ostvarivanje ciljeva ove teme, prijeko je potrebno raditi na usklađivanju utjecaja obitelji, škole i društva. Nije, naime, dovoljno da se u školi potiče razvoj samosvijesti s osloncem na prava i odgovornosti, a da se tim vrijednostima u društvu ne pridaje osobita pozornost. Ako je društvo usmjereno na druge vrijednosti, ako se u svakodnevnom životu ne naglašavaju ista načela odnosa među ljudima koje naglašava škola i ako učenik/učenica živi u uvjetima koji mu/joj ne ostavljaju prostora za razvoj neovisnosti i osobnog dostojanstva, otvorenost i demokratičnost školske sredine može proizvesti suprotan učinak - učvrstiti stav da su to "samo priče za malu djecu" i da treba "misliti samo *na* ili *za* sebe" ili, pak, potaknuti osjećaj nezadovoljstva zbog nemoći da se, usprkos stečenom znanju i vještinama, nešto može i promijeniti.

A.1. Moja osobna iskaznica

Cjelina "Moja osobna iskaznica" sadrži aktivnosti kojima se kod učenika i učenica u prva četiri razreda osnovne škole pomaže u uočavanju, istraživanju i razumijevanju temeljnih elemenata svijesti o sebi, kao što su: ime, tjelesni ustroj, preferencije, promjene i podrijetlo. Samoosvještavanje započinje vježbama kojima se propituje vlastito ime, njegovo podrijetlo i načini na koje se ime koristi u komunikaciji s drugima. U nastavku se istražuju tjelesne posebnosti i potiče razumijevanje uloge tijela, tjelesnih osjeta i funkcija u uspostavljanju i mijenjanju slike o sebi. Nakon toga se prelazi na otkrivanje, imenovanje i razumijevanje onoga što učenici i učenice vole, odnosno ne vole, te na razumijevanje razvojnih promjena i oblikovanje idealne slike o sebi. Na kraju ove cjeline govori se o podrijetlu. Tema se obrađuje osvještavanjem pripadnosti na tri razine: obitelj, zavičaj i ljudski rod.

Svrha "osobne iskaznice" nije u tome da učenici i učenice samo nabrajaju (diferenciraju i imenuju) obilježja i osobine koje ih čine posebnima nego da, upoznavajući ih, prema sebi uspostave pozitivan odnos. To se može postići tako da svoje osobine uspoređuju s osobinama drugih učenika i učenica te da se osobine svih komentiraju u ozračju otvorenosti, uzajamnog poštovanja i odgovornosti prema onome što se govori o sebi i drugima. Takvo je ozračje nezaobilazno u razvoju osjećaja sigurnosti u sebe što je, pak, najvažnija spona između svijesti o sebi i poštovanja sebe.

No da bi se postigao taj cilj, potrebno je već u ovoj dobi osigurati mogućnosti za osvještavanje smetnji razvoju samosvijesti, sigurnosti u sebe i samopoštovanju. Mnogi učenici i učenice nerijetko su izloženi podcjenjivanju svojih sposobnosti u kući, školi i među vršnjacima. Iako se dio djece uspijeva oduprijeti, mnoga postupno podliježu podcjenjivanjima, osobito ako su ona česta i ako dolaze od osoba koje su djetetu značajne (članovi obitelji, učitelj/učiteljica, vršnjaci). Ta je pojava poznata kao *samoispunjajuće proročanstvo* i o njoj smo pisali u prvom dijelu priručnika. Otkrivanje i jačanje vlastitih prednosti i sprječavanje pojave samoispunjajućeg proročanstva, jednako je tako svrha rada u sklopu ove cjeline.

Moja osobna iskaznica

Zadatak: razumijevanje, nabrajanje i pravilno korištenje pojmova koji pripadaju području osobnosti.

Ključne riječi: osobni podatak, osobnost, osobina, osobna iskaznica, putovnica.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (*Moja osobna iskaznica*), papir velikih dimenzija, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica podijeli učenicima i učenicama pisani materijal *Moja osobna iskaznica* s nedovršenim rečenicama koje treba nadopuniti. Obrazac može sadržavati sljedeće podatke:

Moje ime i prezime je .....
Idem u ..... razred osnovne škole .....
Moja škola se nalazi u gradu/mjestu . .....
u ulici ..... kućni broj .....
Broj telefona moje škole je .....
Email moje škole je .....
Web-stranica moje škole je .....

Ime i prezime mog učitelja/učiteljice je .....
Ime i prezime ravnatelja/ravnateljice moje škole je .....

Imena mojih roditelja su .....
Imena moje braće i sestara su .....
Imena mojih baka i djedova su .....
Ime moje/mog najbolje/g prijateljice/prijatelja je .....
Ime mog kućnog ljubimca je .....

Rođen/a sam ..... u .....
Imam godina .....
Visok/visoka sam ..... metar i ..... centimetara.
Težak/teška sam ..... kg.
Moja najdraža životinja je .....
Moj omiljeni cvijet je .....
Moja omiljena boja je .....
Moje omiljeno jelo je .....
Moj omiljeni književnik/književnica je .....
Moja najmilija knjiga je .....
Moj najdraži predmet u školi je .....
S prijateljima i prijateljicama najviše se volim igrati .....
Moj omiljeni sport je .....
Moja omiljena video-igra je .....
Moj najdraži strip je .....
Moj najdraži film je .....
Moja omiljena igračka je .....

.....
(moj potpis)

2 Nakon što svi učenici i učenice odgovore, povede se razgovor o podacima koje su unijeli u obrazac.

? *Što je osobni podatak? *Koji su osobni podaci najvažniji? Zašto? *Što je osobna iskaznica? *Što je putovnica? *Koji osobni podaci određuju učenike ili učenice? *Gdje se oni nalaze? *Kad je potrebno znati te podatke? *Jesu li neki podaci koji su bitni za učenika ili učenicu ovdje izostavljeni? *Je li bilo teško nadopuniti neke rečenice? Koje? Zašto?

3 Učitelj/učiteljica nacrta krug na ploču ili na veliki papir na koji upiše *Ja – učenik/učenica*. Koristeći tehniku oluje ideja, učenici i učenice nabrajaju sve što im padne na pamet kad to pročitaju. Odgovori se pišu oko kruga. Ako se ponavljaju, uz njih se stavljaju crtice. Na kraju se crtice zbroje. Najčešći odgovori pokazuju kako učenici i učenice sebe vide u toj ulozi i koje osobine tada sebi pripisuju.

A.1.1. Moje ime

Moje ime je dio mene

Zadaci: – razumijevanje uloge imena u oblikovanju svijesti o sebi
– razumijevanje promjena u korištenju vlastitog imena tijekom odrastanja.

Ključne riječi: ime, osobno ime, obiteljsko ime (prezime), nadimak, razvoj svijesti o sebi, intervju.
Razred: 1., 2. i 3.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, vjeronauk, strani jezik, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Nakon što učenici i učenice utvrde sastavne dijelove imena (vlastito ime i prezime), učitelj/učiteljica podijeli svima pitanja za vođenje *Intervjua o imenu* sljedećeg sadržaja:

– *Kako se zoveš?*
– *Imaš li još neko ime? Kako te zovu roditelji (braća, sestre, prijatelji, baka i djed)?*
– *Je li tvoje ime tebi važno? Zašto?*
– *Bi li lako prihvatio/prihvatila promjenu svoga imena? Zašto?*
– *Bi li ljudi mogli živjeti bez imena? Zašto?*

Učenici i učenice rade u paru, pri čemu se međusobno izmjenjuju u ulozi ispitivača i ispitanika. Nakon što su svi odgovorili na pitanja, povede se razgovor o tome što ime znači za svijest pojedinca o sebi.

2 U drugom dijelu aktivnosti učenici i učenice trebaju uočiti promjene u korištenju imena tijekom odrastanja. Dvoje učenika ili učenica igraju uloge mlađeg i starijeg brata, odnosno sestre, a učitelj/učiteljica i ostali učenici i učenice predstavljaju publiku. U našem igrokazu stariji brat (S), koji ide u treći razred, prepire se s trogodišnjom sestrom (M) zbog pokidane bilježnice:

S: (ulazi u sobu u kojoj se M igra; zaprepašteno) *Što je sad ovo? Moja bilježnica iz matematike pokidana!! Ana, jesi li ti to učinila?*
M: (plačnim glasom) Nije Ana! Nije Ana!
S: (ljutito) *A nego tko nego ti? Tko bi u kući to još mogao napraviti osim tebe?!*
M: (i dalje plačnim glasom) *Nije Ana, Ana dobra.*
S: *Ana dobra? Ma kako da ne! Nisam li ti sto puta rekao da ne diraš moje stvari? Da ne diraš – razumiješ!* (uputi se prijeteći prema M) *Sad mi te je zaista dosta! Još i lažeš! Stvarno si zaslužila batine!*
M: (plačući, zastrašena) *Ne tući Anu. Ana dobra. Ana neće kidati.*
S: (mirnijim glasom) *Nikad više?*
M: (i dalje plačući) *Ne, nikad više!*
S: (naređujući) *Reci – Ja više nikad neću kidati Pavlove bilježnice!*
M: (ozbiljnim glasom) *Ana više nikad neće kidati Pavlove bilježnice!*
S: Dobro, to je sad riješeno, ali zapamti što si obećala! Napraviš li to još samo jednom, nakon ovog obećanja, batine ti ne ginu!

3 U trećem razrede može se povesti razgovor o zadovoljstvu, odnosno nezadovoljstvu osobnim imenom. U uvodu učitelj/učiteljica napomene da svi imamo određeni odnos prema svom imenu: netko misli da mu ime "leži", drugi da mu je predugačko ili prekratko, treći da ne zvuči lijepo, četvrti bi radije da ima ime neke slavne osobe itd. Kao uvod za razgovor učenici i učenice nadopunjuju sljedeće rečenice:

– *Sviđa mi se moje ime, jer* .....
– *Ne želim mijenjati svoje ime, jer* .....
– *Želio/željela bih promijeniti svoje ime, jer* .....
– *Htio/htjela bih se zvati* ....., *jer* .....

Tko želi, čita svoje odgovore, a ostali ih komentiraju i postavljaju pitanja. U zaključku se naglasi važnost imena u razvoju svijesti o sebi i, s tim u svezi, ukaže na promjene u korištenju imena tijekom odrastanja.

Značenje i podrijetlo moga imena

Zadaci: – osvještavanje (uočavanje, raščlanjivanje i imenovanje) razlika u značenju i podrijetlu imena
– uspoređivanje imena u različitim jezicima.

Ključne riječi: značenje imena, podrijetlo imena.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, likovna kultura, strani jezik, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: papir velikih dimenzija, radni materijal (po potrebi), flomasteri u boji, ploča ili pano s tablicom.

Tijek aktivnosti:

1 Povede se razgovor o tome što znače imena učenika i učenica u razredu. Na ploči ili velikom panou nacrta se tablica podijeljena u dva stupca. U prvi stupac se upišu imena učenika i učenica prema redoslijedu sjedenja (ne abecednim redom), a u drugi *značenje imena*. Zadatak je doći do što više neobičnih odgovora (npr. Tihana - tiha, mirna, nečujna itd.; Pero - ptičje pero, pero za pisanje, perač itd.; Dijana – božica lova, dijamant itd.). Potom slijedi razgovor o podrijetlu pojedinih imena (po cvijetu, djedu, baki, crkvenom kalendaru i sl.).

? *Što znači tvoje ime? *Ima li u razredu imena kojima nije lako odrediti značenje? *Možeš li nešto reći o podrijetlu svoga imena (kako si, po kome, dobio ime)?

2 U aktivnosti *Svako ime ima svoju boju,* učenici i učenice određuju boju svoga imena. Postupak je sličan onome iz prethodne aktivnosti. Nacrta se tablica podijeljena na dva stupca. U prvome se okomito upišu boje, a u drugome se crticama označi koliko je pojedina boja birana. Kada se svim imenima pridruži odgovarajuća boja, kolone se zbroje. Prema dvije do tri najčešće boje odredi se *boja razreda* - npr. "plava" ako prevladava plavi spektar (ljubičasta, plava, zelena), ili "crvena" ako prevladava crveni spektar (crvena, narančasta, žuta).

3 Aktivnost može prerasti u višednevni istraživački projekt o značenju ili podrijetlu imena koje nalazimo u drugim kulturama. U Hrvatskoj i drugim europskim zemljama ime se obično vezuje uz crkveni kalendar, Kinezi ga vezuju uz prirodne pojave ili biljke, a Indijanci uz životinje itd. Podaci se prikupljaju u školskoj ili gradskoj knjižnici uz korištenje enciklopedija i Interneta, a u projekt se mogu uključiti roditelji, lokalni stručnjaci, stariji učenici i dr. Svaka grupa izrađuje izvještaj (dosje) koji sadrži cilj, metode (postupak), rezultate istraživanja i dodatne materijale, kao što su slike, ilustracije i sl. Rezultati se predstave u učionici ili na školskoj izložbi.

Halo, ja sam

Zadaci: – razumijevanje pojma "samopredstavljanje"
– uočavanje i razumijevanje razlika između prihvatljivog i neprihvatljivog samopredstavljanja
– shvaćanje da sebe predstavljamo i načinom na koji govorimo o drugima.

Ključne riječi: samopredstavljanje, prihvatljivo i neprihvatljivo samopredstavljanje, druga osoba, telefonski razgovor.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, mobitel ili telefon.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje simulacijom telefonskog razgovora između dvoje/dvije učenika/učenice od kojih jedan/jedna igra učenika/učenicu 3. ili 4. razreda, a drugi/druga oca ili majku svog prijatelja (ili učitelja/učiteljicu, starijeg brata ili sestru, susjeda ili susjedu, osobu na centrali u dječjoj bolnici i sl.). Da bi igra bila zanimljivija, može se koristiti mobitel. Ovdje se daju tri verzije telefonskog razgovora između Filipa i oca Filipova prijatelja Marka.

– *Bok, gospodine Kovač, je l' mogu dobit' Marka?*
– *Halo, tko je tamo? A, vi ste! Marka, molim.*
– *Dobar dan, gospodine Kovač. Ovdje Filip, Markov prijatelj. Mogu li razgovarati s Markom.*

? *Koji je od tri primjera razgovora između Filipa i Markova oca najprihvatljiviji? Zašto? *Koji je neprihvatljiv? Zašto? *Kojih se pravila trebamo pridržavati kad razgovaramo s prijateljima (ili roditeljima, nepoznatim osobama itd.)?

2 Za vježbu *Ma, da on/ona!* učitelj/učiteljica podijeli učenicima i učenicama papiriće s po dvije do tri rečenice u kojima netko govori o trećoj osobi na prihvatljiv ili neprihvatljiv, odnosno pristojan ili nepristojan način. Treba zaokružiti one rečenice u kojima se, po njihovu mišljenju, treća osoba spominje na prihvatljiv ili pristojan način. Sljedeće rečenice mogu poslužiti kao podsjetnik:

a1) *Mama, ona mi smeta!*
a2) *Mama, Ana mi smeta!*

b1) *Ivan je iščašio nogu i mora ležati. Reci, molim te, Tamari da ga posjeti nakon škole.*
b2) *Moj mali leži jer je iščašio ruku. Reci, molim te, svojoj maloj da ga posjeti nakon škole.*

c1) *Ona budala mi je na nogometu poderala majicu.*
c2) *Siniša mi je na nogometu poderao majicu.*

? *Što znači pristojno govoriti o nekoj osobi koja nije prisutna? *Kad je korištenje riječi kao što su "moj/moja mali/mala", "on/ona" i sl. neprihvatljivo? *Kad se time vrijeđa osoba o kojoj se govori? *Zašto se kaže da sebe predstavljamo i načinom na koji govorimo o drugima?

3 Učitelj/učiteljica pročita sljedeću kratku priču kao polazište za razgovor:

U razred je došlo dvoje novih učenika. Prvi je tiho ušao u učionicu, sjeo u klupu, nastavio zuriti ispred sebe i nije progovorio ni riječi. Drugi je zastao na vratima i povikao: "Bog svima, ja sam Igor. Doselio sam se iz ..... Veseli me što sam došao baš u vaš razred. Bilo bi mi drago da se što prije upoznamo i postanemo prijatelji."

? *Što mislite o ponašanju prvog/prve učenika/učenice, a što o ponašanju drugog/druge? *Zašto je predstavljanje važno u takvoj situaciji? *Je li bolje da se novi/nova učenik/učenica sam/sama predstavi ili to treba učini učitelj/učiteljica? Zašto? *Što je u predstavljanju potrebno reći? *Je li netko bio u sličnoj situaciji? *Tko te i kako predstavio razredu? *Kako si se osjećao/osjećala po dolasku? *Kako su se učenici i učenice odnosili prema tebi?

Ime koje boli

Zadaci: – prepoznavanje i razumijevanje razlika između imena i nadimka
– razlikovanje prihvatljivih od neprihvatljivih (uvredljivih) nadimaka
– osvještavanje posljedica koje neugodni nadimci mogu imati za pojedinca.

Ključne riječi: ime, nadimak, nadimak od milja, uvredljivi nadimak.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (po potrebi), papir velikih dimenzija, flomasteri, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Na početku aktivnosti povede se razgovor o nadimcima. Učitelj/učiteljica objasni da se mnogi ljudi, osim po osobnom imenu i prezimenu, prepoznaju po nadimcima koje često dobiju tijekom djetinjstva u obitelji ili školi. Nadimci mogu nastati skraćivanjem imena ili prezimena, ali i na mnoge druge načine koje bi trebalo istražiti tijekom ove aktivnosti.

? *Tko ima nadimak? Koji? *Kako si dobio/dobila nadimak? *Tko je zadovoljan svojim nadimkom? Zašto? *Tko nije zadovoljan svojim nadimkom? Zašto? *Tko nema nadimak? *Da možeš birati, koji nadimak bi rado imao? Zašto?

1 Nakon toga se povede razgovor o lijepim, ružnim i neutralnim nadimcima. Učitelj/učiteljica na ploči nacrta tablicu s četiri stupca. Na vrhu se upišu riječi "nadimak", "lijep", "ružan", "ni lijep ni ružan". U prvi stupac se ispišu nadimci učenika i učenica, a potom se olujom ideja dolazi do drugih neobičnih nadimaka koji se dodaju prvima (npr. Munja, Frka, Vuk, Šefica

i sl.). Učenici i učenice uz svaki nadimak stavljaju križić u jedan od stupaca, ovisno o tome ocijene li da je neki nadimak lijep, ružan ili neutralan.

2 U trećem dijelu aktivnosti učitelj/učiteljica usmjerava pozornost razreda na nadimke koji su uvredljivi. Cilj nije samo odrediti koji su to nadimci nego i osvijestiti njihove nepoželjne učinke.

? *Koji nadimci su uvredljivi? *Kako do njih dolazi? *Kako se osjeća osoba koja nosi takav nadimak? *Koje posljedice takav nadimak može imati? *Ima li nepristojnih nadimaka u našem razredu? *Što možemo učiniti da se takvi nadimci ne pojavljuju među nama?

3 Na kraju se učenici i učenice pismeno obvežu da neće koristiti uvredljive nadimke. Tekst *Obvezujemo se da nećemo koristiti uvredljive nadimke* ispiše se na papir velikih dimenzija ispod kojega se svi potpišu. Na kraju se papir objesi na vidljivo mjesto na zidu.

A.1.2. Istraživanje tijela

Tjelopis

Zadaci: – imenovanje dijelove tijela
– opisivanje ugodnih i neugodnih tjelesnih osjeta
– razumijevanje veze između tjelesnih osjeta, raspoloženja pojedinca i slike o sebi.

Ključne riječi: tijelo, dijelovi tijela, tjelesni osjeti, raspoloženje.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo.
Materijali: strunjače, marama ili šira vrpca, bilježnica, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost se odvija u parovima. Jedan učenik/učenica prstom dodirne dio svog tijela koji drugi/druga imenuje, nakon čega mijenjaju uloge. Onaj tko odgovara, mora točno imenovati dio tijela koji suigrač/suigračica pokaže (npr. obraz, mišić potkoljenice, dlan, ušna resica i sl.). Ako ne zna odgovor, pomoć najprije traži od suigrača/suigračice, a potom od učitelja/učiteljice koji/koja ispisuje na ploču sve riječi za koje su učenici i učenice tražili pomoć. Na kraju aktivnosti svaka nepoznata riječ se još jednom pred svima objasni.

2 Učenici i učenice legnu na pod ili strunjače. Nakon nekoliko minuta opuštanja trebaju se sklupčati što više mogu, u tom položaju ostati nekoliko minuta, a onda se istegnuti i u tom položaju ostati također nekoliko minuta. Vježba se ponovi četiri-pet puta. Nakon vježbe povede se razgovor o tjelesnim osjetima kad je tijelo opušteno, odnosno zgrčeno.

? *Kako ste se osjećali dok vam je tijelo bilo opušteno (zgrčeno, istegnuto)? *Kad je ugoda bila najveća? Zašto? *Kako biste se osjećali da morate ostati u zgrčenom ili istegnutom položaju cijeli dan? A u opuštenome? *Što se iz toga može zaključiti? *Ima li naše tijelo veze s našim raspoloženjima? Kakve? *Utječe li stanje tijela na način na koji vidimo sebe? Kako?

3 Učenici i učenice se ponovno podijele u parove. Jedan/jedna u paru ima zavezane oči, a drugi/druga ga/nju za to vrijeme štipa po potkoljenici, podlaktici, dlanu ili obrazu. Uloge se izmjenjuju. Ista vježba se ponovi, ali sada otvorenih očiju. Nakon što su učenici i učenice izmijenili uloge, povede se razgovor.

? *Kakav osjećaj izaziva štipanje? *Ima li razlike u osjetima koje uzrokuje štipanje kad gledamo i kad ne gledamo? Ako da, objasnite. *Mogu li se tjelesni osjeti lako izraziti riječima? *Zašto imamo poteškoća u opisivanju tjelesnih osjeta i stanja?

4 Učenici i učenice 4. razreda pišu sastavak *Moj tjelopis* na temelju jednotjednog praćenja svojih tjelesnih stanja i raspoloženja: a) tijekom i nakon igranja video-igrica (ili sličnih aktivnosti) i b) tijekom i nakon bavljenja nekom sportskom aktivnošću (ili šetnje). Sastavak treba sadržavati zaključak o povezanosti tjelesnog stanja, raspoloženja i slike o sebi (doživljaja sebe) te mišljenje o tome kako tu vezu učiniti što povoljnijom (zdrava ishrana, puno sna, boravak na čistom zraku, pravilno sjedenje i sl.).

Pokreti koji govore

Zadaci: – povezivanje tjelesnih pokreta s osobinama pojedinca
– prepoznavanje i imenovanje kretnji kojima se izražavaju različiti osjećaji.

Ključne riječi: pokreti tijela**,** kretnje ruku, gestikulacija, mimika, grimasa, osobine pojedinca, osobnost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 S učenicima i učenicama započne se razgovor o pokretima koji prate govor. Objasni im se da većina ljudi dok govori pravi određene kretnje po kojima ih se može prepoznati. Netko, primjerice, dok govori maše rukama, drugi kovrča ili poteže kosu, treći klima glavom, dodiruje nos ili uši, kod nekoga je osobito izražena mimika lica, grimase i sl. Takve kretnje su i sastavni dio stanja radosti, straha, tuge i sl. Nakon što učitelj/učiteljica objasni glavne pojmove ("gestikulacija", "grimasa", "mimika", "kretnje ruku" i sl.) i potkrijepi ih primjerima, učenici i učenice opisuju svoje karakteristične kretnje i situacije u kojima se one javljaju.

? *Koje se kretnje ruku ili tijela mogu najčešće vidjeti u našem razredu? Jesmo li svjesni tih kretnji? *Mogu li se takve kretnje lako mijenjati? *Možemo li govoriti bez pokreta ruku, glave, tijela? *Kada kretnje najčešće prate govor? *Što radimo kad nešto ne znamo objasniti ili kad nas drugi ne razumiju?

2 Učenici i učenice opisuju izgled tijela i lica u određenom stanju. Ova lista može poslužiti kao podsjetnik, no ona se treba dopunjavati ili skraćivati ovisno o dobi učenika i učenica te njihovoj zainteresiranosti.

stanje	*izgled tijela*	*izgled lica*
radost	.....	.....
srdžba	.....	.....
strah	.....	.....
nesigurnost	.....	.....
briga	.....	.....
zadovoljstvo	.....	.....

3 U 3. i 4. razredu organizira se natjecanje iz pantomime. Pogađaju se različiti pojmovi, imena životinja ili biljaka, naslovi knjiga ili pjesama, stvari i sl. Tri najbolja pantomimičara mogu nastupiti na školskoj priredbi.

Čija je sjena

Zadaci: – prepoznavanje osobe po njenoj sjeni i obrisima tijela
– opisivanje idealnog izgleda.

Ključne riječi: prepoznavanje, utvrđivanje identiteta, oblik tijela, sjena.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, likovna kultura.
Materijali: stajaća lampa, paravan ili bijela plahta, konop, papiri velikih dimenzija, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Prije aktivnosti učitelj/učiteljica objasni učenicima i učenicama svrhu vježbe i provjeri njihovo poznavanje pojmova "oblik tijela", "prepoznavanje", "identitet" i "identifikacija". Vježba se izvodi u zamračenoj prostoriji s paravanom (bijelo platno obješeno o konop). Dva metra iza paravana postavi se upaljena stajaća lampa iza koje se okupe svi učenici i učenice osim jednoga/jedne koji/koja ostaje s druge strane paravana. Učenici i učenice iza paravana redom dolaze između lampe i platna, okrenu se licem prema paravanu, nekoliko trenutaka stoje mirno, a onda počnu poskakivati, mahati rukama, nogama ili glavom i sl. Onaj tko je s druge strane treba po sjeni pogoditi o kome je riječ. Nakon točnog odgovora odlazi iza paravana, a na njegovo mjesto dolazi učenik/učenica koji/koja je identificiran/na. Igra traje sve dotle dok svi učenici i učenice ne dođu na red.

? *Je li moguće svakoga prepoznati po sjeni? Zašto? *Je li prepoznavanje po sjeni lakše kad se osoba kreće ili kad stoji? *Što to znači?

2 Učitelj/učiteljica pripremi papire velikih dimenzija i prostre ih po podu učionice. Učenici i učenice se podijele u parove. Jedan/jedna se ispruži po papiru a drugi/druga ocrtava njegovo/njeno tijelo, nakon čega mijenjaju mjesta. Papiri se izmiješaju, a onda se pogađa tko je na crtežu. Učenici/učenice dopisuju svoja imena na crteže koji se potom u nizu zalijepe po zidovima učionice. Crteži se kasnije mogu koristiti za neke druge aktivnosti, primjerice, *Moj idealni izgled* (mijenjanje oblika tijela, frizure, dodavanje odjeće, obuće i sl.).

Kad ruke pričaju

Zadaci: – razumijevanje uloge ruku u obavljanju poslova i komunikaciji
– osvještavanje pokreta ruku kao govora
– povezivanje pokreta ruku (gestikulacije) i samoizražavanja
– prepoznavanje razlika među rukopisima različitih osoba.

Ključne riječi: ruke, ljevak, dešnjak, rukopis, govor rukama.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, likovna kultura, hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo.
Materijali: radni materijal, listovi papira, olovke, ploča, krede u boji, Internet.

Tijek aktivnosti:

1 Svaki učenik i učenica ima ispred sebe dva lista papira i olovku. Na jedan list treba pritisnuti dlan svoje *desne* ruke i ocrtati je lijevom rukom, a na drugi dlan svoje *lijeve* ruke i ocrtati je desnom rukom.

? *Koju ruku ti je bilo lakše ocrtati? Zašto? *Kakav je osjećaj crtati lijevom a kakav desnom rukom? *Je li kod svakoga ista ruka spretnija u crtanju? *Što to znači? *Kako se zovu osobe koje lakše crtaju ili pišu desnom rukom? *A one koje lakše pišu ili crtaju lijevom rukom?

2 Nakon toga učenici i učenice opisuju što mogu raditi desnom, što lijevom, a što s obje ruke. Odgovori se zapisuju na ploču u tri stupca kredama u boji.

Desnom rukom mogu:	*Lijevom rukom mogu*:	*S obje ruke mogu*:
.....	.....	.....

3 Učitelj/učiteljica objašnjava da se ruke ne koriste samo kao sredstvo pisanja nego i govora. One su posebno "rječite" kad smo ljuti, kad prepričavamo neki uzbudljiv događaj i sl. Učenici i učenice dopunjuju sljedeće rečenice koje se mogu prethodno pripremiti na posebnom listu papira:

Mahanje rukama znači .....
Stisak ruku znači .....
Kažiprst na stisnutim usnicama znači .....
"Figa" znači .....
Podignuta i stisnuta šaka znači .....

4 U 4. razredu tema se može proširiti na upoznavanje rukopisa kao sredstva identifikacije. Učenici i učenice olovkom pišu kraći diktat na posebnom listu papira. Listovi se izmiješaju, nakon čega se po rukopisu pogađa kome pripada koji diktat. Ako za to postoji interes, učenici i učenice se mogu podijeliti u manje grupe koje u školskoj knjižnici ili preko Interneta istražuju pojam "grafologija", o čemu pišu izvještaje koje predstavljaju razredu.

A.1.3. Stvari koje volim - stvari koje ne volim

Volim – ne volim

Zadaci: – imenovanje onoga što se voli, odnosno ne voli
– uspoređivanje onoga što voli (ne voli) pojedinac s onim što voli grupa (većina)
– uočavanje promjena u onome što se voli, odnosno ne voli
– poticanje samostalnosti i neovisnosti u izboru i iskazivanju onoga što se nekome sviđa, odnosno ne sviđa.

Ključne riječi: stvari koje se vole, stvari koje se ne vole, sviđanje, nesviđanje, većina, samostalnost, neovisnost, istraživanje.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, matematika, likovna kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, papir velikih dimenzija, bilježnice, flomasteri u boji, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ova se vježba može ponavljati svake godine kako bi učenici i učenice uočili da se ono što vole, odnosno ne vole s vremenom mijenja. Svrha vježbe nije samo uočiti promjene nego i razlike između preferencija pojedinca i grupe.

1 *Volim – Ne volim* Učenici i učenice na lijevoj strani lista papira zapisuju osobu/osobe, životinje, predmete, boje, pjesme, priče, jelo, piće, dio dana, godišnje doba, zanimanje itd. (najviše dvije kategorije) koje vole, a na desnoj ono što ne vole. Potom se na velikom listu papira izradi *Razredna 'Naj' –' Fuj' lista* s najčešćim odgovorima. Odgovori se mogu podijeliti u nekoliko rubrika: *naj-osoba, naj-predmet, naj-događaj* i sl., ovisno o pojedinačnim odgovorima.

? *Što znači voljeti (ne voljeti) nekoga ili nešto? *Kako se osjećamo kad smo s onima koje volimo ili kad imamo ono što volimo? *Koga ili što voli (ne voli) najveći broj učenika i učenica u razredu? *Koga ili što voli (ne voli) najmanji broj učenika i učenica? *U čemu se najviše slažemo? U čemu najmanje? *U čemu se pojedinačni odgovori najviše razlikuju od odgovora većine razreda? *Trebaju li oni koji ne vole iste stvari kao većina razreda promijeniti svoje mišljenje? Zašto ne? Zašto da? *Kako se osjećamo kad nas se tjera na nešto što nam se ne sviđa? *Može li se uvijek tražiti i imati samo ono što volimo? *Koju pouku možemo izvući iz toga?

2 Učenici i učenice pišu kratki sastav na temu *Kako sam se promijenio/promijenila*. Svrha je osvijestiti promjene u sviđanju, odnosno nesviđanju tijekom određenog razdoblja (npr. protekle dvije ili tri godine), kao i uzroke tih promjena.

3 Učenici i učenice imaju zadatak provesti istraživanje u svojoj obitelji o tome koliko tko zna što drugi članovi obitelji vole, odnosno ne vole. Roditelji (otac ili majka) ispunjavaju obrazac *Moje dijete voli – ne voli*, a učenik ili učenica *Moja majka (ili otac) voli – ne voli*. Svatko radi samostalno i bez dogovaranja. Na kraju se odgovori usporede kako bi se utvrdilo koliko se njihova mišljenja podudaraju.

Da sam televizor

Zadaci: – prepoznavanje i izražavanje svojih osobina (samoosvještavanje)
– razvoj samopoštovanja.

Ključne riječi: osobine, sigurnost u sebe, samopoštovanje.
Razred: 1., 2. i 3.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice se podijele u parove i jedan drugome postavljaju pitanja:

"*Kad bi bio/bila televizor, što bi ljudima najradije prikazivao/prikazivala?*" ili "*Kad bi bio/bila pjesma, o čemu bi najradije pjevao/pjevala?*"; "*Kad bi bio/bila bajka, koje likove bi najradije predstavljao/predstavljala?*"; "*Kad bi bio/bila hrana, kakav bi okus najradije imao/imala?*"; "*Kad bi bio/bila radijator, koga bi najradije grijao/grijala?*" itd.

Kao podsjetnik za ovu aktivnost na ploči se može nalaziti sljedeća lista riječi:

pjesma	*vesta*
krevet	*televizor*
ulica	*hrana*
štap	*knjiga*
kapa	*igračka*
biljka	

Ja sam zapravo super

Zadaci: – uočavanje svojih osobina i izražavanje pozitivnih stavova o sebi
– razvijanje osjećaja sigurnosti u sebe i samopoštovanja.

Ključne riječi: osobine, sigurnost u sebe (svoje snage), pozitivan stav o sebi, samopoštovanje, poštivanje drugoga.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, strani jezik, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, bilježnice, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica objašnjava važnost izgradnje pozitivnog stava o sebi i ističe da pozitivno misliti o sebi znači otkrivati svoje dobre strane, kako bi ih se ojačalo, i svoje slabe strane, kako bi ih se promijenilo. Metodom oluje ideja, učenici i učenice nabrajaju pridjeve kojima se opisuju pozitivne osobine kod ljudi. Učitelj/učiteljica odgovore piše na ploču, pano ili papir velikih dimenzija. Ako za to ima vremena, unaprijed može pripremiti listu pridjeva, kao što su:

___nježan/nježna	*___brz/brza*
___pažljiv/pažljiva	*___druželjubiv/druželjubiva*

___*veseo/vesela*
___*pouzdan/pouzdana*
___*skroman/skromna*
___*ljubazan/ljubazna*
___*lijep/lijepa*
___*opušten/opuštena*
___*miran/mirna*
___*kreativan/kreativna*
___*pošten/poštena*
___*uredan/uredna*
___*veseo/vesela*
___*otvoren/otvorena*
___*zgodan/zgodna*

Nakon što utvrdi da su sve riječi učenicima i učenicama poznate, učitelj/učiteljica zatraži od njih da ih prepišu u svoje bilježnice i stave kvačicu ispred onih koje su u skladu s onim što oni misle o sebi, a *crticu* ispred onih koje im ne odgovaraju. Potom svatko napravi rang-listu svojih osobina, počevši od one riječi s liste koja im najviše odgovara, do one koja im najmanje odgovara. Na kraju svatko čita svoju listu, koju drugi komentiraju.

? *Tko ima najviše kvačica? Tko najmanje? *Ispred kojih riječi su stavljene kvačice, a ispred kojih crtice? *Što znači pozitivno misliti o sebi? *Zašto je potrebno pozitivno misliti o sebi? *Zašto ponekad nismo zadovoljni sami sobom? *Što ili tko je tome uzrok? *Što možemo zajedno učiniti da svatko od nas misli o sebi na najbolji mogući način i da sobom bude zadovoljan?

2 Učenici i učenice sjednu na pod u krug. Svatko s liste odabere po tri riječi za koje misli da odgovaraju učeniku ili učenici s desne strane, okrene se i kaže: "Ja mislim da si ti ". Ostali učenici i učenice podignutim, odnosno spuštenim kažiprstom izražavaju svoje slaganje, odnosno neslaganje. Oni koji se ne slažu, moraju iznijeti svoje razloge, koje prvi učenik/učenica pokušava pobiti argumentima. Na kraju aktivnosti, daje se riječ učeniku ili učenici o čijim osobinama je bilo riječ.

3 U drugoj aktivnosti u krugu, svaki učenik/učenica mora svom susjedu/susjedi s lijeve strane kazati *Ja tebe poštujem(cijenim) jer* , na što on/ona uzvraća istom rečenicom.

To nisam ja

Zadaci: – osnaživanje osjećaja samopouzdanja i samopoštovanja
– jačanje otpora izjavama drugih kojima se umanjuju ili podcjenjuju mogućnosti pojedinca.

Ključne riječi: samopoštovanje, sigurnost u sebe, samopouzdanje, vlastite snage.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, bilježnice, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ove aktivnosti trebaju pomoći učenicima i učenicama u jačanju njihovih sposobnosti da se suprotstave negativnim i nepoticajnim izjavama drugih o njima. Temeljna svrha jest osvještavanje vlastitih snaga i sposobnosti te razvoj osjećaja samopouzdanja i samopoštovanja. Glavni moto treba biti: *Nema lošeg učenika ili učenice! Svatko od nas može biti bolji ako se sam potrudi i ako mu svi skupa pomognemo u tome!* Učenici i učenice razvijaju

pozitivnu sliku o sebi učvršćujući svijest o svojim mogućnostima, ali i suprotstavljajući se podcjenjivanju svojih mogućnosti od strane drugih. Oni/one razvijaju vještine kritičkog i dokaznog mišljenja uz pomoć sljedećih pitanja: Jesam li ja zaista takav/takva? Tko mi nameće takvo mišljenje? Kako se mogu tome suprotstaviti?

1 Učenici i učenice pišu sastavak na temu "To nisam ja". Obrada teme uključuje četiri pitanja: a) što drugi govore o meni, a ja ne mogu prihvatiti; b) zašto su mi takve izjave neprihvatljive; c) kako se osjećam zbog njih i d) kako ih se mogu osloboditi. Učenici koji to žele, čitaju svoje sastavke, nakon čega se povede rasprava.

2 Aktivnost *Htio bih/htjela bih ...* također je namijenjena jačanju svijesti o svojim pozitivnim osobinama. Na ploču se napišu sljedeće rečenice koje učenici i učenice nadopunjuju:

Kod sebe najviše volim .....
Htio bih/htjela bih da moji roditelji vide da sam ja .....
Htio bih/htjela bih da moj/moja najbolji/a prijatelj ili prijateljica vidi da sam ja .....
Htio bih/htjela bih da učitelj/učiteljica vidi da sam ja .....

3 Prethodnu vježbu moguće je provesti i tako da učenici i učenice, svaki za sebe, nadopunjuju sljedeće (ili slične) rečenice koje su zapisane na ploči:

Ja nikako nisam .....
Ne volim kad me moji roditelji .....
Ne želim biti .....
Najteže mi je kad moram .....

? *Što znači biti siguran u sebe? *Kako znamo da nešto možemo ili ne možemo postići? *Kako se stječe sigurnost u sebe? *Kakav je to osjećaj? *Zašto nam je on važan? *Je li moguće biti siguran u sebe (u svoje snage) kad nas drugi uvjeravaju u suprotno? *Kako se možemo oduprijeti onima koji podcjenjuju naše sposobnosti? *Imamo li takvih slučajeva u razredu? *Što možemo učiniti da ih ne bude?

4 Čitanje priča:

Priča A
Zovem se Jasna. Idem u treći razred. Osrednja sam učenica. Moja sestra, koja je dva razreda starija od mene, najbolja je učenica u školi. Stalno mi govori da sam glupa i da ništa ne razumijem. Roditelji joj to zamjeraju, ali ja mislim da je ona u pravu, iako mi je teško slušati kad mi se tako ruga. Da nisam glupa, ne bih dobivala tako loše ocjene, a više bih i učila. Ovako - nemam nikakve volje za učenjem. Valjda je i to dokaz moje ograničenosti, kao što kaže moja sestra.

Priča B
Zovem se Josip. Idem u 4. razred. Osrednji sam učenik. Moja sestra je dvije godine starija od mene i najbolja je učenica u razredu. Često mi pomaže i uvjerava me da mogu uspjeti u svemu ako se potrudim. Roditelji me u tome također ohrabruju. U zadnje vrijeme i moje su ocjene bolje. Počeo sam se dobro osjećati u razredu. Na kraju krajeva, učenje i nije tako teško. Kad ti zapne, dobro je imati podršku sa strane.

? *Je li Jasna zaista takva kakvom je vidi njezina sestra? *Što biste poručili sestri? Što pomaže Josipu da bolje uči? *Zašto je potpora drugih važna kad naiđemo na poteškoće? *Što znači podcjenjivati drugoga? *Koje su posljedice podcjenjivanja? *Je li netko bio u sličnoj situaciji? *Kako je to utjecalo na tebe? *Jesi li dao/dala do znanja toj osobi da te njeno podcjenjivanje boli? *Je li ona tada promijenila svoje ponašanje? *Ima li takvih slučajeva među nama? *Što ćemo učiniti da u buduće ne bude podcjenjivanja?

A. 1.4. Sve moje promjene

Kad odrastem, ja ću...

Zadaci: – opisivanje promjena kroz koje pojedinac prolazi tijekom života
– razumijevanje vlastitog razvoja i njegovih čimbenika
– razvoj otvorenosti prema promjenama.

Ključne riječi: odrastanje, promjene, stalne i promjenjive osobine, razvoj, čimbenici razvoja.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, hrvatski jezik, jezici manjina, matematika, sat razredne zajednice.
Materijali: papiri A4, bilježnice, olovke, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice preko lista papira A4 formata nacrtaju ljestve sa šest pre;ki koje predstavljaju godine:

1. prečka – 2 godine
2. prečka – 10 godina
3. prečka – 18 godina
4. prečka – 25 godina
5. prečka – 50 godina
6. prečka – 80 godina.

S lijeve strane svake prečke upisuju što se kod njih nije mijenjalo, odnosno što misle da se neće mijenjati u njihovu životu, a s desne ono što se promijenilo, odnosno ono što misle da će se mijenjati. Kao podsjetnik, na ploču se napiše sljedeće:

– *ime*
– *prezime*
– *veličina odjeće i obuće*
– *težina*
– *visina*
– *omiljeno jelo*
– *omiljena igra ili aktivnost*
– *prijatelji*
– *mjesto obrazovanja*
– *mjesto boravka*
– *znanje i sposobnosti*
– *navike (koje?)* itd.

? *Kako sebe vidite s 25 i 50 godina? *Što će se kod vas mijenjati u tom razdoblju? *Što će ostati isto? Zašto? *Koje nove osobine (sposobnosti, vještine) ćete steći? O čemu će to ovisiti? *Možemo li sami utjecati na promjenu naših osobina? Kako? *Možemo li poboljšati neke osobine? Koje? Kako? *Što možemo u tom smislu zajedno učiniti?

Čarobno zrcalo

Zadaci: – zamišljanje sebe u idealnom obliku
– postavljanje svojih životnih ciljeva, odnosno postignuća
– planiranje ostvarenja ciljeva
– osvještavanje složenosti čimbenika koji utječu na postizanje željnih ciljeva.

Ključne riječi: idealno *ja*, životni cilj, postignuće, željene promjene, planiranje promjena, čimbenici promjena.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: bojice, kolaž papir, isječci iz časopisa, škare, ljepilo, prazan papir, zrcalo, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica pripremi učenike i učenice na aktivnost sljedećim riječima:
Sjećate li se priče u kojoj se spominje čarobno zrcalo? Kakvu je moć imalo zrcalo u toj priči? Zamislite da se ispred vas nalazi čarobno zrcalo koje vam može dati savjete kako postići ono što najviše želite u životu. No da bi ono uspjelo u tome, vi mu morate točno reći što je vaš cilj (npr. poboljšati ocjene, postati novinar itd.), nakon čega ono objašnjava što trebate činiti i postavlja vam pitanja na koja morate iskreno odgovoriti (npr. Ocjene se mogu poboljšati samo ako se više uči. Jesi li ti spreman/spremna više vremena posvetiti učenju? Koliko?). Učenici i učenice se podijele u parove od kojih jedan/jedna preuzima ulogu zrcala a drugi/druga odgovara na pitanja, nakon čega mijenjaju mjesta. Kad svi dođu na red, povede se razgovor o njihovim ciljevima, načinima na koje se oni mogu ostvariti, smetnjama koje se mogu pojaviti u tome i načinima na koje se te smetnje mogu ukloniti.

2 U 3. i 4. razredu učenici i učenice mogu, kao nastavak ove aktivnosti, na satu likovne kulture nacrtati ili predstaviti svoj idealni izgled u tehnici kolaža. Kod kuće se prikupe slike omiljenih glumaca, pjevača i drugih poznatih osoba (ili reklame), dijelovi kojih se sastavljaju i lijepe u idealni izgled.

3 U aktivnosti *Mamin i tatin pravi sin*/*Mamina i tatina prava kći*, učenici i učenice se podijele u parove. Jedan/jedna igra ulogu čarobnog zrcala koji djeci pomaže pomiriti njihove želje sa željama roditelja. Učenik/učenica koji traži pomoć zrcala mora objasniti što za njegove/njezine roditelje znači idealno dijete i u čemu on/ona ne ispunjava njihova očekivanja. Zrcalo mu pomaže da bolje razumije zahtjeve svojih roditelja, ali i da njima bolje objasni svoje vlastite ciljeve.

Život kao harmonika

Zadaci: – opisivanje ugodnih i neugodnih iskustava
– razumijevanje kako različita prošla iskustva utječu na nas.

Ključne riječi: ugodna i neugodna iskustva, životne promjene, slika o sebi.
Razred: 3. i 4.

Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: listovi papira, bojice, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ako u razredu ima učenika ili učenica koji su prošli izrazito traumatično iskustvo (npr. smrt roditelja i sl.), ovu aktivnost treba dobro pripremiti i provoditi s puno obzira prema osjećajima te djece.

1 Učenici i učenice na papir nacrtaju valovitu crtu s tri vrha različite visine i tri različite udubine (poput troglave planine). Iznad vrhova upisuju događaje iz svog života uz koje ih vežu lijepe uspomene (najugodniji – iznad najvišeg vrha), a ispod udubina one uz koje ih vežu ružne uspomene (najneugodnije – najveća udubina).

? *Pamtimo li jednako i lijepa i ružna iskustva? *Kako ona utječu na nas (kako nas mijenjaju)? *Kojih se situacija iz života rado sjećate? *Kako ta sjećanja utječu na vas (vaše raspoloženje)? *Kojih se događaja ne volite prisjećati? *Kako takva sjećanja utječu na vas? *Jesu li se neke neugodne situacije iz vašeg života mogle izbjeći? Kako? *Jeste li vi na neke mogli utjecati? Kako? *Možemo li život usporediti s harmonikom, koja ima bijele i crne tipke? *Što zajedno možemo učiniti da crnih tipki ima što manje?

2 Učenici i učenice se podijele u manje grupe. Svaka grupa odabere po jednu neugodnu situaciju od onih koje su ranije spomenute i nju odigra metodom igranja uloga, ali tako da intervenira u samu situaciju i neugodno iskustvo pretvori u ugodno. Nakon vježbe, učenici govore o raspoloženjima koja prate neugodne situacije i onima koja se javljaju kad se problem izbjegne ili uspješno riješi.

A.1.5. Moji korijeni

Bakin nos

Zadaci: – razumijevanje pojma "nasljedne osobine"
– prepoznavanje svojih nasljednih osobina
– razumijevanje da je neke nasljedne osobine moguće mijenjati
– razvoj pozitivnog stava prema sebi.

Ključne riječi: podrijetlo, naslijeđe, nasljedne osobine.
Razred: 2. i 3.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik.
Materijali: radni materijal**,** olovke, papir.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ako u razredu ima učenika ili učenica koje su roditelji napustili i koje oni/one ne poznaju, ovu aktivnost treba izbjegavati ili provoditi krajnje oprezno.

1 Nakon što se učitelj/učiteljica uvjere da svi razumiju pojmove "naslijeđe" i "nasljedne osobine", učenici i učenice nadopunjavaju sljedeće rečenice:

– *Izgledom sam najsličniji/najsličnija* .....
– *Boju očiju naslijedio/naslijedila sam od* .....
– *Boju kose naslijedio/naslijedila sam od* .....
– *Moj nos je najsličniji* .....
– *Dar za pjevanje (sviranje, sport, crtanje itd.) naslijedio/naslijedila sam od* .....

2 Učenici i učenice kombiniraju osobine članova svoje obitelji (roditelja, baka i djedova, bliže rodbine) koje bi željeli posjedovati. Aktivnost se može provoditi i na satu likovne kulture. Idealna slika može uključivati neke od sljedećih osobina:

bakin mali nos	*mamin dugi vrat*
tatine smeđe oči	*djedove velike uši*
mamine duge noge	*bakinu dobru narav*
djedovu ljubav za prirodu	*tatin smisao za humor*

? *Što znači naslijediti nešto do svojih roditelja, djedova i baka ili predaka? *Što se nasljeđuje? *Kako znamo koje smo osobine naslijedili? *Možemo li mijenjati te osobine? *Koje osobine je moguće mijenjati? Kako? *Pretjerujemo li ponekad u želji za promjenom? Objasnite.

Obiteljsko stablo

Zadaci: – razumijevanje pojma "obiteljsko podrijetlo"
– povezivanje obiteljskog podrijetla sa sviješću o sebi i identitetom
– razvijanje vještina izrade obiteljskog stabla.

Ključne riječi: podrijetlo, obiteljsko stablo/loza, preci, potomci, identitet.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina.
Materijali: obiteljske fotografije, papir, škare, ljepilo, flomasteri u boji, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ako u razredu ima učenika ili učenica koje su roditelji napustili, ovu aktivnost, kao i prethodnu, treba izbjegavati ili provoditi krajnje oprezno prema njihovim osjećajima.

1 *Obiteljsko stablo* je aktivnost kojom učenici i učenice produbljuju svijest o sebi i stječu osjećaj vlastitog identiteta proučavajući podrijetlo svoje obitelji. Prije početka aktivnosti učenici i učenice ponavljaju što su naučili kroz prethodne aktivnosti o sebi, samopouzdanju i samopoštovanju te kako je sve to povezano s poštivanjem drugoga. Učitelj/ učiteljica najprije objasni pojam obiteljskog podrijetla i pokaže na primjeru kako se izrađuje obiteljsko stablo. Tome se može pristupiti na dva načina: a) učenik/učenica stavi svoju fotografiju na vrh, ispod nje fotografije (ili imena svojih roditelja), sve do najstarijeg poznatog pretka i b) na vrhu lista papira napišu ime najstarijeg poznatog pretka, a na dnu zalijepe svoju fotografiju. Učenici i učenice mogu raditi kod kuće, kako bi cijela obitelj u tome sudjelovala. Kad je uradak gotov, može se povesti razgovor o tome koliko se daleko u prošlost obično zna obiteljska loza itd.

? *Što znači znati svoje pretke? *Zašto je to važno? *Koji je tvoj najstariji predak? *Kako doznajemo koji su naši preci? *Gdje su pohranjeni ti podaci? *Što znače "rupe" ili prazna mjesta u obiteljskom stablu?

2 *Povijest moje obitelji* – Istraživački projekt o podrijetlu prezimena koji učenici rade zajedno s roditeljima, bakama i djedovima, starijom braćom i sestrama ili rođacima. Izvještaj o projektu mora sadržavati prikaz obiteljskog stabla i zanimljive detalje iz života predaka, po mogućnosti s fotografijama (osobe, mjesto stanovanja itd.).

Zavičajna mreža

Zadaci: – razumijevanje i povezivanje pojmova "podrijetlo", "zavičaj" i "identitet"
– uočavanje složenosti podrijetla pojedinca.

Ključne riječi: zavičaj, podrijetlo, identitet.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, glazbena i likovna kultura, slobodne aktivnosti.
Materijali: kopije zemljopisne karte Hrvatske, Europe i svijeta (po potrebi) na A4 formatu, zemljopisne karte velikog formata, radni materijal, crvene, zelene i plave bojice ili flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Za provođenje aktivnosti *Zavičajna mreža* potrebno je za svakog učenika i učenicu pripremiti kopiju zemljopisne karte Hrvatske, Europe i svijeta na A4 formatu. Učenici i učenice na odgovarajućoj karti označavaju sljedeće:

– *crvenim krugom* mjesto u kojemu sad žive, a *crvenim križićem* mjesto u kojemu su rođeni te ta dva mjesta spoje crvenom strelicom kojoj vrh dodiruje crveni krug. Ako su ta dva mjesta ista, ostaje samo krug, bez strelice);
– *zelenim krugom* označe mjesto rođenja majke te od tog mjesta usmjere zelenu strelicu prema crvenom krugu (mjestu gdje sad žive);
– *plavim krugom* označe mjesto rođenja oca te od tog mjesta usmjere plavu strelicu prema crvenom krugu (mjestu gdje sad žive).

Ako žele, učenici i učenice mogu drugim bojama odrediti mjesta podrijetla svojih baka i djedova i strelicama ih spojiti s crvenim krugom (mjesto gdje sad žive s obiteljima).

2 Na temelju ucrtanih veza (tzv. *zavičajne mreže*), učenici i učenice određuju svoje podrijetlo kao zbir svog zavičaja i zavičaja svojih roditelja, što demonstriraju drugima na velikoj zemljopisnoj karti. Ako u razredu ima djece čije zavičajne mreže uključuju ne samo mjesta iz Hrvatske nego i iz drugih zemalja Europe, pa i s drugih kontinenata, o podrijetlu se može govoriti u lokalnim, nacionalnim, regionalnim (Mediteran, Srednja i Jugoistočna Europa), kontinentalnim (Europa) ili globalnim razmjerima.

3 Svaki učenik/učenica uz pomoć obitelji kroz dva tjedna izrađuje *dosje* o svom zavičaju i zavičaju svojih roditelja. Dosje je podijeljen u onoliko stupaca koliko različitih mjesta sadrži

njegova/njezina zavičajna mreža (npr. jedan, ako su on/ona i roditelji iz istog mjesta; dva, ako su oba roditelja podrijetlom iz istog mjesta koje se razlikuje od mjesta njihova sadašnjeg stanovanja itd.). Svaki stupac mora sadržavati sljedeće podatke (po mogućnosti nadopunjene slikovnim materijalom):

a) naziv zavičajnog mjesta, regije i zemlje;
b) najvažnije informacije o stanovništvu;
c) jezik kojim se govori u tom kraju;
d) način života, karakteristični običaji, kuhinja i sl.;
e) izjavu učenika ili učenice o tome zašto je taj kraj njemu/njoj značajan.

Najbolji dosjei mogu se predstaviti na školskoj izložbi i/ili objaviti u školskim novinama.

Čovjekovo stablo

Zadaci: – produbljivanje značenja pojma "podrijetlo"
– povezivanje podrijetla pojedinca s podrijetlom ljudske vrste
– osvještavanje razlika u tumačenju podrijetla čovjeka.

Ključne riječi: podrijetlo, ljudska vrsta.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, vjeronauk.
Materijali: pisani izvori o podrijetlu čovjeka, fotografije učenika, četiri papira velikih dimenzija, bojice.

Tijek aktivnosti:

Aktivnost *Čovjekovo stablo* provodi se kao istraživački projekt u trajanju od najmanje dva tjedna. Razred se podijeli u četiri grupe, od kojih svaka izrađuje po jednu od četiri varijante čovjekova razvoja (čovjekova stabla): a) *evolucijsku* (prema spoznajama biologije); b) *biblijsku* (prema tekstu Biblije); c) *animalističku* ili *animističku* (prema nekoj legendi koju sami odaberu iz izvora dostupnih u školskoj ili gradskoj knjižnici, odnosno na Internetu, npr. indijanskoj) i d) *popularno-fantastičnu* (prema nekom filmu ili priči koju, također, sami odaberu iz izvora dostupnih u školskoj ili gradskoj knjižnici, odnosno na Internetu). Pri podjeli po grupama, valjalo bi voditi računa o vjerskoj opredijeljenosti učenika. Svaka grupa izabere svog voditelja istraživanja. Radi se uz pomoć roditelja, knjižničara/knjižničarki i drugih stručnjaka izvan škole. Tijekom istraživanja, prikupljena građa (pisani i slikovni materijal) se sređuje i pohranjuje u poseban dosje. Kad je dovoljno podataka prikupljeno, počinje rad na papiru velikih dimenzija. Najprije se nacrta stablo, a onda se po njemu rasporedi građa iz dosjea. Na kraju, učenici i učenice na krošnju stabla nalijepe svoje fotografije. Voditelj grupe podnosi izvještaj pred cijelim razredom, uz poseban naglasak na način prikupljanja i sređivanja podataka, a svi članovi odgovaraju na pitanja koja se pojave u raspravi. Radovi se mogu predstaviti na školskoj izložbi, zajedno s preostalom građom iz dosjea.

? *Kako ste došli do podataka? *Kako ste sređivali podatke? *Koje ste poteškoće imali tijekom istraživanja? *Što nam govore pojedini prikazi čovjekova razvoja? *Po čemu su oni slični? Po čemu su različiti? *Što znači tvoja fotografija na krošnjama stabla koje prikazuje razvoj čovjeka prema tumačenju biologije (Biblije itd.)?

A.2. Moje potrebe i želje

Potrebe i želje sastavni su dio osobnosti pojedinca, ali njihovo zadovoljavanje ne potvrđuje njegovu posebnost na isti način. O zadovoljavanju potreba koje pripadaju svim živim bićima i koje nazivamo *općeživotnim* potrebama, ovisi naša fizička egzistencija. Ovdje nema bitne razlike u zadovoljavanju tih potreba između čovjeka i, primjerice, mačke. O zadovoljavanju potreba koje imaju svi ljudi i koje nazivamo *općeljudskim* potrebama, ovisi naša (opća) ljudska egzistencija. Način na koji zadovoljavamo te potrebe čini bitnu razliku između ljudskog i mačjeg života. Osim što mu treba čisti zrak, zdrava hrana, pitka voda, zaštita od prevelike hladnoće ili topline te primjereno sklonište, čovjek, za razliku od mačke, ima i neke druge samo ljudske potrebe, kao što su sloboda, neovisnost, jednakost i poštovanje njegove osobnosti.

No, osim potreba koje su zajedničke svim ljudima, svatko od nas ima još i svoje posebne potrebe koje nazivamo *individualnim potrebama*. One se formiraju sukladno okolnostima u kojima živimo, navikama, životnim ciljevima. O zadovoljavanju tih potreba ne ovisi ni naša fizička ni naša općeljudska egzistencija, ali ono utječe na naše samopoimanje i samopoštovanje. To je razlika, primjerice, između zadovoljavanja općeljudske potrebe za učenjem korisnih znanja i vještina i individualne potrebe za stjecanjem tih znanja i vještina u nekoj elitnoj školi. Pojedinac svoje individualne potrebe može zanemariti, mijenjati, dopunjavati i sl., zbog čega su mnoge individualne potrebe bliske željama. Pod uvjetom da su njegove općeljudske potrebe zadovoljene, nezadovoljavanje individualnih potreba ne dovodi u pitanje ljudsko dostojanstvo pojedinca, ali može, ovisno o aspiracijama, dovesti u pitanje njegovo samopoštovanje.

Ova tema je ključna za razumijevanje općih ljudskih prava i sloboda. Učenicima i učenicama treba pomoći u opažanju i razumijevanju razlika između općeživotnih, općeljudskih i individualnih potreba te između potreba i želja na primjerima iz svakodnevnog života, kako bi oni/one, čak i u ovoj dobi, bili/bile u stanju razumjeti i prihvatiti znatno apstraktnije sadržaje koji se odnose na međunarodne standarde ljudskih prava i sloboda.

Stablo mojih potreba

Zadaci: – razumijevanje pojma "potreba"
– imenovanje različitih potreba pojedinca i uočavanje odnosa među njima.

Ključne riječi: potrebe, različitost potreba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, papir velikih dimenzija ili pano s nacrtanim stablom (korijenje, deblo, granje, krošnje), ljepljivi papirići u tri boje, olovke, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 U prvom dijelu ove aktivnosti učenici i učenice nabrajaju svoje potrebe. Ideje se zapisuju na ploču i na kraju zbroje, kako bi se vidjelo koje potrebe se najčešće spominju. Učitelj/učiteljica može pomoći učenicima i učenicama tako da im podijeli listu potreba koju oni/one po želji nadopunjavaju, primjerice:

imati nove tenisice	*družiti se s prijateljima*	*voziti se avionom*
jesti što hoću	*učiti i znati*	*biti njegovan u bolesti*
biti zaštićen	*živjeti u miru*	*udisati čisti zrak*
imati kompjutor	*igrati video-igrice*	*imati puno igračaka*
živjeti s obitelji	*biti voljen*	*imati svog kućnog ljubimca*
jesti zdravu hranu	*ponašati se kako hoću*	*imati bicikl*
reći što mislim	*imati lijepu odjeću*	*imati svoju sobu*, itd.

? *Koliko je potreba navedeno? *Koje potrebe su najčešće spomenute? *Koje potrebe su rijetko spomenute? *Što znače te razlike?

2 U nastavku aktivnosti svaki učenik/učenica dobije list papira s tablicom podijeljenom u tri stupca označena slovima "A", "B" i "C" i ljepljive papiriće u tri boje (plava, ružičasta i žuta). Učenici i učenice raspoređuju svoje potrebe tako da u stupac "A" stave one koje su im najvažnije, u "B" manje važne" i u "C" najmanje važne. Nakon toga sadržaj stupca "A" prepišu na ružičaste ljepljive listiće, stupca "B" na žute, a stupca "C" na plave. Kad su svi gotovi, učitelj/učiteljica stavi na zid veliki list papira na kojemu je nacrtano stablo s korijenjem, deblom, granama i krošnjom. Povede se razgovor o važnosti pojedinih dijelova stabla, od onoga koji je najvažniji (korijenje), do onoga koji je najmanje važan (lišće, odnosno krošnja).

? *Bez kojih dijelova stablo ne bi moglo živjeti? Zašto? *Što bi se dogodilo mu se iščupa korijenje (prepili deblo, pokidaju grane, otrgnu listovi)? *Koji su, dakle, dijelovi najvažniji a koji najmanje važni za život stabla?

3 Kad se učitelj/učiteljica uvjeri da su te razlike svima jasne, on/ona uputi učenike i učenice da svoje papiriće zalijepe na odgovarajuća mjesta na stablu, vodeći pri tome računa o tome koje potrebe su za njih najvažnije a koje najmanje važne.

? *Koje ste potrebe stavili uz korijenje (deblo, granje, krošnju)? *Ima li velikih razlika među potrebama koje se nalaze uz korijenje? *Ako nema, možemo li te potrebe nazvati našim zajedničkim potrebama? *Koje se potrebe nalaze na krošnji? *Ima li velikih razlika među potreba koje se nalaze na krošnji? Ako ima, jesu li to naše zajedničke ili su to potrebe koje samo neki od nas imaju?

Korijeni mojih potreba

Zadaci: – produbljivanje razumijevanja osobnih potreba
– osvještavanje razlika između općeživotnih, općeljudskih i individualnih potreba
– povezivanje općeživotnih i općeljudskih potreba.

Ključne riječi: potrebe, općeživotne, općeljudske i individualne potrebe.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, vjeronauk, sat razredne zajednice
Materijali: radni materijal, pano, flomasteri u boji, ljepljivi papirići u tri boje (kao u prethodnoj aktivnosti), olovke, bilježnice.

Tijek aktivnosti:

1 Na početku ove aktivnosti učitelj/učiteljica na panou nacrta tablicu podijeljenu u tri stupca:

– Prvi stupac – *potrebe koje su zajedničke svim živim bićima* (*opeživotne potrebe* ili *potrebe koje ima i čovjek i životinja i biljka)*
– Drugi stupac – *potrebe koje su zajedničke svim ljudima* (*općeljudske potrebe* ili *potrebe koje imaju svi ljudi)*
– Treći stupac – *pojedinačne potrebe* (*moje potrebe* ili *potrebe koje imaju samo neki ljudi).*

Povede se razgovor o značenju pojmova. Primijeti li učitelj/učiteljica da učenici i učenice imaju teškoća u razumijevanju, iznad stupaca može upisati jednostavna pitanja, kao što su: *Što treba svim živim bićima*, *Što treba svim ljudima*, *Što treba meni*. Potom zatraži da pogledaju kako su rasporedili svoje potrebe u prethodnoj vježbi i kako su one raspoređene na stablu potreba. Na ružičaste papiriće prepišu svoje potrebe koje su istovremeno i potrebe svih živih bića, na žute one koje su istovremeno i potrebe svih ljudi, a na plavima ostave one za koje misle da ne pripadaju svim ljudima, odnosno da pripadaju samo njima. Potom se papirići lijepe u odgovarajući stupac.

? *Koliko vaše osobne potrebe mogu značiti, koliko su važne nekim odraslim osobama ili vašim vršnjacima i vršnjakinjama u nekom drugom gradu ili zemlji? *I obrnuto, koliko potrebe ili želje nekih nepoznatih osoba, vama mogu biti važne? *Što mislite, zašto je važno voditi brigu, ne samo o osobnim potrebama, već i onim općeživotnim i općeljudskim? *Tko vodi brigu o vašim potrebama i željama? *A vi, vodite li brigu o potrebama i željama vaših roditelja, braće, sestara, djedova i baka? *A o kućnim ljubimcima?

Napomena: Ova aktivnost vrlo je zahtjevna za učenike nižih razreda osnovne škole pa se učitelju/učiteljici preporučuje da za njenu obradu odvoji više vremena i da prijeđe na sljedeću tek kad je siguran/sigurna da su sva djeca razumjela što se od njih traži, budući da o tome ovisi hoće li i kako razumjeti svoja ljudska prava, koja se obrađuju kasnije. Učenicima i učenicama treba biti jasno da su potrebe koje imaju sva živa bića (zrak, voda, hrana, razvoj, zaštita od prevelike hladnoće ili topline, očuvanje života i sl.) i svi ljudi (ljubav, mir, informiranost, obrazovanje i sl.) istovremeno i njihove osobne potrebe, no da njihove osobne potrebe (nove tenisice, video-igrice i sl.) ne moraju biti potrebe drugih, osobito ne svih ljudi, a, još manje, svih živih bića.

Bez čega ne mogu?

Zadaci: – upoznavanje temeljnih bioloških, psiholoških, socijalnih i drugih potreba čovjeka
– uočavanje razlika između potreba i želja.

Ključne riječi: potreba, općeljudske potrebe, individualne potrebe, želje.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (listići s prikazima različitih predmeta, odnosno situacija), olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Svaki učenik i učenica dobiju listiće s prikazima 14 predmeta, odnosno situacija. Njihov je zadatak da stave kvačicu samo na sličice koje prikazuju ono što im je prijeko potrebno za život, nakon čega pred drugima objašnjavaju i brane svoje odgovore. Slike prikazuju:

- *obitelj*
- *igračke*
- *učenika ispred škole* (obrazovanje)
- *čašu vode*
- *video-igrice*
- *rođendansko slavlje*
- *dijete u raketi*
- *sladoled*
- *djecu u igri*
- *dijete na pregledu kod liječnika*
- *djevojčicu na biciklu*
- *djecu na slonu*
- *odjeću*
- *dječaka kako pliva u moru.*

? *Koje sličice prikazuju ono što nam je prijeko potrebno za život? *Zašto bez toga ne bismo mogli živjeti? *Je li obrazovanje (liječnička pomoć, igra, druženje s prijateljima, obitelj itd.) nužno za život? Zašto? Što bi se dogodilo, primjerice, da ne idemo u školu? *Trebamo li video-igrice jednako kao hranu? *Što, dakle, prikazuju preostale sličice? *Koje razlike postoje među našim potrebama? Što nazivamo željama?

2 Učenici i učenice čitaju sljedeću priču:

Sanja koja umire za sladoledom

Sanja je živjela sama s ocem koji je radio kao službenik u nekom privatnom poduzeću. Iako je očeva plaća bila mala, on se uvijek trudio zadovoljiti Sanjine želje. Jednoga jutra zajedno su otišli u trgovinu. Nakon kupovanja, ocu je u novčaniku ostalo taman toliko novaca da može kupiti svoje omiljene dnevne novine. Kad je Sanja vidjela što otac kani, briznula je u plač i počela ga prekoravati : "Ali ja hoću sladoled! Kako možeš sebi kupiti novine, a mene ostaviti bez sladoleda?!" Otac je za trenutak promatrao bez riječi, a onda sasvim mirno uzeo novine i platio ih ostatkom novca.

? *Je li Sanjin otac postupio ispravno? Zašto? *Jesi li ti bio/bila u sličnoj situaciji? *Kako si se tada ponio/ponijela? *Jesi li o tome kasnije razgovarao/razgovarala s roditeljima? *Što si naučio/naučila iz toga?

Molim te, kupi mi

Zadaci: – razlučivanje potrebnih od nepotrebnih igračaka i drugih predmeta
– kritički pristup željama
– razvoj suosjećanja i solidarnosti
– stjecanje aktivističkih vještina i navika.

Ključne riječi: ponašanje, odnos prema drugome, altruizam.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice, matematika.
Materijali: radni materijal, prazni listovi papira, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje tako da svaki učenik i učenica na listu papira veličine A4 nacrta tablicu s dva stupca. Iznad lijevog stupca upiše *Predmeti/igračke koje sam dobio/dobila*, a iznad desnog stupca *Predmeti/igračke koje koristim*. Zadatak učenika i učenica je da u lijevom stupcu upišu što više igračaka i predmeta koje su dobili od obitelji i prijatelja u protekloj godini, a u desnom stupcu označe koliko ih koriste: 2 križića za predmete ili igračke koje najčešće koriste, 1 križić uz one koje manje koriste i prazno polje za one igračke ili predmete koje uopće ne koriste. Na kraju se na dnu izračuna ukupan broj svih igračaka i predmeta, zatim onih koji se najčešće, ponekad i nikad ne koriste.

? *Od svih igračaka ili predmeta koje ste dobili u protekloj godini, koliko ih stalno koristite? *Koliko neiskorištenih igračaka i predmeta su vam roditelji (djedovi, bake i sl.) kupili zbog toga što ste ih uporno nagovarali? *Je li takvo ponašanje prihvatljivo? *Trebaju li roditelji uvijek udovoljavati našim željama? *Kako reagiramo kad ne dobijemo to što želimo?

2 Za domaću zadaću učenici i učenice, uz pomoć roditelja (djedova i baka, braće i sestara), moraju izračunati koliko je novaca potrošeno na igračke i predmete koje ne koriste te kako se taj novac mogao pametnije potrošiti.

3 Učenici/učenice odgovaraju na sljedeće pitanje, nakon čega se organizira zajednički razgovor:

Zamisli da si na dar dobio/dobila gomilu igračaka koje nemaš gdje držati i da dio moraš dati nekom drugom. Kojoj bi od predložene djece najradije dao/dala dio svojih igračaka (zaokruži samo dva odgovora):

a) djeci koja znaju čuvati igračke
b) djeci koja se pristojno ponašaju
c) djeci koja su siromašna
d) prijateljima i prijateljicama
e) djeci bez roditelja
f) bolesnoj djeci
g) ne bih dao/dala nikome
h) ne mogu se odlučiti.

? *Kome ste odlučili dati svoje igračke? Zašto? *Je li nekom bilo teško donijeti odluku? Zašto? *Sviđa li vam se ideja da se jednom ili dvaput godišnje organizira razmjena igračaka, knjiga

i sl. među djecom u školi (školskom igralištu)? *Ako da, zašto? *Ako ne, zašto? *Što mislite o prikupljanju igračaka, slikovnica i knjiga za siromašnu djecu?

4 Učenici i učenice dvaput godišnje (zadnji dan prvog i drugog polugodišta) organiziraju *Školski sajam* na koji donose očuvane igračke, slikovnice, knjige (eventualno odjeću i obuću). Prvi sajam je prodajni i organizira se u školskom dvorištu. Od prikupljenih sredstava obnovi se školska knjižnica ili organizira izlet, uz pokriće troškova socijalno ugroženih učenika i učenica. Svrha drugog sajma je prikupljanje igračaka i drugih predmeta koji se, u suradnji s mjesnim Crvenim križem, Caritasom ili drugom nevladinom udrugom, dostave siromašnim obiteljima s djecom.

A. 3. Moje potrebe i prava

Temeljna svrha aktivnosti u sklopu ove teme jest povezivanje općeljudskih potreba i općeljudskih prava. Oslanjajući se na ranije naučeno, učenicima i učenicama se pomaže da sebe vide kao nositelje/nositeljice općih ljudskih prava i sloboda koji im pripadaju kao ljudskim bićima, a onda i kao nositelje/nositeljice posebnih prva i sloboda koji im pripadaju samim time što su djeca, kao što pripadaju svakom drugom djetetu u svijetu. Važno je naglasiti da su ta prava i slobode rezultat dogovora koji je postignut među narodima svijeta kako bi se svim osobama osigurao život dostojan čovjeka.

Učenici i učenice se ovdje prvi put susreću s pojednostavnjenim tekstovima *Opće deklaracije o ljudskim pravima* i *Konvencije o pravima djeteta* (v. Prilog). Učitelj/učiteljica im pomaže da upoznaju i razumiju najvažnije odredbe tih dokumenata dovodeći ih u vezu s njihovim svakodnevnim iskustvima u školi i obitelji. Prijeko je potrebno sadržaje tih odredbi obrađivati u sklopu svakodnevnog (neposrednog i posrednog) iskustva. Nadalje, učitelju/učiteljici se savjetuje da, poštujući njihovu dob, kod svojih učenika i učenica razvija svijest i osjetljivost na probleme zaštite ljudskih prava. U svezi s tim potrebno im je pomoći ne samo da uočavaju slučajeve kršenja ljudskih prava nego i da razumiju posljedice tog kršenja, kao i da razviju vještine koje će im pomoći da se uspješno suprotstave povredi ljudskih prava u svom životu.

Što su ljudska prava

Zadaci: – razumijevanje veze između temeljnih ljudskih potreba i ljudskih prava
– upoznavanje najvažnijih odredbi *Opće deklaracije o ljudskim pravima*.

Ključne riječi: temeljne potrebe, ljudska prava, međunarodni dokument.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: prazni listovi papira, olovke, ploča ili pano, kreda, pojednostavnjeni tekst *Opće deklaracije o ljudskim pravima*.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica započne aktivnost sljedećim riječima:

Grupa od 1000 ljudi iz cijelog svijeta priprema se za odlazak u nenastanjenu Novu Zemlju. U njoj su klimatski uvjeti takvi da došljaci mogu sebi osigurati pristojan život, pod uvjetom da prije odlaska dogovore kako će urediti svoju novu zajednicu. Prijedlozi moraju sadržavati listu od deset prava koja pripadaju svim stanovnicima. Vi se nalazite među putnicima, što znači da prije odlaska i vi morate izraditi svoju listu kako biste bili sigurni da ćete i u novoj zajednici moći zadovoljiti svoje najvažnije potrebe.

Učenici i učenice se podijele u manje grupe koje, svaka za sebe, izrađuju listu prava. Potom predstavnik/predstavnica pojedine grupe čita prava dogovorena u grupi, a drugi ih piše na ploču ili pano, na kojemu je već nacrtana tablica s dva stupca. Prava se upisuju u desni stupac. Ako sljedeća grupa spomene isto pravo, uz njega se stavi crtica. Kada je zajednička lista gotova, zbroje se crtice i utvrde prava koja su najčešće spomenuta.

2 U nastavku ove aktivnosti, učenici i učenice određuju institucije koje trebaju štititi ta prava i osigurati da ih svaki stanovnik ravnopravno uživa (primjerice, pravo na obrazovanje - škola; pravo na sigurnost – policija; pravo na zdravlje – bolnica; pravo na jednakost – sudovi itd.). Njihovi odgovori se pišu u lijevi stupac uz odgovarajuće pravo (tablica se čuva i za sljedeću skupinu aktivnosti).

3 Kad je tablica gotova, učenici i učenice dobivaju pojednostavnjenu verziju *Opće deklaracije o ljudskim pravima* koju svatko čita za sebe i uspoređuje sa zajedničkom listom na ploči ili panou.

? *Ima li razlike u pravima koja se nalaze na našoj listi i prava koja određuje *Opća deklaracija*? *Jesmo li zaboravili spomenuti neka prava? Koja? *Smatrate li da su ona važna i da ih treba uključiti u našu listu? *Jesmo li spomenuli i neka prava koja ne nalazimo u *Deklaraciji*? Koja? *Trebamo li ih izbrisati? Zašto da? Zašto ne? *Smatra li netko da u oba slučaja nedostaju neka važna prava? Koja?

4 Budući da je 10. prosinca proglašen Danom ljudskih prava, učenicima i učenicama se osiguraju mogućnosti da samostalno odrede, pripreme i provode aktivnosti za taj dan. U njih može biti uključen jedan razred, jedno godište ili cijela škola. Bilo bi dobro organizirati Tjedan ljudskih prava u suradnji s roditeljima, nevladinim udrugama i drugim predstavnicima lokalne zajednice. U tu svrhu učenici i učenice mogu pripremiti likovne radove, igrokaze, školske novine, fotografije, mape i dr. na teme iz područja ljudskih prava (ilustracije članaka *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, mape s primjerima kršenja ljudskih prava, posebne deklaracije ili izjave učenika i sl.).

Lanac ljudskih prava

Zadatak: osvještavanje nedjeljivosti, povezanosti i međusobne uvjetovanosti ljudskih prava.

Ključne riječi: ljudska prava, nedjeljivost, povezanost i međusobna uvjetovanost prava.
Razred: 4.

Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: pojednostavnjeni tekst *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, ploča ili pano.

Tijek aktivnosti:

Učenice i učenice još jednom čitaju sadržaj liste izrađene u sklopu prethodne skupine aktivnosti i pojednostavnjeni tekst *Opće deklaracije o ljudskim pravima*. Nakon toga se odabire netko tko će igrati ulogu došljaka iz svemira. Učitelj/učiteljica daje sljedeće upute:

Susreli ste se s bićem iz svemira koje od vas traži da mu objasnite što je ljudsko biće. Dok mu vi pokušavate odgovoriti, ono ugleda tekst Opće deklaracije o ljudskim pravima, nakon čega vas obaspe pitanjima (npr. što je pravo na jednakost, što je pravo na slobodu vjerovanja, što je pravo na slobodu mišljenja i izražavanja itd.). Vi mu strpljivo odgovarate, ali ga ni to ne zadovoljava. Uzima olovku i počinje križati jedno po jedno pravo iz Deklaracije, pri čemu svaki put postavlja isto pitanje: što bi bilo da vam se oduzme pravo na život (jednakost, obrazovanje itd.). Sad se nalazite pred problemom! Niste sigurni što biste mu odgovorili pa pomoć tražite od drugih.

Nakon toga učenik ili učenica koja glumi vanzemaljca preuzima svoju ulogu i započinje pitanjima o tome što znači pojedino pravo, na što odgovaraju svi učenici i učenice (ako ne znaju, služe se tekstom *Deklaracije*). Kad vanzemaljac prekriži prvo pravo iz Deklaracije i postavi pitanje o posljedicama ukidanja toga prava, učenici i učenice se podijele u grupe kako bi zajednički došli do odgovora koji predstavnik/predstavnica grupe prenosi vanzemaljcu. Ako su učenici i učenice zainteresirani, aktivnost traje dok se ne prekriži i posljednji članak *Deklaracije.*

Napomena: Ovdje je najvažnije da učenici i učenice shvate da nedostatak jednog prava uvijek dovodi u pitanje ostvarenje svih drugih prava (primjerice, nedostatak prava na sigurnost ugrožava i pravo na obrazovanje, slobodu izražavanja, pravo na obitelj itd.; nedostatak prava na obrazovanje dovodi do ugrožavanja prava na zdravlje, slobodu izražavanja itd.).

Ja, kao dijete, imam posebna prava

Zadaci: – razumijevanje i usvajanje pojma "prava djeteta".
– upoznavanje najvažnijih odredbi *Konvencije o pravima djeteta*
– razumijevanje svrhe postojanja posebnih prava djeteta.

Ključne riječi: prava djeteta, ljudska prava.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: pojednostavnjeni tekst *Konvencije o pravima djeteta*, papir velikih dimenzija, likovni materijal.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica započinje aktivnost pitanjima:

? *Jesu li djeca drugačija od odraslih? *U čemu se očituju te razlike? *Znači li to da vi nemate ista prava kao odrasli, da se Opća deklaracija o ljudskim pravima ne odnosi na vas? *Znači li to da biste vi trebali uživati neka posebna prava? Koja?

Napomena: Potrebno je doći do toga da svako dijete ima potpuno ista prava kao i odrasli, ali da ih ono nije u stanju koristiti na isti način kao odrasli zbog svoje dobi, zbog čega u tome upravo i ovisi o njima.

Nakon toga učitelj/učiteljica stavlja papir velikih dimenzija na pod. Na sredini papira velikim tiskanim slovima napiše *Moja prava*. Učenici i učenice redom upisuju oko tog naslova po jedno pravo za koje misle da im, kao djetetu, pripada. Kad su svi odgovori iscrpljeni, papir se stavi na zid ili pano.

2 Učenicima i učenicama se nakon toga podijeli pojednostavnjeni tekst *Konvencije o pravima djeteta*, koji oni uspoređuju s onim što su sami napisali. Povede se razgovor o sličnostima i razlikama između ta dva teksta, nakon čega se prava iz Konvencije svrstaju u tri kategorije: a) *prava na opstanak* (hrana, voda, dom i zaštita zdravlja); b) *prava na zaštitu* (od nasilja, iskorištavanja i u ratu) i c) *prava na razvoj (sigurna okolina i razvojni poticaji).*

3 U nastavku aktivnosti bi trebalo izdvojiti nekoliko najvažnijih prava koja pripadaju svakom djetetu. Ta prava izravno utječu na odnos prema učenicima i učenicama u obitelji, školi i lokalnoj zajednici pa je prijeko potrebno da ih oni znaju. Neka od tih prava su sljedeća:

– *svako dijete ima pravo na posebnu zaštitu i skrb kako bi se osigurao njegov puni rast i razvoj;*
– *svaka odluka o djetetu koju donose odrasli treba uvažavati njegovu dob i sposobnost njegova razumijevanja te polaziti od njegova najboljeg interesa;*
– *svako dijete ima pravo reći što misli kad god odrasli donose odluku koja se njega tiče.*

4 Razred se podijeli u manje grupe. Dogovore se međusobno koje će pravo iz *Konvencije* likovno prikazati, nakon čega svatko objašnjava kako shvaća odgovarajući članak koji sadrži to pravo. Kad su usuglasili različita shvaćanja, zajednički određuju kako će sadržaj članka likovno obraditi. Radovi se postave po zidovima redom kojim se prava pojavljuju u tekstu *Konvencije*.

5 Cijeli razred sudjeluje u pisanju *Konvenciju o pravima učenika i učenica*. O radnom tekstu se raspravlja, nakon čega se on usvaja, prepiše na veliki karton i objesi na zid učionice.

Kad nemam prava

Zadaci: – osvještavanje slučajeva kršenja prava djeteta
– određivanje prava koja su ugrožena u konkretnim slučajevima
– planiranje i izvođenje akcija pomoći ugroženoj djeci.

Ključne riječi: prava djeteta, ljudska prava, nedostatak prava, kršenje prava, zaštita prava.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: pojednostavnjeni tekst *Konvencije o pravima djeteta*, crteži ili slike koje prikazima obespravljene djece.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica pripremi i podijeli crteže ili slike na kojima su prikazana obespravljena djeca:

– *dijete u dronjcima na ulici*
– *dijete u zatvoru s odraslima*
– *dijete koje obavlja težak posao*
– *dijete koje ima modrice od zlostavljanja*
– *izgladnjela djeca*
– *dijete koje trgovac robljem drži na uzici*
– *dijete oboljelo od HIV-a/AIDS-a*
– *invalidno dijete koje sa strane gleda drugu djecu kako se igraju*
– *djecu koja bježe od bombom porušene kuće.*

? *Koja su prava djeteta ugrožena na ovim slikama? *Zamislite sebe na mjestu te djece. Kako biste se osjećali? *Što bi vam tada nedostajalo od onoga što sada imate? *Znate li za neko dijete koje živi u takvim uvjetima? *Kako možemo pomoći takvoj djeci? *Što već danas možemo učiniti kao razred? *Što možemo učiniti u svojoj obitelji?

2 Razred se podijeli u manje grupe. Svaka grupa proučava po desetak članaka *Konvencije*, nakon čega započinje igra. Učitelj/učiteljica daje primjer ugrožavanja nekog prava djeteta, a grupa koja je to pravo prethodno proučavala kaže broj članka u kojemu se to pravo određuje, nakon čega se pročita i sadržaj tog članka. Nakon nekoliko primjera, učitelj/učiteljica prepusti igru učenicima i učenicama. Ako grupa ne odgovori točno, gubi pravo postavljati pitanja sve dok u jednom od sljedećih krugova ne odgovori točno. Igrati se može i tako da jedna grupa čita članak iz *Konvencije*, a druga iznosi primjer kršenja odgovarajućeg prava.

3 Svatko odabere po jedno pravo iz *Konvencije* za mapu koju izrađuje uz pomoć roditelja i, eventualno, lokalnih udruga. Mapa mora sadržavati novinske članke, slike, karikature i sl. kojima se prikazuju različiti slučajevi kršenja tog prava. Građa se rasporedi tako da se na vrh lista papira prepiše odgovarajući tekst iz *Konvencije*, a ispod toga se zalijepe članci ili slike. Na dnu stranice učenik ili učenica mogu staviti i svoj komentar. Mape se mogu izložiti na školskoj izložbi povodom Dana ljudskih prava.

4 Učenici i učenice isplaniraju i provedu akciju pomoći djeci čija su prava ugrožena (u suradnji s Crvenim križem, Caritasom ili nekom drugom nevladinom udrugom). Ako se akcija provodi na Dan ljudskih prava (10. prosinca), može uključivati izradu čestitki i ukrasa za božićno drvce. Radovi se mogu prodavati u školi sa svrhom pomoći ugroženoj djeci.

A.4. Zaštitnici mojih prava

Ovo je završna tema prve cjeline Programa obrazovanja za ljudska prava u kojoj se iznose primjeri rada s učenicima i učenicama na poticanju učenja za samoosvještavanje i samopoštovanje. U njoj se nastavlja priča o ljudskim pravima iz prethodnih aktivnosti, ali se sada pozornost usmjerava na čimbenike zaštite tih prava. Nakon što se učitelj/učiteljica uvjeri da su svima jasni pojmovi ljudskih prava i prava djeteta, kao i odnos između prava i pojma potreba, prelazi se na upoznavanje čimbenika koji pridonose uživanju i zaštiti ljudskih prava svakog pojedinca. Zadatak se ostvaruje postupno. Najprije se od učenika i učenica traži da identificiraju svoja ljudska prava koja ostvaruju u obitelji i školi, nakon čega se prelazi na čimbenike zaštite njegovih prava na razini lokalne zajednice i države. Na kraju se dolazi do međunarodne zajednice, u sklopu čega valja, barem u najvažnijim crtama, dotaknuti europski sustav zaštite ljudskih prava.

Iako će se neka od tih pitanja detaljnije obrađivati u trećem dijelu Programa, ovdje valja naglasiti da su ljudska prava rezultat vrlo dugog i složenog procesa dogovaranja među narodima svijeta koji je svoj konačni oblik dobio u *Općoj deklaraciji o ljudskim pravima*, na temelju koje su nastali i mnogi drugi tekstovi, uključujući *Konvenciju o pravima djeteta*. Ti dokumenti predstavljaju međunarodne norme zaštite. Njih donosi posebno tijelo koje čine predstavnici skoro svih zemalja svijeta okupljeni u Ujedinjenim narodima. U nekim od tih dokumenata daju se *savjeti* (*preporuke*) zemljama, koje su članice Ujedinjenih naroda, o tome što trebaju učiniti kako bi prava njihovih građana, uključujući djecu, bila zaštićena. Drugi dokumenti, kao što je *Konvencija o pravima djeteta*, određuju što zemlje *moraju* učiniti kako bi njihovi građani bili zaštićeni.

S tim u svezi učenicima i učenicama se objasni da i Hrvatska pripada velikoj obitelji zemalja svijeta koja se okuplja pod krovom Ujedinjenih naroda i da je, kao članica te obitelji, dužna štititi ljudska prava svojih građana, uključujući i posebna prava djece. Ona to čini tako što svoje zakone usklađuje s međunarodnim normama ljudskih prava i prava djeteta. Najvažniji zakon kojim Hrvatska štiti svoje građane jest *Ustav Republike Hrvatske*. S obzirom da je to temeljni zakon jedne države, svi ostali *zakoni i propisi* moraju biti usklađeni s Ustavom, uključujući i *statut škole.*

Učenicima i učenicama također treba približiti, u mjeri u kojoj to dopušta njihova dob, položaj Hrvatske u Europi. Hrvatska pripada i velikoj obitelji europskih zemalja koje su okupljene pod krovom Vijeća Europe. Kao članica te organizacije, ona provodi zaključke oko kojih se dogovore europske zemlje, uključujući zaštitu ljudskih prava i prava djeteta. Hrvatska se priprema i za ulazak u Europsku uniju, što pred nju i njene građane, osim zaštite ljudskih prava, stavlja nove zahtjeve.

S obzirom da ostvarenje prava pojedinca ovisi o svakoj od tih razina, prijeko je potrebno pomoći učenicima i učenicama da razumiju ulogu odgovornosti u ostvarenju međunarodnih normi ljudskih prava, osobito u svezi s kršenjem ljudskih prava. Na kraju, učenje za samoosvještenje i samopoštovanje treba završiti temom samoodgovornosti u zaštiti svojih ljudskih prava.

Gdje ostvarujem svoja prava

Zadaci: – prepoznavanje prava koja se ostvaruju u različitim okruženjima
– upoznavanje pojma "zakon" i "pravni sustav" te povezivanje zaštite ljudskih prava s pravnim sustavom
– razumijevanje uloge države i njenog ustava u zaštiti ljudskih prava
– osvještavanje obveza i odgovornosti u zaštiti ljudskih prava.

Ključne riječi: ljudska prava, prava djeteta, zaštita ljudskih prava, zaštita prava djeteta, obitelj, škola, lokalna zajednica, država Hrvatska, ustav, statut, odgovornost.

Razred: 4.

Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.

Materijali: pojednostavnjeni tekstovi *Konvencije o pravima djeteta* i *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, radni materijal, pano, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Na početku aktivnosti, učitelj/učiteljica na primjerima iz svakodnevnog života učenika i učenica objašnjava pojmove iz uvoda u ovu temu. Važno je da svaki učenik i učenica razumiju da oni svoja prava ostvaruju u različitim okruženjima, od obitelji do države, kao i da svako od tih okruženja ima određene obveze prema njemu koje su utvrđene i izražene kroz zakon. Zakon se može definirati kao skup pravila ili normi kojima se uređuju obveze i odgovornosti u nekoj zajednici. Te obveze i odgovornosti se ne odnose samo na pojedince nego i na institucije koje u društvu postoje kako bi članovi zajednice mogli kvalitetnije živjeti zajedno. Zadaci škole i odnosi u njoj uređuju se posebnim dokumentom - statutom škole. Svaki statut mora biti u skladu sa zakonom kojim se uređuju odnosi u nekom području važnom za dobrobit svih. Svi zakoni, pak, moraju biti u skladu s temeljnim zakonom države koji se naziva ustav. S obzirom da se o tome više govori u sklopu treće cjeline Programa, ovdje je najvažnije da svaki učenik i učenica shvate da zaštita njihovih ljudskih prava prvenstveno ovisi o tome: a) kako su njihova prava uređena zakonom i b) ispunjavaju li svi svoje obveze i odgovornosti u zaštiti tih prava.

1 Razred se podijeli u četiri grupe. Svaka grupa dobiva poseban projekt na kojemu radi dva tjedna.. Problemi koji se istražuju su:

– *prava koja ostvarujem u svojoj obitelji*
– *prava koja ostvarujem u svojoj školi*
– *prava koja ostvarujem u svom gradu (mjestu, lokalnoj zajednici ili sl.)*
– *prava koja ostvarujem svojoj zemlji.*

Članovi projekta tijekom istraživanja prikupljaju podatke, vode bilješke i sastavljaju izvještaj o pravima koja ostvaruju u različitim okruženjima u suradnji s roditeljima, upravom škole, gradskom (mjesnom) upravom, te nevladinim udrugama i drugim stručnjacima iz njihove sredine. Pomoć potonjih najpotrebnija je četvrtoj grupi koja istražuje kako su njihova prava zaštićena Ustavom Republike Hrvatske. Tijekom istraživanja, svi učenici i učenice se rukovode pojednostavnjenim tekstom Konvencije o pravima djeteta. Kad su izvještaji gotovi, oni se predstave razredu, nakon čega slijedi rasprava. Izvještaji se također mogu izložiti na školskoj izložbi povodom dana škole ili Dana ljudskih prava.

? *Koja prava ostvarujemo životom u obitelji? *Koja prava ostvarujemo u školi? *Koja prava ostvarujemo u svom gradu (mjestu, zajednici, selu)? *Koja prava ostvarujemo u svojoj državi? *Kako znamo da u obitelji (školi, mjestu, državi) imamo ta prava? * Kako se osigurava njihova zaštita? *Tko je odgovoran štititi ta prava? *Što se događa kad oni koji su zaduženi za zaštitu prava ne ispunjavaju svoje obveze? *Znate li za neki takav slučaj? *Što se događa kad škola ne ispunjava svoje obveze prema učenicima? *Možemo li mi sami nešto učiniti da bolje zaštitimo svoja prava u školi? Što?

2 U drugom dijelu aktivnosti razred se podijeli u tri grupe. Jedna grupa raspravlja o tome kako škola pomaže roditeljima u ispunjavanju njihovih obveza i kako roditelji pomažu školi. Druga grupa treba odgovoriti na pitanje kako grad ili država pomaže obitelj u ispunjavanju njenih obveza, i obratno. Treća grupa, pak, raspravlja o tome kako grad ili država pomaže školi u ispunjavanju njenih obveza, i obratno. Rezultate rasprava predstavnici grupa iznose pred cijeli razred, nakon čega se otvara opća rasprava.

3 Učenici i učenice uspoređuju prava koja ostvaruju u različitim okruženjima s pravima iz *Konvencije o pravima djeteta*. Na većem panou ili ploči se nacrta tablica podijeljena u pet stupaca na vrhu kojih se upiše:

– *prava koja ostvarujem prema Konvenciji*
– *prava koja ostvarujem u obitelji*
– *prava koja ostvarujem u svojoj školi*
– *prava koja ostvarujem u svom gradu (mjestu, zajednici)*
– *prava koja ostvarujem u svojoj zemlji*.

Jesam li ja priznat u svijetu

Zadaci: – upoznavanje pojmova "međunarodna zaštita ljudskih prava (prava djeteta)", "međunarodna zajednica", "međunarodna organizacija"
– uočavanje međunarodne odgovornosti države u zaštiti ljudskih prava
– razumijevanje odnosa između pojedinca i međunarodne zajednice u zaštiti ljudskih prava.

Ključne riječi: ljudska prava, prava djeteta, međunarodna zaštita ljudskih prava, međunarodna zaštita prava djeteta, Republika Hrvatska, Ujedinjeni narodi, Vijeće Europe (i Europska unija), odgovornost, obveze.

Razred: 4.

Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.

Materijali: pojednostavnjeni tekstovi *Konvencije o pravima djeteta, Opće deklaracije o ljudskim pravima i Ustava Republike Hrvatske*, karte svijeta (ili globus) i Europe, radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Kao uvod u ovu aktivnost, učitelj/učiteljica traži od učenika i učenica da ponove ono što su naučili o ljudskim pravima. Važno je doći do odgovora da ljudska prava pripadaju

svakom pojedincu kao ljudskom biću, bez obzira na razlike među ljudima u boji kože, spolu, rasi, vjeroispovijesti, obiteljskom ili nekom drugom podrijetlu. Sva ljudska prava koja pripadaju svakom učeniku i učenici u razredu pripadaju također svim učenicima i učenicama u drugim europskim državama, Africi, Aziji, Americi i Australiji. To ne bi bilo moguće da se narodi svijeta nisu međusobno dogovorili i usvojili *Konvenciju o pravima djeteta*. Organizacija u sklopu koje su donijeli tu Konvenciju zove se Ujedinjeni narodi. Republika Hrvatska je članica te velike svjetske obitelji, što znači da ima obvezu provoditi zaključke koji se u njoj dogovore. Ona to čini usklađujući svoje zakone s međunarodnim normama, pravilima i sl. Najvažniji zakon koji mora biti usklađen s tim normama jest Ustav Republike Hrvatske.

Učenici i učenice se prisjete prethodne aktivnosti u kojoj su uspoređivali prava koja ostvaruju u različitim okruženjima s pravima iz *Opće deklaracije o ljudskim pravima* ili *Konvencije o pravima djeteta*. Na ploči ili panou se nacrta tablica podijeljena u dva stupca. U prvi stupac se unose prava iz *Opće deklaracije* ili *Konvencije*. U drugom stupcu se tim pravima pridružuju prava iz Ustava Republike Hrvatske, nakon čega se povede rasprava.

? *Ima li razlike u tim listama? U čemu? *Ima li važnih prava koja nedostaju u drugom stupcu? *Trebaju li obje liste biti iste? Zašto da? Zašto ne? *Može li na temelju toga svatko od nas reći da on/ona nije samo priznat u svojoj zemlji nego i u svijetu, da je istovremeno i građanin svoje zemlje i građanin svijeta? Objasnite. *Ima li svatko od nas onda i određene obveze ne samo prema svojoj zemlji nego i prema međunarodnoj zajednici? Koje?

Kako ja štitim svoja prava

Zadatak: razumijevanje i prihvaćanje vlastite odgovornosti u ostvarivanju svojih prava.

Ključne riječi: prava, slobode, odgovornost, obveze, zaštita.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: papirići s pojedinim člancima iz *Konvencije o pravima djeteta*.

Tijek aktivnosti:

1 Na početku aktivnosti, s učenicima i učenicama se ponove prava iz *Konvencije o pravima djeteta*. Svaki učenik/učenica odabere po jedno pravo među papirićima koje učitelj/učiteljica raširi po svom stolu. Zadatak im je da kažu kako osobno štite pravo koje su odabrali. Učenici odgovaraju sjedeći u krugu na podu učionice. Učenik ili učenica koji/koja započinje igru drži lopticu u ruci govoreći: "Ja imam pravo na igru. Štitim ga tako da ..." . Nakon toga dobaci lopticu drugom učeniku ili učenici koji počinje istim riječima. Igra traje dok sva prava nisu spomenuta. Ako i dalje postoji interes za to, učenici i učenice mogu međusobno razmijeniti prava i ponoviti igru.

2 U drugom dijelu ove aktivnosti pozornost se posvećuje samo jednom pravu. Prijedlog može doći od učitelja/učiteljice koji/koja, ako je potrebno, najprije objasni što to pravo uključuje (npr. pravo na sigurnost, uključuje zabranu zlostavljanja, zapostavljanja, prisilnog rada i sl.) Učenici i učenice se podijele u tri grupe. Članovi/članice prve grupe trebaju odgovoriti kako sami štite to

pravo. Druga grupa ima zadatak identificirati djecu kod koje je to pravo osobito ugroženo, a treća predlaže kako pomoći takvoj djeci da se zaštite.

? *Za, primjerice, pravo na sigurnost:* *Kako u svakodnevnom životu štitimo pravo na sigurnost? Kako se ponašate na putu od kuće do škole (u autobusu, tramvaju, automobilu)? *Kako se ponašate kada ste bolesni? *Pridržavate li se uvijek liječničkih uputa, savjeta? *Kako se ponašate u školi? *Koliko svojim ponašanjem sami ugrožavate svoja prava?

B *Upoznavanje drugih: učenje za razumijevanje i poštivanje razlika*

U sklopu cjeline "Upoznavanje drugih", učenici i učenice stječu znanja, razvijaju vještine i usvajaju vrijednosti koje im omogućuju da svoju i druge kulture opažaju kao međusobno isprepletene dijelove zajedničkog svijeta. Kultura se shvaća kao složen i dinamičan način života pojedinca ili grupe, koji je pod utjecajem određenog svjetonazora, načina proizvodnje dobara potrebnih za život, sustava vrijednosti, vjerovanja, običaja, sklopova ponašanja te duhovnoga i materijalnog nasljeđa.

Kulturu suvremenih društava čini niz međusobno manje ili više ovisnih i isprepletenih kultura. U takvim društvima, dominantna kultura se najčešće prepliće s manjinskim kulturama i kulturama društveno izoliranih grupa, svjetovne kulture s religijskim kulturama, kulture mladih s kulturama djece i odraslih, urbane kulture s ruralnim i regionalnim kulturama itd. Nadalje, na svaku od tih kultura danas znatno utječe i globalna kultura, koja se širi putem novih informacijskih tehnologija.

Dugo se smatralo da se kulture mogu vrednovati i smjestiti na tzv. razvojnu ljestvicu. Plemenski organizirane društvene zajednice koje nisu poznavale pismo i koje su svoj opstanak dugovale ljudskoj energiji, redovito su dospijevale na dno ljestvice. Na vrhu ljestvice nalazili su se europski narodi organizirani u države. Oni su rabili razvijena oruđa za proizvodnju, poznavali su pismo, imali vlastitu povijest i oslanjali se na sustav znanstvenih spoznaja, odnosno vjerovanja velikih religija. Takva se podjela učvrstila nakon prihvaćanja Darwinove teorije evolucije, po kojoj je opstanak i razvoj ljudske vrste omogućen selekcijom najjačih. Morganova podjela ljudske povijesti na divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju, dodatno je učvrstila podjelu kultura na primitivne i razvijene, što je bila dobra podloga za opravdanje društvene nejednakosti, širenje kolonijalizma i iskorištavanje nerazvijenih u ime progresa

Iako se u nekim aspektima takav pristup zadržao do danas (npr. podjela na zemlje Prvoga, Drugoga, Trećega i Četvrtog svijeta), on je ozbiljno uzdrman početkom druge polovice 20. stoljeća kad se, pod utjecajem ideje kulturnog pluralizma, svaka kultura počinje promatrati

kao vrijednost po sebi. Taj je preokret u razvijenim društvima doveo do emancipacije identiteta kulturno drugačijih grupa, uključujući manjine, a na međunarodnoj razini još i do emancipacije malih naroda, uključujući bivše kolonije.

Značajan poticaj tim promjenama dala je *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, u kojoj je proglašeno da se sva ljudska bića "rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima" te da, u skladu s tim, imaju jednaka prava i slobode "bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti".

Priznanje jednakosti i uvođenje ideje kulturnog pluralizma postavilo je nove zahtjeve pred školu. U početku se ti zahtjevi rješavaju tako da se uvode posebni programi za djecu koja pripadaju drugim kulturama, no s vremenom dolazi i do promjena u sadržajima nastavnih programa, kao i u organizaciji i metodama učenja i poučavanja. Jedan od najvažnijih ciljeva postaje priprema mladih za kulturno pluralno društvo, što uključuje razvoj međukulturne osjetljivosti te razumijevanje i poštivanje drugih kultura na načelima ljudskih prava i jednakosti.

Općenito se prihvaća da je poznavanje i prihvaćanje svoje kulture preduvjet za razumijevanje i prihvaćanje drugih kultura, ako se pri tome traže razlike i sličnosti, ali i teži otklanjaju postojećih ograda u međukulturnoj komunikaciji. Ograde su rezultat učenja i poučavanja. Iako one ne ovise isključivo o školi, znanja i vještine koje se tamo stječu oblikuju naš pogled na druge i svijet u cjelini. U školi se učimo opažati i shvaćati sličnosti i razlike između sebe i drugih, kao i između svoje i drugih grupa. Obrazovanje koje teži zatvaranju, pretvara učenike i učenice u žrtve iskrivljenih opažanja, stavova i vrijednosti. Oni se razvijaju u uvjerenju da je njihovo viđenje svijeta ili ono koje zastupa njima značajna grupa, jedino istinito pa postaju nesnošljivi na razlike. Stoga je važno da škola potiče razvoj svijesti o sebi i drugima na načelima otvorenosti i pluralizma. Takav razvoj je moguć samo ako se stvore uvjeti da se svoje i tuđe ponašanje provjerava prema nekim općim vrijednostima koje stoje u temeljima kvalitetnih međuljudskih odnosa, kao što su prava i slobode pojedinca, jednakost i pravda.

Pripremanje mladih za život u kulturno pluralnom društvu, središnja je tema programske cjeline "Upoznavanje drugih: učenje za razumijevanje i poštivanje razlika". ***U njoj se nastoji pripremiti učenike i učenice da opažaju, prihvaćaju i poštuju razlike među ljudima i društvenim grupama u izgledu, načinu života, vjerovanjima i običajima; da razumiju ulogu prirodnih i drugih čimbenika u nastanku razlika; da osviještavaju krive predodžbe, stereotipe i predrasude o sebi i drugima; da pronalaze načine kako se osloboditi njihova utjecaja i, konačno, da prihvate i poštuju razlike kao svoje i općeljudsko bogatstvo.***

Ti se ciljevi ostvaruju kroz četiri široke i međusobno povezane teme:

- *Svijet kojemu pripadam*
- *Tko su drugi ljudi*
- *Pogled kroz razbijene naočale*
- *Razlike kao bogatstvo*

U sklopu prve teme, obnavljaju se neka prethodno stečena znanja i vještine koje učenicima i učenicama pomažu da uoče raznolikost kao bitno obilježje ljudskoga svijeta i da, u skladu s tim, prihvate razlike među ljudima kao svoje i općeljudsko bogatstvo.

Druga tema je posvećena opažanju, razumijevanju, prihvaćanju i poštivanju razlika među ljudima. Govori se o razlikama u neposrednoj okolini, državi i svijetu, o utjecaju prirodnih i drugih čimbenika na pojavu tih razlika te o sličnostima među kulturama.
Treća tema je usmjerena na uočavanje i razumijevanje problema u međuljudskim odnosima. Naglasak se stavlja na uočavanje i razumijevanje nastanka svojih i tuđih stereotipa i predrasuda, kao i na vezu između predrasuda i diskriminacije. Budući da se stereotipi i predrasude javljaju kao posljedica prebrzog uopćavanja i nekritičkog prihvaćanja stavova svoje grupe, učenici i učenice se potiču na kritičko (samo)osvještavanje odnosa prema drugima, kako bi svoju i tuđe kulture mogli opažati kao različite odgovore na iste ljudske potrebe.

Svrha aktivnosti koje čine četvrtu i posljednju tema ove cjeline, jest učvršćenje stava da su razlike ne samo opće ljudsko pravo nego i općeljudsko dobro. Dodir među različitim kulturama je bitan za razvoj i napredak čovječanstva, ali je pri tome važno osvijestiti i probleme odnosa među kulturama u sklopu globalizacijskih procesa i širenja proizvoda koji prijete čovječanstvu. U skladu s tim se kod učenika i učenica treba razvijati svijest o vezi između potrebe očuvanja razlika u svijetu i potrebe poštivanja zajedničkih načela ljudskih prava, jednakosti i pravde.

B.1. Svijet kojemu pripadam

U sklopu ove teme učenici i učenice obnavljaju neka znanja i vještine koje su stekli provodeći aktivnosti iz prethodne cjeline posvećene razvoju samoosvještavanja i samopoštovanja ("Da sam lav/lavica, bio/bila bih…", "Lanac ljudskih osobina", "Bez čega ne mogu"). Ovdje se, kroz niz jednostavnih aktivnosti, traži od učenika i učenica da se odrede prema raznolikosti živoga i neživog svijeta. Cilj je osvijestiti raznolikost ljudskoga svijeta kao bitnu osobinu čovjeka. Budući da ta osobina nedostaje drugim živim bićima, učenici i učenice se vode do zaključka da su razlike među ljudima bogatstvo koje treba poštivati, njegovati i razvijati.

Biram komu pripadam

Zadatak: određivanje svog mjesta u raznolikom svijetu.

Ključne riječi: razlike, sličnosti, ljudski svijet, životinjski svijet, biljni svijet, živi svijet, neživa priroda, stvari.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, fotografije učenika i učenica, ljepilo, bojice.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica za svakog/svaku učenika/učenicu pripremi list papira A4 formata s nekoliko uokvirenih sličica koje prikazuju djecu, invalide, odrasle osobe u nekoj profesionalnoj ulozi,

crnce, starije osobe, cvijeće, domaće ili divlje životinje, različite predmete, prirodu i prirodne pojave (kiša i sl.). U sredini je prazan kvadrat u koji će učenici i učenice nalijepiti svoju fotografiju. Njihov je zadatak da svoju fotografiju spoje *crvenom crtom* sa sličicama koje prikazuju ono što im se čini najbližim, a *crnom crtom* ono što im je najdalje. Iako se ovdje očekuje da se fotografije spoje crvenom crtom sa svim crtežima na kojima su prikazana ljudska bića, odluka se mora u potpunosti prepustiti učenicima i učenicama. Nakon provedenog zadatka, oni/one pokazuju što su spojili crvenom, a što crnom crtom, istovremeno objašnjavajući razloge svojih izbora.

? *Je li bilo lako odlučiti se kako povezati svoju fotografiju? *Tko je svoju fotografiju povezao crvenom crtom sa sličicama koje prikazuju ljude (djecu, invalide, odrasle, crnce, starije osobe)? Zašto? *Tko sa sličicama koje prikazuju biljke (životinje, predmete, prirodu ili prirodne pojave)? Zašto? *Što se iz toga može zaključiti? Što prvenstveno čini ljudski svijet? *Spadaju li i životinje, biljke, priroda i stvari u ljudski svijet? Objasnite.

Što nema orhideja

Zadaci: – uočavanje sličnosti i razlika između ljudi i biljaka
– osvještavanje razlika među ljudima kao bitnog obilježja ljudskog svijeta.

Ključne riječi: osobine ljudskog svijeta, osobine biljnog svijeta.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (priča *Nezadovoljna orhideja).*

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice čitaju sljedeću priču:

Nezadovoljna orhideja

U jednom parku, u gradu, živjela jednom jedna prelijepa crvena orhideja. Dosadilo joj živjeti na jednom mjestu kao i druge orhideje, pa poželi postati djevojčica. Jednog jutra povjeri svoju želju susjedu jorgovanu. On je zabrinuto pogleda i uzvikne: – Ali ti si biljka! Ti nikada ne bi mogla postati djevojčica!
– A zašto, molim te?! – uvrijeđeno će orhideja – zar ja nisam najljepša među najljepšim biljkama?
– Ali tvoja te ljepota ne može učiniti čovjekom! – odgovori joj jorgovan.
– Pa što onda može? - ljuto upita orhideja.
– Dobro promotri ljude oko sebe pa ćeš saznati! - završi jorgovan.

? *Što bi promatranjem trebala otkriti orhideja? *Što ljudi imaju, a biljke nemaju? *Što znači pripadati ljudskom svijetu (životinjskom, biljnom)? *U kojemu su svijetu razlike veće? *Jesu li razlike među članovima neke obitelji veće ili manje od razlika među cvijećem koje raste iz istog korijena? *Je li, dakle, i različitost jedno od najvažnijih obilježja čovjeka? *Ako jest, treba li razlike među ljudima njegovati i razvijati? Zašto?

2 Učenik i učenica se odaberu za dramatizaciju teksta, ali tako da sami odrede završetak priče. Na tome rade nekoliko dana uz pomoć učitelja/učiteljice i roditelja. Kad su spremni, svoju točku izvedu pred razredom. Ostali učenici i učenice komentiraju njihovu izvedbu i daju prijedloge kako ju poboljšati. Ako se "glumci" s tim slažu, oni ju dorađuju za Dan škole ili Dan ljudskih prava.

B.2. Tko su drugi ljudi

U ovom dijelu Priručnika učenici i učenice se potiču na opažanje, razumijevanje, prihvaćanje i poštivanje razlika među ljudima. Aktivnosti uključuju uočavanje razlika u njihovoj neposrednoj okolini (obitelj, škola, lokalna zajednica ili grad), zatim u domovini pa u svijetu. S uočavanja razlika postupno se prelazi na razumijevanje uzroka zbog kojih se one javljaju među kulturama ili načinima života ljudi, pa se govori o utjecaju prirodnih i drugih čimbenika. Kultura je odgovor na zahtjeve okoline i njezina se obilježja mijenjaju kad se mijenjaju ti zahtjevi. Osim uočavanja i razumijevanja razlika, učenike i učenice se potiče na razvoj vještina uočavanja sličnosti među grupama ljudi, kao pretpostavke razvoja otvorenosti i poštivanja drugih i drugačijih kultura.

Razlike oko nas

Zadaci: – uočavanje razlika među ljudima u neposrednoj okolini (obitelj, vršnjaci, susjedstvo)
– prihvaćanje razlika kao zajedničkog bogatstva.

Ključne riječi: razlike među ljudima, razlike u razredu, razlike u obitelji, razlike među susjedima.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice, papiri velikih dimenzija, pano, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u 4 grupe sa zadatkom da provedu jednodnevno istraživanje o razlikama među ljudima koji žive u njihovoj neposrednoj okolini. Prva grupa zapisuje po čemu se razlikuju učenici i učenice u razredu, druga istražuje razlike među članovima obitelji, a treća među ljudima u susjedstvu (zgradi, ulici, selu). Na temelju rezultata istraživanja izrađuju liste razlika (*Razlike u našem razredu*, *Razlike u našim obiteljima* i *Razlike u našem susjedstvu*). Liste upisuju na papire većih dimenzija, koje postave na pano ili zid u razredu. Predstavnici/predstavnice grupa objašnjavaju svoje rezultate, nakon čega se radi zajednička lista *Razlike među nama*, koja bi mogla sadržavati neke od sljedećih pojmova:

– *spol (muško-žensko)*
– *dob (djeca-mladi-odrasli)*
– *debljina (mršavi-debeli)*

– *visina (visoki-niski)*
– *boja kože (svjetloputi-tamnoputi)*
– *urednost(uredni-neuredni)*
– *odijevanje (dobro-loše odjeveni)*
– *bogatstvo (bogati-siromašni) itd.*

? *Po čemu se mi u razredu razlikujemo? *Koje razlike nalazimo među članovima naših obitelji? * Koje među našim susjedima? *Gdje ima više razlika: u školi, obitelji ili susjedstvu? Zašto? *Jesu li razlike među stanovnicima grada veće ili manje od razlika među susjedima? Objasnite.

2 U drugom dijelu aktivnosti učitelj/učiteljica napiše na ploču nekoliko parova riječi, kao što su: žena-muškarac, djeca-odrasli, mladi-starci, stanovnik grada – stanovnik sela, pismeni-nepismeni, bogataš-siromah itd. Razred se podijeli u parove koji naizmjenično rade na zadatku nadopunjavanja rečenica. Jedan učenik/učenica u paru započne rečenicu (npr. *Žena se od muškarca razlikuje po ….*), a drugi/druga ju nadopunjava. Nakon toga, on/ona nastavlja igru novom rečenicom (npr. *Dijete se od odraslog razlikuje po …*) itd.

3 Prethodna aktivnost može se provesti i tako da učenici i učenice sjednu u krug i, koristeći tehniku oluje ideja, nabrajaju različita zanimanja. Učitelj/učiteljica zapisuje ideje na ploču, a nakon toga napravi zanimljive parove (npr. liječnik-računovođa, učiteljica-krojačica; poljoprivrednik-vozač tramvaja, rudar-pilot u avionu itd.). Učenici i učenice u krugu formiraju parove koji nadopunjuju rečenice kao u prethodnoj vježbi (npr. *Liječnik se razlikuje od računovođe po ….*; *Učiteljica se razlikuje od krojačice po …*).

? *Koje razlike prevladavaju? *Po čemu se, dakle, ljudi oko nas međusobno razlikuju? *Ako su razlike jedno od najvažnijih obilježja ljudskoga svijeta, trebamo li ih upoznati, njegovati i poštivati? *Zašto je važno upoznati razlike među nama? *Zašto je potrebno njegovati te razlike? *Zašto ih trebamo poštivati? *Poneki misle da su razlike među ljudima jedan od glavnih uzroka problema u našem mjestu (gradu i sl.). Je li to točno? Objasnite.

Razlike u mojoj domovini

Zadaci: – upoznavanje razlika među ljudima kao razlika među društvenim grupama
– usvajanje pojma "kultura"
– upoznavanje posebnosti kultura u svojoj domovini
– usvajanje pojmova "pripadnik većinskog naroda" i "pripadnik nacionalne manjine"
– osvještavanje razlika unutar pojedine grupe.

Ključne riječi: društvena grupa, razlike među grupama, kultura, većinski narod, nacionalna manjina, zemlja (država), domovina, razlike unutar grupa.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, vjeronauk, glazbena kultura, likovna kultura.
Materijali: zemljopisna karta Hrvatske, pano.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Prije početka ove aktivnosti, učenicima i učenicama treba objasniti da se mnoge razlike među ljudima koje su naveli/navele u prethodnoj aktivnosti, vide kao razlike među grupama ljudi. Razlikama među grupama ne pridaje se uvijek ista važnost. Nekada su se više naglašavale razlike u boji kože, vjerskoj pripadnosti i običajima. Danas se više spominju razlike među narodima. Ističe se da svaki narod ima neka obilježja po kojima je prepoznatljiv (ime, područje koje zauzima, jezik i/ili pismo, običaji, prirodne ljepote, povijesni spomenici itd.). Velik dio tih obilježja odnosi se na njihovu kulturu ili način života. Kulturu nekog naroda ne treba poistovjećivati s kulturom zemlje ili države, budući da mnogi narodi u svijetu nemaju svoju državu, a na teritoriju mnogih država žive pripadnici više naroda – najčešće pripadnici većinskog naroda i pripadnici manjinskih naroda (nacionalnih manjina). Kultura takvih zemalja uvijek je spoj kultura većinskog i manjinskih naroda. Tako je i Hrvatska domovina hrvatskog naroda, ali i pripadnika velikog broja drugih naroda koji, ravnopravno s Hrvatima, žive na teritoriju Hrvatske. Ako u razredu ima učenika koje pripadaju nacionalnim manjinama, onda aktivnosti u ovom dijelu trebaju također započeti od njihovih priča i neposrednih iskustava.

1 Razred se podijeli u manje grupe koje rade na projektu pod nazivom *Moja domovina Hrvatska*. Zadatak im je istražiti razlike između pripadnika većinskog naroda i nacionalnih manjina koji žive u Hrvatskoj: povijesti, običajima, religiji, važnijim datumima, povijesnim ličnostima koji su pridonijeli razvoju Hrvatske i dr. (Hrvati, Srbi, Talijani, Bošnjaci, Mađari, Židovi, Česi, Romi itd.). U mjestima u kojima postoje kulturna društva ili centri koji njeguju kulturu određene nacionalne manjine, bilo bi dobro da učenici i učenice svoje izvještaje rade uz njihovu pomoć. Rezultati se predstave razredu, nakon čega se povede rasprava. Najbolji radovi mogu se izložiti na izložbi uz Dan škole ili Dan ljudskih prava.

? *Pripadnike kojih naroda nalazimo u Hrvatskoj? *Po čemu se te grupe međusobno razlikuju? (jezik, pismo, vjeroispovijest itd.)? *Jesu li, kao građani Hrvatske, pripadnici svih naroda (većinskog i nacionalnih manjina) ravnopravni? *Jesu li nacionalne manjine svojim kulturama pridonijele zajedničkoj kulturi Hrvatske? Kako? *Možete li navesti neka imena pripadnika drugih naroda koji su osobito pridonijeli razvoju hrvatske kulture tijekom povijesti?

2 U drugom dijelu aktivnosti učenicima i učenicama se pomaže da uoče razlike u načinu života među pripadnicima istog naroda, odnosno pojedine nacionalne manjine u Hrvatskoj. Podsjeti ih se na rezultate prethodnih aktivnosti u kojima su istraživali razlike u svojoj neposrednoj okolini. Zadatak se može početi tehnikom oluje ideja, kojom se treba doći do popisa mogućih razlikovnih obilježja (grad-selo, regionalna pripadnost i sl.). Nakon toga se izdvoji nekoliko grupa (npr. Hrvati, Srbi, Talijani, Romi) i istražuje po čemu se pripadnici pojedine grupe međusobno razlikuju. Ako među učenicima i učenicama ima onih koji su došli u Hrvatsku iz drugih zemalja (povratnici Hrvati ili povratnici Srbi), upoznavanje razlika među pripadnicima iste grupe može se proširiti i na taj aspekt.

? *Koje razlike najčešće nalazimo među pripadnicima istog naroda ili nacionalne manjine u Hrvatskoj? *Čime su te razlike uvjetovane? *Jesu li razlike unutar iste grupe veće ili manje od razlika među grupama? Objasnite. *Što iz toga možemo zaključiti?

Razlike u svijetu

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o razlikama među društvenim grupama
– upoznavanje posebnosti kultura drugih naroda i zemalja.

Ključne riječi: razlike, svijet, način života, kultura, običaji.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, vjeronauk, glazbena kultura, likovna kultura.
Materijali: zemljopisna karta Europe (i svijeta ili globus), razglednice, turistički prospekti i sl.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica uvodi razred u novu aktivnost sljedećim riječima: "U prethodnim vježbama usredotočili smo se na razlike među ljudima u našoj neposrednoj okolini i našoj domovini. Zamislite da ste u mogućnosti promatrati čitav svijet. Na koje razlike među ljudima biste još mogli naići?"

1 Učenici i učenice koriste tehniku oluje ideja za nabrajanje razlika koje se mogu naći među ljudima u Europi i svijetu (npr. boja kože, jezik, vjeroispovijest, nacionalna pripadnost, kontinentalna pripadnost i sl.).

? *Koje razlike među ljudima još možemo naći u svijetu osim onih koje su navedene u prethodnim aktivnostima? *Što znače te razlike? *Jesu li sve te razlike vidljive na prvi pogled (Po čemu znamo da je netko drugačiji od nas)? Jesu li razlike između nas i drugih ljudi veće što su oni udaljeniji od nas? Objasnite.

2 Prethodna aktivnost se, uz pomoć učitelja/učiteljice, može nastaviti tako da se na zemljopisnoj karti Europe ili svijeta, odnosno globusu, pokazuju područja na kojima se mogu naći neke od navedenih razlika (npr. ljudi drugačije rase, drugi jezici, ljudi druge boje kože i sl.).

Napomena: Budući da se prema programu u 4. razredu učenici i učenice upoznaju samo sa zemljopisnom kartom Republike Hrvatske, odluku o radu sa zemljopisnom kartom Europe i svijeta, odnosno globusom, donosi učitelj/učiteljica na temelju procjene pripremljenosti i interesa svojih učenika i učenica.

3 Nakon uvoda, učitelj/učiteljica predloži učenicima i učenicama da sjednu u krug na pod učionice sa zadatkom da imenuju što više naroda ili zemalja (što im je lakše) u Europi i svijetu i svakom pridruže barem jedno obilježje po kojemu je taj narod prepoznatljiv (npr. Francuzi – Pariz; Talijani – pizza; Kinezi – najmnogoljudniji narod itd.). Učenik ili učenica koji započinje igru drži u ruci lopticu. Nakon što kaže neko ime, dobaci lopticu drugom/drugoj učeniku/učenici u krugu koji/koja treba reći po čemu je taj narod (ili zemlja) prepoznatljiv. Ako ne zna odgovor, lopticu dobaci drugom/drugoj učeniku/učenici. Učenik ili učenica koji točno odgovori, baca lopticu dalje. Sljedeći učenik ili učenica koji primi lopticu treba kazati novo ime itd. Učitelj/učiteljica piše odgovore na ploču ili pano bez ikakva komentara. Lista se treba sačuvati za aktivnosti posvećene stereotipima i predrasudama.

4 Aktivnost se može nastaviti kao istraživački projekt o kulturnim razlikama među zemljama na kojemu se radi tjedan-dva dana. Razred se podijeli u manje grupe koje samostalno

odabiru zemlju koju će istraživati. Prikupljaju se neki od sljedećih podataka: zemljopisni smještaj, povijest, stanovništvo, jezik i pismo, religija, običaji, gospodarstvo, hrana, odijevanje, povijesni spomenici, prirodne znamenitosti i sl. Svaka grupa sastavlja posebnu mapu i podnosi kraći izvještaj razredu. Učitelj i učiteljica im pomaže u traženju podataka (enciklopedije, turistički prospekti, Internet, putopisne reportaže iz školske knjižnice, CD snimke i sl.). Aktivnost završava izradom panoa na kojima se tekstom i slikama prikažu kulturne i druge posebnosti pojedine zemlje. Ako za to postoje uvjeti, bilo bi dobro da se predstavljanje poprati glazbom i video-snimkama.

Napomena: Kako je ova aktivnost nešto zahtjevnija, jer je riječ o sadržajima koji se, prema okvirnom programu, ne obrađuju u 4. razredu, učenici i učenice se potiču da potraže odgovarajuću pomoć roditelja, turističkih agencija ili lokalnih nevladinih udruga. No moguće je, u suradnji s nastavnicima viših razreda (npr. osmih), sastaviti timove učenika i učenica 4. i 8. razreda koji zajedno izrađuju mapu određene zemlje.

Da živim na Sjevernom polu

Zadatak: razumijevanje veze između prirodnog okoliša i načina života ljudi.

Ključne riječi: različitost, prirodni uvjeti, klimatski uvjeti, prilagodba, način života, kultura.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, glazbena i likovna kultura.
Materijali: radni materijal, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice pišu kraće sastavke na jednu od predloženih tema koje učitelj/učiteljica pripremi kao radni materijal:

A1) Da živim u malom selu (za djecu koja žive u gradu); Da živim u velikom gradu (za djecu koja žive u selu)
A2) Da živim u nomadskoj obitelji (obitelji koja nema stalnog boravišta nego se tijekom godine seli iz jednog mjesta u drugo)

B1) Da živim na Ekvatoru
B2) Da živim na Sjevernom polu

C1) Da živim u pustinji
C2) Da živim u prašumi

C3) Da živim na visokoj planini
C4) Da živim na malom otoku daleko od kopna.

Ako je moguće, uz pitanja se dodaju sličice ili fotografije predjela. Sastavak treba sadržavati odgovore na sljedeća pitanja:

– U čemu bi se tvoj život promijenio u odnosu na sadašnji? Zašto?
– Koja nova znanja i vještine bi tada morao steći?
– Što bi bile prednosti takvog načina života u odnosu na sadašnji, a što nedostaci?

Učenici i učenice koji to žele, čitaju svoje sastavke.

? *Gdje sve ljudi žive na planetu? U kakvim prirodnim (klimatskim) uvjetima? *Da li prirodni uvjeti utječu na njihov način života? Kako? *Što znači prilagoditi se prirodnim (klimatskim uvjetima)? *Kako se čovjek prilagođava niskim temperaturama? Gdje stanuje? Što jede? Kako se odijeva? *Kako se prilagođava visokim temperaturama? *Koja znanja i vještine su važni za život na niskim temperaturama (na Ekvatoru, u prašumi, na planini, u pustinji, na udaljenom otoku i sl.)? *Tko sve živi nomadskim životom (mnoge romske obitelji, obitelji koje drže cirkuse, obitelji koje žive na područjima koja oskudijevaju hranom)? *Da živiš u takvoj obitelji, kako bi provodio svoj dan? Kako bi stekao znanja i vještine koje sad stječeš u školi? Bi li imao mogućnost gledati televiziju i igrati igrice?

2 U drugom dijelu aktivnosti učenici i učenice otkrivaju što imaju zajedničko s djecom koja žive u drugačijim prirodnim (klimatskim) uvjetima. Podijele se u manje grupe koje samostalno rade nekoliko minuta. Nakon toga predstavnici/predstavnice izvještavaju o rezultatima rasprave po grupama, a učitelj/učiteljica bilježi njihove odgovore na ploču.

Sve naše Nove godine

Zadaci: – upoznavanje razlika i sličnosti među kulturama u običajima vezanim za neke važne datume u godini
– obilježavanje blagdana koji su značajni za druge kulture.

Ključne riječi: blagdani, praznici, običaji, kulturne razlike.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, vjeronauk, glazbena i likovna kultura.
Materijali: radni materijali, međunarodni kalendar praznika, pjesme pojedinih naroda/kultura, video-zapisi, Internet).

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice istražuju kako različiti narodi slave Novu godinu ili neki drugi značajan praznik, odnosno blagdan. S obzirom da i ova aktivnost traži više vremena i pomoć izvan učionice, ona se može provesti kao istraživački projekt koji se ostvaruje pretraživanjem literature u školskoj ili mjesnoj/gradskoj) knjižnici, uz pomoć roditelja i kulturnih društava ili lokalnih udruga. U većim gradovima se može zatražiti pomoć u određenim veleposlanstvima ili konzulatima, turističkim agencijama i sl.

? *Slavi li se Nova godina svugdje u svijetu istog datuma (1. siječnja) i u istom godišnjem dobu (npr. u nekim azijskim zemljama i Australiji)? *Ima li razlika u načinu na koji različite kulture slave Novu godinu? Što se najviše razlikuje? *Postoje li sličnosti? Koje?

2 U razred se, također, mogu pozvati bake ili djedovi učenika i učenica kako bi ispričali o običajima koji su se poštivali za Uskrs, Božić i druge blagdane u njihovoj mladosti. Ako u gradu ili mjestu postoji etnografski muzej ili zbirka, razgovor s bakama i djedovima može se organizirati uoči blagdana u tim prostorijama, kako bi učenici i učenice mogli vidjeti fotografije, odjevne i druge predmete iz tog vremena.

? *Što se promijenilo u proslavama tih blagdana? *Što je ostalo isto? *Zašto se običaji mijenjaju? *Zašto neki običaji izumiru? *Koji običaji su ljepši, nekadašnji ili današnji? Zašto?

3 Učenici i učenice zatraže od veleposlanstva ili konzulata neke strane zemlje adresu jedne osnovne škole. U suradnji s osobljem veleposlanstva izrađuju novogodišnju čestitku učenicima 4. razreda na njihovu jeziku koju šalju poštom ili emailom.

4 Početkom godine razred izrađuje svoj godišnji kalendar proslava koji sadrži:

– praznike i blagdane koji se slave u Hrvatskoj, uključujući i one koji slave pripadnici nacionalnih manjina i/ili religijskih zajednica;
– međunarodne praznike koji se prema međunarodnom kalendaru slave u svijetu.

Nakon što su sastavili kalendar, odlučuje se koje će dane obilježiti u razredu i kako (što će organizirati, koga će pozvati, kome i kako će predstaviti svoje radove itd.). Proslave trebaju uključiti neke od sljedećih elemenata: sažeti opis običaja uz fotografije, crteže, glazbu i sl.; igrokaze koji prikazuju detalje običaja; odijevanje u improvizirane nošnje karakteristične za određenu kulturu; karakteristična jela itd.

Isto ime na različitim jezicima

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o razlikama i sličnostima među kulturama
– istraživanje vlastitog imena u drugim jezicima i pismima.

Ključne riječi: kultura, ime, strani jezici i pisma, tople i hladne boje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: rječnici stranih jezika, olovke, listovi papira, papir velikih dimenzija, flomasteri u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Prije početka aktivnosti učitelj/učiteljica objasni da se mnoga naša imena mogu naći i na drugim jezicima te da se sva imena mogu napisati različitim pismima, a ne samo latinicom. Razred se podijeli u grupe od po 4-5 učenika i učenica koji/koje odaberu jedno ime za istraživanje. Njihov je zadatak potražiti odabrano ime na drugim jezicima. Istraživanje se provodi u suradnji sa školskim knjižničarima, nastavnicima stranih jezika, roditeljima, stručnjacima iz odgovarajućih institucija, nevladinim udrugama i sl. U većim gradovima, učenici i učenice mogu posjetiti veleposlanstva, konzularne službe, kulturna društva, strana predstavništva i sl. Istraživanje završava izradom liste *Isto ime na različitim jezicima*. Predstavnici/predstavnice grupa tumače rezultate pred razredom, opisujući iskustvo takve vrste istraživanja. Kako bi učenicima i učenicama bilo jasno što se od njih traži, može se dati primjer imena Ivan:

Ivan (hrvatski)
John (engleski)
Hans (njemački)
Jean (francuski)

Giovanni (talijanski)
Jan (skandinavski)
Jannis (grčki)
Sean (irski)

? *Jesu li imena s određene liste slična? Po čemu (zvučnosti, slovima i sl.)? *Na kojem jeziku vam se neko ime najviše sviđa? Zašto? *Na kojemu najmanje? Zašto? *Da možete birati, na kojem jeziku biste odabrali svoje ime?

2 Nakon razgovora o sličnostima i razlikama među imenima, metodom oluje ideja se svakom imenu pridruži određena boja, a rezultat dopiše na listu. Razgovor se povede o razlikama i sličnostima među bojama imena i značenju tih razlika.

? *Imaju li ista imena u različitim jezicima istu boju? *U kojim jezicima je neko ime 'toplije' (više crveno, narančasto ili žuto), a u kojima 'hladnije' (više zeleno, plavo ili ljubičasto)? *Ima li ta razlika kakve veze s duljinom imena? *Jeste li otkrili neku drugu vezu između boje i imena? Koju?

3 Ovisno o mogućnostima za istraživanje u školi, lokalnoj zajednici ili obitelji, od učenika i učenica se zatraži da svoje ime napišu nekim drugim pismom, primjerice ćirilicom, glagoljicom, arapskim, hebrejskim ili kineskim pismom na papiru A4 formata i u različitim bojama. Ako škola ima stručnjaka za rad sa slijepom djecom, bilo bi dobro da on/ona učenicima i učenicama pomogne da svoja imena napišu pismom slijepih. Aktivnost može završiti školskom izložbom pod nazivom *"Moje ime na drugim jezicima i pismima svijeta"*.

Religije različite – ideja ista

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o sličnostima među kulturama
– uočavanje sličnosti među velikim religijama
– poticanje otvorenosti prema različitim religijama.

Ključne riječi: vjera, različitost religija, velike svjetske religije, kultura.
Razred: 4.
Povezivanje: vjeronauk, hrvatski jezik, jezici manjina.
Materijali: pojednostavnjene verzije *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*, radni materijal, olovke, papir velikih dimenzija, ploča ili pano, kreda, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica objašnjava učenicima i učenicama da je vjera jedno od najvažnijih obilježja ljudskoga svijeta, ali da se ljudi međusobno razlikuju po pripadnosti određenoj religiji. U svijetu postoji velik broj religija. Neke od njih su velike svjetske religije koje nadilaze granice država i kontinenata, dok su druge vezane uz manje grupe koje žive na određenom prostoru. Iako se u mnogočemu razlikuju, sve religije imaju neka zajednička obilježja. Zadatak učenika i učenica je da u aktivnosti koja slijedi istraže neke razlike i sličnosti među značajnijim religijama svijeta. Ako u razredu ima učenika ili učenica koji pripadaju drugim religijskim zajednicama, onda i one postaju predmet upoznavanja i istraživanja.

Učenici koriste tehniku oluje ideja za nabrajanje različitih religija za koje su čuli. Učitelj/učiteljica piše njihove odgovore na ploču ili pano. Nakon toga, razred se podijeli u manje grupe. Svaka grupa ima zadatak proučiti po jednu od religija s liste koristeći se izvorima iz školske ili mjesne (gradske) knjižnice. U radu im mogu pomoći i roditelji, odnosno starija braća ili sestre. Izvještaji grupa moraju sadržavati najvažnija obilježja pojedine religije (npr. ime vrhovnog boga, naslov svete knjige, središnje postavke vjere, dužnosti vjernika itd.). Predstavnici/predstavnice grupa podnose izvještaj razredu, nakon čega slijedi rasprava.

? *Za koje ste religije čuli prije istraživanja? *Što ste o njima tada znali? *Što ste otkrili istraživanjem? * Po čemu se religije međusobno najviše razlikuju? *Što imaju zajedničko?

2 U nastavku aktivnosti učenici i učenice produbljuju sličnosti među religijama koje su istraživali. Učitelj/učiteljica im podijeli radni materijal sa sljedećim izrekama:

- KRŠĆANSTVO – *U svemu čini drugima ono što bi htio da oni tebi čine.*
- ISLAM – *Ne može biti vjernik onaj koji za svoga brata ne želi ono što želi za sebe.*
- ŽIDOVSTVO – *Ono što mrziš, ne čini svojim bližnjima.*
- BUDIZAM – *Ne povrijedi drugoga na način koji bi i tebe povrijedio.*
- HINDUIZAM – *Bit sažaljenja je ne učiniti drugomu ono što bi tebi bilo bolno kad bi ti to učinili drugi.*

? *Što znače te izreke? Što religije time poručuju svojim vjernicima? *Što te izreke znače za odnos vjernika koji pripadaju jednoj religiji prema vjernicima koji pripadaju drugoj religiji? *Trebaju li se svi vjernici međusobno poštivati? Zašto je to potrebno? *Trebaju li vjernici poštivati i osobe koje nisu vjernici? Zašto je to potrebno? *Da li se vjernici u svakodnevnom životu ponašaju u skladu s tim porukama? *Kad bismo se svi pridržavali tih poruka, bi li među ljudima bilo manje mržnje, nesnošljivosti i sukoba? *Što je uzrok nepoštivanja takvih poruka?

Ako za to postoji interes, učenici i učenice mogu, uz pomoć vjeroučitelja, roditelja i drugih članova svoje religijske zajednice, prikupljati slične poruke iz odgovarajućih svetih knjiga. Građa se može ispisati na velikom panou flomasterima različitih boja i objesiti na zid učionice.

3 Kao dopuna ovoj aktivnosti, razred čita članke koji se odnose na slobodu vjeroispovijesti u pojednostavnjenim verzijama *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*. Rasprava koja slijedi trebala bi kod učenika i učenica učvrstiti svijest o pravu pojedinca na izbor vjere i uvjerenja te o potrebi poštivanja drugih religija i njihovih vjernika.

Riječi mudrosti

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o razlikama i sličnostima među kulturama
– upoznavanje mudrih izreka (poslovica) koje pripadaju različitim narodima
– određivanje vrijednosti koje se prenose porukama.

Ključne riječi: mudra izreka, poslovica, vrijednost, kultura.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, priroda i društvo, sat razredne zajednice.

Materijali: papirići s poslovicama, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Prije početka ove aktivnosti, učenicima i učenicama se objasni što su poslovice ili mudre izreke. Mnogi narodi koriste poslovice kako bi sažeto izrazili vrijednosti ili pravila kojih se treba pridržavati. Kaže se da poslovica zamjenjuje stotine riječi. Njima se usmjerava ponašanje pojedinca u željenom pravcu pa ih mnogi narodi koriste u odgoju djece. Kad se usporede poslovice različitih naroda, primjećuje se da se u mnogima naglašavaju iste vrijednosti, primjerice: poštenje, marljivost, skromnost, upornost i sl., a osuđuje lijenost, brzopletost i dvoličnost.

Nakon uvoda, učitelj/učiteljica podijeli po 2-3 papirića svakom učeniku i učenici tražeći da na njih zapišu barem jednu poslovicu. Za to vrijeme on/ona pripremi svoje papiriće s poslovicama. Kad su učenici i učenice gotovi, svi papirići se stave zajedno i promiješaju. Razred se podijeli u manje grupe. Svaka grupa dobije po nekoliko poslovica koje mora protumačiti i, po mogućnosti, izdvojiti središnju vrijednost pojedine poslovice.

Primjeri:

Lijepa riječ i željezna vrata otvara (Hrvatska) – važnost ljubaznosti
Tko rano rani, dvije sreće grabi (Hrvatska) – važnost marljivost
Potapšaš li čovjeka, prašina nestane (Koreja) – važnost ljubaznosti
Bolje vrabac u ruci nego golub na grani(Hrvatska) – važnost skromnosti
Mirna voda planine valja (Italija) – važnost nenametljivosti i upornosti
Tko traži, nađe (Italija) – važnost upornosti.

? *Što je zajedničko svim poslovicama? *Što nam one poručuju? *Koje se vrijednosti ističu u njima? *Koju ćete poslovicu nastojati zapamtiti? Zašto? *Možete li sami sastaviti svoju poslovicu? Koje vrijednosti bi tada nastojali istaknuti?

2 Učenici i učenice nekoliko dana prikupljaju poslovice uz pomoć svojih baka i djedova ili starijih susjeda. Razred bira najbolje koje se onda tiskaju u školskom listu.

Širenje riječi svijetom

Zadaci: – uočavanje veza među različitim kulturama
– razumijevanje razloga širenja riječi među kulturama
– usvajanje pojmova "širenje riječi" i "posuđivanje riječi".

Ključne riječi: povezanost kultura, širenje riječi, posuđivanje riječi, tuđica.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici.
Materijali: radni materijal, rječnik hrvatskog jezika, rječnici stranih jezika, ploča ili pano, kreda, karta Europe (i svijeta ili globus).

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica objašnjava učenicima i učenicama da je jezik jedno od najvažnijih obilježja po kojima se kulture i narodi međusobno razlikuju, ali i jedna od najvažnijih spona među njima. Mnogi narodi koriste riječi koje su nastale u drugim jezicima. Riječi se često šire iz jedne kulture u drugu zajedno s novim predmetima. U novoj sredini one se s vremenom mijenjaju kako bi se prilagodile pravilima jezika te sredine. Širenje i posuđivanje riječi iz drugih jezika zbiva se u svim kulturama i u svim vremenima. Da bi učenici i učenice bolje razumjeli što širenje riječi znači, može se pripremiti radni materijal sa sljedećom tablicom (prema potrebi, nadopunjava se riječima iz jezika manjina):

hrvatski	otac	majka
engleski	father	mother
njemački	Vater	Mutter
latinski	pater	mater
grčki	pater	mater
Ruski	otac	mat
sanskrt	pitar	matar
francuski	pere	mere

Aktivnost započinje tako da učenici i učenice nabrajaju riječi za koje misle da ne pripadaju hrvatskom jeziku (i/ili jeziku manjine). Učitelj/učiteljica te riječi piše na ploču. Nakon toga, razred se podijeli u manje grupe koje, uz korištenje rječnika, istražuju podrijetlo navedenih riječi. Ako za to postoji mogućnost, učitelj/učiteljica može postaviti zemljopisnu kartu Europe ili svijeta (ili globus) na pano i pokazati učenicima put koji je neka riječ prešla da bi stigla do nas.

? *Što znači širenje ili posuđivanje riječi iz drugih jezika? *Što je uzrok širenja ili posuđivanja riječi? *Da li se prihvaćanjem novih riječi jezik obogaćuje ili osiromašuje? *U kojim se slučajevima obogaćuje? U kojim se osiromašuje? *Koji su jezici najbliži hrvatskom jeziku (ili jeziku manjine)? *Koji su jezici osobito daleki hrvatskom jeziku (i/ili jeziku manjine)?

2 Učenici i učenice pišu na ploču ili pano s lijeve strane riječi koje oni svakodnevno rabe, a koje ne pripadaju njihovu materinjem jeziku (npr. scate-board, kompjutor, play-station, link, email, web-portal, chat itd.). Kad je lista iscrpljena, s desne strane se uz svaku riječ dopisuje riječ na hrvatskom jeziku (i/ili jeziku manjina). Tamo gdje se ne može naći istoznačnica na materinjem jeziku, stavlja se crveni upitnik.

3 *Iz kojeg se jezika danas najčešće posuđuju riječi? Zašto? *Treba li za takve riječi pronaći odgovarajuće izraze u materinjem jeziku? *Ako postoji takva riječ u materinjem jeziku, treba li nju rabiti umjesto tuđice? Zašto da? Zašto ne?

B.3. Pogled kroz razbijene naočale

Problemi koji se javljaju u odnosima među ljudima često su povezani sa stereotipima i predrasudama. Stereotipi se odnose na ideje koje imamo o drugima, pa služe i kao sredstvo kategoriziranja. Za njih je tipično pretjerivanje u pripisivanju nekih obilježja grupi kao cjelini. Mogu biti pozitivni i negativni. Pozitivni stereotipi najčešće se javljaju prema vlastitoj grupi, a negativni prema drugim i drugačijim grupama. Predrasude su čvrsta negativna uvjerenja o drugim grupama koja se oblikuju na temelju jedne ili manjeg broja značajki te grupe (boja kože, visina, debljina itd.). One često vode u diskriminaciju, jer omogućuju da se pripadnicima grupa koje su žrtve predrasuda oduzmu određena prava pod izgovorom da ih oni ne zaslužuju. Predrasude pojedincu pomažu da opravda ugnjetavanje drugoga, a da pri tome ne ugrozi pozitivan stav o sebi.

S obzirom da se stereotipi i predrasude javljaju već u predškolsko doba, u osnovnoj školi je vrlo važno provoditi aktivnosti kroz koje se te pojave uočavaju, osvještavaju i suzbijaju ili uklanjaju. Iako se ne može očekivati da će se time u potpunosti ukloniti stereotipi i predrasude među ljudima, važno je kod učenika i učenica razvijati kritičko opažanje, analizu i prosuđivanje svojih i tuđih postupaka prema drugima, budući da se i stereotipi i predrasude često ukorjenjuju upravo zbog nedostatka kritičke svijesti o svojim i tuđim postupcima. U skladu s tim aktivnosti u ovom dijelu Priručnika trebale bi potaknuti učenike i učenice na (samo)osvještavanje tih pojava, kako bi bili u stanju svoje i tuđe kulture promatrati kao različite odgovore na opće ljudske potrebe, koje zajedno pridonose bogatstvu svih ljudi.

Sunce sja, a meni dan tmuran

Zadaci: – upoznavanje razlika između činjenica i osobnih stavova
– razumijevanje posljedica neutemeljenih stavova o drugima.

Ključne riječi: činjenica, osobni stav ili uvjerenje, prebrzo zaključivanje, neutemeljen stav.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, listovi papira, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Nakon što učitelj/učiteljica objasni razliku između činjenice (ono za što postoji čvrsti dokaz neovisno o mišljenju pojedinca) i nečijeg stava ili uvjerenja (ono za što ne postoji čvrsti dokaz nego ovisi o mišljenju pojedinca), učenicima i učenicama se podijeli radni materijal s desetak tvrdnji. Njihov je zadatak da na crticu ispred svake tvrdnje stave slovo "Č" ako procijene da je riječ o činjenici, a slovo "S" ako smatraju da je riječ o osobnom stavu.

Primjeri tvrdnji:

__ *Rijeka uvijek teče niz brijeg.*
__ *Moja mama ima najljepše haljine.*

__ *Kad ljudi ne žele raditi, postanu siromašni.*
__ *Sava je najduža rijeka u Hrvatskoj.*
__ *Mlijeko je najzdravija namirnica.*
__ *Moja je škola najbolja.*
__ *Mjesec se okreće oko Zemlje.*
__ *Moj brat je najjači.*

? *Što nazivamo činjenicom, a što osobnim stavom ili uvjerenjem? *Zašto se za stav kaže da je odraz osobnog mišljenja? *Znači li to da osobni stav ne polazi od činjenice? *Kojim tvrdnjama se prenose činjenice, a kojim stavovi u našem primjeru? *Je li teško razlikovati činjenicu od osobnog stava? Zašto? *Zašto ih je potrebno razlikovati? *Kad iznosimo svoj stav o nekome (npr. o tome da je netko lažljivac, glupan i sl.), treba li se taj naš stav slagati s činjenicama? *Koje bi činjenice trebale potkrijepiti stav da je npr. netko glup? *Koje posljedice može imati negativan stav o nekome kad takav stav nije potkrijepljen činjenicama? *Zašto ljudi ponekad iznose stavove koji nisu potkrijepljeni činjenicama?

2 U nastavku aktivnosti svaki učenik i učenica napiše po dvije tvrdnje, od kojih jednom izražava svoj stav, a drugom neku činjenicu. Nakon toga, razred se podijeli u parove. Učenici i učenice u paru međusobno razmijene radove i pogađaju što koja rečenica znači.

Djevojčice su brbljave, a dječaci su divljaci

Zadaci: – uočavanje stereotipa i predrasuda
– usvajanje pojma "stereotip", "predrasuda"
– osvještavanje svojih stereotipa i predrasuda
– razumijevanje procesa nastanka stereotipa i predrasuda.

Ključne riječi: stereotipi, predrasude, pripisivanje osobina drugima.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, priroda i društvo, matematika, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, prazni listovi papira, olovke, ploča ili pano, krede, bojice, igračke (Barbika, Ken, Battman, Action-Man ili sl.).

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica na ploči ili panou nacrta tablicu podijeljenu u četiri stupca. Iznad prvog stupca napiše *osobine*, iznad drugoga – *dječaci*, iznad trećega – *djevojčice*, a iznad četvrtoga – *oboje*. Učenici i učenice sjede u krugu. Aktivnost započinje korištenjem oluje ideja za nabrajanje riječi kojima se označavaju osobine ljudi, npr.:

– *marljivi/marljive*
– *nježni/nježne*
– *lažljivi/lažljive*
– *drski/drske*
– *grubi/grube*
– *zgodni/zgodne*
– *pristojni/pristojne*
– *brbljavi/brbljave* itd.

Učitelj/učiteljica zapisuje odgovore u prvi stupac. Kad je nabrajanje gotovo, učenici/učenice prepišu tablicu na poseban list papira, nakon čega unose kvačice u odgovarajući stupac, ovi-

sno o tome misle li da pojedina osobina više odgovara dječacima u razredu ili djevojčicama, ili im je zajednička. Učiteljica unosi odgovore u obliku crtica pod odgovarajući stupac i u odgovarajući red. Pri tome posebno obilježava odgovore dječaka, a posebno odgovore djevojčica. Na kraju se crtice zbroje. Cilj je utvrditi kojoj grupi najviše pripada pojedina osobina, kako ju vide dječaci, odnosno djevojčice.

? *Je li bilo lako odgovoriti na zadatak? *Koje ste osobine pripisali dječacima u razredu? Koje djevojčicama? *Koje su osobine zajedničke? *Da li se odgovori dječaka razlikuju od odgovora djevojčica? U čemu? *Koja grupa sebe vidi u ljepšem svjetlu? Što to znači? *Tko se ne slaže s podjelom u tablici? Zašto? *Pripadaju li sve osobine koje pripisujemo dječacima (djevojčicama) u razredu svakom pojedinom dječaku (djevojčici)? *Koji se zaključak iz toga nameće? *Zašto je potreban oprez u pripisivanju osobina nekoj grupi? *Zašto nije opravdano osobine grupe pripisivati pojedincu?

2 Učenici i učenice sad procjenjuju koliko se pojedina osobina odnosi na njih. Ispred svake osobine stave crvenu kvačicu kad se slažu, a crnu kad se ne slažu. Nakon toga uspoređuju svoje odgovore sa zajedničkim rezultatima i obrazlažu razlike.

3 Razred se podijeli u 3 grupe: samo dječaci, samo djevojčice i mješovita grupa. Svaka grupa izrađuje tri liste igračaka:

igračke samo za dječake *igračke samo za djevojčice* *zajedničke igračke*

? *Koje igračke pripadaju samo dječacima? Koje samo djevojčicama? S kojima se mogu igrati jedni i drugi? *Zašto se djevojčice ne bi mogle igrati igračkama koje pripadaju dječacima? (Što je loše u tome da se npr. djevojčica utrkuje autićima?) *Zašto se dječaci ne bi mogli igrati igračkama koje pripadaju djevojčicama? (Što je loše u tome da npr. dječak hrani lutku?) *Koje su vaše omiljene igračke? *S kim se najčešće igrate?

4 Učenici i učenice pišu kratki sastavak na jednu od dvije teme: *Kad bi Barbika postala Battman, a Battman Barbika* i *Kad bi Ken postao Action-Man, a Action-Man Ken*. Sastavak treba sadržavati najvažnije izvorne osobine likova te promjene do kojih bi došlo nakon njihove preobrazbe. Cilj je osvijestiti stereotipe i predrasude u pripisivanju osobina drugima.

Crvenkapica naglavačke

Zadaci: – osvještavanje stereotipa i predrasuda
– otkrivanje načina na koji se oslobađa od stereotipa i predrasuda.

Ključne riječi: stereotipi, predrasude, osvještavanje i oslobađanje od stereotipa i predrasuda.
Razred: 2, 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (izmijenjen tekst priče *Crvenkapica*), prazni listovi papira, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost počinje prisjećanjem sadržaja priče *Crvenkapica* i osobina glavnih likova. Nakon toga se učenicima i učenicama podijeli nova priča o Crvenkapici u kojoj su osobine likova izmijenjene.

Bezosjećajna Crvenkapica

Bio jednom jedan vuk koji se osjećao usamljeno i koji je žudio za društvom. Kako je Crvenkapičina baka bila jedino zanimljivo biće u šumi, krenuo je njezinoj kući u nadi da će u njoj naći prijateljicu. Putem je vidio Crvenkapicu i još se više obradovao, jer mu se djevojčica učinila blagom i sućutnom. No kad je došao na vrata, baka je, umjesto dobrodošlice, uzela veliku toljagu i krenula vičući prema njemu, dok ju je Crvenkapica bodrila. Kako vuk to nije očekivao, ostao je na mjestu kao ukopan i dobio batina. Izudaran i tužan, vratio se u šumu samovati.

? *Sviđa li vam se ova nova priča o vuku i Crvenkapici? Zašto da? Zašto ne? *Možete li zamisliti dobroga vuka, zločestu baku i bezosjećajnu Crvenkapicu? *Da ste novu priču čuli ranije, a priču o dobroj Crvenkapici i zločestom vuku tek sada, bi li lako prihvatili promjenu likova? *Što to znači?

2 Učenici i učenice odaberu neku priču iz udžbenika ili obvezne lektire koju će prepričati tako da promijene osobine glavnih likova: dobre pretvore u loše, a loše u dobre.

? *Je li bilo lako mijenjati opise likova koje dobro poznajete? Zašto jest? Zašto nije? *Što iz toga zaključujemo? *Zbog čega teško prihvaćamo ono što nije u skladu s onim što već poznajemo (što mislimo, o čemu imamo svoj stav)? *Što nam je potrebno da bismo promijenili svoje mišljenje (stav o nekome)? *Treba li svoj stav mijenjati ako on nije potkrijepljen činjenicama? *Mogu li se na takav način poboljšati odnosi među ljudima? Objasnite.

Napomena: Ovdje se treba prisjetiti prethodne aktivnosti o činjenicama i osobnim stavovima. Važno je da učenici shvate da svoje stavove moraju potkrjepljivati činjenicama, odnosno preispitivati, osobito kad se oni odnose na negativne osobine drugih ljudi, jer u protivnom postaju žrtve stereotipa i predrasuda. Iako se stereotipa i predrasuda ne možemo u potpunosti osloboditi, vrlo je važno da smo ih svjesni i da smo ih spremni, prikupljanjem novih informacija, preispitati i mijenjati. Nove informacije i znanja osobito su nam potrebni kad imamo negativne stavove o određenim grupama ljudi (npr. Romi, crnci).

3 Učenici i učenice prepričavaju priču *Snjeguljica*. Nakon toga se od njih zatraži da nacrtaju prizor kad zla maćeha daje Snjeguljici otrovnu jabuku, ali tako da Snjeguljičinu haljinu oboje u crno, a maćehinu u bijelo. U razgovoru koji slijedi, učenice i učenici iznose svoje doživljaje "crne Snjeguljice" i "bijele maćehe".

Kad mama neće biti doma

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o stereotipima i predrasudama
– osvještavanje rodnih stereotipa i predrasuda u obitelji
– prihvaćanje načela rodne jednakosti (ravnopravnosti).

Ključne riječi: rodni stereotip i predrasuda, podjela poslova u obitelji, rodna jednakost (ravnopravnost između muškarca i žene).
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, priroda i društvo, sat razredne zajednice.

Materijali: radni materijal (priča o Kseniji i Filipu), pojednostavnjeni tekstovi *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje čitanjem sljedeće priče:

Kad mama neće biti doma

Ksenija i Filip bili su cijelo djetinjstvo uz majku koja se nakon završenog fakulteta posvetila njihovu odgoju. Otac je radio u nekom, ne baš uspješnom, poduzeću, ali su nekako uspijevali izići na kraj s troškovima života, pa čak i provesti ljetne i zimske praznike izvan grada. Djeca nikada nisu vidjeli oca da majci pomaže u obavljanju kućnih poslova. S posla je dolazio kasno, gotovo uvijek pred večeru, nakon čega bi se ispružio na kauču i gledao televizijski program ili čitao novine. Ni s njima nije puno razgovarao, osim kad je provjeravao jesu li ispunili svoje dnevne obveze. S godinama su očeva primanja bila sve manja, pa je, nakon dugog premišljanja, majka odlučila potražiti posao. Uspjela je dobiti mjesto u tvornici odjeće. Uskoro se pokazala uspješnom pa joj je ponuđeno mjesto ravnateljice i plaća koja je znatno nadmašivala dotadašnja očeva primanja. Istovremeno je kod kuće i dalje kuhala, prala i brinula se o njihovim školskim obvezama. No postavši ravnateljicom, dolazila je sve kasnije kući i često putovala. Ksenija i Filip odlazili su sami u školu, a nakon škole bili sami u kući i po nekoliko sati. Često su bili gladni i neuredni. Svi u kući postali su nezadovoljni i počele su svađe. Kseniji i Filipu najteže su padale svađe između oca i majke pa odluče stvar uzeti u svoje ruke…

Učenici i učenice se podijele u dvije grupe koje trebaju završiti priču tako da svađa više ne bude. Jedna grupa sastavlja savjete koje bi Ksenija i Filip trebali dati roditeljima, a druga "plan akcije" kojim brat i sestra određuju tko što u obitelji treba činiti.

? *Što je glavna tema ove priče? *Što mislite o Kseniji i Filipu (njihovu ocu, majci)? *Je li vam žao Ksenije i Filipa? Zašto? *Zašto su nastupile svađe u obitelji? *Je li Ksenijina i Filipova majka pogriješila kad je prihvatila posao ravnateljice? Zašto da? Zašto ne? *Treba li se majka u takvim situacijama odreći svog posla? *Treba li se otac odreći svog posla kako bi on preuzeo poslove u kući? *Treba li žena uvijek ostati u kući kad postane majka? Zašto da? Zašto ne? *Je li ispravno kućne poslove promatrati isključivo kao ženske poslove? *Jesu li se problemi Ksenijine i Filipove obitelji mogli izbjeći da je svatko preuzeo svoj dio odgovornosti u obavljanju kućnih poslova? *Koje bi kućne poslove i dalje mogla obavljati majka, a koje bi trebali preuzeti otac, Ksenija i Filip?

2 U drugom dijelu aktivnosti, razred čita članke koji govore o ravnopravnosti među spolovima (rodnoj jednakosti) iz pojednostavnjenih verzija *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*. Rasprava koja slijedi trebala bi kod učenika i učenica učvrstiti pozitivan odnos prema načelu rodne jednakosti u svim sferama života.

Muško-ženski poslovi

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o rodnim stereotipima i predrasudama
– osvještavanje raširenosti rodnih stereotipa i predrasuda
– uočavanje promjena u rodnim stereotipima i predrasudama.

Ključne riječi: rodni stereotipi i predrasude.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: prazni papirići, fotografije, olovke, pano, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Organizira se *Sat djedova i baka* na kojemu oni pričaju o odnosu između muškaraca i žena. Svaki učenik i učenica dobiju po tri papirića. Na jednom će u što kraćem vremenu napisati sve poslove za koje smatraju da ih trebaju obavljati muškarci, na drugom one za koje smatraju da ih trebaju obavljati žene, a na trećem one koje mogu obavljati podjednako.

? *Je li spol bitan za obavljanje nekog posla? *Koje poslove, po vašem mišljenju, mogu obavljati samo muškarci? Zašto? *Koje mogu obavljati samo žene? Zašto? *Na kojim poslovima mogu raditi podjednako i muškarci i žene? Zašto?

2 Učitelj/učiteljica pripremi fotografije na kojima su žene u tipično "muškim" ulogama, a muškarci u "ženskim". Rasprava se vodi o tome kako učenici i učenice doživljavaju ženu, odnosno muškarca u poslovima za koje se općenito smatra da pripadaju drugom spolu. Nakon toga izrađuju pano pod naslovom *Muškarci i žene na istom poslu*. Pano podijele na dva stupca. Iznad prvog stupca napiše se naslov *Žene mogu raditi kao…*, a iznad drugoga *Muškarci mogu raditi kao….* Nakon toga u stupce upisuju poslove koje žene jednako uspješno obavljaju kao muškarci, i obratno.

3 Organizira se *Sat djedova i baka* na kojemu oni pričaju o odnosu između muškaraca i žena u njihovu djetinjstvu, podjeli poslova među njima, posljedicama koje su imale djevojčice kad su se igrale muškim igračkama, i obratno, razlici u školovanju između djevojčica i dječaka itd. Učenici i učenice im postavljaju pitanja, a nakon toga i sami iznose svoja iskustva na tu temu.

Što piše u mojim knjigama

Zadatak: analiza stereotipa i predrasuda u udžbenicima i pričama/pjesmama za djecu.

Ključne riječi: stereotipi, predrasude.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: obrazac za analizu rodnih stereotipa, udžbenici, priče/pjesme za djecu, olovke.

Tijek aktivnosti:

Prije početka aktivnosti učenici i učenice se podijele u manje grupe koje dobiju poseban obrazac za analizu rodnih stereotipa i predrasuda u pričama/pjesmama za djecu. Grupe se

međusobno dogovore koje će priče/pjesme analizirati iz udžbenika ili lektire (najmanje 8). Obrazac bi trebao sadržavati sljedeće elemente:

Priča/pjesma br. 1
Naslov .....
Autor .....

Žena (žene) su prikazane kao:	*ukupno*
npr. kraljica	*1*
služavka	*2*
Muškarac (muškarci) su prikazani kao:	
npr. ratnik	*2*
gazda	*2*

Priča/pjesma br. 2
Naslov .....
Autor ..... itd.

? *U kojim se ulogama najčešće susreću žene u analiziranim pričama/pjesmama? *Koliko se puta žena spominje kao kraljica? Koliko kao majka, domaćica ili radnica? *Koje uloge najčešće imaju muškarci? Koliko se puta muškarac pojavljuje kao neustrašiva osoba, ratnik i sl.? *Koliko te uloge odgovaraju ulogama žene i muškarca u stvarnosti? *Jesu li osobine koje se pridaju ženama i muškarcima u tim pričama/pjesmama iskrivljene? U čemu? *Kad biste vi pisali priču, kako biste prikazali ženu, a kako muškarca?

Kad predrasude vode u diskriminaciju

Zadaci: – osvještavanje stereotipa i predrasuda o drugima
– razumijevanje veze između predrasuda i diskriminacije
– usvajanje pojma "diskriminacija"
– prihvaćanje načela jednakosti i nediskriminacije.

Ključne riječi: različitost, stereotipi, predrasude, diskriminacija, nejednakost, zabrana diskriminacije.

Razred: 4.

Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, likovna kultura, sat razredne zajednice.

Materijali: sličice ili fotografije s primjerima diskriminacije pojedinca, priče o diskriminaciji (npr. o životu Martina Luthera Kinga ili Pismo indijanskog poglavice predsjedniku SAD-a i sl.), pojednostavnjene verzije *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ova aktivnost treba učenike i učenice dovesti do razumijevanja veze između predrasuda o nekoj grupi i diskriminacije pojedinca koji pripada toj grupi. Za razliku od stereotipa,

predrasuda je uvijek povezana s čvrstim uvjerenjem o negativnim osobinama neke grupe. Zbog toga ona može dovesti do toga da se pojedincu koji pripada toj grupi ospore određena prava, uz obrazloženje da ih on, zbog svojih osobina, ne zaslužuje.

1 Učenici i učenice sjednu u krug u igri nadopunjavanja rečenica. Učitelj/učiteljica započinje svaku rečenicu istovremeno dodajući lopticu nekom/nekoj od učenika/učenica koji/koja rečenicu treba završiti, nakon čega vraća lopticu učitelju/učiteljici. Rečenice mogu započeti na sljedeći način:

Za razliku od Amerikanaca, Japanci su …
Za razliku od bijelaca, crnci su ...
Za razliku od kršćana, muslimani su …
Za razliku od Hrvata, Srbi su …
Za razliku od većine stanovništva u Hrvatskoj, Romi su … itd.

2 U nastavku se čitaju priče o stradanjima crnaca (npr. iz života Martina Luthera Kinga) ili Indijanaca (npr. Pismo indijanskog poglavice predsjedniku SAD-a i sl.).

? *Što znači diskriminirati nekoga? *Možemo li nekome osporiti njegova prava samo zato što izgleda drugačije od nas (ima drugu vjeru, pripada drugom narodu)? *Kako se osjeća osoba koja je žrtva nepravde? *Ima li slučajeva predrasuda i diskriminacije ili nepravde među nama? *Što možemo zajednički napraviti da toga ima što manje? *Možemo li preispitivanjem naših stavova i uvjerenja o drugima pokušati ukloniti predrasude prema njima?

3 Nakon toga se učenici i učenice podijele u grupe. Učitelj/učiteljica svakoj grupi daje po jedan papirić s po jednom rečenicom. Primjeri za rečenice:

Samo za bijelce. Zabranjen ulaz crncima.
Ograničavanje obrazovanja djevojčica.
Posebni razred za Rome.
Djeca s posebnim potrebama nemaju prednost.

? *Zašto bi neki ulaz za crnce bio zatvoren, a za bijelce otvoren? Je li to nepravda? *Zašto je nepravedno staviti romske učenike i učenice u poseban razred? *Zašto djeca s posebnim potrebama moraju imati prednost? *Koje su posljedice kad im se uskrati pravo na prednost? *Što je, primjerice, potrebno invalidima da se bez pomoći mogu kretati gdje hoće? Što je potrebno slijepima? *Tko im to mora osigurati? *Smiju li razlike među ljudima biti uzrokom različitog odnosa i nepravde? Objasnite.

4 Ovisno o raspoloživom vremenu, učenici i učenice mogu pripremiti igrokaz na temu osporavanja prava učeniku/učenici na igru zbog drugačije boje kože (nacionalne pripadnosti ili vjeroispovijesti i sl.). Jedan učenik ili učenica igra ulogu isključenog učenika/učenice, a ostali u razredu se podijele u dvije grupe. Jedna grupa zagovara uključivanje, a druga isključivanje, pri čemu svaka nastoji svoje stavove potkrijepiti argumentima. Nakon igrokaza, raspravlja se o argumentima jedne i druge grupe i donose zaključci.

5 Na kraju, čitaju se odredbe iz pojednostavnjenih verzija *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*, kojima se određuje da su svi ljudi jednaki bez obzira na boju kože, rasu, nacionalno podrijetlo i životne nedostatke. Rasprava koja slijedi trebala bi kod učenika i učenica učvrstiti pozitivan stav prema načelu jednakosti svih u pravima i slobodama koji im pripadaju kao ljudskim bićima.

Koga pozvati

Zadaci: – uočavanje veze između stereotipa/predrasuda i isključivanja drugih
– suočavanje s vlastitim stereotipima/predrasudama u odlučivanju.

Ključne riječi: stereotipi, predrasude, isključivanje, vlastita odluka.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (priča).

Tijek aktivnosti:

Aktivnost započinje čitanjem priče koju svaki učenik/učenica treba završiti tako da odabere djecu koju će sigurno pozvati na rođendan.

Nedavno sam se doselio/doselila u ovaj grad. Zgrada u kojoj stanujem s obitelji ima puno djece približno moje dobi. U prizemlju, u prostranom stanu sa skupocjenim namještajem, živi starija gospođa s velikim, umiljatim psom kojega svakodnevno izvode u šetnju njeno dvoje unuka godinu dana starijih od mene. Na prvom katu stanuje dječak s majkom koja radi kao prevoditeljica daleko od tog dijela grada. Ona često dolazi kasno s posla pa je on naučio sam sebi kuhati. Kod njega igramo video-igrice svaki put kad pada kiša. U stanu do njegova živi obitelj s troje djece, koje u zgradi podrugljivo zovu Ciganima, iako ja ne znam zašto, jer su njihova djeca pristojnija od druge djece u zgradi. Nitko se od odraslih ne druži s njihovim roditeljima. Na drugom katu, na kojemu se nalazi i naš stan, živi dječak koji svakog tjedna dolazi na obližnje igralište s nečim novim i vrlo skupim. Nitko ne zna čime se bave njegovi roditelji, ali nema sumnje da su najbogatiji od svih stanara. Imaju nekakav skupocjeni brod i najveći automobil u susjedstvu. Na trećem i posljednjem katu žive djevojčica i dječak čija mama prodaje povrće na placu. Tata im je ostao bez posla. Često ga susrećem ispred zgrade kako šutljivo popravlja svoj stari zarđali automobil.
Ovih dana pripremam proslavu svog rođendana. Za stolom u mojoj sobi ima mjesta samo za četvero pa moram odlučiti koga od djece u zgradi pozvati. Nakon dužeg razmišljanja, odlučio/odlučila sam pozvati sljedećih četvero djece ….

? *Koju biste djecu iz naše priče pozvali na rođendan? Zašto? *Koju ne biste pozvali? Zašto? *Kako ste birali djecu? (Što je najviše utjecalo na vaš izbor?) *Da ste imali mjesta za sve osim jednoga djeteta, koga biste sigurno izostavili? Zašto? *Kako biste vi doživjeli takvo isključivanje? *Ima li u našem razredu slučajeva isključivanja iz zajedničkih igri? *Što je tomu uzrok? *Je li to prihvatljivo? *Što treba učiniti da do toga više ne dođe?

B.4. Razlike kao bogatstvo

Ovom se temom završava cjelina *Upoznavanje drugih: Učenje za razumijevanje i poštivanje razlika*. Svrha je pojedinih aktivnosti, koje učenici i učenice obavljaju samostalno ili u suradnji s učiteljem/učiteljicom, roditeljima i drugim stručnjacima u lokalnoj zajednici, učvrstiti uvjerenje da su mnoge razlike među pojedincima i grupama, o kojima su učili kroz prethodne aktivnosti, ne samo opće ljudsko pravo nego i općeljudsko dobro. Iako su tijekom povijesti mnoge razlike bile izvor netrpeljivosti, sukoba i ratova, one su uvijek bile i ostale jedan od najznačajnijih čimbenika promjena i razvoja. Malo je vjerojatno da bi čovječanstvo dostiglo današnju razinu razvoja da pripadnici različitih kultura nisu dolazili u dodir i da nisu međusobno komunicirali i razmjenjivali svoja iskustva, spoznaje i dobra.

No priča o dodiru kultura i razmjeni dobara ima još jednu stranu, na koju također treba upozoriti učenike i učenice u ovoj dobi. Riječ je o razmjeni pronalazaka koji predstavljaju prijetnju čovječanstvu, ali i onim korisnim pronalascima koji ne dospijevaju do svih. U prvom slučaju misli se na veliki broj pronalazaka u području proizvodnje oružja kojima se osigurava i učvršćuje *premoć nad,* a ne *život s* drugima. U drugom slučaju riječ je o nemogućnosti velikog broja ljudi da, primjerice, uživaju prednosti novih tehnologija, uz pomoć kojih bi ubrzali svoj vlastiti razvoj. U svijetu obilježenom globalizacijskim procesima, u kojemu se prilagodba novim tehnologijama i sve širim tržištima pojavljuje kao uvjet opstanka, ograničena razmjena dobara korisnih za sve dovodi u pitanje i sam smisao međukulturnih odnosa. U današnjim uvjetima, naime, dodiri među kulturama ne znače samo smanjivanju nego i produbljivanje jaza među ljudima.

Stoga je važno da, na kraju ove cjeline, učenici i učenice prihvate različitost kao općeljudsko bogatstvo, ali i da razumiju neke od najvažnijih problema koji se javljaju u odnosima među kulturama kao posljedica globalizacije. Održanje različitosti i globalna razmjena dobara koja su svima korisna, jedan je od najvećih izazova s kojima se čovječanstvo danas susreće. Rješenje tog izazova velikim dijelom ovisi o načelima na kojima se uređuju odnosi među pojedincima u društvu, što je tema naše sljedeće cjeline.

Jednosvijet

Zadaci: – osvještavanje života u zajednici kao bitnog ljudskog obilježja
– uočavanje prednosti koju razlike donose pojedincu
– prihvaćanje razlika kao osobnog i općeljudskog bogatstva.

Ključne riječi: različitost, međuovisnost, zajednica.
Razred: 2, 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice, likovna kultura.
Materijali: bez materijala.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica daje upute za pisanje sastavka *Da živim sam na novom planetu*: *Zamisli da radiš na izviđanju svemira i da su, u jednom takvom izviđanju, otkazali svi instrumenti na tvojoj letjelici. Primoran si sletjeti na najbliži planet. Na Zemlju ne možeš poslati nikakvu poruku, potpuno si sam na planetu, ali te umiruje činjenica da je priroda slična onoj na Zemlji, što znači da ćeš moći podmiriti svoje najvažnije potrebe. No pokazuje se da to i nije baš lako osigurati, a ubrzo ti počinje nedostajati i štošta drugo...*

? *S kojim si se problemima susreo na pustom planetu? *Zašto ne možeš lako osigurati sve što ti treba, usprkos prirodnom obilju oko sebe? *Što ti još nedostaje na tom planetu? *Zamisli da Zemlja ima samo jednog stanovnika i da se, tek nakon što on umre, rađa novi stanovnik koji mora sve iznova učiti? Što bi on mogao naučiti ako sve uči od početka? *Kakav bi danas bio naš život da nismo različiti i da ne učimo jedni od drugih? Koje odgovornosti to stavlja pred svakog od nas?

Istosvijet

Zadaci: – produbljivanje spoznaje o razlikama kao bogatstvu.
– jačanje osjećaja pripadnosti pluralnoj zajednici.

Ključne riječi:.različitost, jednakost, zajednica, pripadanje.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, listovi papira, olovke.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice pišu sastavak o razlikama između svoga života i života učenika sa zamišljene Planete Klonova. Učitelj/učiteljica im prethodno podijeli radni materijal sa sljedećim tekstom:

Planet Klonova

Na Planetu Klonova žive bića koja izgledaju isto, misle isto, osjećaju isto i vole, odnosno ne vole isto. Svi nose istu odjeću, žive u istim kućama i hrane se samo jednom vrstom biljke. Djeca Klonovi se od odraslih razlikuju samo po visini. Najmlađa djeca se igraju samo jednom vrstom igračaka, a starija polaze istu vrstu škole, u kojoj uče iz samo jedne knjige. S obzirom da među njima nema razlika, oni nemaju svijest o sebi kao jedinki koja postoji neovisno od drugih. U njihovu rječniku ne postoji riječ "ja", "moj/moja", "svoj/svoja". Ne poznaju osobna imena. Kad neki Klon govori o sebi, uvijek koristi izraz "mi", kao i kad govori o grupi Klonova ili o cjelokupnom stanovništvu na planetu.

? *Koje razlike nalazite između vašeg života i života djece Klonova? *Da učenik Klon dođe u vašu školu, što bi najprije trebao naučiti? *Da vi dođete u školu Klonova, što bi najprije trebali naučiti? *Koji su, po vašem mišljenju, najveći nedostaci života na Planetu Klonova? *Ima li život djece Klonova nekih prednosti u odnosu na vaš život? Koje su to prednosti? *Koja je, dakle, uloga razlika u ljudskom svijetu?

Obići svijet u trenutku

Zadaci: – osvještavanje važnosti komunikacije u međukulturnom povezivanju
– upoznavanje novih komunikacijskih tehnologija
– privikavanje na korištenje računala, Interneta i emaila.

Ključne riječi: komunikacija, računalo, Internet, email, međukulturno povezivanje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezici, sat razredne zajednice, slobodne aktivnosti.
Materijali: računalo s vezom na Internet i emailom, ploča, krede, papir velikih dimenzija, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Za provođenje ove aktivnosti potrebno je da škola ima jedan ili više kompjutora spojenih na Internet, kao i svoju email adresu. Također bi bilo dobro da su učenici i učenice stekli temeljna znanja i vještine rada na kompjutoru. Učitelj/učiteljica radi u suradnji s nastavnikom/nastavnicom stranog jezika i informatike.

1. Učenici i učenice, uz pomoć nastavnika/nastavnica engleskog jezika (francuskog, njemačkog) i informatike nekoliko dana pretražuju Internet kako bi došli do adresa organizacija ili škola koje provode odgovarajuće programe ili projekte u području obrazovanja za ljudska prava, međukulturno razumijevanje i sl. (npr. http://www.un.org/Pubs/CyberSchoolBus). Učenici i učenice se podijele u manje grupe, od kojih svaka prouči po jedan program ili projekt (ciljevi, način rada, rezultati), nakon čega o tome obavještava razred.

2. U nastavku aktivnosti učenici i učenice pronalaze adrese na kojima se nalaze informacije o kulturnim običajima u pojedinim zemljama (npr. proslave blagdana ili praznika), o kojima pišu djeca. Nakon što nađu takve adrese, dogovore se što će oni opisati i poslati na te adrese.

3. U suradnji s veleposlanstvom neke strane zemlje, učenici i učenice odabiru jednu školu u toj zemlji kojoj, preko emaila, šalju čestitku za njihov nacionalni praznik ili blagdan. U tome im mogu pomoći učenici i učenice završnih razreda osnovne škole, zajedno s nastavnikom/nastavnicom odgovarajućeg stranog jezika i informatike.

4. Povodom nekog međunarodnog dana (npr. *Dana ljudskih prava*, 10. prosinca; *Međunarodnog dana mira*, 1. siječnja; *Svjetskog dana kulturne raznolikosti*, 21. svibnja; *Dana Europe*, 9. svibnja), učenici i učenice sastavljaju poruku, poziv, čestitku i sl. koju, preko emaila, upućuju odabranim školama u drugim zemljama. Pomoć im i ovdje mogu pružiti stariji učenici i učenice te nastavnik/nastavnica odgovarajućeg stranog jezika i informatike.

Odakle dolazi hrana s mog stola

Zadaci: – produbljivanje razumijevanja veza među ljudima i grupama
– osvještavanje povezanosti i ovisnosti u svijetu
– prihvaćanje međuovisnosti kao uvjeta općeljudskog razvoja.

Ključne riječi: kultura, povezanost, međuovisnost, razvoj.

Razred: 3 i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: zemljopisna karta svijeta, deblji bijeli papirići, crveno srce, ploča ili pano, kreda, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Nekoliko dana prije, učenicima i učenicama se zada zadatak da popišu namirnice koje su se tijekom 5 dana našle na stolu u njihovu domu. Nakon toga se u razredu izradi zajednička lista s namirnicama koje je većina učenika i učenica pojedinačno spomenula. Razred se potom podijeli u manje grupe koje, u školskoj ili mjesnoj/gradskoj knjižnici, traže podatke o podrijetlu 2-3 namirnice. Zadatak se može obaviti i u suradnji s nastavnikom/nastavnicom biologije. Svaka grupa ispisuje rezultate svog istraživanja na deblje papiriće dogovorene veličine. Na papiriću se treba naći naziv namirnice, crtež ili slika i podatak o podrijetlu. U razred je potrebno donijeti i kartu svijeta većih dimenzija na koju će učenici i učenice zalijepiti te papiriće uz mjesta odakle potječe pojedina namirnica. Crvenim srcem se još označi mjesto stanovanja.

? *Koliko je namirnica koje danas koristimo u svojoj prehrani dospjelo iz drugih krajeva? *Odakle su te namirnice stigle? *Kako su se prenosile? *Što bi bilo da se najvažnija prehrambena namirnica kod nas (kruh) nije prije 3000 godina proširila s Bliskog Istoka (iz Sumera) po svijetu? *Bi li ljudi u današnje vrijeme mogli preživjeti da ovise samo o onome što sami proizvedu? *Kako bi se tada živjelo u gradu? *Ovisi li opstanak i razvoj čovjeka o vezama među različitim narodima i kulturama? Objasnite. *Možemo li reći da povezanost i ovisnost jednih o drugima pridonosi boljitku svih?

2 Svatko za sebe istražuje podrijetlo sastojaka svog omiljenog jela. Nakon što utvrdi odakle dolaze ti sastojci, učenik ili učenica to napiše na poseban papirić koji donese u razred. Svi papirići se prikupe i izmiješaju. Učenik/učenica izvuče jedan papirić iz hrpe i pročita njegov sadržaj, a učitelj/učiteljica to piše na ploču ili pano. Nakon toga se s liste briše jedan po jedan uvezeni sastojak, a učenici i učenice nakon svakog brisanja pokušavaju odgonetnuti što se događa s jelom bez tog sastojka.

Širenje izuma

Zadaci: – razumijevanje važnosti razmjene izuma
– razlikovanje korisnih od štetnih izuma
– prihvaćanje međuovisnosti kao uvjeta općeljudskog razvoja.

Ključne riječi: izumi (pronalasci), razmjena, povezanost, međuovisnost.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, zemljopisna karta svijeta.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica podijeli radni materijal s podacima o podrijetlu i vremenu nastanka nekih izuma bez kojih je danas nezamisliv život ogromnog broja ljudi u svijetu. Učenici i učenice prepišu izume na ljepljive papiriće koje razmjeste po karti svijeta uz mjesta odakle potječu.

kalendar	*3000 pr.Kr.*	*Egipat*
kovani novac	*6000 pr.Kr.*	*Turska*
računalo	*1834.*	*Engleska*
pismo	*3500 pr.Kr.*	*Sumer*
telegraf	*1794.*	*Francuska*
papir	*100.*	*Kina*
novine	*748.*	*Kina*
arapski brojevi	*814.*	*Indija*
atomska bomba	*1945.*	*SAD*
barometar	*1643.*	*Italija*
televizija	*1825.*	*Škotska*
teleskop	*1600.*	*Nizozemska*

2 U nastavku aktivnosti, učenici i učenice sjednu u krug na pod učionice. Jedan/jedna ima u ruci lopticu i započinje rečenicu: *Da 1835. u Engleskoj nije pronađeno računalo i da se nije proširilo po svijetu...* Učenik ili učenica kome dobaci lopticu navodi jednu posljedicu. Nakon toga baca loptu dalje, a onaj tko ju uhvati dodaje novu posljedicu ili, ako ne zna, počinje novu rečenicu (npr. *Da 748. godine u Kini nisu pronađene novine i da se nisu proširile po svijetu ...*) itd.

? *Koji je izum s liste najvažniji za čovječanstvo? Zašto? *Jesu li svi ljudi u mogućnosti koristiti prednosti tih izuma? *Ima li još naroda u svijetu koji do danas nisu vidjeli npr. televizor? *Kako je to moguće? *Treba li takve narode smatrati nerazvijenima? Objasnite. *Znači li širenje svih izuma boljitak za čovječanstvo? *Je li moguće spriječiti nastanak izuma koji štete čovječanstvu? Kako? *Je li moguće proširiti korisne izume na sve? *O čemu to ovisi?

C Život u demokratskoj zajednici: učenje za demokratsko građanstvo

Na pitanje kakvo je to dobro društvo može se reći da je to zajednica ljudi u kojoj se na svim razinama poštuje dostojanstvo pojedinca; u kojoj se do općih ciljeva dolazi sudjelovanjem svih; u kojoj je dobrobit svih i društva kao cjeline zaštićena zakonom; u kojoj se razlike prihvaćaju kao bogatstvo i pretpostavka razvoja; u kojoj se vodi računa o jedinstvu i osjetljivosti okoliša; u kojoj postoji jednaka odgovornost za sadašnjost, prošlost i budućnost; u kojoj vlada stabilnost i mir te u kojoj se sukobi nastoje riješiti nenasilnim postupcima, imajući na umu najmanju štetu i najveću korist za sve.

To je ujedno i okvir u sklopu kojega je jedino moguć razvoj istinske demokracije. No demokratsko društvo traži obrazovane, odgovorne i aktivne građane, jer samo takvi mogu donositi i provoditi odluke kojima će štititi svoje interese kao dio zajedničkih interesa. To je društvo koje treba informiranog pojedinca koji razumije društveni ustroj; smisao vladanja i zadaće vlasti; moralne, pravne i institucionalne temelje društvenog života, kao i ljudske, prirodne i tehnološke potencijale za njegov razvoj. Nadalje, to je društvo koje treba kritički osviještenog građanina koji vidi, shvaća i reagira na nepravdu, društveno isključivanje i druge oblike neprihvatljivog odnosa prema ljudima i među ljudima. I konačno, to je društvo u kojemu se upravljanje pojedinačnim sudbinama i općim dobrima ne shvaća kao puka privilegija ili imunitet, nego kao čast i obveza kojoj svaki građanin pridonosi vlastitim sudjelovanjem.

S odgojem i obrazovanjem takvih građana treba započeti u što ranijoj dobi. Odgovornost i poštivanje sebe i drugih te pravila i zakona demokratske zajednice mora se početi njegovati od najranijeg djetinjstva. U tom procesu trebaju skladno djelovati svi čimbenici s kojima dijete dolazi u dodir, a osobito oni koji su izravno moralno i pravno odgovorni za njegovu dobrobit i razvoj.

Obitelj je prva škola demokracije. U njoj dijete stječe prve spoznaje o sebi i drugima, odnosima među ljudima, pravilima ponašanja i sl. Ovisno o tome prevladavaju li autoritarni ili demokratski odnosi, dijete će se u obitelji razvijati kao manje ili više samostalna i neovisna

osoba, s manje ili više snošljivosti prema drugima i drugačijima od sebe i s manje ili više društvene odgovornosti.
Škola nastavlja na obiteljskim temeljima i razvija ih dalje u znatno složenijem i zahtjevnijem okruženju. Iako je ona samo jedan od niza čimbenika koji utječu na razvoj građanstva, njena prednost je u tome što to može činiti na sustavan način. Stoga društvo od nje i traži da preuzme važnu ulogu u poticanju spoznajnog, socijalnog i moralnog razvoja djece i mladih u skladu sa zahtjevima odgovornog i aktivnog građanstva. Osiguranjem uvjeta za stjecanje odgovarajućih znanja i vještina, poticanjem razvoja društveno osjetljivih stavova i promicanjem odgovarajućih vrijednosti, kao što su ljudska prava, jednakost, pluralizam, pravda i demokracija, škola uspostavlja kulturu ljudskih prava i odgovornosti kao odgovarajuće ozračje u sklopu kojega se mladi pripremaju za život u demokratskom društvu.

U radu s učenicima i učenicama težište treba biti na neposrednom iskustvu i postupnom uvođenju novih sadržaja preko kojih se uči kritički primati informacije o odnosima u učionici, školi i lokalnoj sredini; stječe iskustvo planiranja, provođenja i vrednovanja aktivnosti; upoznaju prednosti timskog rada, suradnje i solidarnosti u rješavanju problema; prakticira dogovaranje, vođenje i upravljanje; shvaća smisao zajedničkih normi ponašanja, uloga i odgovornost vlasti te smisao slobode i jednakosti svih građana.

Naglasak je na odnosima: *ja* (učenik/učenica) – *drugi* (učenici/učenice; učitelji/učiteljice; roditelji) i *ja – zajednica*. Smisao toga jest da učenici i učenice razumiju i prihvate odgovornost za svoje postupke i to tako što će predvidjeti posljedice koje će njihovo ponašanje imati na druge, ali i obratno. To, ukratko, znači stjecati iskustvo demokratskog življenja i razumijevati vezu između pravila, ponašanja i posljedica.

Cjelina "Život u demokratskom društvu: učenje za demokratsko građanstvo" usmjerena je stjecanju onih znanja i vještina, odnosno prihvaćanju onih vrijednosti i ponašanja koji pojedincu olakšavaju sudjelovanje u demokratskom odlučivanju kao bitnoj odrednici aktivnog i odgovornog građanstva.

Taj cilj se ostvaruje radom na tri međusobno povezane teme:

- *Temelji demokratske zajednice*
- *Život u zajednici nas obogaćuje, ali nam nameće i odgovornosti*
- *Tko i kako odlučuje u zajednici*

"Temelji demokratske zajednice" sadrže aktivnosti kroz koje učenici i učenice stječu znanja i usvajaju stavove o slobodi pojedinca, pravu na različitost i jednakost, pravednosti i potrebi za mirom i sigurnošću.

U drugom dijelu ove cjeline, pod naslovom "Život u zajednici nas obogaćuje, ali nam i nameće obveze", govori se o prijekoj potrebi povezivanja prava i odgovornosti, vrijednostima suradnje i solidarnosti u demokratskom društvu te o potrebi poštivanja prava na privatnost i načinima na koje se to pravo može osigurati.

U trećem i posljednjem dijelu "Tko i kako odlučuje u demokratskoj zajednici", učenicima i učenicama se pomaže da razumiju ulogu vlasti, potrebu poštivanja zakona, propisa i pravila

te obvezu građana da na izborima odlučuju o upravljanju i vođenju svoje zajednice. Kao i u prethodnim aktivnostima, i ovdje se preporučuje korištenje pojednostavnjenih tekstova *Opće deklaracije o ljudskim pravima, Konvencije o pravima djeteta i Ustava Republike Hrvatske*, koji se nalaze na kraju Programa.

C.1. Temelji demokratske zajednice

Čovjek je društveno biće. On ne može živjeti bez drugih. No hoće li u zajednici s drugima (obitelj, škola, susjedstvo, grad, država, regija, svijet) biti zadovoljan, u velikoj mjeri ovisi o tome kako su uređeni odnosi među ljudima i tko donosi odluke od zajedničkog interesa.

Demokratska zajednica se razlikuje od drugih zajednica upravo po tome što je život u njoj uređen zakonima i pravilima koji jednako važe za sve njene građane i što svi imaju jednako pravo sudjelovati u odlučivanju i upravljanju. Uspostavljanje, razvoj i očuvanje takve zajednice ovisi o znanjima, stavovima i ponašanju njenih građana, zbog čega je prijeko potrebno djecu i mlade od najranijih dana postupno upoznavati s najvažnijim pretpostavkama demokratskog života.

U skladu s tim u ovom dijelu Programa razrađuju se četiri pitanja: slobode pojedinca, razlike i jednakosti, odnosno ravnopravnost u društvu, pravda te sigurnost i mir.

Sloboda je bitna odrednica čovjeka. Ona znači odsustvo vanjskih pritisaka i zapreka izboru i djelovanju. Priznanje ljudskih sloboda, kao što su sloboda kretanja, izražavanja, vjeroispovijesti i sl., te stvaranje pretpostavki za puno i jednako uživanje tih sloboda od strane svih građana, što se utvrđuje zakonima i pravilima ponašanja, najpouzdaniji je pokazatelj demokratske razvijenosti nekog društva. Budući da u takvom društvu pojedinac uživa svoju slobodu ovisno o tome koliko istu slobodu uživaju svi drugi, njeno puno uživanje neraskidivo je povezano s odgovornim ponašanjem. U skladu s tim, ovdje se od učitelja/učiteljice traži da učenicima i učenicama pomogne razumjeti značenje i vrijednost slobode, ali i odgovornosti koje iz nje proizlaze. Učenje treba temeljiti na uočavanju i propitivanju odnosa u školskoj i obiteljskoj zajednici te postupno prelaziti na odnose u široj zajednici, regiji i svijetu.

Povezivanje slobode i odgovornosti prijeko je potrebno u kulturno pluralnom društvu, u kojemu zajedno žive pripadnici različitih grupa. Način na koji se pristupa razlikama i odnos koji se uspostavlja prema građanima druge rase, boje kože, vjeroispovijesti, etničkoga ili nacionalnog podrijetla i sl., još je jedan pokazatelj demokratskog razvoja društva. S obzirom da djeca vrlo rano počinju uočavati razlike među ljudima i uspostavljati svoj stav prema drugačijima od sebe (v. prethodnu cjelinu), ovdje se od učitelja/učiteljice traži da potiče učenike i učenice na povezivanje tih razlika s načelom jednakosti svih u temeljnim pravima i slobodama. Cilj je prihvaćanje načela kulturnog pluralizma, kojim se objedinjuju različitost, jednakost i pravda, kao općeljudske vrijednosti.

Pravda je treća tema kojom se bavimo u ovom dijelu Programa. Pravda se očituje kao jednak odnos prema svima, postojanje jednakih šansi za sve i vrednovanje svih prema istim mjerili-

ma, bez obzira na rasu, boju kože, spol, vjeroispovijest, podrijetlo i sl. Ona ovisi o postojanju pravednih zakona i propisa te o pravednosti, nepristranosti i neovisnosti onih koji ih provode, ali i o odsustvu samovolje, egoizma i manipulacije drugima u svakodnevnom životu. Samovoljno osporavanje nečijih prava i sloboda, sprječavanje drugih u korištenju društvenih resursa, davanje prednosti jednima na štetu drugih i sl., neki su od primjera nepravde koje učenici i učenice trebaju postupno upoznavati u nižim razredima osnovne škole, kako bi bolje razumjeli smisao i vrijednost pravde u svom životu i životu svoje zajednice.

Na kraju ovog dijela govori se o sigurnosti i miru. Ljubav, povjerenje, osjećaj pripadnosti i prihvaćenosti od drugih, neki su od ključnih preduvjeta za uspostavu i jačanje osjećaja sigurnosti. S druge strane, osjećaj sigurnosti pojedinca bitno ovisi o miru u zajednici. Sloboda, pravda, mir i sigurnost, međusobno su tijesno povezani. Samo onaj mir koji se gradi na poštivanju ljudskih prava i sloboda, jednakosti, pluralizmu i pravdi, predstavlja odgovarajući okvir za osjećaj sigurnosti pojedinca i njegov puni razvoj. Prihvaćanje mira kao osobne i društvene vrijednosti, jedan je od zadataka odgoja i obrazovanja. U skladu s tim ovdje se od učitelja/učiteljice traži da svoje učenike i učenice potiče na osvještavanje osjećaja osobne sigurnosti i sigurnosti zajednice, kao i na razumijevanje važnosti mira za osobnu i društvenu sigurnost.

C.1.1. Sloboda – ključ zajedničkog života

Moja sloboda

Zadaci: – razumijevanje slobode kao ljudske potrebe i prava
– uočavanje ograničenja slobode na primjerima iz svakodnevnog života
– razumijevanje važnosti pravila i zakona.

Ključne riječi: sloboda, ograničenja, odgovornost, pravila, zakoni.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, tjelesna i zdravstvena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede, prazni listovi papira ili bilježnica, papir velikih dimenzija, pano, ljepljivi papirići.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice naprave krug držeći se za ruke. Dvoje dobrovoljaca ulazi u krug i pokušava iz njega izaći, ali mu ostali, koji se drže za ruke, to ne dopuštaju. Da bi igra bila zanimljivija, dogovore je li njihov krug zid neke prostorije, zatvor, tvrđava i sl., a onda se u skladu s tim odrede i uloge učenika/učenica koji/koje su "zatvorene" u krugu (osoba u zatvoru, dijete zaključano u stanu, stanovnici grada koji je pod oružanom opsadom i sl.). "Zatvorenici" pokušavaju izići primjenjujući različite strategije, od sile do pregovaranja (ovisno što predstavlja krug), što im na kraju i uspijeva.

2 U nastavku aktivnosti jedan učenik/učenica pokušava ući u krug, a drugi ga/ju u tome sprječavaju. Kao i u prethodnoj vježbi, isprobavaju se različite strategije za ulazak u krug, sve dotle dok on ne popusti.

? *Što znači izgubiti slobodu (npr. kretanja, ulaska, izlaska)? *Kakav se osjećaj javlja kad nam se oduzme sloboda? *Što vam je najprije palo na pamet kao mogućnost oslobođenja? Što kasnije? *Kakav se osjećaj javio kod onih koji su drugima oduzeli slobodu kretanja? *Ima li netko osjećaj da je njegova/njezina sloboda ugrožena u razredu ili školi? *U čemu se to očituje? *Što možemo zajedno učiniti da se u razredu poštuje sloboda svih?

3 Učenici i učenice na posebnom listu papira nacrtaju tablicu podijeljenu u tri stupca. U prvi stupac zapisuju sve ono što smatraju svojom slobodom (npr. igrati video-igrice po želji, jesti slatkiše, čitati stripove, glasno slušati glazbu itd.), u drugome kvačicom označavaju što smiju u kući, a u trećemu što ne smiju. Po završetku, čitaju svoje odgovore, a učitelj/učiteljica ih zapisuje na ploču.

? *Što smijete, a što ne smijete u kući (Kako se ograničava vaša sloboda u kući)? *Kako reagirate na ograničenja? *Koji razlozi navode roditelje da ponekad ograniče slobodu svojoj djeci? *Treba li slobodu ograničiti radi sigurnosti? *U kojim slučajevima je to nužno?

4 Učenici i učenice se podijele u manje grupe kako bi raspravili o slobodi pojedinca koji živi u zajednici s drugima. Učitelj/učiteljica ih podsjeća na pravila ponašanja i zakone te potiče da pitanje slobode povežu s odgovornostima. Svaka grupa odredi svog predstavnika/predstavnicu koji rezultate rasprave iznosi pred razredom.

? *Što znači biti slobodan u zajednici (društvu)? *Možemo li u društvu činiti sve što želimo? *Koja nam se ograničenja postavljaju? *Iz čega proizlaze ta ograničenja? *Tko postavlja ograničenja? *Zašto društvo postavlja ograničenja svojim građanima? *Čemu, dakle, služe pravila ponašanja i zakoni? *Koja zakonska ograničenja poznajete (npr. dopuštena brzina vožnje, zabrana zlostavljanja, zabrana krađe itd.)?

5 Na kraju svi sudjeluju u izradi panoa na vrhu kojega piše *Osjećam se slobodnim/slobodnom kada ...* Učenici i učenice pišu svoje odgovore na ljepljive papiriće koje stavljaju na pano.

Putujmo svijetom

Zadaci: – produbljivanje razumijevanja pojma "sloboda kretanja"
– uočavanje i opisivanje pravila koja se odnose na putovanje i prijelaz iz jedne države u drugu.

Ključne riječi: sloboda, sloboda kretanja, državne granice, prijelaz preko granice, pravila ponašanja, zakon, propis.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: zemljopisna karta svijeta, pojednostavnjene verzije *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, Konvencije o pravima djeteta i Ustava Republike Hrvatske, razglednice i suveniri iz drugih zemalja, ljepljivi papirići.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica prethodno zatraži od učenika i učenica da donesu razglednice i predmete (suvenire) iz drugih zemalja svijeta. Za početak aktivnosti objesi veliku zemljopisnu kartu svijeta. Učenici i učenice navode zemlje koje su posjetili oni, njihovi roditelji, rođaci ili prijatelji. Zemlju koju spomenu učitelj/učiteljica označi na zemljopisnoj karti ljepljivim papirićem. Na kraju se u razredu pripremi izložba razglednica i suvenira.

2 U drugom dijelu aktivnosti, razgovara se o tome kako su i koliko ljudi nekada putovali, a kako i koliko putuju danas. Svrha je da učenici i učenice shvate kako se udaljenosti sve više smanjuju, zbog čega su nam druge države sve bliže. U razgovoru se dotakne pitanje državnih granica i prelaska preko njih. Učenici i učenice koji/koje su putovali/putovale u druge zemlje automobilom, vlakom ili zrakoplovom, prepričavaju svoja iskustva na granicama, odnosno u zračnim lukama stranih zemalja.

? *Što je državna granica? *Što znači prijeći državnu granicu? *Što se mora imati za odlazak iz svoje i ulazak u drugu zemlju? *Važe li ta pravila svugdje u svijetu (Europi)? *Koja je razlika između ulasku u drugu zemlju vlakom i ulaska zrakoplovom?

3 Učenici i učenice uspoređuju tekstove članaka kojima se određuje sloboda kretanja i boravka u drugoj državi, odnosno odlaska i ulaska u svoju državu iz *Opće deklaracije o pravima*, *Konvencije o pravima djeteta* i *Ustava Republike Hrvatske*. Učitelj/učiteljica kroz razgovor utvrđuje jesu li učenici i učenice razumjeli odredbu o slobodi kretanja i, po potrebi, daje dopunska objašnjenja.

? Što znači "sloboda kretanja? *Ima li svatko pravo na slobodu kretanja i boravka u drugoj državi? *Kome se može ograničiti sloboda kretanja? *Koje još slobode pripadaju svim ljudima? *Mogu li se one pojedincu ograničiti kad se nađe u drugoj zemlji (npr. sloboda govora, sloboda vjere i uvjerenja)? *Što znači poštivati zakone i pravila ponašanja zemlje u koju dolazimo?

Veliki odmor

Zadaci: – razumijevanje pojma odgovornosti
– osvještavanje veze između slobode i odgovornosti.

Ključne riječi: sloboda, odgovornost.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: didaktičke igre, knjige, papir, škare, ljepilo, boje, igra "Čovječe, ne ljuti se", tepih.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Za ovu je aktivnost važno opremiti i urediti učionicu tako da se mogu zadovoljiti razne potrebe djece različite dobi. Svakako treba urediti kutić s didaktičkim igrama, priručnu razrednu knjižnicu, stol za praktične aktivnosti (modeliranje, rezanje, sastavljanje, lijepljenje i sl.), te neki drugi interesni prostor s opremom. Na sredini sobe je veliki tepih za sjedenje i igranje.

1 Učenici i učenice započinju aktivnost razgovorom u krugu o tome kad se osjećaju najslobodniji u školi. Pod pretpostavkom da je to za vrijeme velikog odmora, opisuju kako provode to vrijeme. Tada im učitelj/učiteljica predloži da provedu još jedan veliki odmor od 26 minuta, ali u svojoj učionici. Zadatak im je da odaberu aktivnost koju žele i s kim žele te da se njome bave tako da ne smetaju druge učenike i učenice u svojoj i drugim učionicama. Učitelj/učiteljica također sudjeluje u nekoj zajedničkoj aktivnosti (npr. "Čovječe, ne ljuti se", šah i sl.) ili razgovara s nekim učenikom ili učenicom koji ometaju druge.

2 U posljednjem dijelu aktivnosti učenici i učenice ponovno sjednu u krug kako bi razmijenili svoje dojmove o provođenju "velikog odmora" u učionici i usporedili ga s redovitim velikim odmorom.

? *Koja je razlika između velikog odmora u učionici i izvan učionice? *Koje su prednosti velikog odmora u jednom i drugom slučaju? *Gdje je sloboda veća? Zašto? *Bi li učenje bilo uspješnije kad bi učenici i učenice imali više slobode u školi? *U čemu bi trebalo dopustiti više slobode učenicima i učenicama? *Kako se to može postići? *Povlači li to za sobom i veću odgovornost? Objasnite.

C.1.2. Različiti, a jednakopravni

Grupiranja, grupiranja

Zadatak: – produbljivanje spoznaja o sličnostima i razlikama među ljudima.

Ključne riječi: različitost, sličnost, grupiranje.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice sjede u krugu na podu učionice. Učitelj/učiteljica kaže neko obilježje, a svi kojima ono pripada okupe se u sredini kruga (npr. "rođen/rođena u kolovozu", "voli jesti kolače", "ljetovao/ljetovala na moru", "ima na sebi nešto plavo", "zna skijati" "ne voli jesti povrće" itd.). Tijekom igre učenici i učenice stalno mijenjaju mjesta. Oni kojima ne pripada određeno obilježje, ponovno sjedaju u krug itd. Cilj je doći do zaključka da se ljudi grupiraju na različite načine i da jedna te ista osoba može pripadati različitim grupama, ovisno o tome koji se kriterij primjenjuje za svrstavanje pojedinca u grupu.

? *Je li lakše utvrditi sličnosti ili razlike među nama? *Osjećamo li se bolje kad imamo nešto zajedničko s drugima ili kad se od njih razlikujemo? Zašto? *Kad kažemo da netko pripada nekoj grupi, znači li to da je on/ona u svemu jednak drugim članovima grupe ili da s njima dijeli samo neka obilježja? Objasni. *Zašto je dobro da postoje razlike među ljudima? *Čemu pridonose razlike u razredu?

2 U 4. razredu učitelj/učiteljica može prirediti radni materijal s nezavršenim rečenicama koje učenici i učenice trebaju nadopuniti:

– *Ljudi u svijetu dijele se na ….*
– *Kad bih imao/imala moć, odredio/odredila bih da se svi ljudi dijele samo na….*
– *Kad bih imao/imala moć, uredila bih takvo društvo u kojemu bi te razlike ….*

Različiti i jednakopravni

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o sličnostima i razlikama među ljudima
– razumijevanje odnosa između različitosti i jednakosti svih ljudi u temeljnim pravima i slobodama.

Ključne riječi: razlike, sličnosti, jednakost, temeljna prava i slobode, pravednost.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: prazni papiri ili bilježnice, olovke, kartoni, flomasteri, deblji pamučni konop.

Tijek aktivnosti:

1 Prije početka aktivnosti, učenici i učenice stave klupe i stolice uza zid. Učitelj/učiteljica kredom povuče jednu crtu paralelno s pločom, drugu okomito na nju u dužini učionice, a treću paralelno s prvom u dnu učionice. Nakon toga zatraži da svi koji imaju svijetlu (plavu ili svjetlosmeđu) kosu stanu uz ploču, na crtu s lijeve strane, a svi koji imaju tamnu kosu, na crtu s desne strane. Objasni im da početna crta predstavlja njihovo rođenje te da polazak obje grupe s iste crte znači da se svi rađaju s jednakim pravima i slobodama. Crta, pak, u dnu učionice predstavlja mogućnosti koje pojedincu stoje na raspolaganju u društvu (škole, bolnice, trgovine, različiti poslovi, zarada i sl.). Zadatak učenika i učenica je da naprave jedan korak naprijed svaki put kad se ono što učitelj/učiteljica kaže odnosi na njihovu grupu. Tako na riječ "svi", svi učenici iz obje grupe idu korak naprijed, a na riječi "samo s tamnom kosom", samo oni koji se nalaze s njene desne strane. Nakon toga učitelj/učiteljica izgovara sljedeće rečenice:

– *Svi imaju pravo na liječničku njegu* (svi učenici idu korak naprijed)*, ali samo oni tamne kose imaju pravo na liječnike specijaliste* (grupa učenika s tamnom kosom ide još jedan korak naprijed).
– *Svi imaju pravo na obrazovanje, ali samo oni tamne kose mogu upisati fakultete.*
– *Svi imaju pravo na rad, ali samo oni tamne kose mogu dobiti bolje plaćene poslove.*
– *Svi imaju pravo na slobodu kretanja, ali samo oni tamne kose mogu prijeći državnu granicu.*

Na kraju aktivnosti svi učenici i učenice tamne kose trebaju biti četiri koraka ispred učenika i učenica svijetle kose, što znači i da su bliže crti koja predstavlja resurse, odnosno mogućnosti u društvu.

? *Zašto se pojavila razlika u udaljenosti od početne crte između jedne i druge grupe? *Što znači ta razlika? *Tko se nalazi u povoljnijem položaju (tko je bliže bogatstvima zajednice)?

*Na temelju čega je ta grupa došla u povoljniji položaj? *Je li boja kose dovoljan razlog da netko u društvu ima povoljniji položaj (više prava) od drugih? *Je li takav razlog pravedan? Zašto da? Zašto ne? *Zamislite da učenici/učenice tamnije kose imaju pravo na bolje ocjene, bi li takva škola bila pravedna? *Kako bi se u njoj osjećali/osjećale učenici/učenice svijetle kose? *Je li škola dužna jednako postupati prema svim učenicima i učenicama? *Po čemu znamo da škola ispunjava tu dužnost?

2 Učenici i učenice pišu školski sastavak na temu *Moja škola – škola razlika i jednakosti*, u kojemu opisuju kako se u školi njeguju razlike i poštuje obveza jednakog postupanja prema svim učenicima i učenicama. Radovi se mogu predstaviti u sklopu obilježavanja Dana škole ili UNESCO-va Dana kulturne raznolikosti (21. svibnja).

3 Učenici i učenice četvrtih i viših razreda zajedno organiziraju izvanškolsku kampanju s ciljem promicanja prava na različitost i jednakost u zajednici. Uz pomoć nastavnika likovne kulture dizajniraju se natpisi na kartonima koji se objese na konop i nose oko vrata. Neki od natpisa mogu biti: *Prema svima postupati na isti način*; *Imam pravo biti različit od drugih, a da za to ne budem kažnjen*; *Razlike nisu problem – problem je nejednakost itd.*

C.1.3. Pravednost – pretpostavka dobrih međuljudskih odnosa

Pravedno ili nepravedno

Zadaci: – razumijevanje pojmova "pravda" i "nepravda"
– osvještavanje posljedica nepravde
– opisivanje osjećaja i odgovora na nepravdu.

Ključne riječi: pravedno, nepravedno.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, fotografije, priče, slike ili stripovi koji prikazuju pravedan, odnosno nepravedan postupak.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica podijeli radni materijal u kojemu se opisuju sljedeće situacije:

- *Dječak u kući nalazi kolač i sam ga pojede, iako ga njegov mlađi brat moli da i njemu ostavi dio. Je li to pravedno?*
- *Obitelj sjedi za ručkom. Ispred odraslih nalaze se velike porcije hrane, a ispred djece male. Je li to pravedno?*
- *U parku je mnogo djece, a malo ljuljački pa se čeka red. Petru se ne silazi s ljuljačke, ali mu sestra naređuje da prepustiti svoje mjesto drugom djetetu. Je li to pravedno?*
- *Na moru su veliki valovi. Sedmogodišnja Iva bi se još jednom okupala, ali joj roditelji ne dopuštaju. Je li to pravedno?*

? *U kojim se situacijama postupilo pravedno? U kojima nepravedno? Zašto? *Što je trebao napraviti dječak s kolačem? *Imaju li odrasli pravo na veće porcije hrane? *Treba li Petra vratiti na ljuljačku? Ako da, kada i pod kojim uvjetima? Jesu li roditelji postupili pravedno prema Ivi?

2 U nastavku aktivnosti učitelj/učiteljica povede razgovor o nepravednim postupcima u razredu. Učenici i učenice navode situacije u kojima su bili izloženi nepravdi bez spominjanja imena. Učitelj/učiteljica zapisuje odgovore na ploču u jedan stupac, nakon čega se u drugom stupcu uz svaki primjer nepravde navede ponašanje koje bi bilo pravedno. Na temelju tih primjera zajednički se određuju pojmovi pravde i nepravde.

? *Koji oblici nepravde se najčešće javljaju u razredu? *Zašto do njih dolazi? *Koji su najčešći odgovori na nepravdu u razredu? *Tražimo li tada pomoć drugih ili problem rješavamo sami? *Je li se nepravda u svim slučajevima mogla spriječiti? Kako? O kome ili o čemu je to ovisilo u pojedinom slučaju?

3 Učenici i učenice se podijele u grupe po četvoro. Zajednički zamisle situaciju u kojoj je pojedinac žrtva nepravde. Između sebe podijele uloge žrtve, napadača, odrasle osobe (učitelja/učiteljice, roditelja i sl.) i promatrača, tj. onoga tko će naknadno izvijestiti razred o radu grupe. Učitelj/učiteljica daje znak za početak igre uloga u svim grupama. Nakon desetak minuta promatrači predstave probleme na kojima su radile njihove grupe, "žrtve" i "napadači" govore o tome kako su se osjećali u tim ulogama, a "učitelj/učiteljica" iznosi svoje viđenje cijele situacije. U raspravi sudjeluje cijeli razred.

? *Što znači postupati pravedno, odnosno nepravedno? *Je li lako razlikovati pravdu od nepravde? *U kojim slučajevima je to lakše, a u kojima teže? *Koje je ponašanje tipično za žrtvu, a koje za napadača? *Koji se osjećaji javljaju kod osobe koja je žrtva nepravde? *Što proživljava napadač?

4 Učitelj/učiteljica čita ili priča priču (izmišljenu ili iz literature) koja govori o nepravdi nad pojedincem do trenutka kada se nepravda dogodi. Nakon toga učenici i učenice samostalno ili u grupi završavaju priču, ali tako da pronađu način na koji će nepravdu preokrenuti u pravdu. Kao poticaj za razgovor mogu poslužiti fotografije, slike ili stripovi koji prikazuju nepravedne i pravedne odnose među ljudima. Nadalje, učitelj/učiteljica može pripremiti opise različitih situacija na posebnim papirićima i tražiti od učenika i učenica da procijene koji se odnosi na pravedan, a koji na nepravedan postupak.

Nemamo svi iste mogućnosti

Zadaci: – proživljavanje iskustva nepravde
– produbljivanje razumijevanja osjećaja i ponašanja koji se javljaju kao posljedica nepravde.

Ključne riječi: pravda, nepravda, jednakost, nejednakost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: likovna kultura, sat razredne zajednice.

Materijali: bijela peciva, crna peciva, sir, margarin, kuhana jaja, salama, masline, banana, sokovi, bijeli stolnjaci, papirnate salvete, noževi, vilica, žlica, čaše, čačkalice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice pripremaju domjenak na kojem će zajedno s učiteljem/učiteljicom i roditeljima obilježiti Međunarodni dan obitelji. Da bi pripreme bile što uspješnije, u razredu uče kako što bolje postaviti stol za takvu prigodu i kako napraviti što bolje sendviče. Podijele se u četiri grupe kojima na raspolaganju stoje različite namirnice i pribor za ukrašavanje stola. Svaka grupa bira svog predstavnika/predstavnicu. Najuspješnija grupa dobiva nagradu.

Prva grupa	dobiva nož, bijeli stolnjak, jedno bijelo pecivo i sir.
Druga grupa	dobiva nož, crno i bijelo pecivo, salamu, sir, stolnjak, papirnate salvete, čačkalice i masline.
Treća grupa	dobiva žlicu, bananu, čaše, sokove i salamu.
Četvrta grupa	dobiva papirnate salvete, vilicu, margarin, crno pecivo i kuhana jaja.

Svaka grupa ima deset do petnaest minuta za rad. Na moguće pritužbe da potrebni materijal nije pravedno raspodijeljen, učitelj/učiteljica odgovara da svaka grupa radi s onim što ima, a da će svoje opaske moći iznijeti u raspravi. Nakon obavljenog zadatka, predstavnici/predstavnice grupa izvještavaju o radu i ističu probleme na koje su nailazili.

? *Kako ste se osjećali kad ste shvatili da namirnice i pribor nisu podjednako raspodijeljeni po grupama? *Kako ste se osjećali kao članovi grupe koja ima premalo materijala za rad? *Kako kao članovi grupe koja ima najviše? *Što ste poduzeli da situaciju ispravite? *Kakvi su bili rezultati? *Je li pravedno održati natjecanje ako sve grupe nemaju iste uvjete u natjecanju? *Kako je trebalo raspodijeliti namirnice i pribor da natjecanje bude pravedno? *Jeste li u životu bili u sličnoj situaciji? Kada? *Kako ste se osjećali? *Što ste poduzeli?

2 Postoji niz različitih aktivnosti koje se mogu provesti s istim ciljem. U razredu se, primjerice, može organizirati natjecanje za najmaštovitiji plakat na temu zaštite ljudskih prava. Učenici i učenice se podijele u manje grupe. Prva grupa dobije samo crni flomaster i zgužvani veliki bijeli papir, druga dvije različite boje i papir u boji, treća nekoliko različitih bojica, ljepilo, škare i šareni papir, a četvrta samo plavi flomaster i mali bijeli papir.

Isto tako, može se podijeliti materijal potreban za izradu nekog predmeta, organizirati trka s preprekama pri čemu grupe nemaju iste prepreke i sl. Bitno je staviti učenike i učenice u situacije u kojima nemaju iste šanse za uspjeh. Na kraju učenici i učenice govore o tome kako su se osjećali i što su naučili o sebi i drugima kroz te aktivnosti, opisuju probleme na koje su naišli i načine kako su ih rješavali te izdvajaju stečena znanja koja će primijeniti drugdje.

C.1.4. Potreba za mirom i sigurnošću

Mir znači …

Zadaci: – razumijevanje pojma "mir"
– opisivanje stanja mira u pojedincu, društvu i svijetu.

Ključne riječi: mir, nemir, mir u pojedincu, mir u društvu, mir u svijetu.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijali, prazni listovi papira, olovke, ploča, krede u boji, hamer papir u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice navode asocijacije koje im se javljaju kad čuju riječ "mir". Učitelj/učiteljica svrstava njihove odgovore u različite stupce na ploči, ovisno o tome odnose li se oni na pojedinca, društvenu zajednicu, državu ili planet.

2 Slična se aktivnost može provesti tako da učitelj/učiteljica pripremi listove papira s nedovršenim rečenicama koje učenici i učenice nadopunjavaju kako žele, primjerice:

Kad sam miran/mirna, ja ….
Kad u mojoj zajednici vlada mir …..
Mir u svijetu znači …..

3 Svaki učenik/učenica crtežom ili tekstom izrađuje svoju "Abecedu mira" koja sadrži tri grupe pojmova bitnih za izgradnju i očuvanje mira: a) u pojedincu (npr. dobrota, iskrenost, pravednost, suzdržanost itd.), b) u zajednici (npr. jednakost, dobri međuljudski odnosi, odsustvo nepravde itd.) i c) u svijetu (prijateljski odnosi među državama, razoružanje, jednak razvoj svih zemalja itd.). Nakon toga se, na isti način, izrađuje zajednička "Abeceda mira" koja se predstavi na školskoj izložbi.

Miroljubivo biće iz svemira

Zadaci: – opisivanje osobina miroljubive osobe
– osvještavanje utjecaja koji prvi dojam ima na naše mišljenje i ponašanje prema stranoj osobi.

Ključne riječi: miroljubiva osoba, neprijatelj, svemirsko biće, prvi dojam.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: tekst priče, papir, olovke, ploča, krede u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica čita sljedeću priču:
Rano ujutro Marko je začuo neke čudne zvukove koji su dolazili iz dvorišta. Tiho se prikrao do prozora i pogledao u pravcu odakle je dolazio zvuk. Ukočio se od prizora. Usred njegova dvorišta stajao je, ni manje ni više nego – mali leteći tanjur. Baš onakav o kakvima je čitao u knjigama i

gledao ih u filmovima. Na vratima letećeg tanjura sjedilo je neko čudno biće. Nakon prvog šoka Marka je mučila samo jedna misao – je li to miroljubivo ili neprijateljsko biće? I dok je Marko bio zaokupljen svojim mislima, malo svemirsko biće je ustalo i krenulo prema njegovu prozoru... Učenici i učenice zamišljaju da se nalaze na Markovu mjestu i da se čudno biće približava njihovu prozoru. Trebaju završiti priču onako kako zamišljaju svoj susret s bićem iz svemira.

2 Kada završe pisanje svoje priče, podijele se u dvije grupe: oni koji su svemirca opisali kao miroljubivo biće i oni koji su ga opisali kao neprijateljsko biće. Svaka grupa izdvaja obilježja svemirca i piše ih na ploču u dva stupca. Na kraju se dobiju dvije liste koje sadrže osobine svemirca kad se on zamišlja kao miroljubivo i kad se zamišlja kao neprijateljsko biće (npr. simpatičan-nesimpatičan, blag-grub, nasmijan-ozbiljan, miroljubiv-ratoboran; razgovorljiv-šutljiv itd.).

3 U nastavku aktivnosti razgovara se o iskustvima i osjećajima koji se javljaju u susretu s nepoznatim osobama u školi, obitelji, parku, ulici itd. Važno je da učenici/učenice uoče obilježja zbog kojih im se nepoznata osoba može učiniti miroljubivom ili neprijateljskom i da razumiju kako prvi dojam utječe na njihov odnos prema nepoznatim osobama. U razgovoru je važno upozoriti da prvi dojam ne mora biti pouzdan i da ga je dobro, kad god za to postoji prilika, nadopuniti novim podacima.

4 Za domaću zadaću učenici i učenice crtaju miroljubivog i neprijateljskog svemirca.

Simbol mira

Zadaci: – izražavanje mira simbolima
– upoznavanje općeprihvaćenih simbola mira.

Ključne riječi: simbol mira, simboli mira međunarodnih organizacija.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, glazbena kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, papiri velikih dimenzija, bojice ili flomasteri, glazbeni brojevi.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u grupe u kojima određuju što će biti njihov simbol mira. Nakon toga svaka grupa crta svoj simbol na većem papiru na kojemu se, osim crteža, može staviti i odgovarajući tekst. Na kraju, predstavnik/predstavnica svake grupe objašnjava simbol i razloge njegova izbora. Uoči Međunarodnog dana mira (1. siječnja), u školi se organizira izložba tih crteža i drugih radova na temu mira.

2 U nastavku ove aktivnosti, učenici i učenice proučavaju vizualne znakove nekih od najpoznatijih međunarodnih i regionalnih organizacija (UN – Ujedinjeni narodi, UNESCO – Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu, UNICEF – Fond Ujedinjenih naroda za djecu, WHO – Svjetska zdravstvena organizacija, Europska unija itd.). Znakove prethodno pripremi učitelj/učiteljica ili ih učenici i učenice sami traže preko Interneta.

? *Što je simbol? Što znak? *Što ste vi odabrali kao svoj simbol mira? Zašto? *Koji simboli se još rabe za označavanje mira? *Koji za označavanje rata? *Koji su vizualni znakovi nespojivi s porukama mira? *Što obično sadrže vizualni znakovi najpoznatijih međunarodnih organizacija (UN, UNESCO, UNICEF, WHO, EU)? *Što oni znače? Koju poruku prenose? *Kada čujete izraz "Ujedinjeni narodi", podsjeća li vas to na rat ili mir? *Zašto se maslinova grančica i bijela golubica često rabe kao simboli mira? *Kad biste crtali poruku "Želim svoj djeci svijeta mir i ljubav", što biste izabrali kao simbole mira i ljubavi?

3 Učenici i učenice se podijele u manje grupe. Zadatak je istražiti što se sve rabi za označavanje mira u različitim kulturama svijeta (boje, zvukovi, predmeti, životinje, pokreti tijela itd.). Izvještaj za razred treba pripremiti na jednoj stranici, uz tekstualne i slikovne priloge. Rezultati se mogu predstaviti na izložbi povodom Dana škole ili uoči Međunarodnog dana mira, zajedno s crtežima iz točke 1.

Mir nasuprot ratu

Zadaci: – opisivanje obilježja mira, sukoba i rata
– osvještavanje posljedica koje sukob i rat ostavljaju na pojedinca i društvo
– osvještavanje važnosti mira za dobrobit pojedinca i društva
– razumijevanje pojma "pravo na mir".

Ključne riječi: mir, pravo na mir, sukob, rat, razvoj.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijali, pojednostavnjeni tekst *Opće deklaracije o ljudskim pravima*, prazni listovi papira, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učenicima i učenicama se podijele slike s prizorima mira, sukoba (ili svađe) i rata ispod kojih oni/one trebaju opisati osjećaje koje je u njima izazvao pojedini prizor.

? *Kako znamo koje slike prikazuju mir, a koje sukob i rat? *Koja je najveća razlika između mira i sukoba, odnosno između mira i rata? *Što je potrebno za očuvanje mira među ljudima? *Tko je odgovoran za očuvanje mira? *Zašto dolazi do sukoba i ratova? *Tko je odgovoran za ratove? *Tko u njima sudjeluje? *Mogu li se ratovi spriječiti? Kako? *Može li se mir lako uspostaviti nakon rata? *Što je prijeko potrebno da bi se zaustavio rat i ponovno uspostavio mir?

2 Nastavljajući ovu aktivnost, učenici i učenice nabrajaju posljedice rata. Učitelj/učiteljica piše njihove odgovore na ploču u tri stupca:

a) posljedice koje rat ostavlja na pojedincu
b) posljedice koje rat ostavlja na zajednicu (društvo)
c) posljedice koje rat ostavlja na svijet u cjelini.

3 Na kraju se razgovara o važnosti mira za dobrobit pojedinca, društva i svijeta u cjelini. Izvede se zaključak o priznanju i potrebi promicanja mira kao temeljnog ljudskog prava. Zaključak

se potkrijepi čl. 28. *Opće deklaracije o ljudskim pravima* (u Prilogu). U njemu stoji da svatko ima pravo na društveni i međunarodni poredak koji omogućuje ostvarenje svih prava i sloboda utvrđenih Deklaracijom, što u velikoj mjeri ovisi o očuvanju mira u svijetu.

Bojim se

Zadaci: – osvještavanje situacija u kojima se javljaju strahovi
– razlikovanje opravdanih od neopravdanih strahova
– upoznavanje postupaka kojima se mogu otkloniti ili umanjiti strahovi.

Ključne riječi: strah, opravdani i neopravdani strah.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede u boji, papir za crtanje, bojice, prikazi nasilja, rata, prirodnih katastrofa itd.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica započne razgovor o tome što kod odraslih i djece izaziva osjećaj straha. Nakon toga učenici i učenice opisuju situacije u kojima su proživjeli slično iskustvo ili navode što kod njih izaziva strah i kako se ponašaju u takvim trenucima. Učitelj/učiteljica zapisuje odgovore na ploču.

2 U drugom dijelu aktivnosti navedeni strahovi se podijele u opravdane (npr. grmljavina i sl.) i neopravdane (npr. vještice, duhovi i sl.) te se raspravlja o tome koliko pojedini strahovi ovise o nama samima i kako ih se možemo osloboditi.

? *Što znači osjećati strah? *U kojim se situacijama javlja strah? *Po čemu znamo da nas je strah nekoga ili nečega? *Koji su strahovi opravdani, a koji su neopravdani? *Jesu li neki strahovi korisni? Koji (npr. od automobila)? *Možemo li se osloboditi ili izbjeći osjećaj straha? Kako? *Pomaže li nam oprez u tome? *U kojim situacijama je oprez osobito potreban?

3 Učenici i učenice govore o strahovima koje proživljavaju u učionici i školi te i njih podijele na opravdane i neopravdane. Ako netko spomene strah od škole, usmenog odgovaranja pred razredom ili testa i sl., u raspravi valja doći do toga da su takvi strahovi obično posljedica nedostatka sigurnosti, što se može izbjeći ili smanjiti tako da se više vremena posveti učenju.

4 Učenici i učenice podijele crtaći papir na dva dijela. Na lijevoj strani prikažu neki od svojih strahova, a na desnoj način na koji ga mogu izbjeći ili smanjiti (npr. strah od mraka – upaljeno svijetlo; dijete izgubljeno u gradu – poznavanje kućne adrese i sl.).

5 Razgovor se može proširiti na strah od nasilja, rata, prirodnih katastrofa i sl. Ako je moguće, učitelj/učiteljica pripremi odgovarajuće crteže ili slike, a učenici i učenice opisuju osjećaje koji se pri gledanju u njima javljaju.

Tko brine o našoj sigurnosti

Zadaci: – jačanje osjećaja osobne sigurnosti
– uočavanje razlike između osjećaja osobne sigurnosti i društvene sigurnosti.

Ključne riječi: osjećaj osobne sigurnosti, sigurnost društva (zajednice)
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezik manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede u boji, papir, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice sjednu u krug. Udobno se smjeste u stolicama, zatvore oči i putuju mislima u Zemlju Sigurnu. Učitelj/učiteljica ih uvodi u aktivnost:

Krenuli/krenule ste na put u zemlju koja je poznata kao miroljubiva, u kojoj se svi osjećaju sigurnima i zaštićenima, u kojoj se sukobi rješavaju bez nasilja. Letite iznad Zemlje Sigurne. Ispod vas su šume, more, cvjetna polja i jezera. Slijećete na Zemlju Sigurnu. Susrećete odrasle i djecu, ljude različitog izgleda, boje kože, dobi. Jedni šeću, drugi sjede na klupama u parku, treći se igraju na travi, četvrti razgovaraju. Promatrajte ih neko vrijeme, a onda otvorite oči.

? *Je li vam se svidio posjet Zemlji Sigurnoj? *Možete li opisati tu zemlju? *Što vam se u njoj najviše svidjelo? *Što vam je tamo najviše upalo u oči? *Razlikuje li se bitno život u vašem okruženju (razred, obitelj, zajednica) od života u Zemlji Sigurnoj? U čemu? (izgled ljudi, odnosi među njima, ozračje koje prevladava itd.)?

2 Vodi se razgovor o tome što je sigurnost i što utječe na osjećaj sigurnosti. Odgovori se pišu na ploču.

? *Što znači osjećati se sigurnim? *Kada se osjećamo sigurnima? *Što nam treba da bismo se osjećali sigurnima? *Osjećaš li se sigurno u svojoj obitelji? *Što tvoji roditelji čine da bi ti bio siguran (zdrava prehrana, zaštita zdravlja, školovanje itd.)? *Osjećaš li se sigurno u svojoj školi? Zašto da? Zašto ne? *Što je potrebno da bi škola bila sigurno mjesto učenja za sve? *Što znači biti siguran u društvu (zajednici)? *O čemu ili kome ovisi sigurnost zajednice?

3 Učenici i učenice crtaju situaciju u kojoj se osjećaju sigurno.

Bijela vrana

Zadaci: – uočavanje važnosti afirmacije pojedinca u grupi
– razumijevanje osjećaja prihvaćenosti i neprihvaćenosti (izoliranosti) u grupi.

Ključne riječi: neprihvaćenost (izoliranost), prihvaćenost (afirmacija).
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Svatko ima četiri crteža koji, bez drugih detalja, prikazuju crne i bijele likove dječaka i djevojčica u četiri različite situacije,. Učitelj/učiteljica daje upute kako riješiti zadatak.

Svaki učenik/učenica se stavlja u položaj bijelog lika i ispod crteža zapisuje kako se osjeća u pojedinoj situaciji.

Kako bi se osjećao/osjećala u sljedećim situacijama:

1. kao osamljeni bijeli lik na jednoj strani, a pet crnih likova zajedno na drugoj;
2. kao bijeli lik zajedno s crnima;
3. kao bijeli lik zajedno s crnima, a jedan osamljeni lik na drugoj strani;
4. kao jedan bijeli i jedan crni lik zajedno, a jedan crni na drugoj strani.

2 Nakon individualnog rada, učenici i učenice se podijele u manje grupe u kojima razgovaraju o tome kako su se osjećali u različitim situacijama.

? *Što znači biti izdvojen iz grupe? *Kako se osjećamo kad smo izdvojeni? *Kako se osjećamo kao dio grupe? *Jeste li kao član grupe primijetili da je netko izdvojen? *Jeste li razmišljali o tome kako se izdvojeni/izdvojena osjeća? *Što u takvim situacijama treba učiniti? *Što znači biti prihvaćen i priznat u grupi? *Zašto nam je to važno?

Moj osjećaj sigurnosti ovisi o tvom ponašanju

Zadaci: – osvještavanje situacija prihvaćenosti i neprihvaćenosti u grupi
– povezivanje pripadnosti grupi s osjećajem sigurnosti
– razumijevanje uzroka koji dovode do osjećaja sigurnosti, odnosno nesigurnosti.

Ključne riječi: sigurnost, nesigurnost, prihvaćenost, neprihvaćenost.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica prethodno pripremi za svakog učenika/učenicu po tri crteža s pitanjima:

a) Dječak (ili djevojčica) na pozornici naklanja se publici, a nitko ne plješće.
Pitanje uz crtež: Kako se osjeća ovaj učenik (ili učenica) koji je otpjevao pjesmu, a nitko mu ne plješće?
b) Djevojčica (ili dječak) u krevetu, dolaze prijatelji s cvijećem i čokoladom.
Pitanje uz crtež: Zašto je dobro da su prijatelji došli u posjetu ovom bolesniku?
c) Dječak (ili djevojčica) s torbom na ramenu ide prema školi ispred koje ga dočekuje grupa učenika/učenica koja mu se ruga.
Pitanje uz crtež: Kako se osjeća ovaj učenik/učenica odlazeći u školu u kojoj mu se drugi učenici/učenice rugaju?

? *U kojoj od ovih situacija je učeniku/učenici najteže? Zašto? Jeste li vi bili u nekoj od tih situacija? *Kako ste se tada osjećali? *Kada vam je bilo najteže? *Kada najljepše? *Što mislite da proživljava učenik/učenica u trećoj situaciji? *Do čega to može dovesti (odbijanje odlaska u školu, slabije ocjene i sl.)? *Snose li učenici/učenice koje se rugaju drugima ikakvu odgovornost? Koju? *Što je potrebno učiniti u takvoj situaciji?

Slijepac i štap

Zadaci: – razumijevanje važnosti povjerenja u drugu osobu
– osvještavanje veze između povjerenja, pouzdanosti i sigurnosti.

Ključne riječi: povjerenje, pouzdanost, sigurnost.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: marama, štap, kartonske kutije, stolice, klupe, školske torbe.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u parove. Jednom članu para se zaveže marama preko očiju. On ima ulogu "slijepca", a drugi je štap uz čiju se pomoć "slijepac" kreće uokolo. Članovi para izmjenjuju uloge. Igra se može učiniti težom tako da "slijepac" najprije hoda bez pomoći "štapa", ili da se na putu postave prepreke koje treba savladati: kartonske kutije, stolovi, stolice, zamišljeni komadići stakla, školske torbe i sl. Verbalna komunikacija među sudionicima igre nije dopuštena.

? *Što znači osloniti se na nešto ili nekoga? *Kad nam je to potrebno? *Možemo li se osloniti na nekoga ako u njega nemamo povjerenja? *Zašto je povjerenje važno? *Jeste li bili sigurniji sami ili kad ste se mogli osloniti na "štap", odnosno drugu osobu? *Zašto je u takvim situacijama važno da osoba koja nam pomaže bude pouzdana? *Koje osobine ima pouzdana osoba? *Na koga se najčešće oslanjate kad vas muči neki problem (kad imate problema u školi)?

2 Slična aktivnost kojom se postižu isti ciljevi jest ona u kojoj se učenici i učenice podijele u grupe po troje. Jedan od njih stane u sredinu i ukoči tijelo, drugi ga ljuljaju.

Tajni prijatelj

Zadaci: – poticanje brige za druge
– jačanje osjećaja prihvaćenosti i prijateljstva.

Ključne riječi: prijateljstvo, briga, pažnja.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: papirići, bojice, kutija, kalendar.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice napišu svoja imena na male papiriće i ubace ih u kutiju. Kutija se protrese, a zatim svatko izvlači po jedan papirić. Ime koje je izvučeno se ne govori nikome, ali dotični postaje tajni prijatelj ili tajna prijateljica za taj tjedan. Svakog dana svatko svom tajnom prijatelju ili prijateljici iskazuje prijateljstvo tako da njemu ili njoj učini neko dobro djelo.

2 Za svako učinjeno dobro djelo učenik/učenica stavljaju oznaku (cvijet, jabuku i sl.) u svoju bilježnicu ili na veliki kalendar u učionici.

3 Na kraju tjedna učenici i učenice pogađaju kome su bili tajni prijatelji ili prijateljice, tj. tko im je iskazivao posebno prijateljstvo i činio im dobra djela. U razgovoru trebaju objasniti na temelju čega su zaključili kome su bili tajni prijatelj ili prijateljica, kako su se osjećali kad im je iskazivano prijateljstvo, jesu li tada imali veći osjećaj sigurnosti, odnosno prihvaćenosti i što je na to utjecalo?

4 Ova aktivnost može završiti izradom zajedničkog plana akcija kako svojim postupcima doprinijeti osjećaju sigurnosti svih u razredu (obitelji, među prijateljima, u susjedstvu i sl.).

C.2. Život u zajednici nas obogaćuje, ali nam nameće i odgovornosti

Uživanje ljudskih prava u demokratskom društvu uvjetovano je ispunjavanjem odgovornosti prema sebi, drugima, društvenim institucijama i društvu u cjelini. Odgovornost proizlazi iz zakonskih normi, moralnih načela, običaja, odgoja, obećanja itd. U radu s učenicima i učenicama valja istaknuti vezu između prava i odgovornosti, kao i važnost suradnje i solidarnosti za puno uživanje ljudskih prava u demokratskom društvu.

Suradnja predstavlja poseban odnos među ljudima u kojemu se naglašava zajedništvo, a ne natjecanje. Glavni preduvjet za uspješnu suradnju jest mogućnost i umijeće komuniciranja i dogovaranja među članovima grupe. Stručnjaci smatraju da su za suradnju otvoreni samo oni koji su tijekom djetinjstva stekli povjerenje u svoju okolinu, zbog čega traže da se s odgojem za suradničko ponašanje započne u predškolskoj i ranoj osnovnoškolskoj dobi. No i danas se vode rasprave o prvenstvu suradnje i natjecanja u odgoju i obrazovanju. Pokazalo se, naime, da i jedno i drugo pridonosi rezultatima učenja, ali samo ako se natjecanje svede na razumnu mjeru i ako se suradničkim aktivnostima afirmiraju prednosti svakog pojedinog/pojedine učenika/učenice. Poticanjem suradničkih odnosa u školi, učenici i učenice uče prihvaćati druge kao jednako vrijedne suradnike.
U radu na tom dijelu Programa, od učitelja/učiteljice se očekuje da kod učenika i učenica jača komunikacijske i suradničke kompetencije kroz zajedničke projekte i natjecanja oslonjena na timski rad, razvija svijest o važnosti razlika za zajednički uspjeh, utječe na stavove, uvjerenja i emocije koji stoje u temeljima suradničkog ponašanja te razvija svijest o ulozi prijateljstva u svakodnevnom životu.

Suradnja je tijesno povezana sa solidarnošću. Solidarnost se shvaća kao svijest o potrebi zajedničkog djelovanja radi rješavanja životnih problema drugih ljudi (bolesnika, osoba s posebnim potrebama, ratnih stradalnika, gladnih itd.). Ona uključuje razumijevanje situacije, suosjećanje s osobama koje su u nevolji i spremnost da se tim osobama pomogne. Solidarnost valja razlikovati od sažaljenja, budući da solidarnost podrazumijeva priznanje jednakog dostojanstva svih ljudi, dok je sažaljenje često povezano s odnosima moći i opažanjem drugoga kao slabijega. U skladu s tim, od učitelja/učiteljice se traži da, odgovarajućim sadržajima i metodama, potiče svijest učenika i učenica o upućenosti čovjeka na čovjeka i potrebi

zajedničkog djelovanja radi osiguranja pomoći ljudima koji su u nevolji. Za ostvarenje tih zadataka vrlo su pogodne igre simulacije, koje učenicima i učenicama omogućuju uživljavanje u pojedine situacije, igre uloga, preko kojih učenik/učenica može iskustveno proživjeti npr. nepravdu, suradnju ili solidarnost, te projekti u kojima dolaze do izražaja individualne sposobnosti u rješavanju timskih zadataka. Nadalje, od presudne je važnosti i školsko ozračje. Ono mora biti obilježeno humanošću te demokratskim i suradničkim odnosima kojima se potiče aktivno, socijalno i iskustveno učenje. Zbog prožimanja suradnje, solidarnosti i odgovornosti, potrebno je stalno povezivati aktivnosti. Vrlo je važno da u projektima, osim učenika/učenica i učitelja/učiteljica, sudjeluju i roditelji, lokalne nevladine organizacije, osobito organizacije mladih, i drugi zainteresirani građani.

Zadnji dio je posvećen pravu na privatnost i odgovornostima koje iz tog prava proizlaze za pojedinca i zajednicu. Ostvarenje prava na privatnost i poštivanje tuđe privatnosti, pretpostavke su osjećaja slobode pojedinca. Cilj rada s učenicima i učenicama jest razumijevanje pojma privatnosti i prava na privatnost te utvrđivanje načina na koje se ono štiti u svakodnevnom životu. Osim toga, važno je da učenici i učenice shvate prednosti, ali i moguće nedostatke uživanja prava na privatnost te upoznaju razloge ograničavanja privatnosti.

C.2.1. Odgovorni smo za svoje postupke

Moje odgovornosti

Zadaci: – razumijevanje pojma "odgovornost"
– uočavanje razlika između odgovornosti prema sebi i prema drugima
– osvještavanje posljedica neodgovornosti u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: pravo, odgovornost, neodgovornost, posljedice neodgovornosti.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: pojednostavnjeni tekst *Opća deklaracija o ljudskim pravima*, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje nabrajanjem odgovornosti učenika/učenica metodom "oluje ideja". Učitelj/učiteljica zapisuje odgovore na ploču. Kad je zadatak gotov, učenici i učenice se podijele u dvije grupe. Jedna grupa iz popisa na ploči izdvaja odgovornosti koje učenici/učenice imaju prema sebi, a druga odgovornosti koje imaju prema drugima, uključujući obitelj i školu. Predstavnici/predstavnice grupa izvještavaju razred o svojim rezultatima, nakon čega se rasprava o odgovornostima proširuje na pitanje odgovornosti za ono što pojedinac čini, nasuprot odgovornosti za a ono što govori.

? *Što znači biti odgovoran prema sebi? *Što znači biti odgovoran prema drugima? *Koju odgovornost imamo prema roditeljima (braći, sestrama, djedovima, bakama, prijateljima itd.)? *Imamo li odgovornosti i prema zajednici u kojoj živimo? *Koje su to odgovornosti?

*Je li naša odgovornost prema zajednici povezana s odgovornošću zajednice prema nama (usporedi čl. 28. *Opće deklaracije o ljudskim pravima*)? *Trebamo li biti odgovorni i za ono što činimo i za ono što govorimo? *Ima li razlike u tome? Zašto da? Zašto ne? *Ako nekoga u ljutnji uvrijedimo i poslije mu se ispričamo, znači li to da smo odgovorni za ono što govorimo? *Treba li nam osoba kojoj smo se ispričali oprostiti uvredu? Objasnite.

2 Učenici i učenice sjednu u krug na pod učionice. U sredini je jedan učenik ili učenica u ulozi voditelja/voditeljice aktivnosti u kojoj se trebaju navoditi primjeri neodgovornog ponašanja i neodgovornih izjava te njihove posljedice. Voditelj/voditeljica u ruci drži lopticu koju baci nekome u krugu govoreći: "Neodgovorno se ponašam kad…" Onaj tko primi lopticu završava rečenicu, nakon čega vraća lopticu voditelju. On je ponovno baci nekome u krugu govoreći: "Posljedica toga je …" Učenik ili učenica kod koga je loptica završava rečenicu, nakon čega se loptica ponovno vraća voditelju/voditeljici.

Roditeljska skrb

Zadaci: – razumijevanje važnosti obitelji u životu djeteta
– osvještavanje prava, odgovornosti i dužnosti roditelja prema djeci.

Ključne riječi: obitelj, prava, odgovornosti i dužnosti roditelja.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, vjeronauk, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijali, pojednostavnjeni tekstovi *Ustava Republike Hrvatske* i *Konvencije o pravima djeteta*, olovke, bilježnice, ploča, krede, priča.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Prije početka aktivnosti učitelj/učiteljica ukratko objasni pojmove prava i odgovornosti roditelja koristeći pojednostavnjeni tekst *Ustava Republike Hrvatske* (u Prilogu). *Prava* koja roditelji (ili obitelj) imaju očituju se kao briga društva i države tijekom osnivanja obitelji, kao i tijekom odgoja malodobne djece u njoj. Kako bi ispunili svoje zadaće prema djeci, roditelji imaju pravo na socijalne i obiteljske olakšice, primjeren stan, ali i na odgovarajuću socijalnu, pravnu i gospodarsku zaštitu. *Odgovornosti i dužnosti* roditelja obuhvaćaju brigu o djeci i njihovu zaštitu od rođenja do punoljetnosti, za što su odgovorni i pred zakonom. Roditelji su dužni štititi djecu od svakog oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, ozljede ili zlostavljanja, zapostavljanja ili nemarnog postupanja ili iskorištavanja, uključujući seksualno zlostavljanje. Kako bi djeca razvila sve svoje mogućnosti, od roditelja se traži da im osiguraju odrastanje u ozračju sreće, ljubavi i razumijevanja. Nadalje, roditelji trebaju upoznati djecu s kulturom, vrijednostima i normama društva kojemu pripadaju te im omogućiti odgoj i obrazovanje. Pri tome imaju pravo svojoj djeci birati školu i vjerski odgoj prema svojim vlastitim uvjerenjima.

1 Od učenika i učenica se zatraži da se prisjete ranijih aktivnosti u kojima su navodili svoje najvažnije potrebe i prava te da izdvoje one koje mogu ostvariti samo uz pomoć i skrb roditelja (pri tome mogu koristiti pojednostavnjeni tekst *Konvencije o pravima djeteta*).

? *Koje odgovornosti imaju roditelji prema svojoj djeci? *Koje odgovornosti djeca imaju prema svojim roditeljima? *Imaju li roditelji, osim odgovornosti, i neka prava? Koja? *Tko im

osigurava njihova prava? *Mogu li roditelji zahtijevati neka svoja prava i od svoje djece? Koja su to prava? *Koje potrebe zadovoljavate zahvaljujući roditeljima? *Koja svoja prava uživate zahvaljujući roditeljima?

2 U nastavku aktivnosti, učenici i učenice naprave popis roditeljskih obveza i odgovornosti prema djeci (prema pojednostavnjenom tekstu *Konvencije o pravima djeteta* ili *Ustava Republike Hrvatske*). Popis se objesi na zid ili pano.

3 Učenicima i učenicama se podijeli priča koju trebaju dovršiti:

Ivana je učenica četvrtog razreda osnovne škole. Živi s majkom u malenom stanu u središtu grada gdje nema zelenila. Otac je, dok je ona bila još mala, preminuo nakon teške bolesti. Majka radi kao vozačica autobusa, pa svakodnevno iz kuće odlazi rano i vraća se u kasne poslijepodnevne sate. Ivana se priprema sama za školu, sama podgrijava hranu koju joj majka dan ranije zgotovi i sama brine o svom slobodnom vremenu. Subote i nedjelje također provodi u kući jer su to dani kad majka dodatno zarađuje prodajom povrća na placu. Kad je bolesna, majka ostaje uz nju samo dan-dva, jer mora na posao. Ivani nedostaje ....

4 Kada su učenici i učenice završili zadatak, ispišu na ploči sve što su prethodno naveli da nedostaje Ivani. Nakon toga se razgovara o njihovim iskustvima ili iskustvima njihovih prijatelja i prijateljica kojima su roditelji jako zaposleni. U razgovoru se pozornost usmjeri na uočavanje poteškoća koje takvi roditelji imaju u ispunjavanju svojih obveza i odgovornosti prema djeci (s popisa) te se traže načini na koje djeca, škola i društvo takvim obiteljima mogu pomoći.

? *Ispunjava li Ivanina mama sve svoje obveze prema Ivani? *Gdje se javljaju problemi? *Zbog čega nastaju ti problemi? *Kako bi se Ivani i njenoj mami moglo pomoći da više vremena budu zajedno? *Tko je za to odgovoran? *Što bi društvo trebalo učiniti? *Znate li vi za neku obitelj u kojoj se roditelji zbog svog posla ne mogu dovoljno posvetiti svojoj djeci? *Kako škola može pomoći takvim obiteljima? *Kako mi možemo pomoći našim prijateljima u razredu čiji su roditelji prezaposleni?

Živimo s invalidima

Zadaci: – osvještavanje potreba i problema invalida i drugih osoba s posebnim potrebama
– razvoj pozitivnih stavova i osjećaja odgovornosti prema invalidima
– proživljavanje problema gluhonijemih i slijepih osoba.

Ključne riječi: invalid, gluhonijema osoba, slijepa osoba, osoba s posebnim potrebama.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnog materijala.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice s učiteljem/učiteljicom sjede u krugu. Učitelj/učiteljica skreće pozornost učenika i učenica na osobe s posebnim potrebama koje žive pored njih (obitelj, škola, susjedstvo) i koje svakodnevno susreću. Mnogi od njih žive s brojnim teškoćama. Nekoliko učenika i učenica opisuje svoja iskustva s invalidnim osobama.

2 Učitelj/učiteljica podijeli djecu u dvije grupe (A i B). Grupu A čine gluhonijeme osobe koje dobro vide, a grupu B potpuno slijepe osobe koje dobro čuju i govore. Formiraju se parovi od članova grupe A i grupe B. Članovi para se trebaju međusobno upoznati, što njima predstavlja problem. Nakon nekoliko pokušaja rješavanja tog problema, učenici i učenice ponovo sjednu u krug i govore o tome kako su se osjećali/osjećale kao gluhonijema ili slijepa osoba?

3 U drugom krugu razgovora, učitelj/učiteljica zamoli učenike i učenice da razmišljanja o tome koja pomoć se može pružiti takvim osobama. Ako među učenicima/učenicama dođe do ismijavanja ili izrugivanja, treba im odlučno skrenuti pozornost na to da osobe s posebnim potrebama imaju jednaka prava kao i svi drugi ljudi, da njihove poteškoće ne umanjuju njihovo dostojanstvo i da je društvo dužno osigurati im pomoć i potporu kako bi mogli živjeti u skladu sa svojim pravima.

4 Učitelj/učiteljica može povremeno tijekom godine, a osobito na *Međunarodni dan osoba s posebnim potrebama* (3. prosinca), *Međunarodni dana bijelog štapa ili slijepih osoba* (15. listopada), ili *Međunarodni dan borbe protiv AIDS-a* (3. prosinca) podsjetiti učenike i učenice na životne poteškoće osoba s posebnim potrebama. Primjerice, na satu tjelesne i zdravstvene kulture može predložiti aktivnosti u kojima se učenici i učenice služe samo jednom rukom, hodaju na jednoj nozi, zavezanih očiju prelaze sportsku dvoranu, odnosno učionicu itd. Također je moguće odrediti jedan dan u kojemu će učenici i učenice međusobno komunicirati samo pokretima, uključujući pantomimu.

C.2.2. Suradnjom do zajedništva

Igrajmo se i radimo zajedno

Zadaci: – osvještavanje prednosti suradnje u odnosu na natjecanje ili pojedinačan rad
– shvaćanje potrebe za suradnjom u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: suradnja, natjecanje, individualni rad.
Razred: 1., 2. i 3.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: priča *Djed i baka iščupali repu.*

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje nabrajanjem poslova: a) koje možemo obavljati jednom rukom (pisati, listati, otvarati vrata i sl.), b) za koje nam trebaju obje ruke, c) za koje trebamo pomoć druge osobe i d) za koje trebamo pomoć više osoba. Nakon toga razgovor se usmjerava na aktivnosti koje učenici i učenice obavljaju sami, s članovima obitelji, prijateljima i drugim osobama u svojoj okolini.

2 Učitelj/učiteljica ispriča ili pročita priču *Djed i baka iščupali repu*. Nakon toga se povede razgovor o važnosti suradnje u svakodnevnom životu i prednostima suradnje u odnosu na natjecanje i individualni napor. Učenici i učenice navode primjere suradnje (orkestar, arhitekti i graditelji, pošta, koncert više glazbenika za prikupljanje humanitarne pomoći itd.).

3 Na kraju, razred odlučuje što će zajedno raditi idućih nekoliko dana. To može biti izrada zajedničkog plakata velikih dimenzija, izrada grada od kartonskih kutija, izložba učeničkih radova za roditelje, uređenje učionice itd., ali i priprema igrokaza prema priči "Djed i baka iščupali repu", pantomime "Ja posijah repu", ili plesa u paru "Ja i repa".

Zajedno

Zadatak: stjecanje iskustva suradnje.

Ključne riječi: suradnja, međuovisnost.
Razred: 1., 2. i 3.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: papiri, bojice, olovke, karton u obliku kvadrata (metar s metar).

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u manje grupe. Svaka grupa određuje stroj čiji će rad prikazati ostalim grupama. Svatko preuzima funkciju jednog dijela stroja. Dok jedna grupa oponaša rad stroja, druge promatraju.

2 Riječi – učenici i učenice podijele se u grupe po petoro. Svaka grupa odabere jednu riječ od pet slova, a svaki član grupe predstavlja jedno slovo. Ostale grupe trebaju pročitati riječ koju oni "napišu" položajem svojih tijela.

3 Pričanje priče – učenici i učenice sjednu u krug. Učitelj/učiteljica može započeti rečenicu tako da kaže prvu riječ, a zatim ostali redom dodaju po jednu riječ i tako stvaraju priču.

4 Zajednički crtež – ovisno o temi koja se obrađuje u nastavi npr. prirode i društva, učitelj/učiteljica organizira rad u grupama. Svaka grupa izrađuje zajednički crtež (npr. život u moru, život u šumi i sl.).

5 Igre spretnosti – učitelj/učiteljica pripremi karton u obliku kvadrata, veličine približno metar s metar i položi ga na pod. Zadatak učenika i učenica je da svi istovremeno stanu jednom nogom na karton. S obzirom da je površina kartona premalena za sve učenike i učenice, potrebno je mnogo suradnje i spretnosti da bi se zadatak izvršio.

6 Zajedničke aktivnosti kojima se potiče suradnja: ukrašavanje učionice za božićne blagdane, priprema domjenka za roditelje, izložba školskih radova, kazališne predstave, izrada grada od kartonskih kutija itd.

Slaganje elemenata

Zadaci: – produbljivanje spoznaja o vrijednosti suradnje
– učenje pravila timskog rada.

Ključne riječi: suradnja, natjecanje, timski rad.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: omotnice u kojima se nalaze tri različita geometrijska lika, radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u grupe po 5 do 8 članova. Učitelj/učiteljica daje svakome omotnicu u kojoj se nalaze tri različita geometrijska lika od kojih trebaju složiti kvadrat. Nakon završetka igre razgovara se o suradnji tijekom slaganja kvadrata i osjećajima koji se javljaju kad se od drugoga dobije pomoć, odnosno kad se drugome pomogne.

Pravila rada u grupi su sljedeća:
– *nema razgovora,*
– *igrači mogu pomagati jedan drugome bez riječi,*
– *igra je završena kad svi igrači slože svoje kvadrate.*

2 U nastavku aktivnosti učenicima i učenicama se daje listić sa sljedećim zadacima:

Napiši 5 činjenica koje si naučio o suradnji.
Navedi neke vrijednosti suradnje koje si zapazio radeći u grupi.
(Npr. duh zajedništva, nema gubitnika i dobitnika, svatko daje najviše od sebe za grupu itd.).

3 *Što je suradnja? *Koje su prednosti suradnje u odnosu na natjecanje i individualni rad? *Što znači raditi u timu? *Što znači imati dobar tim? *Koja pravila važe za rad u timu? *Što znači biti dobar član tima? *Koje su osobine potrebne da bi netko bio dobar član tima? *Je li naš razred tim? *Po čemu to zaključujemo? *Možemo li poboljšati taj naš tim? Kako?

4 Učenici i učenice izrađuju medalje od papira (kartona), primjerice, u obliku medvjedića, oboje ih zlatnom bojom i uvuku traku da se mogu nositi obješene oko vrata. Medalje jedni drugima dodjeljuju za uspješan timski rad.

Razredni izlet

Zadatak: poticanje razvoja socijalnih vještina i prosocijalnog ponašanja.

Ključne riječi: suradnja, solidarnost, međusobno povjerenje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, glazbena kultura, tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: ovisno o godišnjem dobu i vremenskim uvjetima.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Aktivnost se organizira kao izlet, nastava u prirodi ili terenska nastave iz prirode i društva, najbolje krajem svibnja ili početkom lipnja, u trajanju od jednog dana (oko 8 sati), po

mogućnosti na nekoj livadi, pored potoka i šume. Na izlet se može ići i s istim razredom iz neke susjedne škole s kojim se učenici i učenice dopisuju. U jednom i drugom slučaju prednost se daje suradničkim igrama u kojima su učenici i učenici dvaju razreda izmiješani.

1 *Priprema i organizacija izleta.* Učenici i učenice sudjeluju u organizaciji izleta, od izbora mjesta, pripreme i organizacije izleta, do njegova vrednovanja. Pripreme za izlet trebaju početi najmanje četiri tjedna ranije. Dobro je da učitelj/učiteljica, zajedno s 2-3 učenika i učenica, za to vrijeme obiđe mjesto izleta i "snimi" uvjete na terenu. Tijekom priprema treba predvidjeti potrebnu opremu za boravak u prirodi (pitka voda, pribor za prvu pomoć, prostirke za sjedenje i ležanje, najvažniji alat itd.).

2 *Planiranje aktivnosti.* Aktivnosti trebaju biti raznovrsne kako bi se zadovoljili interesi i potrebe svih članova razredne zajednice. Poželjne su suradničke igre i razni drugi suradnički projekti (npr. puštanje zajedničkih zmajeva, izrada zajedničkih turbina koje će se isprobavati na potoku, natjecanje u trčanju u parovima s jednom nogom u vreći te razne druge duhovite igre u kojima se traži suradnja dvoje ili više učenika i učenica (prenošenje jaja žlicom, grižnja jabuke koja visi na konopcu i sl.). Dobro je odrediti i moto izleta, npr. *"Zajedno smo jači i zadovoljniji".*

3 *Rad u razredu.* Dan nakon izleta učenici i učenice analiziraju i vrednuju svoje aktivnosti. Osobita pozornost posvećuje se iskustvu suradnje i međusobnog povjerenja. Bilo bi dobro svima koji su, prema mišljenju većine, pokazali izuzetne suradničke kvalitete dodijeliti medalje izrađene u prethodnoj aktivnosti.

C.2.3. Jedni drugima moramo pomagati

Biti solidaran znači …

Zadaci: – razumijevanje pojma "solidarnost"
– osvještavanje važnosti solidarnosti u svakodnevnom životu
– poticanje osjećaja solidarnosti.

Ključne riječi: solidarnost, uzajamna potpora.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede, listovi papira s ispisanim rečenicama, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica napiše na ploču "Solidarnost je ...", a učenici i učenice, svatko za sebe, završavaju rečenicu. O odgovorima se razgovara u parovima ili manjim grupama, nakon čega se najčešći odgovori pišu na ploču jedan ispod drugoga u nastavku započete rečenice. Kad se učitelj/učiteljica uvjeri da je svima jasan pojam solidarnosti, podijeli papire na kojima su napisane sljedeće nedovršene rečenice:

– *Biti solidaran s nekim znači ...*
– *Solidarnost je potrebna jer ...*
– *Solidarnost je nespojiva sa ...*
– *Solidarnost se očituje kad...*
– *Bez solidarnosti ljudi bi...*

U raspravi se naglasak stavlja na važnost solidarnosti, odnosno međusobne pomoći i potpore u životu.

2 Učenici i učenice igraju igru *Slijepac i štap* (ranije navedena u poglavlju o sigurnosti) ili neku drugu sličnu igru. Nakon toga se razgovara o iskustvu solidarnosti i osjećajima koji se javljaju kod osoba koje jedna drugoj pomažu.

Solidarnost na djelu
(Projekt *Skrb o starijim osobama*)

Zadaci: – razvijanje svijesti o potrebi suživota sa starijim osobama
– jačanje spremnosti na pružanje pomoći starijim sobama.

Ključne riječi: suživot, solidarnost, skrb, starija osoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: adrese (telefonski brojevi) nekih starijih osoba koje žive u susjedstvu učenika i učenica, fotografije starijih stanovnika mjesta, kalendar posjeta starijim osobama i planiranih aktivnosti koji se izrađuje.
Tijek aktivnosti:

Napomena: Učenici i učenice 3. i 4. razreda osnovne škole mogu na razne načine pomagati starijim osobama u svom mjestu. Takvo iskustveno učenje najbolje utječe na stavove i uvjerenja, kao i na spremnost za pružanje pomoći, ako se provodi kao višegodišnji projekt škole. U ostvarivanju takvog projekta trebali bi sudjelovati svi učenici/učenice, učitelji/učiteljice, osoblje škole i roditelji.

Projekt "Skrb o starijim osobama" mogao bi uključivati neke od sljedećih aktivnosti:

- pozivanje starijih osoba na školske svečanosti;
- slanje božićnih čestitki usamljenim starijim osobama;
- vođenje intervjua sa starijim osobama radi prikupljanja podataka za učeničke razredne novine ili projekte (npr. "Igre naših baka i djedova");
- pozivanje starijih osoba na nastavu;
- posjete starijim usamljenim osobama u vrijeme blagdana;
- darivanje razrednih i školskih novina starijim osobama;
- pružanje pomoći starijim osobama u nekim njihovim svakodnevnim aktivnostima (kupovina, plaćanje računa, donošenje drva za loženje, šetnja kućnog ljubimca, odlazak po lijekove, pravljenje društva u šetnji i sl.);
- priređivanje prigodnih svečanosti za starije osobe (rođendani, obljetnice braka i sl.);
- priređivanje izložbe fotografije s kratkim biografijama najstarijih stanovnika mjesta;
- održavanje priredbi u staračkom domu za blagdane.

C.2.4. I u zajednici imamo pravo na privatnost

Samo moje

Zadaci: – razumijevanje pojmova "privatnost" i "pravo na privatnost"
– razlikovanje privatnosti od samoće
– upoznavanje načina na koje se štiti privatnost.

Ključne riječi: privatnost, pravo na privatnost, osobni podatak, samoća.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: slike koje prikazuju različite situacije, prazni papirići, kutija, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica ispriča ili pročita kratku priču:

Marija je za svoj osmi rođendan dobila od roditelja dnevnik. Svaku večer prije spavanja ona je u svoj dnevnik pisala što se toga dana dogodilo, svoje brige oko škole, svoje ljubavne jade i sve ono što nije željela podijeliti s drugima. Tako je dnevnik postao njen najbolji prijatelj. Ujutro, prije škole, Marija bi ga brižno spremila u ladicu svoga pisaćeg stola veseleći se večeri kada će opet podijeliti svoje misli sa svojim tajnim prijateljem. No, jednog dana, ušavši u svoju sobu Marija ugleda svoj dnevnik na podu, otvoren. Bilo joj je jasno da je njen stariji brat Mirko čitao njen dnevnik.

? *Kako se osjećala Marija kad je shvatila da je Marko čitao njen dnevnik? *Je li Marko smio čitati njen dnevnik bez njena dopuštenja? *Tko od vas ima svoj dnevnik? *Kako biste se vi osjećali da ste na Marijinu mjestu? *Što biste tada učinili? *Zašto se tuđi dnevnik ne smije čitati bez dopuštenja vlasnika? *Mogu li roditelji čitati dnevnike svoje djece? *Kad je to opravdano? *Krši li se čitanjem tuđeg dnevnika pravo na privatnost? *Što još obuhvaća pravo na privatnost? *Zašto je zaštita prava na privatnost važna u društvu? *Kako društvo osigurava zaštitu prava na privatnost? *Kako se u obitelji štiti privatnost? *Kako sami štitimo svoju privatnost?

2 Učitelj/učiteljica podijeli slike koje prikazuju:

– *dijete koje piše dnevnik u sobi*
– *dječaka koji skriva pismo pod jastuk*
– *djevojčica koja razgovara na telefon i sa strahom gleda na vrata*
– *roditelje koji nešto šapću i pogledavaju na dijete.*

Učenici i učenice pogađaju što prikazani likovi žele zadržati za sebe i raspravljaju o tome što je od toga opravdano, a što nije.

3 Sljedeće četiri slike prikazuju:

– *vrata vrta na kojima piše "Privatni posjed"*
– *dijete koje se igra samo u sobi*
– *starijeg dječaka koji sam lovi ribe*
– *radnu sobu u kojoj majka sjedi za pisaćim stolom.*

Slike trebaju biti poticaj za razgovor o razlici između privatnosti i samoće. Nakon toga učenici i učenice navode načine na koje se može u tim i sličnim situacijama osigurati privatnost.

4 Svaki učenik i učenica dobije papirić na koji napiše što želi da ostane njegova/njena tajna i kako to misli osigurati. Nakon toga papirić ubace u kutiju. Učitelj/učiteljica vadi papiriće iz kutije i njihov sadržaj zapisuje na ploču u dva stupca. U prvi stupac piše želje za privatnošću, a u drugi kako to postići. Cilj je ove aktivnosti da učenici i učenice shvate što sve obuhvaća pojam privatnosti (pisma, predmeti, ideje, osobni podaci i sl.) i kako se osigurava privatnost.

5 Razred se podijeli u dvije grupe. Jedna grupa sastavlja popis svega što uključuje pravo na privatnost, a druga popis načina na koji se u razredu treba poštivati to pravo. Kada su grupe gotove, razmjene svoje popise radi nadopunjavanja. Konačni popisi se objese na zid učionice.

? *Tko najviše ugrožava vašu privatnost u obitelji? *Tko u razredu (školi)? *Kako se osjećate kad vam je ugrožena privatnost u razredu (školi)? *Koje su prednosti čuvanja tajne? *Što time želimo postići? Što nam to znači? *Imaju li takvi postupci svojih nedostataka? Kojih?

6 Učenici i učenice dobiju zadatak da tjedan dana zajedno s roditeljima prate TV emisije i tisak te zapisuju primjere koji govore o narušavanju nečijeg prava na privatnosti. Primjeri se čitaju u razredu i o njima se raspravlja.

Treba li prešutjeti

Zadaci: – osvještavanje ograničenja prava na privatnost
– upoznavanje telefona za pomoć djeci.

Ključne riječi: privatnost, pravo na privatnost, telefoni za pomoć djeci.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: pet slika/crteža.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica pripremi pet slika/crteža (iz novina, slikovnica i sl.) kao poticaj za razgovor o granicama privatnosti, sa sljedećim prikazima:

– *djevojčice i dječake koji sprejem šaraju zidove zgrade*
– *dječaka koji se igra opasnom eksplozivnom napravom*
– *manju grupu dječaka i djevojčica koji pokušavaju obiti automobil na parkiralištu*
– *oca koji remenom tuče dječaka*
– *dvije djevojčice u trgovini koje krišom stavljaju čokolade u svoje torbe.*

? *Što je zajedničko tim slikama (crtežima)? *Mogu li djeca (i odrasli) činiti što ih je volja? Zašto da? Zašto ne? *Zašto šaranje sprejem po zidovima nema nikakve veze s pravom na privatnost? *Je li privatna stvar roditelja ili nekoga drugog iz obitelji kad nanosi tjelesne povrede djeci? *Zašto se to ne smije činiti? *Kome se može obratiti dijete kojega se tako kažnjava? *Jeste li čuli o telefonima za pomoć djeci (SOS za djecu)? *Ako znamo za takav slučaj, što trebamo učiniti? *Zašto nije dobro prešutjeti takav slučaj i praviti se da se to nas ne tiče?

2 U razred ili školu se, kao gost, pozove predstavnik/predstavnica policije, socijalni/socijalna radnik/radnica, sudac/sutkinja ili dječji/dječja pravobranitelj/pravobraniteljica koji učenicima i učenicama pričaju o slučajevima zlostavljanja i iskorištavanja djece od strane roditelja, rodbine, susjeda ili nekih njima nepoznatih odraslih osoba. Oni bi trebali govoriti i o postupcima koji se poduzimaju u takvim slučajevima, kao i o institucijama kojima je društvo povjerilo zadatak zaštite zlostavljane djece. Učenici i učenice koji su uključeni u rad literarne ili sl. grupe mogu s gostom napraviti intervju i objaviti ga u školskim novinama ili drugom prikladnom listu.

C.3. Tko i kako odlučuje u zajednici

Demokracija pretpostavlja aktivno sudjelovanje svih građana u donošenju odluka koje su važne za opću dobrobit. Odgoj i obrazovanje tome pridonosi tako što potiče razvoj odgovornih građana koji posjeduju potrebna znanja i vještine i koji prihvaćaju i promiču temeljne vrijednosti demokratskog društva. Takvo učenje započinje u najranijoj dobi. U nižim razredima osnovne škole djeca usvajaju temeljna znanja i vještine s osloncem na neposredno iskustvo (sudjelovanje u procesu donošenja odluka važnih za razred, planiranje i provođenje odgovarajućih aktivnosti u školi, vođenje, vrednovanje rezultata itd.). Demokratsko školsko ozračje rezultat je zalaganja svih čimbenika odgoja i obrazovanja, od učenika i učenica, učitelja i učiteljica do uprave škole i roditelja. Učenicima i učenicama se moraju osigurati mogućnost da, u skladu sa svojim interesima i dobi, sudjeluju u određivanju sadržaja nastave i oblikovanju školskog života (organiziranje priredaba, sudjelovanje u nadzoru rada škole, posredovanje u rješavanju sukoba, vođenje demokratskih rasprava, sudjelovanje u izradi školskog lista itd.)

Vlast

Zadaci: – razumijevanje pojma "vlast" u različitim kontekstima
– razumijevanje odnosa između građana i predstavnika vlasti
– osvještavanje odgovornosti predstavnika vlasti.

Ključne riječi: demokratsko društvo, vlast, građani, izabrani predstavnici, odgovornost, zlouporaba vlasti.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: bilježnice, notesi za bilješke, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Na početku aktivnosti, učenicima i učenicama se kroz razgovor pomogne da razumiju najvažnija obilježja vlasti. Vlast je moć koju netko ima na temelju običaja, sile, zakona, odluka ili suglasnosti većine i sl. Za razliku od totalitarnih društava, u kojima se

vlast ostvaruje silom i prinudom, u demokratskom društvu vlast pripada građanima, koji na slobodnim izborima odlučuju o tome tko će ih zastupati, odnosno štititi njihove interese u skladu s ustavom i zakonima. Ovisno o tome kako predstavnici demokratske vlasti koriste svoj položaj, govorimo o pozitivnoj uporabi i zlouporabi vlasti. Pod zlouporabom vlasti misli se na postupke predstavnika vlasti koji su protivni odredbama ustava i zakona (donošenje odluka koje su na štetu građana, nepošteno bogaćenje, zataškavanje informacija važnih za građane itd.).

1 Učenici i učenice se podijele u dvije grupe koje dva tjedna rade na projektima. Jedna grupa prikuplja podatke o tome kako i preko koga stanovnici njihova mjesta ili grada ostvaruju svoju vlast, a druga kako se vlast ostvaruje u školi. S tim ciljem učenici i učenice vode intervjue s predstavnicima vlasti u gradu (mjestu) i školi, roditeljima, lokalnim nevladinim organizacijama i građanima. Ovdje je osobito važno da shvate da je djelovanje predstavnika vlasti grada i škole u potpunosti uređeno posebnim dokumentima (statutima) koji proizlaze iz zakona i ustava. Tijekom intervjua se vode bilješke, a izvještaji grupa se predstave razredu, nakon čega se raspravlja o rezultatima.

? *Što je vlast? *Koja je najvažnija uloga vlasti u demokratskom društvu? *Gdje nalazimo vlast u demokratskom društvu? *Kome pripada vlast u školi (gradu, državi)? *Kako učenici i učenice ostvaruju svoju vlast u školi? *Kako stanovnici nekog mjesta ostvaruju svoju vlast tamo gdje žive? *Kako građani ostvaruju svoju vlast u demokratskoj državi? *Zašto je važno da izbori za državnu vlast budu slobodni i tajni? *Jesu li u svim društvima građani nositelji vlasti? Objasnite. *Na koji se način ograničava djelovanje predstavnika vlasti u demokratskom društvu? *Zašto predstavnici vlasti moraju djelovati u skladu s ustavom i zakonima? *Što građani mogu učiniti kad predstavnici vlasti zlouporabljuju svoj položaj?

2 Učenici i učenice pišu, svaki za sebe, sastavak na temu *Da sam ravnatelj škole*, u kojemu opisuju a) ciljeve koje bi, kao ravnatelji, nastojali ostvariti i b) kako i uz pomoć koga bi ih htjeli ostvarili i c) koje odgovornosti bi tada imali.

Odluke, pravila, zakoni

Zadaci: – razumijevanje razlike između pravila i zakona
– osvještavanje važnosti odlučivanja u demokratskom društvu.

Ključne riječi: pravila, zakoni, podjela poslova, odlučivanje, prava, odgovornosti.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: veliki list papira, pano, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje razgovorom o podjeli poslova, odnosno odgovornostima članova obitelji i načinu na koje se one određuju. Učitelj/učiteljica piše odgovore na veliki papir stavljen na pano, ali tako da ih svrstava u odgovarajući stupac (odgovornosti majke, odgovornosti oca, odgovornosti djeteta/djece). Nakon toga se pozornost usmjerava na način na koji se donose odluke o pojedinim zadacima članova obitelji.

? *Tko je za što odgovoran u obitelji? *Kako se raspoređuju poslovi u obitelji? Tko donosi odluke o tome što tko od članova obitelji treba činiti? *O čemu ovise ti zadaci? *Mogu li djeca npr. sudjelovati u donošenju odluke o kupnji automobila? Zašto da? Zašto ne? *Treba li roditelj tražiti mišljenje djece kad donosi odluku koja se odnosi na njih (npr. kod uključivanja u neke aktivnosti izvan škole; v. pojednostavnjeni tekst *Konvencije o pravima djeteta*)? *Zašto je pridržavanje pravila ponašanja u obitelji važno? *Što se događa kad se odrasli ili djeca ne pridržavaju tih pravila? *Mogu li se ta pravila mijenjati? *Tko ih i kako mijenja?

2 U radu u grupama učenici i učenice raspravljaju o najvažnijim pravilima ponašanja u razredu i načinu na koji se ta pravila donose. Kada su sve grupe gotove, predstavnik/predstavnica pojedine grupe iznese zaključke, koji se pišu na ploču. Nakon što sve grupe navedu svoja pravila, zajednički se napravi popis onih pravila koja su najčešće spomenuta. Na kraju se donosi odluka o tome koja će se pravila izdvojiti za pano u razredu. Pravilo može biti: *Govoriti može samo jedan, ostali za to vrijeme slušaju.* Učenicima i učenicama se objasni da su svojim sudjelovanjem u izradi i prihvaćanju razrednih pravila oni sami uredili međusobne odnose u razredu koji važe za sve jednako. Potom im se ukaže na sličnost tog postupka s postupkom donošenja zakona kojima se uređuju odnosi u društvu.

3 Učenici i učenice produbljuju spoznaje o važnosti odlučivanja u demokratskom društvu, u kojemu se o svim pitanjima važnim za građane odlučuje na temelju ustava i zakona. Njih donose predstavnici vlasti koje biraju građani.

? *Jeste li kada morali donijeti važnu odluku npr. u obitelji, školi, među prijateljima? *Je li vam bilo teško donijeti tu odluku? Zašto? *Jeste li se prilikom donošenja svoje odluke oslonili na neka pravila? Koja? *Na koja pravila se oslanja vaš/vaša učitelj/učiteljica kad donosi odluku o tome što ćete učiti i kako će vas ocijeniti? *Jesu li ta pravila negdje zapisana (propisana)? *Kako se naziva dokument kojim se propisuju vaša prava i odgovornosti, kao i prava i odgovornosti učitelja/učiteljice u školi (statut škole, zakon o obrazovanju itd.)? *Pridržavaju li se svi tih propisa? *Što se događa kad se prekrše školski propisi?

4 *Izrada razrednih novina.* U razredu se organizira rasprava o uređenju novina u kojoj svi sudjeluju. Odlučuje se o nazivu, temama, načinu pisanja, broju stranica, izgledu naslovnice i odgovornim osobama.

Izbor predsjednika/predsjednice razreda

Zadaci: – produbljivanje razumijevanja pojmova "odlučivanje" i "izbor"
– upoznavanje uvjeta i postupka glasovanja na demokratskim izborima.

Ključne riječi: izbori, glasovanje.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, crtači papir, olovke, ploča, krede, pano.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje kraćim objašnjenjem temeljnih pojmova *izbori* i *glasovanje*. Izbori su sredstvo kojim pripadnici neke zajednice (škole, poduzeća, grada, države) biraju svoje

predstavnike u tijela vlasti, odnosno upravljanja zajednicom. Svatko samostalno odlučuje i glasuje na temelju procjene o kvaliteti kandidata/kandidatkinje za određenu ulogu ili posao.

? *Jeste li ikada imali priliku glasovati, npr. u obitelji ili razredu? *Je li glasovanje bilo javno (podizanjem ruke) ili tajno (zaokruživanjem imena na papiriću)? *Koji oblik glasovanja je bolji? Zašto? *Trebaju li drugi znati kako ste glasovali? Zašto da? Zašto ne? *Smije li se u takvim situacijama vršiti pritisak na one koji glasuju? Imaju li drugi glasači pravo utjecati na vas? Zašto da? Zašto ne? *Je li vam lakše glasovati kad znate kako će odlučiti većina? *Nastojite li se tada prikloniti odluci većine? Zašto?

2 Učenici i učenice pripremaju izbor predsjednika/predsjednice razreda. Prije izbora se dogovaraju o postupku, ali i osobinama koje su potrebne za tu ulogu. Učitelj/učiteljica im podijeli radni materijal s nedovršenim rečenicama, na kojemu rade samostalno, nakon čega čitaju svoje odgovore. Odgovori se zapisuju na ploču, kako bi se na kraju došlo do zajedničkog popisa osobina predsjednika/predsjednice razreda o kojima će ovisiti prijedlozi kandidata/kandidatkinja i glasovanje.

Rečenice koje trebaju nadopuniti su sljedeće:

– *Od predsjednika/predsjednice razreda očekuje se da...*
– *Predsjednik/predsjednica razreda nikako ne smije ...*
– *Predsjednik/predsjednica razreda svakako mora....*

– *Izbori za predsjednika/predsjednicu razreda trebaju se organizirati tako da....*

3 U nastavku aktivnosti učenici i učenice predlažu svoje kandidate/kandidatkinje ili se oni sami/same javljaju. Svaki kandidat/kandidatkinja ima 2-3 dana vremena za pripremu svoga "programa", koji treba predstaviti razredu (glasačima) u trajanju od desetak minuta. Za izbore se pripreme glasački listići i kutije te osnuje izborno povjerenstvo koje će nadgledati tijek izbora do trenutka proglašenja predsjednika/predsjednice razreda.

? *Koje kvalitete mora imati predsjednik/predsjednica razreda? *Što je najviše utjecalo na izbor među kandidatima/kandidatkinjama? *Što očekujete od novog predsjednika/predsjednice? *Kako ćete nadzirati njegov/njezin rad? *Ima li razlike između izbora predsjednika/predsjednice razreda i predsjednika/predsjednice države? *Koje zadatke ima predsjednik/predsjednica države? *Koje kvalitete mora imati dobar predsjednik/predsjednica države? *Tko bira predsjednika/predsjednicu države? *Na koje razdoblje? *Možete li i vi sudjelovati na izborima za predsjednika/predsjednicu države? Zašto ne?

4 Učenici i učenice na posebnom listu papira zalijepe svoju sliku. Iznad slike napišu svoje ime i prezime, a u nastavku "predsjednik/predsjednica Republike Hrvatske". Ispod slike, jedno ispod drugoga, navedu što bi oni učinili kad bi bili izabrani na taj položaj.

D Izgradnja i učvršćenje mira: učenje za mirno rješavanje sukoba

Ljudi se ne rađaju ni dobri ni zli. Kao i svako drugo ponašanje, tako se i mirno i nasilno rješavanje sukoba uči. O sukobu se najčešće misli kao o sukobu ili ratu među grupama i narodima. No sukobi postoje i u samom pojedincu (npr. kada njegovi interesi nisu u skladu s poimanjem sebe i svojih sposobnosti), kao i između dviju osoba, među malim grupama, između pojedinca i grupe, pojedinca i društva u cjelini itd. Kao što ima mnogo različitih vrsta sukoba, izvora sukoba i njihovih pojavnih oblika, jednako tako ima i mnogo načina na koji ljudi reagiraju na sukob. Neki će se povući ("plakati i pobjeći"), drugi će na napad odgovoriti protunapadom, dok će oni koji posjeduju vještine mirnog rješavanja sukoba razgovarati i pregovarati dok ne dođu do zadovoljavajućeg rješenja.

Nažalost, sukobi se često rješavaju nasiljem. Različita mišljenja često vode u svađu, verbalno nasilje i psihičko zlostavljanje. Vrlo često sukob interesa, stavova i sustava vrijednosti završava fizičkim obračunima, tučnjavom pa i ubojstvom. Uzrok tome nije sam sukob nego način na koji se on rješava, jer se sukob može okončati i na prihvatljiv i na neprihvatljiv način.

Odgoj i obrazovanje mladim ljudima pomaže da sukob prihvate kao dio svakodnevnog života do kojega dolazi zbog razlika u mišljenju, stavovima ili interesima, kao i zbog potrebe da se svoje mišljenje nametne drugima. Ono im također pomaže da odbace silu i nasilje kao načine rješavanja sukoba i da, umjesto toga, prihvate zajedničko traženje mirnog rješenja. Nastojanje na mirnom rješavanju jača osjećaj osobne kompetentnosti i odgovornosti, jer se problem ne ostavlja nekom drugom, već se aktivno radi na njegovu uklanjanju.

Središnji cilj rada na ovoj cjelini jest pružiti pomoć učenicima i učenicama u stjecanju znanja, vještina i navika potrebnih za mirno rješavanje napetosti i sukoba, kao preduvjeta za izgradnju i učvršćenje mira.

Težište se stavlja na razvoj svijesti o postojanju sukoba te na njihovo prepoznavanje i razlikovanje, ali i na prihvaćanje kritičkog odnosa prema sukobima, kao i na aktivno djelovanje u

postizanju mira kroz komunikaciju i suradnju s drugima. Sukobi se shvaćaju kao neizbježan dio života, zbog čega je važno steći odgovarajuća znanja i naučiti vještine mirnog rješavanja sukoba, koje omogućuju da se na kreativan i konstruktivan način nađe rješenje koje je prihvatljivo svim stranama u sukobu.

Cjelinu čini osam povezanih tema:

- *Sukobi u nama i oko nas*
- *Što izaziva sukob*
- *Do rješenja sukoba treba se potruditi*
- *Kako se nositi s burnim osjećajima*
- *Da bismo se bolje razumjeli*
- *Kako do cilja*
- *Riješimo problem zajedno*
- *Mir sa sobom, tobom i cijelim svijetom.*

Vještine mirnog rješavanja sukoba ne stječu se kroz nekoliko vježbi, ma koliko one bile dobro osmišljene i provedene. Učenje vještina rješavanja sukoba je dugotrajan i složen proces koji se ne može svesti na jedan predmet, već se treba uključiti u sve predmete, sve školske i životne situacije te prožeti cjelokupno ozračje razreda i škole. Predložene aktivnosti pomoć su učitelju u radu s učenicima i učenicama u svladavanju koraka na putu od osvještavanja sukoba, preko osvještavanja emocija i komunikacije s drugima do stjecanja i primjene vještina komunikacije i mirnog rješavanja sukoba.

Predložene aktivnosti mogu se provoditi u pojedinom predmetu, na satu razredne zajednice ili kao dio slobodnih aktivnosti. No, kako je sukob dio svakodnevice, potrebno je što više koristiti životne situacije za identificiranje sukoba, uočavanje njihovih karakteristika i vježbanje njihova rješavanja. Predložene priče i aktivnosti mogu poslužiti kao ideje, no isto se tako mogu koristiti i priče koje su predviđene nastavnim programom hrvatskog jezika, prirode i društva ili nekog drugog predmeta.

Važno je napomenuti da ovdje nema tzv. točnih i netočnih odgovora. Bitno je da učenici i učenice slobodno iznose svoje mišljenje, da tragaju za različitim rješenjima, da osvještavaju svoje postupke i stavove te da mijenjaju svoje ponašanje u skladu s načelima mirnog i nenasilnog rješavanja sukoba. Za postizanje takvih promjena ključna je pozitivna orijentacija, odnosno priznanje uspjeha, a ne kažnjavanje neuspjeha. No to ne znači da treba stvarati idealnu sliku života i usmjeravati učenike i učenice na traženje nerealnih rješenja, kao što ne treba zapasti u moraliziranje ili sugerirati gotova, dobra ili loša, rješenja. Učenici i učenice trebaju sami nalaziti odgovore koji će biti prihvatljivi svima. Samo se na taj način može poticati njihova odgovornost. Oni također trebaju shvatiti da svladavanjem vještina mirnog rješavanja sukoba i njihovom primjenom sukobi neće nestati, ali će se svakako time njihova učestalost i intenzitet smanjiti.

D.1. Sukobi u nama i oko nas

Sukobi su dio svakodnevnice. Dijete ulazi u sukobe učeći svoje ponašanje uskladiti s ponašanjem koje se smatra poželjnim u društvu u kojem živi. Ono isprobava svoje granice. U početku na sukob reagira burnim osjećajima, plačem ili tučnjavom, a postupno počinje prihvaćati socijalizirane oblike ponašanja. No, to ne znači da zna rješavati sukobe, jer se nasilno ponašanje može manifestirati na različite načine. Dijete najčešće prilagođava svoje ponašanje onome što misli da se od njega očekuje ili pak pribjegava rješenju koje će trenutno zadovoljiti njegovu potrebu.

Kaže se da je čovjek stalno u sukobu sa sobom. Svako donošenje odluke svojevrstan je sukob. Što odabrati - ono što znamo da je društveno prihvatljivo ili ono za što smo uvjereni da je za nas dobro, ili ono što želimo, možda ono što je jednostavnije i sl.? To su dvojbe za koje nema "recepata". Njih mora riješiti pojedinac sam, no to ne znači da "svatko može raditi što hoće". Da bi se došlo do rješenja, treba razmišljati o posljedicama i kontekstu u kojem se odluka donosi, jer rješenje za sobom povlači odgovornosti. Kada djevojčica vidi da je njena prijateljica u razredu ukrala šiljilo, treba li na upit učitelja/učiteljice reći što je vidjela? Ona se nalazi u situaciji izbora između poštenja i prijateljstva. Pravo rješenje ovisi o nizu drugih čimbenika (je li to prvi put, kakva se kazna očekuje od učitelja/učiteljice i sl.), a ono polazi od pitanja kakve su posljedice mogućih odluka.

Shvaćanje sukoba početak je mirnog rješavanja problema. Stoga je potrebno da učenici i učenice ponajprije osvijeste što je to sukob i zašto je netko u sukobu sa sobom ili s okolinom, da sukobi stalno postoje u njihovoj okolini, da do sukoba dolazi kada postoje različiti interesi, želje, potrebe, mišljenja, stavovi i sl., da uvijek postoji mogućnost različitih izbora te da izbor ovisi o nizu čimbenika, a na temelju njih pojedinac donosi odluku o vlastitim postupcima.

Iako su sukobi dio svakodnevice i u njima djeca često sudjeluju, ona ih najčešće nisu svjesna. Kako sukob angažira burne osjećaje, djeci je teško sagledati sukob i moguća rješenja kojima se trebaju zadovoljiti obje strane. Zato je u odgoju i obrazovanju potrebno osigurati što više situacija (poticaja, priča, primjera) u kojima mogu kritički promatrati različite vrste sukoba, opisivati ih, prepoznavati njihove izvore i pronalaziti rješenja. Pritom je važno naučiti ih promatrati i uživljavati se u sukobe drugih (pitanja tipa "što biste vi učinili da ste na tom mjestu, kako biste riješili...?"). Time ona stječu vještine mirnog rješavanja sukoba koje mogu primijeniti u stvarnim situacijama.

Sukob najčešće nastaje između dvije osobe ili dvije grupe. No on se može javiti i na intrapersonalnoj razini - kada je osoba nezadovoljna sobom jer njeno ponašanje nije u skladu s njenim očekivanjima. Djeca u nižim razredima osnovne škole imaju teškoća u razumijevanju takve vrste sukoba pa se njima treba baviti samo u iznimnim slučajevima, kad se neposredno pojave.

Nasilje često prati sukobe. Postoje različiti oblici nasilja. Mnogima od njih pribjegavaju i djeca, ponekad potaknuta primjerom odraslih ili pak toleriranjem nasilja u društvu. Zadaća odgoja i obrazovanja jest pomoći djeci da osvijeste različite oblike nasilja u svojoj okolini, da ih prepoznaju i osude te da sami nauče kako se boriti protiv nasilja i kako odgovoriti na konfliktne situacije, a da odgovor ne bude novo nasilje.

D.1.1. Što je sukob

Između sukoba i mira

Zadatak: razumijevanje pojmova "mir" i "sukob".

Ključne riječi: mir, sukob.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice dobivaju papir na kome su napisane rečenice koje treba nadopuniti:

Kad čujem riječ mir, pomislim ....
Kad čujem riječ sukob, pomislim ....
Kad čujem riječ rat, pomislim ....

Nadopune se čitaju. Slijedi razgovor o sličnim iskustvima.

? *Koje osjećaje u vama izaziva riječ "mir" (sukob, rat)? *Izazivaju li kod nekoga te riječi ugodne osjećaje? Koje? *Kako se osjećate kada ste u sukobu s nekim? *Kako se ponašate? *Tražite li pomoć treće osobe? *Izvučete li pouku iz sukoba? Koju?

Da vidimo, što se događa kad ...

Zadaci: – uočavanje razlika među sukobima
– razumijevanje uloge i posljedica sukoba u životu pojedinca i zajednice
– opažanje napetih stanja.

Ključne riječi: sukob, vrste sukoba, posljedice sukoba.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica razgovara s učenicima i učenicama o tome što je sukob, kako se sukobi razlikuju i koje su njihove posljedice.

? * Što je sukob? *Što je svim sukobima zajedničko? *Po čemu se razlikuju? *Što se događa kad je pojedinac u sukobu sa sobom? Što se događa kad se sukobe dvije osobe (dvije ili više grupa; dva ili više naroda, odnosno država? *Što bi se dogodilo da se sukobe svi ljudi na Zemlji?

2 Tko hoće, priča o svom najnovijem sukobu, a učitelj/učiteljica piše na ploču pitanja koja bi trebala poslužiti kao smjernice za analizu sukoba. Odgovaraju svi učenici i učenice koji/koje žele, a učitelj/učiteljica naglasi da nema "točnih" i "netočnih" odgovora. Na kraju se odabere najzanimljiviji primjer koji se može koristiti u sklopu drugih aktivnosti.

? *Gdje se sukob dogodio? *Tko je u njemu sudjelovao? *Što je bio problem? *Što je bio uzrok sukoba (različiti interesi, želje, potrebe, povreda nečijeg prava itd.)? *Je li došlo do pogoršanja sukoba? Zašto? *Kako je sukob riješen? *Što je pridonijelo rješenju sukoba? *Je li netko pomogao u rješavanju?

Što znače riječi

Zadaci: – produbljivanje značenja riječ "sukob"
– prepoznavanje sukoba u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: sukob.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radi materijal, ploča, kreda, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje igrom riječima po grupama ili zajedničkom igrom (npr. nabrajanje riječi koje počinju prefiksom *su-*, ili koje sadrže riječ *kob*, *mir* i sl.). Svi prijedlozi se pišu na ploču. Popis se može nadopunjavati tijekom nekoliko dana riječima koje učenici i učenice od nekoga čuju ili pronađu u knjigama, rječnicima i sl.

2 Učitelj/učiteljica podijeli radni materijal koji se rješava samostalno ili u grupi:

Napiši što znači riječ "sukob".
Pogledaj što u rječniku piše za riječ sukob pa i to napiši.
Karlo se rugao prijatelju da ima klempave uši.
Napiši riječi koje netko koristi kad se ruga.
Je li ruganje sukob? Zašto misliš da jest?

3 Učenici i učenice čitaju svoje definicije sukoba ili one koje su našli u rječniku. Slijedi rasprava o sličnostima i razlikama u određivanju sukoba, osobito o najčešćim riječima koje se pri tome rabe.

Mir i nemir

Zadatak: osvještavanje utjecaja mira i sukoba na emocionalno stanje.

Ključne riječi: sukob, osjećaji.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, listovi papira, olovke, bojice, ploča, papir velikih dimenzija, pano.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice na listu papira crtaju kako se osjećaju kad su mirni/mirne ili kad su s nekim u sukobu i nadopunjavaju rečenice. Potom govore o svojim osjećajima koje su izrazili crtežom. Podijeli im se pisani materijal i objasni što trebaju učiniti.

Pročitaj ove nedovršene rečenice. Završi ih tako da na gornjoj polovici papira nacrtaš kako to izgleda kad se osjećaš mirno, a na donjoj polovici papira kad si s nekim u sukobu.

Osjećam se mirno kad .....
Osjećam da sam u sukobu kad .....

2 U zajedničkom razgovoru iznose se primjeri iz vlastitog života, situacije u kojima su se osjećali lijepo (mirno) ili su s nekim bili u sukobu. Oni koji žele, mogu izmišljati i zapisivati zajedničke stihove na temu *Osjećam se mirno kad...* (nabrojiti što više situacija). Ako je materijal s tekstom na dostupnom mjestu u razredu (na zidnom panou), učenici i učenice mogu po želji tijekom nekoliko dana dopisivati svoje komentare.

Vijesti, vijesti

Zadatak: – produbljivanje razlika između mira i sukoba
– zauzimanje stava prema izvještavanju o miru i sukobu.

Ključne riječi: sukob, mir, vijesti.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, pano.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade u parovima. Podijele im se naslovi iz tiska i objasni što trebaju činiti. Razgovor se najprije vodi o tome je li se par u svemu mogao složiti, a zatim se uspoređuju odgovori i komentiraju naslovi. Svima se mora dati dovoljno vremena za iznošenje mišljenja.

Ovdje su ispisani neki naslovi iz tiska. Zaokruži one za koje misliš da govore o lijepom, a prekriži one za koje misliš da govore o ružnom događaju. (*Naslovi su pisani različitim tipovima i veličinama slova.*)
– *Osnovana udruga građana za borbu protiv nasilja*
– *Pijani vozač izazvao prometnu nesreću*
– *Pucao u ljude na ulici*
– *Mladić riskirao život da spasi dijete iz rijeke*
– *Roditelji u zatvoru zbog nasilja nad dvogodišnjim djetetom*
– *Skuplja se humanitarna pomoć za stradale u potresu*
– *Dječji zbor pjevao na proslavi godišnjice doma umirovljenika*
– *Najmlađa žrtva droge u našem gradu*

? *Koji naslovi donose lijepe vijesti, a koji ružne? *Koje osjećaje u vama bude jedni, a koje drugi? *Kojih vijesti treba biti više? Zašto? *Treba li više govoriti o stvarnim primjerima

skrbi, prijateljstva i suradnje među ljudima, umjesto sukoba i nasilja? *Zašto se više pozornosti pridaje negativnim događajima nego pozitivnim? *Je li u našem razredu (susjedstvu, gradu) više mira ili sukoba? *Koji su najčešći pojavni oblici mira oko nas? *Koji su sukobi najčešći? *Što bi trebalo učiniti da se više govori o pozitivnim događajima u našoj zajednici? *Što mi možemo učiniti da se to promijeni (npr. pisati urednicima lokalnih novina i sl.)?

2 Tijekom određenog vremena, zajednički se izrađuju zidne novine ili uređuje pano na kojem se na jednoj strani stavljaju članci iz novina koji govore o lijepim događajima, a na drugoj članci koji sadrže ružne vijesti.

D.1.2. Sukobi se razlikuju

Kada dvoje želi istu stvar

Zadaci: – opisivanje ponašanja osoba koje su u sukobu
– osvještavanje odgovornosti sukobljenih strana za rješenje.

Ključne riječi: sukob, rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica predlaže igru uloga u paru. Odabire se problem koji se dogodio u razredu (sukob izazvan željom dviju osoba da posjeduju predmet koji može imati samo jedna od njih) ili se izmišlja odgovarajuća situacija. Npr.:

Vrijeme je velikog odmora. Dva učenika imaju jednu loptu. Učenik A želi okupiti tim i igrati košarku. Učenik B želi uzeti loptu i vježbati bacanje u koš.

Svaki par treba se dogovoriti kako će riješiti problem. Nekoliko parova odigra dogovorenu situaciju kao igru uloga. Igra se može ponoviti više puta, s novim parovima ili s nekim novim zadatkom.

? *Na koji je način sukob riješen (u svakom pojedinom slučaju)? *Je li riješen dogovorom u kojem svatko nešto daje i gubi? *Je li riješen tako da jedan učenik ili učenica dobiva, a drugi gubi? *Je li riješen tako da se jedan povlači, a drugi dobiva zahvaljujući nadvikivanju, prijetnji itd.? *Je li postojala obostrana želja za rješenjem? *Koliko je kome bilo potrebno vremena da riješi sukob? *Jesu li obje strane u sukobu zadovoljne rješenjem? Ako nisu, zašto nisu? *Što predlažu?

Iznevjereno prijateljstvo

Zadaci: – razumijevanje kako vlastiti postupci i postupci drugih uzrokuju napetost
– prihvaćanje sukoba kao dijela svakodnevnog iskustva.

Ključne riječi: tajna, prijateljstvo, mirno rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje igrom "Pokvareni telefon". Učenici i učenice sjede u krugu. Prvi/prva šapne neku riječ ili rečenicu onome/onoj do sebe, on/ona sljedećem itd. Posljednji glasno izgovara ono što je čuo. Zabune koje se "prijenosom" događaju obično izazivaju smijeh i vedro raspoloženje. Slično je i s informacijama u svakodnevnom životu. S učenicima i učenicama razgovara se o tome poznaju li nekoga tko odmah prenese informaciju koju je čuo i pritom zlonamjerno izmišlja i dodaje.

2 Nakon razgovora učenici i učenice rade na sljedećoj priči, koju treba dovršiti:

Lana je Miri povjerila svoju najveću tajnu. Zaljubila se u Matka. Nakon tri dana cijeli je razred podrugljivo dovikivao Lani "Lana voli Matka!" Lana nije mogla vjerovati da joj je prijateljica to učinila ...

Slijedi razgovor o tome kako oni vide rješenje problema između Lane i Mire te koje je od tih rješenja najprihvatljivije.

? *Što je ovdje problem? *Je li Mirino ponašanje prihvatljivo? *Kako se Lana osjećala? *Hoće li ona i Mira ostati prijateljice? *Je li se vama dogodilo nešto slično? *Kako ste reagirali? *Kako ste riješili problem? *Zašto se ono što smo čuli u povjerenju ne smije širiti dalje? *Važi li to u svim situacijama? Objasnite.

Napomena: Problem čuvanja tajni jedna je od vrlo osjetljivih tema u životu svakog djeteta. Dobro je s njima razgovarati o tome koje tajne ne treba čuvati "pod svaku cijenu" i kome ih povjeriti. Naime, odavanje tajni ponekad nije samo ogovaranje, nego može ukazivati na nečiju zabrinutost (npr. treba li, i kome, odati da znamo tko je u razredu namjerno potrgao slike s panoa i sl.).

3 Priča se može odigrati i kao igra uloga, s tim da se odredi jedan ili više mogućih završetaka.

Lijepe i ružne riječi

Zadatak: razlikovanje mirnog od nasilnog rješavanja problema.

Ključne riječi: sukob, mirno rješavanje sukoba, nasilno rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.

Materijali: papir velikih dimenzija, ploča, crvena i zelena boja.

Tijek aktivnosti:

1 Na početku aktivnosti se razgovara o razlici između nasilnog i nenasilnog ponašanja, a zanimljiviji odgovori u svezi s karakterističnim ponašanjem u sukobu pišu se na ploču.

? *Zašto ljudi dolaze u sukob? *Tko se sve sukobljava? *Koje je ponašanje karakteristično za osobe u sukobu? *Kako najčešće završavaju sukobi? (Što su najčešći uzroci sukoba?) *Mora li sukob uvijek biti praćen nasiljem? *O čemu ili kome to ovisi?

2 Učenici i učenice se podijele u dvije grupe. Jedna grupa izrađuje poster naslovljen *Nasilno ponašanje* (crvenom bojom). Ispod naslova upisuju riječi koje označavaju nasilno ponašanje (npr. ruganje, tučnjava, naguravanje, vrijeđanje, zastrašivanje, prijetnja, psovanje itd.). Mogu koristiti pojmove s ploče ili upisati nove kojih se sami sjete. Druga grupa izrađuje poster (zelenom bojom) na temu *Mirno ponašanje*. Upisuju riječi poput: isprika, dogovor, slušanje, razgovor, milovanje po kosi, osmijeh itd. Posteri ostaju na mjestu gdje se izrađuju, a grupe mijenjaju mjesta kako bi nadopunili popis druge grupe.

3 Može se postaviti još jedan poster s imenima svih učenika i učenica uz koja se, tijekom tjedna ili mjeseca (prema dogovoru), stavljaju zelene, odnosno crvene točke kao znak da su ta djeca u dogovorenom razdoblju bila u sukobu i riješila ga na pozitivan, odnosno negativan način, ili pomogla u rješavanju sukoba. Popis se može nadopunjavati postupno kroz duže razdoblje, kako se stječu nova znanja o sukobima i strategijama njihova rješavanja.

Povuci – potegni

Zadaci: – osvještavanje različitih pristupa rješavanju sukoba
– upoznavanje učinaka različitih pristupa rješavanju sukoba.

Ključne riječi: sukob, nasilno i mirno rješavanje sukoba, nadmetanje, suradnja, kompromis, popuštanje, izbjegavanje, tvrdoglavost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijali, olovke, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u pet grupa. Svaka grupa dobiva priču i pitanja. Dva pitanja su zajednička svima, a jedno se razlikuje od grupe do grupe. Po jedan učenik ili učenica iz svake grupe izvještava o tome kako je grupa odgovorila na zajednička pitanja, a kako na posebno.
U priči je riječ o dvije najbolje prijateljice, Mariji i Sanji koje se ne mogu složiti oko mjesta izlaska:

Dvije djevojčice stoje ispred putokaza. Jedan pokazuje lijevo i na njemu piše riječ "kino", drugi putokaz pokazuje desno i na njemu piše "bazen". Djevojčice se drže za ruke, dugokosa djevojčica vuče na jednu, a ona kratke kose na drugu stranu.

***Pitanje za sve grupe**:*

Što želi djevojčica duge kose, a što djevojčica kratke kose?
Zbog čega je nastao sukob?

***Posebna pitanja za svaku grupu**:*

1. *Nakon nekog vremena dugokosa djevojčica je odustala od kina i prihvatila da se ide na bazen, iako je time nezadovoljna.*
   **Je li sukob riješen? * Što je dobro, a što loše u takvom rješenju?*
2. *Nakon nekog vremena dugokosa je djevojčica, da prekine sukob, jednostavno otišla kući.*
   **Je li sukob riješen? *Što je dobro, a što loše u takvom rješenju?*
3. *Nakon nekog vremena natezanje je postalo još jače. Dugokosa je djevojčica vikala "Ako ne idemo u kino, nikad se više neću igrati s tobom. Ti si bezobraznica!". Kratkokosa je odgovorila: "Baš me briga. Ja hoću na bazen. Ti si bezobraznica!". Nakon nekoliko minuta svađe svaka je uvrijeđena otišla svojoj kući.*
   **Je li sukob riješen? Obrazložite.*
4. *Nakon nekog vremena natezanje je postalo još jače. Dugokosa djevojčica vukla je prema kinu, kratkokosa prema bazenu. Natezanje se pretvorilo u naguravanje, a zatim i u tučnjavu. Obje su pale i zaprljale se. Dugokosa je djevojčica s oderanim koljenom, plačući otrčala kući, a kratkokosa je, poderane haljine, otišla svojoj kući.*
   **Je li sukob riješen? Obrazložite.*
5. *Nakon nekog vremena, kratkokosa je djevojčica predložila da se prestanu natezati i rekla kako ona želi na bazen jer je danas posljednje popodne kada je bazen otvoren. Dugokosa je djevojčica rekla da ona želi ići u kino, ali ako ne ostanu na bazenu cijelo popodne nego samo sat vremena, stići će i u kino. Kratkokosa je djevojčica pristala.*
   **Je li sukob riješen? Tko je pobjednik, a tko gubitnik?*

U ovoj aktivnosti učenici i učenice izražavaju svoje mišljenje o svakom od mogućih rješenja. Neka od njih su evidentno nasilna (svađa i tučnjava); ona zapravo produbljuju sukob i pogoršavaju položaj obiju strana. Druga su naizgled dobra rješenja, jer izravno ne vode nasilju (popuštanje, povlačenje), ali zapravo ne rješavaju sukob, jer jedna strana ostaje uskraćena i nezadovoljna. Posljednje rješenje – dogovor i kompromis – može se smatrati najprihvatljivijim, jer su obje strane pridonijele rješenju tako što su, uvažavajući zahtjev drugoga, odustale dijelom od svog zahtjeva.

Napomena: Ovdje nisu toliko bitni "točni" i "netočni" odgovori, koliko mogućnost razmatranje svakog pojedinog rješenja. Vježba je poticaj za razmišljanje; ne očekuje se da svi misle isto i ne nameće se jedno jedino rješenje.

2 Učitelj/učiteljica ispriča poznatu basnu o dva ovna na brvnu, no samo do trenutka kad se ovnovi nađu u sredini brvna i zakvače rogove. Potom slijedi razgovor u krugu.

? *Što je problem? *Što želi bijeli ovan? *Što želi crni ovan? *Kako ovnovi mogu riješili problem? *Što mislite da su ovnovi odabrali? *Što biste vi učinili da ste u toj situaciji? *Biste li tražili da drugi popusti? Zašto da? Zašto ne? *Treba li u takvoj situaciji svatko po malo popustiti? *Što se događa ako nitko ne želi popusti? *Kako nazivamo osobe koje ne žele popustiti ni pod koju cijenu? *Je li to pozitivna ili negativna osobina?

D.1.3. Sukob sa sobom ili sviju protiv svih

Gledamo televiziju

Zadaci: – promatranje sukoba sa stajališta sukobljenih strana
– razumijevanje uloge medija u predstavljanju sukoba.

Ključne riječi: sukob, strane u sukobu, mediji, predstavljanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: TV, radni materijal, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice dobivaju zadatak da kod kuće tijekom određenog vremena (npr. 2-3 dana) gledaju televizijski program, izaberu jedan sukob koji su vidjeli (u filmu, seriji, crtanom filmu, na vijestima i sl.) i opišu ga prema pripremljenom obrascu.

Emisija na TV u kojoj sam vidio/vidjela sukob

- *Tko je sudjelovao u sukobu? (dvije osobe, više osoba, jedna osoba i grupa, dvije grupe, jedna velika i jedna mala grupa, dva naroda, više grupa međusobno, čovjek i životinja itd.)*
- *Što je uzrokovalo sukob? (ljubomora, zavist, želja za posjedovanjem ili nešto drugo)*
- *Kako je sukob riješen? (zaokruži odgovor)*

a) mirno (razgovorom, dogovorom i sl.)
b) nasilno (vrijeđanjem, svađom, tučnjavom i sl.)

Osim tih pitanja, obrazac sadrži i crteže koji prikazuju: dvoje ljudi u tučnjavi, rat, sukob jedne osobe s grupom, jednu osobu koja govori: "Ja sam u sukobu sa sobom. Mislim da sam ružan, a želim biti lijep".

2 Učenici i učenice prepričavaju sukob koji su opisali. Učitelj/učiteljica na ploču upisuje različite vrste sukoba sa stajališta sudionika. Zajednički nadopunjuju listu sukobima koji nisu opisani u primjerima ili izmišljaju primjere (npr. sukob čovjeka i životinje).

Napomena: U slučajevima u kojima sukob nije riješen mirno, može se razgovarati o tome zašto ljudi ponekad nisu u stanju mirno riješiti sukob (javljaju se jaki osjećaji koji im ne dozvoljavaju da sagledaju problem iz očišta druge osobe ili uopće nisu u stanju slušati drugoga).
Promatranje sukoba na televiziji može biti poticaj za razgovor o televiziji kao mediju u kojemu ima mnogo nasilja. Pritom je važno da učitelj/učiteljica jasno izrazi svoje neslaganje s nasiljem na televiziji. Zajednički se mogu nabrojiti prihvatljive i zabavne emisije u kojima nema nasilja te razotkriti nelogičnosti u nizanju nasilja koje u nekim filmovima postaje samo sebi svrhom.

D.1.4. Kad je nasilje odgovor na sukob

Nije samo tučnjava nasilje

Zadaci: – uočavanje nasilja u okolini
– osvještavanje veze između sukoba i nasilja.

Ključne riječi: nasilje, sukob.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice, podijeljeni u manje grupe, rade na tekstualno – slikovnom materijalu koji pripremi učitelj/učiteljica, nakon čega svaka grupa izvještava o vrsti nasilja prikazanom u pojedinom crtežu.

Događa se da se i najjednostavniji sukob pretvori u nasilje. Nekad se nasilje pojavi tako naglo da ni sam ne znaš kako se to dogodilo. Ali nasilje nije samo onda kada netko tuče drugoga. Promotri crteže i objasni o kakvom je nasilju riječ:

1. netko krade nešto drugome iz torbe
2. jedan čovjek nešto govori, a drugi pokunjen sluša
3. dvojica se došaptavaju iza leđa trećega
4. dijete buši gumu na automobilu
5. dijete razbija prozor na kući
6. bager ruši drveće
7. skitnica spava ispod klupe u parku.

? *Je li na svim crtežima riječ o nasilju? *Koje vrste nasilja prikazuju crteži? *Jesu li ti primjeri nasilja posljedica sukoba? Objasnite. *Koje vrste nasilja su vam poznate? *O kojoj vrsti nasilja ste čuli od drugih, a koje ste sami vidjeli ili doživjeli? *Tko sve može biti žrtva nasilja? *Na koje se sve načine ljudi štite od nasilja? (ograde oko drveća, policijska služba, pas u dvorištu i sl.) *Zašto se kaže da nasiljem gube obje strane? *Što gubi žrtva, a što nasilnik?

2 Svaka grupa dogovara situaciju koju će pripremiti kao igru uloga (fizičko nasilje nad osobom, ugrožavanje imovine, nasilje nad prirodom, svađa, ogovaranje, isključenje iz grupe, primjerice nekog tko je hendikepiran i sl.). Najuspješnije obrade mogu se predstaviti u sklopu proslave Dana škole uz organizaciju učeničkog *Okruglog stola o nasilju u školi* ili sl. Učitelj/učiteljica upućuje učenike i učenice u načine na koji se priprema, vodi i vrednuje rasprava na okruglom stolu.

D.2. Što izaziva sukob

O različitim stvarima ljudi različito misle, ali svatko želi da se njegovo mišljenje uvažava pa se i na određene načine bori za to. Sukobi često nastaju zbog toga što obje strane žele pobjedu, žele ostvariti ono što misle da je za njih bolje, brane svoj stav, mišljenje ili poziciju. Kao što svaki sukob ne znači i nasilje, jer se ne mora rješavati nasilnim putem, tako i u svakom sukobu ne mora biti pobijeđenih i pobjednika. Svaka strana ima svoj cilj, no to ih ne mora nužno razdvajati, jer pojedinac ponekad lakše dostiže svoj cilj kada zna cilj druge strane. Stoga je potrebno osvijestiti što je izazvalo sukob i gdje je izvor sukoba, jer njegovo prepoznavanje može biti prvi korak u uspješnom rješavanju problema. Izvor sukoba mogu biti različite želje, stavovi, potrebe, mišljenja, ogovaranje, krađa, laž, uvreda, strah, ismijavanje, neprihvaćanje ili nepoštivanje.

Gdje izvire sukob

Zadaci: – shvaćanje izvora sukoba
– upoznavanje strana u sukobu.

Ključne riječi: sukob, izvori sukoba, strane u sukobu.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: ljepljivi papirići, okrugli veliki papir, olovke, flomasteri u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se prisjete prethodne aktivnosti o predstavljanju sukoba na televiziji. Zadatak je da na papirić zapišu uzrok sukoba koji su uočili (krađa, laž, želja za posjedovanjem, ogovaranje itd.). Na velikom okruglom papiru, na podu u sredini učionice, učitelj/učiteljica upiše: "Što dovodi do sukoba". Svatko glasno čita što je zapisao (po potrebi obrazloži) i potom papirić zalijepi uz okrugli papir (papirići se slažu kao sateliti po obodu velikog papira). Ako postoji još izvora sukoba koji ranije nisu spomenuti, zajednički se ispisuju dodatni papirići.

? *Je li bilo lako odrediti uzrok sukoba? *Kod kojih je sukoba teže otkriti uzrok? Kod kojih lakše? *Postoji li kod svakog sukoba samo jedan uzrok? *Ako ne postoji, kako znamo koji je pravi? *Je li npr. lako dokučiti zašto netko laže (ogovara drugoga, krade)? *Vide li strane u sukobu uzrok sukoba na isti način? *Može li do sukoba doći i zbog neznanja? *Što tada treba učiniti? Objasnite.

2 Na kraju učenici i učenice mogu izraditi zajednički poster na temu *Što izaziva sukob*. U središtu crvenom bojom nacrtaju veliki znak STOP! oko kojega ispisuju uzroke sukoba koje su identificirali tijekom razgovora (npr. neznanje, krađa, laž, želja za posjedovanjem predmeta koji pripada drugome itd.).

Priča o čudnom slonu

Zadatak: shvaćanje da različita viđenja situacije mogu biti izvor sukoba.

Ključne riječi: izvori sukoba, viđenje sukoba (različitost očišta).
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: stara indijska priča "Čudni slon", papir, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Učenicima i učenicama se podijeli priča "Čudni slon" koju svatko čita za sebe. Prije čitanja, učitelj/učiteljica daje kratko objašnjenje: "Ponekad mislimo da je sve baš onako kako nama izgleda i da su svi drugi u krivu. Pročitaj ovu staru indijsku priču i razmisli tko je u pravu i zašto se mudraci nisu razumjeli":

U jednom gradu živjelo je šest mudraca. Svi su bili slijepi. U grad je došao cirkus, a s njime i slon. Svi su željeli vidjeti slona, pa tako i šest mudraca. No kako kad su slijepi? Jedan se dosjeti: "Mi ga možemo osjetiti, možemo ga dotaknuti rukama i znat ćemo kako izgleda." Ostali su se mudraci složili s prijedlogom i tako su svi zajedno otišli "vidjeti" slona. Prvi je dotaknuo veliko slonovo uho. Osjetio je kako se ono polako miče. "Slon je kao lepeza", rekao je. Drugi je dodirnuo slonovu nogu. "Izgleda kao drvo", rekao je. "Obojica ste u krivu", rekao je treći. "On izgleda kao uže", rekao je nakon što je dodirnuo slonov rep. Četvrti je stavio svoju ruku na slonovu kljovu i rekao da slon izgleda kao koplje. "Ma, ne!" rekao je peti mudrac. "Slon je poput visokog zida". On je bio dotaknuo slonovo tijelo. Šesti je mudrac uhvatio surlu i rekao: "Svi ste vi u krivu. Slon je poput zmije!"
"Ne, nego koplja!"
"Ma kakvo koplje, slon je poput zida!"
"Lepeza!"
"Zid!"
"Ti si u krivu!"
"Ja sam u pravu!"
Svi su vikali istodobno i svađali se sat vremena. Zatim su se ljuti razišli. I nikad nisu otkrili kako slon izgleda."

? *Na koji su problem naišli slijepi mudraci? *Zašto se promatranje slona kod njih pojavilo kao problem? *Kako su ga oni "promatrali"? *Zašto je kod njih došlo do sukoba? *Jesu li mudraci uspjeli saznati kakav je slon? Zašto nisu? *Da su postupili drugačije, bi li saznali kako slon izgleda? *Da ste bili pored njih, što biste im savjetovali? *Što bi se dogodilo da su htjeli slušati jedan drugoga? *Jesu li mudraci postupili mudro?

2 Nakon čitanja priče učenici i učenice se podijele u manje grupe sa zadatkom da prerade kraj priče, i to tako da mudraci postignu suglasnost oko izgleda slona. Nakon što predstavnik/predstavnica pojedine grupe prepriča završetak, može se povesti razgovor o tome zašto različita očišta mogu otežati ili onemogućiti rješenje problema ili spora među ljudima.

3 Priču se može izvesti i kao igru uloga s različitim završecima ili izabrati neku drugu aktivnost kroz koju će učenici i učenice razumjeti da različito viđenje istog problema dovodi do različitih rješenja te da različita rješenja mogu postati izvorom sukoba. Razred se, primjerice, može dogovoriti da jedan od učenika/učenica opisuje predmet koji drugi ne vide. Oni crtaju prema opisu. Crteži se kasnije uspoređuju, ali ne s ciljem utvrđivanja uspješnih i neuspješnih radova, nego da se uoči kako se jedan te isti predmet može različito "vidjeti", odnosno predočiti.

Čega je dio

Zadatak: osvještavanje potrebe promatranja stvari, pojava i događaja s različitih očišta.

Ključne riječi: očište.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: pet kartonskih dijelova kuće, marama ili povez za oči.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica pripremi pet izrezanih kartonskih dijelova kuće (pravokutnici za zid, dimnjak, vrata, krov i prozor). Petorici dobrovoljaca se stavi povez preko očiju. Za to vrijeme ostali učenici i učenice slažu kuće od pripremljenih kartona. Potom se dijelovi podijele učenicima i učenicama s povezom na očima koji opisuju i imenuju ono što misle da drže u ruci. Na kraju opisivanja svih dijelova, oni, bez pomoći drugih, otkrivaju što se dobije kad se ti dijelovi sastave.

2 U razgovoru koji slijedi naglasak je na onom dijelu aktivnosti u kojemu jedan učenik ili učenica zavezanih očiju pokušava drugim učenicima i učenicama zavezanih očiju objasniti koji dio drže u ruci. Ovdje je važno usmjeriti pozornost na to kako oni slušaju učenika/učenicu koji/koja im objašnjava dijelove i koliko razumiju opise.

? *Je li vam bilo teško zatvorenih očiju odgonetnuti što držite u ruci? Zašto? *Je li vam bilo teško objasniti drugima što držite u ruci? Zašto? *Jeste li iz opisa drugih učenika mogli lako odgonetnuti o kojem je predmetu (dijelu) riječ? *Gdje je bio najveći problem?

Pojavio se problem

Zadaci: – uživljavanje u situacije drugih i opažanje iste situacije na više načine
– razvijanje kreativnog i kritičkog mišljenja.

Ključne riječi: sukob.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal.

Tijek aktivnosti:

1 Učenicima i učenicama se podijeli kratka priča u kojoj je opisan sukob.

Ivan i Sanja su došli iz škole. Nakon ručka, Ivan odluči učiti i napisati sve zadaće. Sanja je bila umorna pa se radije otišla igrati s prijateljicom Majom. Ivanu je nakon učenja ostalo dosta vremena za odmor i zabavu. Kako posebno voli glazbu, upalio je radio 'do daske' i uživao. U tom se času Sanja vratila kući s namjerom da napiše zadaću. Iako i ona voli glazbu, glasna glazba joj smeta u učenju.

? *Je li između Ivana i Sanje došlo do sukoba? *Što je uzrok njihovu sukobu (riječ je o sukobu želja i interesa, ali i o sukobu prava – prava na obrazovanje, igru, zabavu i odmor)? *Kako bi takav sukob trebalo rješavati? *Što je za to potrebno? *Treba li takav sukob rješavati netko sa strane (npr. roditelji)? Zašto da? Zašto ne? *Može li se iz tog sukoba naučiti nešto za ubuduće? *Je li tko od vas bio u sličnoj situaciji? *Kako ste problem riješili? *Jeste li našli trajno rješenje? *Je li to rješenje zadovoljilo obje strane?

2 Situacija se može odigrati kao igra uloga na tri načina: a) da učenici i učenice sami dođu do rješenja problema; b) da jedan učenik ili učenica preuzme ulogu posrednika u rješavanju sukoba i c) da jedan učenik ili učenica glumi roditelja koji pomaže djeci da dođu do rješenja koje je prihvatljivo jednoj i drugoj strani. U trećoj varijanti moguće je igrati ulogu strogog i popustljivog roditelja.

Napomena: U zaključku razgovora koji slijedi nakon prve i druge aktivnosti potrebno je naglasiti da je najbolje kad sukob rješavaju oni koji su u njemu, a ne kad se to prepusti nekome "izvana" koji dolazi s gotovim rješenjem, jer to ne mora biti odluka onih koji imaju problem. Treća strana može pomoći u rješavanju problema samo tako da olakša razgovor sukobljenih strana kako bi one same došle do rješenja.

Poruke prijateljstva

Zadaci: – prepoznavanje i osvještavanje poruka koje se upućuju drugima i koje se primaju od drugih
– razumijevanje pojmova "prijatelj/prijateljica", "neprijatelj/neprijateljica", "prijateljstvo/neprijateljstvo".

Ključne riječi: prijatelj/prijateljica, neprijatelj/neprijateljica, prijateljstvo/neprijateljstvo.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, ploča, krede u boji, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Aktivnost započinje kao oluja ideja na temu *prijatelj/prijateljica – neprijatelj/neprijateljica*. Učenici i učenice iznose svoje asocijacije, a učitelj/učiteljica ih piše na ploču. Slijedi razgovor o tome što je prijatelj, odnosno neprijatelj, može li prijatelj postati neprijatelj, i obrnuto, te kako može doći do te promjene.

? *Što znači imati prijatelja ili prijateljicu? *Koje osobine ima dobar/dobra prijatelj/ prijateljica? *Je li vas prijatelj/prijateljica ikada iznevjero/iznevjerila? Kada (u kojoj situaciji)? Zašto? *Kako ste se osjećali? *Jeste li ostali prijatelji? *Imate li neprijatelja/ neprijateljicu? *Zašto je to vaš/vaša neprijatelj/neprijateljica? *Koje osobine ima vaš neprijatelj/neprijateljica? *Želite li ponekad da vam netko tko vam je neprijatelj postane prijatelj? *Što bi on ili ona trebali promijeniti da se to dogodi? *Što bi vi trebali promijeniti u tom slučaju?

2 U nastavku aktivnosti učenici i učenice samostalno rade na pisanom materijalu.

- *Nacrtaj svog najboljeg prijatelja ili prijateljicu.*
- *Napiši zbog čega voliš svog prijatelja/ prijateljicu.*
- *Napiši zbog čega misliš da te tvoj prijatelj/ prijateljica voli.*

Napiši:

RIJEČI KOJIMA MOGU UVRIJEDITI PRIJATELJA ILI PRIJATELJICU	RIJEČI KOJIMA MOGU USREĆITI PRIJATELJA ILI PRIJATELJICU
……..……	……..……..
……..……	……..……..
……..……	……..……..

3 Učitelj/učiteljica skreće pozornost učenika i učenica na poslovicu koja kaže da čovjek vrijedi onoliko koliko prijatelja ima.

? *Što znači ta poslovica? *Možemo li se složiti s njom? *Zašto je važnije kakve prijatelje/ prijateljice imamo nego koliko ih imamo? *Jesmo li svim prijateljima/prijateljicama jednako privrženi? *Jesu li nama svi naši prijatelji/prijateljice jednako privrženi/privržene? *Zašto postoje razlike u tome?

4 Za zajednički poster na temu *Ja poručujem svom/svojoj prijatelju/prijateljici..”*, učenici i učenice sami odabiru dio pisanog materijala o razlozima zbog kojih vole svog prijatelja ili prijateljicu. Sadržaj postera može se pripremiti i za školske novine.

Kako znam da me voliš

Zadaci: – osvještavanje važnosti upućivanja i primanja pozitivnih poruka
– prepoznavanje osjećaja.

Ključne riječi: pozitivna poruka, izražavanje osjećaja.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Uz riječi neke poznate pjesme ili uz pljeskanje učenici i učenice se slobodno kreću učionicom. Na dogovoreni se znak zaustave i zapišu na papir jednu lijepu riječ ili poruku. Papir potom zalijepe na leđa svom prvom “susjedu”/”susjedi” koji ga skine i pročita.

? *Koju ste poruku dobili? *Kako ste se osjećali kad ste je pročitali? *Biste li željeli često dobivati takve poruke? *Zašto su nam takve poruke važne? *Osjećate li zadovoljstvo kad vam netko uputi lijepu riječ ili kad o vama lijepo priča? Zašto? *Kako se osjećate kad vi drugome uputite lijepu riječ? *Kako često nastojite razveseliti drugoga (mamu, tatu, sestru, brata, prijatelje i prijateljice, tužne osobe i sl.)? *Kako to činite?

2 Slijedi rad na materijalu koji učitelj/učiteljica prethodno pripremi. Na jednom listu papira je nacrtano pet krugova, a na drugom pet srdaca. Iznad pojedinog kruga, odnosno srca, piše: roditelji, prijatelji i prijateljice, bake i djedovi, učitelji/učiteljice, susjedi (prema izboru). Učenici i učenice u krugove pišu po čemu znaju da ih roditelji, prijatelji, prijateljice itd. vole, a u srca kako roditeljima, prijateljima i prijateljicama itd. sami pokazuju da ih vole.

3 U sljedećem dijelu aktivnosti razgovara se o sukobima među onima koji se vole i potrebi da se on riješi na miran način, bez vike i uvreda. Kao uvod za razgovor, učenici i učenice mogu odgovoriti na pitanje:

Jeste li ikad bili u sukobu s nekim koga volite? Napišite što se dogodilo.

Nakon što nekoliko učenika ili učenica pročita svoje odgovore, povede se razgovor koji im treba pomoći da shvate važnost vlastitog nastojanja u pronalaženju rješenja koje, što je moguće više, odgovara jednoj i drugoj strani. Valja naglasiti da se takvo rješenje rijetko postiže brzo i lako te da se do njega može doći samo ako se poštuje druga strana i pokaže strpljivost i dobra volja.

4 Ako za to postoje uvjeti, dobro bi bilo u školu ili razred pozvati osobu koja učenike i učenice može upoznati s humanitarnim organizacijama ili pojedincima koji nesebično rade za dobrobit drugih, npr. nekoga iz nevladinih udruga za ljudska prava, humanitarnih organizacija, udruga koje promiču mir i nenasilje i sl.

Što učinim kad …

Zadatak: opažanje svojih osjećaja i reakcija u sukobu.

Ključne riječi: osjećaji, stavovi, sukob.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, crveni i zeleni kartoni, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Izvor sukoba u velikoj mjeri određuje kako se netko osjeća u sukobu. Nije svejedno što uzrokuje sukob. Ako nas netko u prolazu gurne, vrlo je vjerojatno da će kod nas izazvati ljutnju koja ne traje dugo. No ako nas netko ružno ogovara, bit ćemo bijesni, povrijeđeni, a često i žalosni. Različiti izvori sukoba izazivaju u nama različite osjećaje, a time i različite reakcije u sukobu.

1 Učitelj/učiteljica podijeli radni materijal. U prvom stupcu su opisi neugodnih situacija, u drugome učenici i učenice upisuju kako bi se osjećali u pojedinoj situaciji, a u trećemu kako bi se ponašali. Ako ne razumiju kako treba upisivati odgovore, učitelj/učiteljica im pokazuje

na nekom primjeru. U nižim razredima, učenici i učenice mogu odgovarati samo na pitanje ''Kako se osjećam?" i umjesto pismenih odgovora nacrtati lice koje se smije, plače, kojemu je svejedno ili koje je ljuto.

Situacija	***Kako se osjećam?***	***Što učinim?***
– Kad mi se netko ruga.	.....	.....
– Kad sam optužen za nešto što nisam učinio/učinila.	.....	.....
– Kad mi roditelji narede da napravim nešto što mi se ne da.	.....	.....
– Kad se moj prijatelj ili prijateljica želi igrati jedno, a ja drugo.	.....	.....
– Kad me u školi napadne stariji učenik ili učenica.	.....	.....
– Kad mi prijatelj ili prijateljica ne da svoju igračku u igri.	.....	.....
– Kad mi netko kaže da sam glup/glupa.	.....	.....
– Kad moj prijatelj ili prijateljica govori o meni neistinu.	.....	.....

? *Koja bi vas situacija najviše povrijedila? Zašto? *Koja najmanje? Zašto? *Uz koju ste situaciju lako predvidjeli svoje ponašanje? *Uz koju situaciju niste mogli predvidjeti svoje ponašanje? Zašto?

2 Na drugom radnom materijalu nacrtan je nogometni sudac koji oko sebe baca kartone i govori*: Danas dajem crveni karton za.... Danas dajem zeleni karton za ....* Na papirićima su ispisane sljedeće riječi: prigovaranje, guranje, udaranje, upadanje u riječ, vikanje, napadanje, maltretiranje, psovanje, ruganje i sl. Ispod crteža je pitanje za učenike ili učenice: *Za što biste vi nekome dali crveni karton? Za što zeleni?* Odgovori učenika i učenica ispisuju se na pano podijeljen u dva stupca: a) *Ponašanje koje zaslužuje crveni karton* i b) *Ponašanje koje zaslužuje zeleni karton*.

3 Igra s kartonima može se uvesti i kao redoviti oblik praćenja ponašanja za vrijeme malih odmora. Svaki dan drugi učenik ili učenica postaje "sudac", odnosno "sutkinja", i dobiva set crvenih i zelenih kartona koje dijeli učenicima i učenicama, ovisno o njihovu ponašanju: crveni karton za neprihvatljivo ponašanje, a zeleni za suradnju, pomoć drugome i sl. Odluku o tome kome dati koji karton ''sudac"/"sutkinja" donosi samostalno ili na prijedlog učenika i učenica. Učitelj/učiteljica ni na koji način ne smije utjecati na ''suca"/"sutkinju", a učenici i učenice kojima je dodijeljen karton ne smiju komentirati odluku. Krajem nastave kartoni se zbrajaju. Učenik/učenica s najviše crvenih kartona tada stječe pravo komentirati i/ili osporiti odluke ''suca"/"sutkinje". Ako uspije dokazati da su mu kartoni nepravedno dodijeljeni, razred ga oslobađa krivnje i traži od "suca"/"sutkinje" da mu se javno ispriča.

Nije lako odlučiti se

Zadatak: – preispitivanje svojih stavova i mišljenja u sukobu
– predviđanje ishoda i posljedica sukoba.

Ključne riječi: stavovi, mišljenje, odluke, ishod sukoba, posljedice sukoba.
Razred: 4. i 5.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade u pet grupa. Svaka grupa dobiva kratki opis nekog sukoba za koji treba odlučiti kako će ga riješiti, a potom i predstaviti ostalima (zajedničkim crtežom, igrom uloga, pantomimom, organiziranjem igre za sve učenike i učenice, čitanjem, odnosno pričanjem priča, stripom i sl.).

- *Alan vidi čovjeka koji u dućanu krade kutiju keksa. Kradljivac je primijetio da ga Alan gleda i zaprijetio mu da šuti, jer će se inače loše provesti.*
- *Lea i Vlatka su najbolje prijateljice. Uzele su džeparac i kupile u trgovini slatkiše. Dok su jele pred trgovinom, približila im se Tena, nova učenica u razredu. Lea je predložila da se sakriju, da ne bi dijelile slatkiše s Tenom.*
- *Grupa učenika i učenica šarala je flomasterima po školskom zidu. Učitelj je rekao da će, ukoliko ne kažu tko je to učinio, svi platiti bojanje. Mislav je siromašan i zna da njegovi roditelji ne mogu platiti bojanje zidova pa je odlučio otkriti učitelju krivce.*
- *Tomislav je nehotice razbio maminu omiljenu vazu. Svjestan je da slijedi kazna. Večeras bi trebao ići Domagoju na rođendan pa je zatajio razbijenu vazu, kako ne bi bio kažnjen ostajanjem kod kuće.*
- *Gorana i njen brat Josip gledaju televiziju. Gorana želi gledati seriju, a Josip sportski program. Ne mogu se dogovoriti i Gorana odluči sakriti daljinski upravljač da nitko ne može gledati televiziju.*

2 Nakon što sve grupe riješe sukob i predstave ga razredu, slijedi razgovor o tome tko je donio odluku u pojedinoj priči, čiji je izbor, tko je još mogao donijeti odluku, te o iskustvima djece ukoliko su se našla u sličnim situacijama.

? *Zašto ste se odlučili baš za takvo rješenje sukoba? *Čija je to bila ideja? *Tko je donio odluku? *Jeste li svi zajedno sudjelovali u njenom rješenju? *Jeste li se našli u sličnoj situaciji? *Kako ste se osjećali? *Kako ste riješili sukob? *Je li vam ponekad teško donijeti važnu odluku koja se tiče nekih vaših izbora (prijatelja, škole, i sl.)? Zašto?

Jesam li ja lutka na koncu

Zadatak: prihvaćanje odgovornosti za svoje postupke.

Ključne riječi: odgovornost, krivica.
Razred: 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

Učenicima i učenicama podijeli se radni materijal:

Sanju je prijateljica nagovorila da u trgovini ukradu vrećicu s balonima. Prodavačica ih je vidjela i zaustavila na izlazu iz trgovine. Sanja je, crveneći se od stida, govorila: "Ma nisam ja kriva, ja nisam htjela ukrasti, ali me Jelena nagovorila".

**Što misliš, tko je kriv za krađu? Zašto?*

Prijatelj/prijateljica te nagovara da učiniš nešto što znaš da je pogrešno.

**Što ćeš učiniti? Ako pristaneš, tko snosi krivicu?*

? *O čemu je riječ u oba slučaja? *Ako znate da se nešto ne smije (nije pristojno), a vi to učinite pod nagovorom drugoga, je li ta osoba jedina kriva za vaš postupak? *Što treba učiniti u takvoj situaciji? *Jeste li obvezni upozoriti na posljedice onoga tko vas nagovara? *Zašto je to važno? *Je li Sanja ispravno postupila kad je otkrila tko ju je nagovorio na krađu? *Treba li Jelena snositi svu krivicu? *Je li kriva Sanja? Zašto?

D.3. Do rješenja sukoba treba se potruditi

Svaki sukob ima svoju negativnu i pozitivnu stranu. Što će prevladati, ovisi o načinu na koji se on rješava. Svrha mirnog rješavanja sukoba jest smanjenje njegovih destruktivnih potencijala i jačanje konstruktivnih. Svako rješavanje sukoba je proces tijekom kojega se sukobljene strane suočavaju s problemom i donose određene odluke kojima se nastoji okončati problem. Ako to nastojanje ide u pravcu zadovoljavanja interesa i potreba obje strane, riječ je o mirnom rješavanju sukoba. Mirno rješavanje sukoba je, dakle, kreativni čin kojim se postavljaju temelji za pozitivne promjene u međuljudskim odnosima.
Mirno rješavati sukob znači:

- biti zainteresiran i aktivno uključen u rješavanje problema;
- biti otvoren za nove ideje;
- biti usmjeren na konstruktivno i kreativno rješavanje problema;
- bolje upoznati sebe, svoje želje, interese, stavove i očekivanja;
- bolje upoznati drugoga;
- razvijati sposobnost empatije;
- otvoriti mogućnost unaprjeđenja odnosa s drugom stranom u sukobu;
- zajednički nastojati doći do cilja.

To nikako ne znači da se učenicima i učenicama sukob treba predstaviti kao nešto što je samo po sebi dobro. Iskustvo sukoba je loše, ali se može preokrenuti u dobro ako nam je stalo doći do rješenja i ako to činimo tako da vodimo računa i o drugoj strani.

Pobjeći ili ostati

Zadaci: – doživljavanje sukoba kao izazova
– osvještavanje potrebe za aktivnim uključivanjem u rješavanje sukoba.

Ključne riječi: odgovor na sukob, rješavanje sukoba, izbjegavanje problema.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Bijeg od problema jedan je od onih odgovora na sukob kojim se problem ne rješava. Pozitivne potencijale sukoba moguće je iskoristiti samo kroz proces mirnog rješavanja.

1 Učenici i učenice individualno rade na radnom materijalu.

(*Crteži dviju djevojčica koje se drže za ruke. Jedna se zove Lena, a druga Nina, što piše na njihovim haljinama). Svaki par crteža, označen brojevima od 1 do 3, prikazuje dvije situacije.*)
Lena i Nina dobre su prijateljice. No Nina je često nezadovoljna njihovim druženjem. Pogledajte što se ponekad događa kad su zajedno:

1. *par crteža – na 1. crtežu djevojčice vuku, svaka na svoju stranu istu knjigu, a na 2. crtežu Nina odlazi i ostavlja knjigu Leni*
2. *par crteža – na 1. crtežu Lena uzima mačkicu, koju Nina hoće pomaziti, a na 2. crtežu Nina odlazi*
3. *par crteža – na 1. crtežu Lena se ljulja, Nina stoji i gleda, a na 2. crtežu Nina odlazi*

Pitanja:

1. *Zašto je Nina nezadovoljna?*
   – *na prvoj slici*
   – *na drugoj slici*
   – *na trećoj slici*
2. *Na koji način Nina rješava problem?*
3. *Što bi se moglo dogoditi s njihovim prijateljstvom?*
4. *Zašto misliš da bi se to moglo dogoditi*?
5. *Što bi sve mogla učiniti Nina ako se i ona želi ljuljati na ljuljački?*

2 Slijedi razgovor u krugu o odgovorima, nakon čega učenici i učenice mogu odigrati pojedine scene u paru na dva načina: a) Nina se povlači (prijateljstvo se narušava) i b) Nina nastoji riješiti problem razgovorom i sl. (prijateljstvo nije narušeno).

Zajedno je zanimljivije

Zadaci: – traženje kreativnih i konstruktivnih rješenja sukoba
– poticanje osjećaja zadovoljstva sudjelovanjem u mirnom rješavanju sukoba.

Ključne riječi: sukob, pozitivno rješenje sukoba, mirno rješavanje sukoba.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, flomasteri.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade u parovima na slikovnom i pisanom materijalu.

(Crtež prikazuje stubište. Svaka stuba označava jedan korak u rješavanju sukoba. Stube su u obliku pravokutnika u kojima piše tekst, a iznad njih je nacrtana određena situacija).

1. stuba – Marko i Branimir su dobri prijatelji (stoje zajedno).
2. stuba – Marko je dobio novu kompjutorsku igricu i ne želi je dati Branimiru.
3. stuba – Branimir je žalostan i razmišlja što učiniti.
4. stuba – Marko igra igricu sam.
5. stuba – Branimir traži od Marka da mu posudi novu igricu, koju je već upoznao.
6. stuba – Marko mu odbija dati, jer najprije sam želi istražiti igricu.
7. stuba – Branimir obeća Marku da će mu pokazati igricu ako mu je posudi.
8. stuba – Marko pristaje dati igricu Branimiru, a ovaj mu pokazuje kako se igra.
9. stuba – Igraju se zajedno.

Učenici i učenice određuju u kojem je trenutku, i kako, iskorišten pozitivni potencijal sukoba pa je sukob riješen mirnim putem i na zadovoljstvo obiju strana. Određuju koja je to stuba na slici i zašto. Svaki par kaže što misli.

? *Na kojoj se stubi pojavio problem? Zašto? *Kako se riješio problem? *Tko je riješio problem? *Je li netko izgubio takvim rješenjem? *Što bi se dogodilo da Marko nije pristao na Branimirov prijedlog? *Što su Marko i Branimir naučili iz ovog sukoba? *Jeste li vi bili u sličnoj situaciji? *Kako ste postupili? *Jeste li nastojali doći do rješenja koji će zadovoljiti obje strane?

2 Aktivnost se može pretvoriti u igru slagarice – svaka situacija je jedan kartončić s crtežom. Tada se kartončići slažu kao stube, a to omogućuje i razne kombinacije (npr. učenici i učenice mogu neke situacije kasnije izbaciti kao nepoželjne).

Da ili ne, pitanje je sad

Zadaci: – preispitivanje vlastitih stavova o ponašanju u sukobu
– razvijanje svijesti o tome da sukob i njegovo rješenje ovise o "objema stranama"
– poticanje na mirno rješavanje sukoba.

Ključne riječi: sukob, ponašanje u sukobu, stavovi, mirno rješavanje sukoba.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: pisani materijal, olovke, ploča.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade individualno.

Uputa: *Pročitaj sljedeće rečenice i zaokruži pokraj svake DA ako se slažeš s onim što piše ili NE ako se ne slažeš.*

– Kad ti prijatelj ne dopušta da pogledaš njegovu novu knjigu, najbolje je okrenuti se i otići. *DA* *NE*

– U našem razredu nema sukoba.	*DA*	*NE*
– Sukob uvijek završi svađom.	*DA*	*NE*
– Odrasli nikad nisu u sukobu.	*DA*	*NE*
– Baš svaki problem može biti riješen razgovorom.	*DA*	*NE*
– Najčešći su sukobi između dječaka i djevojčica.	*DA*	*NE*
– Dobro je uvijek reći sve što misliš.	*DA*	*NE*
– Najviše je sukoba između učitelja/učiteljica i učenika i učenica.	*DA*	*NE*
– Nikako nije moguće da u sukobu pobijede obje strane.	*DA*	*NE*
– Kad znaš da si u krivu, dobro je to i priznati.	*DA*	*NE*
– U sukobu se može mnogo toga saznati o onom s kim si u sukobu.	*DA*	*NE*

2 Učenici i učenice podijele se u parove i u paru usporede svoje odgovore. Svaki par izvještava o čemu se nisu suglasili. Slijedi rasprava.

3 Na ploču se pišu tvrdnje koje vode mirnom rješavanju sukoba. Dvoje učenika izrađuje poster (kasnije izvješen na zid učionice) na kojemu su te tvrdnje napisane i ilustrirane.

D.4. Kako se nositi s burnim osjećajima

D.4.1. Kako se osjećam, kako se osjećaš

Ogledalo

Zadatak: opažanje različitih osjećaja.

Ključne riječi: osjećaj, vrste osjećaja, ljubav, ljutnja, strah, bijes, radost itd.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice igraju igru ogledala. Jedan/jedna po jedan/jedna stane ispred svih i mimikom ili gestama pokazuje drugima neki osjećaj (ljutnju, strah, veselje, zabrinutost itd.). Razred ponavlja pokrete kao u ogledalu, a nakon toga se pogađa o kojemu je osjećaju riječ.

2 Igra se može nadopuniti izmišljanjem imena za osobu koja je ljuta, bijesna, prestrašena itd. (Ljutko/Ljutica, Straško/Straška, Strašljivko/Strašljivka, Strašomor/Strašomorka itd.).

Ljutko

Zadaci: – prepoznavanje osjećaja
– osvještavanje osjećaja ljutnje.

Ključne riječi: osjećaj, prepoznavanje osjećaja, ljutnja, bijes.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: lutka Ljutko.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice sjede u krugu. Svatko kaže jednu riječ koja ga čini sretnim i jednu koja ga ljuti. Slijedi razgovor o doživljaju ljutnje i ponašanju pod utjecajem ljutnje, osobama u njihovoj okolini koje su često ljute i sl.

2 Učenici i učenice sjede u krugu. Jedan/jedna drži u ruci lutku Ljutka (izrađenu npr. od novinskog papira preklapanjem). Lutka putuje u krug i svatko tko je dobije vikne nešto ljutito, nešto što je čuo toga dana (npr. prestani lupati, ne ideš van, pospremi iza sebe već jednom i sl.). Može i svatko imati svoga Ljutka. Dok ga drži u rukama može ljutito govoriti, vikati na nekoga i sl. Nakon što su svi imali Ljutka, razgovaraju kako su se osjećali dok su "bili Ljutko". Na kraju svatko zgužva svog Ljutka ili pomaže u gužvanju zajedničkog, koji se potom baca u koš.

? *Što je Ljutko najčešće govorio? *Na koga se najviše ljutio? *Je li mu bilo lakše nakon što se izvikao? Zašto da? Zašto ne? *Na koga se vi najčešće ljutite? *Što kažete kad ste ljuti? *Kako izgledate kad ste ljuti? *Kako znate da je netko ljut na vas? *Kako se roditelji ljute na vas? *Što činite da ih "odljutite"? *Uspijevate li uvijek u tome?

3 Učitelj/učiteljica podijeli učenicima i učenicama slikovne i pisane materijale.

(Crtež – siluete dječaka i djevojčice)
- *Docrtaj jedan od ovih likova tako da prikazuje tebe kad si ljut/ljuta.*
- *Kad si zadnji puta bio/bila tako ljut/ljuta? Opiši situaciju:*
- *Što radiš kad si ljut/ljuta?*
- *Što rade tvoji ukućani kad su ljuti?*
- *Kako ti izgleda tvoj prijatelj/prijateljica kad je ljut/ ljuta?*
- *Što bi ti htio/htjela da drugi učine kad si ljut/ljuta?*

Slijedi razgovor u krugu. Učenici i učenice koji to žele iznose kako su odgovorili na pitanja.

Tko jači, taj …

Zadatak: izražavanje istih osjećaja na različite načine.

Ključne riječi: osjećaj, izražavanje osjećaja, snaga (intenzitet) osjećaja.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: prazan list papira, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Svaki učenik i učenica dobije list papira na kojemu nacrta okvir (četvrtasti ili okrugli) kao da je riječ o ogledalu. Zatim u "ogledalu" crta sebe kad je jako ljut/ljuta. Slijedi razgovor o tome kako se tko osjeća, kako izgleda i kako se ponaša kad je jako, malo ili vrlo malo ljut. Odgovore prati mimika, odnosno pokreti, ovisno o stupnju ljutnje.

2 U nastavku aktivnosti učenici i učenice rade na slikovnom i pisanom materijalu.

Kad se na nekoga jako ljutiš, taj ti izgleda kao neprijatelj/neprijateljica, pa razmišljaš kako ga pobijediti. Ne zaboravi, u sukobu obje strane imaju problem, pa ga obje trebaju i rješavati. (Slika – dva bijesna dječaka, Antuna i Josipa, koji vuku bicikl svaki na svoju stranu).

– Oko čega se sukobe Antun i Josip?
– Ako ovako nastave, hoće li pobijediti onaj tko je jači?
– Ako se "ohlade", kažu jedan drugome što žele i dogovore se, tko će onda biti pobjednik?

? *Što je Antunov i Josipov problem? *Treba li ovdje pobijediti onaj tko je jači? *Da se nađete u takvoj situaciji, kako biste vi riješili problem? *Je li u takvom sukobu važnija snaga ili nešto drugo? Što? *Zašto je u ovakvim situacijama najbolje postići dogovor? *Kako se postiže dogovor?

Bacimo bijes u smeće

Zadaci: – osvještavanje veze između osjećaja i ponašanja
– prepoznavanje osjećaja kod drugih.

Ključne riječi: osjećaj, prepoznavanje osjećaja, ponašanje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezik manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: prazni papirići, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica daje sljedeće upute: "Djeco, sigurno ste puno puta bili ljuti, veseli ili zabrinuti. Isto ste tako često imali priliku vidjeti vaše roditelje ili prijatelje tužne, sretne ili ljute. Sjetite se tih situacija i pokušajte zapisati kako su osobe iskazivale svoj osjećaj, npr. za *sretan* – nasmiješen, skakuće, zviždi, pjeva, veseo, itd."
Učenici i učenice podijele se u grupe. Svaka grupa obrađuje jedan osjećaj, a rezultate piše na ploču.

? *Kako se ponaša onaj tko je veseo (zabrinut, ljut, bijesan, uplašen itd.)? *Kakav izraz lica ima osoba koja je vesela (zabrinuta, ljuta, bijesna, uplašena itd.)? *Kako se osjeća osoba koja je vesela (zabrinuta, ljuta, bijesna, uplašena itd.)? *Što sve može biti uzrok veselja (zabrinutosti, ljutnje, bijesa, straha itd.)?

2 Na komadu papira, svatko napiše situaciju koja u njemu izaziva bijes. Pročitaju oni koji to žele, a zatim svatko zgužva papir, podere ga i baci u smeće.

Kad se odljutim

Zadatak: osvještavanje veze između osjećaja i ponašanja.

Ključne riječi: osjećaj, ljutnja.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica podijeli učenicima i učenicama slikovne i pisane materijale na kojima će raditi. Materijali sadrže situacije u kojima netko više nije ljut. Slijedi kratka uputa: "Nadopuni lik tako da predstavlja tebe "kad se odljutiš", kad te prođe bijes, te odgovori na pitanja.

Crtež: siluete dječaka i djevojčice iz aktivnosti "Ljutko"

- *Kako se osjećaš kad se odljutiš?*
- *Po čemu znaš da si se odljutio/odljutila?*
- *Kako se ti osjećaš kad se netko u tvojoj blizini – mama ili tata – odljuti?*

2 Slijedi razgovor u krugu o tome kako možemo izraziti ljutnju, a da ne povrijedimo sebe ili druge. Učenici i učenice zajednički predlažu neki pokret kao znak "upravo se sad pokušavam odljutiti" (npr. ruka podignuta u zrak, zatvorene oči i sl.). S učenicima i učenicama se dogovara da će to biti znak njihova razreda koji znači "čekaj, hladim se" ili "sad sam ljutit i pokušavam se odljutiti". U početku učitelj/učiteljica može češće izvoditi taj pokret da ga učenici i učenice zapamte. Uvijek kad se on pokaže (izvede), znak je da je nastupio sukob koji se želi riješiti na miran način.

Mali strip

Zadatak: osvještavanje veze između osjećaja i ponašanja.

Ključne riječi: osjećaj, ljutnja.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice,.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica razgovara s učenicima i učenicama o tome kako se osjećaju i ponašaju kada je netko ljutit i viče na njih (npr. roditelj, prijatelj/prijateljica, učitelj/učiteljica).

? *Zašto ljudi viču jedni na druge? *Tko najčešće viče na vas? Zašto? *Kako se tada osjećate? *Što tada mislite? *Kako se ponašate? *Vičete li vi nekad na drugoga? Na koga? Zašto? *Što tada kažete? *Mislite li uvijek ozbiljno to što kažete? *Misle li drugi ono što vama kažu u ljutnji?

2 Učenici i učenice rade u grupama po troje na slikovnom materijalu.
(Crtež: odrasla osoba viče na dijete, a ono pokunjeno sluša. Iznad njih su prazni strip oblačići).

- *Što misliš da ova odrasla osoba govori djetetu? Upiši u "oblačić".*
- *Nacrtaj ova dva lika kako mirno razgovaraju o problemu i napiši ono što govore u "oblačiće" kao u stripu.*

3 Učitelj/učiteljica predlaže da svatko u knjižnici potraži priču u kojoj se govori o nekom osjećaju i da zapiše kako se neki lik iz priče ponašao pod utjecajem određenog osjećaja (npr. o nekom koga je bilo strah, nekom tko je bio zavidan ili ljubomoran, nekom tko je bio radostan zbog nečega i sl.).

Koliko me ljuti

Zadaci: – izražavanje stavova o situacijama sukoba
– prepoznavanje osjećaja i intenziteta tih osjećaja u pojedinim situacijama.

Ključne riječi: osjećaji, sukob.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, kreda, ploča.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Različiti sukobi izazivaju različite osjećaje, a isti osjećaji mogu imati različit intenzitet. Strah nije uvijek jednako jak, ljutnja može biti blaga ili bliska bijesu. Intenzitet osjećaja vezan je uz vlastito iskustvo. Više će nas povrijediti ono što nas se neposredno tiče ili je dio našeg vlastitog iskustva. Kao i prepoznavanje vlastitih osjećaja, tako je i razlikovanje intenziteta tih osjećaja važan korak u uspostavljanju nadzora nad osjećajima i mirnom rješavanju problema.

1 Učitelj/učiteljica podijeli pisani materijal i objasni zadatak: "U ovim kratkim opisima situacija predstavljeni su neki problemi. Pokraj svakog od njih upiši jedan od znakova kako bi pokazao koji osjećaj u tebi izaziva pojedini problem."

** – svejedno mi je*
! – nije mi drago kad za to čujem
!! – ljuti me takvo nasilje
!!! – strašno me ljuti takvo nasilje

1. Bačena nuklearna bomba za vrijeme rata
2. Dijete koje umire od gladi
3. Optužba da je moj/moja prijatelj/prijateljica nešto ukrao/ ukrala, a nije
4. Svađa roditelja
5. Razbijena klupa u parku
6. Netko laže da bi se pravio važan
7. Zapaljena kuća
8. Netko me ogovara
9. Dijete u invalidskim kolicima ne može ući u školu zbog stuba
10. Netko se gura u trgovini ispred slijepca jer on to ne vidi
11. Otrovne kemikalije ispuštene u rijeku
12. Netko je sakrio nečiju školsku torbu.

2 Učitelj/učiteljica započinje razgovor s učenicima i učenicama na temu kako bi se osjećali da im se nešto od navedenog dogodi. Potom slijedi izrada liste onoga što je najčešće označeno s tri, odnosno dva uskličnika. Pozornost treba posvetiti onim tvrdnjama uz koje se javlja znak "*", tj. onim problemima prema kojima je većina učenika i učenica ravnodušna.

Natječaj za najboljeg prijatelja

Zadatak: određivanje osjećaja koji su povezani s društveno prihvatljivim ponašanjem.

Ključne riječi: osjećaj, iskazivanje osjećaja, prihvatljivo ponašanje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice zamišljaju da se javljaju na natječaj za najboljeg prijatelja/prijateljicu. Za tu prigodu učitelj/učiteljica može izraditi letak – obavijest: "Javite se na natječaj za najboljeg prijatelja/prijateljicu!" (uz opis poželjnih osobina, npr. traže se oni koji znaju čuvati tajne, oni koji znaju slušati itd.). Učenici i učenice se javljaju na "natječaj" i pri tome sebe opisuju u što "boljem svjetlu" da prođu na natječaju.

2 Aktivnost se može nastaviti kao igra uloga. Tri učenika/učenice čine povjerenstvo, jedan/jedna je zapisničar/zapisničarka, a ostali podnositelji prijave na natječaj koji se odvija u 2 kruga. Povjerenstvo sjedi za stolom učitelja/učiteljice. U prvom krugu učenici i učenice redom dolaze pred povjerenstvo i u 2-3 rečenice objašnjavaju zašto misle da udovoljavaju natječaju. Ovisno o njihovim odgovorima, povjerenstvo ih šalje u drugi krug ili im vraća prijavu. U drugom krugu svaki "kandidat" mora doći s novim objašnjenjem. Povjerenstvo na kraju izabire "najboljeg prijatelja/prijateljicu", kojega/koju učitelj/učiteljica proglašava nakon što razred potvrdi odluku povjerenstva.

3 Isti cilj može se postići aktivnošću u kojoj učenici i učenice pišu oglas kojim traže najboljeg prijatelja/prijateljicu. Primjer takvog oglasa:

OGLAS

Tražim najboljeg prijatelja/prijateljicu koji/koja ima oko deset godina. Bilo bi lijepo kada bi i on/ona, kao i ja, volio/voljela igrati rukomet (tenis, plivati, skijati itd.), kako bih imao/imala partnera/partnericu za trening. Učim engleski, a u slobodno vrijeme igram igrice na kompjutoru. U školi sam dobar đak, ali mi baš ne ide matematika. Volim igrati ... i navijam za ... Skupljam ..... Kako nemam brata ni sestru, volio/voljela bih imati prijatelja/prijateljicu kojem/kojoj bih mogao/mogla povjeriti svoje tajne. Isto tako, volio/voljela bih kad bi mi on/ona pomogao/pomogla u rješavanju zadataka iz matematike, a ja bih njemu/njoj pomogao/pomogla u zadaćama iz engleskog jezika.

Što kažu glavice

Zadaci: – izražavanje osjećaja
– razlikovanje osjećaja koji su povezani s prihvatljivim ponašanjem od onih koji su povezani sa sukobom.

Ključne riječi: osjećaji, prihvatljivo ponašanje, sukob.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: glazbena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: kartonski kružić od 5 cm, flomasteri, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice dobivaju kružić (promjera pet centimetara). Kružić predstavlja lice (glavu). Svatko odabere kakvo će lice nacrtati, koji će osjećaj izraziti (iznenađenje, ljutnju, sreću, zamišljenost i sl.). Lica se pričvrste na zid ili pano. Lica se mogu dodavati i naknadno, ovisno o tome kako se tko osjeća. Ona se mogu koristiti kao uvod u neku drugu aktivnost ili kao završetak zajedničke aktivnosti ("Neka svatko pokaže na panou kako se sada osjeća").

? *Kako izgledaju naši kružići? *Je li na njima više nasmijanih ili tužnih (ljutih, zabrinutih itd.) lica? *Je li lako nacrtati osjećaje? *Očituju li se naši osjećaji samo na licu? *Kako o tome govori naše tijelo? *A ruke?

2 Većina djece zna poznatu švedsku pjesmu "Kad si sretan ...", koju uz tekst i melodiju prate jednostavni pokreti. Učitelj/učiteljica predloži učenicima i učenicama da zajednički promijene riječi pjesme prema riječima koje su naučili kroz prethodne aktivnosti. Nova pjesma može postati himnom razreda. Npr.:

Kad si ljutko, skoči tad na mjestu ti …
Kad si tužan, kaži prijatelju ti ...
Kad si sama, poigraj se s nekim ti ...
Kad se bojiš, zovi mene u pomoć ... itd.

D.4.2. Vidjeti potrebe i osjećaje drugih

Pogodi kako se osjećam

Zadatak: prepoznavanje osjećaja drugih osoba.

Ključne riječi: prepoznavanje tuđih osjećaja, empatija.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Jedna od bitnih sposobnosti potrebnih u mirnom rješavanju sukoba, odnosno u njegovu sprečavanju, jest sposobnost razumijevanja potreba, osjećaja i stavova drugih. Ta

se sposobnost naziva empatijom. Ona nam omogućuje da zamislimo kako se druga osoba osjeća u određenoj situaciji. Trenutak kad smo u stanju promijeniti motrište i sagledati problem iz pozicije i perspektive drugoga, često je presudan za promjenu smjera sukoba prema konstruktivnom i mirnom rješenju. Empatija je jedna od najviše vrednovanih sposobnosti na ljestvici socijalnih vještina. Kod osoba koje pribjegavaju nasilju i drugim oblicima socijalno neprihvatljivog ponašanja empatija je slabo razvijena ili uopće ne postoji. Takve osobe ne brinu o potrebama, stavovima i osjećajima ljudi s kojima žive.

Razred je podijeljen u dvije grupe. Jedna strana na dogovoreni znak, u trajanju od 30 sekundi, izražava neki unaprijed dogovoreni osjećaj (strah, ljutnja, veselje, tuga itd.). Mogu to učiniti pokretima ili mimikom, kako tko želi. Druga strana pogađa o kojem je osjećaju riječ, govori tko ga je najjasnije izrazio, po čemu su ga prepoznali itd. Grupe mijenjaju uloge.

? *Po čemu se može otkriti kako se netko drugi osjeća? *Zašto je dobro znati kako se drugi osjećaju? *Što bi se dogodilo da ljudi ne pokazuju svoje osjećaje? *Što bi se dogodilo da ljudi pokazuju osjećaje, a nitko za to ne mari? *Je li se kome dogodilo da drugi nisu obratili pozornost na njegove osjećaje? *Kako se osjećamo kad drugi ne primjećuju da smo, primjerice, tužni? *Što možemo učiniti da primijetimo na drugome da je tužan (ljutit itd.)? *Što tada trebamo učiniti?

Vožnja u autobusu

Zadaci: – osvještavanje istog problema iz različitih očišta
– razumijevanje važnosti empatije u svakodnevnom životu.

Ključne riječi: empatija.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: stolice.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica uvodi učenike i učenice u novu aktivnost sljedećim riječima: "Za odnose među ljudima vrlo je važno shvatiti kako se drugi osjećaju u određenoj situaciji. Ta sposobnost da se osjećaji druge osobe razumiju suosjećajući s njom, naziva se *empatija*. Kada bi ljudi više razumjeli osjećaje drugih, vjerojatno bi bilo i manje sukoba među nama."

Učenici i učenice igraju igru uloga. Cijeli razred je autobus. Jedan učenik/učenica glumi vozača/vozačicu. Dio učenika i učenica "se vozi", a dio tek treba ući. Među onima koji se voze, netko igra dijete koje sjedi, a netko stariju osobu koja želi sjesti. Ostali su putnici. Između djeteta i starije osobe dolazi do sukoba, jer je dijete umorno i ne želi ustupiti mjesto starijoj osobi. Za to vrijeme autobus dolazi na stanicu. Žele ući i ostali putnici, ali nema mjesta. Slijedi nervozna rasprava između onih koji su u autobusu i onih koji ne mogu ući. Vozač/vozačica traži od putnika da se stisnu kako bi napravili mjesta onima vani, što oni mogu prihvatiti ili odbiti. Potom se sve uloge mijenjaju (djeteta i starije osobe, putnika koji su u autobusu i onih koji ne mogu ući).

? *Je li dijete trebalo ustupiti mjesto starijoj osobi ako je bilo umorno? *Jeste li vi bili u sličnoj situaciji? *Kako ste se tada osjećali? *Jeste li starijoj osobi pokušali objasniti zašto joj ne

ustupate mjesto, ili ste šutjeli? *Kako je reagirala starija osoba? *Kako su reagirali ostali putnici? *Je li vama netko ustupio mjesto u autobusu (tramvaju, trgovini)? Tko? Zašto? *Kome sve treba ustupiti mjesto u autobusu (tramvaju i sl.)? *Tko ima prvenstvo među njima?

Kako je drugima

Zadaci: vježbanje empatije.

Ključne riječi: empatija.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice podijeljeni su u šest grupa. Svi imaju isti zadatak. Na dogovoreni znak svi trebaju stati na jednu nogu i tako ostati što duže. Kad netko dodirne drugom nogom pod, grupa ispada iz igre. Pobjeđuje ona grupa čiji članovi najduže ostanu na jednoj nozi. Slijedi razgovor u kojem treba naglasiti da bi u drugoj igri, u kojoj se traži neka druga sposobnost, možda pobijedila druga grupa.

? *Za grupu koja je izgubila:* *Kako ste se osjećali kad ste shvatili da ste izgubili? *Jeste li odmah tražili krivca, onoga tko je prvi spustio nogu? *Što ste osjećali prema njemu/njoj? *Kako ste se prema njemu/njoj ponašali zbog gubitka? *Kako se osjećala osoba zbog koje je grupa izgubila (tužno, povrijeđeno, odbačeno itd.)? *Je li takav odnos grupe u redu? Zašto jest? Zašto nije?

? *Za grupu koja je pobijedila:* *Kakav je osjećaj biti u pobjedničkoj grupi? *Kako ste to izražavali? *Što ste osjećali prema protivničkoj grupi? *Što ste članovima protivničke grupe govorili nakon pobjede? *Je li to u redu? *Što bi u takvim situacijama bilo prihvatljivo ponašanje?

Napomena: Učitelj/učiteljica treba objasniti da se često nalazimo u situaciji u kojoj o pobjedi odlučuju nevažne stvari ili okolnosti, kao i da se u drugoj situaciji ishod lako može promijeniti u korist pobijeđenih. Iako smo obično zaokupljeni samo pobjedom ili rezultatima koje želimo postići, uvijek je važno razumjeti kako se osjećaju protivnici, osobito ako su izgubili. Njima se također treba čestitati i dati potporu, jer su i oni u igri dali sve od sebe. Također, važno je da se nitko ne osjeća krivim i odbačenim zbog neuspjeha grupe.

2 U nastavku aktivnosti grupe mijenjaju uloge. Članovi pobjedničke grupe zamišljaju da su oni izgubili, a gubitničke grupe da su pobijedili. Iz tih pozicija govore o svojim osjećajima i objašnjavaju zašto su “izgubili”, odnosno “pobijedili”. Na kraju se razgovara o tome zašto je važno moći biti "u tuđoj koži".

D.5. Da bismo se bolje razumjeli

Ljudi se međusobno sporazumijevaju riječima (pisanim ili izgovorenim), ali i gestama, mimikom i sl. Stoga se govori o verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji. Riječima se najčešće razmjenjuju iskustva i prenose poruke, a neverbalnom komunikacijom pokazuju osjećaji. Verbalna i neverbalna komunikacija neprestano se prožimaju i daju ton komunikaciji među ljudima.

O komunikaciji ovise dobri i uspješni odnosi među ljudima. Poznata je narodna izreka da lijepa riječ otvara sva vrata. Svatko više voli raditi, družiti se i živjeti s osobom koja poštuje sugovornika, koja zna slušati i koja kad govori upućuje pozitivne poruke. Način komuniciranja ponekad je važniji od sadržaja koji se prenosi. Neki oblici komuniciranja izazivaju sukob i priječe mirno rješenje (vikanje, prekidanje sugovornika, pokreti prijetnji i sl.). No postoje i oni oblici komuniciranja koji, ne samo da ne vode u sukob, nego i pomažu u njegovu mirnom prevladavanju (aktivno slušanje, odgovarajuća vrsta pitanja, geste i mimika koji odaju prihvaćanje i sl.). Razvoj vještina komuniciranja jača osjećaj sigurnosti u sebe i u druge, a taj nam osjećaj pomaže da se suočimo s problemom i tražimo njegovo rješenje.

Uspješna komunikacija naziva se i mirnom komunikacijom. Onaj tko je sposoban komunikaciju prilagoditi potrebama i osjećajima druge osobe, poželjan je i prihvaćen sugovornik.

U ovom dijelu Programa učenici i učenice upoznaju dva bitna aspekta komunikacije koji pridonose mirnom rješavanju sukoba: *neverbalne poruke* i *aktivno slušanje.*

Pod naslovom “Govor bez govorenja” obrađuju se neverbalne poruke. Kaže se da čovjek govori i kad ne govori. Prema nekim istraživanja 35% ukupne komunikacije odvija se verbalnim porukama, a čak 65 % neverbalnim. Zabrinut pogled, uzdignut prst u zraku, pogled u pod itd., često govore više od bilo koje riječi. Neverbalne se poruke šalju držanjem tijela, izrazom lica, pogledom, pokretima tijela i ruku, intonacijom glasa, dodirom, izborom odjeće i sl. No, ljudi često ne zapažaju te poruke, a nije sigurno ni da ih uvijek znaju "pročitati", odnosno protumačiti na pravilan način. Ni pošiljatelj poruka ne mora biti svjestan da ih šalje pa može riječima govoriti jedno, a tijelom ili izrazom lica drugo. Neke se poruke različito “čitaju” u različitim kulturama. Nerazumijevanje neverbalnih poruka i odsustvo svijesti o njima mogu biti uzrok nerazumijevanja među ljudima, dok usklađenost verbalne i neverbalne poruke može pridonijeti boljoj i učinkovitijoj komunikaciji.

Stoga je potrebno senzibilizirati učenike i učenice na neverbalne poruke, pomoći im u osvještavanju njihove važnosti i potaknuti njihovu uporabu u mirnom rješavanju sukoba. U tom procesu je uloga učitelja/učiteljice nezamjenjiva. Način na koji govori, kreće se u razredu, ton njegova/njena glasa i "govor tijela", mogu stvoriti poticajnu sredinu za razvoj samopouzdanja učenika i učenica, odnosno za njihovo samostalno i odgovorno donošenje odluka.

Poglavlje "Čujem te kad te slušam" sadrži aktivnosti namijenjene upoznavanju i vježbanju aktivnog slušanja. Aktivno slušanje temelj je dobrog i uspješnog komuniciranja. Nesporazuma i sukoba bilo bi vjerojatno znatno manje kad bi ljudi znali i htjeli slušati jedni druge i kad bi se slušajući znali staviti u položaj druge osobe. Aktivno je slušanje više od toga da se samo čuje osoba koja govori. Čuti nije isto što i slušati. Slušanje podrazumijeva interes za drugu osobu i razumijevanje onoga što ona govori. Stoga je aktivno slušanje ujedno i odgovor onome koji govori, jer mu njime osoba koja sluša pokazuje svoju zainteresiranost za njegov problem. Ona ne prekida govornika da bi govorila o sebi i svom problemu, ne pokazuje kako jedva čeka da ga zaskoči protupitanjem i sl.
Sukob najčešće nastaje zato što jedna strana ne sluša i ne uzima u obzir stajalište i osjećaje druge strane. Znati slušati znači poštivati, razumjeti i ne osuđivati govornika. Ukratko, umijeće slušanja je komunikacijska vještina koja se ogleda u pažljivom slušanju sugovornika i odgovaranju na ono što sugovornik govori.

Ako netko izlaže svoj problem, osoba koja je vješta u slušanju vodit će razgovor tako da govornik sam dođe do rješenja svog problema, jer krajnja odluka i jest na njemu. Kad je riječ o sukobljenim stranama, aktivno slušati znači voditi razgovor tako da svaka strana ima mogućost izreći svoje potrebe i osjećaje te svojom idejom pridonijeti zajedničkom rješenju problema.

U slušanju drugih, ljudi obično reagiraju na sljedeće načine:

1. ***Davanje savjeta***
   Ponekad osoba koja govori traži savjet i u tom slučaju on je dobrodošao. No češće se događa da onaj koji sluša niže savjete i kad ne treba (tipa: Najbolje je učiniti..., Ja bih da sam na tvom mjestu ... i sl.), pa se govornik povlači i ne želi dalje govoriti o sebi, svojim osjećajima ili problemu i problem nije riješen.

2. ***Interpretiranje na vlastiti način***
   Slušatelj djeluje poučavajuće i patronizirajuće (Znam što je tvoj problem ...) pa se govornik povlači ili je uvrijeđen.

3. ***Umirivanje***
   Umirivanje može biti podrška kad govornik ima potrebu biti prihvaćen. No najčešće ono znači umanjivanje ozbiljnosti problema, jer ga slušatelj omalovažava iskazima tipa "Ma, bit će bolje".

4. ***Propitkivanje***
   Postavljanje niza pitanja je dobrodošlo ako se traže dodatna objašnjenja sukoba, kao npr. Gdje?, Kada?, Tko?, Kako se osjećaš u vezi s tim i sl., no previše zapitkivanja može dovesti do toga da govornik ne stigne reći bit problema.

5. ***Prepričavanje i razumijevanje***
   Slušatelj potiče govornika da se suoči s problemom, da ga sagleda s drugog stajališta i da slušatelja prihvati s povjerenjem. Pritom će pomoći napomene slušatelja kao npr. Ti stvarno voliš ..., Ti sebe vidiš kao ..., Ti to doživljavaš kao ... i sl.

Znati aktivno slušati znači:

- obratiti pozornost na sugovornika, okrenuti prema njemu lice i stavom tijela pokazati punu prisutnost;
- slušati ga, dati mu priliku da izrazi osjećaje i ispriča što ga muči;
- pomoći pitanjima tako da osoba sama počinje navoditi moguća rješenja problema, postavljati pitanja otvorenog tipa, ne prekidati ga izjavama o sebi, ne dijeliti savjete i pouke dok on iznosi problem;
- poticati ga na iznošenje problema povremenim ponavljanjem onoga što je rekao (Znači, ti misliš da ..., Povrijedilo te je što ... i sl.);
- ohrabriti sugovornika da ono rješenje koje je sam odabrao i ostvari.

Vještina aktivnog slušanja se uči. Preduvjeti za uspješno slušanje jesu poštivanje sugovornika, sagledavanje problema iz njegova očišta i želja da se komunikacija odvija bez nasilja. Jednako tako uči se i vještina govorenja koja podrazumijeva da govornik govori tako da ne procjenjuje, ne prosuđuje i ne napada drugoga, ne upada u riječ i govori kad ga sugovornik uistinu može slušati.

D.5.1. Govor bez govorenja

Govoriti tijelom

Zadatak: razumijevanje uloge neverbalne komunikacije u prenošenju poruka.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica stoji pred razredom. Izgovara poruku čiji sadržaj nije u skladu s izrazom lica, pokretima, mimikom, intonacijom glasa. Npr. "Jako sam zabrinut/zabrinuta zbog vaših problema". Pritom se smije i maše rukama.

? *Kako ste doživjeli poruku? Je li vas ona zbunila? Zašto? *Što ste čuli? *Što ste vidjeli? *Koja je poruka bila važnija: ona koju ste čuli ili ona koju ste vidjeli? *Jesu li poruke koje primamo svakodnevno usklađene? *Jeste li imali priliku uočiti da se ono što vam govore roditelji (učitelj/učiteljica, prijatelj/prijateljica, susjedi itd.) ne slaže s onim što oni čine (kako se ponašaju)? *Jeste li to uočili kod sebe? U kojim situacijama? *Je li to u redu? *Što može biti uzrok nesklada između onoga što govorimo i kako se ponašamo?

2 Netko od učenika i učenica ponovi poruku, ali s usklađenom verbalnom i neverbalnom porukom.

3 Učenici i učenice zatim rade na pisanom materijalu. Na kraju usporede svoje odgovore i razgovaraju o razlikama.

(Slika: ljutito lice, maše prstom, prijeti i govori: "Jako sam zadovoljan vama!") Pitanje za učenike i učenice:
Vjeruješ li onome što govori osoba na slici?
Zašto vjeruješ? Zašto ne vjeruješ?

Prepoznaj

Zadaci: – stjecanje vještina prepoznavanja i upućivanja neverbalnih poruka
– osvještavanje važnosti neverbalnih poruka.

Ključne riječi: neverbalne poruke.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice, tjelesna i zdravstvena kultura.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice sjede u krugu. Prvi po redu je osoba A, a drugi osoba B i tako redom do kraja kruga (ako su djeca mlađe dobi, tada slova A i B mogu primjerice biti Sunce, osobe B Mjesec i sl.). Osoba A spomene neki osjećaj (ako ne zna, učitelj ili učiteljica pomaže pitanjima kao što su: Kako se osjećaš kad... ili Kakav/kakva si kad te netko naljuti, kada netko ne ispuni obećanje i sl.). Osoba B odglumi taj osjećaj (mimika, geste). Zatim učenici/učenice mijenjaju uloge.

? *Je li vam bilo teško opisati kako ste osjećali? *Je li vam bilo teško pokazati osjećaj druge osobe? *Što je teže? Zašto? *Je li teže svoje osjećaje prepričati riječima ili pokazati pokretom, mimikom, glasom, ponašanjem? *Čime se ljudi više služe u izražavanju svojih osjećaja: riječima ili ponašanjem? *Kako lakše možemo shvatiti što drugi osjeća: kad gledamo tu osobu ili kad nam ona prepričava svoj osjećaj?

Toplo – hladno

Zadaci: – prepoznavanje neverbalnih poruka u svakodnevnim situacijama
– imenovanje neverbalnih poruka.

Ključne riječi: neverbalne poruke.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, ploča, krede u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica upisuje na ploču u dva stupca pokrete, geste i druge oblike neverbalnih poruka. Učenici i učenice nabrajaju one za koje misle da su znak prijateljstva, ljubavi, sreće, prihvaćanja i razumijevanja (kategorija *toplo* na ploči) i one za koje misle da su znak mržnje, neshvaćanja, neprihvaćanja, neprijateljstva (kategorija *hladno* na ploči).

? *Kojim pokretima lica, tijela, ruku i sl. izražavamo ljubav (prijateljstvo, radost itd.)? *Kada vam je neugodno ili se sramite, kako se ponašate? *Kako se ponašaju posvađane osobe kad se susretnu? *Koje je ponašanje karakteristično za mržnju, (netrpeljivost, ogovaranje)? *Kako se ponašamo kad smo zaljubljeni? *Je li takvo ponašanje isto za sve ljude? Objasnite.

2 Cijeli razred sudjeluje u igri uloga. Dvoje djece dramatizira situaciju iz neke priče koja im je dobro poznata, a ostali u odgovarajućem trenutku, kad prepoznaju gestu ili mimiku igrača, govore *toplo* ili *hladno*.

3 Učitelj/učiteljica podijeli pisane materijale i objasni: "Djeco, na papiru se spominju situacije. Vi ih trebate nadopuniti tako da pokraj svake napišete osjećaje ili misli koje u vama izaziva određena situacija." Kada je zadatak gotov, svatko čita svoje odgovore redom kojim su situacije napisane. Odgovori se mogu nadopunjavati i komentirati.

Što mi govoriš kad ne govoriš? Napiši što misliš da ti netko želi poručiti:

1. kad te pomiluje po kosi
2. kad ti okrene leđa dok govoriš
3. kad ide prema tebi raširenih ruku
4. kad plače pred tobom
5. kad ti tiho govori
6. kad ti se smije
7. kad zine i raširi oči dok govoriš
8. kad gleda u pod dok govoriš.

D.5.2. Čujem te kad te slušam

Slušam te, čujem te

Zadaci: – razvoj onih oblika komunikacije koji vode razumijevanju i mirnom rješavanju sukoba među ljudima
– razvoj vještina slušanja.

Ključne riječi: neverbalna komunikacija, aktivno slušanje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: prazan papir, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Jedan učenik ili učenica dobiva uputu da pred razredom kratko ispriča, npr. što mu/joj se ne sviđa u televizijskom programu i zašto, a drugi za to vrijeme trebaju pozorno slušati.

2 Nakon što učenik/učenica završi, ostali zapisuju ono što je prethodno rečeno što je moguće točnije. Nekoliko učenika i učenica pročita što su zapisali, a učenik ili učenica koji je govorio/govorila kaže slaže li se s tim ili ne.

? *Je li vam bilo teško pamtiti i ponoviti izlaganje? Zašto? *Bi li vam bilo lakše da ste mogli zapisivati tijekom izlaganja? Zašto? *Što može biti uzrok iskrivljavanja? *Što se događa ako ne slušamo pažljivo što nam drugi govore? *Može li nepažljivo slušanje biti uzrok sukobu? Objasnite?

3 Aktivnost se može ponoviti više puta, na različite teme. Uputa učenicima i učenicama može biti da samo pažljivo slušaju, bez zapisivanja, a zatim ponove što točnije.

Kad nitko ne sluša

Zadaci: – razvoj vještine aktivnog slušanja
– poticanje učenika i učenica na solidarnost.

Ključne riječi: aktivno slušanje, solidarnost, egoizam.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

1 Jedan učenik ili učenica priča pred razredom kako je taj dan išao/išla do škole. Ostali istovremeno govore ili pričaju međusobno.

? *Za cijeli razred:* *Jeste li čuli govornika/govornicu? *Što je ona/on govorio/govorila? *Kako ste se osjećali dok ste gledali govornika/govornicu kojega/koju niste slušali? *Koju poruku šaljemo drugima ako ih ne slušamo kad nam nešto hoće reći? *Je li to prihvatljivo ponašanje? *Kako se mi osjećamo kad nam to drugi čine? *Kako nazivamo osobe koje ne žele slušati druge, a stalo im je da ih drugi slušaju? *Što treba učiniti kad nismo raspoloženi slušati druge?

? *Za onoga tko je govorio:* *Kako si se osjećao/osjećala kada su za vrijeme tvoga izlaganja drugi također govorili? *Što si učinio/učinila da te slušaju? *Je li ti to uspjelo? *Jesi li se kada našao/našla u sličnoj situaciji?

Napomena: Učitelj/učiteljica treba naglasiti da slušanjem dajemo do znanja drugoj osobi ne samo da želimo čuti što nam ona želi reći, nego i da nam je stalo do nje, da je poštujemo.

2 Aktivnost se može ponoviti s drugim učenicima i učenicama i na druge teme (Moj omiljeni dan u tjednu, Što najviše volim jesti i sl.).

Želim da me čuješ

Zadaci: – osvještavanje važnosti slušanja sugovornika
– razvoj sposobnosti uživljavanja u situaciju
– osvještavanje važnost usklađivanja verbalnih i neverbalnih poruka u komunikaciji.

Ključne riječi: aktivno slušanje, verbalne i neverbalne poruke.
Razred: 3. i 4.

Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Na početku aktivnosti učitelj ili učiteljica objasni učenicima i učenicama što trebaju učiniti. Dvoje odigraju scenu pred razredom. Jedan drugome priča neki zamišljeni ili stvarni događaj (npr. dobio je računalo za rođendan), a ovaj na sve moguće načine pokazuje da ga to ne zanima i da ne sluša (ogledava se, okreće leđa, zijeva, piše SMS poruke i sl.). Uloge u paru se izmjenjuju. Igra se može ponoviti s drugim parovima.

? *Kako si se osjećao/osjećala dok si pričao/pričala, a prijatelj/prijateljica te nije slušao/slušala? *Što ti je najviše smetalo? *Kada se nađeš u takvoj situaciji, pomisliš li da bi bilo dobro isto njemu/njoj učiniti? *Bi li time riješio/riješila problem? Objasni? *Što bi bilo najbolje učiniti?

2 Nakon igre, učenici i učenice uz pomoć oluje ideja nabrajaju prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja među sugovornicima. Učitelj/učiteljica njihove odgovore piše na ploču u dva stupca: "Kako pokazujemo da *slušamo* onoga tko nam govori" i "Kako pokazujemo da *ne slušamo* onoga tko nam govori".

Nacrtaj što ti opisujem

Zadatak: uočavanje uloge verbalnih poruka u nastanku nesporazuma i sukoba.

Ključne riječi: verbalne poruke, nesporazum, sukob, aktivno slušanje.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal (crteži), prazan papir, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Prije početka aktivnosti, učitelj/učiteljica objasni da i poruka riječima može dovesti do nesporazuma pa i sukoba, jer ljudi jednu te istu riječ mogu razumjeti i tumačiti na različite načine.

Učenici i učenice rade u parovima. Sjede jedan pored drugoga, ali su jedan drugome okrenuti leđima. Jedan u paru dobiva jednostavan crtež, npr. kuću i neobičan automobil ispred nje, a drugi po njegovim uputama pokušava nacrtati isti crtež, ne gledajući izvorni.

? *Je li teško crtati po uputama? Zašto? *Kad ste imali najviše poteškoća? *Jesu li upute bile jasne? *Je li vas nerviralo kad niste razumjeli poruku? *Mogu li nejasne verbalne poruke dovesti do sukoba? Objasnite. *Trudite li se vi biti jasni kad tražite nešto od drugih ili im nešto govorite? *Kako to postižete? *Smeta li vam ako vas ne razumiju odmah? Zašto?

D.6. Kako do cilja

Za razliku od natjecanja u kojemu je postavljen jednak cilj za sve, a do njega se dolazi pobjeđivanjem protivnika, suradnja vodi zajedničkom cilju koji znači pobjedu za sve. Surađivati može dvoje ljudi, grupa ljudi međusobno, jedna grupa s drugom itd. Suradnja znači interakciju osoba koje nastoje doći do nekog cilja razmjenom mišljenja i dogovorom.

Suradnja je preduvjet i posljedica mirnog rješavanja sukoba. Da bi se ona ostvarila, potrebno je slušati drugoga, prihvatiti pravila grupe, poticati druge članove na sudjelovanje i osobno se založiti za zajednički uspjeh. Suradnja zahtijeva, ali i razvija, odgovornost i samostalnost. U timskom radu pojedinac spoznaje važnost doprinosa svakoga člana, odnosno potrebu uzajamne potpore u postizanju zajedničkog cilja.

U takvom radu priliku imaju i bolji i lošiji. Svi doživljavaju uspjeh tima kao svoj osobni uspjeh, što potiče njihovu motivaciju. U suradnji nema pobjednika i pobijeđenih, kao što je to u natjecanju, u kojemu se oni koji gube obeshrabruju za daljnje napore. Suradnja povećava unutarnju motivaciju za učenje, a nagrada je zadovoljstvo potaknuto sviješću o vlastitom doprinosu "zajedničkoj stvari". Ona povećava i odgovornost prema drugim članovima tima, jer samo međusobno pomaganje osigurava rezultat. Nadalje, suradnja potiče traženje informacija, kreativno i kritičko mišljenje te korištenje znanja, informacija i vještina u rješavanju zamišljenih ili stvarnih problema.

No u školskim se uvjetima ne postižu svi ciljevi na isti način. Proces stjecanja nekih znanja i vještina daje najbolje rezultate ako se uči individualno. Vježbanje, primjerice, nekih praktičnih vještina (npr. skok u dalj, tablica množenja, učenje teksta napamet i sl.) daje dobre rezultate ako se učenje poveže s natjecanjem. Suprotno tome, za razvoj kritičkog i divergentnog mišljenja, vještina rješavanja problema i socijalnih vještina, najbolje su upravo suradničke tehnike učenja. Znati surađivati znači naučiti analizirati, organizirati, anticipirati, uvažavati, odlučivati i rješavati nejasnoće, probleme i sukobe.

Zagonetni predmet

Zadaci: – razvoj svijesti o potrebi suradnje
– uočavanje prednosti suradnje nad natjecanjem
– razvoj suradničkih vještina.

Ključne riječi: suradnja, timski rad.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, prazan papirić, olovke, zagonetni predmeti (kreda, prometni znak).

Tijek aktivnosti:

1 Prije početka aktivnosti, provjerava se razumijevanje pojmova *suradnja*, *surađivati*, koje su učenice i učenici upoznali u sklopu prethodne cjeline (“Život u demokratskom društvu”).

? *Što znače riječi *suradnja*, *surađivati*? *U kojim situacijama surađujete? S kim? *Zašto je potrebno surađivati? *Na koji način surađujemo u razredu (obitelji, s prijateljima/prijateljicama, susjedima i sl.)? *Surađuje li vaša škola s nekom drugom školom? Kojom?

2 Učenici i učenice rade u grupama od šest članova. Traži se zagonetni predmet koji se otkriva dogovorom i razmjenjivanjem informacija. Najprije svaki član grupe dobije uputu (rečenicu) na listiću papira. Nakon što pročita svoju rečenicu, pokuša pogoditi o čemu se radi i svoj odgovor zapiše na papirić. Zatim članovi grupe jedni drugima čitaju svoje rečenice i zajedno pokušaju otkriti o kojem zagonetnom predmetu je riječ. Grupe mogu pogađati isti ili različite predmete.

Zagonetni predmet (kreda)

1. *Bijele je boje.*
2. *Lako se lomi.*
3. *"Hvata" se za površinu, a nije ljepilo.*
4. *Rabi se u školi.*
5. *Kad se potroši, uzima se novo.*
6. *Može zaprljati ruke kad se koristi.*

Zagonetni predmet (prometni znak)

1. *Stoji uz kolnik, a nije stup.*
2. *Može biti okruglo, četvrtasto ili u obliku trokuta.*
3. *Kad prolaziš ulicom, pogledaš u to.*
4. *Ponekad, kad to ne vidiš, može doći do prometne nezgode.*
5. *Nalazi se kraj svake škole.*
6. *Njegovo značenje svuda u svijetu je isto.*

? *Je li bilo teško odgonetnuti o čemu je riječ? *Jeste li međusobno surađivali? Kako? *Je li suradnjom lakše ili teže doći do rješenja? Zašto? *Što se suradnjom još može naučiti?

3 Učenici i učenice mogu na isti način, radeći u grupama, slagati pjesmu. Svatko na papiru dobiva jedan stih poznate pjesme. Svaki učenik i učenica pročita svoj stih, a onda svi zajedno slažu pjesmu. Jedan učenik ili učenica iz svake grupe čita pjesmu koju je složila ta grupa. Potom se s učenicima i učenicama razgovara o načinu na koji su slagali stihove, što im je u tome pomoglo, jesu li jedni drugima pomagali i kako, i sl.

'Uhvati' stolicu

Zadaci: – produbljivanje razumijevanja prednosti suradnje pred natjecanjem
– poticanje izražavanja zadovoljstva zbog uspjeha postignutog suradnjom.

Ključne riječi: suradnja, natjecanje.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: tjelesna i zdravstvena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: stolice.

Tijek aktivnosti:

1 U sredini razreda u krug su složene stolice, okrenute prema van. Jedna stolica je manje nego je učenika i učenica u razredu Prije početka aktivnosti, učitelj/učiteljica objašnjava igru. U prvoj varijanti igre svi lagano trče u krug, a na dogovoreni znak učitelja/učiteljice (pljesak rukama, udarac o stol i sl.) svi sjednu. Onaj tko ostane bez stolice, ispada iz igre. Aktivnost se nastavlja tako da se svaki put jedna stolica oduzima iz kruga sve dotle dok ne ostane dvoje djece koja se natječu oko jedne stolice, a svi "gubitnici" gledaju sa strane.

2 U drugoj varijanti igre također se oduzima po jedna stolica, ali svi moraju naći svoje mjesto, što znači da moraju sjesti nekome u krilo. Kako igra odmiče, sve više učenika i učenica sjeda na jednu stolicu, pa više i ne sjede u krilu, nego se samo naslanjaju na one koji sjede. No u igri nema gubitnika. Svi sudjeluju, a igru često prati mnogo smijeha.

? *Koja je igra bila zabavnija, prva ili druga? Zašto? *U kojoj ste igri vodili brigu samo o sebi, a u kojoj i o drugima? *Koja je, dakle, razlika između natjecanja i suradnje? *Koje su prednosti suradnje? *Ima li i natjecanje svojih prednosti? Kojih?

Napomena: U zaključku treba naglasiti da je suradnja usmjerena zadovoljavanju interesa svih, a natjecanje samo zadovoljavanju interesa pojedinca, zbog čega se i javlja sukob interesa.

Osvajanje blaga

Zadaci: – afirmiranje suradnje s drugačijim od sebe
– poticanje osjećaja zadovoljstva zajedničkim radom.

Ključne riječi: suradnja, solidarnost.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: knjiga, globus itd.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice simuliraju potragu za teško dostupnim blagom. Blago je u kutu učionice (npr. neka knjiga). Na desetak metara uokolo je voda. Blago smije uzeti samo jedna osoba i to samo ako ne smoči noge u vodi. Učenici i učenice zajednički traže rješenje. Naime, do blaga se može doći na rukama (jedan "hoda" na rukama drugih koji stoje u nizu) ili hodajući po prstima svih koji, stojeći jedan do drugoga, čine "lanac". Na takav ili sličan način zadatak je riješen, svi su pobjednici jer zadatak ne bi bio riješen bez suradnje pa je i veselje zajedničko.

? *Jeste li se zabavljali u ovoj igri? *Što vam je bilo najzanimljivije? *Što vam je bilo najteže tijekom rješavanja problema? *Kako ste došli do rješenja? *Jeste li zadovoljni njime? *Postoji li još koji način da se problem riješi? Koji? *Može li se problem riješiti bez pomoći grupe?

D.7. Riješimo problem zajedno

Mirno rješavanje sukoba predstavlja proces u kojem se donose odluke s ciljem izbjegavanja nasilja kao "rješenja" sukoba. Do rješenja se nastoji doći putem koji uključuje kreativno mišljenje, uvažavanje potreba i osjećaja druge strane, nenasilnom komunikacijom i suradnjom. U mirnom rješavanju sukoba nema pobjednika i pobijeđenih. Doprinos rješavanju daju svi sudionici sukoba. Ovdje se težnju za kontrolom i dominacijom nad drugom osobom zamjenjuje težnja za zajedničkim traženjem rješenja, jer je i problem zajednički.

Ne može se svaki sukob riješiti mirnim putem. Mnoga se pitanja javljaju kada su dvije ili više osoba u sukobu. Ponekad ni sami sudionici sukoba ne znaju što žele, ponekad nisu dovoljno empatični ili spremni na suradnju, ponekad interesi ili emocije zamagljuju sva rješenja osim onoga koje "vodi u pobjedu", ponekad se u sukob unosi težak teret prošlih iskustava, ponekad se događa da strane nisu jednako "jake", a ponekad jednostavno nedostaju vještine mirne komunikacije ili pak želja da se sukob riješi mirnim putem.

Sukob se ne rješava izvana. I onda kada postoji posrednik, odluka je na sudionicima. Posrednik je manje opterećen emocijama koje su izazvane konfliktnom situacijom, pa mnogo toga može sagledati objektivno. No on ne smije davati savjete ili "gotove recepte" ili, pak, osuđivati strane u sukobu, već im treba pomoći da same, korak po korak, dođu do rješenja koje im je obostrano prihvatljivo. Pritom svaka strana u sukobu mora biti spremna sagledati situaciju iz perspektive drugoga, ali i biti spremna dati ustupke drugoj strani kako bi se pregovaranjem došlo do kompromisa ili konsenzusa.

Rješavanje sukoba ovisi i o prirodi sukoba. Sukobi u kojima su interesi i potrebe manje izraženi, emocije slabije i stavovi manje kruti, rješavaju se lakše od onih u kojima je "ulog" veći.

Vještine mirnog rješavanja sukoba mogu se naučiti. Nenasilna komunikacija, razumijevanje međuljudskih odnosa, emocija i motiva ponašanja, vještine promjene očišta i gledanje na problem očima drugoga, oslobađanje od stereotipa i spremnost za suradnju, mogu potencijalno destruktivnu snagu sukoba usmjeriti u stvarnu konstruktivnu snagu, koja mijenja smjer sukoba od mogućeg nasilja prema miru. Mirno rješavanje sukoba jača osjećaj samopouzdanja, potiče na uočavanje pozitivnih osobina drugih, jača povjerenje u druge, njeguje spremnost na pružanje pomoći i potpore drugima te jača osjećaj vlastite kompetencije i odgovornosti.

Kad se nađu u konfliktnoj situaciji, ljudi obično reagiraju na neki od četiri moguća načina:

- ***odustajanje, povlačenje***
  Iako je moguće nasilje izbjegnuto, povlačenje ne donosi rješenje problema nego samo trenutno "primirje" kojim se problem odgađa. No ponekad se treba povući ("pametniji popušta"), npr. kada je sukob slabijeg intenziteta, kratkotrajan i s nepoznatom osobom (npr. verbalni sukob na ulici, u prometu i sl.).
- ***pokornost***
  Vrlo je slično povlačenju. Nasilje je izbjegnuto, jer "pokorna osoba" uvažava prava i potrebe druge strane. No ona istodobno zanemaruje svoja prava, potrebe, osjećaje

i interese. Problem ostaje, a "pokorna strana" ostaje nezadovoljna i često razvija negativnu sliku o sebi.

- ***agresivnost***
  Sukob se pretvara u nasilje (verbalno, fizičko, psihičko). Agresivna osoba se zauzima za sebe i svoja prava na način da time ugrožava prava drugoga. Problem se čini riješen, no zapravo se povećava, što može dovesti do većih sukoba.
- ***asertivnost***
  Asertivno se ponašati znači zauzeti se za sebe, svoja prava i osjećaje, ali tako da nisu ugrožena prava i osjećaji drugoga. Tim se načinom ovladava problemom, a ne osobom, zbog čega se problem može riješiti na obostrano zadovoljstvo, a međusobni odnosi produbiti i pritom zadržati dostojanstvo.

U literaturi se spominje šest bitnih koraka koji vode mirnom rješavanju problema. Naglašava se da je za rješenje sukoba važno da svaka strana ima priliku ispričati u čemu je problem, izraziti svoje osjećaje, dati prijedlog mogućih rješenja i dogovoriti provedbu rješenja u djelo.

Koraci u mirnom rješavanju sukoba

1. ***Smirite se i razmislite koje su vaše potrebe (ohladite se!)***
   Svaki sukob prate osjećaji, ponekad tako burni da je gotovo nemoguće objektivno sagledati situaciju pa se najprije treba "ohladiti".
2. ***Odredite problem***
   Svaka strana u sukobu treba reći što je za nju bit problema.
3. ***Izrazite svoje osjećaje i potrebe***
   Izrazite svoje osjećaje, mišljenje, stavove i potrebe, ono što vas u svezi s problemom muči, a da ne napadate drugoga; koristite *ja-rečenice* i odredite svoje osjećaje u odnosu na problem ("Ja se osjećam tužno kad ti učiniš ..."), a ne *ti-rečenice* ("Ti si meni učinio to ...").
4. ***Slušajte, saznajte što druga strana treba***
   Pozorno slušajte drugu stranu dok iznosi svoje osjećaje i potrebe. Ne prekidajte ju kad procjenjuje problem i donosi sud o njemu.
5. ***Dajte ideje za rješenje***
   Oboje nabrojite što više mogućih rješenja; ne odbacujte unaprijed nijedan prijedlog kao loš.
6. ***Odaberite najbolje rješenje, dogovorite njegovo provođenje i pridržavajte se dogovora***
   Odredite rješenje s kojim se obje strane slažu, pregovarajte i budite spremni na kompromis (ustupke); dogovorite se o njegovu provođenju i pridržavajte se dogovora.

Djeca se često uče da sukobe rješava autoritet. Iz toga proizlazi navika da se u sukobu traži krivac kojega se onda napada. Djecu treba naučiti da u sukobu traže izlaz i napadnu problem, a ne da traže krivca. Da bi se problem mogao "napasti", treba ga upoznati, sagledati iz raznih očišta, dogovoriti njegovo rješavanje i ostvariti dogovoreno. Tim se postupcima može doći do rješenja koje je prihvatljivo za sve. No ono što je najvažnije – ti se postupci mogu naučiti.

Kako je sukob nešto što se događa svima i u svakodnevnom životu, učenje vještina mirnog rješavanja sukoba i razvoj sposobnosti rješavanja problema u komunikaciji s drugima neodvojivi su dio školskog života. Predložene vježbe koje slijede mogu učenicima i učenicama pomoći da lakše uoče prirodu sukoba, da obrate pozornost na ono što se u sukobu događa, da osvijeste svoje osjećaje i postupke kao i osjećaje i ponašanje drugih te da uvježbaju tehnike mirnog rješavanja problema. Pritom je bitno ponašanje učitelja, njegovo znanje o tehnikama mirnog rješavanja sukoba te strpljivost i spremnost na pomoć učenicima i učenicama, a sve to u školskom ozračju koje odiše mirom, sigurnošću, uzajamnim razumijevanjem i poštovanjem, slobodom i solidarnošću.

Koraci u mirnom rješavanju sukoba predmet su niza aktivnosti u ovom djelu Programa. Stoga bi bilo dobro izraditi poster s kratkim i razumljivim porukama koje bi učenicima i učenicama bile vodič u procesu učenja. Primjer takvog postera je sljedeći:

Riješi sukob mirnim putem!

- ***napadni problem, ne osobu***
- ***slušaj što ti druga strana želi reći***
- ***poštuj tuđe osjećaje (posramljivanje sugovornika neće riješiti problem)***
- ***reci što želiš i što osjećaš, bez da nekoga osuđuješ***
- ***razmišljaj o što više načina na koje se problem može riješiti***
- ***zajedno odaberite pravedno rješenje i pokušajte ga ostvariti***
- ***ne zaboravi da obje strane imaju problem i da obje trebaju pridonijeti njegovu pravednu rješavanju***

Kako biti fer

Zadaci: – upoznavanje i primjena postupaka mirnog rješavanja sukoba
– osvještavanje uloga i odgovornosti svake strane u sukobu.

Ključne riječi: sukob, mirno rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Budući da se mirno rješavanje sukoba uči u igri (simulacija, igra uloga), planiranim aktivnostima i stvarnom životu, u razredu se može odvojiti ili obilježiti jedan prostor kao *kutić sukoba*. U početku će se u Kutiću rješavati simulirani sukobi i izvoditi aktivnosti vezane za mirno rješavanje sukoba. No postupno će se on pretvoriti u prostor u koji djeca odlaze kad se pojavi stvarni sukob. Učitelj ili učiteljica im ne daje savjete nego im pomaže da sami donose odluke i dođu do rješenja. U Kutiću se mogu staviti poruke i drugi pisani materijal koji pomaže u procesu mirnog rješavanja sukoba

Pravila u rješavanju sukoba:

Budi fer!

1. Poštuj onoga s kim razgovaraš!
2. Slušaj bez prekidanja!
3. Govori o svojim osjećajima!
4. Ne napadaj drugoga!
5. Zajedno se potrudite da riješite problem!

Kad ja govorim o problemu, onda govorim:

JA se osjećam ..... (reci kako se osjećaš).
KAD TI ..... (objasni koji tuđi postupak ti smeta).
ZATO jer mi to ..... (kaži kako to što netko čini djeluje na tebe).

Slika: glava dječaka nagnuta prema djevojčici, govori: JA se osjećam prevaren, KAD se ti ne dođeš igrati, ZATO jer onda mislim da me ne voliš.
Slika: velika usta i ispod njih uho na lijevoj strani; velika usta i uho na desnoj strani, okrenuta prema lijevoj; – povezani su ukrštenim strelicama – lijeva usta s desnim uhom i desna usta s lijevim uhom.

Druga stranica za učenike i učenice:

Slika: Jedan dječak svira trubu. Pored njega su dječak i djevojčica, okrenuti jedno drugome. Djevojčica kaže (strip oblačić): Idemo u napad! Dječak odgovara: Da, ali ne jedan na drugoga!
Slika: Dvoje djece vuče kovčeg. Na njemu piše:
Moj problem. Tvoj problem. = Naš problem!
Sa strane dolaze strelice, jedna usmjerena na djecu na kojoj piše: Ne napadaj ovdje, a druga usmjerena na kovčeg, na kojoj piše: Ovdje napadaj!

? *Što znači biti fer u sukobu? *Što obično kažeš osobi s kojom si u sukobu? *Uspijete li se dogovoriti, naći zajedničko rješenje? *Saslušaš li osobu s kojom si u sukobu? *Tražiš li da ona sasluša tebe?

Napomena: Vještine mirnog rješavanja sukoba učenici i učenice ne mogu naučiti kroz nekoliko primjera. No mnoštvo izmišljenih primjera i rješavanje stvarnih sukoba pomoći će im da sukob prihvate kao nešto što je dio svakodnevnice i što se može riješiti mirno ako se potrude oko rješenja. Učenici i učenice će također shvatiti da se neki sukobi ne mogu ni tako riješiti, no i to je dio života, pa ih ne treba okruživati idealiziranim primjerima.

Ja mislim …

Zadaci: – izražavanje svojih stavova o rješavanju sukoba
– prihvaćanje aktivnog odnosa prema rješavanju sukoba.

Ključne riječi: rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice rade na pisanom materijalu. Na listi s tvrdnjama označavaju slažu li se s pojedinom tvrdnjom ili se ne slažu.

Pročitaj ove rečenice. Pored onih s kojima se slažeš i misliš da je to tako, zaokruži DA, a pored onih za koje misliš da nisu točne, zaokruži NE.

1. Kad se netko od vršnjaka želi tući, najbolje je odmah se potući, pa je problem riješen. *DA* *NE*

2. Kad se posvađaš s prijateljem ili prijateljicom, najbolje je otići roditeljima ili učitelju ili učiteljici i požaliti im se da bi oni rekli tko je u pravu. *DA* *NE*

3. Kad se moj prijatelj ili prijateljica iz razreda želi igrati jedno, a ja drugo, najbolje je da se dogovorimo da svaku igru igramo pomalo. *DA* *NE*

3. Kad te netko udari, najbolje je da mu odmah vratiš. *DA* *NE*

4. Sukob uvijek završi svađom, tučnjavom ili ratom. *DA* *NE*

5. Kad se tvoj prijatelj ili prijateljica počne prepirati s tobom, nije mu dobro okrenuti leđa i otići jer bi moglo doći do pravog sukoba. *DA* *NE*

6. Kad ti netko kaže da si glup/glupa, trebaš isto reći i ti njemu. *DA* *NE*

(Slika: grupa djece koja govori u zajedničkom strip oblačiću: Ne zaboravi, cilj mirnog rješavanja sukoba jest učiniti svakoga pobjednikom!)

Napomena: Ova su pitanja poticaj za razgovor i raspravu pa ne treba tražiti tko ima "točne", odnosno "netočne" odgovore. Stoga nakon što netko pročita svoje odgovore, ostale treba upitati slažu li se svi, zašto ne, što misle da je točno i sl. Valja češće naglasiti da se u mirnom rješavanju sukoba odluke donose zajednički.

Kako podijeliti igračke

Zadaci: – poticanje aktivnog odnosa prema sukobu
– osvještavanje vlastite uloge u odlučivanju o sukobu.

Ključne riječi: sukob, rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Objašnjenje: U rješavanju sukoba odluke se donose zajednički. Učenici i učenice trebaju uvidjeti da u rješavanju pojedine situacije treba aktivno sudjelovati i da svatko ravnopravno odlučuje o izboru.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Učenici i učenice trebaju shvatiti da se u mirnom rješavanju sukoba odluke donose zajednički. Svi trebaju sudjelovati u rješavanju problema, svatko ima pravo reći što misli i svatko je odgovoran za provođenje zajedničke odluke.

1 Učenici i učenice rade na slikovnom materijalu.

Škola je na dar dobila komplete Lego-kocaka za učenike i učenice od prvog do četvrtog razreda, ali kompleta nema dovoljno. Dvoje učenika dobivaju po jedan. S kim bi ti najradije dijelio/dijelila igračku?

Slike (likovi djece spolno nedefinirani) i tekst u oblačićima:

1. *A – Ja hoću da oboje slažemo ono što ja predložim.*
2. *B – Gledaj mene, ja ću ti pokazati kako ćemo slagati kocke.*
3. *C – Meni se ne da slagati Lego-kocke.*
4. *D – Idemo se dogovoriti što ćemo zajedno slagati od Lego-kocaka.*
5. *E – Ja ću slagati nešto svoje, a ti uzmi pola i slaži za sebe.*
6. *F – Ti nemaš pojma, pusti mene.*
7. *G – Ti reci što da slažemo, ti ćeš to bolje predložiti i slagati.*

? *Jeste li sebe prepoznali na nekim sličicama? Na kojima? *Kako biste opisali situacije u svakom pojedinom prikazu (slaganje po naredbi, slaganje pokazivanjem, nezainteresiranost za slaganje, slaganje dogovaranjem itd.)? *Koje osobine ima dijete u svakom pojedinom prikazu? *Koja su ponašanja poželjna? *Koje sličice prikazuju suradničku igru? *Po čemu to znate?

2 Situacije se mogu odigrati kao igre uloga. Učenici i učenice u paru igraju pojedine situacije iz slikovnog materijala.

Kako ja sudjelujem

Zadaci: – primjena stečenih znanja i vještina u konfliktnoj situaciji
– odlučivanje o akciji.

Ključne riječi: sukob, rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

Aktivnost se izvodi kao igra simulacije, nakon čega slijedi razgovor. Učenici i učenice rade na pisanom i slikovnom materijalu. Prvi dio teksta koji je priča može se i ispričati, a učenici i učenice dobivaju samo slike životinja s izjavama.

Zamisli da je sunčano popodne i da se igraš s prijateljem ili prijateljicom na igralištu. Ti voliš graditi kule ili dvorce od pijeska. Započeli ste gradnju zajedno, ali tvoj/tvoja prijatelj/prijateljica ne želi više to graditi. On/ona hoće sve srušiti i graditi pistu za automobile i za to treba sav pijesak. Što ćeš učiniti? Hoćeš li se ponašati kao morski pas, sova, lisica, kornjača ili medo?

Slike životinja koje govore u "oblačićima":

MORSKI PAS – Ja hoću graditi dvorac. To smo se i dogovorili. Dvorac je zanimljiviji. Ti sad ne možeš uzeti sav pijesak.

SOVA – Ja hoću graditi dvorac, a ti bi htio/htjela graditi pistu. Možda možemo smisliti dvorac oko kojega je pista, pa ćemo zajedno graditi oboje.

LISICA – Idemo danas graditi dvorac, a drugi put ćemo graditi pistu od sveg pijeska.

KORNJAČA – Neću se više igrati. Neću razgovarati s tobom.

MEDO – Pa, dobro. Idemo graditi pistu kad ti tako hoćeš.

? *Koju ste životinju odabrali? Zašto? *Koja je razlika u ponašanju između, primjerice, morskog psa i lisice (sove i kornjače, kornjače i mede; morskog psa i mede itd.)? *Koju biste životinju najradije imali kao suigrača? Zašto? *Koju životinju nikako ne biste htjeli za suigrača? Zašto? *Koja životinja je najpametnija? Zašto?

Svečanost u školi

Zadatak: vježbanje vještina mirnog rješavanja sukoba.

Ključne riječi: mirno rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: videokaseta s nekim poznatim dječjim filmom, različiti glazbeni instrumenti.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica ispriča priču kao poticaj za razgovor i igru uloga.

U školi se pripremala svečanost. Nakon nastave, do svečanosti je ostalo još sat vremena. Vani je jako padala kiša i svi su ostali u razredu. Pola razreda željelo je gledati film, a druga polovica svirati na glazbenim instrumentima koje su pripremili za svečanost. Kad je film započeo, grupa učenika i učenica počela je svirati. Oni koji su gledali film, pojačali su ton da bi bolje čuli. Svirači su počeli svirati još glasnije, a oni drugi su pojačali ton. U razred je ušao učitelj ili učiteljica...

? *Što mislite što se dogodilo nakon ulaska učitelja/učiteljice? *Govori li priča o sukobu? Zašto je došlo do sukoba? *Je li sukob riješen povećanjem tona, odnosno glasnijim sviranjem? Objasnite. *Kako se sukob mogao spriječiti? *Tko je riješio problem? Kako? *Treba li učitelj/učiteljica rješavati sukobe u razredu? *Zašto treba? Zašto ne treba? *Što je pametnije: da učitelj/učiteljica rješava sukobe u razredu ili da to učine sami učenici/učenice između sebe?

2 Aktivnost se može nastaviti kao igra uloga. Jedan učenik ili učenica je učitelj ili učiteljica, a ostali se podijele u dvije grupe. Jedna gleda film, druga svira ili pjeva. U trenutku natjecanja u nadglasavanju u razred ulazi "učitelj ili učiteljica". Dogovara se da igra završi rješenjem koje su učenici i učenice spomenuli u prethodnom razgovoru. Nakon toga, grupe mijenjaju uloge.

? *U kojoj ste se ulozi bolje osjećali? Zašto? *Je li vam promjena uloga pomogla da bolje shvatite drugu stranu? Kako? *Zašto je važno shvatiti kako se drugi osjeća ili zašto se ponaša na određeni način? *Bi li sukoba bilo manje kada bi ljudi više razgovarali o tome kako se osjećaju?

Što učiniti kad …

Zadaci: – osvještavanje vlastite uloge u sukobu
– razumijevanje da sukob ovisi i o napadaču i o napadnutoj strani.

Ključne riječi: sukob, sukobljene strane, napadač, napadnuti.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice opisuju najnoviji sukob koji su nastojali riješiti mirnim putem koristeći ono što su prethodno naučili, prema sljedećim natuknicama:

– *Oko čega je izbio sukob?*
– *Tko je sudjelovao u sukobu?*
– *Koji postupci mirnog rješavanja sukoba su primijenjeni?*
– *Što je bio rezultat mirnog rješavanja sukoba?*

2 Učenici i učenice rade u paru koristeći pisani materijal. Jedan/jedna u paru čita pitanja ili sugerira što reći, a drugi/druga odgovara.

- *Što obično učiniš kad ti se netko ruga?*
  Pokušaj reći: Sanja, meni se ne sviđa kad mi se rugaš. Reci mi što nije u redu.
- *Što obično učiniš kad te netko gurne?*
  Pokušaj reći: Darko, ne sviđa mi se kad me netko gura. Molim te, prestani!
- *Što obično učiniš kad netko govori neistinu o tebi?*
  Pokušaj reći: Jasna, ja sam nesretan/nesretna kad o meni govoriš neistinu. Reci mi zašto si ljuta na mene.

Zadovoljni i nezadovoljni

Zadaci: – sagledavanje problema s više strana
– traženje rješenja u konfliktnim situacijama razmjenom mišljenja.

Ključne riječi: zadovoljstvo, nezadovoljstvo.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: ploča, krede u boji.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica razgovara s učenicima i učenicama o tome kada su i čime zadovoljni u školi, kod kuće, s prijateljima i prijateljicama itd. Odgovori se pišu na ploču u dva stupca koji se podijele na tri dijela: *Zadovoljni* – škola, kuća, prijatelj/prijateljica i *Nezadovoljni* – škola, kuća, prijatelj/prijateljica.

? *Jeste li zadovoljni svojom školom? *Čime ste osobito zadovoljni u školi? *Što vas čini nezadovoljnima u školi? *Što vas veseli kod kuće? *Što vas čini nezadovoljnima kod kuće? *Jeste li zadovoljni svojim prijateljima/prijateljicama? *Kada vas oni/one čine nezadovoljnima?

2 Slijedi razgovor o tome kako bi se pojedino nezadovoljstvo moglo pretvoriti u zadovoljstvo, tko bi to trebao učiniti, kako i sl. Stariji učenici i učenice jedni drugima daju savjete. Mogu ispričati neku konkretnu situaciju u kojoj su se osjećali loše. Ako su je riješili mogu navesti kako, a ako nisu, mogu zatražiti pomoć od svojih prijatelja i prijateljica. U rješavanju problema sudjeluju svi koji žele. Svaka ideja je dobrodošla, nema glupih prijedloga, no na kraju oni kojima se upućuju savjeti trebaju reći koji prijedlog im je najprihvatljiviji.

Tko je pobjednik

Zadaci: – razvoj interesa za mirno rješavanje sukoba
– primjena stečenih znanja i vještina mirnog rješavanja sukoba.

Ključne riječi: mirno rješavanje sukoba.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade na pisanom i slikovnom materijalu.

Slika 1: *Na slici su dvije djevojčice. Jedna je na ljuljački, a druga ju gleda. Govore u "strip oblačićima":*

Ona koja stoji: "Siđi da se mogu i ja ljuljati!"
Djevojčica na ljuljački: "Baš neću!"

1. *Što misliš kako se osjeća djevojčica koja stoji pored ljuljačke?*
2. *Što misliš kako se osjeća djevojčica na ljuljački?*
3. *Što bi učinio/učinila da si na mjestu one koja stoji?*
4. *Što bi učinio/učinila da si na mjestu one koja se ljulja?*
5. *Koje bi rješenje bilo pravedno? Zašto?*
6. *Koje bi rješenje bilo nepravedno? Zašto?*

Slika 2: *Lik treće koja govori (u oblačiću): Ako se sad "počupaju", tko će se ljuljati?*

2 Učenici nastavljaju raditi na pisanom i slikovnom materijalu.

Želiš li pokušati uspješno riješiti problem, odaberi nešto iz "kruga dobrih ideja".

Slika 3: *Krug dobrih ideja podijeljen je u obliku torte na 11 "kriški". Na vanjskom rubu piše: Krug dobrih ideja za mirno rješavanje sukoba. Tri "kriške" označene su upitnikom. U njih učenici i učenice upisuju što žele. U ostalim "kriškama" piše redom: 1) podijeli veselje, ali i problem; 2) pomozi drugima koji imaju problem; 3) ispričaj se; 4) našali se da nekoga razveseliš; 5) pristani na pravedan dogovor; 6) daj šansu drugome; 7) slušaj; 8) budi spreman/spremna na suradnju; 8) odluči što je najbolje za rješenje problema. Učenici i učenice biraju one "kriške" koje smatraju najvažnijima za rješavanje problema.*

? *Što ste sve odabrali iz Kruga dobrih ideja za mirno rješavanje sukoba? *Što ste upisali u "kriške" s upitnikom? *Zašto mislite da je to najbolje za mirno rješavanje sukoba? *Koje rješenje je tebi osobno najbliže?

Odluka nije laka

Zadaci: – kreativno rješavanje problema
– u izboru i odluci primijeniti vještine mirnog rješavanja sukoba.

Ključne riječi: sukob generacija.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, šarena kutija ili šešir, prazni papirići, ploča, kreda.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice rade u grupama po troje. Svim grupama se podijeli kratka priča koja govori o jednom problemu. Članovi grupe se dogovore kako ga riješiti i to upišu na papirić. Svi

se papirići ubace u šešir (ili šarenu kutiju). Netko izvlači jedan po jedan papirić i pročita rješenje, koje se zapiše na ploču (po potrebi skraćeno). Svi razgovaraju o prednostima i nedostacima svakog pojedinog rješenja.

Jučer sam se nakon škole zadržao/zadržala s prijateljima i prijateljicama u igri. Pozvali su me i znao/znala sam da ako se ne odazovem i ne dođem se igrati, drugi put me neće zvati. Bojao/bojala sam se da ne izgubim prijatelje/prijateljice. Kući sam došao/došla kasno. Mama i tata su bili jako ljuti, jer su se zabrinuli da mi se nešto dogodilo. Počeli su vikati ...

? *Koje vam se rješenje čini najboljim? Zašto? *Koje su njegove prednosti, a nedostaci? *Jeste li imali priliku primijeniti takvo rješenje?

2 Pojedine se situacije mogu odigrati kao igra uloga.

D.8. Mir sa sobom, tobom i cijelim svijetom

Cjelina "Izgradnja i učvršćenje mira: Učenje za mirno rješavanje sukoba" završava aktivnostima u kojima se učenici i učenice ponovno vraćaju temi mira. U prethodnoj cjelini, "Život u demokratskoj zajednici: Učenje za demokratsko građanstvo", miru se pristupilo kao jednoj od najvažnijih pretpostavki izgradnje, očuvanja i razvoja demokratske zajednice. Ovdje se mir obrađuje kao polazište i cilj rješavanja sukoba među ljudima i uspostavljanja kvalitetnijih međuljudskih odnosa na razini pojedinca, grupe, lokalne zajednice, države i međunarodne zajednice.

Mir se ne shvaća kao puko odsustvo sukoba i rata nego kao dinamičan razvojni proces tijekom kojega pojedinci, grupe i narodi svijeta pronalaze djelotvorne oblike suživota s osloncem na zajedničke vrijednosti, kao što su poštivanje ljudskih prava i sloboda, jednakosti i nediskriminacije, različitosti i pravde. Bez poštivanja jednakog dostojanstva svih, socijalne i ekonomske pravde na svim razinama, solidarnosti i vladavine prava, mir nije moguć, ali ni obratno – bez mira se ne mogu ostvariti ni druge temeljne vrijednosti čovječanstva.

Mir, prije svega, znači razumjeti, priznati, poštivati i promicati prava i pravdu na svim razinama bez ikakve diskriminacije. Iako mirno rješavanje sukoba nije i ne može biti jedini preduvjet za uspostavu i jačanje mira, on je svakako jedan od najdjelotvornijih mehanizama kojima se osigurava mir.

- Mir nije stanje nego neprekidni proces odlučivanja u kojemu svatko može i mora sudjelovati.
- Mir je najviša vrijednost koju je moguće dostići pod uvjetom da se poštuju ljudskih prava, jednakost i pravde.
- Mir živi u demokratskom okruženju.
- Obrana mira započinje u glavama ljudi, u kojima započinju sukob i rat.
- Promicati mir znači vjerovati u budućnost čovječanstva.

Mir ne dolazi sam po sebi. On se treba učiti, njegovati i razvijati. Miru može pridonijeti svaki pojedinac, svaka zajednica i svaka država, ovisno o tome kojim se načelima rukovodi u odnosu prema sebi i drugima. Mir kao proces koji se osigurava učenjem određenih znanja i vještina, izgradnjom određenih stavova i prihvaćanjem određenih vrijednosti – temeljno je polazište završnog dijela cjeline "Izgradnja i očuvanje mira: Učenje za mirno rješavanje sukoba".

Za ostvarivanje zadataka u sklopu ove teme mogu se koristiti i aktivnosti o miru koje su obrađene u cjelini "Život u demokratskoj zajednici: Učenje za demokratsko građanstvo" (npr. "Mir znači", "Miroljubivo biće iz svemira", "Simbol mira" ili "Mir nasuprot ratu").

Moja slika mira

Zadatak: shvaćanje mira kao dinamičnog procesa koji ovisi o odgovornosti svih.

Ključne riječi: mir, rat.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: priručnik Mirotvorni razred, prazni listovi papira/crtači papir, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj/učiteljica sjeda u svoju stolicu, zatvori oči i pozove učenike i učenice da joj se u tišini pridruže u maštanju o miru u svijetu. Svatko za sebe zamišlja zajednicu u kojoj vlada mir i u kojoj su on/ona i drugi ljudi sigurni i sretni. Nakon desetak minuta, učenici i učenice opisuju što su "vidjeli" u svojoj mašti. Učitelj/učiteljica odgovore piše na ploču u tri stupca:

– *riječi kojima najčešće opisujemo mir*
– *riječi kojima najčešće opisujemo mirne odnose među ljudima*
– *boje koje prevladavaju u našim opisima mira.*

? *Kakav se mir nalazi u našoj mašti? *Kojim riječima najčešće opisujemo mir? *Kojim riječima najčešće opisujemo mirne odnose među ljudima? *Koje boje prevladavaju u našim opisima mira? *Je li mir kakvim ga zamišljamo živ, promjenjiv? *Kako se on mijenja, jača? *Zašto se kaže da je svatko od nas odgovoran za mir, kao i za sukob? Objasni.

2 U nastavku aktivnosti učenici i učenice slikaju ili crtaju mir iz svoje mašte. Na kraju se vodi razgovor o likovima, oblicima i bojama koje prevladavaju u njihovim prikazima mira.

Otok mira

Zadaci: – osvještavanje mira kao temelja dobrobiti pojedinca, društva i svijeta
– poticanje na aktivno zalaganje za mir u svojoj zajednici.

Ključne riječi: suradnički odnosi, mir.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice,.
Materijali: prazni papiri, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica predloži učenicima i učenicama da zamisle svoj Otok mira i da ga opišu u pismu vršnjaku/vršnjakinji koji/koja živi u zemlji zahvaćenoj ratom. U pismu mu/joj daju do znanja da suosjećaju s njim/njom zbog strahota u kojima žive, zbog čega ga/ju pozivaju da sa svojom obitelji dođe na Otok mira. U opisu se trebaju naglasiti prednosti života na Otoku mira i pravila kojih se treba pridržavati kako bi se mir mogao očuvati.

2 Učenici i učenice, koji to žele, čitaju svoja pisma i, po potrebi, obrazlažu dijelove sadržaja. Na kraju se izabere nekoliko najboljih pisama koji se objave u školskom listu ili pošalju u neki časopis za djecu. Radovi se mogu izložiti na Dan škole ili uoči Međunarodnog dana mira (1. siječnja).

? *Kako izgledaju naši Otoci mira? *Tko su stanovnici tih otoka? *Mogu li stranci doći živjeti na naše Otoke mira? *Kome je dozvoljen pristup na te otoke? *Kome je zabranjeno doći na te otoke? *Zamislite da svijet čine Otoci mira, kakvi bi tada bili odnosi među ljudima, onima koji žive na istom otoku i onima koji žive na različitim otocima? *Što je bolje – da je svijet jedan veliki Otok mira ili mnoštvo takvih otoka? *U čemu je razlika? Objasnite. *Što svatko od nas može učiniti da svijet postane i ostane mjesto mirnog života?

Napomena: U zaključku treba naglasiti da nema potrebe za postojanjem jednog jedinoga Otoka mira, ali da postoji potreba za dogovorom oko zajedničkih pravila ponašanja na pojedinom otoku i između otoka, kako bi se osigurao, učvrstio i jačao mir koji će svi uživati jednako.

Priznanje za promicanje mira

Zadatak: upoznavanje pojedinaca i organizacija posvećenih promicanju mira.

Ključne riječi: promicanje mira, mirotvorci.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, strani jezik, priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, fotografije poznatih mirotvoraca, pano, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Podsjećajući ih na prethodne aktivnosti o miru (npr. *Simbol mira*), učitelj/učiteljica razgovara s učenicima i učenicama o organizacijama i pojedincima koji su posvećeni miru

i dobrobiti ljudi širom svijeta. (*Ujedinjeni narodi*, *Vijeće Europe*, *Amnesty International*, *Greenpeace*, *papa Ivan Pavao II.*, *Majka Tereza* itd.). Uz pomoć nastavnika informatike i nastavnika stranog jezika ili starijih učenika i učenica, prikupljaju se odgovarajuće fotografije i informacije o djelovanju pojedinaca i organizacija (Internet, knjižnice i sl.). Učenici i učenice sastavljaju kratke tekstove koje sa slikom lijepe na veliki pano. Pano se može postaviti na izložbi za Dan škole ili uoči nekog međunarodnog dana.

2 Učenici i učenice rade na zadacima iz radnog materijala:

Kad bih ja dodijelio/dodijelila priznanje za mir, dobili bi je svi koji…
Moje priznanje za mir bi izgledalo ovako (nacrtan je okvir u kojem učenici i učenice crtaju i pišu što žele):

Drvo mira

Zadatak: promicanje ideje mira.

Ključne riječi: mir.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: karton, raznobojni papiri, boje (tempere), škare, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

Učenici i učenice, zajedno s učiteljem/učiteljicom, izrađuju Drvo mira na zidnom panou. Drvo je od kartona izrezano deblo s granama. Od šarenih papira izrezuju se cvjetovi i listovi različitog oblika i veličine na koje učenici i učenice pišu poruke ili riječi koje povezuju s pojmom mira. Cvjetovi i listovi se lijepe po granama Drva mira, a mogu se dodavati i naknadno. Drvo se, zajedno s prethodnim radovima, može izložiti na izložbi povodom Dana škole, međunarodnih dana (mira, kulturne raznolikosti, ljudskih prava i sl.), ili kao simbol promicanja mira u lokalnoj zajednici.

E Očuvanje cjeline svijeta: učenje za globalnu perspektivu

Razvoj novih tehnologija, neograničenost komunikacije, migracije, otvaranje svjetskih tržišta itd., samo su neke od promjena koje svijet čine sve manjim, ali i sve nesigurnijim za život. Izazovi s kojima se susreće suvremeni čovjek ne odnose se samo na pitanje zaštite ljudskih prava, priznanja različitosti i osiguranja jednakosti i pravde za sve građane, grupe i narode, nego, štoviše, na pitanje očuvanja temelja zdravog i održivog života na planetu. Razvoj svijesti o povezanosti i ovisnosti među ljudima mora se proširiti na sveopću povezanost života, kako bi se ponovno uspostavila veza između čovjeka i prirode i očuvala cjelina svijeta, što je ključna pretpostavka njegove održivosti i razvoja.

Krilatica "Misli globalno, djeluj lokalno" najbolje odražava taj novi pristup. Njome se ističe uloga pojedinca u određivanju pravca i dosega promjena u svijetu. Naglasak je na informiranosti, kritičkom mišljenju, aktivnom djelovanju za opće dobro, odgovornosti za svoje postupke i prihvaćanju globalne perspektive u smislu razumijevanja složene mreže veza i ovisnosti u prirodnom i ljudskom svijetu, kao i između ta dva svijeta. Prihvaćanje globalne perspektive tijesno je povezano s prihvaćanjem odgovornosti za budućnost. To podrazumijeva ne samo posebna znanja i vještine predviđanja i planiranja od lokalne do globalne razine, nego i vještine pregovaranja o budućnosti, budući da ne postoji samo jedna vizija budućnosti, kao što ne postoji ni samo jedan put da se do nje dođe.

Odgoj i obrazovanje više je od mnogih drugih djelatnosti usmjereno budućnosti. Generacije koje danas ulaze u osnovnu školu završit će svoj radni vijek polovicom stoljeća. One će živjeti i raditi u svijetu znatno drugačijem od onoga koji danas poznajemo. Od škole se očekuje da kod mladih razvija otvorenost na promjene i optimizam glede budućnosti, što nije ni jednostavan ni lako ostvariv zadatak. Sve manje mladih ljudi vjeruje da upravlja svojom sudbinom i sve više ih sumnja u budućnost svijeta. Oni su razočarani postojećim društvenim institucijama, sumnjaju da nacionalne i svjetske vođe istinski rade za opće dobro i strahuju pred posljedicama nekontroliranog korištenja prirodnih resursa i uništavanja okoliša. Mnogi su izraziti pesimisti kad je riječ o rješavanju gorućih problema čovječanstva, kao što su jaz između bogatih i siromašnih zemalja, glad i nepismenost ogromnog dijela svjetskog stanovništva, utrka u naoružanju i sl. Osjećaj besperspektivnosti i odsustvo općih vrijednosti često dovode do nezainteresiranosti za zbivanja u društvu, ali i do bezosjećajnosti, koristoljublje i nasilja.

Kod djece i mladih treba razvijati svijest da je njihova budućnost dobrim dijelom ovisna o njima samima. Na željenoj budućnosti treba "raditi", a ne pasivno čekati da se ona "dogodi". U radu s najmlađima potrebno je krenuti od jednostavnih promjena koje oni neposredno mogu doživjeti, uz naglašavanje činjenice da ništa nije statično, da se sve mijenja. Promjene se dešavaju u prirodi i društvu, pojedincu, obitelji, njegovoj užoj i široj zajednici. Učenje o planiranju i ostvarivanju promjena treba utemeljiti na osobnom iskustvu i neposrednoj okolini učenika i učenica te ih postupno pripremati za razumijevanje promjena i sudjelovanje u njima na drugim, višim razinama.

Središnji cilj posljednje cjeline Programa koja nosi naslov "Očuvanje cjeline svijeta: Učenje za globalnu perspektivu" jest razumijevanje povezanosti i međuovisnosti svijeta, ali i stjecanje vještina i prihvaćanje osobne odgovornosti za održanje, jačanje i unaprjeđenje tih veza s osloncem na vrijednosti ljudskih prava, jednakosti, različitosti i pravde.

Cilj se razrađuje kroz dvije teme:

- *Svijet je velika obitelj*
- *Danas za sutra*

Prva tema, "Svijet kao velika obitelj", obrađuje pitanja povezanosti i ovisnosti između prirodnog i ljudskog svijeta, kao i između pojedinaca, društvenih grupa i naroda, dakle svih koji pripadaju velikoj i složenoj svjetskoj obitelji. Ovdje se umjesto izraza "lanac života" rabi izraz "mreža života", kako bi se naglasila višestruka povezanost svih članova velike svjetske obitelji. Aktivnosti su usmjerene na osvještavanje tih veza, ali i na prihvaćanje pojedinačne odgovornosti za njihovo očuvanje i njegovanje.

Druga tema, "Danas za sutra", sadrži dvije grupe aktivnosti. U prvom dijelu teži se produbljivanju spoznaja o promjenjivosti svega oko nas, razumijevanju uzročno-posljedičnih odnosa koje uzrokuju promjene i prihvaćanju odgovornosti za budućnost. U drugom dijelu govori se o mogućnosti stvaranja budućnosti temeljem predviđanja i planiranja.

Cjelina, ali i sam Program, završava aktivnošću "Parlaonica" u kojoj učenici i učenice primjenjuju prethodno stečena znanja i vještine o sebi, drugima, zajednici u kojoj žive, mirnom rješavanju sukoba i svijetu kao cjelini. Ta aktivnost treba pokazati sljedeće: a) kako su učenici i učenice shvatili vrijednosti ljudskih prava, demokratskog građanstva, kulturnog pluralizma i globalne međuovisnosti, b) koje mjesto pridaju tim vrijednostima u svojim projekcijama budućnosti i c) kako zastupaju te vrijednosti pred izazovima drugačijih, pa i suprotnih mišljenja.

E.1. Svijet kao velika obitelj

E.1.1. Složena mreža života

Mreža života

Zadaci: – osvještavanje povezanosti žive i nežive prirode
– uočavanje čovjekove odgovornosti za prirodni svijet.

Ključne riječi: živa priroda, neživa priroda, povezanost, čovjekova odgovornost.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, tjelesna i zdravstvena kultura, slobodne aktivnosti.
Materijali: sitni primjerci žive i nežive prirode, klupko užeta ili vune.

Tijek aktivnosti:

1 Za ovu aktivnost učenici i učenice trebaju donijeti u razred primjerke žive i nežive prirode (kamenčiće, školjke, cvjetiće, voće, povrće, manje domaće životinje ili fotografije svojih omiljenih životinja i sl.). S tim u ruci stanu u krug. Učitelj/učiteljica stoji u krugu i drži u ruci klupko užeta ili vune. Započinje aktivnost riječima:

Sve postojeće na Zemlji povezano je i međusobno se upotpunjava – živa i neživa priroda, kamenje, biljke, životinje i ljudi. Ono što kažemo ili činimo utječe na sve oko nas. Svi smo mi dijelovi mreže života na planeti Zemlji.

Dok govori, dobaci klupko nekome u krugu, zadržavajući početak užeta. Učenik/učenica uhvati uže, a klupko nastavi dodavati dalje. Dodavanje traje tako dugo dok svi nisu uključeni u mrežu. Jedan po jedan, učenik ili učenica prije nego što dodaju klupko sljedećem, trebaju reći nešto o svojoj vezi s predmetom koji drže u ruci, kao npr. "Ja sam povezan/povezana s ovim cvijetom njegovom ljepotom, jer smo oboje dio prirode" ("…ovim kamenčićem, jer je dio tla po kojemu hodam", "…ovom jabukom, jer se njome hranim" itd.). Na kraju se, dok su svi još umreženi, razgovara o povezanosti žive i nežive prirode, odnosno o cjelini svijeta i odgovornosti čovjeka za održanje te cjeline.

? *Što znači mreža života na Zemlji? *Kako su biljke povezane npr. sa zemljom i kamenjem (životinje sa zemljom i kamenjem, biljke sa životinjama)? *Što čini živu, a što neživu prirodu? *Bi li čovjek mogao živjeti bez biljaka, životinja, zemlje, kamenja? *Je li čovjek dio svekolike prirode na planetu? *Kako biljke (životinje, kamenje) osiguravaju život ljudima? *Kako bi čovjek živio da biljaka nema na planetu? A da nema životinja? *Ako čovjek ovisi o neživoj prirodi i drugim živim bićima, ima li on prema njima neku odgovornost? Koju? Zašto? *Ispunjava li čovjek tu odgovornost? Kako? *Kako se ponašamo prema prirodi u svakodnevnom životu? *Što sve ugrožava mrežu života na planetu? *Je li time ugrožen i naš život? Objasnite.

2 Izrada grupnog postera na temu: *Neka svaki dan bude Dan planeta Zemlje, Okoliš treba čuvati, Briga za prirodu* i sl. Učenici i učenice mogu izrađivati poruke odraslima, te osim što će ih napisati na pano i objesiti na vidljivo mjesto, mogu ih dijeliti kao listiće na ulici.

Kad ponestane odgovornosti

Zadaci: – osvještavanje povezanosti čovjeka i drugih živih bića
– opažanje primjera ugroženog okoliša
– razvoj svijesti o potrebi razumnog odnosa prema okolišu
– poticanje na aktivno očuvanje okoliša.

Ključne riječi: okoliš, međuovisnost, ugroženi okoliš, zaštita okoliša, odgovornost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: klupko užeta ili vune, razni manji predmeti (cvijet, češer, kamen, grančica, jabuka...), fotografije, tekst "List papira" Thich Nhat Hahna, videokaseta s nekim filmom J. J. Cousteaua, pismo indijanskog poglavice američkom predsjedniku, enciklika "Stota godina" sv. Oca Ivana Pavla II. (u Metodičkom priručniku za Prirodu i društvo, IV. razr. str. 32), papiri većih dimenzija, žute bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice sjede u krugu, a učitelj/učiteljica drži klupko užeta ili vune u ruci i uvodi u aktivnost sljedećom pričom:

Mještani jednog prigradskog naselja odlučili su livadu i dio šume pretvoriti u trgovački centar. Prvo su krenuli s uništavanjem livade na kojoj su rasli djetelina i maslačak. Tko zna životinju koja se hrani tim biljkama, a sada je ostala bez hrane?

Učeniku/učenici koji/koja odgovori: "Zec", učitelj/učiteljica dodaje klupko zadržavajući i dalje u ruci početak užeta. Nakon toga upita razred: "Tko se hrani zečevima?". Kao i u prethodnoj aktivnosti, učenik/učenica, držeći uže, dodaje klupko onome tko odgovori. Igra se nastavlja dodavanjem drugih elemenata kao što su biljke, životinje, voda itd., sve dok se ne istroši klupko užeta i dok se međusobno svi ne povežu u mrežu života.

2 Da bi učenici i učenice bolje razumjeli koliko je svaki dio važan za sve u mreži života, igra se igra ugrožavanja okoliša. Učitelj ili učiteljica, primjerice, ustvrdi da su vatra (ili ljudi) uništili šumu. Svi u mreži koji misle da su time ugroženi, trebaju čučnuti i potom objasniti zašto su time ugroženi. Aktivnost se nastavlja dok svi ne čučnu, jer se osjećaju na neki način ugroženi zbog uništenja šume.

? *Kako se ugrožava mreža života? *Jesu li štete odmah vidljive? *Jesu li štete koje nisu odmah vidljive manje opasne? Objasnite. *Je li okoliš u našem mjestu (gradu) ugrožen? Kako? *Tko ili što ga najviše ugrožava? *Što se čini da se on zaštiti? *Što mi možemo učiniti za zaštitu okoliša? *Koje konkretne akcije možemo poduzeti? Dajte prijedloge. *Zašto se kaže da je čovjek odgovoran za svijet oko sebe. (Čovjekova sposobnost razmišljanja, planiranja i dogovaranja čini ga odgovornim za sebe i sve što ga okružuje.)

3 U nastavku aktivnosti učenici i učenice mogu pročitati tekst *"List papira"* Thich Nhat Hahna, autora koji je bio nominiran za Nobelovu nagradu za mir, pogledati neki film J. J. Cousteaua, borca za zaštitu mora, pročitati pismo indijanskog poglavice američkom predsjedniku ili encikliku "Stota godina" sv. Oca Ivana Pavla II., u kojoj se govori o problemima okoliša i potrebi njegova očuvanja.

4 Kako svaku vježbu treba završiti određenim planom aktivnosti gdje se od učenika i učenica očekuje aktivna uloga, kao motivacija za takvo djelovanje predlaže se da svaki učenik i učenica izradi veliki krug i oboji ga žutom bojom. U krug će upisati svoje ime i nacrtati veselo lice. Svakog dana kada učini nešto dobro za zaštitu okoliša, to će napisati na sunčev krak koji će docrtati uz krug. Što je više dobrih djela, to će sunce imati više krakova. Izrađena sunca lijepe se na veliku kartonsku podlogu izrađenu u obliku planeta Zemlje.

Moj bicikl

Zadatak: osvještavanje povezanosti i ovisnosti između cjeline i njenih dijelova.

Ključne riječi: međuovisnost, živa i neživa priroda.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, tjelesna i zdravstvena kultura.
Materijali: olovke ili bojice, papiri za crtanje ili izrezani dijelovi bicikla (broj kompleta ovisi o broju grupa).

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice se podijele u grupe od 4-5 članova. Svaka grupa treba nacrtati bicikl na većem papiru. Svakoj se grupi daje uputa (šapne im se kako članovi druge grupe ne bi čuli ili im se napiše na papiru) da na crtežu izostavi određeni dio bicikla (kotač, zvono, upravljač, kočnice, lanac, blatobran, svjetlo itd.). Kada je crtež završen, grupe zamijene svoje crteže. Svakoj grupi postave se ista pitanja.

? *Koji dio bicikla nedostaje? *Može li bicikl funkcionirati bez tog dijela? *Ako može, koje poteškoće se mogu javiti tijekom vožnje? *Je li se vama kada dogodilo da ste ostali bez nekog dijela bicikla? Kojega? *Jeste li uspjeli voziti bicikl bez tog dijela?

2 Moguće je, umjesto crtanja, grupama podijeliti kartice s elementima bicikla, među kojima nedostaje neki dio. Grupa ima zadatak složiti bicikl, bez obzira na nedostatak jednog dijela. Nakon što se zadatak obavi, učenicima i učenicama se postave ista pitanja kao u prethodnom dijelu aktivnosti.

3 Vježba se može nastaviti igrom u kojoj članovi grupe preuzimaju uloge dijelova bicikla i nastoje (uz glazbu) voziti prometnim ulicama grada, krenuti uzbrdo pa se potom spuštati niz strmu cestu do seoskog puta itd. Na određeni znak (ili dodirom pojedinog učenika ili učenice) određeni dio bicikla prestaje raditi, a u skladu s posljedicama trebaju se ponašati i ostali učenici i učenice (tj. dijelovi bicikla). Svaka grupa predstavlja svoj rad i iznosi što se događalo između "dijelova" bicikla.

4 Nakon što su učenici i učenice shvatili povezanost i međuovisnost koja vlada u živoj i neživoj prirodi može se istaknuti međuovisnost koja vlada u ljudskoj zajednici. Složenost vježbe i broj detalja ovise o dobi učenika i učenica.

Napomena: Vrlo je važno da učenici i učenice shvate što znači međuovisnost dijelova i cjeline u svim područjima i na svim razinama života. Cjelina može funkcionirati samo ako su njeni dijelovi "na mjestu" i ako su usklađeni međusobno i prema cjelini. To vrijedi za prirodu, društvo i pojedinca.

E.1.2. Od moje do svjetske obitelji

Moja obitelj

Zadaci: – osvještavanje međuovisnosti članova obitelji
– određivanje temeljnih načela života u obitelji.

Ključne riječi: obitelj, zajedništvo, osjećaj pripadanja, uzajamna odgovornost.
Razred: 1., 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: olovka, bojice, papiri za crtanje.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica započinje razgovor na temu obitelji. Učenicima i učenicama treba pomoći da obitelj shvate kao najvažniju ljudsku zajednicu čije članove ne mora nužno povezivati krvna veza nego uzajamna ljubav, povjerenje, skrb, potpora, priznanje i poštovanje, zahvaljujući čemu svaki njen član može razviti svoje posebnosti, odnosno osnažiti svoju samostalnost i neovisnost. Polazeći od takvog shvaćanja, o obitelji se može govoriti u užem smislu, kao o zajednici roditelja i djece, ali i u širem smislu, kao o svakoj drugoj zajednici u kojoj se dobrobit svih njenih članova promiče uzajamnim priznanjem, poštovanjem i solidarnošću.

? *Što je obitelj? *Tko čini obitelj? *Što znači biti član obitelji? *Što povezuje članove obitelji? *Koja su temeljna načela života u obitelji? *Zašto je obitelj najvažnija ljudska zajednica? *Po čemu se obitelji međusobno razlikuju? *Možemo li za svijet reći da je jedna velika obitelj? *Koje su razlike, a koje sličnosti između obitelji, koju čine roditelji i djeca, i svjetske obitelji, koju čine svi ljudi?

2 Učenici i učenice prvih razreda crtaju svoju obitelj u situaciji koju najviše vole.

3 Na velikom kartonu učenici i učenice mogu nacrtati oblik kokota kojemu se postupno dodaju pera na repu. Svako pero nosi poruku o tome što je učenik ili učenica dobro učinio članovima svoje obitelji tijekom dana, tjedna ili mjeseca. Kokoti se mogu objesiti na zid učionice i izložiti na prigodnoj školskoj izložbi.

Moja obitelj "Škola"

Zadatak: osvještavanje povezanosti i ovisnosti među ljudima izvan obitelji.

Ključne riječi: međuovisnost ljudi, podjela poslova, školska zajednica.
Razred: 2., 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: kartice, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice navode tko sve čini školu (učenici i učenice, učitelji/učiteljice, ravnatelj/ravnateljica itd.). Ovisno o odgovorima, na ploču se nacrta višekutnik. Odgovori se grupiraju i upisuju na odgovarajući način u višekutnik (npr. u sedmerokutu: učitelji/učiteljice uz jedan kut, učenici i učenice uz drugi, ravnatelj/ravnateljica uz treći, pedagog/pedagoginja ili psiholog/psihologinja uz četvrti, tajništvo uz peti, kuhar/kuharica uz šesti, čistači/čistačice uz sedmi). Nakon toga se učenici i učenice podijele u onoliko grupa koliko su zanimanja spomenuli. Svaka grupa dobiva karticu na koju ispisuje poslove koje obavlja u školi.

2 U nastavku aktivnosti igra se igra uloga. Razred se stolicama ili klupama razdijeli na nekoliko prostora koji predstavljaju učionicu, zbornicu, ured ravnatelja/ravnateljice itd. Svatko obavlja "svoj posao" tijekom jednoga školskog sata.

? *Tko čini školu? *Što su poslovi učenika i učenica, a što učitelja/učiteljica (ravnatelja/ravnateljice, pedagoga/pedagoginje ili psihologa/psihologinje, kuhara/kuharice, čistača/čistačice itd.)? *Bi li škola mogla ispunjavati svoje zadatke bez učenika/učenica (učitelja/učiteljica itd.)? *Zamislite da nema učitelja/učiteljice, kako bi učenici i učenice učili? *A da nema čistača/čistačice, tko bi morao preuzeti posao čišćenja? *Može li se, dakle, za školu reći da je i ona obitelj? *Što povezuje članove školske obitelji? *Kako se oni moraju ponašati jedni prema drugima? *Ponašamo li se i mi u školi na takav način? *Što možemo učiniti da i naša škola postane skladna obitelj?

Napomena: Uočivši odnose, veze i odgovornosti koji su karakteristični za školski život, rasprava se među učenicima i učenicama može proširiti na povezanost i ovisnost među ljudima u lokalnoj zajednici, domovini Hrvatskoj, Europi i, konačno, svijetu.

Moja obitelj "Svijet"

Zadatak: produbljivanje svijesti o povezanosti i ovisnosti među ljudima u svijetu.

Ključne riječi: međuovisnost ljudi, međuovisnost društava/država, svijetska zajednica.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo.
Materijali: velika karta svijeta, globus, kartice s pitanjima, ljepljivi papirići, kutija ili velika vreća, ploča, krede.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica uvodi razred u ovu aktivnost sljedećim rječima:

Svako mjesto, svaki grad, svaka obitelj i pojedinac povezani su s ostatkom svijeta više nego što se može na prvi pogled zaključiti. Isto tako, svaki pojedinac, obitelj i narod doprinose svijetu bez obzira kako malen taj doprinos bio. Svijet je jedna velika trgovina. Jedemo kinesku hranu, slušamo afričku glazbu, čitamo knjige američkih autora, nosimo indijske majice, kupujemo japanske automobile, uvozimo računala iz Njemačke, pijemo kolumbijsku crnu kavu ... ".

Potrebno je podsjetiti učenike i učenice na aktivnost "Odakle dolazi hrana koju jedem" iz druge programske cjeline "Upoznavanje drugih: Učenje za razumijevanje i poštivanje razlika", koja je bila posvećena prednostima međukulturne razmjene. Sada učenici i učenice mogu istraživati podrijetlo omiljenih igračaka ili odjeće i obuće koju svakodnevno nose. Na praznom papiru skiciraju ljudski lik kojemu dodaju svoje najdraže odjevne predmete i na njih upisuju imena zemlje podrijetla.

? *S koliko ste zemalja svakodnevno povezani preko vaše odjeće i obuće? *S kojima preko vaših omiljenih igračaka? *Jeste li ikada razmišljali tko i u kojoj zemlji proizvodi vaše igračke (odjeću, obuću)? *Znate li da se mnoge stvari koje kupujemo u našim trgovinama proizvode u drugim zemljama, od kojih su mnoge tisućama kilometara daleko od nas? *Što bi se dogodilo kad naša zemlja više ne bi uvozila proizvode iz drugih zemalja? *Znate li što Hrvatska izvozi u druge zemlje? *Zašto je važno da zemlje razmjenjuju svoje proizvode?

2 Učitelj/učiteljica objesi kartu svijeta na ploču, a učenici i učenice stavljaju ljepljive papiriće na zemlje iz kojih potječe njihova odjeća i obuća. Na kraju se razgovara o razdaljinama koje neki odjevni predmet i sl. prolazi prije nego ga odjenemo.

3 Učitelj/učiteljica može sličnu aktivnost provesti tako da svatko donese neki manji predmet, suvenir, razglednicu ili poštanske marku iz neke druge zemlje. Predmeti se stave u kutiju ili veliku vreću. Učenici/učenice ih redom vade i čitaju ili pogađaju iz koje zemlje dolaze, u čemu im pomažu učenici/učenice koji/koje su predmete donijeli. Identificirani se predmeti potom zalijepe ili objese na kartu svijeta. Ista aktivnost može se provesti s globusom. Učenici i učenice okruže globus držeći se za ruke, a vlasnik/vlasnica predmeta na globusu pokazuje zemlju njegova podrijetla.

4 Na ploči se nacrta križaljka s trideset polja označenih slovima abecede (3x10). Prije vježbe, učitelj/učiteljica pripremi kartice s pitanjima, primjerice: *Tko ima auto proizveden u nekoj stranoj zemlji? U kojoj?; Znaš li nekoga tko ima rođaka u stranoj zemlji? Kojoj?; U čijoj se obitelji govori više od jednog jezika? Kojih?"* itd. Kartica je koliko i učenika/učenica. Učenici/učenice izvlače kartice i odgovaraju na pojedina pitanja uz pomoć drugih. Ime zemlje upisuje se u odgovarajuće polje prema prvom slovu imena te zemlje.

? *Što ste o svijetu naučili kroz ovu aktivnost? *Je li vas nešto iznenadilo? Što? Zašto? *Možemo li živjeti bez drugih? *Možemo li svijet smatrati jednom velikom obitelji? *Tko su njeni članovi? *Kako su povezani njeni članovi? *Imaju li njeni članovi neke obveze jedni prema drugima? *Imamo li svi obveze prema svijetu kao cjelini (planetu)? Objasnite.

Nitko nije osamljeni otok

Zadatak: upoznavanje različitih oblika međunarodne suradnje.

Ključne riječi: suradnja, međunarodna suradnja.
Razred: 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura, glazbena kultura, sat razredne zajednice.
Materijali: predmeti iz različitih država (suveniri), proizvodi (npr. čokolade, banane i sl.), prospekti kulturnih i sportskih manifestacija, novinski članci u kojima se govori o posjetu stranaca našoj zemlji, novinski članci ili fotografije o zajedničkim humanitarnim, ekološkim i drugim akcijama, papir velikih dimenzija, ljepilo, škare, simboli UN-a, UNESCO-a, UNICEF-a i Vijeća Europe.

Tijek aktivnosti

1 Učenici i učenice se podijele u manje grupe. Tijekom dva tjedna grupe prikupljaju podatake o suradnji Hrvatske s drugim zemljama, odnosno hrvatskih građana s građanima drugih zemalja. Izrezuju se ili kopiraju vijesti, članci ili fotografije iz novina i sl. Učenicima i učenicama mogu pomagati roditelji, stariji/starije učenici/učenice, gradske knjižnice/čitaonice ili lokalne udruge. Teme mogu biti:

a) *kulturna suradnja* (npr. kazališne predstave, koncerti ili izložbe umjetnika iz drugih zemalja, Jesenski zagrebački velesajam, Međunarodna smotra folklora, Međunarodni festival animiranog filma itd.);
b) *suradnja u humanitarnom području* (zaštita okoliša, izgradnja porušenih naselja, uklanjanje mina, borba protiv trgovine drogama);
c) *diplomatska suradnja* (dolazak stranih državnika ili visokih predstavnika u Hrvatsku ili odlazak predsjednika Hrvatske u druge zemlje itd.).

Ovisno o prikupljenom materijalu, učenici i učenice pripreme izvještaje u obliku velikog postera (ilustriranog tekstovima i fotografijama) ili mape.

Napomena: Ova aktivnost treba učenicima i učenicama pomoći u razumijevanju međunarodne suradnje. Države, grupe i pojedinci stalno međusobno surađuju i razmjenjuju svoje proizvode. Danas nitko nije i ne može biti otok. Osim trgovinske razmjene, države, grupe i pojedinci surađuju u području kulture, diplomacije, zaštite okoliša, humanitarne pomoći itd. U razgovoru svakako treba istaknuti ulogu UN-a i njegovih organizacija, kao i Vijeća Europe na unapređivanju međunarodne suradnje. Za tu priliku mogu se koristiti simboli UN-a, UNESCO-a, UNICEF-a i Vijeća Europe iz prethodnih aktivnosti.

2 Svaka grupa može izraditi svoj simbol međunarodne suradnje u odgovarajućem području i njime dopuniti svoj poster ili mapu.

E.2. Danas za sutra

E.2.1. Sve se mijenja

Od sjemenke do ploda

Zadaci: – uočavanje i razumijevanje promjena u prirodi
– razvoj interesa za nove spoznaje
– razvoj ekološke svijesti.

Ključne riječi: biljke, životni uvjeti, zdravi okoliš, održivi okoliš.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo, likovna kultura.
Materijali: biljke, malo zemlje, čaše jogurta, sjemenke graha ili graška, voda, videokaseta ili TV emisija o klijanju sjemenke, bilježnice, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice promatraju promjene koje se zbivaju u relativno kratkom vremenu, npr. putovanje oblaka, puhanje vjetra, kretanje životinja i sl. To je i prilika za razgovor o izmjeni dana i noći, godišnjih doba, sunčanih i oblačnih razdoblja itd. Cilj je stjecanje svijesti o promjenjivosti svega što nas okružuje.

2 Nakon toga pozornost se usmjeri na rast i razvoj biljaka. Budući da se promjene na biljkama moraju pratiti kroz dulje razdoblje, aktivnost se treba uskladiti s nastavom prirode i društva, kad učenici i učenice u razredu sade sjemenke graha, zrno pšenice ili sjeme cvijeta u manju posudu i prate proces klijanja, rasta, listanja itd. Moguće je učenicima i učenicama prikazati odgovarajući videofilm. Uočene promjene zajednički se bilježe i crtaju na papir velikih dimenzija. Na kraju aktivnosti učenici i učenice mogu slikati ili od kolaž papira (ili različitih sjemenki) izrađivati razvojne faze biljke – od sjemenke do cvijeta, odnosno ploda.

? *Što se sve u prirodi mijenja? *Jesu li promjene uvijek vidljive? *Zašto dolazi do promjena? *Kako se mijenja biljka? Kako životinja? Kako čovjek? *Zašto kažemo da je zelena biljka temelj života na Zemlji? *Što je zelenoj biljci potrebno za održanje života na Zemlji? *Što se događa s biljkama/životinjama kad se ugroze njihovi uvjeti života (npr. kad se prevrne cisterna s naftom i nafta isteče po livadi ili se izlije u rijeku, odnosno jezero)? *Znači li svaka promjena razvoj? Objasnite. *O čemu ovisi život i razvoj biljaka, životinja, čovjeka? *Snosi li čovjek najveću odgovornost za promjene na planetu? Zašto? *Što mi možemo učiniti za zdravlje i održivost okoliša?

3 Ovisno o prostoru, interesima i sl., učenici i učenice mogu donijeti biljke ili životinje (npr. ribice) u razred i o njima preuzeti brigu, što može biti uvod u različite ekološke aktivnosti (čišćenje okoliša, hranjenje ptica i drugih životinja). Nadalje, projekti kojima je cilj razvijanje svijesti o tome kako je sve podložno promjenama mogu se provoditi izučavanjem promjena u životinjskom svijetu. Kao uvod u to može se prikazati neki od filmova iz serije *Jurski park* ili pročitati odlomak iz knjige.

Od bebe do đaka

Zadaci: – uočavanje i razumijevanje promjena kod čovjeka
– uočavanje uzročno-posljedičnih odnosa koji dovode do promjena.

Ključne riječi: promjene kod čovjeka, sadašnjost, prošlost, budućnost, desetljeće.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: priroda i društvo (nastavna jedinica "Desetljeće"), sat razredne zajednice, hrvatski jezik.
Materijali: fotografije iz života učenika i učenica i njihove obitelji, igračke, crteži iz dječjeg vrtića, pjesma, priča Nade Iveljić *Vaš, moj, naš...*

Tijek aktivnosti:

1 Ovu aktivnost treba povezati s aktivnostima iz prve cjeline, osobito "Kad odrastem, ja ću…". Učitelj/učiteljica prethodno zamoli učenike i učenice da donesu svoje fotografije, crteže (ako su ih roditelji ili škola sačuvali) ili omiljene igračke iz različitih razdoblja svoga života. Isto tako mogu donijeti slike svojih roditelja iz njihova djetinjstva, mladosti i, primjerice, iz vremena kad su dobili prvo dijete. Svaki učenik i učenica priredi malu izložbu na svojoj klupi, a nakon što svi razgledaju izložene fotografije i predmete može se pročitati pjesma ili priča u kojoj se govori o promjenama kroz koje čovjek prolazi tijekom života (npr. Nada Iveljić *Vaš, moj, naš...*).

? *Što je prošlost? *Što je sadašnjost? *Je li ono što ste jučer radili prošlost? *A prije 8-10 godina? *Koja je razlika između prošlosti koja se zbila jučer i one koja se zbila prije 8-10 godina? *U čemu ste se promijenili od rođenja do danas? *Jeste li tijekom tih godina rasli? Kako? *Jeste li se tijekom tih godina razvijali? U čemu? Kako? *Tko vam je u tome pomogao? *Jesu li vam roditelji pomogli u vašem razvoju? A škola? Kako? Što je budućnost? *Hoćete li rasti i razvijati se i u sljedećih desetak godina? Kako? Uz čiju pomoć? *Kad odrastete, a vaši roditelji ostare, tko će brinuti o njima? *Tko se danas brine o vašim bakama i djedovima?

2 Za domaću zadaću učenici i učenice mogu crtati ili pisati na temu *Ja za deset godina*. U raspravi nakon toga povede se pitanje povoljnih i nepovoljnih okolnosti koji mogu utjecati na ostvarenje nečijih ideja o budućnosti, uključujući trud i odgovornost pojedinca prema sebi.

Moj grad jučer, danas, sutra

Zadaci: – produbljivanje spoznaje o promjenjivosti svega oko nas
– razumijevanje uzročno-posljedičnih odnosa koji dovode do promjena
– prihvaćanje odgovornosti prema budućnosti.

Ključne riječi: prošlost, sadašnjost, budućnost, odgovornost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: izresci iz novina, slike, fotografije, stari kalendari, bojice, olovke, papir velikih dimenzija, prazan papir.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Ovom se aktivnošću treba produbiti razumijevanje učenika i učenica o promjenama svega oko nas i o našoj odgovornosti prema tim promjenama. Ne mijenja se samo čovjek od rođenja do smrti, mijenjaju se i predmeti koje on tijekom svog životnog vijeka rabi. Neke stvari imaju kraći vijek trajanja (obuća, odjeća, kreda) a druge dulji (kuća, automobil, namještaj). Automobile od prije trideset godina danas gotovo da ne možemo vidjeti na cesti, a računala, mobiteli itd. u doba rođenja naših prabaka i pradjedova nisu ni postojali. No kako će se stvari mijenjati, ovisi o svakom od nas. Svatko od nas odgovoran je za svoju i tuđu dobrobit u budućnosti, kao i za dobrobit budućih generacija.

1 U uvodu učenici i učenice olujom ideja nabrajaju promjene oko sebe: dan i noć, godišnja doba, njihova obitelj, mjesto ili grad u kojemu žive itd. Potom učitelj/učiteljica savjetuje da se usredotoče na dosadašnje promjene u svom mjestu ili gradu, kao i na one za koje misle da će se dogoditi u budućnosti. Pozornost se može posvetiti načinu stanovanja, prometu, školi, obitelji, međuljudskim odnosima, okolišu i sl. Razred se podijeli u tri grupe koje, svaka za sebe, ali u suradnji s roditeljima, knjižnicom i sl., rade na sljedećim zadacima:

a) *grupa koja istražuje nekadašnji život* u mjestu ili gradu (sakuplja natpise i fotografije ili priče ljudi o običajima, odnosima u obitelji, školi, odjeći itd.);
b) *grupa koja istražuje sadašnji život* u mjestu ili gradu;
c) *grupa koja zamišlja budući život* u mjestu ili gradu.

Svaka grupa predstavlja rezultate svoga istraživanja pred razredom. Mogu se organizirati i posebne večeri za cijelu školu na kojima kao gosti sudjeluju stariji stanovnici mjesta ili grada, lokalni umjetnici, povjesničari itd.

? *Za prvu grupu*: *Kako je naše mjesto (grad) izgledalo u prošlosti, npr. prije stotinjak godina? *Čime su se tada ljudi bavili? *Koji su odnosi bili između djece i odraslih u obitelji? *Je li bilo trgovina, automobila, telefona, televizije, video-igrica? *Kako su odrasli i djeca provodili slobodno vrijeme? *Jesu li često putovali, odlazili na ljetovanje, vozili se avionima? *Što znači izreka : "*Ako se čovjek nikad ne osvrne na svoje pretke, neće se radovati ni svojim potomcima.*"

Za drugu grupu: *Kako danas izgleda naše mjesto (grad)? *Što se najviše promijenilo? *U čemu se promijenio način života npr. djece? *Kako je došlo do tih promjena? *Živimo li danas bolje nego nekada? Po čemu to zaključujemo?

Za treću grupu: *Je li lako predvidjeti budućnost našeg mjesta (grada)? Zašto da? Zašto ne? *Kako mislite da će naše mjesto (grad) izgledati za 30, 50 godina? *Hoće li ljudi živjeti bolje ili lošije nego sada? *Što biste željeli da se promjeni do tada (sagradi, uredi, preuredi, sruši)? *O čemu i kome to ovisi? *Kako svatko od nas može pridonijeti boljoj budućnosti našeg mjesta (grada)?

2 U nastavku aktivnosti treba se usmjeriti na vezu između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Naime, osim spoznaja o promjenama u nama i oko nas, ovdje treba učenike i učenice dovesti do shvaćanja povezanosti između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Uspoređujući prošlost, sadašnjost i svoje vizije budućnosti, učenici i učenice se uče izrađivati scenarije poželjne budućnosti i određivati putove kako do nje doći. Pritom je važno da shvate kako ne postoji samo jedno viđenje budućnosti, kao ni jedan put da se do nje dođe, što znači da ona ovisi o dogovoru i odgovornosti svih nas.

E. 2.2. Mi stvaramo budućnost

Mrav i cvrčak

Zadatak: razumijevanje utjecaja želja i planova na budućnost.

Ključne riječi: sadašnjost, budućnost, planiranje budućnosti, odgovornost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: priča o vrijednom mravu i nepromišljenom cvrčku i/ili o lažljivom pastiru i vuku, papir, bojice, olovke.

Tijek aktivnosti:

1 Kao uvod u razgovor učitelj ili učiteljica pročita priču o vrijednom mravu i nepromišljenom cvrčku ili priču o lažljivom pastiru koji je seljake varao tako što je vikao "Vuk, vuk". Nakon pročitane priče razgovara se o utjecaju onoga što smo činili u prošlosti na sadašnju situaciju te o tome što možemo učiniti da nam budućnost bude bolja.

Razgovor započinje iznošenjem iskustava učenika i učenica, a kasnije se može proširiti temama iz zajednice, koje su njima dovoljno bliske da mogu o njima razgovarati i iznositi svoje mišljenje.

? *Možete li se sjetiti nečega što ste zanemarili npr. u prošloj godini, pa sad zbog toga imate problema (npr. u školi: nisam dobro naučio/naučila tablicu množenja ili čitanje; zdravlje: nisam išao/išla kod zubara, okuliste, itd.)? *Kako se brinemo o budućnosti? *Što znači planirati budućnost? *Koja je razlika između želje da se nešto ostvari u budućnosti i planiranja? *Kako se planira npr. odmor u obitelji? *Kako vi planirate npr. kupnju onoga što želite? *Možete li sve što želite odjednom dobiti od roditelja? *Ako ne, planirate li ostvarenje svojih želja? Kako? *Jeste li tada odgovorni za ostvarenje tih planova? Kako?

2 U nastavku aktivnosti svaki učenik ili učenica nacrta na većem papiru oblak u koji upisuje sve ono što bi želio ostvariti u jednoj godini. Ispod oblaka ili oko njega upisuju se koraci koje treba poduzeti da se želje ostvare. Učitelj/učiteljica može te "scenarije" spremiti i vratiti ih učenicima i učenicama nakon jedne godine kako bi procijenili koliko su od planiranog uspjeli ostvariti, ali i objasnili zašto su im neki planovi propali.

Sanjao sam .../Sanjala sam ...

Zadatak: osvještavanje važnosti snova, želja i planova za budućnost.

Ključne riječi: snovi, želje, planovi, budućnost.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: 3 papira velikih dimenzija, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Uvodeći učenike i učenice u ovu aktivnosti, učitelj/učiteljica napomene da su snovi, želje i planovi bitni za dobrobit svakog čovjeka. Riječima *Sanjao sam da ...*, započeo je svoj govor

veliki borac za mir i ljudska prava, crnački vođa Martin Luther King. On je, u vrijeme u kojemu su crnci bili potlačeni, sanjao dan kada će svi ljudi biti ravnopravni i živjeti u slozi.

? *Zašto su snovi i želje važni ljudima? *Kakvim nas osjećajima ispunjavaju naši snovi? *Potiču li nas snovi i želje da poduzmemo određene korake (planiramo) kako bismo ih ostvarili? *Na što su usmjereni vaši snovi i želje? *Što ste poduzeli kako biste ih ostvarili? *Jesu li neki vaši snovi ili želje usmjereni i na dobrobit vama dragih osoba? *Sanjate li ponekad i o tome da svijetom vlada mir i da su ljudi dobri jedni prema drugima?

2 Učenici i učenice podijele se u tri grupe A, B i C. Svaka grupa na gornjem dijelu papira velikih dimenzija nacrta veliki oblak i u njemu napiše 3 želje npr. za tu godinu, koje se odnose na: a) školu, b) mjesto ili grad i c) Hrvatsku. Kada su gotovi, svi članovi grupe potpišu se ispod oblaka.

3 Sada grupe razmjenjuju svoje radove. Npr. grupa A dobiva rad grupe C, grupa C rad grupe B, a grupa B rad grupe A. Njihov je zadatak ispod oblaka ispisati korake koje je potrebno poduzeti kako bi se pojedina želja ostvarila, nakon čega se i oni potpišu. Oblaci se objese na zid, a učenici i učenice nakon određenog vremena utvrđuju što se od njihovih snova ostvarilo.

4 U nastavku aktivnosti učenici i učenice mogu opisivati kakve odnose među ljudima bi željeli vidjeti u budućnosti, npr. između roditelja i djece, učitelja/učiteljice i učenika/učenica, starijih i mlađih, bolesnih, odnosno nemoćnih i zdravih, bogatih i siromašnih.

Nisu svi putovi jednaki

Zadatak: uočavanje mogućnosti različitih rješenja u planiranju budućnosti.

Ključne riječi: različitost, sloboda izbora.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

1 Učitelj ili učiteljica odabere priču i ispriča je do polovice, a zatim učenicima i učenicama prepustiti da sami smisle završetak. Može se ispričati život mladog čovjeka od rođenja do ulaska u svijet rada. Zadatak je da priču nastave opisujući njegov profesionalni život, obiteljski život, slobodne aktivnosti itd. Aktivnost se može provesti u dvije grupe: jedna grupa piše o osobi muškog, a druga grupa o osobi ženskog spola. Važno je da se završavanjem priče učenicima i učenicama pruži mogućnost kreativnog pristupa i izbora u određivanju poželjne budućnosti i pronalaženju načina na koji se ona može osigurati.

2 Moguće je da svaki učenik i učenica zamisli nekoliko različitih završetaka priče i da istovremeno otkriva koji uvjeti su potrebni za svaki pojedini završetak. Važno je da učitelj/učiteljica obrati njihovu pozornost na različitost mogućih rješenja, različitost putova koji vode do jednog te istog rješenja, kao i na mogućnost da isti putovi dovedu do različitih rješenja.

Škola kakvu želim

Zadatak: uočavanje razlika i sličnosti među vizijama škole budućnosti.

Ključne riječi: škola, vizija budućnosti.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.
Materijali: radni materijal, olovke, ploča, krede.

Tijek aktivnosti

1 Učitelj/učiteljica započinje aktivnost sljedećom nedovršenom pričom (vođena fantazija):

Usnuo/usnula sam čudesan san. San o školi. Škola o kojoj sam sanjao/sanjala bila je drukčija od ove naše škole. Imala je …

Učenici i učenice nastavljaju priču. Opisuju vanjski i unutarnji izgled škole, učionice i druge školske prostore, govore o njenoj opremljenosti, osvrću se na ponašanje učenika i učenica, opisuju njihova prava i obveze, slobodno vrijeme, spominju rad učitelja/učiteljice itd.

? *Je li vam bilo lako zamisliti školu budućnosti? *Što očekujete da će se promijeniti? *Kada biste imali mogućnost izgraditi školu, kakva bi to škola bila? *Kakve bi učionice, klupe, stolice itd. imala? *Bi li u njoj svaki učenik i učenica imali svoje računalo umjesto ploče? *Hoće li u budućnosti učenici i učenice rado ići u školu? Objasnite.

2 Učenici i učenice mogu pisati esej ili tu temu obraditi kroz raspravu. Važno je da se zaključci napišu na ploču. Stupac u koji se upisuje ono što su učenici i učenice "sanjali", nazvat će se željama učenika i učenica. Nakon toga se otvara drugi stupac u koji se upisuje postojeće stanje koje treba mijenjati. Tako se ne samo dobije slika škole kako ju učenici i učenice vide u budućnosti, već i jasna slika onoga što oni zamjeraju postojećoj školi.

3 Ako se pokaže da su učenici i učenice zainteresirani za rad na ovoj temi, može se nastaviti rad na nekom užem području, kao npr. *Kakvog učitelja/učiteljicu želim*. Pripreme se papiri podijeljeni na osam jednakih dijelova. Učenici i učenice završavaju sljedeće rečenice:

Najviše volim učitelja/učiteljicu koji/koja…
Kod učitelja/učiteljice najviše cijenim…
Učitelj/učiteljica ima pravo...
Učitelj/učiteljica nema pravo…
Učitelj/učiteljica nikako ne bi smio/smjela...
Učitelj/učiteljica bi trebao/trebala...
Učiteljima i učiteljicama poručujem da...

Da snovi postanu stvarnost

Zadatak: zamišljanje svijeta budućnosti kao svijeta mira, pravde i dobrobiti svih.

Ključne riječi: svijet budućnosti, ljudska prava, različitost, dobrobit svih, međuljudski odnosi.
Razred: 3. i 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, sat razredne zajednice.

Materijali: radni materijal, CD ili kaseta: Vivaldi "Četiri godišnja doba: Proljeće", kasetofon ili CD player, pjesma Stijepe Mijovića Kočana *Jednog lijepog dana*, olovke, bojice.

Tijek aktivnosti:

1 Učenici i učenice sjednu u krug, udobno se smjeste u stolice, zatvore oči i prepuste se ugodnoj glazbi. U takvom ozračju učitelj/učiteljica započne opis svoje vizije budućeg svijeta:

"Zatvorio/zatvorila sam oči i osjetio/osjetila kako letim u svijet budućnosti. Našao/našla sam se u svijetu gdje vladaju mir, pravda, sloboda i ljepota. Oko mene su vedre boje. Osjećam se opušteno i sretno..."

Svaki će učitelj ili učiteljica nastaviti priču na svoj način, ali je bitno da ona sadrži opise skladnih međuljudskih odnosa, očuvane prirode i osjećaja osobnog zadovoljstva. Nakon odslušane glazbe, svatko ukratko opiše viziju budućnosti koju je imao tijekom pričanja priče i osjećaje koje su te vizije pobudile. Razgovor se usmjerava na vezu *ja – međuljudski odnosi – okoliš.*

2 Učenici i učenice rade na sljedećem pisanom materijalu:

Kakav bi svijet želio/željela u budućnosti?
Učinit ću sljedeće da pomognem ostvarivanju takvog svijeta:
Kako vidim sebe u budućnosti?
Koraci koje ću poduzeti da to postignem u budućnosti:
Kakve međuljudske odnose želim u budućnosti?
Što ću učiniti da se takvi odnosi ostvare u budućnosti?

3 Izrada grupnog crteža. Razred se podijeli u grupe po troje učenika i učenica. Svaka grupa dobije veliki papir na kojem crta svoje vizije budućeg svijeta. Učitelj/učiteljica na početku rada još jednom naglasi da se crtaju samo poželjne budućnosti i preporuči korištenje što više boja i ljudskih likova. On/ona također upozori učenike i učenice da:

– *crtaju svoje vizije, a kad crtež bude gotov, da usporede različite vizije i vide čine li one cjelinu*;
– *ne sprečavaju druge da izraze svoju vlastitu viziju bez obzira koliko je ona drugačija;*
– *izrada crteža traži dogovaranje i suradnju.*

Učitelj ili učiteljica može upozoriti na probleme koji se mogu javiti u radu i spomenuti da se oni trebaju rješavati unutar grupe. Aktivnost može završiti čitanjem pjesme Stijepe Mijovića Kočana *"Jednog lijepog dana".*

Napomena: U zaključku valja naglasiti da svatko želi živjeti u boljem, pravednijem, mirnijem i zdravijem svijetu. Da bi se to postiglo, moraju svi uživati jednaka prava i preuzeti jednake odgovornosti za ostvarenje vizije boljega društva.

Parlaonica

Zadaci: – jačanje povjerenja u budućnost
– razvoj vještina kritičkog mišljenja, anticipacije, sudjelovanja u raspravi i odlučivanja.

Ključne riječi: povjerenje u budućnost, dokazivanje, odlučivanje.
Razred: 4.
Povezivanje: hrvatski jezik, jezici manjina, priroda i društvo, sat razredne zajednice.
Materijali: nema posebnih.

Tijek aktivnosti:

Napomena: Svrha ove aktivnosti jest ponavljanje i učvršćivanje najvažnijih znanja i vještina koje su učenici i učenice prethodno stekli o sebi, drugima, zajednici u kojoj žive, mirnom rješavanju sukoba i svijetu kao cjelini. Ona bi trebala pokazati: a) kako su učenici i učenice shvatili vrijednosti ljudskih prava, demokratskog građanstva, kulturnog pluralizma i globalne međuovisnosti, b) koji su odnos uspostavili prema tim vrijednostima, odnosno koje mjesto one za njih imaju u njihovim projekcijama budućnosti i c) kako zastupaju te vrijednosti u situaciji u kojoj dolazi do drugačijih, pa i suprotnih mišljenja. Učiteljima/učiteljicama bi te informacije trebale poslužiti kao polazište za planiranje daljnjih aktivnosti u obrazovanje za ljudska prava.

Razred se podijeli u tri grupe (A, B i C). Grupa A zastupa stajalište da će svijet u budućnosti biti bolji (mirniji, pravedniji, ljudska prava zaštićenija, ljudi i okoliš zdraviji itd.), a grupa B da će svijet u budućnosti biti lošiji (manje mira, više nepravde i kršenja ljudskih prava, zagađeniji okoliš itd.). Grupu C čine suci koji trebaju donijeti odluku o tome čiji su dokazi uvjerljiviji na temelju 3-4 kriterija koja, uz pomoć učitelja/učiteljice dogovore prije početka debate. Obje grupe biraju svog predstavnika/predstavnicu. Cilj je kvalitetnim dokazima pobiti stajalište druge grupe i pridobiti suce za svoju viziju budućnosti. Za pripremu svojih argumenata grupe A i B imaju 10-15 minuta. One rade odvojeno, a svoje argumente zapisuju, kako ih ne bi zaboravili. Prije pripreme argumenata, učitelj/učiteljica podsjeti obje grupe da svoje argumente temelje na vrijednostima koje su naučili u Programu.

Nakon pripreme svaka grupa izlaže svoje stajalište, nakon čega naizmjenično pobijaju stajalište druge strane. Kod izlaganja i argumentiranja svaka grupa pozorno sluša i uvažava mišljenja i stavove druge strane. Omalovažavanje ili vrijeđanje nisu dopušteni.

Nakon što obje grupe iscrpe svoje dokaze i protudokaze, suci donose sud o tome koja grupa je dala uvjerljivije dokaze, odnosno koja vizija je prihvatljivija za cijeli razred.

F Primjena Programa i osiguranje kvalitete

F.1. Strategije i metode

Kao i u svakom odgojno-obrazovnom području, izbor nastavnih strategija i metoda u obrazovanju za ljudska prava ovisi o općim ciljevima odgoja, nastavnim sadržajima, dobi i iskustvu učenika, osposobljenosti i stavovima učitelja, ali i o zemljopisnoj lokaciji škole i društvenom okruženju, ekonomskim uvjetima itd. Zadovoljavanje temeljnih djetetovih potreba, kao što su kretanje, komuniciranje, druženje, spoznavanje svijeta oko sebe, pripadanje, ljubav, sigurnost i poštovanje, moguće je postići u nastavi koja je usmjerena na dijete, a ne na učitelja. U današnjim školama, nažalost, još prevladava stav da je najvažnije što i kako radi učitelj. Takvim modelom se ne ostvaruju ni razvojne potrebe djeteta ni ciljevi obrazovanja za ljudska prava.

F. 1.1. Razredno i školsko ozračje

Pod terminom "razredno ozračje" i "školsko ozračje" (klima, atmosfera), misli se na povezanost svih čimbenika koji omogućuju ostvarenje odgojno-obrazovnih ciljeva u učionici i školi. Njime se označava relativno trajan i emocionalnim tonom prožet odnos između svih subjekata odgojno-obrazovnog procesa. Glavni subjekti tog procesa su učenici/učenice i učitelji/učiteljice. No na ozračje utječu i drugi čimbenici, kao što su ravnatelj/ravnateljica, stručne službe i drugo osoblje škole, roditelji, središnje i lokalne prosvjetne vlasti, ali i školska arhitektura, nastavna oprema, mjesto izvođenja nastave itd.

Kako bi se odredio model koji je primjeren za ostvarivanje ciljeva obrazovanja za ljudska prava u razredu i školi, ovdje ćemo prikazati tri moguća scenarija poučavanja i učenja.

Scenarij 1: *Naslonite se, počinjemo!*

Učenici i učenice smješteni su u klupe po dvoje, neformalno razgovaraju i očekuju početak nastave. Učitelj/učiteljica naglo ulazi u učionicu, a učenici trkom stanu na svoja mjesta i čekaju znak da sjednu. Nakon toga učitelj/učiteljica dvije do tri minute nešto zapisuje u razrednu knjigu, a djeca pripremaju bilježnice i knjige za predmet koji im je najavljen. Pošto je zapisao što će na tom satu raditi, učitelj/učiteljica ustaje i započinje razgovor. Nakon nekoliko uvodnih pitanja, zapisat će na ploču naslov teksta iz čitanke, koji će potom pročitati. Na tom je satu, dakle, učitelj/učiteljica pročitao/pročitala tekst, a učenici i učenice su odgovorili/odgovorile na nekoliko pitanja kako bi se vidjelo jesu li razumjeli/razumjele poruku teksta. Na ploči je bilo zapisano nekoliko novih riječi koje su djeca prepisala u bilježnice. Oni su još čitali tekst radi uvježbavanja brzine. Toga su dana još imali sat matematike na kojem je učitelj/učiteljica objašnjavao/objašnjavala novu jedinicu, a oni su vježbali rješavanje zadataka. Treći su sat gledali film o ugroženom okolišu i životinjama u nekoj bari, u kojoj se odlažu stari automobili i kućanski aparati. O tome su razgovarali i prepisali u bilježnice rečenice koje je učitelj prethodno zapisao na ploču. Zadnji sat imali su tjelovježbu. Dječaci su igrali nogomet, a djevojčice odbojku. Učitelj/učiteljica je, za to vrijeme, nezainteresirano sjedio/sjedila na klupi i čitao/čitala novine.

Scenarij 2: *Dobro jutro, djeco!*

Učitelj/učiteljica dolazi prvi/prva u učionicu. Učenici i učenice koji ranije stižu, rukuju se s učiteljem/učiteljicom, a on/ona im upućuje poneku poruku ili upit (Kako si spavala?; Kako tvoj kućni ljubimac?; Danas si lijepo počešljao kosu!; Vidim da imaš novu haljinu! i sl.). Djeca sjede u klupama po dvoje, poredani "u potiljak". Do početka nastave slobodno šeću po učionici i razgovaraju. Kada svi uđu, učitelj/učiteljica najavi početak sata. Zamoli ih da ustanu i u zboru izgovore neke stihove. To traje jednu minutu, a nakon toga započinje nastavna cjelina u trajanju od dva školska sata, u koju se uvodi ritmičkim vježbama za razbuđivanje. Djeca pjevaju i recitiraju pljeskući rukama i udarajući nogama o pod. Zatim se ponavljaju i sažimaju sadržaji od prethodnog dana i izvode moralne pouke. Iz pokusa provedenih prethodnih dana izvlače se zakonitosti, zatim slijedi osvrt na doživljaje likova iz priče te razumijevanje stečenih znanja o životinji. (Napomena 1: Glavna nastava u obliku cjelovite epohe u tom je mjesecu posvećena prirodi, što znači da je cijeli mjesec, svaki dan prva dva sata, posvećen istoj temi.). Djeca pažljivo slušaju, a učitelj/učiteljica predaje slikovito, nastojeći ih uroniti u doživljaj. Učenici i učenice povremeno trebaju nešto napisati ili narisati u bilježnicu epohe (Napomena 2: Tako oni/one zajedno s učiteljem stvaraju vlastiti udžbenik za tu temu.). Blok-sat završava pripovijedanjem neke bajke ili legende. Poslije djeca imaju sat stranog jezika, tjelovježbu i ručni rad. Nastavu stranog jezika vodi stručni/stručna učitelj/učiteljica, koji/koja također unosi u svoj rad elemente ritmičkog, govornog i samostalnog pisanja. Nekoliko puta tijekom sata traži se od učenika da u zboru ponavljaju određene jezične cjeline, katkad i pjevajući. Na satu ručnog rada dječaci i djevojčice uče plesti.

Scenarij 3: *Rođendan u razredu*

Učenica Lana danas ima rođendan i jako je uzbuđena. Nakon rukovanja učitelja/učiteljice sa svakim učenikom i učenicom te izmjene uobičajenih jutarnjih poruka i pitanja, djeca sjednu u krug i pjevaju rođendansku pjesmu. I Lana pjeva s njima. (Napomena 1: Lanini roditelji su iz Makedonije. Njen

materinji jezik je makedonski.) Učitelj/učiteljica nakon pjevanja zamoli Lanu da im recitira jednu makedonsku pjesmu koju je naučila u školi u sklopu nastave na jeziku makedonske manjine. Jedan ju učenik zamoli da mu na makedonskom jeziku ispriča što je sanjala. Svi pažljivo slušaju. To traje petnaestak minuta. (Napomena 2: Na školskoj ploči već su napisana četiri zadatka na kojima učenici toga dana individualno rade: nacrtati poklon Lani za rođendan, pročitati tekst i pogledati tri slike o ugroženoj prirodi, zapisati u bilježnicu nekoliko svojih zapažanja o njima, riješiti deset matematičkih zadataka iz nastavnih listića koji se nalaze na učiteljevu/učiteljičinu stolu (prema osobnom izboru težine zadataka), te napisati slobodni sastav na temu "Prijateljstvo". Učenici i učenice sami/same biraju slijed izvršavanja zadataka te, po potrebi, prave kraće stanke. Kada su svi crteži gotovi i potpisani, učitelj/učiteljica poziva učenike i učenice u krug da objasne što su nacrtali i zašto su odabrali baš takav poklon. Na kraju se svi crteži uvežu u mapu na kojoj se napiše "Lani za deveti rođendan" i daruju slavljenici Lani. Zadnji sat učenici i učenice imaju tjelovježbu.

Ta tri scenarija tipični su pedagoški pristupi. Prvi scenarij, "Naslonite se, počinjemo!", prisutan je u "konfekcijskim" školama, u kojima se od učitelja/učiteljice najčešće traži samo da ostvari propisani nastavni program. Drugi scenarij, "Dobro jutro, djeco!", tipičan je npr. za waldorfske škole, koje se po unutarnjoj organizaciji i ciljevima znatno razlikuju od javnih škola. Treći scenarij, "Rođendan u razredu", karakterističan je za demokratsku otvorenu školu i neke slobodne alternativne škole. U daljnjem tekstu usmjerit ćemo se na treći scenarij, budući da on najviše odgovara smislu i ciljevima obrazovanja za ljudska prava.

Nastavni proces zajednički je rad učenika/učenica i učitelja/učiteljice i, kao takav, trebao bi uključivati dogovaranje, preuzimanje pojedinačnih zaduženja, ostvarivanje dogovorenog i vrednovanje izvršenog. Dogovor o načinu rada postiže se na početku školske godine, početkom pojedinog tjedna i početkom dana. Učenicima i učenicama s posebnim potrebama učitelj/učiteljica pomaže da preuzmu njima odgovarajuće obveze. Da bi nastavno ozračje omogućilo provođenje raznovrsnih aktivnosti i zadovoljilo razvojne potrebe učenika i učenica, učitelj/učiteljica će nastojati mijenjati pedagoške scenarije. Razni istraživački projekti, izrada razrednih novina, odlasci na izlete, didaktičke igre i dopisivanje s učenicima/učenicama iz drugih škola, pridonose ozračju koje potiče ostvarivanje ciljeva obrazovanja za ljudska prava. Rezultate takvih aktivnosti najčešće nije moguće mjeriti testovima i ocjenjivati numeričkim ocjenama, no valja imati na umu da su oni za život često važniji od niza informacija koje podliježu ocjenjivanju.

Razmatranje uloge razrednog ozračja u ostvarivanju tih ciljeva uključuje i pitanje odnosa između suradnje i natjecanja u nastavnom procesu. Razred obično čini tridesetak djece različitih osobina i sposobnosti. Stručnjaci se ne slažu oko uloge natjecanja u školi, no i samo neslaganje govori da se radi o važnom pedagoškom pitanju. Učitelj/učiteljica treba nastojati naći pravu mjeru između jednih i drugih aktivnosti, ovisno o općim odgojno-obrazovnim ciljevima. U svakom slučaju, on/ona treba znati kako određeno ozračje utječe na očekivane rezultate.

Među pitanjima koja se često postavljaju prilikom određivanja primjerenog razrednog i školskog ozračja, nalaze se i ona koja se odnose na prostorno uređenje učionice i školskih prostora.

Uređenje učionice

Učitelji i učiteljice često se pitaju kako organizirati radna mjesta učenika i učenica, što od *raznovrsne opreme* imati, kako bi se zadovoljile razvojne potrebe i interesi djece, i što od opreme pripremiti za pojedinu nastavnu jedinicu. Kolike su u tome razlike, najbolje ćemo uočiti ako posjetimo javne i alternativne škole, osobito one koje djeluju prema učenju Marije Montessori, Celestina Freineta, Rudolfa Steinera ili zastupnika učenja u prirodi. Jedan je pedagog ustvrdio da se djeca u školama ponašaju nasilno i uništavaju školsku opremu, između ostaloga, zato što se tamo ne nalazi oprema koja zadovoljava njihove razvojne potrebe i spoznajne interese.

Mnogi stručnjaci tvrde da školske prostorije i komunikacija u učionici i školi u prve četiri godine školovanja trebaju podsjećati na *obiteljski dom*. Uz to treba istaknuti da učionica nije jedino mjesto učenja. U učionici je bolje imati *stolove za individualni rad* nego stolove za kojima sjedi/sjede po dva/dvije ili tri učenika/učenice. Radni stolovi se mogu, prema potrebi i želji, pomjerati po učionici. Ponekad će to biti sjedenje "u krug", ponekad sjedenje "u potiljak", a ponekad sjedenje u manjim grupama itd. Nadalje, učionica ne smije biti opremljena samo tehnikom i sredstvima za frontalnu nastavu (školska ploča, video, grafoskop itd.), nego i opremom koja omogućuje individualan rad.

Korisno je u svakoj učionici urediti nekoliko interesnih središta u kojima djeca mogu zadovoljiti svoje individualne potrebe i želje: *kutić s didaktičkim igrama i igračkama*, *malu razrednu čitaonicu* (s odgovarajućim slikovnicama, knjigama, časopisima, dječjim enciklopedijama itd.), *središte za praktične aktivnosti* (ormarić za alat, kartoni, papir u boji, užad, komadi drveta i plastike itd.) i *glazbeno središte* (mala fonoteka s dva-tri walkmena za individualno slušanje glazbe). Ostala interesna središta mogu se organizirati povremeno (npr. *središte za istraživanja*, *središte za pripremu razrednih novina*, središte *za slikanje i crtanje* ili *središte za znatiželjnike*, tj. one koji hoće znati više). Učenici i učenice mogu sami opremati ta središta tako da na nekoliko dana donose od kuće odgovarajuće igračke, knjige, alat i sl. Time se uče suradnji i razmjeni, ali i čuvanju opreme.

U učionici treba postaviti više *zidnih panoa* za izlaganje učeničkih radova. *Cvijeća i drugih biljaka* treba biti toliko da ih djeca i učitelj/učiteljica mogu održavati. Što se *životinja* tiče, učenici i učenice mogu dovesti svoje kućne ljubimce kad je to tema tjedna ili kada prikazuju rezultate istraživačkoga projekta. Pozornost treba posvetiti i izboru *boja za zidove*, u čemu mogu sudjelovati i djeca i roditelji. Dobro bi bilo da svaki razred ima svoju boju. U waldorfskim školama, primjerice, izbor boje ovisi o dobi i temperamentu učenika/učenice, a odluku o tome donose i učitelji/učiteljice i roditelji.

Školsko dvorište, vrt i ljetna učionica

Netko je jednom rekao da nam školska dvorišta služe za odlaganje učenika i učenica. Promotrimo li prostore oko mnogih škola, s tim se nije teško složiti. U školskom dvorištu djeca borave prije i poslije nastave u učionici, a često tu provode i neke zajedničke aktivnosti. Unutarnja uređenost dvorišta ovisi o prostoru uz školsku zgradu te položaju

(središte grada, predgrađe, selo) i zemljopisnoj lokaciji škole. Učitelji/učiteljice i učenici/učenice Osnovne škole u Kaštel Lukšiću uspjeli su u tridesetak godina zajedničkog rada stvoriti botanički vrt kao rijetki biljni rezervat koji je država zaštitila posebnim propisima i za što osigurava posebna sredstva.

Školsko dvorište bi trebalo imati *prostor za sportske aktivnosti* (mlađi učenici i učenice odvojeni od starijih), ali i *travnjake* i *raslinje*. Ako to veličina dvorišta dopušta, korisno je tamo smjestiti manji *školski vrt* u kojemu mlađi/mlađe učenici i učenice stječu znanja o uzgoju bilja, a stariji provode eksperimente iz kemije i biologije. U odgovarajuće uređenom i opremljenom dvorištu naći će se i jedna ili više tzv. *ljetnih učionica*, u kojima se radi tijekom proljeća i ljeta, kao i nekoliko *klupa za odmor* u slobodno vrijeme ili za rad manjih grupa, zatim *pješčanici* za najmlađe itd.

F. 1.2. Strategije aktivnog učenja

Već smo spomenuli da u našim školama još prevladava frontalna nastava, odnosno nastava usmjerena na učitelja/učiteljicu. Uzrok tome dijelom je način pripremanja budućih učitelja/učiteljica, a dijelom i školski tradicionalizam, prema kojemu je u školi najvažnije ostvariti nastavni plan i program, što se najlakše čini ako se nastavni sadržaji prepričaju ili pokažu djeci. Učenici i učenice su, uz takvu didaktičku paradigmu, najčešće pasivni promatrači ili slušači.

U novijoj didaktičkoj literaturi često se spominju izrazi *aktivno, iskustveno i inovativno učenje* kao suprotnost dosadašnjoj praksi pasivnog učenja sjedenjem, slušanjem i gledanjem. Aktivno i iskustveno učenje označava vrstu učenja u sklopu kojega učenik ili učenica sudjeluje u planiranju i provođenju procesa učenja. Ono je blisko *inovativnom učenju*, koje označava budućnosti usmjereno učenje. Važne sastavnice inovativnog učenja su anticipacija ili predviđanje (umjesto pasivnog prilagođavanja) i participacija (aktivno sudjelovanje).

Opredijelimo li se za aktivno, iskustveno i inovativno učenje, nastavni proces treba organizirati tako da učenici i učenice sudjeluju u raznovrsnim pedagoškim epizodama, anticipiraju, maštaju i kreiraju te kritički propituju svijet oko sebe. To se može ostvariti uvođenjem strategija aktivnog učenja, kao što su *problemska i istraživačka nastava*, *učenje otkrivanjem*, *simulacija*, *didaktičke igre* te razne varijante *vježbanja*, u kojima je učitelj/učiteljica organizator i suradnik u zajedničkom radu s učenicima i učenicama.

Strategije aktivnog učenja pripremaju učenike i učenice za otkrivanja novih znanja. Važna zadaća suvremene škole jest osposobljavanje učenika za samostalno učenje, kreativno uključivanje u radnu praksu, poduzetništvo, selekciju informacija, sudjelovanje u demokratskim procesima i suočavanje s dinamičnim promjenama i izazovima tijekom života, što nije moguće ostvariti s tradicionalnim modelom frontalne predavačke nastave. U školi treba provoditi nove pedagoške scenarije s nastavnim epizodama u kojima su učenici i učenice aktivni sudionici stjecanja životnih iskustava. Usmjerenost na takvu nastavu traži drugačiju organizaciju razredne učionice, opremu, mjesto za odvijanje nastavnih epizoda

itd., te odgovarajuće modele praćenja i vrednovanja. Značajnu didaktičku ulogu u takvoj školi ima suvremeno bibliotečno-informacijsko središte, koje je otvoreno cijeli dan i s kojim se učenici i učenice upoznaju na samom početku obveznog školovanja, a kasnije u njemu provedu značajan dio vremena posvećenog učenju.

Učenje istraživanjem

Umjesto gotovih odgovora, učenicima i učenicama treba od početka obveznog školovanja pomagati u samostalnom otkrivanju i istraživanju okoline, u skladu s pedagoškom devizom Marije Montessori "Pomozi mi da to uradim sam". Osim stečenih znanja oni će na taj način naučiti i kako doći do novih spoznaja, a vrlo je vjerojatno da će to u njima potaknuti i želju za samostalnim proučavanjem.

Prirodna je osobina djece želja za učenjem o svijetu. Čak i ako učitelj/učiteljica stigne odgovoriti na sva njihova pitanja, treba ih potaknuti na nova pitanja i samostalno traženje odgovora. Netko je rekao da je učiteljeva/učiteljičina uloga u određenoj mjeri paradoksalna. On/ona svojim radom treba sebe učiniti nepotrebnim/nepotrebnom, budući da je obvezan/obvezna osposobiti učenike i učenice za samostalno učenje. Tu ulogu najbolje će ostvariti ako provodi problemsku i istraživačku nastavu kao svoju globalnu didaktičku strategiju.

Uz učiteljevo vođenje, svi učenici već od prvog razreda mogu timski raditi na raznim istraživačkim projektima. U toj dobi oni mogu sudjelovati u prikupljanju podataka, npr. o načinu života u svojoj zajednici. Neki od projekata koji privlače njihov interes u ovoj dobi su: Kako je naše mjesto dobilo ime, Odakle imena rijeka, planina, brda, potoka, itd. u našem kraju, Koje su naši narodni običaji, Koji su narodni običaji naših susjeda, Legende iz našeg kraja, Narodne poslovice itd.

Pojedine teme mogu se istraživati suradnjom učitelja/učiteljice i učenika tijekom jednog tjedna, mjeseca ili školske godine. Podaci se traže u školskoj ili gradskoj (mjesnoj) knjižnici, u razgovoru s roditeljima, bakama i djedovima, prijateljima ili lokalnim stručnjacima i aktivistima. S tim ciljem mogu se posjetiti muzeji, izložbe, povijesna mjesta itd. Rezultati se predstavljaju (u formi tematskih razrednih ili zidnih novina, ili mapa) razredu, roditeljima na roditeljskom sastanku ili drugim učenicima i učenicama na prigodnim školskom izložbama.

Primjer rada na projektu

Kreativno građenje: Uređenje i opremanje školskog igrališta

Cilj: stjecanje cjelovitog iskustva rada na projektu (od ideje do realizacije).
Razred: 3. ili 4.
Materijal i alat: daske, pila, čekić, kliješta, čavli.

Tijek aktivnosti:

Učitelj/učiteljica s učenicima i učenicama obiđe školsko dvorište i razgovara o njegovu izgledu. U učionici se razgovor nastavi, a učitelj/učiteljica potiče razred na razmišljanje

pitanjima: *Čime bi dvorište trebalo nadopuniti? *Bi li se u njemu moglo izgraditi nešto što vama treba? Učenici i učenice na posebnom listu papira skiciraju dvorište sa stvarima koje žele imati u njemu (npr. klupe za sjedenje, kućice za skrivanje, grede za vježbanje spretnosti, pješčanik i sl.). Potom svaki/svaka učenik/učenica sjedeći u krugu objasni svoje osnovne ideje. Na kraju se donosi zajednička odluka o tome što će se od predloženih promjena ostvariti. Može se početi s jednostavnim stvarima, npr. izradom četiri klupe složene u kvadrat za malu ljetnu učionicu, ili gradnjom pješčanika za vježbanje skoka u dalj i igru najmlađih učenika i sl.

Takav projekt ne treba trajati više od šest tjedana. Ako škola nema novaca za kupnju materijala, učenici i učenice, samostalno ili u suradnji s roditeljima, mogu tražiti sponzore (privatna pilana, stolarska radionica, građevinsko poduzeće i sl.). U završnim radovima mogu sudjelovati roditelji i drugi zainteresirani građani. Na kraju se uspješno završeni projekt zajednički proslavi.

Napomena: Ovdje je važan proces i rezultat. Za djecu je važno sudjelovati u svim fazama rada (ideja, crtanje skica, traženje sponzora, priprema terena i gradnja). Aktivnosti će pridonijeti stvaranju čvršćih veza među njima i razvoju pozitivnih stavova prema školskoj imovini.

Razredne novine

Više je valjanih razloga za izradu razrednih novina. Mnoge škole pripremaju i tiskaju jedan ili dva broja školskih novina godišnje, ali u njima sudjeluje manji broj učenika i učenica. Stoga se javlja potreba za razrednim novinama u kojima sudjeluju svi učenici i učenice jednog razreda. Kada se učenici/učenice i učitelj/učiteljica odluče za to, oni zapravo ulaze u jedan vrlo ozbiljan projekt koji traži ozbiljan dogovor, podjelu radnih zadataka, pridržavanje dogovorenih pravila i rokova, a na kraju pruža mogućnost da se svi okupe oko zajedničkog proizvoda.

Pripremne radnje trebaju obuhvatiti dogovor o opsegu i pravilima koji važe za sve.
Tu je važno i pitanje *izbora imena lista*. Dobro je da učitelj/učiteljica osigura da se na demokratski način sudjeluje u tom procesu. Budući da će to ime razred nositi tijekom cijele školske godine, važno je da to bude jedna ili više riječi koje većina prihvaća i s kojima će se učenici i učenice identificirati. I učitelj/učiteljica sudjeluje u izboru imena, s tim da njegov/njen glas vrijedi isto kao i glas učenika/učenica.

Ako se hoće vježbati demokratsko ponašanje, svaki učenik na pripremljeni listić napiše svoj prijedlog. Zatim se svi prijedlozi (bez imena predlagača) ispišu na školsku ploču. U drugom krugu svaki učenik na drugi listić ispisuje prijedlog koji mu se najviše sviđa. Svi zajedno pregledaju prikupljene glasove (anonimno!), označavajući na ploči crticama učestalost biranja pojedinog imena. U trećem krugu se za glasovanje izdvoje tri ili četiri prijedloga s najvećim brojem glasova. Razredni list dobiva ime koje je u trećem krugu dobilo najviše glasova. Na taj se način učenici i učenice uče predlagati, glasovati i prihvaćati odluke većine u demokratskom postupku. Ilustracije radi, evo nekih imena razrednih novina koje su pripremili učenici početnih razreda školovanja: Iglice, Šarene istine, Patuljci, Leptiri, Mravi.

Nakon izbora imena, na isti se način može odabrati *boja naslovne stranice*, koju učenici i učenice mogu prenijeti i na majice koje će nositi na sportskim susretima ili zajedničkim izletima u prirodu. Jedan sat likovne kulture može biti posvećen ilustriranju naslovne stranice. Važno je da svi imaju prilike iznjeti svoje ideje. Najzanimljiviji prijedlog (npr. zaštitnog znaka ili grba) kasnije se doradi i pripremi za tisak.

Ovisno o ciljevima koji se žele postići razrednim novinama, može se svakom/svakoj učeniku i učenici dati list papira formata A4 da na njemu napiše ili nacrta što hoće. Istovremeno se odabire odgovarajuća ilustracija za *naslovnu stranicu*, na kojoj treba napisati ime lista, razred i datum, odnosno školsku godinu. Ispod naslovnice trebaju se napisati imena svih učenika i učenica. Novine se na kraju stave u plastični omot s metalnim uvezom. Ostavljaju se u razredu ili nose kući na dan-dva, kako bi ih učenici i učenice čitali/čitale zajedno s roditeljima. Razredne novine omogućuju roditeljima da upoznaju i usporede pisanje ili crtanje svoje djece. Mnogi će ih roditelji poželjeti sačuvati kao uspomenu na početke školovanja svoje djece.

Osim novina toga tipa, mogu se prirediti *tematske novine* (npr. Prijateljstvo, Volimo prirodu, Sloboda, Božićni blagdani, Suradnja, Ljubav itd.) ili osigurati raznovrsne priloge, npr. stranice učeničkog humora, dječje komercijalne oglase, prazne stranice za poruke čitatelja, stranice s porukama roditeljima, ali i prazne stranice za roditeljske poruke učenicima i učenicama itd. Učitelj/učiteljica ravnopravno sudjeluje u pripremi lista. Nije dobro da ispravlja učeničke priloge, jer svako pretjerano ukazivanje na pogreške sputava kreativnost.

Dosadašnja iskustva s razrednim novinama pokazuju da taj projekt mobilizira sve i da pridonosi integraciji razrednog kolektiva. Djeca predlažu, raspravljaju, surađuju, identificiraju se s imenom i bojom lista itd. U nekim slučajevima imena listova zamijene brojeve razreda (npr. Leptiri, Mravi, Graditelji, Istraživači, Ljubitelji prirode, umjesto II.a, IV.c, I.d itd.). Uočeno je da novine postaju kronika razrednih događanja i služe za razmjenu među školama.

U trećem i četvrtom razredu učenici i učenice već mogu vježbati pripremu ozbiljnijih priloga, kao što su razgovori sa zanimljivim osobama, male reportaže, izvješća o događanjima u školi ili mjestu, male igre, anegdote iz školskog života, rezultati nekih zajedničkih ili individualnih istraživačkih projekata, grafičke kreacije, izabrane priče na lokalnom dijalektu, tekstovi popularnih pjesama te mnoštvo drugih priloga koji se mogu naći i u "ozbiljnim" novinama.

Zbog straha od kritičkog suda javnosti, neki se učitelji teško upuštaju u takve projekte. Stoga ovdje treba još jednom naglasiti da kod izrade novina nije rezultat u prvom planu već proces, odnosno događanja koja prate takav projekt i koja ostavljaju duboke tragove u razvoju i socijalizaciji svakog učenika.

Učeničko dopisivanje i međurazredna suradnja

Kada dijete ovlada elementarnim tehnikama čitanja i pisanja, treba mu omogućiti da te svoje vještine neprekidno smisleno uvježbava. Jedan od najučinkovitijih metoda vježbanja pisanja i čitanja jest učeničko dopisivanje. S tim se može početi već u drugoj polovini prvoga razreda tako da se učitelj/učiteljica dogovori s učiteljem/učiteljicom iz susjedne škole. Mogu se pisati zajednička, "razredna pisma", ali je mnogo korisnije ako je dopisivanje individualno. Učenici i učenice trećeg ili četvrtog razreda mogu se dopisivati i s učenicima i učenicama iz drugih gradova i županija.

Prva pisma obično sadrže jednostavne poruke ili pitanja. No s vremenom učenici i učenice počinju razmjenjivati svoje razredne listove, audio ili video snimke nekih razrednih situacija (igrokazi, razgovori, rasprave itd.), svoje ili zajedničke fotografije, fotografije naselja ili nekog zanimljivijeg objekta, turističke prospekte i sl. Pisma se prikupljaju i onda ih učitelj/učiteljica zajedno šalje poštom ili predaje u drugu školu. Važno je da se na svako pismo odgovori. Ukoliko je netko bolestan, odgovor može napisati drugi/druga učenik/učenica ili učitelj/učiteljica.

Dobro je, uz roditeljsku pomoć, organizirati jednodnevne ili dvodnevne susrete učenika i učenica koji se dopisuju (zajednički izlet, boravak u obitelji) ili pokrenuti zajedničke istraživačke projekte (npr. o lokalnim riječima koje izumiru). Na izletima se mogu prikazivati igrokazi, monolozi i sl., te organizirati sportske igre. No umjesto natjecanja koji potiču suparništvo, bolje je u tim prilikama izabrati suradničke i timske igre koje produbljuju osjećaj prijateljstva. Neka će dječja prijateljstva potaknuti i roditelje na međusobno upoznavanje, posjećivanje i druženje.

Malo koji didaktički oblik ima toliko utjecaja na ukupno razredno ozračje kao učeničko dopisivanje i međurazredna suradnja. Te aktivnosti povoljno utječu na učenike i učenice s posebnim potrebama ili problemima u ponašanju, kao i na aktivnu skrb o drugima, što znači da mogu značajno pridonijeti i ostvarivanju ciljeva obrazovanja za ljudska prava. Štoviše, takva je suradnja poticajna i za učitelje/učiteljice, jer im omogućuje razmjenu ideja i nastavnih materijala, ali i povratnu informaciju o kvaliteti njihova nastavnog rada.

Razgovor u krugu

Već smo prilikom prikaza unutarnjeg uređenja učionice istakli potrebu da učenici i učenice češće sjede "licem-u-lice", kako bi komunikacija među njima mogla poprimiti obilježja humane i demokratske dvosmjerne komunikacije. I u frontalnoj nastavi učitelj/učiteljica organizira razgovor s učenicima i učenicama, ali je to najčešće razgovor s jednim učenikom/učenicom. Djeca malo razgovaraju međusobno. Ako to i požele, učitelj/učiteljica im zabranjuje, jer time druge ometaju u radu. No oni obično nastavljaju komunicirati neverbalno, što može još više dekoncentrirati druge učenike i učenice.

Razgovor u krugu jedna je od onih pedagoških situacija kojom se rješava taj problem. U nekim alternativnim školama razgovori u krugu vode se svaki dan. Učenici i učenice pri tome mogu sjediti na stolicama, nacrtanom ili nalijepljenom krugu na podu, tepihu itd.

U prvom razredu djeca još nisu stekla vještinu kratkog saopćavanja svojih misli niti mogu dugo biti na jednom mjestu, pa učitelj/učiteljica mora imati strpljenja. Zato se s prvim razredom organizira kraći razgovor u krugu u obliku igre. Kasnije će razgovor poprimiti formu slobodnog razgovora u koji se uvode razna pravila (npr. nema ismijavanja drugoga, ne može se kazati više od tri rečenica, rečenica mora biti što kraća itd.). Kako bi djeca shvatila važnost pozornog slušanja drugih, dobro je uvesti "mikrofon" (predmet kojim se određuje tko i kada govori). S tim ciljem može se snimiti njihov razgovor tijekom odmora, kad svi govore istovremeno, i kasnije reproducirati snimka. Vježbanje aktivnog slušanja može se provesti i igrom riječima, u kojoj npr. svaki sljedeći učenik započne svoju rečenicu zadnjim slovom zadnje riječi predgovornika.

Zuj-grupe

Kad rade u grupama, učenicima i učenicama treba dati mogućnost slobodnog i neograničenog razgovora. Njihov razgovor tada podsjeća na zujanje pčela pa se takav oblik rada zove "zuj-grupa" (engl. *buzz-group*). Mikroartikulacija takvog sata ima sljedeće faze: uvodna objašnjenja učitelja/učiteljice i utvrđivanje pravila, uvodne napomene o sadržaju razgovora (najbolje u obliku pitanja), formiranje manjih grupa i razgovor (5 do 10 minuta), izvještavanje predstavnika/predstavnice grupe te zajednička rasprava i zaključci. Dobro je da učenici četvrtih razreda samostalno vode takve rasprave, osobito ako je riječ o pripremi izleta, organizaciji zadnjeg dana škole itd.

Dvostruki krug

Učenici i učenice trećeg i četvrtog razreda mogu sudjelovati u intenzivnim raspravama u obliku dvostrukog kruga. Nekoliko ih sjedi u unutarnjem krugu u kojem raspravljaju o određenoj temi poštujući sva pravila kratkog i jasnog iskazivanja svojih misli i pozornog slušanja drugih govornika/govornica. Ostali učenici i učenice sjede u vanjskom krugu i pozorno slušaju. Ukoliko se neki/neka učenik/učenica iz vanjskog kruga želi uključiti u razgovor, dat će to na neki način do znanja (npr. stavljanjem ruke na rame) učeniku/učenici iz unutarnjeg kruga koji/koja je upravo završio/završila svoje izlaganje i s njim/njom razmijeniti mjesta.

Takva aktivnost djecu navikava na poštivanje pravila sudjelovanja u demokratskoj raspravi. U njoj ona uče da svi članovi zajednice imaju pravo kazati što misle, ali i obvezu pozorno slušati druge. Stečene vještine kratkog i jasnog saopćavanja svojih misli i prijedloga kasnije će moći koristiti u timskom radu, procesu dogovaranja i sl.

Učenje kroz igru

Igre su složene strategije koje omogućuju ostvarivanje važnih odgojno-obrazovnih ciljeva. Malo koja pedagoška strategija tako povoljno utječe na razredno ozračje kao igra. Većina igara dobila je ime po ciljevima koji se njima postižu. U pedagoškoj literaturi spominju se senzorne, misaone, motoričke i izražajne igre, zatim didaktičke i konstruktivne igre, igre s pravilima, igre na sreću, simboličke igre, individualne i grupne igre, stvaralačke igre, socijalne igre, matematičke i jezične igre, natjecateljske (kompetitivne) i suradničke

(kooperativne) igre te glazbene i sportske igre itd. Većina tih igara didaktičke je naravi, jer se njima ostvaruju nastavni ciljevi. Neke igre su više misaone, individualne i natjecateljske, a druge više stvaralačke, kolektivne i suradničke itd. Nadalje, pojedine igre mogu više poticati razvoj intelektualnih sposobnosti (uspoređivanje, apstrahiranje, zaključivanje itd.), neke su više orijentirane na razvoj motoričkih (rastavljanje, sastavljanje, slaganje, spajanje itd.) ili senzornih sposobnosti (uočavanje, procjenjivanje, razlikovanje veličina, boja, likova itd.), a neke na sposobnosti verbalnog ili neverbalnog izražavanja (npr. pantomima).

Ako učionica ima interesno središte s igrama i igračkama, u njima se učenici i učenice mogu individualno igrati. To će dobro doći djeci koja prva završe neki zadatak pa se hoće opustiti, dok učitelj/učiteljica ne najavi neku novu aktivnost, ili djeci koja su zasićena nekom zajedničkom aktivnošću pa žele promjenu.

Pedagoške radionice

Pedagoška radionica nastavna je strategija koja je primjerena za rad s manjim grupama (15 do 20 sudionika). Taj pedagoški scenarij zapravo je simulacija, a pogodan je za razvijanje socijalnih vještina i povezivanje teorije s praksom. Radionice su u nastavnom procesu pogodne za razmjenu iskustava među vršnjacima, razvoj empatije i kolektivnu terapiju.

Za provođenje pedagoške radionice potrebno je osigurati odgovarajući prostor i opremu. Voditelj/voditeljica radionice treba predvidjeti odgovarajući scenarij događanja. Prije početka on/ona treba uspostaviti odnose povjerenja i ukratko objasniti svrhu radionice, zadatke sudionika i trajanje aktivnosti. U radionici sudionici razgovaraju, crtaju, pišu, slušaju glazbu, raspravljaju, a ponegdje plešu ili se igraju u manjim grupama ili svi zajedno. Ukoliko se sudionici ne poznaju dovoljno, na početku se primijeni neka od tehnika opuštanja i stvaranja ozračja povjerenja (npr. svatko kaže svoje ime ili nadimak, kratko opiše svoje hobije, ispriča neku anegdotu o svom imenu i sl.). Središnje mjesto u radionici često zauzima rješavanje problema ili analiza nekog slučaja, preko čega se dolazi do teorijskih spoznaja važnih za praksu.

Radionice mogu trajati do jednog sata, ali i duže ako sudionici pokažu interes za to. Važna prednost pedagoških radionica jest u tome što se u njoj aktiviraju svi sudionici. Voditelj/voditeljica se ne treba previše isticati. On/ona izbjegava kritizirati sudionike i vrednovati njihove aktivnosti, ali potiče komunikaciju među njima. Poželjno je na završetku radionice pružiti sudionicima mogućnost da ukratko iskažu svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo radom, ili da napišu ili nacrtaju odgovor na pitanje o tome kako se osjećaju, što su naučili i sl. U pravilu, mlađi/mlađe učenici/učenice se lako i neopterećeno uključuju u radionice pa treba sve poduzeti da tako i ostane. Voditelj/voditeljica treba eliminirati sve što bi moglo povrijediti sudionike.

Integrirani dan i integrirani tjedan

U današnjoj školi kao didaktičko rješenje još dominira razredno-predmetno-satni sustav koji je utemeljen prije tri i pol stoljeća. No već od 19. stoljeća postoje i drugačiji modeli u kojima se nastavni sadržaji nastoje uskladiti s načinom na koji dijete spoznaje svijet (skupna nastava, koncentracija nastave, integracija u nastavi, nastava po epohama).

Izrazi "integrirani dan", "integrirani tjedan" ili "integrirana nastava" upućuju na to da se razmrvljeni segmenti (nastavne teme ili predmeti) nastoje dovesti u neku logičnu cjelinu. Tako se u nekim školama u prva dva sata zajedničke nastave tijekom nekoliko tjedana proučava neka globalna tema ili životna cjelina, ili se radi na projektu. Za to se često koristi izraz *nastava po epohama* (jedna nastavna cjelina odgovara jednoj epohi koja traje četiri do šest tjedana).

Nastava po epohama može se organizirati i kao tjedna aktivnost. Izabere se jedna aktualna tema iz nekog predmeta s kojom se povezuju aktivnosti iz drugih predmeta koje su predviđene za taj tjedan (korelacija nastave). Tema se obrađuje tako da se čitaju literarni i stručni tekstovi, organiziraju razni oblici učeničkog izražavanja i stvaranja, proučavaju glazbeni i likovni radovi, organiziraju izleti, pozivaju gosti u školu itd. Integrirani tjedan obično započinje zajedničkim dogovorom o temi, podjelom radnih zadataka i određivanjem načina predstavljanja rezultata individualnog i zajedničkog rada. Na kraju tjedna razgovara se o rezultatima te dobrim i lošim stranama takvog načina rada.

Češći oblik je tzv. *integrirani dan* koji se može pojaviti u tri varijante:

- *frontalna varijanta integriranog dana* (naglašene su zajedničke aktivnosti učenika, a ne nastavni predmeti i četrdesetipetminutni nastavni sat);
- *individualna varijanta integriranog dana* (dogovorene jednodnevne aktivnosti se ispišu na pano ili školsku ploču, a učenici i učenice sami biraju kojim redom i kako dugo će ih provoditi);
- *grupna varijanta integriranog dana* (učenici i učenice rade u manjim grupama u kojima stječu nova znanja i vještine, uče se suradnji, timskom rada, planiranju i odgovornosti).

Takvi oblici rada traže pripremu učenika i učenica. Poznato je da u školama koje rade prema učenju Marije Montessori svaki dan prva dva školska sata učenici i učenice rade individualno, s posebno priređenim nastavnim materijalima. Svatko započinje svoj rad kad mu to odgovara. Smisao toga je da se učenici i učenice prvih razreda uče preuzimanju odgovornosti za samostalno izvršavanje nastavnih zadataka. S obzirom da je jedna od važnih zadaća današnje škole osposobljavanje učenika i učenica za samostalno učenje, individualna i grupna varijanta integriranog dana prihvatljivija je od drugih oblika frontalne zajedničke nastave, osobito u razrednoj nastavi koju ostvaruje jedan/jedna učitelj/učiteljica.

Prednosti organiziranja nastave prema integriranom modelu su: veća mogućnost prilagođavanja nastave spoznajnim i razvojnim osobinama djece i lakše ostvarivanje ciljeva suvremene nastave (npr. stjecanje vještina suradnje, privikavanje na samostalno planiranje i ostvarivanje planiranoga, osposobljavanje za samostalno učenje, razvoj kreativnosti i sl.). Nedostaci se mogu pojaviti ako učitelj ne uspije optimalno rasporediti vrijeme za obradu svih predviđenih nastavnih tema, čime dovodi u pitanje opće standarde znanja i vještina koji su utvrđeni za određenu dob.

Primjer integriranog dana

Prvi dan i prvi tjedan u školi

Vjerojatno se svatko rado prisjeća prvog dana u školi. Uz taj dan i tjedan obično su vezane duboke emocije. Stoga je važno da ih učitelj/učiteljica osmisli i organizira tako da potiču stvaranje suradničkog i demokratskog ozračja koje će se nastaviti njegovati tijekom školske godine.

U novije vrijeme škole za taj dan pripreme zajedničku svečanost na kojoj stariji/starije učenici/učenice novim učenicima/učenicama i njihovim roditeljima pjevaju, recitiraju ili pripreme kraći igrokaz. Nakon svečanosti učenici i učenice odlaze s učiteljima/učiteljicama u svoju učionicu. S obzirom da ih za to vrijeme roditelji najčešće čekaju ispred škole, ravnatelj/ravnateljica ili stručni suradnik (pedagog/pedagoginja ili psiholog/psihologinja) može za njih organizirati stručno predavanje ili razgovor na temu "Dijete u prvom razredu", u kojemu će roditelje upoznati s razvojnim osobinama djece te dobi, ciljevima i zadacima nastave, pravilima školskog života, poteškoćama prilagodbe itd. Dobro je da tijekom razgovora roditelji sjede u krugu.

Djeca bi također trebala sjediti u krugu u svojoj učionici, budući da je prvi dan – dan međusobnog upoznavanja. Neki učitelji unaprijed pripreme bedževe od kartona s imenom učenika/učenice koje im uruče po dolasku u učionicu. Bedževi mogu biti različitih boja i oblika. U devedeset minuta druženja poželjno je izmijeniti nekoliko aktivnosti kako bi se održala dječja pozornost. U prvom razgovoru u krugu djeca se predstave, kratko iznesu što vole, što znaju o školi, što očekuju od škole itd. Jedna od igara može biti međusobno upoznavanje u paru. Učenici/učenice, primjerice, traže one koji imaju isti oblik ili boju bedža. Kad se pronađu, svaki ispriča koju igru najradije igra ili koja mu je najdraža igračka kod kuće. Nakon toga se ponovno sjedne u krug u kojemu svaki/svaka učenik/učenica drugima predstavlja svog/svoju novog/novu prijatelja/prijateljicu (ime, najdražu igru ili igračku).

Pedagoška i psihološka svrha tih aktivnosti jest međusobno upoznavanje, privikavanje na školske uvjete i stvaranje ugodnog i suradničkog ozračja. U prvom tjednu učitelj/učiteljica treba planirati što više takvih aktivnosti, uključujući i one kroz koje djeca upoznaju školski prostor, školsko dvorište i sve zaposlenike u školi. Sve bi to trebalo pridonijeti prihvaćanju škole kao drugog doma u kojem će boraviti i raditi idućih godina.

Od nastavnih strategija za prvi tjedan može se preporučiti igra, razgovor u krugu te igre u školskom dvorištu. Za to vrijeme učitelj/učiteljica promatra svako dijete kako bi bolje upoznao/upoznala njegove osobine i sklonosti.

Primjer integriranog dana

Zadnji dan škole i završna školska svečanost

Završetak druženja od 175 dana, odnosno 35 tjedana treba na neki način obilježiti. To je prigoda da se svi prisjete dobrih i loših iskustava i da predlože promjene, što znači da bi učitelj/učiteljica trebao/trebala posvetiti pozornost izboru scenarija i za zadnji dan nastave. Važno je da taj dan bude drugačiji od ostalih i da svatko ima mogućnost reći što želi.

Sadržaj takvog integriranog dana može biti suradnja i prijateljstvo. Dan započinje razgovorom u krugu na temu "Što smo lijepo doživjeli ove školske godine?" Svatko govori o situaciji koja mu se

usjekla u pamćenje. Potom slijedi razgovor u krugu o značenju prijateljstva i igra "Mali poklon za svakoga". (*Napomena 1*: Svatko dobije onoliko papirića formata A-5 koliko ima učenika u razredu. Na papiriće pišu jednu dobru osobinu, vrlinu ili crtu ličnosti za svakog/svaku učenika/učenicu. Djeci možemo sugerirati korištenje rečenica tipa "Volim kod tebe odvažnost i hrabrost", "Volim kako se smiješ", "Sviđa mi se tvoja spremnost da svima pomogneš", "Volim se igrati s tobom", "Sviđa mi se tvoja duhovitost" i sl.

Kada su papirići napisani, učitelj/učiteljica ih razdijeli. Učenici i učenice pročitaju poruke i svaki izabere jednu koja mu se posebno sviđa i koju pročita drugima sjedeći u krugu. Slijedi igra "Tko sam ja" (*Napomena 2*: Učitelj/učiteljica pripremi ljepljive listiće s nazivima likova iz priča koje su obrađivali tijekom godine. Svakom učeniku i učenici zalijepi se po jedan listić s imenom određenog lika na čelo ili leđa tako da svi, osim njega/nje, vide što piše. Pojedini učenik/učenica stane leđima okrenut razredu i postavlja pitanja kako bi saznao tko je on/ona. Pitanja su tipa: "Jesam li ja poznata ličnost?", "Jesam li ja šumska životinja?, "Jesam li ja muško?" itd.

Na kraju se organizira "Veseli slatki koktel" uz slatkiše i sokove te omiljenu glazbu i ples. Kada osjeti da su učenici i učenice zasićeni, učitelj/učiteljica oglasi kraj zajedničke nastave, rukuje se sa svakim/svakom učenikom/učenicom uz neku duhovitu i pozitivno usmjerenu poruku (npr. "Nedostajat će mi tvoji vicevi", "Što ću ja bez tvoje pomoći do jeseni?", "Naspavaj se ovog ljeta da nam na jesen manje kasniš", "Pozdravi svog kućnog ljubimca i ne zaboravi da je i za njega vruće ljeto" itd.

Primjer integriranog dana

Suradnja

Cilj: razumijevanje povezanosti među ljudima, upućenosti jednih na druge te potrebe međusobnog dopunjavanja i pomaganja.
Razred: 1.

Tijek aktivnosti:

1. *situacija:* razgovor u krugu (ponavljanje sadržaja iz prirode i društva koji se odnose na doba dana);
2. *sitaucija:* čitanje priče "Dobro jutro - laku noć";
3. *situacija:* razgovor u krugu (Učenici i učenice se potiču na razmišljanje o sadržaju priče: *Zašto su Mjesec i Sunce ponekad zajedno na nebu? *Zašto je Sunce važno Zemlji? *Zašto je Mjesec važan Zemlji? *Tko je važniji? *Kako se Mjesec osjećao kad je Sunce pričalo svoju priču? *"Stalno slušam JA i JA!" - sjećate li se tko je to govorio? *Možete li objasniti tu rečenicu? *Kakav je bio njihov dogovor?);
4. *situacija:* povezivanje sa stvarnim životom (*Je li se nekom dogodilo nešto slično - da se netko pravio važan i mislio samo na sebe? - Pričam priču o rođenju mog brata, za koga sam dugo mislio da je mamino Sunce, a onda sam shvatio da sam i ja mamin Mjesec, i da smo joj jedan i drugi jednako važni.);
5. *sitaucija:* tjelesna aktivnost (Učenici i učenice trče u paru. Jedan od njih je Mjesec a drugi Sunce. Na dogovoreni znak Mjesec trči oko Sunca a zatim Sunce oko Mjeseca.);

6. *sitaucija:* pišemo i čitamo (Učenici i učenice pišu u bilježnice nekoliko rečenica o Suncu i nekoliko rečenica o Mjesecu, npr. "Sunce donosi proljeće" ili "Mjesec osvjetljava noć". Učenici razmjenjuju bilježnice i čitaju napisano.);
7. *situacija:* tjelesna aktivnost: igra: "Laku noć - Dobar dan" (Na *laku noć* učenici i učenice sjednu u čučanj, a na *dobar dan* ustaju i stoje mirno.);
8. *sitaucija*: slikanje u tehnici gvaš (Učenici i učenice radeći u paru samostalno odrede tko će od njih biti Sunce a tko Mjesec. Bojom prikazuju noć i dan na istom listu papira i svatko na svojoj strani.);
9. *situacija:* pjevanje (Učitelj/učiteljica čita tekst pjesme Grigora Viteza "Dohvati mi tata mjesec". Nakon toga se prelazi na učenje pjesme "Dok mjesec sja", koju je uglazbio N. Njirić.);
10. *situacija:* pitalice (Organizira se kako bi učenici i učenice mogli/mogle postavljati pitanja, pr: *Što je plima i oseka? *Zašto je mjesec kralj oceana? *Zašto imamo zimu i proljeće? *Zašto nije uvijek ljeto? *Zašto bez sunca ne bi bilo kruha? itd.);
11. *situacija:* igra "Dan - noć" (Učenici i učenice se podijele u dvije jednake grupe - Dan i Noć - koje stoje jedna nasuprot drugoj na udaljenosti od 20 metara u nekom omeđenom prostoru, najbolje na košarkaškom ili rukometnom igralištu. Na učiteljev/učiteljičin povik "Dan", grupa Dan bježi, a grupa Noć ih nastoji što prije uhvatiti i dovesti do učitelja/učiteljice. Učenik/učenica se smatra uhvaćenim/uhvaćenom kad ga/ju onaj tko hvata dodirne po bilo kojem dijelu tijela. Smisao je da grupa Noć što prije uhvati učenike i učenice grupe Dan. Kada to uspiju, učenici i učenice se vraćaju na svoja mjesta i igra se ponavlja.);
12. *situacija:* razgovor u krugu (Svi učenici i učenice kratko odgovaraju na pitanje: Što ti se danas najviše svidjelo?).

Napomena: Dio aktivnosti se odvija u učionici a dio na školskom dvorišti ili u dvorani za tjelesni odgoj. Trajanje pojedine aktivnosti ovisi o motivaciji učenika te o vještini učitelja/u;iteljice u organiziranju planiranih aktivnosti.

Priredili**:** *Ante Kolak i Milan Matijević*

Prilog

Dobro jutro – laku noć

Prije mnogo godina prepiralo se Sunce s Mjesecom. Prepirali su se tko je od njih Zemlji važniji. Sunce je kazalo Mjesecu: "Kada sjajiš, ti samo odražavaš moje svjetlo. Ali kada ja izađem, ljudi se raduju i jedni drugima požele dobro jutro. Kada ugrijem Zemlju, donosim joj vjetar i oblake, pokrećem ih. Tako nastaju voda i kiša za ljude, životinje i biljke.

A tko donosi proljeće? Ja! Zahvaljujući mojoj svjetlosti i toplini niču biljke, cvjeta drveće i cvijeće. Vraćaju se ptice selice iz svojih zimskih postojbina i savijaju gnijezda. Ljeti su moje zrake najjače. Pomažu da sazrije žito, voće i povrće. Tako ljudi i životinje imaju što jesti cijele godine.

U jesen kada bivam slabije, voće je već slatko od moje topline i puno je šećera. Bez mene nema kruha. Uopće, bez mene nema ničeg na ovom svijetu. Bez mene bi se Zemlja smrznula i pretvorila u led. Sve bi bilo hladno. I zauvijek bi zavladala zima."

"Ah!", reče Mjesec, "Stalno slušam JA i JA.

Kada se noću ne bi zemlja u sjeni odmarala, tvoj bi žar sve spalio. Cijeli bi svijet postao pustinja. Bez mog svjetla svaka bi noć bila tamna. U mojoj blijedoj svjetlosti slavuji najljepše pjevaju, cvrčci cvrče svoje pjesme, a ljudi ih pišu o meni i mojoj mjesečini. Postaju tako bliži jedni drugima.

Moj sjaj čini zimu ponešto toplijom, a snijeg i led blistaju u mojoj svjetlosti poput dragulja. Ti možeš pokrenuti vjetar i oblake, ali kaži mi, tko je kralj oceana? Samo ja mogu pokrenuti mora na plimu i oseku.

U mome sjaju ljudi požele jedni drugima laku noć i zatim odu spavati. Za vrijeme mog putovanja noćnim nebom oni se odmaraju da bi tebe, Sunce, mogli opet ujutro pozdraviti."

Dok je Mjesec govorio, Sunce je šutjelo i slušalo. Ali napokon reče: "Nikada nisam mogao vidjeti zemlju u vlastitoj sjeni. Sretan sam što si mi sve to ispričao i raduje me što noću svijetliš Zemlji. To zvuči tako spokojno i miroljubivo. Kako bih te rado jednom u noći posjetio, ali to onda ne bi bila noć."

Ali mjesec se mudro dosjetio: "Koji put ću se ipak u tijeku dana pokazati s tobom na nebu. Kad nas ljudi ugledaju zajedno, moći će jedni drugima u isto vrijeme poželjeti i 'laku noć' i 'dobro jutro'."

"Tvoj mi se prijedlog sviđa", odgovorilo je Sunce. "Svi će tada vidjeti da su Sunce i Mjesec prijatelji."

"Dobro jutro!", poželio je Mjesec.

"Laku noć!", poželjelo je Sunce.

Primjer integriranog tjedna

Ljubav i suradnja

Cilj: poticanje osjećaja ljubavi i suradnje u svakodnevnom životu.
Razred: 4.

Tijek aktivnosti:

Prvi dan:

- čitanje basne "Labud, rak i štuka" te razgovor u krugu o porukama teksta;
- zajedničko gledanje filma "Vlak u snijegu";
- razgovor u krugu o filmu te usmeno odgovaranje na pitanje "Kako nam suradnja pomaže u neprilici";
- likovno prikazivanje onih dijelova filma u kojima je bila presudna suradnja učenika (tehnika po slobodnom izboru);
- razgovor u krugu na temu "Suradnja u školi, kod kuće, na igralištu, na izletu…"

Drugi dan:

- pjevanje prigodne pjesme uz pokrete (svi učenici u slobodnom dijelu učionice);
- prisjećamo se priče "Pale sam na svijetu" i ističemo pouku priče;
- rješavanje problemskih (tekstualnih) zadataka iz matematike (grupni rad, tri do četiri učenika u grupi);

- ponavljanje pjesme iz uvodnog dijela dana;
- vježbanje zadataka iz matematike (rad u parovima);
- razgovor u krugu na temu "Slušati druge" . Nakon slobodnog razgovora u krugu slijedi varijanta "Svatko mora započeti svoju rečenicu zadnjim slovom predgovornika";
- dogovor o samostalnom pismenom radu koji treba napisati kod kuće: "Pokušaj smisliti pjesmicu ili priču posvećenu svojim prijateljima!"

Treći dan:

- čitanje teksta Tonko Bontonko koji govori o pristojnom ponašanju djece u zgradi;
- razgovor o tekstu i provođenje kratke ankete (šest tvrdnji o lijepom ponašanju za koje učenici i učenice trebaju procijeniti jesu li točne ili su netočne);
- grupni rad učenika na sadržajima prirode i društva (nastavna jedinica: Stanujemo u stambenoj zgradi);
- dogovor o samostalnom pismenom radu kod kuće na temu "Kako surađujem s roditeljima, susjedima i prijateljima";
- rješavanje zadataka iz matematike na nastavnim listićima (grupni rad);
- čitanje i razgovor o tekstu "Zašto kosa nisu pozvali u berbu?";
- igre na snijegu: zajednička izrada snjegovića.

Četvrti dan:

- razgovor u krugu o ljubavi ("Uskoro je Valentinovo!");
- čitanje i analiza pjesme "Volim te" (Mladen Kušec);
- rešavanje "slatkih" zadataka iz matematike (rad u mješovitim parovima - dječak i djevojčica);
- izrada zajedničkog panoa posvećenog Valentinovu uz slušanje glazbe po izboru učenika (dječji likovni radovi, ukrasi, pjesme, izreke o ljubavi, zanimljivosti itd.).

Peti dan:

- razgovor u krugu o pročitanom književnom djelu "Pismo iz zelengrada" (tekst govori o suradnji i odnosu čovjeka prema prirodi);
- anketiranje i razgovor o pitanjima iz ankete;
- suradničke igre;
- matematika (učenje putem igre);
- tjedni zaključci: a) u grupi 3-4 učenika/učenice objašnjavaju kako su shvatili/shvatile pojmove ljubavi i suradnje i b) u krugu odgovoriti na pitanje "Što mi se najviše svidjelo u zajedničkom radu protekli tjedan".

Prijedlozi za daljnje aktivnosti: Učenici i učenice mogu dogovoriti zajedničku pripremu razrednih novina na temu "Ljubav i suradnja". Prednost imaju zajednički radovi dvoje ili više učenika i učenica.

Priredili: *Vesna Javorović, Dijana Mehmedinović i Milan Matijević*

F.1.3. Suradnja roditelja i škole

Od roditelja koji su upisali dijete u javnu školu često čujemo rečenicu: "Danas mi je dijete pošlo u školu". Od roditelja koji su upisali dijete u waldorfsku školu obično čujemo: "Danas smo pošli u školu". Te dvije rečenice odražavaju dva pristupa suradnji roditelja i škole. U prvom slučaju škola se shvaća kao mjesto u kojemu dijete provodi dio svog života u učenju koje ne stječe u obitelji. U drugom slučaju škola se shvaća kao mjesto u kojemu se nastavljaju nastojanja obitelji na ostvarivanju ciljeva cjelovitog odgoja pa se od obitelji traži da prihvati pedagoški stil koji njeguje škola. Da bi se to ostvarilo, roditelji dolaze u školu, a učitelji posjećuju djecu u njihovim obiteljima.

Iako ne moramo u cjelini prihvatiti waldorfski pristup, takav model suradnje između obitelji i škole mnogo je bolji od prvog modela. Mnogo je razloga zašto se roditelji i učitelji/učiteljice trebaju češće susretati ili komunicirati o ciljevima odgoja i razvoju djece. S jedne strane, dobro je da djeca svjedoče tu suradnju. S druge strane, poželjno je da se između roditelja i učitelja/učiteljice stvori povjerenje koje vodi suradnji i ujednačavanju pedagoških pristupa u školi i obitelji radi jedinstvenog pedagoškog djelovanja. Pri tome je važno da učitelj/učiteljica u svom radu vodi računa o činjenici da se obitelji međusobno razlikuju po kulturi, obrazovanju, socio-ekonomskom statusu itd. Učitelj/učiteljica mora uvažavati te razlike i postupati u skladu s načelom individualizacije: *uvažavaj individualne razlike među roditeljima u svim oblicima pedagoške komunikacije*!

Telefoniranje

Na početku školske godine roditelji i učitelj/učiteljica trebaju razmijeniti svoje telefonske brojeve. Taj medij komuniciranja učitelj će koristiti za hitne slučajeve, kao i roditelji, ali i za povremene pedagoške konzultacije.

U jednoj nizozemskoj školi telefon se rabi na krajnje originalan način. Primjerice, učiteljica koja mora hitno zubaru telefonira jednom/jednoj svom/svojoj učeniku/učenici da ne može početi nastavu u 9:00 nego u 10:30. On/ona prenese poruku telefonom dvojici učenika/učenica koji prenose poruku dalje, tako da su u nekoliko minuta svi obaviješteni. Ako neki/neka učenik/učenica nema telefon, njega/nju obavještava učenik/učenica koji/koja živi u blizini.

Roditelji u razredu

Neki učitelji omogućuju roditeljima da provedu određeno vrijeme u razredu i prate učenje i ponašanje svog djeteta. Povremeno je dobro angažirati roditelje i na nekim programskim zadacima ili projektima (opremanje razredne knjižnice, umnožavanje razrednih novina, opremanje razredne igraonice, provođenje ekoloških projekata, uređenje školskog igrališta ili vrta, priprema izleta, traženje sponzora i sl.).

Učitelj/učiteljica posjećuje obiteljski dom

Iako se većina informacija o učeniku i njegovoj obitelji može dobiti na individualnim konzultacijama u školi, dobro je da učitelj/učiteljica jednom godišnje ili jednom u dvije

godine posjeti učenika/učenicu u njegovu/njenu domu. Roditeljima se objasni smisao takvih posjeta na prvom roditeljskom sastanku. No s obzirom da se uz taj oblik suradnje javljaju brojna pitanja, važno je naglasiti da je jedini smisao takvih posjeta uspostavljanje bolje suradnje između obitelji i učitelja/učiteljice kao pretpostavke učinkovitijeg poticanja razvoja djeteta. Mnogi podaci do kojih učitelj/učiteljica dođe na taj način (odnosi u obitelji, odnosi prema djetetu, stambeni uvjeti, zdravstveno stanje članova i sl.), povjerljive su naravi i ne smiju se rabiti ni u koju drugu svrhu osim one koja pridonosi dobrobiti samog djeteta.

Individualne konzultacije

Učitelj/učiteljica početkom školske godine obavijesti roditelje o vremenu kad im stoji na raspolaganju za individualni razgovor. Potrebno je izabrati termin koji odgovara većini roditelja i u školi pronaći odgovarajući prostor. Ukoliko se pojavi neki ozbiljniji problem, razgovor se može organizirati i izvan redovitih roditeljskih konzultacija.

Roditeljski sastanci

Za organiziranje roditeljskih sastanaka također je potrebno osigurati poticajno ozračje i odabrati odgovarajuće strategije za zajednički rad. Sastanci se organiziraju radi postizanja zajedničkog dogovora ili razmjene mišljenja, a ne samo radi informiranja roditelja o problemima njihove djece. Poželjno je da roditelji tijekom sastanka sjede u krugu i da se na početku dogovore pravila sudjelovanja. Poželjno je da se na svakom roditeljskom sastanku obradi po jedna pedagoška tema, primjerice: Osposobljavanje djece za samostalno učenje, Prava i odgovornosti djeteta i učitelja/učiteljice u školi, Djeca s posebnim potrebama u razredu itd. Nadalje, valja reći da se svaki problem s pojedinim/pojedinom učenikom ili učenicom mora najprije rješavati individualnim razgovorom s njegovim/njenim roditeljima.

F.1.4. Posebne upute za izbor strategija i metoda rada na Programu

Obradi pojedine cjeline ili teme Programa može se pristupiti na više načina, ovisno o ciljevima i zadacima nastave, dobi i interesu učenika, spremnosti učitelja te potrebama i mogućnostima škole i lokalne zajednice. Postupci koje nalazimo uz pojedine aktivnosti, kao i oni koji su opisani u prethodnom poglavlju, predstavljaju metodički okvir koji učitelj/učiteljica nadopunjuje prema konkretnim potrebama grupe koju poučava.

Najvažnije je da se pri izboru načina rada polazi od načela aktivnosti, interakcije i suradnje. U pravilu je svaka strategija ili metoda koja učenicima i učenicama daje prostora za iskazivanje osobnog iskustva i međusobnu komunikaciju i koja učitelja/učiteljicu stavlja u suradnički odnos prema njima, primjerena za ostvarivanje svih ciljeva Programa. Učitelj/učiteljica se mora osloboditi uvjerenja da je škola jedino mjesto poučavanja, da je on/ona jedini nositelj/nositeljica i tumač znanja te da su učenici samo primatelji i slušači. Dijete u školu ne dolazi kao "neispisana ploča" niti iz nje izlazi kao "napunjena vreća". Mnoga znanja i vještine koje nosi u život rezultat su spontanog i nenamjernog učenja u školi, oko škole i izvan škole. Svakodnevna, verbalna i neverbalna, komunikacija te događanja u razredu, školi, obitelji i lokalnoj zajednici, jednako snažno poučavaju kao i udžbenik ili izravna učiteljeva/učiteljičina pouka.

Budući da se u Programu stalno naglašava da se znanje i vještine koji su potrebni za promicanje i zaštitu ljudskih prava stječu razmjenom iskustava između odraslih i djece, ali i među djecom, te da se stavovi, uvjerenja i ponašanja učvršćuju djelovanjem, savjetuje se učiteljima/učiteljicama da u svakoj aktivnosti koja traži odlučivanje ili izvođenje zaključka, predvide dovoljno vremena za razgovor ili raspravu u kojoj učenici i učenice razmjenjuju svoja mišljenja prije donošenja zajedničke odluke koja ih obvezuje na određeno ponašanje.

Upute učiteljima/učiteljicama
za izbor učinkovitih strategija i metoda primjene Programa

- ***Program kao okvir*** – Nakon što se upoznate s Programom, razmislite gdje i kako ga možete uključiti u svoju nastavu, izvannastavne aktivnosti i druge oblike rada s učenicima i učenicama (npr. sat razrednika). Predložene aktivnosti mogu se i trebaju usklađivati s nastavnim sadržajima. Prilagođavajući ih svojim potrebama, postupno ćete doći do svog vlastitog programa poučavanja za ljudska prava.
- ***Holistički ili sinergijski pristup*** – Programom se promiče holistički ili sinergijski pristup učenju za ljudska prava. To znači da svaku aktivnost treba usmjeriti na razvoj spoznajne, osjećajne i ponašajne strane učenika i učenica. Osim usvajanja činjenica o ljudskim pravima, potrebno je razvijati odgovarajuće intelektualne, socijalne i druge vještine, vrijednosne stavove i obrasce ponašanja.
- ***Raznolikost sadržaja i izvora učenja*** – Koristite što raznovrsnije sadržaje i izvore poučavanja za ljudska prava (udžbenici, priručnici, dječja literatura i časopisi, novine, stripovi, fotografije, crteži, plakati, posteri, filmovi, video-igrice itd.). Time ćete učenike i učenice naviknuti da tragaju za odgovorima i da budu otvoreni prema različitim stajalištima, što je temelj za donošenje znalačkih i neovisnih prosudbi.
- ***Postupnost*** – Rad na Programu započnite jednostavnim aktivnostima koje su bliske svima ili većini učenika i učenica, a nakon toga ih postupno uvodite u probleme lokalne zajednice, domovine i svijeta. Omogućite im da najprije upoznaju sebe i njima bliske osobe. Razgovore i rasprave usmjerite na pojedinca i njegov odnos s drugima, a tek onda na stajalište grupe.
- ***Aktivne, iskustvene i istraživalačke metode učenja*** – Primjenjujte aktivne, iskustvene i istraživalačke metode poučavanja i učenja, jer se njima na najbolji način priprema učenika/učenicu za znalačko, aktivno i odgovorno sudjelovanje u demokratskoj zajednici. S tim u svezi:
  - organizirajte što češće raznovrsne igre, simulacije, igre uloga, "oluju ideja", igre asocijacije, intervjue, kvizove; uključite ih u humanitarne i druge akcije u lokalnoj zajednici; pomognite im da organiziraju kampanje i pišu protestna pisma; omogućite im da svoje radove predstave na izložbama, u školskim ili lokalnim glasilima; potičite učenike i učenice da koriste izvore za učenje izvan škole; poučite ih kako analizirati tekstove i dokumente, kako koristiti fotografije, stripove, karikature, novinske članke, video zapise itd., kako se baviti pojedinačnim slučajevima, kako učiti rješavajući probleme;
  - omogućite učenicima i učenicima da razmjenjuju mišljenja i poučavaju jedni druge radom u paru, ili u većim ili manjim grupama;

- postavite u učionicu kutiju u koji učenici i učenice u svako doba mogu ubaciti svoj prijedlog teme za razgovor ili raspravu, osobito kad ih tišti neki problem koji sami ne mogu riješiti;
- oslobodite se redova klupa koji prisiljavaju učenike i učenice da međusobno komuniciraju gledajući jedni drugima u potiljak, i koristite što više razgovor u krugu, koji, osim što rješava taj problem, potiče na sudjelovanje čak i povučenije učenike/učenice;
- koristite kad god možete tehniku "oluje ideja" koja obuhvaća prikupljanje, klasificiranje, selekcioniranje i izdvajanje najprihvatljivijih ideja;
- potičite učenike i učenice na razgovor i raspravu; naučite ih što znači iznijeti vlastito mišljenje, aktivno slušati druge i valjanim argumentima braniti određeno stajalište; u raspravama koristite tzv. čarobni mikrofon (bilo koji manji predmet, npr. olovku), koji disciplinira sugovornike/sugovornice: uči ih jezgrovitom izlaganju, strpljivosti i pozornom slušanju drugoga;
- provodite što češće zadatke koji traže kreativno pisanje i, općenito, pismene tematske radove kao podlogu za razgovor i raspravu; kombinirajte pismene radove s crtežima, osobito u radu s mlađim učenicima i učenicama;
- potičite učenike i učenice da predlažu, planiraju i provode istraživačke projekte u suradnji sa starijim učenicima/učenicama, učiteljima/učiteljicama, roditeljima, lokalnim nevladinim udrugama, medijima itd.

- ***Sloboda izražavanja*** – Osigurajte da učenici i učenice slobodno iznose svoje mišljenje. Dajte im do znanja da je svako njihovo pitanje, primjedba ili prijedlog dobrodošlo i da pridonosi kvaliteti rada u razredu. Uvjerite ih da je sudjelovanje u raspravi te iznošenje i obrazlaganje vlastitog mišljenja, kao i uzajamno poštivanje mišljenja sugovornika/sugovornica jednako važno, ako ne i važnije, od točnosti odgovora. Potičite rasprave u manjim grupama koje traže aktivno sudjelovanje svih. Pomozite im da usvoje najvažnija pravila razredne rasprave: a) svatko ima pravo iznijeti svoje mišljenje; b) nikoga se ne prisiljava na iznošenje mišljenja; c) ismijavanje i podcjenjivanje sugovornika/sugovornice nije dopušteno i d) rasprava treba voditi zajedničkom rješenju koje obvezuje sve učenike i učenice.
- ***Prava i odgovornosti*** – Osim slobodnog iznošenja mišljenja, potičite pregovore, dogovore i izvođenje zajedničkih zaključaka. Omogućite učenicima i učenicama da preuzimaju inicijativu, ali i da se drže dogovora. Jačajte individualnu i kolektivnu odgovornost za uspjeh svakog/svake učenika/učenice posebno i razreda u cjelini. Pokažite im svojim primjerom što znači snositi odgovornost za dobrobit grupe.
- ***Samopoštovanje i poštovanje razlika*** – Kako je razumijevanje, priznanje i poštovanje sebe i drugih temelj života u demokratskoj zajednici, u radu stavite naglasak na one aktivnosti koje potiču razvoj samopoštovanja i sigurnosti u sebe, kao i poštovanja drugih. Na taj ćete način privikavati učenike i učenice da različitosti vide kao bogatstvo a ne kao problem. Poučite ih kako analizirati i tumačiti kulturna obilježja pojedinih grupa (od obitelji do naroda i regija), kako pronalaziti sličnosti i razlike među grupama (liste kulturnih oznaka); potičite ih na igranje uloga i simulaciju kulturnog kontakta između predstavnika različitih kulturnih grupa; organizirajte posjete etnografskom muzeju ili zbirci s ciljem upoznavanja lokalne i/ili nacionalne kulture; bavite se tiskom za djecu i mladež radi utvrđivanja obilježja

njihove kulture; obilježavajte blagdane i praznike nacionalnih manjina i drugih kultura, ali i međunarodno priznate dane.

- ***Demokratsko ozračje*** – Osigurajte da učenici i učenice uče u demokratskom okruženju u kojemu se potvrđuje dostojanstvo svake osobe, slijede zajednička pravila ponašanja, poštuju razlike i skrbi o drugima. Aktivno i odgovorno građanstvo rezultat je učenja i socijalizacije u okvirima demokratski organizirane i vođene škole. Njegujte pristup koji kod učenika i učenica učvršćuje uvjerenje da demokracija ovisi o znanju, djelovanju i odgovornosti svakog pojedinca. Organizirajte barem dva puta godišnje "Dan (ili sat) otvorenih pitanja učiteljici" (tko je ona, što voli, što ne voli, što misli o pojedinim učenicima, sl.);
- ***Osjećaj zajedništva*** – Radom u timu i suradničkim učenjem razvijajte kod učenika i učenicama osjećaj zajedništva i pripadnosti razredu i školi. Istinsko zajedništvo javlja se kao rezultat osjećaja osobne slobode i vrijednosti, međuovisnosti i sigurnosti.

Mirno rješavanje sukoba – S učenicima i učenicama razradite pravila i postupke mirnog rješavanja sukoba koji obvezuju sve. Usmjerite svoju pozornost i na sljedeće savjete:

  - vježbajte tehniku mirnog rješavanja sukoba na konkretnim primjerima, izmislite igrokaz ili predstavu s lutkama o tome što se događa u sukobima (između djece, djece i roditelja, djece i učitelja/učiteljice itd.) i pri tome poštujte dječje osjećaje koji oni prenose na lutke;
  - u slučaju sukoba između dvoje/dvije učenika/učenice ili dviju grupa organizirajte "mirovnu konferenciju" kao igru uloga u kojoj i vi i učenici/učenice imate jasne uloge; naviknite ih da ne osuđuju sukobljene strane nego da ustrajavaju na primjeni tehnika mirnog rješavanja sukoba koje vode do zajedničkog rješenja;
  - povremeno proglasite "Dan bez sukoba" u kojemu se dogovorenim znakom (npr. dignuta ruka) upozorava na pojavu sukoba i obvezu sukobljenih strana na mirno rješavanje;
  - pokrenite višegodišnji projekt usmjeren učvršćivanju mira; odredite naziv, zadatke, nositelje, vrijeme provođenja, potrebna sredstva i potencijalne donatore, postupke primjene, način izvještavanja i širenja informacija o rezultatima;
  - osobitu pozornost usmjerite na sukobe među djecom koji polaze od nacionalne ili etničke pripadnosti; razmjenom mišljenja i stavova o drugima osvještavajte i otklanjajte prebrze generalizacije, stereotipe i predrasude o pripadnicima manjinskih i većinske grupe, koji su polazišta netrpeljivosti među ljudima; analizirajte stavove prije i poslije takvih sukoba, tražite rasne, etničke i rodne stereotipe u dječjoj literaturi, vizualnim porukama i reklamama; propitujte stavove i ponašanje svojih učenika i učenica metodom simulacije sukoba i sl.

- ***Suradnja s roditeljima i lokalnom zajednicom*** – Uključite roditelje i ostale članove zajednice u školski život. Pozovite lokalne stručnjake, predstavnike nevladinih organizacija i sl. udruge na razredne rasprave. Potičite učenike i učenice da sami predlažu goste, organiziraju njihov dolazak i pripremaju pitanja za rasprave. Savjetujte ih kako organizirati intervjue, voditi bilješke i pisati izvještaj. Pripremite ih na poteškoće do kojih dolazi kad odrasli nisu spremni prihvatiti djecu kao ravnopravne sugovornike. Savjetujte ih da racijama, na dopisivanje s drugim školama u zemlji i svijetu.

F2. Osiguranje kvalitete

F.2.1. Praćenje i vrednovanje

Ostvarivanje ciljeva i zadataka u obrazovanju za ljudska prava ovisi i o pristupu koji se odabere za utvrđivanje uspješnosti primjene programa. Klasičan pristup ispitivanja uspješnosti u svim nastavnim predmetima jest vrednovanje količine znanja učenika/učenice, pri čemu se primjenjuju ili zadaci objektivnog tipa ili testovi, a čitav postupak završava utvrđivanjem numeričke ocjene. Iako ponašanje učenika i učenica, osobito njihovi međusobni odnosi, realno utječe na opću sliku koju učitelj/učiteljica ima o pojedinom djetetu, ono formalno ne ulazi u sadržaj ocjene. Stoga se u takvom sustavu vrednovanja ni ne očekuje od učitelja/učiteljice da promatra svoje ponašanje u razredu niti da osvještava kako ono utječe na uspjeh, odnosno neuspjeh učenika i učenica. Čak i kad to ne želi, učitelj/učiteljica naprosto mora svu pozornost usmjeriti na količinu usvojenih informacija, što se pogrešno naziva "znanjem učenika/učenice", jer je to, nažalost, jedino što legitimira njegov/njen rad.

Usprkos opće prihvaćenosti ocjenjivanja, među stručnjacima se i danas vodi rasprava oko dva sljedeća pitanja: a) treba li znanje učenika/učenica mjeriti prema nekim unaprijed određenim standardima ili kriterijima, ili prema nekom njegovom/njenom početnom stanju u procesu učenja i mogućnostima, i b) što treba ocjenjivati i što je najvažnije za stjecanje opće slike uspješnosti učenika/učenice. Ako se polazi od shvaćanja da djeca trebaju zadovoljiti neke unaprijed zadane standarde ili kriterije znanja, učitelj/učiteljica iskazuje njegovu uspješnost nekom od dogovorenih brojčanih pokazatelja (npr. brojevima od jedan do pet, jedan do deset, ili jednostavno riječima čije je značenje unaprijed određeno: veoma uspješno, uspješno, donekle uspješno, neuspješno).

No suvremena škola ističe potrebu ostvarivanja i drugih ciljeva, kao što su, primjerice, razvoj moralnog rezoniranja, socijalnih vještina, interkulturalne kompetencije i snošljivosti; razumijevanje i poštivanje drugih naroda, etničkih grupa ili kultura te osoba s posebnim potrebama, kao i razvoj aktivnog i odgovornog građanskog ponašanja itd. I dok se poznavanje činjenica i stupanj informiranosti učenika i učenica može relativno lako, pismeno ili usmeno, provjeravati i bodovati numeričkom ocjenom, vrednovanje pravednosti, snošljivosti, ili odgovornog sudjelovanja u demokratskom odlučivanju, otvorenosti na izazove i sl., znatno je teže pratiti, a još teže ocjenjivati na klasičan način. Ti ciljevi, naime, uglavnom pripadaju vrijednosnom ili ponašajnom području koji su do danas ostali zapostavljeni u klasičnom modelu škole.

Ti ciljevi zauzimaju središnje mjesto u sklopu humane, otvorene i demokratske škole okrenute djetetu. Uz modele takve škole često se vezuju pojmovi "pedagogija uspjeha za sve", "didaktički ugovor" i samovrednovanje ili samoocjenjivanje.

Pedagogija uspjeha za sve

Neke alternativne škole odavno djeluju u skladu s tzv. "pedagogijom uspjeha za sve". U njima nema ponavljanja razreda, kognitivni razvoj učenika i učenica se ne zapostavlja, ali se na njega gleda samo kao na dio cjelokupnog učenja za život. Prvenstvo u učenju ima cjelovit doživljaj učenika/učenice, osobito njegov/njen emocionalni, socijalni i moralni razvoj.

Razred se shvaća kao socijalni organizam koji se mijenja i razvija zahvaljujući razlikama među učenicama. Razlike se poštuju i njeguju, jer su važne za život razrednog kolektiva. Iako se ne moramo složiti sa svim postavkama alternativnog modela školovanja, opisani pristup praćenju i ocjenjivanju svakako je koristan i za javne škole, osobito u razrednoj nastavi.

Didaktički ugovor

Posljednjih godina u svijetu se, umjesto numeričkog ocjenjiva, u prve dvije do četiri godine obveznog školovanja sve više uvodi model otvorenog, analitičkog i individualiziranog praćenja i ocjenjivanja. Učitelj/učiteljica prati ponašanje svakog/svake učenika/učenice u određenim pedagoškim situacijama i, u skladu s tim, izrađuje pojedine pedagoške scenarije. Sudjelovanje učenika u tim scenarijima odvija se prema tzv. "didaktičkom ugovoru", tj. pedagoškom rješenju u sklopu kojega se razvija svijest učenika i učenica o odgojno-obrazovnim ciljevima, postupcima i rezultatima. Ako je to potrebno, i roditelji se uključuju u donošenje takvog ugovora.

Samovrednovanje ili samoocjenjivanje

Sastavni dio humane škole je i učeničko samovrednovanje, odnosno samoocjenjivanje. U nižim razredima osnovne škole, učitelj/učiteljica može pripremiti zidne plakate s imenima učenika i učenica na koje oni dnevno ili tjedno bilježe ostvarenje svojih zadataka (npr. pročitane knjige ili priče, provedeni projekti, sudjelovanje u mirnom rješavanju sukoba, zadovoljstvo ili nezadovoljstvo događajima u razredu i svojim ponašanjem itd.). U nekim razredima učenici i učenice svaki dan prije odlaska kući uz svoje ime stavljaju crvenu, crveno-crnu ili crnu točku kojima označavaju stupanj zadovoljstva, odnosno nezadovoljstva svojim ponašanjem. Kriteriji se prethodno zajednički dogovore (npr. crna točka za više od jedne opomene zbog neprihvatljivog ponašanja i sl.). Ako se organizira, primjerice, "mjesec prijateljstva", "mjesec skrbi o invalidima", "mjesec sudjelovanja u odlučivanju", "mjesec skrbi za školski okoliš" itd., učenici i učenice mogu, uz svoje ime, stavljati i neke druge dogovorene znakove (npr. **L J K;** boje, riječi i sl.) kao oblik samovrednovanja.

F.2.2. Posebne upute za vrednovanje i samovrednovanje u radu na Programu

Budući da su, osim razumijevanja pojmova i njihove odgovarajuće primjene, uvjerenja, stavovi i ponašanja središnji ciljevi obrazovanja za ljudska prava, klasičan pristup vrednovanju učenika i učenica ovdje treba svesti na najmanju moguću mjeru. Stečena znanja i vještine imaju smisla samo ako utječu na promjenu stavova i ponašanja. Stoga je ovdje važnije promatrati ponašanje svakog pojedinog/pojedine učenika/učenice i bilježiti rezultate opažanja prema temeljnim ciljevima Programa:

- ***odnos prema sebi*** (otvoren/otvorena, svjestan/svjesna svojih prava, samokritičan/samokritična, dobro zastupa svoje stavove, rado priča o sebi i razmjenjuje svoja iskustva s drugima, siguran/sigurna u sebe itd.);
- ***odnos prema drugima*** (rado se druži i surađuje s drugima, njeguje prijateljstvo, štiti dostojanstvo drugih, otvoren/otvorena na razlike, poštuje tuđe mišljenje, pozorno sluša druge, snošljiv/snošljiva, empatičan/empatična, osjetljiv/osjetljiva na nepravdu, zastupa slabije, dobro se uklapa u rad svake grupe itd.);

- ***odnos prema razrednoj i školskoj zajednici*** (poznaje demokratski postupak; aktivno sudjeluje u odlučivanju, svjestan/svjesna svojih odgovornosti, prilagođen/prilagođena timskom radu, pridržava se zajedničkih dogovora, prosuđuje svoje i tuđe ponašanje prema interesima i potrebama grupe i sl.);
- ***mirno rješavanje sukoba*** (poznaje neke najvažnije tehnike mirnog rješavanja sukoba, ustrajava na primjeni tih tehnika u razredu, spreman/spremna saslušati drugu stranu, ne nameće svoja rješenja, zalaže se za pronalaženje rješenja koje zadovoljava obje strane, slijedi dogovoreno itd.);
- ***odnos prema okolišu i prihvaćanje globalne perspektive*** (poznaje najvažnije probleme okoliša i mjere zaštite, poštuje i primjenjuje odgovarajuća pravila ponašanja, spreman/spremna svoje ponašanje i ponašanje drugih promatrati i vrednovati u sklopu globalne i budućnosti okrenute perspektive itd.).

Već je rečeno da ostvarivanje ciljeva Programa u velikoj mjeri ovisi o kakvoći razrednog ozračja, koje je izravno povezano s ponašanjem učitelja/učiteljice. U svezi s tim učiteljima i učiteljicama se daju sljedeći savjeti:

1. U radu s učenicima pokušajte biti što više suradnik u njihovu razvoju, a što manje tumač njihovih stavova i poučavatelj istina. Dopustite im da slobodno istražuju, otkrivaju, kritiziraju. Omogućite im, također, da saznaju što više o vama, o tome što volite i ne volite, što držite najvažnijim u životu, što vama znače različiti predmeti, osobe i događaji u životu, kako se odnosite prema njihovim stavovima, onome što oni cijene i žele itd. Budite otvoreni prema njima. Dopustite im prigovor, kritiku i savjet kao nadopunu vašeg rada. Neka vam razgovori s njima budu način na koji ćete provjeriti svoje ponašanje, svoja očekivanja, ali i svoju sliku o sebi. Ukratko: *dopustite im, kad god možete, da oni vas uče.* To će njima biti znak da ih poštujete, da vam je njihovo mišljenje dragocjeno i da ono utječe na vaše ponašanje, što je siguran način da kod njih potaknete razvoj osjećaja sigurnosti i preuzimanja osobne odgovornosti u životu.
2. Budite otvoreni prema sebi, jer samo tako možete poticati otvorenost svojih učenika i učenica. Odvojite vremena za razmišljanje o sebi, o tome kakvi jeste i čemu težite, o svom poslu, odgovornosti, odnosu prema učenicima/učenicama, kolegama u školi, upravi škole i sl. Neka vam u tome pomognu sljedeća pitanja:
   - Kakva sam ja osoba? Do čega mi je stalo u život? Što nikako ne podnosim?
   - Kako se odnosim prema članovima svoje obitelji?
   - Kako se odnosim prema kolegama na poslu?
   - Kako se odnosim prema osobama koje su mi nadređene (ravnatelju/ravnateljici, savjetnicima/savjetnicama, prosvjetnim inspektorima)?
   - Kako reagiram na nepravdu, pohvalu, klevetu?
   - Nastojim li pod svaku cijenu biti prvi/prva?
   - Držim li do svog dostojanstva? Kako ga štitim kad mi je ugroženo?
   - Jesam li uspio/uspjela ostvariti svoje najvažnije životne ciljeve?
   - Imam li povjerenja u sebe, nastojim li svoje probleme najprije riješiti sam/sama? Ako ne, na koga se oslanjam?
   - Jesam li otvoren/otvorena prema drugima, pokazujem li drugima svoje osjećaje, nježnost i ljubav?

- Jesam li otvoren/otvorena prema drugačijim stavovima? Poštujem li mišljenja drugih?
- Držim li da svi ljudi trebaju imati ista prava kao i ja bez obzira na rasu, spol, vjeru, nacionalnu pripadnost, socio-ekonomski status? Jesam li sklon/sklona rasnim, nacionalnim, etničkim, religijskim, rodnim i sl. predrasudama?
- Što je smisao i vrijednost moga zanimanja? Volim li to što radim?
- Brinem li se o svom stručnom napredovanju? Koliko vremena trošim na to?
- Što mislim o svojim učenicima i učenicama? Poklanjam li svima jednaku pozornost?
- Jesam li otvoren/otvorena prema svim učenicima jednako? Koga najviše prozivam; koga najviše hvalim; koga zapostavljam?
- Vrednujem li svoje učenike i učenice objektivno i nepristrano? Što tražim od njih?
- Jesu li moji stavovi prema učenicima i drugima pod utjecajem stereotipa i predrasuda? Ako jesu, jesam li ih se spreman/spremna osloboditi?

3. Nakon svake aktivnosti odvojite nekoliko trenutaka za provjeru uspješnosti vašeg rada. Neka vam sljedeća pitanja posluže kao podsjetnik:

Aspekti nastave	**Pitanja**
Priprema	Je li moja priprema bila kvalitetna? Kako to znam?
Ciljevi i zadaci	Jesu li ostvareni predviđeni ciljevi i zadaci? Kako to znam?
Sadržaj	Je li tema pobudila interes razreda? Kako to znam?
Nastavne metode	Jesu li metode bile primjerene načelu aktivnog i iskustvenog učenja? Kako to znam?
Odnosi u razredu	Je li aktivnost pridonijela stvaranju povoljnog razrednog ozračja? Kako to znam?

4. Učenicima dajte priliku da postanu sudionici u vrednovanju i praćenju nastave kako bi razvili svijest o osobnoj odgovornosti za svoj uspjeh, uspjeh svojih školskih kolega, vaš rad i rad cijele škole. Neka vam sljedeće upute pomognu u tome:

- Ovisno o predmetu u sklopu kojega ostvarujete ciljeve obrazovanja za ljudska prava, predvidite što više aktivnosti koje ne nose ocjenu. Ako je riječ o pismenim radovima, potaknite učenike da ih međusobno pregledavaju i komentiraju. Odredite neko mjesto u razredu kao "spremište" radova koje svatko u svakom trenutku može pregledavati.
- Ne ocjenjujte prvu verziju učeničkih pismenih radova, osobito ako je riječ o izvještajima istraživačkog projekta. Dajte im vremena da svoj rad više puta pregledaju i isprave prije konačne ocjene, ako je ona uopće potrebna, i budite im pri ruci tijekom unošenja ispravaka.
- Kad ocjenjujete, u zajedničkom razgovoru provjerite jesu li učenicima i učenicama jasni kriteriji vašeg ocjenjivanja. Kad mijenjate kriterije, najavite učenicima promjenu i objasnite im razloge.
- Uvedite praksu samovrednovanja i međusobnog vrednovanja, uz obvezu obrazlaganja kriterija. Isto tako, redovito omogućite učenicima i učenicama da komentiraju i vrednuju vaš rad.
- Ne obavještavajte roditelje samo onda kad im dijete ne ispuni školske obveze. Umjesto toga, barem dva puta godišnje pismeno ih obavijestite o njegovu uspjehu.
- Budite pozitivno usmjereni. U poučavanju se vodite uspjehom, a ne neuspjehom učenika i učenica. Svaki put kad netko od njih uspije (promjeni svoje ponašanje, bolje nauči, dobro

surađuje u timu itd.), dajte mu do znanja da vas to istinski veseli. Preokrenite kod nas uobičajenu kritiku: "To nije baš dobro! Od deset riječi, pet si napisao/napisala pogrešno!", u pohvalu: "Dobro je, od deset riječi pet si napisao/napisala točno!"

Uvid u postignuća učenika i učenica u obrazovanju za ljudska prava prema ciljevima Programa može se dobiti na temelju individualnog razgovora, pisanog izvještaja (npr. istraživačkog projekta), odgovora na pitanja iz radnih materijala ili posebno izrađenih evaluacijskih materijala (npr. *check-liste* osobina, skale sudova i sl.), promatranja učenikova rada u paru ili grupi, odnosno njegova/njena sudjelovanja u razgovorima i raspravama u razredu itd. Učitelj/učiteljica može, primjerice, pratiti razvoj otvorenosti prema drugačijim stavovima, suradnje među učenicima i razvoj interkulturalne osjetljivosti primjenom metoda igranja uloga, simulacije, timskog istraživanja, razgovora i rasprave.

U sklopu cjeline "Mirno rješavanje sukoba", stariji učenici mogu, primjerice, voditi dnevnik o svojim sukobima s drugima i načinima njihova rješavanja prema sljedećem obrascu:

Moj dnevnik
Kako ja rješavam sukobe

1. Datum
2. Što se dogodilo?
3. Tko je sudjelovao u sukobu?
4. Kako sam se osjećao/osjećala?
5. Tko je riješio sukob?
6. Kako je sukob riješen?
7. Jesam li bio/bila zadovoljan/zadovoljna rješenjem?
8. Kako sam se osjećao/osjećala kad je sukob bio riješen?
9. Što sam učinio/učinila nakon toga?

Učenici i učenice prvog i drugog razreda mogu, uz pomoć učitelja/učiteljice, voditi jednostavniji dnevnik, primjerice, da krajem svakog tjedna ispunjavaju predloženi obrazac:

Sukob koji se dogodio	***Kako sam se osjećao/osjećala?***	***Kako je sukob završio?***	***Kako sam se osjećao/osjećala poslije?***

U prvi stupac učenik/učenica upisuje s kim se i zašto sukobio/sukobila (npr. svađa s roditeljima zbog domaće zadaće), u drugi crta određeni lik kojim izražava svoje osjećaje (tužan, ljutit i sl.), u treći upisuje kako je sukob završio (dogovor, plač i sl.), a u četvrti ponovno crta određeni lik.

Nakon određenog vremena (npr. jednog polugodišta), učenici i učenice mogu izvještavati o promjenama koje su primijetili u svom ponašanju, a koje su rezultat učenja tehnika mirnog rješavanja sukoba u školi. Ti izvještaji mogu poslužiti učitelju/učiteljici kao pokazatelj uspješnosti rada u ovom dijelu Programa.

F.2.3. Instrument za samovrednovanje i osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava (SOK)

Usprkos tome što je učitelj/učiteljica najvažniji čimbenik ostvarivanja ciljeva obrazovanja za ljudska prava, promjene stavova i ponašanja učenika i učenica prema temeljnim načelima ljudskih prava i sloboda, moguće je postići samo ako je učiteljevo/učiteljičino djelovanje dio sveukupnih nastojanja škole. U skladu s tim vrednovanje učenika i učenica u tom području ima smisla samo ako je ono sastavni dio vrednovanja sustava osiguranja kvalitete u obrazovanju za ljudska prava.

U središtu tog sustava nalazi se škola koja samostalno određuje svoje odgojno-obrazovne prioritete te razvojne politike, planove, strategije, mjere i instrumente. Takva škola moguća je samo u dobro vođenom decentraliziranom sustavu, u kojemu središnje prosvjetne vlasti određuju opće prioritete, opće smjernice za izradu kurikuluma i opće standarde ili kriterije kvalitete odgoja i obrazovanja, a školama se ostavlja sloboda u izboru načina na koji će to osigurati u kontekstu svojih posebnih potreba. Škole tu slobodu koriste tako da u proces odlučivanja uključuje sve one koji su izravno zainteresirani za kvalitetu odgoja i obrazovanja: učitelje/učiteljice, učenike/učenice, roditelje, predstavnike lokalne zajednice i predstavnike svijeta rada.

Samostalnost škole i suradnja svih čimbenika njena djelovanja i razvoja, osobito su važni u području obrazovanja za ljudska prava. U skladu s tim najvažnijim postaje pitanje "Osigurava li i kako moja škola kvalitetno poučavanje i učenje za ljudska prava?" ili, drugim riječima, "Jesu li uvjeti potrebni za osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava prisutni u mojoj školi?"

Instrumentom za osiguranje kvalitete u obrazovanju za ljudska prava nastoji se doći do odgovora na to pitanje. On je prvenstveno namijenjen učiteljima/učiteljicama za samovrednovanje njihove i, općenito, školske prakse, ali bi se s njim svakako trebali upoznati stariji učenici i učenice, roditelji i predstavnici lokalne zajednice, kako bi znalački promicali promjene u tom području.

Instrument čine tri stupca. U prvom stupcu nalazi se deset indikatora ili područja kojima treba posvetiti pozornost prilikom samovrednovanja. U drugom stupcu određuje se *što* se, u sklopu svakog pojedinog indikatora, treba vrednovati, a u trećemu su smještene skale procjene od 1 do 4 za svaki indikator. Zaokruživanjem određenog broja procjenjuje se stupanj zastupljenosti ili razvijenosti svih dimenzija nekog indikatora prema sljedećem obrascu:

1 = potpuno odsustvo svih dimenzija
2 = tek se nazire razvoj nekih dimenzija
3 = većina dimenzija donekle razvijena
4 = u potpunosti razvijene sve dimenzije

Kad su unesene procjene za sve indikatore, zaokruženi brojevi mogu se spojiti, čime se dobiva tzv. *profil škole u osiguranju kvalitete obrazovanja za ljudska prava*. Moguće je, također izračunati srednju vrijednost za osiguranje kvalitete tako da se zaokruženi brojevi na skalama zbroje i podijele s brojem indikatora.

Podaci za samoevaluaciju mogu se dobiti na više načina: razgovorom s kolegama/kolegicama, učenicima/učenicama, ravnateljem/ravnateljicom, roditeljima, predstavnicima lokalne zajednice i dr.; analizom školske dokumentacije (statuta, planova rada i sl.) i resursa (knjižnica, kompjutorska oprema te druga sredstva i pomagala i sl.); promatranjem ponašanjem pojedinog učenika ili cijelog razreda tijekom nastave i odmora; snimanjem nastave video-kamerom; upitnicima i sl.

Rezultati samoevaluacije dostave se svim zainteresiranima, uključujući središnje prosvjetne vlasti, i/ili se objave na web-stranici škole, kako bi se kroz raspravu izdvojili učinkovitiji modeli pripremanja učenika i učenica za zaštitu i promicanje ljudskih prava u školi.

OLJP - obrazovanje za ljudska prava

INDIKATORI **Koja područja promatrati?**	**DIMENZIJE** **Što vrednovati?**	**PROCJENA**
Indikator br. 1: ***Prioriteti i razvojni plan škole***	• Načelo prava i odgovornosti utvrđeno je statutom škole • Škola djeluje prema prioritetnim ciljevima i planu razvoja koji se donose u skladu s nacionalnom razvojnom politikom i potrebama lokalne zajednice u odgoju i obrazovanju • OLJP je jedan od prioriteta razvojnog plana škole • Škola ima razrađen plan, mjere i instrumente za uvođenje i razvoj OLJP-a u svim dimenzijama školskog života	1 2 3 4
Indikator br. 2: ***Nastavni plan i program/kurikulum***	• OLJP je određeno kao jedan od općih ciljeva nastavnog plana i programa/kurikuluma • OLJP je uključeno u zadatke svakog nastavnog predmeta • OLJP je uključeno u ciljeve i zadatke izvannastavnih aktivnosti	1 2 3 4
Indikator br. 3: ***Proces poučavanja i učenja***	• Teme i sadržaji svakog nastavnog predmeta usklađuju se s temeljnim načelima OLJP-a • U nastavi se primjenjuju metode koje potiču aktivno, iskustveno, suradničko, problemsko i istraživalačko učenje • Učenici i učenice sudjeluju u određivanju ciljeva, tema, sadržaja i metoda OLJP-a	1 2 3 4

INDIKATORI Koja područja promatrati?	DIMENZIJE Što vrednovati?	PROCJENA
Indikator br. 4: ***Praćenje, vrednovanje i izvještavanje***	• Ostvarivanje ciljeva i zadataka OLJP-a prati se i vrednuje u svim dimenzijama školskog života • Postupci praćenja i vrednovanja OLJP-a su raznoliki i transparentni • Učenici su uključeni u određivanje i primjenu postupaka praćenja i vrednovanja OLJP-a • Rezultati praćenja i vrednovanja se objavljuju na web-stranici škole, a služe kao polazište za unaprjeđenje OLJP-a	1 2 3 4
Indikator br. 5: ***Razredno i školsko ozračje***	• Škola promiče vrijednosti ljudskih prava i odgovornosti, pravde, jednakosti, kulturne raznolikosti, suradnje, solidarnosti i nenasilja • U školi i svakom razredu osjeća se duh zajedništva te visok stupanj individualne i kolektivne odgovornosti za postignuće svakog učenika/učenice i škole u cjelini • Odnosi između učenika/učenica, učitelja/učiteljica i drugog školskog osoblja prožeti su otvorenošću, uzajamnim poštovanjem, demokratičnošću i suradnjom • Škola njeguje različitost; izrijekom se zabranjuje svaki oblik omalovažavanja i diskriminacije učenika i učenica po osnovi spola, nacionalnog/etničkog, religijskog, jezičnog ili rasnog podrijetla te učenika i učenica s posebnim potrebama; učenici i učenice sami nadziru i sudjeluju u rješavanju slučajeva isključivanja, marginaliziranja i diskriminacije • U školi se otvoreno raspravlja o kontroverznim temama • Škola ima razrađene mjere i postupke mirnog rješavanja sukoba koji su svima poznati i koji se redovito primjenjuju na svim razinama • U školi prevladava ozračje sigurnosti; primjenjuju se mjere nadzora nad nasilnim ispadima, zlouporabom droga te uživanjem alkohola i duhana	1 2 3 4

INDIKATORI Koja područja promatrati?	DIMENZIJE Što vrednovati?	PROCJENA
Indikator br. 6: ***Vođenje i menadžment škole***	• Škola djeluje kao dobro uhodan tim; njom se upravlja na demokratski način; vodstvo i menadžment njeguju suradničke odnose sa svima • Ravnatelj/ravnateljica i školski odbor aktivno podupiru uvođenje i razvoj OLJP-a u svim dimenzijama školskog života • Škola je imenovala posebnog koordinatora za uvođenje i razvoj OLJP-a • Učenici i učenice sudjeluju u procesu donošenja odluka u školi izravno ili preko svojih predstavnika	1 2 3 4
Indikator br. 7: ***Motiviranost i kompetentnost učitelja/učiteljica***	• Među učiteljima/učiteljicama postoji konsenzus i visok stupanj motiviranosti za ostvarivanje ciljeva i zadataka OLJP-a • Učitelji/učiteljice međusobno surađuju na uključivanju OLJP-a u izvedbene programe svojih nastavnih predmeta • Učitelji/učiteljice redovito unaprjeđuju svoja znanja i vještine za rad u području OLJP-a sudjelovanjem na stručnim seminarima i radionicama, korištenjem novih informacijskih tehnologija itd.	1 2 3 4
Indikator br. 8: ***Resursi***	• Škola raspolaže zadovoljavajućim resursima za provođenje OLJP-a, uključujući knjige i časopise, odgovarajući prostor i opremu te nove informacijsko-komunikacijske tehnologije, koji se određuju prema kriteriju sadržajne i metodičke raznolikosti • Pri odabiru resursa za OLJP, vodi se računa o nacionalnoj/etničkoj, religijskoj itd. strukturi učenika i učenica u školi • Svi resursi su dostupni svima pod istim uvjetima • Škola godišnje osigurava primjerena sredstva za potrebe stručnog usavršavanja učitelja/učiteljica i drugog stručnog osoblja u OLJP-u	1 2 3 4

INDIKATORI Koja područja promatrati?	DIMENZIJE Što vrednovati?	PROCJENA
Indikator br. 9: ***Suradnja s roditeljima i lokalnom zajednicom***	• Roditelji i predstavnici lokalne zajednice uključeni su u sve dimenzije školskog života • Škola surađuje s roditeljima, predstavnicima lokalne uprave i samouprave te predstavnicima civilnog društva na ostvarivanju ciljeva i zadataka OLJP-a • Škola organizira seminare i radionice za stručno usavršavanje učitelja/učiteljica u suradnji s lokalnim nevladinim organizacijama • Učenici i učenice se potiču na korištenje resursa lokalne zajednice u OLJP-u • Škola redovito izvještava roditelje i predstavnike lokalne zajednice o svojim rezultatima u području OLJP-a izravno ili putem svoje web-stranice	1 2 3 4
Indikator br. 10: ***Suradnja sa stručnim organizacijama i istraživačkim institucijama***	• U školi se njeguje originalnost i istraživanje • U ostvarivanju ciljeva i zadataka OLJP-a škola surađuje sa stručnim organizacijama (npr. udruge učitelja) i istraživačkim, odnosno visokoškolskim institucijama	1 2 3 4

PRILOZI

Izvori za samoobrazovanje učitelja: izbor

Ajduković, M. i Pečnik, N. (1994) *Nenasilno rješavanje sukoba*. Zagreb: NIP Alinea.

Alinčić, M. (1995) Dječja prava u sustavu međunarodne zaštite prava čovjeka. *Dijete*. 2 (2), 2-6.

All Human Beings: A Manual for Human Rights Education (2000). Pariz: UNESCO Publishing.

Andropoulos, G. J. i Claude, R. (ur.) (1997) *Human Rights Education for the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Audigier, F. (1987) *Education aux droits de l'homme*. Pariz: Institut National de Recherche Pédagogique.

Barath, A.; Matul, D. i Sabljak, Lj. (1996) *Korak po korak do oporavka: Priručnik za kreativne susrete s djecom u ratnim i poslijeratnim vremenima*. Zagreb: Tipex.

Bašić, J.; Hudina, B.; Koller-Trbović, N. i Žižak, A. (1994) *Integralna metoda*. Zagreb: Alinea.

Benedek, W. i Nikolova, M. (ur.) (2003) *Understanding Human Rights: Manual on Human Rights Education*. Graz: European Training and Research Centre for Human Rights and Democracy (ETC).

Božić, J.; Spajić-Vrkaš, V.; Silov, M. i Fresl-Dumančić, I. (prired.) (2000) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Bibliografija radova s bilješkama*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole.

Brander, P. i dr. (2004) *Kompas: Priručnik o odgoju i obrazovanju mladih za ljudska prava*. Slavonski Brod: Europski dom.

Brochmann, H.; Lager, R.; Midttun, E. i Wall, H. (1998) *Teaching Human Rights*. Oslo: Norwegian Refugee Council.

Buljubašić-Kuzmanović, V. (1995) *Iz straha u ljubav: Stvaralačkom energijom do bolje suradnje i razumijevanja*. Osijek: Sitograf.

Bunčić, K.; Ivković, Đ.; Janković, J. i Penava, A. (1994) *Igrom do sebe: 102 igre za rad u grupi*. Zagreb: Alinea.

Campbell, R. (2001) *Kako zaista voljeti svoje dijete*. Čakovec: Zrinski d.d.

Cantwell, N. (1995) *Human Rights Begin With Children's Rights. International Standards concerning the Rights of the Child*. Defence for Children International (DCI).

Cvetković-Lay, J. i Sekulić-Majurec, A. (1998) *Darovito je, što ću s njim*. Zagreb: Alinea.

Čudina-Obradović, M. i Težak, D. (1995) *Mirotvorni razred: Priručnik za učitelje o mirotvornom odgoju*. Zagreb: Znamen.

Delors, J. I dr. (1998) *Učenje: Blago u nama: Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*. Zagreb: Educa.

Djeca prije svega (bez godine). Zagreb: UNICEF.

Dürr, K.; Spajić-Vrkaš, V. i Fereira Martins, I. (2002) *Učenje za demokratsko građanstvo u Europi*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo.

Education for Conflict Resolution (1997). New York: UNICEF.

Europska konvencija o ljudskim pravima: Polazne točke za nastavnike (2001). Strasbourg: Vijeće Europe.

Fakultativni protokol uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji. *Narodne novine – Međunarodni ugovori*, br. 5/2002.

Flekkoy, M.G. i Kaufman, N.H. (1997) *Rights and Responsibilities in Family and Society*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Fountain, S. (1993) *It's Only Right: A Practical Guide to Learning About the Convention on the Rights of the Child*. New York: UNICEF.

Fountain, S. (1995) *Education for Development*. London: Hodder&Stoughton, UNICEF.

Glasser, W. (1994) *Kvalitetna škola*. Zagreb: Educa.

Good, P. (1993) *Kako pomoći klincima da si sami pomognu*. Zagreb: Alinea.

Gordon, T. (1996) *Škola roditeljske djelotvornosti: Provjeren način odgoja odgovorne djece ili Kako s djetetom biti prijatelj*. Zagreb: Poduzetništvo Jakić.

Hart, S. i dr. (2001) *Children's Rights in Education*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Hrabar, D. (2001) Odgoj i obrazovanje djece – pravni status djece, roditelja i škole. *Dijete i društvo*. 3 (4), 561-565.

Hammarberg, T. (1996) *Making Reality of the Rights of the Child*. Jonkoping: Radda Barnen, Swedish Save the Children.

Hentig, von H. (1997) *Humana škola: Škola mišljenja na nov način*. Zagreb: Educa.

Hopkins, S. i Winters, J. (1990) *Discover the World: Empowering Children to Value Themselves, Others and the Earth*. Philadelphia, PA: New Society Publishers.

Hrabar, D. (1995) Ombudsman i pučki pravobranitelj – zaštitnici dječjih prava. *Dijete* (Glasilo Radne skupine za prava djeteta Sabora RH). 2 (2), 7 –10.

Hrženjak, J. (1992) *Čovjek i njegove slobode u pravnoj državi*. Međunarodni i evropski dokumenti o ljudskim pravima. Zagreb: Informator.

Human Rights Here and Now: Celebrating the Universal Declaration of Human Rights (1999). New York: AIUSA.

If You Care about Children (1991). London: NSPCC (National Society for Preventing of Cruelty to Children).

It's Our Right (1990). London, UNICEF-UK, Save the Children i Oxford Development Education Unit.

Janković, J. (1994) *Sukob ili suradnja*. Zagreb: NIP Alinea.

Juul, J. (1996) *Vaše kompetentno dijete*. Zagreb: Educa.

Katz, L.G. i McLellan, D. E. (1999) *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.

Key, E. (2000) *Stoljeće djeteta*. Zagreb: Educa.

Konvencija o pravima djeteta (2001). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Lecomte, J.-M. (2001) *Teaching about the Holocaust in the 21st Century*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

Legrand, L. (1995) *Moralna izobrazba danas*. Zagreb: Educa.

Levin L. (1996) *Human Rights: Questions and answers.* Pariz: UNESCO Publishing.

Living Together with our Differences (1995). Pariz: UNESCO.

Ljudska prava. Osnovni međunarodni dokumenti (1990). Zagreb: Školske novine.

Making One World: An Education Pack on Development and Environment (1992). Lisabon: The North-South Centre.

Maleš, D.; Milanović, M. i Stričević, I. (2003) *Živjeti i učiti prava: odgoj za ljudska prava u sustavu predškolskog odgoja*. Zagreb: Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Maleš, D. i Stričević, I. (ur.) (2000) *Mi poznajemo i živimo svoja prava*. Zagreb: Školska knjiga i UNICEF.

Maleš, D. i Stričević, I. (2003) *Moja prava*. Zagreb: Udruženje Djeca prva.

Maleš, D. i Stričević, I. (1997) *Najljepše je biti dijete: Dječja prava*. Zagreb: Tipex.

Markočić, M. (ur.) (2001) *Igrom do škole*. Zagreb: Humanitarno udruženje Djeca prva.

Masheder, M. (1995) *Surađujmo!* Osijek: Sitograf.

Matulović, M. (1996) *Ljudska prava: Uvod u teoriju ljudskih prava*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.

Milanović, M. i sur. (2001) *Skrb za dijete i poticanje ranog razvoja djeteta u RH*. Zagreb: Zrno-print.

Milanović, M. (ur.) (1997) *Pomozimo im rasti*. Zagreb: UNICEF i Ministarstvo prosvjete i športa Republike Hrvatske.

Miljević-Riđički, R.; Maleš, D. i Rijavec, M. (1999) *Odgoj za razvoj*. Zagreb: Slap.

Miljković, D. i Rijavec, M. (1996) *Razgovori sa zrcalom: Psihologija samopouzdanja*. Zagreb: IEP.

Modrić, N. (1999) *Lutka vodič za razumijevanje ljudskih potreba i za rješavanje sukoba*. Zagreb: vlast. nakl.

Mougniotte, A. (1995) *Odgajati za demokraciju*. Zagreb: Educa.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava: Prvi dio: Predškolski odgoj, osnovna škola – razredna i predmetna nastava, srednja škola (1999). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.

Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava (1999). Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.

National Standards for Civics and Government (1997). Calabasas: Center for Civic Education.

Novi poticaji za europsku mladež: Bijela knjiga (2000). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Neill, S. (1994) *Neverbalna komunikacija*. Zagreb: Educa.

Obrazovanje za tolerantnost: Pristupi, koncepcije i rješenja (1997). Rijeka: Pedagoški fakultet, Odsjek za pedagogiju Sveučilišta u Rijeci.

O'Brien E. L.; Greene E. i McQuoid-Mason, D. (2001) *Ljudska prava za sve: Obrazovanje za kulturu ljudskih prava*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

O'Brien E. L.; Greene E. i McQuoid-Mason, D. (2001) *Ljudska prava za sve: Priručnik za nastavnike*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

Odgoj za mir (1995). *Zrno*. 5 (10-11).

Paravina, E. (1989) (ur.) *Ostvarivanje prava i potreba djeteta*. Zagreb: Savez društava 'Naša djeca' SR Hrvatske.

Peko, A.; Janković, J.; Pašalić, M.; Španja, S. i Buljubašić-Kuzmanović, V. (2000) *Zajedno jači*. Osijek i Vukovar: PRONI centar za socijalno podučavanje.

Pogačić, M. (1904.) O pravu djeteta. *Domaće ognjište* (Zagreb). knjiga V., sveska IV., 76-80.

Preporuka (2002) 12 Vijeća ministara zemljama članicama o obrazovanju za demokratsko građanstvo. *Prosvjetni vjesnik*, od 11. ožujka 2003, 5 (1), 6-9.

Prvi koraci: Priručnik o odgoju i obrazovanju za ljudska prava (2000). Zagreb: Amnesty International Hrvatske.

Radaković, M.; Rešković, V. i Hrženjak, J. (1999) *Vodič kroz vaša prava*. Zagreb: Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava.

Reardon, B. A. (1995) *Educating for Human Dignity: Learning About Rights and Responsibilities: A K-12 Teaching Resource*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Reasoner, R.W. (1982) *Building Self-Esteem: Teacher's Guide and Classroom Materials: Elementary Edition*. Palo Alto: Consulting Psychology Press.

Richman, N. (1994) *Komuniciranje s djecom: Kako pomoći djetetu kada je u nevolji*. Zagreb: Dobrobit.

Rijavec, M. (1997) *Čuda se ipak događaju: Psihologija pozitivnog mišljenja*. Zagreb: IEP.

Shapiro, L. (1998) *Kako razviti emocionalnu inteligenciju djece*. Zagreb, Mozaik knjiga

Silov, M. (1991) *Odgoj za ljudska prava u osnovnoj školi*. Zbornik radova. Zagreb: Institut za pedagogijska istraživanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Skok, d. (ur.) (1990) *Ljudska prava – osnovni međunarodni dokumenti*. Zagreb: Školska knjiga.

Spajić-Vrkaš, V. (2002) *Odgoj i obrazovanje za demokratsko građanstvo u Hrvatskoj: Izvješće*. Zagreb: Centar za istraživanje, izobrazbu i dokumentaciju u obrazovanju za ljudska prava i demokratsko građanstvo.

Spajić-Vrkaš, V. (ur.) (2001) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata.* Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole.

Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M.; Bašić, S. (2001) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju. Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole.

Suntinger, W. i Weber, B. (1993) *Alle Menschenrechte für alle: Informationen zur Menschenrechten und Menschenrechts-bildung*. Beč: Ludwig Boltzmann Institut für Menschenrechte.

Svijet dostojan djece. Službeni zaključni dokument Posebnog zasjedanja o djeci Opće skupštine Ujedinjenih naroda (2002). Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

The Bells of Freedom: With Resource Materials for facilitators of Non-Formal Education and 24 Human Rights Echo Sessions (1996). Addis Ababa: Action Professionals' Association for the People.

The Human Rights Education Handbook: Effective Practices for Learning, Action and Change. HRUSA (http://www.hrusa.org/hrmaterials/hreduseries/hrhandbook1/

Tibbitts, F. (1997) *Evaluation in the Human Rights Education Field: Getting Started*. The Hague: Netherlands Helsinki Committee.

Torney-Purta, J.; Schwille, J. i Amadeo, J.-A. (1999) *Civic Education Across Countries: Twenty-four National Case Studies from the IEA Civic Education Project*. Amsterdam: International Association for Evaluation of Educational Achievement.

Uzelac, M. (1997) *Za damire i nemire: Vrata prema nenasilju*. Zagreb: Mali korak – Centar za kulturu mira i nenasilja.

Uzelac, M. (2001) *Za Svemire: Peaceful Conflict Resolution Guide for Primary and Secondary Schools*. Zagreb: Mali korak.

Uzelac, M.; Bognar, L. i Bagić, A. (1994) *Budimo prijatelji*. Zagreb: Slon.

Vidačak, I.; Spajić-Vrkaš, V. i Božić, J. (2000) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Međunarodni adresar*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole.

Vučinić, N.; V. Spajić-Vrkaš i S. Bjeković (ur.) (2003) *Ljudska prava za nepravnike*. Podgorica: Centar za ljudska prava Univerziteta Crne Gore i Zagreb: Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Vuleta, B. i Anić, R. (1999) *Na putu mira*. Split: Franjevački institut za kulturu mira.

Zarevski, P. (ur.) (2000) *Učitelji za učitelje: Primjeri provedbe načela aktivne/efikasne škole*. Zagreb: IEP.

Weinbrenner, P. i Fritzsche, P.K. (1993) *Teaching Human Rights: Suggestions for Teaching Guidelines*. Bonn: German Commission for UNESCO i Braunschweig: Georg-Eckert-Institute for International Textbook Research.

Wintersteiner, W.; Spajić-Vrkaš, V. i Teutsch, R. (ur.) (2003) *Peace Education in Europe: Visions and Experiences*. Münster/New York/München Berlin: Waxmann.

Opća deklaracija o ljudskim pravima

Ujedinjeni narodi, 1948.
(Pojednostavnjeni tekst)

Svako ljudsko biće:

Članak 1. – rađa se slobodno i prema njemu se treba odnositi u skladu s tim;

Članak 2. – ima jednaka prava bez obzira na razlike u pogledu jezika, spola, boje kože, vjere, nacionalnosti, imovine;

Članak 3. – ima pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost;

Članak 4. – ima pravo na slobodu od ropstva;

Članak 5. – ima pravo na slobodu od mučenja ili okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupka ili kazne;

Članak 6. – ima pravo da ga se pred zakonom priznaje kao osobu;

Članak 7. – ima pravo na jednakost pred zakonom;

Članak 8. – ima pravo na sudsku zaštitu ako su mu prava ugrožena;

Članak 9. – ima pravo ne biti podvrgnuto samovoljnom uhićenju, zatvoru ili progonu;

Članak 10. – ima pravo na pošteno suđenje;

Članak 11. – ima pravo da ga se smatra nevinim dok mu se ne dokaže krivica;

Članak 12. – ima pravo na privatnost;

Članak 13. – ima pravo na slobodu kretanja i izlaska iz svake zemlje te ulaska u svoju zemlju;

Članak 14. – ima pravo, pred progonom, dobiti utočište u drugoj zemlji;

Članak 15. – ima pravo na državljanstvo;

Članak 16. – ima pravo na izbor bračnog partnera i obiteljski život;

Članak 17. – ima pravo posjedovati imovinu;

Članak 18. – ima pravo na slobodu mišljenja i vjerovanja;

Članak 19. – ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja;

Članak 20. – ima pravo na mirno okupljanje i udruživanje;

Članak 21. – ima pravo sudjelovati u upravljanju svojom zemljom i glasovati na izborima;

Članak 22. – ima pravo na socijalnu sigurnost;

Članak 23. – ima pravo na rad, jednaku naknadu za isti rad, sigurne uvjete rada i pristupanje sindikatu;

Članak 24. – ima pravo na odmor i slobodno vrijeme, uključujući praznike;

Članak 25. – ima pravo na primjereni životni standard, uključujući prehranu, stanovanje, odjeću i zdravstvenu njegu;

Članak 26. – ima pravo na obrazovanje;

Članak 27. – ima pravo sudjelovati u kulturnom životu svoje zajednice;

Članak 28. – ima pravo na društveni i međunarodni poredak koji omogućuje ostvarenje ovih prava;

Članak 29. – ima obvezu prihvatiti ograničenja svojih prava u mjeri u kojoj je to nužno za dobrobit drugih;

Članak 30. – ima pravo biti zaštićeno od pogrešnog tumačenja svih ovih prava.

Konvencija o pravima djeteta

Ujedinjeni narodi, 1989.
(Pojednostavnjeni tekst)

Članak 1. ***Dijete prema Konvenciji o pravima djeteta***
Dijete je svaka osoba mlađa od 18 godina.

Članak 2. ***Pravo na jednakost***
Sva prava iz ove Konvencije odnose se na svako dijete, bez obzira na rasu kojoj pripada, boju kože, spol, jezik, kulturu, vjeru, naciju, imovinu, teškoće u razvoju ili druge osobine.

Članak 3. ***Najbolji interes djeteta***
U svemu što se poduzima za prava djeteta daje se prednost najboljem interesu djeteta.

Članak 4. ***Tko mora osigurati prava djeteta?***
Države[1] će učiniti sve da djeca ostvare svoja prava.

Članak 5. ***Usmjeravanje djeteta***
Roditelji ili skrbnici imaju pravo i dužnost usmjeravati dijete u ostvarivanju njegovih prava.

Članak 6. ***Pravo na život***
Svako dijete ima pravo na život.

Članak 7. ***Pravo na upis u matične knjige rođenih***
Svako dijete mora biti upisano u matične knjige rođenih odmah nakon rođenja.

Članak 8. ***Pravo na identitet***
Svako dijete ima pravo na ime, državljanstvo i obitelj.

Članak 9. ***Pravo na život s roditeljima***
Svako dijete ima pravo živjeti sa svojim roditeljima, osim ako je u njegovu interesu da se od njih odvoji, na primjer ako ga roditelji zanemaruju.

Članak 10. ***Pravo na sjedinjenje obitelji***
Svako dijete čiji roditelji žive u drugoj zemlji ima pravo podnijeti zahtjev za ulazak u tu zemlju radi sjedinjenja obitelji. Dijete čiji roditelji borave u drugoj državi ima pravo na vezu s njima.

Članak 11. ***Zabrana nezakonitog odvođenja i zadržavanja djece u inozemstvu***
Nije dopušteno nezakonito odvoditi i zadržavati djecu u inozemstvu.

Članak 12. ***Pravo na izražavanje mišljenja o pitanjima koja se odnose na dijete***
Svako dijete ima pravo izraziti svoje mišljenje o svim pitanjima koja se na njega odnose, a njegovo se mišljenje treba uzeti ozbiljno.

Članak 13. ***Pravo na slobodu govora***
Svako dijete ima pravo na slobodu govora, osim ako time povrjeđuje druge.

Članak 14. ***Pravo na slobodu mišljenja i vjerovanja***
Svako dijete ima pravo na slobodu mišljenja i vjerovanja.

Članak 15. ***Pravo na slobodu udruživanja***
Sva djeca imaju pravo udruživanja i mirnog okupljanja, osim ako time ugrožavaju prava drugih.

[1] Misli se na države koje su prihvatile ovu Konvenciju.

Članak 16. ***Pravo na privatnost***
Ni jedno dijete ne smije biti podvrgnuto samovoljnom ili nezakonitom miješanju u njegov privatni život, obitelj, dom ili dopisivanje, niti napadima na njegovu čast i ugled.

Članak 17. ***Pravo na pristup informacijama***
Države trebaju djeci osigurati pristup informacijama iz različitih izvora.

Članak 18. ***Odgovornost za odgoj i razvoj djeteta***
Roditelji ili skrbnici imaju najveću odgovornost za odgoj i razvoj djeteta, a država im u tome treba pomoći.

Članak 19. ***Zaštita od nasilja***
Država mora štititi dijete od svih oblika nasilja, zlostavljanja, zanemarivanja i iskorištavanja.

Članak 20. ***Zaštita djece koja su odvojena od obitelji***
Djeci koja nemaju obitelj ili koja se od nje moraju odvojiti zbog svoje dobrobiti, država mora osigurati posebnu zaštitu i pomoć.

Članak 21. ***Posvojenje***
Dijete može biti posvojeno ako je to u njegovom najboljem interesu, i to jedino na način kojim se osigurava dobrobit djeteta.

Članak 22. ***Djeca izbjeglice***
Djeca koja su morala napustiti svoju zemlju, imaju pravo na zaštitu i humanitarnu pomoć u zemlji koja ih prima.

Članak 23. ***Djeca s teškoćama u razvoju***
Djeca s duševnim i tjelesnim teškoćama imaju pravo na takve životne uvjete u kojima se štiti njihovo dostojanstvo, promiče samopouzdanje i olakšava njihovo sudjelovanje u društvu.

Članak 24. ***Pravo na zdravlje i zdravstvenu zaštitu***
Svako dijete ima pravo na najvišu moguću razinu zdravlja i zdravstvene zaštite.

Članak 25. ***Pravo na provjeru postupaka vlasti***
Dijete koje je iz bilo kojeg razloga na skrbi države, ima pravo tražiti povremenu provjeru postupaka vlasti.

Članak 26. ***Pravo na socijalnu sigurnost***
Svako dijete ima pravo na socijalno sigurnost, uključujući socijalno osiguranje.

Članak 27. ***Pravo na životni standard***
Svako dijete ima pravo na životni standard koji odgovara njegovu razvoju. Roditelji ili druge osobe koje su odgovorne za dijete, trebaju mu to omogućiti, a država im treba u tome pomoći.

Članak 28. ***Pravo na obrazovanje***
Svako dijete ima pravo na besplatno i obvezno osnovno školovanje, kao i na daljnje obrazovanje u skladu sa svojom sposobnostima.

Članak 29. ***Kakav odgoj i obrazovanje?***
Odgoj i obrazovanje trebaju razvijati sposobnosti djeteta, poštivanje djetetovih roditelja i njegove kulture te drugih kultura, odgovornost za društvo, ravnopravnost spolova, prijateljstvo među narodima i grupama, te zaštitu okoliša.

Članak 30. ***Pravo na svoju kulturu***
Djeca koja pripadaju manjinama imaju pravo na svoju kulturu, vjeru i jezik.

Članak 31. ***Pravo na odmor, slobodno vrijeme, igru, kulturu i umjetnost***
Svako dijete ima pravo na odmor i slobodno vrijeme, igru i razonodu, kao i na sudjelovanje u kulturnom i umjetničkom životu.

Članak 32. ***Zaštita od izrabljivanja***
Država mora zaštititi djecu od izrabljivanja. Nijedno dijete ne smije obavljati poslove koji narušavaju njegovo zdravlje ili ometaju njegovo obrazovanje i razvoj.

Članak 33. ***Zaštita od zlouporabe droga***
Država mora zaštititi djecu od nezakonite uporabe droga i uključivanja u nezakonitu proizvodnju i trgovinu drogama.

Članak 34. ***Zaštita od spolnog zlostavljanja***
Država mora štititi dijete od svakog oblika spolnog zlostavljanja.

Članak 35. ***Zabrana otmice, prodaje i trgovine***
Djeca ne smiju biti žrtve otmice niti predmet prodaje ili trgovine.

Članak 36. ***Zaštita od svih drugih oblika iskorištavanja***
Država mora štititi dijete od svih drugih oblika iskorištavanja.

Članak 37. ***Postupak prema djetetu koje je prekršilo zakon***
Dijete koje je prekršilo zakon ne smije biti podvrgnuto mučenju ni poniženju i ima pravo na zaštitu osobnog dostojanstva te hitnu pravnu pomoć i postupak. Ono mora biti odvojeno od odraslih zatvorenika i ima pravo na kontakt s obitelji.

Članak 38. ***Zaštita djece u oružanim sukobima***
Djeca mlađa od 15 godina ne smiju sudjelovati u oružanim sukobima niti biti novačena u vojsku. Država mora poduzeti sve da zaštiti djecu koja su zahvaćena oružanim sukobima.

Članak 39. ***Oporavak djeteta koje je bilo žrtva nasilja***
Država mora osigurati mogućnosti za oporavak djeteta koje je bilo žrtva nasilja.

Članak 40. ***Kazneni postupak i oduzimanje slobode***
Svako dijete koje je osumnjičeno ili za koje je utvrđeno da je prekršilo kazneni zakon, ima pravo na pošteni sudski postupak.

Članak 41. ***Bolja zaštita prava djeteta***
Država može provoditi i bolju zaštitu prava djeteta od zaštite koju traži ova Konvencija.

Članak 42. ***Upoznavanje s Konvencijom***
Države moraju svu djecu i odrasle upoznati s ovom Konvencijom.

Članak 43. ***Odbor za prava djeteta***
Odbor za prava djeteta nadgleda koliko države ispunjavaju načela ove Konvencije.

Članak 44. ***Podnošenje državnih izvješća***
Država svakih pet godina podnosi Odboru izvješća o stanju prava djece na svom teritoriju.

Članak 45. ***Ustanove Ujedinjenih naroda za djecu***
Ustanove Ujedinjenih naroda za djecu, kao što je UNICEF (Fond Ujedinjenih naroda za djecu), surađuju s Odborom za prava djeteta radi bolje primjene ove Konvencije.

Ustav Republike Hrvatske

(Sabor Republike Hrvatske, 2001.)
(Pojednostavnjeni tekst)

Glava III. *Zaštita ljudskih prava*

Članak 14. Svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode utvrđene ovim Ustavom, neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, obrazovanju, društvenom položaju ili drugim osobinama.

Članak 15. Država jamči ravnopravnost i zaštitu pripadnicima svih nacionalnih manjina.

Članak 16. Slobode i prava utvrđena Ustavom mogu se ograničiti samo zakonom.

Članak 20. Svatko tko se ogriješi o odredbe Ustava o ljudskim pravima, osobno je odgovoran.

Članak 21. Država jamči pravo na život.

Članak 22. Sloboda i osobnost pojedinca su nepovredivi.

Članak 23. Zabranjeno je svako zlostavljanje i podvrgavanje liječničkim ili znanstvenim pokusima te prisilni i obvezatni rad.

Članak 24. Nitko ne može biti nezakonito uhićen ili pritvoren. Svatko tko je uhićen ili pritvoren ima pravo na žalbu sudu.

Članak 25. Svaki uhićenik i osuđenik ima pravo na čovječan postupak prema njemu i poštivanje njegova dostojanstva. Svatko tko je nezakonito pritvoren ili osuđen ima pravo na odštetu i javnu ispriku.

Članak 26. Svi su jednaki pred sudom i drugim javnim tijelima.

Članak 28. Svatko je nedužan dok se u poštenom sudskom postupku ne utvrdi njegova krivnja.

Članak 29. Svatko tko je osumnjičen ili optužen za kažnjivo djelo ima pravo na pošteni sudski postupak i ne smije ga se prisiljavati da prizna krivnju.

Članak 32. Svatko ima pravo na slobodu kretanja. Svaki građanin Hrvatske ima pravo napustiti svoju državu, naseliti se u inozemstvu i bilo kada se vratiti u domovinu.

Članak 34. Dom je nepovrediv. Dom se može pretražiti samo u skladu sa zakonom.

Članak 35. Država jamči poštivanje i pravnu zaštitu osobnog i obiteljskog života, dostojanstva, ugleda i časti svakom pojedincu.

Članak 36. Država jamči slobodu, tajnost i nepovredivost dopisivanja i svih drugih oblika komunikacije.

Članak 37. Država jamči sigurnost i tajnost osobnih podataka. Osobni podaci se mogu prikupljati i koristiti samo u skladu sa zakonom.

Članak 38. Država jamči slobodu mišljenja i izražavanja misli. To uključuje slobodu medija, slobodu govora i javnog nastupa. Cenzura se zabranjuje. Svatko ima pravo na ispravak ako su javnom viješću povrijeđena njegova prava utvrđena Ustavom.

Članak 39. Zabranjeno je pozivanje ili poticanje na rat, nasilje te na nacionalnu, rasnu ili vjersku mržnju i nesnošljivost.

Članak 40. Država jamči slobodu savjesti i vjeroispovijedi. Svatko ima pravo javno očitovati svoju vjeru ili drugo uvjerenje.

Članak 41. Sve vjerske zajednice jednake su pred zakonom i odvojene od države.

Članak 42. Svatko ima pravo na javno okupljanje i mirni prosvjed.

Članak 43. Svatko ima pravo na slobodno udruživanje i uključivanje u sindikate.

Članak 44. Svatko ima jednako pravo sudjelovati u obavljanju javnih poslova i raditi u javnim službama.

Članak 45. Svatko s navršenih 18 godina stječe biračko pravo. Biračko pravo se ostvaruje na neposrednim izborima tajnim glasovanjem.

Članak 46. Svatko ima pravo slati prigovore i davati prijedloge javnim tijelima te dobiti odgovor od tih tijela.

Članak 47. Svatko je, u skladu sa sposobnostima, dužan ispuniti svoju vojnu obvezu i sudjelovati u obrani svoje zemlje. Dopušten je prigovor savjesti.

Članak 48. Država jamči pravo vlasništva i nasljeđivanja. Nositelji i korisnici vlasničkog prava dužni su pridonositi općem dobru.

Članak 54. Svatko ima pravo na rad, slobodu rada i izbor svoga zanimanja. Svima je pod jednakim uvjetima dostupno svako radno mjesto.

Članak 55. Svaki zaposlenik ima pravo na zaradu kojom sebi i svojoj obitelji može osigurati slobodan i dostojan život.

Članak 56. Svaki zaposlenik i njihove obitelji imaju pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje prema kolektivnom ugovoru.

Članak 57. Država jamči pravo na pomoć slabim i nemoćnim, nezaposlenim i nezbrinutim osobama u podmirenju osnovnih životnih potreba. Invalidne osobe imaju pravo na osobitu zaštitu i uključenje u društveni život.

Članak 58. Država jamči pravo na zdravstvenu zaštitu.

Članak 60. Država jamči pravo na štrajk.

Članak 61. Država štiti obitelj.

Članak 62. Država štiti materinstvo, djecu i mladež te stvara uvjete kojima se ostvaruje pravo na dostojan život.

Članak 63. Roditelji su dužni odgajati, uzdržavati i školovati svoju djecu. Oni samostalno odlučuju o odgoju svoje djece. Djeca su, pak, dužna brinuti se za stare i nemoćne roditelje. Država jamči djetetu s posebnim potrebama pravo na osobitu njegu, obrazovanje i skrb.

Članak 64. Zaštita djece i nemoćnih osoba je dužnost svih. Djecu se ne smije zapošljavati ili prisiljavati na rad koji šteti njihovu zdravlju i razvoju.

Članak 65. Svatko ima pravo na besplatno osnovno školovanje. Svakomu je dostupno srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje prema sposobnostima.

Članak 68. Država jamči slobodu stvaralaštva i štiti rezultate stvaralaštva.

Članak 69. Svatko ima pravo na zdravi život. Država osigurava uvjete za zdravi okoliš. Svatko je dužan brinuti o zaštiti zdravlja ljudi i prirode.

Međunarodni kalendar

27. siječnja	*Dan Holokausta*
1. ožujka	*Međunarodni dan ukidanja smrtne kazne*
8. ožujka	*Međunarodni dan žena*
21. ožujka	*Međunarodni dan borbe protiv rasne diskriminacije*
22. ožujka	*Svjetski dan voda*
7. travnja	*Svjetski dan zdravlja i nepušenja*
20. travnja	*Međunarodni dan slobode tiska*
3. svibnja	*Dan sunca*
3. svibnja	*Svjetski dan slobode medija*
8. svibnja	*Međunarodni dan Crvenog križa*
9. svibnja	*Dan Europe*
15. svibnja	*Međunarodni dan obitelji*
17. svibnja	*Dan telekomunikacija*
21. svibnja	*Svjetski dan kulturne raznolikosti*
31. svibnja	*Svjetski dan nepušenja*
5. lipnja	*Međunarodni dan čovjekove okoline*
12. lipnja	*Svjetski dan borbe protiv dječjeg rada*
17. lipnja	*Svjetski dan zaštite od suša i poplava*
20. lipnja	*Svjetski dan izbjeglica*
24. lipnja	*Međunarodni dan borbe protiv zloporabe droge*
26. lipnja	*Međunarodni dan potpore žrtvama mučenja*
11. srpnja	*Svjetski dan stanovništva*
9. kolovoza	*Međunarodni dan starosjedilačkih naroda*
23. kolovoza	*Međunarodni dan sjećanja na trgovinu robljem*
9. kolovoza	*Međunarodni dan pomoraca*
8. rujna	*Međunarodni dan pismenosti*
16. rujna	*Međunarodni dan ozona*
21. rujna	*Međunarodni dan mira*
30. rujna	*Međunarodni dan starijih osoba*
1. listopada	*Međunarodni dan starijih osoba*
5. listopada	*Međunarodni dan učitelja*
1. ponedj. u list.	*Svjetski dan habitata*

8. listopada	*Međunarodni dan smanjenja prirodnih katastrofa*
10. listopada	*Svjetski dan borbe protiv smrtne kazne*
15. listopada	*Međunarodni dan bijelog štapa/Međunarodni dan slijepih*
16. listopada	*Međunarodni dan hrane*
17. listopada	*Međunarodni dan borbe protiv gladi*
24. listopada	*Dan Ujedinjenih naroda*
24. listopada	*Svjetski dan razvoja informacija*
16. studenoga	*Dan potpisivanja UNESCO-va Statuta*
16. studenoga	*Međunarodni dan snošljivosti*
20. studenoga	*Međunarodni dan djeteta*
21. studenoga	*Dan televizije*
25. studenoga	*Međunarodni dan ukidanja nasilja nad ženama*
1. prosinca	*Svjetski dan AIDS-a*
2. prosinca	Međunarodni dan ukidanja ropstva
3. prosinca	*Međunarodni dan osoba s potrebnim potrebama (invalida)*
5. prosinca	*Međunarodni dan dobrovoljaca za gospodarski i društveni razvoj*
10. prosinca	*Dan ljudskih prava*
18. prosinca	*Međunarodni dan migranata*
11. prosinca	*Dan UNICEF-a*
29. prosinca	*Međunarodni dan biološke raznolikosti.*

Teaching Rights and Freedoms: Elementary School Teachers' Manual
with activities for grades 1-4

Summary

The manual *Teaching Rights and Freedoms* was printed in the framework of the activities set up for the Democratic and Human Rights Education in Croatian Primary Schools Project. The project was initiated as the follow-up to the National Programme for Human Rights and Civic Education Project which was carried out from 1998 to 1999 with a joint support from the Human Rights Education Associates (HREA), the Netherlands Ministry of Foreign Affairs, Croatian National Human Rights Education Committee and the Croatian Ministry of Science, Education and Sport. The 1998-1999 project set up a series in-service teacher training seminars in the implementation of the National Human Rights Education Programme. The trainers made a group of national and international human rights experts, including university professors, civil activists and experienced national advisors. The main target of the seminars was not only to prepare teachers for implementing the National Programme in their classrooms but to empower them for introducing further changes into their schools and local communities, as well. Thus, the focus was as much on learning about the key principles of promoting human rights through education as it was on acquiring skills of facilitating and promoting critical understanding, problem-solving, project-work, participation and team-work among students and adults. The most successful teachers were after a year or so invited to join the group of trainers with a view to exchange their experiences with other teachers, especially with those in need of more practical assistance to be able to remove the obstacles to human rights promotion in their schools or communities.

The seminars were also used for, in the one hand, *in situ* development of teaching materials for preschool teachers and, in the other hand, *in situ* testing of a primary school teachers' manual which had been originally prepared in 1999 by the UNESCO/Netherlands' sponsored project on Peace and Human Rights for Croatian Primary Schools.

Upon the approval of the Croatian Ministry of Education and Sport, HREA entrusted these tasks to the Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship of the Faculty of Philosophy University of Zagreb that had been several months earlier established on the initiative of some members of the former UNESCO/Netherlands project. The work of the Centre is focused on strengthening the implementation of human rights in the national education system through research and training, as well as through development and dissemination of learning and teaching materials, in particular through ICT (http://www.ffzg.hr/hre-edc).

After number of changes the Centre published the Preschool Teachers' Manual *Living and learning the rights* in 2003 as the first of the kind in Croatia. It was developed as a practical

guide for preschool teachers and other professionals, as well as for parents, in facilitating preschool children's learning for self-awareness, rights and responsibilities, equality and justice in the context of a democratic and culturally plural society.

The original version of the Primary School Teachers' Manual *Teaching Rights and Freedoms* which had been prepared in the UNESCO/Netherlands project in 1999 was significantly expanded and changed as the result of consultation with teachers, teacher trainers and experts from different disciplines. Namely, majority of them said they needed more knowledge on human rights, democracy, civil society etc. in order to be able to efficiently teach human rights in their classrooms. They asked for a manual in which the examples of students' activities would be more balanced with information on international, legal, moral, cultural and other aspects of human rights protection and promotion, including the obstacles to such processes. They saw in such an approach a solid ground for developing an argumentation about why human rights education is not a mere fashion but a necessity in today's schools.

With this in mind, the original text was changed considerably and divided in two parts. The first part encompasses chapters dealing with moral and legal dimensions of human rights; the difference between human and individual rights, human and constitutional rights, universal and particular rights, etc.; the relation between rights, responsibilities and duties; historical and theoretical foundations for human rights; international, regional and national systems of human rights protection and promotion, including the role of civil society; the link between the right to education and the enjoyment of human rights, as well as a survey of human rights education and related programmes, including the description of the situation in this field in Croatia. The second part of the manual consists of the Primary School Human Rights Education Programme's activities. It comprises five key areas: Discovering the Self; Knowing the Other; Living in a Democratic Community; Building and Strengthening Peace; Preserving the Wholeness of the World. The text also contains information on objectives, methods and evaluation strategies for each area, as well as number of references for teacher self-education.

Both manuals are an example of how human rights education may become an integrating force that brings together practicing teachers, NGOs activists, university professors and government experts in sharing and promoting the idea of human dignity through learning, training and teaching. It is also an example of a successful and long-lasting cooperation between HREA and number of Croatian institutions and organisations, including the government that have brought important changes to Croatian education policy and practice.

In order to improve human rights education practice in Croatian schools, the Research and Training Centre for Human Rights and Democratic Citizenship intends to monitor and evaluate the use of the Primary School Teachers' Manual.

Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb
Tel./Fax: 1 600-24-37
E-mail: hre-edc@ffzg.hr
Web-site: http://www.ffzg.hr/hre-edc

OCJENE, OSVRTI I PRIJEDLOZI ZA IZMJENU PRIRUČNIKA
(molimo poslati na adresu Centra)

Nakladnik:
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Istraživačko-obrazovni centar za ljudska prava i demokratsko građanstvo

Za nakladnika:
prof. dr. sc. Neven Budak

Odgovorni urednik:
prof. dr. sc. Miljenko Jurković

Lektura:
Irena Bekić, prof.
Marina Ćubrić, prof.

Slog:
diDot, Zagreb

Tisak:
Zrinski d.d., Čakovec

Naklada:
1500

ISBN: 953–175–205–2